א. ח. ראָזענבערג

אוצר השמות

צ-ת

אוצר השמות

אשר בכתבי הקודש

בספר הזה יבואו

מבוארים ומבוררים כל השמות אשר נמצא זכרם בספרי התורה, הנביאים והכתובים:
שמות אנשים ונשים עם קורות ימי חייהם כפי המסופר אדותם בתנ"ך, בתלמודים
ובמדרשים, שמות העמים והארצות עם הקורות שעברו עליהם, שמות הערים,
הימים והנהרות וכו' חיות הארץ, צמחים ופירות וכו' שמות עצמים כללים
עם כל הנחוץ לדעת אדותם, ובסופו מפת ארץ־ישראל עם המדינות
הסמוכות לה מסביב, כמו: בבל, אשור, מצרים וכו'. ולבד זאת
יבואו בספר הזה תמונות שונות פתוחי עץ מתארות חיי
העמים הנזכרים בכתבי הקדש, מנהגיהם בבית ובשדה,
אשר מזה ישיג הקורא השגה יותר
ברורה על־דבר המסופר
אדותם בתנ"ך.

מאת

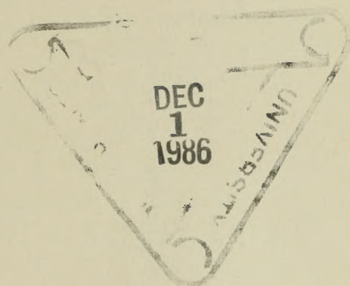
א. ה. ראזענבערג

הוצאה שניה
על־ידי הועד הנוסד להשלמת הספר

חלק תשיעי

צ — ר

נויארק — תרפ"ג

צ

האות **צ** היא האות השמונה עשרה באלף־בית העברי. לפי השערת פירסט נקראת צדי מפני כי תמונתה בכתב הקדמון היא כקרס חכה לציד דגים. האות הזו תשמש למספר תשעים מפני כי היא האות התשיעית במספר העשרות. האות הזו מוצאה במבטא מן השנים, ולזאת תתחלף לפעמים עם האותיות ז. ס. ש. שהנה גם כן יוצאות במבטא מן השנים, כמו עלץ — עלז — עלס, ולפעמים תתחלף גם כן באות ט, כמו נצר — נטר, האות צ יצאה במבטא הארמים והצורים שישבו לצפונה של ארץ ישראל כמו הברת ע, ולזאת תתחלף גם כן באות ע, כמו: ביצה — ביעא, צמר — עמר, וגם תתחלף לפעמים באות ק, כמו: ארץ — ארע — או ארק.

צאה, גללי איש יוצא חוץ. בגללי צאת האדם (יחזקאל ד. 12), בשבתך חוץ... וכסית את צאתך (דברים כג. 14).

צאה, סחי ומאוס, קיא צואה (ישעיה כח. 8). ולכנוי שקוץ תועבות זמה: אם רחץ ה' את צואת בנות ציון (שם ד. 4), ומצואתו לא רוחץ (משלי ל. 12).

צאלים, מין שיח בושם. תחת צאלים ישכב (איוב י. 21).

צאן, שם קבוץ לכבשים ועזים. צאן ובקר (בראשית יב. 16), מקנה צאן ומקנה בקר (שם כו. 14). מקום משכן עדריהם נקרא נוה צאן (ישעיה סה. 10), גדרות צאן (במדבר לב. 16), מכלאות צאן (תהלים עח. 70), מרבץ צאן (יחזקאל כה. 5), גבעות (ירקדו) כבני צאן (תהלים קיד. 4) הרוכים ורוקדים. כצאן טבחה (שם מד. 23) הנבדלים לזבח משפחה. צאן ההרגה (זכריה יא. 4) הנפרדים מן העדר מסבת מחלה ממארת. על פרטי המין נאמר: ואם מן הצאן קרבנו מן הכבשים או מן העזים (ויקרא א. 10), גדי עזים מן הצאן (בראשית לח. 17), איל... מן הצאן (ויקרא ה. 15), ואילי צאנך (בראשית לא. 35), כעתודים לפני צאן (ירמיה נ. 8). ויען כי השם צאן הוא שם קבוץ, לכן יבוא הפעל עליו ברבוי נקבות: ותלדן הצאן (בראשית ל. 39), צאננו מאליפות (תהלים קמד. 13). ואם בא ברבוי זכרים כונתו בפרט עתודים, ויחמו הצאן (בראשית ל. 39). או נמליץ השם לקהל עם, ישגו צאני (יחזקאל לד. 6), הצאן ירעו הרועים (שם. 2) העם הוא למאכל למנהליו, צאן אדם (לו. 38), קהל עם רב, אנחנו עמו וצאן מרעיתו (תהלים קי. 3).

צאנן, מקום בנחלת מטה יהודה, נזכרת בנבואת מיכה: לא יצאה יושבת צאנן (מיכה א. 11), ויתכן כי זאת העיר צנן הנזכרת בספר יהושע (טו. 37) בין הערים אשר בנחלת מטה יהודה, והנביא הוסיף **א** בשמה למען השוותה יחד במבטא אל מלת יצאה לעשותה לשון נופל על לשון.

1) **צב,** הוא אחד מן השמונה שרצים האסורים בתורה המטמאים את

האדם אשר יגע בהם. הטומאה הזאת אינה לענין אכילה כי אם לטומאה ממש להיות טמא במגען ולאסור את האדם לאכול תרומה וקדשים. המעתיקים נחלקו בדעותיהם בתכונתו. לדעת רש"י הוא מין צפרדע. לדעת הרד"ק הוא צפרדע השדה (גראז פראש). ר' אליהו בחור מעתיקו שילד־קרעט והוא בעל השריון (טשערעפאכע ברוסית) וכן תרגמו אותו המעתיקים לאנגלית: טארטאיז. אבל מדברי הרמב"ם בהקדמתו לסדר טהרות נראה כי הצב אינו שילדקרעט, כי הוא אומר שם בפירוש כי הטארטיקה היא השילדקרעט איננה מן השמונה שרצים המטמאים.

2) **צב,** עגלה לשאת בה בני אדם. עגלות צב (במדבר ז. 3), והביאו את כל אחיכם... בסוסים, ברכב ובצבים (ישעיה פירש רש"י אין צב אלא מכוסים וכן פירש רש"י אין צב אלא מתופים וכן בצבים ובפרדים (ישעיה סו) עגלות מכוסין קרויות צבים, וכן תרגם אונקלוס שית עגלן כד מחפין. ותהיה כונת הכתוב עגלות צב — עגלות של צב, עגלות של מכסה, ותרגום ירושלמי שית עגלן מזמנן, כלומר שכל עגלה היה לה זוג בקר המושכין אותה (צוויישפאן), ואולם מן הכתוב מוכח כי הביאו את הבקר לצורך המשיכה, ולזאת נכון יותר לפרש צב—מכוסה.

1) **צבא,** דבר נצב וקבוע ביקום. השמים והארץ וכל צבאם (בראשית ב. 1). וביחוד על מאורי אור בשמים העומדים על משמרתם במועדים קבועים. צבא השמים (דברים כד. 19). צבא המרום (ישעיה כד. 21), ולכן נקרא אדון כל היקום ה' צבאות (תהלים כד. 10, כי רק ביקום יתודע כבודו.

2) **צבא,** קהל אנשי חיל מוכנים למלחמה. אנשי הצבא (במדבר לא. 21), עם הצבא (שם 32), חלוצי הצבא (יהושע ד. 13), ופקידיהם נקראו בשם שרי הצבא (דהי"א 12, 26) ראשי הצבא.

3) **צבא,** אנשי תמיד לעבודת הקודש כמו הלוים. כל הבא לצבא לעבודה באהל מועד (במדבר ד. 35—39).

4) **צבא,** זמן מוגבל, מועד קבוע. הלא צבא לאנוש על הארץ וכימי שכיר ימיו (איוב ז. 1), כל ימי צבאי (שם יד. 14), כי מלאה צבאה (ישעיה מ. 2) מועד עבודתה לעם זר.

צבוים או **צבואים,** אחת הערים שנהפכו בעמק השדים ביחד עם סדום ועמורה, שעמדה לפני המהפכה במקום ים המלח (בראשית י. 19) ועיין ערך צוער, סדום, עמורה.

צובבה, שם אחד ממשפחת יהודה (הי"א ד. 8).

צבוע, ארך האצבעות לרמוס טרפו בצפרניו, העיט צבוע נחלתי לי (ירמיה יד. 9). וכן בתלמוד מן אצבע הצביעו (תמיד כח.) האריכו אצבעותיכם.

צבור, אוסף, צבור, שימו אותם שני צבורים (מ"ב י. 8) ובלשון רבנן ענינו גם קהל, עדה, עם.

1 **צבי,** שפע גאון וכבוד, גאון כל צבי (ישעיה כג. 9),. יהיה ה' לעטרת צבי... לשאר עמו (שם כח. 5). על ארץ כנען נחלת צבי צבאות גוים (ירמיהו ג. 19).

2) **צבי,** זכר לחיה הטהורה בעל קרנים ענפות, קל רגלים ויפה תואר. איל וצבי ויחמור (דברים יד. 5). דומה דודי לצבי (ביפי תארו וקלות רגליו) (שה"ש ב. 9). הנקבה נקראת צביה. תאמי צביה (שם ד. 5). מקומות אחדים בכה"ק מורים כי טבע ותכונת נפשה של החיה הזאת היו ידועים מאד לבעלי הספרים הקדושים האלה. קלות רגליו של הצבי או האילה נזכרים איזה פעמים בתנ"ך. יעקב

בברכתו את בניו לפני מותו אומר על נפתלי: נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר (בראשית מט. 21), כלומר נפתלי הוא כאילה שלוחה אוהבת התופש ושומחת בחלקה שנתן לה היוצר קלות הרגלים — כן הוא נפתלי נותן אמרי שפר (תודה לאל בדברי מליצה נשגבה) על חבל נחלתו שיכול לדלג על ההרים ולקפץ על הגבעות (הר נפתלי). גם המשורר נותן תודה לאל כי שוה רגליו כאילות ועל במותיו העמידו (חבקוק ג. 19). המשורר בתהלים שמתאונן על אשר שונאיו ורודפי נפשו גרשוהו מהסתפחת בנחלת אלהים לקחת חלק בעבודת ה' בבית המקדש ביחד עם הכהנים משרתי אל בקול רנה ותודה והמון חוגג, נפשו תערוג לשוב אל אלהים כנפש האיל אשר תערוג לשום אל אלהים כנפש האילה אשר הבריחוה ממעונה ונמלטה על נפשה למדבר ציה ושממה באין מים להרוות צמאונה. אין לך חיה אחרת בעולם שתשתדל בכל מאמצי כחה להגן על פרי בטנה ולשמר את הנולד לה שלא יאונה לו כל רע כהאילה. כאשר תרגיש כי הגיעה עת הלידה, תבחר לה מקום טמיר ונעלם בסבכי היער או בחגוי הסלעים, ושמה תוליד את פרי בטנה. ואם תרגיש כי סכנה מרחפת על ראשה ועל הנולד לה, תמהר להודיע זאת בסמנים מובהקים שהנולד יבינם כמעט בשעה הראשונה לצאתו לאויר העולם והיא מרכבת אותו על צוארה וכהרף עין תמלט אל מקום בטוח. ואל הדבר הזה ירמוז הפסוק באיוב (לט. 1) הידעת עת לדת יעלי סלע חולל אילות תשמור?

הצבי הוא מהחיות המותרות לאכילה וכפי הנראה טעם בשרו הוא טוב מאד, כי היה עולה על שלחן המלך שלמה מדי יום ביומו (מ"א ה. 3).

צביא, בן או בת שחרים מאשתו חבש למטה בנימין (דהי"א ח. 9).

צביה, אשת אחזיה מלך יהודה ואם יהואש (מ"ב יג, 2).

צבע, משחה לשנות בה פני דבר ועין מראהו (פארבע) ומזה עבר לכנוי ארג ורקמה מגונים שונים. שלל צבעים רקמה, צבע רקמתים (שופטים ה. 30).

צבעון, החוי מאלופי בני שעיר החורי בארץ אדום (בראשית לו. 3, 20).

צבועים, שם עיר בנחלת מטה בנימין. שמה התישבו בני השבט הזה בשובם מגלות בבל (נחמיה יא. 34). ויתכן כי בסביבות העיר הזאת היה גי הצבועים הנזכר במלחמות שאול (ע"ע) ובמשנה נזכר גם ההר אשר לפני הגיא הזה בשם הר צבעים כמו הררי נמרים, כי לפי התלמוד צבוע הוא מין נמר (היענע) המשנה פניו חליפות כל שבע שנים (מספר הרגיל בלשון). חכמי יון הקדמונים האמינו שהוא אנדרוגינוס — שנה אחת זכר ושנה אחת נקבה, עד שבא אריסטו והוכיח שהיא אמונת הבל. (זאאלאגיע דעס תלמודס — דר. ש. לעוויזאָהן 119, 55). החכמים בוהל וסמיטה מצאו בקרבת המקום הזה גיא הנקוב בשם וואדי־על־קעלט ועוד גיא בשם וואדי־אבו־דאבא — מעבר הצבועים. ואולי אחד מהם הוא גי הצבועים.

צבת, אגודה, אלומה. אגודת שבלים (בינדל), שול תשולו לה מן הצבתים (רות ב. 16). במשנה צבת — מלקחים (אבות ה. 6).

צד, עבר, צלע, מקצוע. מצד ההר (ש"א כג. 26). מצד בית אל (יהושע יב. 9), ולצנינים בצדיכם (במדבר לג, 55), מעיקים ולוחצים. והיו לכם לצדים לפינים ולמקצועים חדים הלוחצים את שכניהם.

צדד, שם עיר בגבול הצפוני של ארץ כנען בין הים הגדול לעיר חמת

(יחזקאל מז. 15). היום עומד שם כפר גדול סדר ממזרח למול הלבנון.

צדוק, בן אחיטוב, מצאצאי אלעזר בן אהרן הכהן (דהי"א ח. 33). הוא היה נאמן לדוד ששלח אותו להוכית את זקני יהודה על התמהמם לצאת לעזרתו בהתפרץ אבשלום בנו לקחת את שבט המלוכה מידו (ש"ב יט. 12). במצות דוד משח צדוק את שלמה למלך בהתנשא אדוניהו לרשת את המלוכה (מ"א א. 32—45), ושלמה השיב לו גמולו וישימהו לכהן גדול תחת אביתר (ב. 35), ולכן התיחסו אחריו הכהנים בשם בני צדוק.

הפסוק בש"ב (ח. 17) וצדוק בן אחיטוב ואחימלך בן אביתר כהנים (בימי ממשלת דוד) סותר למה שכתוב בש"א (כב. 18) כי אחימלך הומת בפקודת שאול על ידי דואג האדומי, ואביתר בנו שנמלט על נפשו אל דוד היה כהן לדוד כל הימים עד יום מותו. אם אחיטוב הנזכר בש"ב ח. הוא אחיטוב הכהן הנאמר בש"א (יד. 3) אי אפשר כי יהיה אביו של צדוק שלא היה מבית עלי כמו שנראה ברור מהפסוקים ש"א ב. 35 ומ"א ב. 27. ולכן משערים המבקרים כי בפסוק הנזכר (ש"ב ח. 17) צריך להיות: ואביתר בן אחימלך בן אחיטוב, וצדוק היו כהנים וזה יהיה בהסכם עם מה שכתוב בש"א (כב. 20), ושנוי כזה נמצא גם במקום אחר כי תחת השם בניהו בן יהוידע נמצא בדהי"א (כז. 37) יהוידע בן בניהו (וע"ע אחימלך).

את שני הכהנים האלה נפגוש גם כן בספור מרידת אבשלום בדוד. כי בברחו מפני בנו המורד בו חפצו שני הכהנים האלה לקחת את הארון עמהם וללכת אחרי דוד. אבל דוד יעץ כי ישארו בירושלים ולדעת את כל הנעשה שם ולהודיעו למען ידע את מצב הדברים ועל פיהם ישפוט

מה לעשות (ש"ב טו. 24). לפי העתקת הוואולגאטה כנה דוד את צדוק בשם „הכהן הרואה" כלומר נביא. אבל בעל הטעמים לא כן יחשוב כי לפיהו תכונת המאמר בפסוק 27 פרשה טו היא: ויאמר המלך אל צדוק — הרואה אתה! שובה העיר בשלום וגו'.

כאשר הגיע הקץ לממשלת דוד ואדוניה התנשא לעלות על כסא אביו היה אביתר נוטה אחרי אדוניה (מ"א א. 7). אבל צדוק נטה אחרי שלמה, והמלך דוד צוה אותו למשוח את שלמה למלך תחתיו (34). כאשר עלה שלמה על כסא המלוכה העביר את אביתר ממשמרת כהן גדול והפקיד את צדוק תחתיו.

אין כל ספק שמנהיגי הכהונה והכהנים היו שנים רבות בידי צאצאי צדוק, וביחוד בימי יאשיהו כאשר כל העם הכירו את ערך מעלת בית המקדש אשר בירושלים למרכז הדת, למקום הנבחר מאת ה' להשכין שכינתו בתוכו, וערך הכהנים שמחוץ לירושלים, או כהני הבמות ירד למדרגה שפלה ונבוכה, והנביא יחזקאל צעד עוד הלאה שהכיר אך את בני צדוק לכהנים הנבחרים מאת ה' להיות משרתיו עושי רצונו בבית אשר חמד לשבתו (יחזקאל מ. 46; מג. 19; מד. 15; מח. 11). בעל דהי"א (יב. 28—29) מספר כי מבני אהרן באו אל דוד חברונה רבים מהכהנים עם שריהם וביניהם נער גבור אחד בשם צדוק, להסב אליו מלכות שאול כפי ה', ועל היסוד הזה בונה יאָזעפוס את השערתו, כי צדוק הזה הוא הכהן שעלה בימי שלמה למדרגת הכהונה הגדולה (יאָזעפוס קדמוניות ז. 2, 2). אבל המבקרים אינם חושבים את פרטי הספור של בעל דהי"א במקום הזה לעובדת היסטורית. כן אינם חושבים ליסוד היסטורי את רשימת סדר היחוס של בני

צדוק המובאה בפרשה ו. (4—15; 50 — 53) וכד. (9). כי מטרת הרשימה הכרונולוגית הזאת היא להראות כי הכהנים בני צדוק המה צאצאי אלעזר בן אהרן הכהן, הבן הגדול מבני אהרן והאחרים הם מצאצאי איתמר, הבן הצעיר של אהרן ולזאת לבני צדוק משפט הבכורה.

2) **צדוק**, במ"ב (טו. 33, ובדהי"ב כז. 1) מסופר כי יותם מלך יהודה עלה על כסא עוזיה אביו ושם אמו היה ירושה בת צ ד ו ק. הדבר הזה כי יודיע הספר את שם אבי האם של המלך לא נמצא במלכים אחרים ממלכי יהודה ולכן משערים כי צדוק אבי ירושה היה איש מצוין מאד. ואולי גם מהכהנים, ולכן הזכירו אותו בשם כיוצא מן הכלל.

3) **צדוק**, בן בענא. נזכר בנחמיה (ג, 4) שעזר בתקון החומה של ירושלים. אביו בענא היה מן האנשים המצוינים שעלו מן הגולה ביחד עם זרובבל (עזרא ב. 2; נחמיה ג, 7).

4) **צדוק**, בן אמר (נחמיה ג. 29). הוא תקן את חלק החומה נגד ביתו במזרח העיר קרוב לשער הסוסים. קרוב לשער כי צדוק הזה הוא אחד עם צדוק הסופר הנזכר בנחמיה (יג. 13) שהיה גזבר האוצרות על פי נחמיה, כי צדוק בן אמר היה מן הכהנים וצדוק גזבר האוצרות נקוב בשם סופר כמו עזרא הכהן והסופר.

5) **צדוק**, מן האנשים המצוינים שחתמו על האמנה וקבלו עליהם באלה ובשבועה ללכת בתורת האלהים, לשמור ולעשות את כל משפטיה וחוקותיה, שלא להתחתן עם עמי הארץ ולשמור את יום השבת ולטוש את השנה השביעית ומשא כל יד ועוד. ולפי זה היה מן אנשי כנסת הגדולה. עיין ערך אמנה 1.

6) **צדוק**, נזכר בדהי"א (ו. 12). ואם נעריך את השם הזה לעומת השם צדוק הנזכר בעזרא (ו. 2) ונחמיה (יא. 11) נמצא כי סדר יחוסו נמשך מכהן גדול הנקוב בשם צדוק, אבל איננו צדוק יסוד משפחת הכהנים הידועים בשם „הכהנים הלוים בני צדוק". אבל קשה מאד לבנות על יסוד רשימה כזאת איזה בנין, ובפרט כי לא ידענו מאומה מקורות האיש הזה.

צדיה, מזמה רעה, עצת רע. השליך עליו בצדדיה וימת (במדבר לה. 20), והפכו בלא צדיה (שם 22).

צדים, עיר מבצר בנחלת מטה נפתלי (יהושע יט. 35). לפי תלמוד הירושלמי (מגלה א.) היא הידועה בשם כפר הטיא, ועתה נקראת „הטטין", קרוב לקארן הטטין צפונית מערבית לטבריה (עיין גייבוער צד 207).

צדיק, ישר, נאמן רוח בחקות החיים, ירחק מעול ורשע. איש צדיק (בראשית ו. 9). והפכו — רשע. האף תספה צדיק עם רשע (שם יח. 23). חקים ומשפטים צדיקים (דברים ד. 8) נאמנים וישרים. ונאמר גם על ה' השופט כל הארץ במישרים, אלהים שופט צדיק (תהלים ז. 12). ובא גם על איש זכאי בענין פרטי, צדיק הראשון בריבו (משלי יח. 17). האקח מגבור מלקוח, ואם שבי צדיק ימלט? (ישעיה מט. 24). הדברים האלה יאמר הנביא כי נבוכדנצר ישאל זאת, כי לדעתו של מלך בבל הוא צדיק בעיניו בחפצו לרשת את אשר לקח בחרבו ובקשתו. והנביא עונהו: טעית, גם שבי גבור יוקח ומלקוח עריץ (לא צדיק) ימלט, כלומר לא שבי צדיק שביך, כי אם הוא מלקוח עריץ.

צדק, נקיון מעול ומרמה. מאזני צדק, אבני צדק. איפת צדק והין צדק יהיה לכם (ויקרא יט. 36). כהניך ילבשו

צדק (תהלים קלב. 9) כי הם שופטי העם. והיה צדק אזור מתניו (ישעיה יא. 5) כי הנאמן בישרת לבבו יעטה רוח גבורה. צדק למדו יושבי תבל (שם כו. 9) ממשפטיך ה', יוחן רשע בל למד צדק (שם 10) לולא נענש רשע לא הכיר כבוד הצדק ערכו ויקרו. צדק ומשפט מכון כסאו (תהלים צז. 2) של היוצר והשופט כל העולם. מוסר היהדות נוסד אך ורק על הצדק המוחלט. מה שאינו צדק וישר מהפך את כל העולם לתהו ובהו, מפני שהוא מפריע את סדר העולם המוסרי, משבית את ההרמוניה העולמית, שמקורה בטוב המוחלט של היוצר; כדי להעמיד את סדר העולם המוסרי על מכונו צריך לבער את הרע. „ובערת הרע מקרבך" הוא בטוי מתמיד בתורה, כי הרע חותר חתירה תחת יסודותיה של החברה, של המדינה ושל האומה. על כן מביא הרע נזק לא רק לעושהו כי אם גם לזרעו אחריו, לכל בני חברתו, למדינתו ולאומתו, ולפיכך אנו מוצאים בין מדותיו של הקדוש ברוך הוא נושא עון ופשע וחטאה ו נ ק ה ל א י נ ק ה, פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים (שמות לד. 7). כך הבינה היהדות את הצדק המוחלט. כל עול, כל חטא הוא הפרעתו של כדר העולם המוסרי ואי אפשר לו לסדר זה להיות מוקם מחדש אלא עד שבא עליו עונש של שווי המשקל „על דאטפת אטפוך וסוף מטייפיך יטופון" — אמר הלל, אותו הלל שאמר כי „ואהבת לרעך כמוך" ו„דעלך סני לחברך לא תעביד" הם כל התורה כולה והשאר אינה אלא פירוש" (יהדות ואנושיות צד 217, דר. י. קלוזנר).

השם צדק היה מקדם לשם ולתהלה לעיר שלם (ירושלים) ולכן נקראו קדמוני מלכיה מלכי צדק, אדוני צדק, ועל כן ויאמר הנביא צדק ילין בה (ישעיה א. 21). אחרי כן יקרא לך עיר הצדק (26), יברכך ה' נוה צדק, הר הקודש (ירמיה לא. 22).

צדקה, תום ויושר בחקות החיים. באורח צדקה חיים (משלי יב. 28). וצדקה תציל ממות (י. 2) מסכנת נפש. וילבש צדקה כשריון (ישעיה נט. 17) רוח קנאה בעד האמת. השם צדקה יש לו עוד הוראה, ישרת איש במשפטו. ומה יש לי עוד צדקה (ש"ב יט. 29), וצדקת צדיקים יסירו ממנו (ישעיה ה. 22). השם צדקה לפעמים הוא נרדף עם חסד וברכה, כמו: משוך חסדך ליודעיך וצדקתך לישרי לב (תהלים לו. 11), ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלהי ישעו (כד. 5)

צדקיהו, חמשה אנשים נקובים בשם צדקיהו בכה"ק: 1) צדקיה בן כנענה שהיה אחד מארבע מאות נביאי הבעל של אחאב (מ"א כב. 11, 24, 25; דהי"ב יח. 10, 23, 24). כאשר שאל יהושפט מלך יהודה לבקש את נביא ה' לשאול מאתו מה יהיה בסוף המלחמה עם הארמים ברמת גלעד, בא צדקיה בן כנענה והביא אתו קרני ברזל ויאמר אל אחאב הקרנים האלה שלוחים לך מאת ה' אשר הבטיח לך כי באלה תנגח את ארם עד כלותם. אבל לבקשת יהושפט מלך יהודה שלחו אחר נביא אמת מיכיהו בן ימלה לשאול מאתו דבר ה', והוא הודיע כי מרה תהיה אחרית המלחמה. צדקיה העיז להכות את מיכיהו מכת לחי ואחאב צוה על עבדיו לשומו במשמר עד אשר ישוב מן המלחמה. ומיכיהו אמר אז אל אחאב אם תשוב בשלום מן המלחמה לא דבר בי ה'. המלכים לא שמו לב לדברי מיכיהו ויעלו למלחמה עם ארם. השקר גבר לפי שעה. יאזעפוס מוסיף לספר, כי צדקיה בחפצו להוכיח לאחאב כי מיכיהו הוא נביא שקר

מביא ראיה לדבריו בזה שנבואתו איננה מתאימה לנבואת אליהו בנוגע למקום מיתת אחאב. ולבד זאת הכה את מיכיהו מכת לחי ויאמר אל מיכיהו אם נביא אמת אתה תיבש ידי שהכיתך כמו שיבשה יד ירבעם בן נבט שחפץ לשום את הנביא בבית הסוהר. ויען כי מאומה לא אירע לצדקיה מזה הוכיח אחאב כי מיכיהו הוא נביא שקר (קדמוניות ח. 15, 4).

צדקיהו 2) בן מעשיה, אחד מנביאי השקר שהגלו לבבל ביחד עם יהויכין. צדקיהו ביחד עם נביא שקר אחר, אחאב, היו שנואים מאד לירמיהו בגלל רוע מעלליהם, כי היו נואפים ושקרנים, וירמיהו נבא להם כי מלך בבל ישרוף אותם באש, כי ימצא בהם אותות מרד ומעל בהממשלה, ושמם יהיה לחרפה ולדראון עולם. אביו של צדקיהו, מעשיה, משערים כי הוא היה הכהן שבנו כהן המשנה צפניה הובא לרבלה והומת שם על ידי נבוכדנצר (מ״ב כה. 18).

צדקיהו 3) בן חנניה, אחד משרי יהודה בימי ממשלת המלך יהויקים (ירמיה לו. 12).

צדקיהו 4), המלך האחרון ממלכי יהודה הוא היה הבן הצעיר של יאשיהו מלך יהודה ואחיו של יהואחז (מ״ב כג. 31; כד. 18). בדהי״א (ג. 15) יחשוב שמו לפני שלום או יהואחז. יוכל היות מפני שלא היה חשוב כל כך. אבל בפסוק שאחריו יחשוב את צדקיהו לבנו של יהויקים וכן יחשוב אותו גם בדהי״ב (לו. 10). אולי מפני שמלך אחריו. ספורי הקורות של ממלכת צדקיהו באים יותר מסודרים במ״ב (כב. 17; כה. 7), בירמיה (לט. 1—7; נב. 1—11) ובדהי״ב (לו. 10—21). קורות אחדות מדברי הימים של ממלכת צדקיהו באו מבוארים ומבוררים בדברי הנביאים ירמיהו ויחזקאל, וביחוד בחלק הספורים של ספר ירמיהו הנרשמים שמה לפי סדר זמנים: פרשיות כד, כז, כח, כט, בא, לז, לד, לח, לט, לה, לג, לט, י—14.

זמן ממשלת צדקיהו הוא האנחה האחרונה של ממשלת מלכי בית דוד. תכונת נפשו של המלך הזה היתה חלושה מאד. מצבו בתור מלך היה אי־נורמלי. בתור איש פרטי היה בעל נפש טובה ורע אהוב, אבל למלוכה לא יצלח. הוא מאמין בפעולת התפלה ומבקש מאת ירמיהו כי יתפלל בעדו ובעד העם אל ה׳ כי יעמוד לימינם ולהוציא מצרה נפשם. הוא שלח בסתר לקרוא לירמיהו להתיעץ עמו על דבר מצב הענינים בין יהודה ובבל. הוא נתרצה בנקל לבקשת ירמיהו לשנות את בית כלאו להיטיב מעט את מצבו, ואחר כן צוה את עבד מלך לקחת שלשים אנשים להוציא את ירמיה מבור הטיט שהשליכוהו לשם רודפי נפשו ויושיבהו בחצר המטרה.

אף כי בני יהודה אחרי מות יאשיהו עזבו את ה׳ אלהיהם ועשו ככל תועבות הגוים אשר סביבותיהם וצדקיהו לא מיחה בידם, בכל זאת לא חרה אף נביאי הדור ההוא ירמיה ויחזקאל במלך צדקיהו עבור זה כל כך כמו שכעסו עליו בעבור הפירו את השבועה אשר נשבע לנבוכדנצר להיות עבד נאמן לו ולסדר עניני המלוכה כפי אשר ידרוש מצב הפוליטיקי של בבל ולא של מצרים. הלא כה דברי יחזקאל בשם ה׳: **אמר נא לבית המרי... הנה בא מלך בבל ירושלים ויקח את מלכה ושריה ויבא אותם אליו בבלה, ויקח מזרע המלוכה ויכרות אתו ברית ויבא אותו באלה... להיות ממלכה שפלה... לשמור את בריתו לעבדה, וימרד בו לשלות מלאכיו מצרים לתת לו סוסים ועם רב. היצלח? הימלט? העושה אלה והפר ברית ונמלט? ...לכן חי אני נאם ה׳ אם לא אותי אשר**

בזה ובריתי אשר הפיר ונתתיו בראשו ופרשתי עליו רשתי... ונשפטתי אתו שם במעלו אשר מעל בי... (יחזקאל יז. 11—22).

קשה עלינו כעת לדעת כמה שנים נשאר אמון לשבועתו שנתן לנבוכדנצר להיות נכנע לממשלתו, אבל מהעובדה שהמלכים שכני ארץ יהודה שלחו אל צדקיהו מלאכים לכרות אתם ברית להתקומם נגד נבוכדנצר, שאירע בשנה הרביעית למלכו (ירמיהו כז) נראה ברור כי כבר בעת ההיא נודע בגוים כי לב צדקיהו איננו שלם עם נבוכדנצר.

נבוכדנצר גמר בדעתו לשום קץ למרידת צדקיהו. קודם כל העניש את המסיתים למרד בבבל ודן לשרפה את אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה, נביאי השקר בבבל (ירמיהו כט. 22), ובעת ההיא שלח לקרוא את צדקיהו המלך מירושלים לבוא אליו ולהצטדק לפניו על מעשיו המעידים כי הוא נותן יד למורדים ולפושעים בו. יוכל היות כי אז נשלחו גמריה בן חלקיה ואלעשה בן שפן מצדקיהו אל מלך בבל ביחד עם המכתב ששלח על ידם ירמיהו אל בני הגולה אשר יעץ להם לדרוש בשלום העיר אשר הגלו שמה כי בשלומה יהיה גם להם שלום, ויעץ להעם גם כן לבנות להם בתים בבבל ויטעו להם כרמים ליהנות מפרים כראוי לאזרחי הארץ (ירמיה כט. 1—8), כי בשלוחים כאלה עם מכתב כזה מאת ירמיהו חפץ צדקיהו להוכיח כי אין בלבו מחשבות רעות עליו.

פסאמעטיך השני מלך מצרים מת בשנת 589 לפני המספר הנהוג, אחריו עלה על כסא המלוכה אחיו אפריעס. צדקיהו שלח אז את שריו לבקש עזרה ממצרים בשלחו לו סוסים ואנשי חיל ללחום עם מלך בבל (יחזקאל יז. 13). אדום, מואב ופלשתים עמדו מרחוק ולא לקחו חלק במלחמה, אך יהודה וצור עשו קשר ביניהם לעזור למצרים נגד בבל (שם כו. 7; כט. 18). ההתקשרות הזאת נעשתה לפי דברי יאָזעפוס (קדמוניות י. 7, 3) בסוף השנה השמינית למלכות צדקיהו. אולם יחזקאל (כ. 1) מחליט, כי המאורע הזה היה בשנה השביעית למלכו, אבל איך שיהיה זה הוא למעלה מן כל ספק, שחילו של נבוכדנצר הביא את ירושלים במצור בעשירי לחדש העשירי של השנה התשיעית למלכו. מפני כי ידיו היו מלאות עבודה במלחמתו עם עילם, וכאשר הגיעה העת לקחת נקם מאת המצריים, היה מפקפק במי יתחיל, ביהודה או בבני עמון (יחזקאל כא. 20). סוף הדבר היה כי נבוכדנצר גמר בדעתו להשאר ברבלה ומשם שלח חלק מחילו על צור וחלק אחר על יהודה. בזמן קצר כבש את כל ער׳ יהודה הבצורות ונשארו אך לכיש ועזקה. ואז הביא את ירושלים במצור והיום הזה היה יום מר מאד, יום רע שלא ישכח לעולם. המצב הזה פעל פעולה נמרצה על יושבי ירושלים וגמרו בדעתם לכרות ברית חדשה עם ה׳ אלהיהם וראשית דבריה היתה לשלוח הפשי את עבדיהם ושפחותיהם ככתוב בספר תורת משה. אולי עשו זאת למען יעזרו העבדים להגן על העיר. אבל עד מהרה נהפך לבם לכבוש את העבדים כמקדם.

בינתים העביר אפריעס מלך מצרים את חילו ויעלה בנגב לעזור לצדקיהו בעל בריתו (יאָזעפוס, קדמוניות י. 7, 3), כבש את עזה וגרש את חיל נבוכדנצר שהיה צר על ירושלים. אבל מיד הפכו הכשדים את פניהם אל המצרים, הכו אותם מכה רבה ונאלצו לשוב אל ארצם. מן האמור בירמיהו (לז. 7) ידענו אך זאת כי חיל פרעה שב למצרים, וחיל הכשדים קרבו לצור על ירושלים בעת אשר יושבי ירושלים הפרו את הברית ושבו לכבוש

את העבדים תחת ממשלתם, ולא שמעו לדברי ירמיהו שמיחה בהם ונבא להם כי מרה תהיה אחריתם. נבואות ירמיהו כי ירושלים תפול בידי הכשדים פעלו על רבים מיושבי ירושלים ועזבו את העיר ומצאו מחסה תחת חיל הכשדים. ולזאת אין להתפלא כי המפלגה בין יושבי ירושלים שהיתה נגד הכשדים הביטו על ירמיה כעל שונא העם, ויחוסו אל צדקיהו היה חשוב מאד בעיניהם. ולזאת יכול המלך לראות אותו אך בהסתר ובתשאי שלא ידעו השרים (ירמיהו לז. 17; לח. 16).

בשנה התשיעית למלכות צדקיהו בחודש העשירי בעשור לחודש הביא נבוכדנצר את ירושלים במצור עד עשתי עשרה שנה למלך צדקיהו. יושבי ירושלים עשו כל מה שהיה ביכלתם להגן על העיר, אבל כאשר חזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ הובקעה העיר וכל אנשי המלחמה ברחו מן העיר לילה דרך שער בין החומותים אשר על גן המלך. וירדפו חיל כשדים אחרי צדקיהו וישיגו אותו בערבות יריחו ויתפשו אותו ויביאוהו אל נבוכדנצר ברבלה וישחט את בני צדקיהו לעיניו ביחד עם כל שרי יהודה, ואחרי כן עור את עיניו ואסרהו בנחשתים ויביאהו בבלה ויתנהו בבית הפקודות עד יום מותו. כמה שנים היה אחרי המאורעות הנוראים האלה לא ידענו. קרוב להאמין שלא האריך ימים אחרי זה. יותר לא נזכר ממנו בכה"ק. המרכז לתקות ישראל היה יויכין שהיה אז בבית הסוהר בבבל. — חז"ל הרגישו הסתירה שבין נבואת ירמיה אדות סופו של צדקיהו, שנבא עליו כי ימות בשלום (ירמיה לד. 5), ובין המסופר בסוף הספר (נח) כי נבוכדנצר עור את עיניו ויביאהו בבלה ושם מת בבית הפקודות. ואמרו שמת נבוכדנצר בימיו ואז יצא מבית הפקודות ולמחר מת וקברוהו בכבוד (עיין מועד קטן כח:).

צדקיהו 5) אחד מן השרים שחתמו על האמנה וקבלו עליהם באלה ובשבועה ללכת בתורת ה' ולשמור חקותיו ומצותיו ככתוב בתורת משה, לשמור את יום השבת ולקדשו ושלא להתחתן בגוים ועוד, ולפי זה היה מן אנשי כנסת הגדולה (עיין ערך אמנה).

צהב, הופע כזהב. שער צהוב (ויקרא יג. 13) שער שמראה זהב לו. וכלי נחשת מוצהב (עזרא ח. 27) המופעת כזהב.

צהרים, זוהר משנה, אור חצי היום. ערב ובקר וצהרים (תהלים נה. 18), מהיות אור השמש גדול מאד לכן יאמר הנביא והבאתי השמש בצהרים (עמוס ח. 9). ובדמיון המליצה: והוציא כאור צדקך ומשפטיך בצהרים (תהלים לג. 6) כלומר ברור וגלוי לכל. ומהיות חצי היום תחלת נטות צללי ערב נאמר: ומצהרים יקום חלד (איוב יא. 17).

צו, מצוה (געבאָט) הואיל הלך אחרי צו (הושע ה. 11). השם הזה רגיל היה אך בצפון ארץ ישראה במלכות שומרון, לכן יביא הנביא ישעיה את ניב השכורים מבני שומרון בלעג לשונם: צו לצו, צו לצו (ישעיה כח. 10) מצוה על מצוה יעמיס לנו הנביא הזה.

צואר, כן של ראש החי. וישם רביד הזהב על צוארו (בראשית מא. 22), עד צואר יגיע (ישעיה ח. 8) עד הנפש, ומהיותו כולל חמוקי הצואר פנים ואחור לכן יבוא גם ברבוי: צוארי בנימין אחיו (בראשית מה. 14). צואר הבהמה היא נושא העול, לכן נאמר בהשאלה על הנכנע מבני אדם: והגוי אשר יביא את צוארו בעול מלך בבל ועבדו (ירמיה כז. 11), ועל הנמלט מעבדות:

ופרקת עולו מעל צוארך (בראשית כז. 40). על צוארנו נרדפנו (איכה ה. 5) כבהמת משא, חלקת צואריו (בראשית כז. 16) מקום החלק משער בצואר, עברתי על טוב צוארה (הושע י. 11) בידי טפחתי את משמן צוארה להשקידה למלאכה.

צובה או **צובא**, אחת מממלכות ארם שהיו לצפון ולמזרח ארץ ישראל. ממלכת ארם צובא נזכרת ראשונה בספורי קורות ממשלת דוד בעת מלחמתו עם חנון מלך בני עמון (ש"ב ח. 31; י. 1 והלאה). בש"ב מסופר כי בני עמון שכרו את חיל ארם צובה וארם בית רחוב וגם איש טוב מלך מעכה לעזור להם במלחמתם עם בני ישראל שהכינו את עצמם לעלות עליהם למלחמה. אבל העוזרים הללו כשלו ונפלו ועמם גם העזורים בני עמון כי בני ישראל הכום לפי חרב ונצחום. אבל הדרעזר מלך צובה גמר בדעתו לנסות עוד פעם מלחמה עם דוד ויאסוף מחנה כבד ויצא נגד בני ישראל למלחמה, אבל גם הפעם הזאת היה הוא המנוצח, והיה מוכרח לקבל את תנאי השלום שהציע לפניו דוד מלך ישראל המנצח. מן המסופר במ"א (יא. 23 והלאה) נראה כי תוצאות המלחמה הזאת פעלו פעולה חזקה על קורות ארם. כי בעת ההיא ברח איש אחד מעבדי הדדעזר מלך צובה, רזון בן אלידע, ויקבוץ אליו אנשים וילך דמשקה וימלוך בה, וכפי הנראה היה הוא המלך הראשון בהעיר הזאת. כי אף שהעיר הזאת היא נושנה מאד בכל זאת לא נזכר בכל כתבי הקודש שמלך בה איזה מלך עד ימי רזון בן אלידע. ומאז והלאה נמצא את מלכי דמשק בין המלכים האדירים אשר סביבות ארץ ישראל, ומלחמות נלחמו את ישראל ויהודה. ומספר ש"ב (ח. 5) נדע כי הדדעזר מלך צובה גמר בדעתו ללכוד גם את ארץ חמת ולרדות במלכה. וחבל הארץ אשר לקח מאת מלך חמת נקרא בספר דהי"ב (ח. 8) בשם חמת צובה.

צוחה, קול צעקת שבר. צוחה על היין בחוצות (ישעיה כד. 11) כי נכרת מפי שותיו, וצוחת ירושלים עלתה (ירמיה (ירמיה יד. 2).

צולה, תהום, המון דכיי ים. האומר לצולה חרבי (ישעיה מד. 27). כי הוראת השורש צול היא המה בקול, ומזה מצולה, כמו מן הום תהום.

צום, חדל ממאכל וממשתה. ויצם דוד צום (ש"ב יב. 26). עניתי בצום נפשי (תהלים לה. 13), צום הרביעי (יז בתמוז), צום החמשי (ט באב), צום השביעי (צום גדליה) וצום העשירי (י בטבת). עיין ערך כפורים.

צוער, אבי נתנאל, הנשיא למטה יששכר מן הנשיאים שעזרו למשה ולאהרן לפקוד את בני ישראל בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים (במדבר).

צוף 1) הלך דבש בכורת דבורים. ומתוקים מדבש ונופת צופים (תהלים יט. 11). **צוף** 2), אבי אבות אלקנה אבי שמואל (ש"א א. 1). 3) **צוף** בן אלקנה (דהי"א ו. 20). ובפסוק 11 נקרא גם צופי. 4) ארץ **צוף** (ש"א ט. 4) ובש"א א. 1 נקראת גם כן צופים. מש"א ט. 5 נראה כי כן נקרא בימי שמואל חבלי הארץ אשר סביבות העיר רמה בהר אפרים. לדעת דרייוזוער נקרא חבל ארץ הזה בשם צוף על שם משפחת צוף אשר התישבה שמה, שמזה נראה גם כן כי משפחת צוף היתה חשובה מאד.

צופח, בן חלם ממטה אשר נזכר בדהי"א (ז. 35).

צופר הנעמתי, אחד משלשת רעי איוב שבאו לנחמו על אסונו הגדול. עיין ערך איוב שיטתו באלהות ובהנהגת העולם מאת היוצר.

צוק, עקה, לחץ, צרה. ובצוק העתים (דניאל ט. 25). **צוקה,** בבוא עליכם צרה וצוקה (משלי א. 27).

צור, סלע כבד. וצור יעתק ממקומו (איוב יד. 18). הרבוי ממנו הוא צורים אבל פעם אחת יבוא הרבוי צורות (איוב יד. 18). חרבות צורים (יהושע ה. 2), לצור מכשול (ישעיה ה. 5).

צור, שם העיר הגדולה רוכלת העמים הנודעת בספרות הגוים בשם טירוס, כי הצורים קראו את העיר הזאת בשם ט ו ר כמנהג אנשי המזרח להחליף לפעמים צדי בטית ולכן נקראת בפי היונים בשם טירוס. העיר הזאת נבנתה על מבואות הים הגדול לערך מאתים וארבעים שנה לפני הבנות בית המקדש בירושלים, בימי המלך שלמה, ותהי אחרי הבנותה ראש כל הארץ המתפשטת בצפון ארץ ישראל בירכתי הים הנזכר, והנודעת בספרות העמים בשם פעניציה. וברבות הימים נהייתה גברת ממלכות רבות על ידי המון מסחרה ועוצם רכולתה אשר עשתה עד אפסי ארץ, כנודע מספרי הקדש. וראש מליצי הנביאים יתארנה בשם המעטירה (ישעיה כג. 8), ועוד יוסיף להלל את גדולת יושביה לאמר: אשר סוחריה שרים כ נ ע נ י ה נכבדי ארץ, והנביא זכריה יאמר עליה: ותבן צור מצור לה, ותצבר כסף כעפר וחרוץ כטיט חוצות (זכריה ט. 3). ביחוד הפליא הנביא יחזקאל לציר את עוצם רכולות העיר הזאת את כבוד עשרה ותפארת גדולתה במליצה צחה ונעימה עד מאד (יחזקאל כז). ומה נשגבה מליצתו אשר נשא על מלך העיר הזאת בהציגו אותו מדבר לנגד עינינו ומתפאר בגדולתו הנפלאה: „ותאמר א ל א נ י“ (כי השם „חירם“, אשר נקראו בו כל מלכי צור, הוא מורכב מן את־רם או אחי־אלהים, כי האלהים יכונה בשם רם (ישעיה נז. 15), מושב אלהים ישבתי בלב ימים (שם כח), או בהזכירו על המלך הזה את המון עשרו וגדולת מלכותו אשר היה לו מלפנים: בעדן גן אלהים היית, כל אבן יקרה מסוכתך — ונתתיך בהר קודש, אלהים היית, בתוך אבני אש התהלכת. ולגודל המסחר אשר עשו יושבי צור ואשר בעבורו נודעו בעמים, נקרא בלשון עבר הסוחר בכלל גם בשם „כנעני“, כי ארץ הצורים אשר בקרבה היתה העיר צ י ד ו ן, העיר הראשה לפני הבנות העיר צור, נחשבה אל ארץ כנען (יהושע יג. 4) ויושביה אף הם היו מבני כנען כפי עדות כותב תורתנו (בראשית י. 19) ואף הם מדברים בלשון עבר, שפת כנען (עיין ישעיה יט. 18) ככל הכנענים רק בשנוי ההברה, כאשר תשתנה הברת כל לשון הנדברת בארץ, ממדינה למדינה, וגם השם „מערב“ אשר יכונה בו המסחר בפי הנביא יחזקאל (כז) הוא על כי האניות שהביאו אל צור סחר הגוים מכל פנות הארץ, כלן באו על טבואותיה מפאת „מ ע ר ב“ כידוע.

והנה נביאינו נבאו נוראות על העיר המצויינה הזאת (ישעיה כג; יחזקאל כו, כז, כח; עמוס א; זכריה ט) וכאשר חזו עליה כן היה, כי נבוכדנצר מלך בבל לכד אותה אחרי אשר צר עליה שלש עשרה שנה ויהרוס אותה עד עפר. אמנם שכר לא היה לו ולחילו מנצחונו, כמו שנמצא בדברי יחזקאל (לט) „נבוכדנצר מלך בבל העביד את חילו עבודה גדולה אל צור, כל ראש מקרח וכל כתף מרוטה ושכר לא היה לו ולחילו מצור על העבודה אשר עבד עליה“, כי יושבי העיר הזאת ברחו כולם אל האי אשר בקרבתה וייסדו שם עיר חדשה אשר קראו גם אותה בשם „צור“ ואשר נהייתה גם היא בקרב ימים לא כבירים עיר גדולה ורוכלת העמים כאשר

יעידון ויגידון סופרי העמים (שטראַבּו 757, ופליניוס 5 12) עד בוא העת אשר עלה אלכסנדר מקדון להלחם במלכות פרס, כי הגבור הנפלא הזה הוביש את הים אשר בין ירכתי ארץ הצוריים ובין האי הנזכר, על ידי חול ועפר רב אשר צוה להשליך אל תוכו ואחרי כן עלה על העיר וילכדה, ומאז והלאה הלכה העיר צור הלוך וחסור עד כי חדלה מהיות עיר וגם מחרבותיה לא נשאר כיום הזה כי אם מעט מזעיר.

עם הצוריים היה מן העמים היותר מצויינים בעתותי עולם. העם הזה היה נודע בכל קצוי תבל בחכמות ומלאכות נפלאות בתבל, ברוחב בינתו ובכשרון חריצותו, ואין קץ לפעולותיו אשר פעל בראשית ימי קדם לתועלת מין האנושי ולטובתו עד אחרית הימים. לפני שנות דור ודור בעוד רבים מהעמים התהלכו כפראים במדבר בין עמקי הרים וסבכי יער מבלי בית לשבת ומבלי אוהל לחסות מזרמי מטר כפור וקרח, נמצאו בין הצוריים אמנים מפוארים, אשר ידעו לעשות כל מלאכת חרש וחושב ברוב חכמה ויופי, כמו שמצינו בכתבי הקדש במקומות אחדים (מ"א ה. 20; דהי"ב ב. 6) כי כאשר נגש שלמה לבנות את בית ה' בירושלים שלח אל העיר צור ולקח משם חכם חרשים מלא חכמה ותבונה ודעת לעשות כל מלאכה בנחשת לפתח פתוחים ולחשוב מחשבות, וביחוד הצליחו הצוריים בחכמת הנהגת האניות אשר הצטיינו בה יותר מכל בני קדם. המה היו הראשונים מכל העמים אשר באו עם אניותיהם עד קצוי ארץ וימים רחוקים. ולעזר רב היו להם ארזי הלבנון אשר בגבול ארצם, כי המה קשים עד מאד ומהם בנו הצוריים אניות גדולות וחזקות מאד, אשר יכלו לעבור בהן מקצה הארץ ועד קצה הארץ, כי ידעו היטב איך לכרות אותם ואיך להכינם שיהיו ראוים למטרתם. כנראה מדברי שלמה ששלח אל חירם מלך צור, לאמר: „ועתה צוה ויכרתו לי ארזים מן הלבנון וגו', כי אתה ידעת כי אין בנו איש יודע לכרת עצים כצדונים (מ"א ה, 20). ובעברם מים אל ים ומארץ אל ארץ לרכול רכולתם הניחו לפעמים מקציהם בארצות נכר ואלה יסדו שמה ערים וממלכות חדשות. ויען כי הצוריים היו מדברים עברית ככל הכנענים לזאת נמצאו עד היום בהרבה מארצות אירופה שמות ארצות ואיים, הרים, נהרות ויערים אשר מוצאם הוא מלשון עברית כי נקראו כן בימי קדם מאת אלה הצוריים, אשר עברו שמה באניותיהם לעשות מסחר וקנין, או מאלה אשר נשארו שמה ויסדו את משכנותיהם במקומות האלה. וביחוד נמצאו שמות כאלה בארץ יון, כי הארץ הזאת היא היותר קרובה אל ארץ הצוריים מכל ארצות אירופה ושמה באו ראשונה בעברם באניותיהם לשוט בארצות המערב.

כל קורא בספרי דברי הימים יודע כי ק ד מ ו ס איש צורי בא בימי קדם אל ארץ יון ויעש לו שם עולם בארץ הזאת. היונים קראו לו קדמוס שהוא מלשון קדם, כי צור היא ממזרח לארץ יון. הוא למד את היונים, שהיו אז עוד כפראים במדבר, את חכמת הכתב ושארי חכמות ומלאכות והיונים מספרים אדותו הבלים רבים, כאשר עשו לכל איש רב פעלים שעשה לו שם ביניהם. ונזכיר בזה אחד מספורי הבלים כאלה שיש בו גרעין אמת אבל הגרעין הזה יודע לנו על ידי ידיעת הלשון העברית שבה כתב קדמוס את מעשיו אשר עשה בארץ יון. וזה תכן הספור: קדמוס זרע באדמת היונים שיני נחש ומן השינים האלה צמחו אחרי כן אנשי חיל במספר רב ועצום מאד,

ואחרי שעלו האנשים האלה מבין עפרות האדמה פרצה מריבה ביניהם ויהרגו איש את רעהו עד שלא נשאר מהם אך חמשה אנשים אשר ירשו אחרי כן את כל ארץ באעטיה. והעובדה ההיסטורית שממנה נובע הספור הזה היא: כי קדמוס היה הראשון אשר החל לקבץ חיל וצבא מלחמה בין היונים ולחלק את הצבא הזה למחלקות שונות, כאשר יעשו העמים מלומדי מלחמה. ואף הוא עשה להם חניתות מנחשת לצאת בהם ביום קרב ומלחמה נגד צר ואויב, כי בטרם בא קדמוס אל ארץ יון לא ידעו היונים דבר מנחשת או משארי מיני מתכות כאשר יחליט זאת גם פליניוס הסופר הרומי (ק. 39. 2; ק. 1. 10). משערים כי קדמוס כתב את המעשה הזה בלשון עברית בקצרה כזה: ע ש י ת י ח י ל (שכן יאמר העברי על קבוץ חיל מלחמה — עיין ש"א יד. 52), ח מ ש ת י (מלשון וחמושים עלו בני ישראל ממצרים) (איך האבע בע־וואפנעט) א נ ש י ם ב ש י נ י נ ח ש ת (כלומר, בחניתות וכידונים שראשיהן חדדות כשינים). והבאים אחריו שלא הבינו את הלשון העברית עשו מן שיני נחשת — שיני נחש, ומן הפעל חמוש — המספר חמש, ובכן יצא הספור המבהיל והמשונה הזה.

למעלה אמרנו כי שמות רבים אשר מקורם בשפת עברית נשארו עד היום במערב אירופה שנתנו להם הצורים. נביא למשל איזה מהם. האי חלצים, השם הזה בעברית הוא חלקית, כי האי הזה היה בימים הקדמונים מאד מחובר ליבשה, ואך על ידי שטף חזק של מי הים נחלק מן היבשה ונעשה לאי, ולזאת קראו הצוריים את האי הזה בשם חלקית. האי טענאס הוא תנות או תנינים בעברית ונקרא כן על שם הנחשים השרפים הנמצאים באי הזה במספר עצום. האי צפלוניה או כפלוניה אשר למול ארץ איטליה נקרא כן מפני שהוא נתראה לעוברי ימים כאי כפול. ועוד רבים כאלה.

ולאי סיציליה אשר בארץ איטליה באו הצוריים לפני מלך מלך ברומא והניחו אחריהם זכרון עולם בשמות ההרים, הנחלים והנהרות. בקצה האי לפאת מזרח עומד ההר ט א ו ר ו ס (טורא), וקרוב להר הזה נמצא הר שרפה (וואול־קאן) הידוע בשם עטנא או אתונה אשר הוראתו „כבשן", מפני שהוא מעלה לפעמים להבות מתוך פיו, ומשם והלאה על שפת הנהר עומדת עיר מצער הנקראת קטנה מפני שהיא קטנה מאד. השבולת החזקה הנודעת בשם הריבדים, אשר כל האניות המתקרבות אליה תטבענה אל תוך מצולתה ותאבדנה היא גם כן מלה עברית: חור־אבדה.

גם באי מלטה הושיבו הצוריים רבים מבני ארצם. והאי הזה היה להם למנוס מסועה וסער מדי עברם דרך הים הגדול עד אפסי ארצות אירופה. כי תבונת האי הזה הוא בטבור הים הזה ולו מבואות רבים וטובים מאד ולזאת היו נמלטים כפעם בפעם בעת רוח סערה גדולה תעשה את הים כמקרחה אל האי הזה ולכן קראו אותו — „מ ל ט ה".

ובארץ ספרד הרבו הצוריים לבוא שמה עם אניותיהם לקחת משם מכמני זהב וכסף וכל חמודות המלכים והמדינות. שמה בנו את העיר „גדירה" מפני שהים מקיף אותה כגדר סביב, והיא העיר הגדולה והמפוארה הנודעת בספרי היונים בשם גאדאס. וקרוב לעיר הזאת על אשדות נהר בעטיס עומדת העיר אשדא או אשדות ועל שפת ים התיכון או הגדול עומדת כיום העיר מאלאגא או מלחה על שם מעינות מלח שנמצאי כיום בסביבותית.

ובחלק ספרד אשר נקרא לרומיים בשם חיספאניה נמצא בטבור הארץ העיר קרתגא אשר יסדוה הצוריים ויקראו אותה בשם „עיר חדשה" (קרתא־חדתא), ועל גבול המדינה עומדים הרים גבוהים מאד הנקובים בשם פירענעים, והשם הזה נתן להרים האלה מהצוריים והוא מעברית הרי־פארות, כי יערים רבים יכסו את עין הארץ ויפארו אותה בהמון פארותיהם (עיין שטראבא 1. 3).

חלק ידוע מארץ שפאניה הנודע כעת בשם פורטוגל היה נקרא מלפנים בשם לוזיטיאנה, השם הזה נתנו להארץ הזאת הצוריים הקדמונים, מפני כי מצאו שם שקדים הרבה, ועץ השקדים נקרא בעברית ל ו ז (בראשית ל. 37). כן פירש השם הזה ר' סעדיה גאון ועל זה הסכימו גם כן בעלי האוצרות החדשים. וגם התרגום ירושלמי העתיק את הפסוק ויגמול שקדים (במדבר יז. 23) ועביד לוזין (א"ק). מצוק העתים ומרעש הארץ ירדו רבים מחלקי העיר העליזה הזאת במצולות ים, ורק כשלישית ממנה נשארה בשם „שור", כפר כבן אלף בתים למחמדנים, לנוצרים ולמתי מעט מזרע היהודים.

צורה, תבנית. צורת הבית (יחזקאל מג. 1).

צורונים, עדי הצואר. באחד ענק מצורוניך (שה"ש ד. 9).

צוריאל בן אביחיל נשיא בית אב למשפחות מררי (במדבר ג. 35). הוראת השם הזה היא: צורי ומעוזי־אל. ונמצא גם שמות אחרים עם הרכבת השם צור, כמו פדה־צור, וגם

צורישדי, אבי שלומיאל הנשיא למטה שמעון מן הנשיאים שעזרו למשה ואהרן לפקוד את בני ישראל בצאתם ממצרים (במדבר א. 6).

צחיח, חרבון מחצי שמש. ונתתיך לצחית סלע (יחזקאל כו. 14). ומזה צ ח י ח ה מקום ציה וחרבון שכני צחיחה (תהלים סח. 7).

צחנה, באשה. ועלה באשו ותעל צחנתו (יואל ב. 20), ריח רע.

צחצחות, אורה ושמחה והשביע בצחצחות נפשך (ישעיה נח. 11).

צחוק, חזון התולים. צחוק עשה לי אלהים (בראשית כא. 6).

צחר, לובן, ביין חלבון וצמר צחר (יחזקאל כז. 18).

צחר, 1) אבי עפרון החתי (בראשית כג. 8). 2) בן שמעון (שם מו. 10) ובספר במדבר (כו. 13; ובדהי"א ד. 24) בא שמו זרח. 3) בן אשחור למטה יהודה מאשתו חלאה (דהי"א ד. 7).

צי, אני חזק עשוי לבלי חת ממים. וצי אדיר לא יעברנו (ישעיה לג. 22). הרבים: וצים מיד כתים (במדבר כד. 24).

ציבא, עבד שאול ובן משק ביתו (ש"ב ט. 2). נצחון הפלשתים על בני ישראל ומיתת שאול עם בניו על הרי גלבוע כפי הנראה הביא חופשה אל ציבא עבד שאול (עיין יאָזעפוס קדמוניות ז. 5, 5), כי בפסוק 9 פרשה ט הננו מוצאים התאר נער על ציבא ולא עבד, ומסופר שם כי היה לו אז בתחלת ממשלת דוד חמשה עשר בנים ועשרים עבדים. דוד בחפצו להראות חסד להנשארים מבית שאול בעבור יהונתן אהובו, שלח לקרוא לציבא לשאול אותו אדות זה. ציבא השיב להמלך כי עוד נשאר ליהונתן בן נכה רגלים והוא בבית מכיר בן עמיאל בלו־דבר. וישלח דוד ויביאו אליו את מפיבושת בן יהונתן מלו־דבר וישב אליו את שדה שאול אבי אביו, ומפיבושת נשאר בבית דוד לאכול תמיד לחם אתו על שלחנו.

ואת ציבא הפקיד על רכוש מפיבושת וצוה עליו לעבוד את אדמת מפיבושת הוא ובניו ועבדיו ואת ההכנסת מזת יביא למפיבושת. ולמפיבושת בן קטן ושמו מיכא וכל מושב בית ציבא היו עבדים למפיבושת. בעת מרד אבשלום ודוד ברח מירושלים יצא ציבא נער מפיבושת לקראתו וצמד חמורים חבושים ועליהם מאתים לחם ומאה צמוקים ומאה קיץ ונבל יין. ויאמר המלך אל ציבא: מה אלה לך? ויאמר ציבא: החמורים לבית המלך לרכוב, והלחם והקיץ להנערים לאכול והיין לשתות היעף במדבר. ויאמר המלך: ואיה מפיבושת? ויענהו ציבא כי הוא נשאר בירושלים בתקותו כי ישיבו לו בני ישראל את המלוכה של בית אביו. הדבר הזה העיר את חמת דוד על מפיבושת ויאמר לציבא: הנה לך כל אשר למפיבושת וכאשר נתלה אבשלום בסבך האלה ונפל במלחמה ודוד שב אל ביתו יצא ציבא לקראתו עם בניו ועבדיו, אולם מפיבושת בן יהונתן לא יצא לקראתו, ובשובו ירושלימה שאל דוד את מפיבושת מדוע לא הלכת עמי בברחי מירושלים? ויען לו מפיבושת: עבדי רימני, אנכי אמרתי אחבשה לי את החמור וארכב עליה ואלך אל המלך כי פסח עבדך, וירגל בעבדך אל אדוני המלך. ויאמר לו המלך: למה תדבר עוד דבריך? אמרתי אתה וציבא תחלקו את השדה. ויאמר מפיבושת אל המלך גם את הכל יקח, אחרי אשר בא אדוני המלך בשלום אל ביתו (ש"ב יט). כפי הנראה היה לב דוד נוקפו שקבל לשון הרע על מפיבושת כי נוכח לדעת שלבו היה שלם עמו, אבל כבר נעשה מעשה שנתן את כל רכוש מפיבושת לציבא. ולענוש את ציבא על תרמיתו לא חפץ בעת אשר גמר בדעתו למחול ולסלות את כל החוטאים והפושעים נגדו, כמו שאמר לאבישי: היום יומת איש בישראל? הלא ידעתם כי אני היום מלך על ישראל? ולזאת עשת כעין פשרה ויאמר: אתה וציבא תחלקו את השדה. אבל חז"ל מאשימים את דוד שקבל לשון הרע על איש צדיק תמים כמפיבושת, ואמרו: בעת שאמר דוד למפיבושת אתה וציבא תחלקו את השדה, יצתה בת קול ואמרה רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה (שבת נו: ועיין ערך מפיבשת).

ציד, לכידת עוף או חיה. יודע ציד (בראשית כה. 27), יודע האיך ללכוד עוף או חיה ברשתו. כי ציד בפיו (שם כה. 28) יצחק אהב את עשו, כי נעים היה לו לשמוע מפיו ספורי קורותיו בדברי הציד, כדרך משחרי לטרף עד היום. גם אוכל ומזון נקובים לפעמים בשם ציד ביום מכרם ציד (נחמיה יג. 15).

ציד, איש המתעסק בצידת חיות ועופות אשלח לרבים צידים וצדום (ירמיה טז. 16).

צידה, מזון, טרף, אוכל. צידה שלח להם לשובע (תהלים עח. 25). הכינו לכם צידה (יהושע א. 11).

צידון, היתה עיר גדולה ונכבדה מאד בארץ הצורים (פעניציען) אשר בצפון ארץ ישראל על שפת הים התיכון. ונקראת בשם הזה מפני ששם עמדו צידים רבים לצוד דגת הים שהיו שם כחול אשר על שפת הים לרוב. אבל לדעת יאָזעפוס (קדמוניות א. 10, 2) היא נקראת בשם הזה מפני כי צידון בכור כנען בנה אותה (בראשית י. 15). העיר הזאת היא אחת מהערים הנושנות בארצות המזרח. ומשירי האָמערוס היוני (אדיסעאוס 4. 84, 13. 285) נודע כי היתה כבר נודעת אל היונים בעת אשר צרו על העיר טראיא. ברשימות מצריות נזכרת העיר צידון בזמן 1500 שנה לפני המספר הנהוג. וכיום הורד תפארת העיר הזאת ואין זכרון להמונה

ושאונה שהיו לה בימי קדם, כי תחת אשר היתה לפנים גברת הממלכות ויושביה היו נכבדי ארץ, עתה היא עיר מצער ואך דיגים ישכנו בתוכה אשר יקראוה כיום בשם ציד (בשוא תחת היוד).

והנה בספר יהושע (יא. 8) תקרא העיר הזאת בשם צידון רבה, מפני כי היתה לפני הבנות העיר צור ראש כל הממלכות ומושב המלך, כי כן כנו העמים אשר סביבות ארץ כנען את הממלכה בשם רבה, כמו חמת רבה (עמוס ו. 2). הלא דא היא בבל רבתא (דניאל ד. 27) והעיר הראשה בממלכת בני עמון נקראה בשם רבת בני עמון או בשם רבה לבד וכן יכנה המקונן את העיר ירושלים שהיתה בימי דוד ושלמה ראש ממלכות רבות ומלכה היה רודה בקרב עמים רבים בשם ר ב ת י בגוים (איכה א. 1).

מצב הפוליטיקי של העיר צידון היה תלוי במצב הערים ארוד וצור, ובכל זאת מעולם לא שמענו כי הערים האלה כרתו ברית ביניהם לעזור אשה לרעותה בעת יבוא צר ואויב בשערי אחת מהן, ולהיפך הננו מוצאים בקורות הפיניקים שאיזה מעריהם עזרו לשונא מחוץ שיצא למלחמה נגד אחיהם מעמם, כמו שמצינו בימי אלכסנדר מקדון שעלה למלחמה נגד צור עם שתי מאות אניות מלאות אנשי חיל שאסף מן צידון, קיפרוס ורהאדאס. סבת הדבר הזה היא: כי לכל עיר ועיר של הפיניקים היה אלוה מיוחד שהיה מגן ומחסה אך ליושביה, ודבר לא היה לו עם יושבי עיר אחרת גם אם העיר הזאת היתה מיושבת מבני הפיניקים. להעיר צידון היה מגן ומחסה אלוה הידוע בשם בעל צידון או כאשר היה נקרא לפעמים בשם מלכארת, כלומר מלך־קרתא או מלך העיר (צידון). בין הערים צור וצידון היתה מעולם התחרות נוראה בעניני המסחור, וההתחרות הזאת הביאה עמה לפעמים שנאה עצומה בין יושביהן.

כאשר פרשו מלכי אשור מוטות כנפי ממשלתם על מערב אזיה הכירה העיר צידון את עול מלכותו של אסור־בני־פל עליה בשנת 877 לפני המספר הנהוג. אבל המלך הזה לא שם שום מס עליה, ואדרבה נתן לה הרשיון לסחור בערי ממשלתו בלי שום מותה. אבל המלכים שלמנאסר השני ותגלת פלאסר התחילו להעמיס עליה עול מסים כבדים. ולזאת התקוממו הצידונים נגד מעניהם בימי שלמנאסר הרביעי, אבל סנחריב הכניעם והביאם עוד הפעם תחת עול האשורים (701). קרוב לשנת 676 נסו הצידונים עוד הפעם למרוד במלך אשור אבל אסר חדון העניישם קשה, את ראש מלכם אבד־מלקרת הסיר מעליו, המבצר הרם עד היסוד, ורבים מגדולי העיר הרג בחרב ואת יתר העם הגלה לאשור והכב את שם העיר צידון לשם „עיר אסר חדון" (676).

הסקיתים והמדיים עשו קץ לממשלת האשורים במערב אזיה. הצידונים התאחדו והתקשרו אז עם עוד איזה ערים אשר בפיניקיה ותחת הנהגת צור הסירו את עול האשורים מעליהם (יחזקאל כז. 8). אל אגודת הצידונים והצורים ועוד איזה ערים פיניקיות התחברו גם מלכי אדום, עמון ומואב, שקצה נפשם בעול המלכים האבירים ושלחו מלאכים לירושלים לבקש מאת צדקיהו מלך יהודה כי גם הוא יתן ידו למלכי הברית נגד נבוכדנצר מלך בבל. אבל הנביא ירמיהו הזהירם שלא יתקוממו נגד מלך בבל, כי אם יקבלו את עול מלכותו עליהם ויחיו ולא ימותו, ואם לא ישמעו לדבריו אשר ידבר אליהם בשם ה' יגועו כלם בחרב, ברעב ובדבר (ירמיה כז). בשנת 505 לפמה"נ הכה נבוכדנצר את חיל פרעה נכה בכרכמיש, ואז הגיע

על ערי פיניקיה והרס את מבצריהם וגם את צידון הרס עד היסוד. בשנת 598 נסו הפיניקים עוד הפעם למרוד בנבוכדנצר וגם צדקיהו מלך יהודה נלוה אליהם. נבוכדנצר עלה עוד הפעם עליהם למלחמה, אז התרפס צדקיהו לפני מלך בבל (מ"ב 1—12). צור הראה לדעת כי לא לחנם בחרו בה להיות בראש מלכי הברית כי שלש עשרה שנים שלמות הגינה על עצמה נגד המצור של נבוכדנצר, והיתה לו עבודה רבה עד אשר לכד אותה בשנת 545 לפני מה"נ. מפלת צור (יחזקאל כח) היתה המדרגה הראשונה בסלם ההצלחה של צידון כי אז נהיתה הממלכה העליונה בכל ערי פיניציה עד יום מפלת בבל על ידי הפרסיים.

תקופת מנוחה באה לצידון מעת עלה כורש מלך פרס על כסא המלוכה (540—529). ממשלת פרס הטילה אז מס קל על ערי צור ולבנות לו אניות מסחור ואניות מלחמה. הפיניקים בחרו להם מלך משלהם והנהגת ממשלה על ידי שרים מבני עמם, ותיו חיי שלום ושלוה ולא ידעו לחץ ודוחק, כאשר כבלו בימי ממשלת האשורים והבבליים. בשנת 351 לפני מה"נ כאשר החלה ממשלת פרס לרדת מטה מטה עמדה צידון בראש המורדים במלך ארתחשסתא אָכוס מלך פרס. המרידה הזאת הביאה בעקבה חורבן נורא לצידון — העיר היתה לשרפה ונהרסה עד היסוד, ובאש מפלתה נכחדו 40,000 נפשות אדם.

בשנת 333 לפני מה"נ נכבשה צידון על ידי אלכסנדר הגדול, והיתה מוכרחת לבנות לטענו אניות רבות שהיו נחוצות לו לכיבוש המצודות של איי הים. אחרי מותו של אלכסנדר נפלה צידון תחת ממשלת מצרים ולבסוף נכנעה תחת ממשלת הסיליוקים ואז מהרה חתיונו יושביה והקימו בתוכה בית מדרש לחכמת הפילו־סופיה ולתורת המשפטים. וכאשר באה צידון תחת ממשלת הרומאים היתה לעיר חפשית ממסים וארנוניות ולסחור בכל רחבי תבל באין מוחה בידה. במאות השתים עשרה והשלש עשרה נכבשה צידון איזה פעמים מנוסעי הצלב והסרצינים. בשנת 1855 מצאו הצרפתים בגני צידון של הערביים מצבת קבורת אשמנעזר מלך צידון שמלך במאה השלישית לפני מה"נ. על המצבה חרותה כתובת בכתב ליבונאה ובלשון עבר שהיא שפת כנען שצידון היה בכורו (עיין למעלה).

יחוס הצידונים אל העברים היה טוב אך בזמן שלמה ובימי עזרא (דהי"א כב. 4; עזרא ג. 7), כי עזרו לבני ישראל בשני הזמנים האלה לבנות להם את בית ה'. אבל במקומות אחרים בכה"ק נראה כי היו שונאים להעברים. צידון רבה היתה על גבול נחלת מטה אשר (יהושע יט. 28), ובני אשר לא יכלו להורישם והיו מן הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל (יהושע יג. 6; שופטים א. 31; ג. 3; י. 6). הצדונים נחשבו לשונאי ישראל אשר השתדלו להעיק ולהצר להם ביחד עם שאר השונאים עמלק ומדין. התחתנות אחאב מלך ישראל עם איזבל בת אתבעל מלך צידון תחשב לעון גדול יתר הרבה מחטאת ירבעם בן נבט שהדיח את ישראל מעל אביהם שבשמים (מ"א טז. 31). הנביא יואל מנבא רעה להצדונים על אשר סחרו בנפשות בני יהודה ובני ירושלים למכרם לבני היונים למען הרחיקם מעל גבולם (יואל ד. 6), גם הנביא ירמיה מנבא להצדונים רעה, ונצטוה מאת ה' להשקות אותם כוס היין החמה ביחד עם שארי העמים שונאי ישראל, כי חרב קורא ה' להם (ירמיה כה), ובחרב חזאת יפלו כלם חללים עם העריצים שהרגיזו

בעריצותם את יושבי תבל כמצרים, עילם, אשור ורבים אחרים (יחזקאל לב).

מעפרות חול הים שבין צור, צידון ועכו התיכו יושביהן כלי זכוכית יקרים מאד למרכלתם וכל מיני ארג ומטוה ורקמה וכל ראשי בשמים היו בעזבונה. ובזבולן שירכתו היתה על צדון (בראשית מט. 13) אמרו בתלמוד (שבת מו:) חול של זבולן חשוב משאר חולות וראוי לזכוכית לבנה. וכן דרשו בברכת משה לזבולן: ושפוני טמוני חול (דברים לג. 19) חול זו זכוכית לבנה (מגלה ז).

ציה, שתי הוראות לשם הזה: 1) חורב, חרבון ציה גם חום (איוב כד. 19). 2) ארץ עיפה בלי מים. במדבר בארץ ציה וצמא (יחזקאל יט. 13). פתח צור ויזובו מים הלכו בציות נהר (תהלים קה. 41) המים הלכו כמו נהר בהרבוני מדבר וערבה.

ציון, ארץ חרבה בלי מים. בחורב בציון (ישעיה כה. 5). כפלגי מים בציון (שם לב. 2).

ציון, מצודת היבוסי בירושלים שלכד דוד ויקרא לה עיר דוד (ש"ב ה. 7—9). וישב דוד במצודה ויבן סביב מן המלוא וביתה (שם). וישם במצודה בנה לו בית, וגם העלה לשם בשמחה את ארון אלהים שעמד בבית עובד אדום ויעש לו אהל. לפני מותו קנה דוד את גורן ארונה היבוסי שגר גם כן במצודה בחמשים שקל כסף ויבן שם מזבח ויעלה עלות (שם כד. 18—25), ואחרי מותו קברו אותו בעיר דוד היא מצודת ציון (מ"א ב. 10).

על דבר מקום המצודה בירושלים הישנה הדעות מחולקות. העיר ירושלים עמדה אז על שתי גבעות שביניהן היה עמק עמוק. הגבעה שלצד מערב היתה גבוהה מהשניה שלצד מזרח. על הגבעה הגבוהה עמדה מצודת ציון לפי קבלת הנוצרים הראשונים, כי אדמת הגבעה הזאת היתה יותר חזקה ומסוגלת לבנות עליה מצודה, ועל הגבעה השניה המזרחית עמדה העיר ירושלים.

לפי הכתוב במכתב תל־אל־אמרנה, נבנתה מצודת ירושלים 1400 שנה לפני המספר הנהוג ואז נהייתה העיר הראשה של ממלכה קטנה, וכן היתה בזמן הכבוש של בני ישראל בימי יהושע. הבית הקדוש עמד בלי ספק בראש הגבעה, כמו שיש להוכיח מהלשון שאמר הנביא גד אל דוד: ע ל ה הקם מזבח לה' בגורן ארונה היבוסי (ש"ב כד. 18) וגם מהלשון במ"א (ח. 1) אז יקהל שלמה את זקני ישראל... ל ה ע ל ו ת את ארון ה' מעיר דוד היא ציון. והגבעה היותר גבוהה היתה ידועה בשם הר הבית או הר המוריה (ע"ע). וזה לשון הר"ש בלאך בספרו שבילי עולם בערך ירושלים: „מוריה הוא ההר שעליו בנה שלמה בית קדשנו ותפארתנו בשנת תתקכ"ה לאלף השלישי ונחרב על ידי נבוכדנצר בשנת של"ח לאלף הרביעי ואחרי מלאת שבעים שנה התרוצצות על פי ה' ביד ירמיהו הנביא בנו אותו עזרא הסופר וסייעתו. בשנת תשמ"ב לאלף הנזכר הרס המלך הורדוס את הבית אשר היה בנוי ברפיון ובלי הוד והדר ובנה אותו מחדש בפאר ויופי להלל מאד. גם מלכי הגוים פארוהו בכלי חמדה עד כי גדל הבית ההוא האחרון מן הראשון. הבית ההוא היה מעת הבנותו פעם שנית ששה פעמים במצור, עד כי האחרון הכביד הקיסר הרומי אספסיגוס וטיטוס בנו ושרפוהו בשנת תתכ"ח לאלף הרביעי ובשנת הי"ת אחר החורבן נבנתה העיר מחדש על ידי אדריאנוס קיסר רומי וקרא שם העיר „עליא קאפטאלינה" ולא הרשה ליהודים אף לגשת אליה כי אם אחת בשנה לתנות על חרבותיהם

ושוממותיהם וגם אז אך בתנאי שישלמו מכם נפשם בשער. ושם ירושלים כמעט נשכח מלב הגוים. בשנת שצ"ח לאלף החמשי בנה הכליף אמאר נכד מחמד במקום המקדש בית תפלה לישמעאלים וכאשר חפרו בארץ לפנות ערמות העפר מצאו שם אבן גדולה ויחפאו עליה הישמעאלים כי היא האבן אשר שם יעקב למצבה בעת נגלה אליו אלהים בברחו מפני עשו אחיו. והבית תפלה (מאשע) הזה הוא להם קדוש ויקר כאותם אשר במעקא ומודינה. בשנת תתכ"ט לאלף החמישי נפלה העיר על ידי גאטפריד דוכס לאטא-רינגען בידי הנוצרים ושמוהו לבית תפלתם. בשנת תתקמ"ז לאלף הנזכר לכדה סאלאדין מלך מצרים, ושב הבית להיות בית תפלה לישמעאלים עד היום הזה".

לדעת הראב"ע היה הר ציון בצפון העיר ירושלים, ודבריו אלה מיוסדים על הפסוק: הר ציון ירכתי צ פ ו ן קרית מלך רב (תהלים מח. 3). אבל הוא נגד הנסיון, כי הנוסעים מחליטים כי הר ציון שעליו עמדה המצודה היא הגבעה הגבוהה לצד מערב של העמק העמוק ועל הגבעה ההיא עמדה המצודה ולמעלה מהמצודה עמד בית ה' כאשר הראינו למעלה.

בכתבי הקודש יזכר הרבה פעמים השם ע ו פ ל שהיה בירושלים, כמו: הוא בנה את שער בית ה' העליון ובחומת ה ע ו פ ל בנה לרוב (דהי"ב כו. 3) ואחרי כן בנה חומה תצונה לעיר דוד וכו' וסביב לעופל ויגביהה מאד (שם לג. 14); והנתינים היו יושבים בעופל עד נגד שער המים למזרח (נחמיה ג. 36; מנגד המגדול הגדול היוצא ועד חומת ה ע ו פ ל (שם). והנה לדעת המבארים יהיה העופל שם פרטי לאחת הגבעות אשר נבנתה עליהן העיר ירושלים, והיה בין הר ציון להר המוריה. אבל הדעה הזאת איננה נכונה, כי מצינו עופל גם בעיר שומרון (מ"ב ה. 24), והנביא ישעיה יאמר: כי ארמון נוטש, המון עיר עוזב ע ו פ ל ובחן היה בעד מערות עד עולם (ישעיה לב. 14). מזה נראה כי עופל הוא שם כללי כשם בחן שלאחריו וכשמות ארמון, עיר אשר לפניו. ויותר נכון לשער כי עופל הוא שם כללי למגדל גבוה מאד אשר בחומת העיר והמתנשא בגבהו על המגדלים האחרים אשר סביביו, כי השם עופל יורה על גודל והתנשאות, מפני כי בגובה ההרים הרמים על הרוב הוא חשך ואופל, כי שמה ישכנו עננים וצללי ערפל. ועופל נגזר משורש אפל בחלוף אותיות המוצא. וכן מצינו ויעפילו לעלות על ראש ההר (במדבר יד. 44). וכזה הננו רואים גם במליצת מיכה: ואתה מגדל עדר, עופל בת ציון! (מיכה ד. 8), השם עופל מקביל אל השם מגדל והוא מענין כפול הענין במלות שונות, ותכלית מגדל גבוה מאד בחומת העיר היתה להעמיד עליו צופים שיראו משם למרחקים ולזאת ישבו בה הנתינים (נחמיה ג. 26; שם יא. 21) אשר היו מיועדים לעבודה לעדת ישראל.

הנביאים יקראו בשם ציון כל העיר ירושלים וממלכת יהודה. ציון במשפט תפדה (ישעיה א. 27), ובלשון חבה: בת ציון (8), בתולת בת ציון (מ"ב יט. 21), עמי יושב ציון (ישעיה י. 24); בני ציון (איכה ד. 2), בנות ציון (ישעיה ג. 16), ציון קדוש ישראל (שם ס. 14) מקום מקדש אלהים — השכן בהר ציון (ח. 18).

ציון, מצבה, עמוד נצב לאות, כמו על קבר אדם, מה הציון הלז (מ"ב כג. 17), ועל אות להורות הדרך, הציבי לך ציונים (ירמיה לא. 21).

ציחה, אחד מפקידי הנתינים (נחמיה יא. 21).

ציים, 1) שוכני ארץ ציה וערבה, או חיר מדבר. ורבצו שם ציים (ישעיה יג. 21), ועל עם שוכן במדבר וערבה. לפניו יכרעו ציים (תהלים עב. 9). 2) יורדי הים באניות ציים כתים (דניאל יא. 30) באיי הים התיכון.

צינוק, עול, מועקה לצואר האסיר, ונתתה אותו אל המהפכת ואל הצינוק (ירמיה מט. 26).

צוער, עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע טו. 54). משערים כי העיר הזאת היא הכפר הנודע כעת בשם שעיר, שש פרסאות מרחק מצפונית מזרחית של העיר חברון. אנשי המקום מראים על קבר אחד שלפי הקבלה הוא קברו של עשו בן יצחק. אולי באה להם האמונה הזאת משווי השמות „שעיר“ שנקרא בו עשו עם שם הכפר „שעיר“.

ציץ 1) פרח. כציץ השדה (תהלים קג. 15), גם פרח מעשה ידי אמן נקרא ציץ. ופטורי ציצים (מ"א ו. 18). ועשית ציץ זהב טהור (שמות כח. 36) 2) כנף. תנו ציץ למואב (ירמיה מח. 9). 3) שם מקום (ע"ע מעלה הציץ) בקרבת המקום הזה התאספו בני מואב, בני עמון ובני אדום להלחם עם יהושפט מלך יהודה. ויהי כי נפל פחדם על יהושפט ועל בני יהודה, הופיע נביא אחד מן הלוים ויחזק את רוחם והבטיח להם בשם ה׳ כי יהיו המנצחים במלחמה. כי בעת יעלו במעלה הציץ יחלו להכות איש את אחיו וכלם יפלו פגרים מתים, ובני יהודה יראו אז את תשועת ה׳ בלי שלוף חרב מתער (דה"ב ב).

ציצית, קבוצת פתילים, כמו ויאחזני בציצת ראשי. התורה צותה לבני ישראל לעשות גדילים או ציצת על כנפי בגדיהם מחוטים שזורים, וביניהם יהיה חוט אחד מצבע תכלת, למען כאשר יביטו עליהם ויראו את חוט התכלת יזכרו את כל מצות ה׳ אשר צוה אותם לעשות ולשמור ולא יסורו מדרך הטובה אשר התוה להם הבורא בחייהם הפרטיים והצבוריים, כי כל המצות האלה היו התכלית והמטרה שהוציא ה׳ אותם מארץ מצרים וכרת עמהם ברית כי המה יהיו לו לעם והוא יהיה להם לאלהים (במדבר טו. 37—41).

איך יזכרו בני ישראל בהביטם על פתיל התכלת שבציצת את כל מצות ה׳? חז"ל פירשו מפני כי צבע התכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד (ומראה התכלת מזכיר את היושב על הכסא) (מנחות מג:). וראיתי להביא בזה דבר נאה ומתקבל מספרו המחוכם של ר"א בן אמוזג הנקוב בשם „אם למקרא“. הציצת היא סמן לכהונתם של ישראל, כמו שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, וכמו שבני אהרן מובדלים בלבושיהם מישראל, כי הם כהני האומה, כן בני ישראל מובדלים מן הגוים בלבושיהם, כי הם הכהנים של המין כלו. והנני רואים בזה התדמות נפלאה, כי בכהן גדול נאמר: „ועשית ציץ זהב טהור“, ובישראל הוא אומר: „ועשו להם ציצת על כנפי בגדיהם“ (כי השם ציצת הוא לשון יחיד כמו ציץ והתיו נוספת. — (לשון המבאר לחומש נתיבות השלום), בכה"ג הוא אומר: „ויתנו עליו פתיל תכלת“ ובישראל נאמר: „ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת“, בכה"ג הוא אומר: ופתחת וגו׳ קדש לה׳“ ובישראל נאמר: „למען תזכרו ...והייתם קדושים לאלהיכם“, בכה"ג הוא אומר: „והיה על מצחו תמיד לרצון להם לפני ה׳“, ובישראל כתיב: „וראיתם אותו וזכרתם וגו׳ ולא תתורו וגו׳“. ולבד זאת ישנם דמויים אחרים בין טלית מצוייצת לבגדי כהונה: 1) בעשיית חוטי

הציצית יליף בספרי שצריכים להיות שזורים דיליף תכלת תכלת ממשכן ובגדי הכהנים בכלל משכן הם. 2) ארבע ציציות מעכבות זו את זו, וכן כהן גדול ששמש בפחות משמונה בגדים או כהן הדיוט בפחות מארבע הרי הם נקראים מחוסרי בגדים (רמב"ם כלי המקדש פ"י). 3) כיצד עושין את הציצית? — וכו' ומכניס שם ד' חוטים וכופלן באמצע נמצאו שמונה חוטים (רמב"ם ה' ציצית כ"א). ובבגדי כהונה כל מקום שנאמר משזר צריך שיהא חוטן כפול שמונה. 4) מותר להכנס בציצית לבית הכסא ולבית המרחץ נפסקו לו חוטי לבן או חוטי תכלת זורקן לאשפה מפני שהיא מצוה שאין בגופה קדושה (שם פ"ג). בגדי כהונה מותר ליהנות מהם אפילו שלא בשעת עבודה (כלי המקדש פ"א). וכן דעת הריטב"א שאין בבגדי כהונה קדושת הגוף כמו שיש בכלי־שרת, כי אך מכשירי עבודה הם ודינם כקדושת דמים. וגם הרמב"ם כתב על הציצית: אסור למכור טלית מצוייצת לגוי עד שיתיר ציציותיה, לא מפני שיש בגופה קדושה וכו'. 5) מה שיצא ציצית מן הכלל לדחות איסור שעטנז דתכלת עמרא (צמר) הוא וחייבה לשומו על בגד צמר או פשתים, וזה מכח הסמיכות דלא תלבש שעטנז — גדילים תעשה לך. ומי לא יפלא בזוכרו כי לא הותר שעטנז בכל התורה אלא בענין אחד בלבד — וזה בענין בגדי כהונה. כל אלה הראיות מוכיחות לדעת כי ענין הציצת הוא שוה בכל לענין בגדי כהונה, ולזאת נאמר בציצת: למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדושים לאלהיכם כמו שהכהנים הם קדושים, אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים, כי זה היה תכלית ההוצאה מארץ מצרים להיות ישראל לאור גוים בחיי הפרטיים והצבוריים.

וראוי עוד לדעת כי מנהג הכהנים במצרים היה לתת פתילים על שפת בגדיהם ולזאת צותה התורה לבני ישראל לעשות כמוהם להראות לכל באי עולם כי המה עם סגולה וממלכת כהנים. ואל תשאלו: הלא התורה אמרה כמעשה ארץ מצרים לא תעשו? כי כל זה נאמר אך במעשים מתועבים, אבל במעשים מתוקנים לא אסרה התורה לעשות כמוהם.

חז"ל העלו מצות ציצית למדרגה גבוהה מאד ואמרו: שקולה מצוה זו כנגד כל המצות שבתורה, שכל המקיים מצות ציצית מעלה עליו הכתוב כאלו קיים כל המצות (ספרי שלח), שכל המקיים מצות ציצית מעלה עליו הכתוב כאלו קבל פני שכינה (שם).

צקלג, עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע טו. 31) ונתנה אחר כך לבני שמעון לנחלה (שם יט. 5). בימי שאול היתה בידי הפלשתים, ואכיש מלך גת נתנה לדוד לשבת בה עם אנשי חילו (ש"א כז. 6). העמלקים התנפלו עליה בעת אשר דוד לא היה בעיר ויבוזו את כל רכושה, אבל דוד השיב מהרה את הרכוש וגם את שבויי המלחמה (ש"א ל. 1—26). גולי בבל בשובם לארצם התישבו בה (נחמיה יא. 28).

תבונת העיר הזאת ומקומה לא נדע בבירור כעת. משערים כי עמדה על המקום הנודע כעת בשם הורבות צוהייעקה שגלה הנוסע קאנדער בשנת 1874, מזרחית דרומית להעיר עזה. להשערה הזאת מסכימים בוהל ודילמאן.

ציר, שלש הוראות לשם הזה: 1) גיד ברזל שהדלת סובבת עליה. הדלת תסוב על צירה (משלי כו. 14). 2) חיל, חלחלה. צירים וחבלים יאחזון כיולדת

(ישעיה יג. 8). 3) צורה, תמונה, תבנית, פסל, חרשי צירים. 4) שליח־עם סובב וסוחר מארץ אל ארץ. וציר בגוים שולח. ציר אמונים (משלי יג. 17).

צל, כהות אחורי דבר נצב מול האור. ויעש לו שם סכה וישב תחתיה בצל (יונה ד. 5), חורב בצל עב (ישעיה כה. 5), כהכנע חורב בצל ענן כבד (כן) שאון זרים תכניע. כעבד ישאף צל (איוב י. 2) להנפש בערב מעבודתו. עד שיפוח היום ונסו הצללים (שה"ש ד. 6) כי לעת ערב לא ניכר הצל. ובדרך מליצה ישתמש השם צל לדמיון מחסה ומגן מרעה ופגע. באו בצל קורתי (בראשית יט. 8) במחסה ביתי. שיתי כליל צלך בתוך צהרים (ישעיה טז. 3) הגן היטב עלינו ביום צרה גדולה. ה' צלך על יד ימינך (תהלים קכא. 5) מגן לך. סר צלם מעליהם (במדבר יד. 9) אבד מחסם ומגינם. בצל החכמה בצה הכסף (קהלת ז. 12) במחסה החכמה מבטח עוז כמו במבטח הון ועושר. וגם משתמש עוד לדמיון דבר המשתנה מרגע לרגע ועובר, כי צל ימיו עלי ארץ (איוב ח. 9). ימיו כצל עובר (תהלים קמד. 4).

צלה, אשת למך שילדה לו את תובל קין ונעמה (בראשית ד. 19, 22). לפי דברי יאָזעפוּס (קדמוניות א. 22) נולדו ללמך משתי נשיו 77 בנים.

צלחת, צלוחית, דוד, קלחת, סיר, פרור (קעססעל). בשלו בסירות ובדודים ובצלחות (דהי"ב לה. 13; מ"ב ב. 20).

צלי, בשר קלוי ומקטר באש. צלי אש (שמות יב. 8, 9).

צליל, עוגה קלויה באש. צליל לחם שעורים (שופטים ז. 13).

צלם 1) תבנית של דבר (שאטענבילד), כנוי להבל וריק. אך בצלם יתהלך איש (תהלים לט. 7), צלמם תבזה (שם עג. 20) חלדם שהוא כאין. 2) דמות, תבנית דבר. בצלם אלהים ברא אותו (בראשית א. 27). 3) תבנית אליל, פסל, מסכה. צלמי מסכותם (במדבר לג. 52).

צלמון, ע"ע הר צלמון. השם צלמון נזכר גם כן בתהלים ס"ח בין המקומות שאלהי ישראל נלחם בהם עם שונאיהם והצילם מכף מבקשי נפשם. מפרשים אחדים משערים כי צלמון בזה הוא הר גריזים כי שם צוה ה' את הברכה. אבל ההשערה הזאת אין לה כל יסוד, כי לא ידענו איזה מקרה היסטורי היה על צלמון שבו הראה ה' תשועה לעמו. ולכן משערים כי על הר צלמון שהיה בתכונת הר בשן הוריד ה' שלג גדול בעת מלחמת ישראל עם עוג מלך הבשן, והשלג הזה הביא מהומה במחנה עוג, ובשן נזכר בפרשה הנזכרת, אבל גם ההשערה הזאת אין לה ראיה מוכיחה.

צלמון האחותי, אחד מגבורי דוד (ש"ב כג. 28) ובדהי"א (יא. 29) בא שמו ע י ל י.

צלמות, מחשכי שאול, חשכה גדולה. ארץ צלמות ולא סדרים (איוב י. 23). ולדמיון קדרות צרה, ותכס עלינו בצלמות (תהלים מד. 20).

צלמונה, אחת מתחנויות בני ישראל במסעיהם במדבר (במדבר לג. 41). המקום נזכר אחר הר ההר. אבל תכונתו לא נדע. המקום הזה לפי הנראה היה קרוב לפונון (ע"ע).

צלמונע, אחד משני מלכי מדין שנלחמו עם גדעון. שם השני היה זבת (שופטים ח. 4—21). הספור של רדיפת גדעון אחרי מלכי מדין אלה (שופטים ז. 23; ח. 2) אין לו סדר נכון וקשר והתחברות. וכנראה לקח הסופר חלק ממנו ממקום אחר אבל לא חבר שני המקומות כראוי. כן למשל: בפרשה ז. 24, 25 כתוב ויצעק כל איש אפרים... וילכדו שני שרי

מדין את עורב ואת זאב ויהרגו את עורב בצור עורב ואת זאב הרגו ביקב זאב ולהלן הוא אומר: ויבוא גדעון הירדנה עובר הוא ושלש מאות איש אשר אתו עיפים ורודפים ויאמר לאנשי סכות תנו נא ככרות לחם לעם אשר ברגלי כי עיפים הם ואנכי רודף אחרי זבח וצלמונע מלכי מדין, ויאמרו שרי סכות הכף זבח וצלמונע עתה בידך כי נתן לצבאך לחם... ויעל גדעון דרך השכוני באהלים ויך את מחנה מדין... וילכד את שני מלכי מדין את זבח ואת צלמונע... ויאמר ליתר בכורו קום הרוג אותם... ולא שלף הנער חרבו כי ירא כי עודנו נער... ויקח גדעון ויהרוג את זבח ואת צלמונע... (שם ח).

המבקרים משערים כי כל הספור לקוח משני מקורים. במקור האחד מסופר כי הנצחון של בני ישראל על המדינים היה על ידי עם רב מבני ישראל שהתאספו יחד משבטי נפתלי, אשר ומנשה ואפרים ואלה האחרונים הרגו את זבח וצלמונע. והמקור השני מספר כי מלכי מדין שבו בתחלה כמנצחים ובשובם לארצם הרגו את אחי גדעון בתבור (שם 18) ואז רדף גדעון אחריהם לקחת נקמתו מהם בתור גואל הדם והרג אותם, כמו שכתוב מפורש: חי ה׳ לו החייתם אותם (את אחיו) לא הרגתי אתכם.

צלע, כשלון, שבר. ואיד נבון לצלעו (איוב יח. 12) נכון לו שבר על שברו. שומרים צלעי (ירמיה כ. 10) מיחלים לשברי.

צלע, ארבע הוראות לו: 1) אחד מבדי סל החזה לחי. ויבן ה׳ אלהים את הצלע (בראשית ד. 21, 22). 2) בד עץ, קרש עב הצלעות אשר על העמודים (מ״א ז. 3). 3) עבר, צד. בצלע ההר (ש״ב טז. 13). 4) יציע לצד בנין (זייטענציממער) והצלעות צלע על צלע (יחזקאל מא. 6).

צלע 1) קרש עב. שני צלעים הדלת האחת גלילים, ושני קלעים (צלעים) הדלת השניה גלילים (מ״א ו. 34). 2) עיר בנחלת מטה בנימין (יהושע יח. 28), מקום קבר קיש, שאול ויהונתן (ש״ב כא. 14). החוקרים על תכונת המקום הזה לא מצאו גם זכר לו. משערים כי בקרבת העיר הזאת היה גם כן הר הנקוב בשם צלע, והוא ההר אשר שמעי בן גרא הלך לעומת דוד וקלל אותו ויסקל באבנים ועפר בעפר (ש״ב טז. 13). במקום הזה כתוב צלע ההר תחת ההר צלע, וכדומה לזה מצאנו גם במקומות אחרים בכה״ק, כמו מאדם העיר (יהושע ג. 16) שהכונה בזה הוא מהעיר אדם, וכן בכספיא המקום (עזרא ח. 17) שהוראתו בהמקום כספיא. ולפי זה היתה העיר הזאת קרובה אל ירושלים.

צלפחד, בן חפר גלעדי מצאצאי מנשה (במדבר כו. 33; יהושע יז. 3). הוא היה מיוצאי מצרים ומת במדבר בעת נדודי בני ישראל שמה, ולא השאיר אחריו בנים כי אם חמש בנות. הבנות האלה תבעו ממשה כי יתנו להם חלק בארץ אחר הכיבוש, מפני שאביהן לא השאיר אחריו שום בן זכר, ולפי זה על פי היושר מגיע להן חלק אביהן בתור ירושה. משה הקריב את משפטן לפני ה׳, ומהמאורע הזה יצא החוק, שאם מת איש בלא בנים והשאיר אחריו רק בנות הנה יורשות את נחלתו אך בתנאי שלא תנשאנה לאנשים משבט אחר למען שלא תסוב נחלה משבט לשבט.

צלצח, אחרי אשר משח שמואל הנביא את שאול למלך על ישראל נתן לו אות כי מה׳ הוא, ואמר לו: בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין אשר בצלצח (ש״א י. 2). המלה צלצח מבארים המפרשים —

שם מקום בנחלת מטה בנימין, אבל המקום הזה לא נודע לנו. השבעים מעתיקים את המלה הזאת ממהרים לרוץ וגם עוואלד מעתיק לפי זה „אין גראָסע איילע), אבל קשה להסכים לביאור זה.

צלצל 1) כלי שיר עשוי מרקועי פחים נותן קול פעמון: הללוהו בצלצלי שמע הללוהו בצלצלי תרועה (תהלים קנ. 5), ארץ צלצל כנפים (ישעיה יח. 1) רועשת בתרגי אניותיה הפרושות ככנפים. 2) כידון להלום בו ראש דגים, ובצלצל דגים (איוב מ.31). 3) מין ארבה נותן קול שאון. כל עצך ופרי אדמתך יירש הצלצל (דברים כח. 42).

צלק, עמוני מגבורי דוד (ש"ב כג. 37).

צלתי 1) שם משפחה אחת משבט בנימין (דהי"א ח. 20). 2) שם איש משבט מנשה, שעבר לדוד בלכתו לצקלג (דהי"א יב. 20).

צמא, תשוקה למים, דבק לשון יונק אל חכו בצמא (איכה ד. 4), ישברו פראים צמאם (תהלים קד. 11) יכחידוהו וישקיטוהו (את הצמאון) במים, וכן נקרא גם הלחם — שבר — ששובר את הרעב ומכחידו. ובמליצה על תשוקה מוסרית. לא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה' (עמוס ח. 11). בארץ ציה וצמא (יחזקאל יט. 13) עיפה מבלי מים.

צמא, מתאוה למים. לקראת צמא התיו מים (ישעיה כא. 14). במשל בפי כסילים: למען ספות הרוה את הצמאה (דברים כט. 18) למען תספה ותכה ד התאוה הרוה את התאוה הצמאה. במליצה על הנכסף לשמוע את דבר ה': הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה. 1).

צמאה, תשוקה למים, כמו צמא (בקמץ תחת חמם). תשוקה למים. מנע רגלך מיחף וגרונך מצמאה (ירמיה ב. 25) כונתו — מתאוה לזרים.

צמאון, מקום חוסר מים, במדבר... יצמאון אשר אין מים (דברים ח. 15).

צמד, 1) שתי בהמות התומות יחד לעבודה, צמד בקר (ש"א יא. 7), צמד פרשים (בשם הקבוץ) (ישעיה כא. 7), צמד אחר צמד, רוכבים צמדים (מ"ג ט. 25) יחד איש על צמדו. 2) שעור עבודת שתי בהמות ליום אחד, צמד שדה (ש"א יד. 19) עשרת צמדי כרם (ישעיה ה. 10) ולשעור משא, משא צמד פרדים

צמה, צעיף, מעטפת נשים. עיניך יונים מבעד לצמתך (שה"ש ד. 1). גלי צמתך (ישעיה מז. 2) כשפחה בעמדה לעבודה.

צמוק, עוגת ענבים יבשים. פלח דבלה ושני צמוקים (ש"א ל. 12). מן המספר הבא עמו נראה שאין ענינו גרגר ענב יבש כי אם עוגת גרגרי ענבים יבשים, כי לא יתכן שהביאה אביגיל לדוד ולאנשיו מאה צמוקים (כה. 18) גרגרים כמובא לנער קטן.

צמח, מוצא זרע האדמה. וצמח האדמה (בראשית יט. 25), כצמח השדה (יחזקאל טז. 7). ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד, ופרי הארץ לגאון ולתפארת לפליטת ישראל (ישעיה ד. 20), ולא יתהללו עוד בתפארת העכסים והשביסים (ג. 18) כי אם בפרי אדמתם מברכת ה'. צמח בלי יעשה קמח (הושע ח. 7). גם הפסוק הזה מעיד על קדמות התרוז במלות מתאימות, שהיא מבעית לרוח המליצה. ובהשאלה למקרה חדש בעניני החיים, אצמיח לדוד צמח צדקה (ירמיה לג. 15).

צמיד 1) טבעת לעדי הזרוע. אצעדה וצמיד (במדבר לא. 50). 2) מכתם, מגופה לכלי (דעקל). כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו (במדבר יט. 15).

צמים, מלכודת. יאחז בעקב פח יחזק עליו צמים (איוב יח. 9) תהדק אותו המלכודת.

צמיתות, כלה, לעולם. והארץ לא תמכר לצמיתות (ויקרא כה. 23), וקם הבית... לצמיתות לקונה אותו לדורותיו (שם 30).

צמר, שער כבשים. צמר ופשתים (דברים כב. 11), גזת הצמר (שופטים ו. 37), הנותן שלג כצמר (לבן) כי רוב הכבשים בארץ כנען לבנים (תהלים קמז. 16), וכן: כצמר יהיו (ישעיה א. 18) לבנים וזכים.

צמרי, שם אחד מבני כנען (בראשית י. 18). גיזיניוס משער כי צאצאיו היו יושבי העיר סומירא, ויונתן תרגם צמרי — חומצא, ובמדרש בראשית רבה (פ' לז) ובתלמוד ירושלמי פרק א' דמגלה תרגמו את השם צמרי — זו חמץ, ילמה נקרא שמם חמץ מפני שהיו עוסקים בצמר, ויתכן שמתחלה ישבו בארץ כנען בנחלת מטה אפרים ועל שמם נקרא גם כן הר אחד בארץ ההיא בשם צמרים (יהושע יח. 22; דהי"ב יג. 4).

בספר בראשית (י. 18) יחשוב נותן התורה את הצמרי בין הארודי והחמתי. הסמיכות הזאת מורה כי צמרי הוא הוא זימור הנזכרת איזה פעמים בלוחות תל-אל-אמרנה ביחד עם ארוד. כמו, למשל, בלוח 59-150 מספר כי „בני ארוד עשו התקשרות לכבוש את צור, אבל לא עלתה בידם לעשות זאת ותחת צור כבשו את צומור".

צמרת, שער עץ ארז, עלה ארז שדמות מחטים לו. צמרת הארז (יחזקאל יז. 3, 22).

צן, מין רומח. צנים פחים בדרך עקש (משלי כב. 5).

צני, נושא רומח. ומעל מצנים יקחהו (איוב ה. 5), כמו אל מחוץ — אל בבית (ויקרא י. 4; מ"ב יא. 15), תרגומו: פולמסין במאני זינא.

צן, מדבר בדרום ארץ יהודה, במערב לארץ אדום ובו המקום הנודע בשם קדש ברנע: במדבר צן היא קדש (במדבר לג. 36).

צנה, מִקְנה כבשים ועזים. צנה ואלפים (תהלים ח. 8).

צנה 1) מגן גדול המכסה את הלוחם מראשו עד רגליו. שש מאות זהב יעלה על הצנה האחת (מ"א י. 16) ועל המגן רק שלש מאות זהב (17), ערכו מגן וצנה וגשו למלחמה (ירמיהו מו. 3). 2) סל נצרים כתבנית כיס לציד דגים. ונשא אתכם בצנות (עמוס ד. 2). 3) קור הקומט את עור הבשר. כצנת שלג ביום קציר (משלי כה. 13).

צנור, מזרק מים, באר מקלחת מימיה. ויגע בצנור (ש"ב ה. 8) להרום אותו. ובמליצה על זרם נחלים שוטפים. תהום אל תהום קורא לקול צנוריך (תהלים מב. 5).

צנין, קוץ מכאיב. לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם (במדבר לג. 55), ולצנינים בעיניכם (יהושע כג. 13).

צניף, פאר הראש לכהנים, למלכים ולנשים. ישימו צניף טהור על ראשו (זכריה ג. 5), וצניף מלוכה (ישעיה סב. 3).

צנפה, גולה, גליל פתילים צנפה כדור (ישעיה כב. 18).

צנצנת, סל. קח צנצנת אחת ותן שמה מלא העומר מן (שמות טז. 33).

צנתר, צנור, מוצקת להריק ממנה שמן למנורה. שני צנתרות הזהב (זכריה ד. 12).

צעד, מדרך כף רגל. מיטיבי צעד (משלי ל. 29) הולכים בגאון למישרים, יכין צעדו (שם טז. 9) יישר מהלכו בלכתך לא יצר צעדיך (משלי ד. 12) כדרך המפחד. והפכו יצרו צעדי אונו (איוב יח. 7).

צעדה 1) בענין צעד. מדרך כף רגל קול צעדה (ש"ב ה. 24)
2) כענין אצעדה, טבעת לעדי רגלי נשים. הפארים והצעדות (ישעיה ג. 20).

צעיף, מעטפה. ותקח הצעיף ותתכס (בראשית כד. 25), ותכס בצעיף ותתעלף (שם לח. 14).

צעיר 1) קטן במעט שנותיו. צעיר אני לימים (איוב לב. 6), ותאמר הבכירה אל הצעירה (בראשית יט. 21).
2) קטן ושפל בערכו. צעיר אנכי ונבזה (תהלים קיט. 141), ואנכי הצעיר בבית אבי (שופטים ו. 15), צעירי הצאן (ירמיה כט. 20) משרתי הרועים הפקידים הנקראים אדירי הצאן. ואדיריהם שלחו צעיריהם למים (שם יד. 3).

צעיר, שם עיר בנגב יהודה, שמה (צעירה) עבר יהורם מלך יהודה וכל הרכב עמו להכות את אדום אשר פשע מתחת ידו (מ"ב ח. 21). בדהי"ב גורס: ויעבור יורם עם שריו וכל הרכב עמו (כא. 9). לדעת המבארים הוא אחד עם „שעיר", אבל השבעים לא העתיקוהו כן. לדעת הנוסע קאנדער היא העיר ציערא בנגב ים המלח שתרבותיה עודן ביום במערב ים המלח, אבל בוהל איננו מסכים עמו.

צעירה, מעמד הצעיר בשנות חייו והוא היפך הבכורה. וישבו לפניו הבכור בבכירתו והצעיר כצעירתו (בראשית מג. 33).

צוען, עיר בצפון מצרים. העיר הזאת הידועה בשם „צוען מצרים" נבנתה שבע שנים אחרי חבנות עיר חברון (במדבר יג. 12). השבעים והתרגומים מעתיקים שמה טונים אשר הוראתו קנה, גומא וסוף. תיבת גומא תרגם יונתן „תיבותא דטונים". העיר צוען עמדה בשפת מזרח לזרוע גילוס הנקראה על שמה זרוע הטניסים. בימי הנביא ישעיה היתה עוד עיר מלוכה (ישעיה יט. 11, 13). יקרת העיר הזאת וגדולתה ירדו מטה מעת שהנהר שהיא עמדה על שפתו חדל להיות דרך למסע אניות מסחר וכל ככר הארץ סביבה שהיה מקודם ארץ מרעה דשן ושמן נהפך לארץ מלחה מלאה ביצות. העיר צוען שהיתה לפנים עיר מפוארה ומצויינת ומרכז דתי נהפכה להורבות עולם המעידות גם היום על רוב עשרה ותפארתה בימים מקדם.

דברי הנביאים ישעיה ויחזקאל הם מתאימים בכל פרטיהם עם הידיעות אשר השאירו לנו אדות העיר צוען מצבות הזכרון של המצרים, עם מה שכתבו אודותה סופרי היונים. הלא כה דברי ישעיה (יט. 11—15): אך אוילים שרי צוען, חכמי יועצי פרעה עצה נבערה, איך תאמרו אל פרעה: בן חכמים אני, בן מלכי קדם, אים איפה חכמיך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ ה' צבאות על מצרים? נואלו שרי צוען נשאו שרי נוף התעו את מצרים פנת שבטיה..." ולהלן הנביא הזה אומר: „כי היו בצוען שריו (של מלך יהודה) ומלאכיו חנס יגיעו (שם ל. 4). הנביא יחזקאל (ל. 14—19) יחשוב את צוען בין ערי מצרים: נוא, סין, און, פי־בסת ותחפנחס, אשר ה' עשה בהם שפטים.

בתורה מסופר כי העיר העתיקה חברון שהיתה ידועה כבר בימי אברהם נבנתה שבע שנים לפני הבנות העיר צוען במצרים (במדבר יג. 22), שמזה נראה

כי העיר צוען היתה מהערים העתיקות בימים הקדמונים. אבל בעת צאת בני ישראל ממצרים לא נמצא דבר אדות העיר הזאת, ואף העיר רעמסס נזכר כי היא היתה מרכז לאספת העברים שהכינו את עצמם לעזוב את ארץ מצרים לצאת לחירות (שמות יב. 37). אבל המשורר בתהלים (לח) מזכירה: „נגד אבותם עשה פלא בארץ מצרים שדה צוען". ולהלן הוא אומר: „אשר שם במצרים אותותיו ומופתיו בשדה צוען". עבערס בספרו „דורך גושן צום סיני" מביא כתובת עתיקה שבה נזכר הבטוי: „שדה צוען"

ברוגס מביא כי רעמסס השני העתיק את עיר הבירה שלו לצוען והוסיף בה מצודות חזקות ובנה בה היכל נפלא והסב את שם העיר „פי־רעמסס", והוא היה המלך אשר כותב התורה יאמר אדותו: „כי לא ידע את יוסף" (מצרים תחת מלכי מצרים, ח"ב 94, 96, 99). אבל חכמים אחרים מחוקרי קדמוניות מצרים אינם מסכימים להשערת ברוגס.

צעננים, שם מקום בנחלת מטה נפתלי (יהושע יט. 33) קרוב לעיר קדש (שופטים ד. 11) ובתלמוד ירושלמי (מגילה א) יקראו את המקום הזה „אגנייא דקדש", כלומר בצאי מים. וקרוב לשער כי המה חשבו את המקום הזה הכתוב בספר שופטים בהוספת אות ב' בתחלתו „בצעננים", כי הב' היא שרשית ולא שמושית. וראוי להעיר עוד כי לפי הירושלמי השם אלון בצענים הנזכר בספר שופטים הוא שני מקומות, כי הירושלמי מבאר שם אלון בצענים: אלון כמו אילון (בקמץ תחת היוד), בצעננים אגנייא דקדש, ולפי זה איננו שם עמק אשר עמדה שם העיר בצעננים כי אם שם עיר לבד.

צעצוע, שקערורה בזרושת צורפים, תבניות משוקעות (פערטיעפטע בילדהויער־ריי).

צעקה, קול פחד. ויצעק צעקה גדולה (בראשית כז. 34). על פי רוב ענינו: קול תלונה. ותהי צעקה גדולה במצרים (שמות יב. 30), ויש שהכנוי מורה הגוף שמלינים עליו. גדלה צעקתם את פני (בראשית יט. 13) ביאורו: הצעקה עליהם.

צוער, היא העיר בלע (בראשית יד. 2) בנגב לים המלח מזרחה, והיא נשארה שלמה במהפכת סדום הקרובה אליה מאד, כי לוט בהמלטו מסדום בעלות השחר בא צוערה כצאת השמש (יט. 15, 23). כפי עדות ספר הישר גם מלך העיר הזאת נקרא בשם בלע ולכן קצר הכתוב לאמר: ומלך בלע היא צוער (בראשית יד. 2). והנה ידוע כי ביום מהפכת סדום ועמורה אדמה וצבוים נהפך העמק הגדול, עמק השדים, לאגם מים הידוע בכה"ק בשם „ים המלח", והערביים יקראו את הים הזה בשם „ים צוער" על שם העיר צוער שעמדה על שפתה. העיר הזאת נזכרת עוד בישעיה (טו. 5) וגם בירמיה (מח. 34) והיא עמדה עוד בימי הבית השני כעדות בעלי התלמוד (פסחים נב.), דתנן אוכלין בתמרים עד שיכלה האחרון שבצוער, גם יאָזעפוס בקדמוניות (א. 11, 4) מזכירה.

כיום אין אנו יודעים שום מקום אשר ישא שם צוער עליו. יאָזעפוס מזכיר אותה ואומר, כי בימיו עוד עמדה צוער ובה נמצאו תמרים וצרי, המעידים כי היא דשנה ופוריה. כותב הגיאוגרפיה של הערביים יכנה אותה בשם סוגהר או צוקהאר.

צפה, שטף מים. ארץ צפתך (יחזקאל לב. 10) ארץ מצרים שאתה התנין שוחה בו.

צפו, בן אליפז בן עשו מאלופי אדום. ובדהי"א (א. 36) בא שמו גם בתמונת צ פ י. קשה עלינו להחליט איזו מן התמונות היא הנכונה.

צפוי, רקוע מכסה דבר. ריקוע פחים צפוי למזבח (במדבר יז. 3), וצפוי ראשיהם כסף (שמות לה. 17).

צפון, צד השמאלי מארבע כנפות הארץ לעומד בפניו מול המזרח, והוא היפך הדרום. ואם יפול עץ בדרום ואם בצפון (קהלת יא. 3), ולכן נקרא גם כן „שמאל", משמאל לדמשק (בראשית יד. 15) תחת מצפון לדמשק. על פי רוב יכונה בשם צפון מקום משכן שונאי ישראל. ירמיהו בנבואתו (). 22) מנבא כי „עם יבוא מארץ צפון, גוי גדול יעור מירכתי ארץ; אכזרי הוא ולא ירחמו... ערוך כאש למלחמה עליך בת ציון". לא ידענו אל מי ירמז בנבואתו זאת, אם על בבל או על הסקיטים. גם בפרשה י. (22) מזכיר ביאת האויב מארץ צפון. וקרוב לשער כי אל הבבלים ירמוז, כי בנבואתו על קבוץ נדחי ישראל מארצות גלותם יזכיר גם את ארץ צפון ואז ישבעו בשם ה' לאמר: חי ה' אשר הביא ואשר העלה את בני ישראל מארץ צפונה (שם כג. 8). ונשנה הנבואה הזאת בפרשה לא. 8): רנו ליעקב שמחה ..הללו ואמרו: הושע ה' את עמך.. הנני מביא אותם מארץ צ פ ו ן... בפרשה מו. 10 ינבא כי חיל פרעה מלך מצרים יפול בידי מלך צפונה על יד נהר פרת. גם מפלת בבל בעצמה תבוא לה מאויביה השוכנים בארץ צפון, הלא כה דבריו: „כי הנה אנכי מעיר ומעלה על בבל קהל גוים גדולים מארץ צפון וערכו לה משם תלכד חציו כגבור משכיל לא ישוב ריקם (ג. 9). הנבואה שנצטוה ירמיהו לנבא צפונה (ירמיהו ג. 12) מכוונת על עשרת השבטים שהגלו לאשור, מדי ובבל. מלך הצפון הנזכר בדניאל (יא) מכוון אל אנטיוכוס, ומלך הנגב מרמז על מצרים. בכלל מקומות רבים בכה"ק מורים כי הרעות היותר גדולות באו מן הצפון או מירכתי צפון.

השם צפון ענינו טמון, כי הקדמונים חשבוהו לנעלם מעין כל חי (ראה שירי האמער היוני ט. 25; י. 190), ולכן הראו עליו כהני הגוים כעל מקום המועדה לאלהיהם, כאמור בשם מלך בבל: ממעל לכוכבי אל ארים כסאי ואשב בהר מועד בירכתי צפון (ישעיה יד. 13). ובאגדת עמנו: רוח פנת הצפון בראו ולא גמרו וכו' ושם הוא מדורן של מזיקים, רוחות ושדים (ילקוט איוב ד. תתקי"ג). ואסמכתא במקרא: נטה צפון על תהו (איוב כו. 7).

צפון 2) עיר למטה גד (יהושע יג. 27; שופטים יב. 1). לפי תלמוד ירושלמי היא עמתו (שביעית ט. 2) ועד היום שמה „תל-עמתה".

צפוני, שם יחס על הארבה הבא מצפון. ואת הצפוני ארחיק מעליכם (יואל ב. 20).

צפור עוף קטן. כל צפור כל כנף (בראשית ז. 14). השם הזה בא תמיד בתמונת שם נקבה, ואך פעם אחת נפגוש אותו בלשון זכר: כצפור בודד על גג (תהלים קב. 8). הרבוי צפרים, כצפרים עפות (ישעיה לא. 5), וצפרים נעשו לי (נחמיה ה. 18) צלי בשר עוף.

צפור, שם אביו של בלק מלך מואב (במדבר כב. 2).

צפחת, פך משוטח (פלאכעס קריעג) להולכי דרך. צפחת המים (ש"א כו. 11), ומעט שמן בצפחת (מ"א יז. 12).

צפיה, תוחלת, תקוה. בצפיתנו צפינו אל גוי לא יושיע (איכה ד. 17).

צפיון, בן גד בן יעקב (בראשית מו. 10).

צפיחית, רקיק. וטעמו כצפיחית בדבש (שמות טז. 31), טעם המן היה כרקיק מטוגן בדבש.

צפון, מטמון. וצפונך תמלא בטנם (תהלים יא. 14).

צפיע, גללי צאת בהמה. רבויו — צפיעים. צפיעי הבקר (יחזקאל ד. 15). במלה הזאת משתמשים לפעמים גם למושג שם קלון לצאצאי אדם הנקבות ותלו עליו כל כבוד בית אביו הצאצאים והצפיעות (ישעיה כב. 28), עניננו מן הנכבדים עד קלי הערך, וכאשר מבאר אחריו: כל כלי הקטן, מכלי האגנות ועד כל כלי הנבלים.

צפיר, תיש, שעיר. והצפיר והשעיר (דניאל ח. 21) התיש ארך השער, וצפיר העזים (שם 8).

צפירה, קרני אור שחר, אור הבוקר. באה הצפירה אליך (יחזקאל ז. 7) בוקר יום הפקודה, מקביל למה שאמר לפני זה: הקץ הקיץ אליך. לעטרת צבי ולצפירת תפארה (ישעיה כח. 5), לקרני אור הוד ותפארת.

צפית, צפוי שלחן המשתה. ערוך השלחן צפה הצפית (ישעיה כא. 5) (טיש דעקקע).

1) **צפניה,** בן כושי בן גדליה בן אמריה בן חזקיה, אחד משנים עשר הנביאים אשר נבא על יהודה בימי המלך יאשיהו. יחוסו של הנביא הזה חושב הסופר עד ארבעה דורות מה שלא נעשה כן לשאר הנביאים. יש משערים כי בכונה עשה זאת כותב הספר, כי חשב את חזקיה זה למלך יהודה, והיה חפץ בזה להגדיל כבודו שהוא מזרע המלוכה. אבל לחז"ל כלל אחר בזה, כי לדעתם אם מפורש אצל נביא שם אביו הוא להם לאות כי הוא נביא בן נביא, ולפי זה היה צפניה מיוחס למשפחת נביאים בארבעה דורות זה אחר זה. ובאמת ההשערה שכותב הספר היה חפץ להראות יחוסו של הנביא מזרע המלוכה איננה נכונה, כי אם זאת היתה כונתו היה לו להוסיף המלות מלך יהודה לשם חזקיה, כי השם הזה היה מורגל גם בשארי שדרות העם לא אך בבני מלכים (עיין נחמיה ז. 21; 8; דהי"א ג. 23).

תכן נבואת צפניה.

ספרו של הנביא הזה מכלכל בתוכו אך נבואה אחת על יהודה ועל העמים האחרים שהיה להם איזה יחס פוליטיקי עם יהודה. בנבואתו זאת יכה אותם בשבט ומנבא להם עונש נורא על מדותיהם הנשחתות ועל התמכרם לעבודת האלילים המתועבה אבל לבסוף ינחם את יהודה ומבשר להם כי סוף כל סוף יטהר ה' ויצרף את עמו ישראל, ויחזה לו מחזה נעים כי יבוא יום שגם עמי הנכר יכבדו את שם אלהי אמת, כי יקנא ה' לעמו ויעשה נקם ברודפיהם ושב את שבות יהודה וישים אותו לשם ולתהלה בכל הארץ.

צפניה היה בן דודו של ירמיהו הנביא, וכפי הנראה חזה את נבואתו בימים האחרונים של ממשלת יאשיהו, כי יזכיר את פקודת ה' על השרים ועל בני המלך. והנה ידענו כי יאשיהו מלך 31 שנים, בשנה הששית למלכו נולד לו יהויקים, בשנה השמינית — יהואחז, ובשנת העשרים ואחת — צדקיהו. מזה נוכל להוכיח כי אף שיאשיהו טהר את הארץ מעבודת אלילים, אבל הטהרה הזאת לא הכתה שרש בלבות העם והנביא ידע היטב את נטיתם החזקה בחדרי משכיתם אחרי תועבות העמים. עוד ראיה מוכיחה יש לנו להביא כי צפניה נבא את נבואתו לכל הפחות במחצה השניה של ממשלת יאשיהו, וזו היא: הנביא מנבא מפלת נינוה בפרשת

ב. 13—15, ותוזר לנבא שנית על זה בפרשה ג. 6. וידוע כי מפלת נינוה היתה בשנת 625 לפני המספר הנהוג, שהוא בשנת השש עשרה למלכתו. את בני יהודה הוא מוכיח ומנבא להם רעה על שהמה פוסחים על שני הסעיפים — המה נשבעים לה' (כלומר להיות נאמנים לה' אלהי ישראל כמו שאכף עליהם ההכרת על פי דרישת המלך יאשיהו), וביחד עם זה אם המה נשבעים לקיום איזה דבר המה נשבעים בשם האליל מולך (וזאת היא הכונה בתוכחתו: והנשבעים ב מ ל כ ם (הוא המולך שלהם). זו היא כונת הנביא בפסוק 8: ואת המשתחוים הנשבעים לה' (בלמד) והנשבעים במלכם (ביחס הב').

אבל בעוד אשר הנביא הזה ינבא לעמים אחרים כליון גמור יבטיח לעמו ישראל כי סוף כל סוף יקבץ אותם ממדבר העמים וישם אותם לשם ולתהלה בכל עמי הארץ. ראוי להעיר כי הנביא הזה לא יזכיר אף ברמז קל ממלך המשיח באחרית הימים.

2) **צפניה**, בן מעשיה, כהן משנה בימי המלך צדקיהו (ירמיהו כא. 11; לז. 3). לו כתב שמעיה הנחלמי שטנה על הנביא (ירמיהו כט. 25). בנפול יהודה ביד הכריעו גם את צפניה הכהן לטבח ברבלה בארץ חמת (נב. 24—27).

3) **צפניה**, בן תחת מן הקהתים (דהי"א ו. 21).

4) **צפניה**, אבי יאשיה מן הכהנים בגולה (זכריה ו. 10).

צפנת פענח, שם כבוד שנתן פרעה ליוסף אחרי אשר פתר לו את חלומותיו. המתרגמים ביארוהו „מגלה רזין" ולפי זה חשבו את התואר הזה לקוח משפת עבר, אבל חכמי הנוצרים אינם מסכימים לזה, ולזאת היו נוטים לדעת יאבלאָנסקי, כי היא מלה מצרית, שהוראתה „מושיע הזמן". וקרוב לזה היא העתקת השבעים. המלה הזאת לפי דעתם באותיות עבריות תמונתה היא: פ צ נ ת פ נ ע ח, והעברי שינה את סדר האותיות ועשה מהן המלות: צפנת פענח, אבל חכמים אחרים מסופקים גם בההשערה הזאת וחקרו ומצאו מלות מצריות אחרות דומות בהברתן למלות צפנת פענח אשר הוראתן היא „מעוז החיים", או „אמון (שם אלהות מצרית) אמר שיהיה", והדבר עדיין מוטל בספק.

צפע או **צפעוני**. עיין ערך נחש.

צפצפה, שתיל רטב, נטע רוה מים. קח על מים רבים צפצפה שמו (יחזקאל יז. 5).

צפרדע, מין שרץ המים והארץ המנתר על ארבע. השרץ הזה נמצא במספר רב ועצום במצרים, סוריא וארץ ישראל. ובכל זאת בא זכרו בכה"ק אך בשלשה מקומות, שמדובר בהם ממכות מצרים. בספר שמות (ח) מסופר, כי המכה השניה מעשר מכות שהוכו בהן המצרים על מיאנם לשלח את בני ישראל חפשי משעבודם, היתה מכת צפרדעים, היאור הקדוש להם (נילוס) הוציא במספר רב ועצום מאד צפרדעים שעלו ובאו בבתיהם של המצרים, במטותיהם, בתנוריהם ובכל מאכליהם. המכה הזאת מררה את חייהם, כי לבד שהשרץ הזה לא נתן להם מנוחה אף רגע אחד, עוד סבלו מהרגש הטומאה שהסב להם השרץ הזה, כי גם המה, כמו העברים, חשבו אותו לדבר המטמא את הגוף והנפש. ולבד זאת חשבו את המכה הזאת לכאב לב גדול, כי מוצאה של המכה הזאת היא יאור נילוס הקדוש להם כמו הנהר גאנגעס להודים, וזו היא הפעם השנית שהוכה בה היאור הקדוש, כי בפעם הראשונה נהפך לדם במצות ה'.

לפי חוקרי הטבע החדשים נוצר משרץ

המים והדגים כל צפור כנף במסבות שונות במלחמת היקום. וזכר הדבר הזה בא כבר בתלמוד בשאלה: כתוב אחד אומר: ישרצו ה מ י ם שרץ נפש חיה ו ע ו ף יעופף על הארץ (בראשית א. 20) אלמא ממיא איברו, וכתיב וייצר ה' אלהים מן ה א ד מ ה כל חית השדה ואת כל ע ו ף השמים? (ב. 19). אמר לו מן ה ר ק ק נבראו, ורב שמואל קפוטקאי אומר שם: תדע שהרי יש להם (לצפרים) קשקשת ברגליהם כדגים (חולין כז:).

צפרה, בת יתרו כהן מדין שנתנה למשה לאשה ותלד לו את גרשם ואת אליעזר (שמות ב. 21; יח. 3, 4). משה שלח אותה עם בניה לאביה לפני הוציאו את עמו ממצרים, כנראה מן הכתוב (יח. 2, 3). השם צפורה לקוח הוא מהשם צפור, ודוגמתו בתלמוד: צפורת כרמים (חולין סה.) ועיין ערכי משה, ערל. אין כל ספק שצפורה איננה האשה הכושית אשת משה שדברו אדותה אהרן ומרים (במדבר יב. 1), כי צפורה היתה מדינית מבני קטורה אשת אברהם, וכוש היה מבני חם (רשב"ם במדבר יב). אולם הראב"ע סובר כי האשה הכושית היא צפורה, ונקראת כושית מפני שהיתה מבנות מדין השוכנים באהלים והנן שחורות כבני כושיים מפני שיושבות באהלים ופניהם שחורות מחום השמש. וכן סובר רש"י כי צפורה היא הכושית.

צפורן, עור הקרני בקצות אצבעות החי (נאגעל). ועשתה את צפרניה (דברים כא. 12) תגזוז ותנקה אותן, כענין לא עשה שפמו (ש"ב יט. 25). גם העוקץ החד בראש קנה לפתח בו פתוחי חותם נקרא צפורן: בצפורן שמיר חרותה על לוח לבו (ירמיה יז. 1) שמיר בלשון ערב סאמור (דיאמאנט).

צפת, כותרת לראש עמוד. והצפת אשר על ראשו (דהי"ב ג. 15).

צפת, עיר הכנעני שלכדו בני יהודה ושמעון ויחרימוה ויקראו את שמה חרמה (שופטים א. 17). ועיין ערך חרמה.

צפתה, עיין ערך גיא צפתה. ופה נוסיף כי השבעים גורסים שם תחת גיא צפתה: בגיא צפונה.

צקלון, ילקוט עטוף על הכתפים להולכי דרך; ויבא... עשרים לחם שעורים וכרמל בצקלונו (מ"ב ד. 42).

צר 1) מציק, מעיק, לוחץ, אויב. הצר הצורר אתכם (במדבר י. 9), איש צר ואויב (אסתר ז. 6). 2) צרה ומצוקה לחץ. בצר הרחבת לי (תהלים ד. 2). 3) לוחץ, דוחק (תואר). במקום צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל (במדבר כב. 26), חושך צר (ישעיה ה. 30) חושך עצום בדמיון צרה וחשכה (שם ח. 22), צרה כמבכירה (ירמיה ד. 31) דוחקת עצמה בחבלי לידה של בכור, צרי צעקת שבר (שם מח. 5) אנקות החונקות ולוחצות את הגרון. והבטת צר מעון בכל אשר ייטיב את ישראל (ש"א ב. 32) בצרות עין וקנאה כענין רע עין (משלי כג. 6), וכמו תרע עינו באחיו (דברים כח. 54), כי השם מעון לרוב ענינו „מבט עין“, ולחנם הוציא החכם שטאדע שם רע על הפסוק והבטת צר מעון ואמר עליו „כי אין לו שחר“ (ש"ב). 4) כענין צור (סלע חזק). פרסות סוסיו כצר נחשבו (ישעיה ה. 28) כלומר: כסלע קשה.

צר, עיר מבצר בנחלת מטה נפתלי (יהושע יט. 25).

צר, אבן קשה. כשמיר קשה מצור (יחזקאל ג. 9), ותקח צפורה צור ותכרות את ערלת בנה (שמות ד. 25), סכין מצור חלמיש. בני ארץ שבא נמולים עד היום במאכלת אבן, והעראָדאָט מספר שהמצרים שחטו את קרבנותיהם בסכיני אבן, וכן

חרבות צורים שמל בתן יהושע את יוצאי מצרים (יהושע ה. 3).

צרבת, כויה, מכות אש בעור הבשר. צרבת המכוה הוא (ויקרא יג. 28), כאש צורבת (משלי טז. 27) כאש המלהט את עור הבשר.

צרדה, עיר מולדת ירבעם בן נבט בהר אפרים אשר למטה מנשה (מ"א יא. 26), בין סכות ובין צרדתה (דהי"ב ד. 17), ובשופטים (ז. 22) בא בתמונת צררתה (ר במקום ד) והיא אחת עם צרתן, כנראה מן מ"א (ז. 46) ודהי"ב (ד. 17). במשנה: יוסי בן יועזר איש צרדה (אבות פ"א מ"ד).

צרה 1) אויבת מקנאה. וכעסתה צרתה (ש"א א. 6). כן נקראה אשה לרעותה נשי איש אחד שנכשותן בלהק תמיד מקנאת אהבה, כמו שנאמר: ואשה אל אחותה לא תקח לצרור (ויקרא יח. 18). 2) מחתה, מצוקה, רעה, יגון. צרה ויגון (תהלים קטז. 3), ועת צרה היא ליעקב (ירמיהו ל. 7).

צרויה, אם של שלשת הגבורים אשר לדוד: יואב, אבישי ועשהאל. שם בעלה לא נזכר בכתוב ושם שלשת הגבורים הנזכרים יבוא תמיד בקשור עם שם אמם „בני צרויה". שמותיהם עם התואר „בני צרויה" נזכר פעם אחת בש"א, שלש עשרה פעמים בש"ב, שלש פעמים במ"א ושבע פעמים בדה"י — בסך הכל 24 פעמים. סבת הדבר הזה יוכל היות — או שאביהם מת ונשכח זכרו או שצרויה היתה אשת חיל וגדלה וחנכה את בניה עד שהיו לאנשים ובעלה לא היה איש מצוין, כמו שמצאנו בש"ב (יז. 25) היה שם אביה נחש ואחרי מותו נשאת לישי אבי דוד, ואם כן היתה צרויה אחותו של דוד באמו ולא מאביו.

צרועה, אם ירבעם ואשת נבט (מ"א יא. 26). לפי הנראה מהעתקת השבעים היתה צרועה זונה. המקור לזה נעלם ממנו.

צרי, עסים בושם מעור עצי לבונה שעושים ממנה סמי מרפא לצרעת העור ולכן נחשב בזמרת הארץ: מעט צרי (בראשית מג. 11), ונכבד היה ביחוד הבושם הזה הבא מגלעד: אורחת ישמעאלים באה מגלעד וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולוט (שם לז. 25). במליצת הנביאים על רפאות תעלה להריסת ממלכה: עלי גלעד וקחי צרי בתולת בת מצרים (ירמיה מו. 11).

צריח, בעלי השרשים העברים מבארים את השם הזה מלשון מר צורח (צפניה א. 12), והוא לדעתם מגדל לצורח למקרא העדה לעבודת אלהיה (צריח בית אל ברית (שופטים ט: 46) מגדל הקורא להיכל בעל ברית (שם ח. 33). אבל לדעת דרייוועך הוא חדר מתחת לארץ להטמין בו איזה דברים שחפצים להעלים אותם מעין אדם. ונשען בהשערתו זאת על הפסוק בש"א (יג. 6) ויתחבאו העם (מפני הפלשתים) במערות ובחוחים ובסלעים ב צ ר י ח י ם ובבורות. כל המקומות האלה המה מסוג חפירות מתחת לארץ ולא בנינים גבוהים.

צרך, דבק הנפש לדבר בעניני החיים. ככל צרכך (דהי"ב ב. 15) ככל אשר תאוה נפשך.

צרעה, מין דבורה דוקרת. וגם את הצרעה ישלח ה' אלהיך בם (דברים ז. 20).

צרעה, עיר בשפלה שנפלה בגורל למטה יהודה (יהושע טו. 33) אבל עברה למטה דן (שם יט. 41). העיר הזאת היתה עיר גבורי חיל (שופטים יח. 11), שם נולד גם הגבור הנודע שמשון, ונקבר

בין צרעה ואשתאול הקרובה לה (שם טז. 31), ועד היום שמה סרעה אצל בית שמש. רחבעם עשה אותה לעיר מבצר (דהי"ב יא. 10) ונזכרת בנחמיה (יא. 29) שבי בבל מבני יהודה התישבו גם בצרעה.

צרעת, ספחת נגע בעור הבשר. צרעת עור בשר (ויקרא יג. 43), צרעת הראש או הזקן (שם 30), והצרעת זרחה במצחו (דהי"ב כו. 19) נגע לבן כשלג. ובא גם על דבק הנגע בקירות בתים בבגדים וכלי עור (ויקרא יג. 47—59). ראשית הרפואה לנגוע במחלת הצרעת היא לשבת בדד ונבדל, כאמור במצורע: בדד ישב מחוץ למחנה מושבו (15) ולכן בא על הנרפא: לאסוף איש מצערתו (מ"ב ה. 7) — להשיבו אל מחנה עדתו.

בכה"ק נזכר ענין הצרעת בפעם הראשונה בין שני האותות והמופתים הראשונים שצוה ה' את משה להראותם לפני בני ישראל בעת יבשרם בשם ה' כי בא הקץ לשעבודם במצרים והוא צרעת היד (שמות ד. 6). נפלא הדבר כי האות הזה של צרעת היד לא הראה משה לפרעה, אף כי אמר לו ה': והיה אם לא יאמינו בני ישראל לקול האות הראשון (של המטה והתנין) והאמינו לקול האות האחרון (של צרעת היד). יוכל היות כי משה גמר בדעתו לבלי הראות את המופת הזה לעיני המצרים, כן הלא ה' בעצמו הודיע לו כי פרעה וחכמיו לא יאמינו לכל האותות אשר יראה להם עד אשר יענוש אותם במכת בכורות, ולזאת חשך את עצמו להראות להם האות מצרעת היד, כי לפי דברי מאנעטהא הכהן המצרי, השונא ישראל היותר גדול בימים הקדמונים, היו המצרים מאמינים כי רוב בני ישראל נגועים במחלת הצרעת, וחס על כבוד ישראל לבלי תת פתחון פה לשונאי ישראל ללעוג עליהם ולאמר: הנה העברי בא להפחידנו בצרעתו. כאשר עוד היום יבזו הפולנים והרוסים את בני ישראל בתאר הבזיון: „פארחאטי זשיד" (היהודי הנבזה הנגוע בצרעת הראש). ועיין יאָזע־פוס (נגד אפיאָן א. 31).

בפעם השניה נפגוש את ענין הצרעת במעשה מרים (במדבר יב. 10). מדברי אהרן אל משה: „אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו" נוכל לשפוט על תכונת המחלה הזאת. בפרשה יג מספר ויקרא מבואר בפרוטרוט כל סימני הצרעת וכללים לכהן איך להתנהג עם המצורע. מהקללות שקלל דוד את יואב ואלישע את גחזי נערו נראה ברור כי העברים האמינו כי המחלה הזאת היא מורשת אבות, כי הלא כה נוסח הקללה של דוד: ואל יכרת מבית יואב זב ומצורע וגו' (ש"ב ג. 29). וכן קלל אלישע את גיחזי: וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם (מ"ב ה. 27). אבל רופאי בית החפשית (האַספיטאל) שבהודו המזרחית בדקו ומצאו אך חמשה אחוזים למאה שירשו את המחלה הזאת מאבותיהם, ובבית החולים הנקוב בשם טארנ־טאדאן — אך ששה עשר (בין מאה ושמונה מצורעים) שירשו את הצרעת מאבותיהם ואבות אבותיהם. ועיין ערכי: טומאה וטהרה, נגע צרעת.

צרפת, עיר בין צור וצידון (עובדיה 2), שם נמלט אליהו מחמת אחאב וילך צרפתה אשר לצידון (מ"א יז. 9). השם צרפת מורה שישבו שם צורפי זכוכית שהמציאו הצידונים מעפרות ארצם. היום שמה ארפענד. הרד"ק בביאורו לשם צרפת בספר עובדיה מביא בשם יש אומרים שהיא ארץ פראנקרייך ויהי השם הזה לסופרי ישראל בדורות הבינים לארץ פראנסיה. ויש יסוד להאמין כי באמת קראו בני

ישראל לארץ פראנקרייך בשם צרפת, כי יוכל היות שרבים מהיהודים שישבו בצרפת אשר לצידון היא עכו באו ונתישבו בארץ פרנסיה, כי בעכו היה חוף אניות גדול ומשם היו הולכים דרך הים התיכון סוחרים נכבדי ארץ ויכוננו להם עיר מושב בנגב הארץ הזאת על שפת נהר רהאנא הנופל אל הים, ומהם, מיוצאי צרפת אשר לצידון שהתישבו בפרנסיה, נתפשט השם צרפת בהמשך הימים על כל הארץ הזאת, כי כבר הוכחנו בערך ספרד (ע"ש) כי דרך המעתיקים לארץ רחוקה לקרוא את המקום אשר יכוננו למושבם בארץ החדשה בשם המקום שיצאו משם, לזכר ארץ מולדתם, ובני ישראל שיצאו מעיר שפם ((במדבר לד. 00, 11) והתישבו בחצי האי הפירינעאי קראו לארצם החדשה שפם או בלשון יון איספאמיא או שפאנ־יען. על כן השמות שפניה וצרפת מוכיחים כי השמות היו נמצאים בזמן מן הזמנים בארץ ישראל, והם „שפם וצרפת". ולפי זה פירוש הכתוב: וגלות החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת, כלומר: יורשו את הכנענים (במדבר יג. 29; יהושע יא. 3) עד צרפת אשר לצידון, ר"ל עד עכו, כי הכנענים אשר מעכו והלאה צפונה לא הורישו בני אשר (שופטים א. 31) והיו יושבים שם גם בימי הבית השני.

צרור, אגודה קטנה. צרור הכסף (משלי ז. 20), משתכר אל צרור נקוב (חגי א. 6) שכבולעו כך פולטו. צרור המור (שה"ש א. 13) אגודת עלי בושם. עוד הוראה שניה יש להשם צרור והיא: דבר צר וקטן בכמותו. לא נמצא שם גם צרור (ש"ב יז. 13), ולא יפול צרור ארץ.

צרת, 1) בן אשחור למטה יהודה מאשתו חלאה (דהי"א ד. 7). 2) צרת השחר, עיר בנחלת מטה ראובן בהר העמק בעבר הירדן מזרחה (יהושע יג. 19). תכונתה כעת לא נדע. גיזיניוס פירש צרת מלשון סהר או צוהר, ויען כי העיר הזאת היתה מכוננת בגובה הר העמק (שם) לכן יתכן כי יושבי העמק קראו לה כן על כי משם ראו ראשונה את מראה השחר לעת צאת הבוקר.

צרתן, שם עיר בעבר הירדן והיתה מכוננת למול העיר סכות (מ"א ד. 12) ועיין ערך צרדה.

ק

ק, היא האות התשע עשרה בא"ב העברית ושמה „קוף" (קופא דמחטא) מקרבת תמונתה בכתב הקדמון לאוזן מחט. למספר קבעוה ראשונה בתור המאות—100. והיא תתחלף באותיות ג, י, כ, שהן ממוצא אחד עם מוצא הקוף (החיך).

קיא, מאכל נדף אחור מגרון בולעו. ככלב שב על קיאו (משלי כו. 4).

קאת או **קָאָת,** אוז המים. לעוף הזה כיס מתחת לגרונו וממנו מקיא ומאכיל את אפרוחיו. וירשוה קאת וקפוד (ישעיה לד. 11) כי תהיה (ארץ אדום) למקום אגמי מים. ממקורות אחדים בכתבי הקודש שנזכר בהם העוף הזה נראה כי מטבעו לתיות במדברות רחוק מחברת בני אדם למען לא יפריעו את מנוחתו: דמיתי לקאת מדבר הייתי ככוס חרבות (תהלים כב. 6). העוף הזה מפרנס את עצמו מציד דגים ודרכו לצוד דגים רבים בפעם אחת והוא אוצרם בכיס הגדול שמתחת לגרונו, ועוזב את המקום שבו מילא כיסו בצידו ובמרחק רב מן הנהר או הים שצד את טרפו הוא יושב לנוח ומעט מעט הוא מוציא את טרפו מכיסו ומביאו אל תוך מעיו ובאופן הזה הוא משקיט את רעבונו במתינות ומנוחה גדולה. גם מזון ומחיה לאפרוחיו הוא ממציא על ידי כיסו זה. הוא ממלא את כיסו על ידי ציד דגים למרבה ומביא אותם לאפרוחיו, ושם הוא מקיא את צידו ומאכילם. הקאת מכינה את קנה על צורים וסלעים ואף לעתים רחוקות היא בוחרת עץ להכין עליו את קנה. שם היא מטלת ביצים לא פחות משתים ולא יותר מחמש.

קב, מדה ליבש ששית הסאה. ורבע הקב חריונים (מ"ב ו. 28), וע"ע מדות ומשקלות.

קבה, כלי, או אבר המעכל את המאכל בקרב החי. הזרוע והלחיים והקבה (דברים יח. 3).

קבה, פי רחם הנקבה. וידקר... את איש ישראל... ואת האשה אל קבתה (במדבר כה. 8) תרגומו למעהא (רש"י: נקבות שלה).

קבה, אהל וראשו עגול. ויבא... אל הקבה (במדבר כה. 8).

קבוץ, אספה, קהל. יצילוך קבוציך (ישעיה נז 13).

קבוצה, אוסף, קבוצת כסף ונחושת (יחזקאל כב. 20).

קבורה, מקום הטמן המת בבטן האדמה, בית הקברות. ולא ידע איש את קבורתו (דברים לד. 6). בשדה הקבורה (דהי"ב כו. 23). בימים הקדמונים היה לכל בני משפחה אחת מערה מיוחדת לקבורת מתיהם, ואל המערה הגדולה ההיא אשר נסגרה ממעל בדלתות, שערים ובריחים, ירדו במדרגות אבנים עד התחתיתה ובכתלי המערה מסביב נחקקו חדרים קטנים מיועדים לקבורה, חדר למת, חדר למת. בימי בעלי המשנה היו החדרים האלה מכונים בשם כוכין, ולזאת יאמרו מליצי העברים כי המת ילך ב„שערי שאול", או כי „ירד אל ירכתי בור", או

גם אל „חדרי מות". לגדולי העם היו מערות כוכין חצובות בראש צורים וסלעים מעשת ידי אמן. והסוכן שבנא בימי חזקיהו מלך יהודה ברום לבו חצב לו קבר במקום כזה (ישעיה כב), אבל לבני דלת העם היה מקום קבורה כללי ומשותף ידוע בשם קברי בני העם (ירמיה כו).

אם היו בימים הקדמונים בתי קברות מיוחדים לחבורות אנשים לפי מנהגי דתיהם השונות זאת לא ידענו, כי בכה"ק אין שום רמז לזה. השכל הישר מחייב שהיה להם בתי קברות מיוחדים, כמו שהיו להם בתי תפלה מיוחדים. הן אמת שלפי דברי נביאינו היה בית המקדש הישראלי בית תפלה לכל העמים, כאשר בקש שלמה בתפלתו בעת חנוכת בית ה': וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך... והתפלל אל הבית הזה — אתה תשמע השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי... אבל הדברים האלה אמורים רק בנוגע לתפלת יחיד אבל לא בעבודה צבורית, כי סדרי העבודה לה' משונים בכל דת ודת. על אחת כמה וכמה הוא בענין הקבורה, כי בדבר הזה חשבו לחרפה להיות נקבר ביחד עם אנשי רשע כמו שאמר ישעיה (נג) „ויתן את רשעים קברו", וידוע כי בני דת אחת מביטים על פי רוב בעין רעה על בני דת אחרת. אבל לעומת זה מצאנו בתלמוד מאמר המורה שהיו קוברים עניי נכרים ביחד עם עניי ישראל, כי זה לשון הברייתא בתלמוד (גטין סא.): מפרנסין עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום. וביאר זאת הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק י. הלכה 12) כי הכונה בההוספה „מפני דרכי שלום" היא כי כן היא דרך התורה שכתוב אדותה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, וגם כתיב: טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו. אבל רש"י פירש המאמר: וקוברין עניי נכרים עם עניי ישראל: לא בקברי ישראל אלא מתעסקין בהם אם מצאום הרוגים עם ישראל. וגם הרשב"א ביאר שם: „בשם שמתעסקין עם בני ישראל". ועיין בספר פניאל לידידי ה"ר נש"ל, מאמר חשוב על הקבורה.

קבעת, רתת יין ושכר העולה על הכוס כעין מגבעת. קבעת כוס התרעלה (ישעיה נא. 17), וביאורו: קבעת כוס חמתי (22).

קבצאל, עיין מקבצאל.

קבצים, עיר הלוים בנחלת מטה אפרים (יהושע כא. 22) ובדהי"א (ו. 53) בא שמה יקמעם (ע"ע).

קבר, יצוע למת בבטן האדמה, כמו חללים שוכני קבר (תהלים פח. 6), קרבם בתימו לעולם. התרגום, השבעים והפשיטא גורסים „קברם" תחת „קרבם" (תהלים מט. 12); אשר לא מותתני מרחם ותהי לי אמי קברי (ירמיה כ. 17) למות טמון בבטנה, מבטן לקבר אובל (איוב י. 19) למות כצאתי מרחם. אשפתו כקבר פתוח (ירמיה ה. 12) חצי מות נשקפו ממנה (מאשפתו), וכן קבר פתוח גרונם (תהלים ה. 10), וכן ימי נזעכו, קברים לי (איוב יז. 1) בכל אחד מהם אראה יום מותי.

קדה, עור עץ בושם ממין קנה וקנמון (שמות ל. 24) תרגומו: וקציעתא, כי הוא אחד עם קציעה.

קדומים, ימי קדם, ימים מעולם (אור־צייט). נחל קדומים (שופטים ה. 21), נחל קישון השוטף מאז מעולם. תמונת הרבוי רגיל בשמות הכוללים

הליכות זמן וחליפותיהן, כמו: עלומים, נעורים, זקונים.

קדוש, נעלה על כל ענין חמרי, נפלה מכל טומאה וענין חול. על האלהים — אין קדוש כה' (ש"א ב. 2), ה' האלהים הקדוש (שם ו. 20). וברבוי הכבוד: אלהים קדושים הוא (יהושע כד. 19). וביחוסו ליודעי שמו: קדוש ישראל (ישעיה י. 20). ועל ההיכל המורם לשמו: קדוש משכני עליון (תהלים מו. 5), מרום וקדוש אשכון (ישעיה נז. 15) במרומים נפלים מבינת אדם. ועל מלאכיו עושי דברו: ואשמעה אחד קדוש מדבר (דניאל ח. 13). ועל הכהן הגדול: לאהרן קדוש ה' (תהלים קו. 16). ועל כל הנבחר לשם ה': אשר יבחר ה' הוא הקדוש (במדבר טז. 7), עם קדוש אתה לה' (דברים ז. 6), במקום קדוש (ויקרא ז. 6) טהור מכל טומאה. והיה מחניך קדוש (דברים כג. 15), מים קדושים (במדבר ה. 16), קדוש היום לאדונינו (נחמיה ח. 10) מועד לחג בתודה ובתהלה לה'. וכן על יום השבת: לקדוש ה' (ישעיה נח. 13).

קדחת, דלקת בדמי בשר החי. יככה ה' בשחין ובקדחת (דברים כח. 22). המחלה הזאת מצויה בארץ ישראל בחודש האביב ובתחלת ימי הסתו. ועיין ערך תחלואים.

קדים, 1) פאת מזרה, הפך המערב הנקרא אחור גם ים. מפאת קדים עד פאת ימה (יחזקאל מח. 7), מגמת פניהם קדימה (חבקוק א. 9). 2) רוח מצד מזרח המשחתית את יבול הארץ. ברוח קדים עזה (שמות יד. 21). והפכו: רוח קדים חרישית (יונה ד. 8), המפיח חום ואינו מקרר אברים. רועה רוח ורודף קדים (הושע יב. 2), הולך אחרי הבלי שוא המשחיתים דרכו. וימלא קדים בטנו (איוב טו. 2), מחשבות און ותהו.

קדם 1) פני דבר. אחור וקדם צרתני (תהלים קלט. 5), צרת עלי מאחור ומפנים. 2) מול פני הפונה קדימה. הר הקדם (בראשית י. 30) הר ערב במזרח, בני קדם (שם כט. 1) בני המזרח בארם נהרים. ארם מקדם ופלשתים מאחור (ישעיה ט. 11), אלה מקדם ואלה ממערב. כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים (שם ב. 6) מתועבות בני מזרח ומערב. 3) ביחס אל הזמן ענינו — ימים שכבר היו לפנים. מחמדיה אשר היו מימי קדם (איכה א. 7), פועל פעלת בימיהם בימי קדם (תהלים מד. 2), בשמי שמי קדם (שם סח. 34) בשמים הקימים מעולם.

קדמה, אחד הנשיאים מבני ישמעאל בן אברהם (בראשית כה. 15). החוקרים עד כה לא מצאו את השבט שיצא מחלצי האיש הזה. לפי דעת באלו קדמה הוא נודב הנזכר תחתיו בדהי"א (ה. 19).

קדמוני, שם אחד מעשרה העמים אשר נקובים בשמותם בספר בראשית (טו 19) שישבו בימי אברהם בארץ כנען, הארץ אשר הבטיח ה' לתת לזרעו אחריו לאחוזת עולם. המשערים כי השבט הזה הוא יוצא חלצי קדמה הבן השנים עשרה של ישמעאל בן אברהם הבל יפצה פיהם, כי בעת ההבטחה עוד לא נולד ישמעאל, ולא בני קדמה, ולא היה עוד במציאות שבט שלם כזה. השבט הזה הנזכר ברשימה הנזכרת אחר קיני וקניזי ישב על חבל ארץ גבולות המזרח של ארץ פלשתים, קרוב לים המלח שנקוב בספר יחזקאל (יז. 18) בשם „הים הקדמוני". על פי רוב יובאו בכה"ק אך שבעה עמים, ולפעמים אך ששה שארין אחוזתם הבטיח ה' לתת לזרע אברהם, ואך במקום הנזכר

(בראשית טו. 19) תחשוב התורה שמות עשרת עמים. עוואלד וסיעתו משערים, כי הקדמוני הוא אחד עם בני קדם הנזכרים בספר בראשית (כה. 2) בין בני קטורה שנשא אברהם אחרי מות שרה אשתו. בכלל קרובה ההשערה כי הקדמוני הוא מבני ערב אבל קשה להחליט אם מבני ישמעאל או מבני קטורה.

קדמות, עיר בנחלת מטה ראובן במרום מי נחל ארנון (יהושע יג. 18). ממדבר קדמות הנמצא קרוב לעיר הזאת שלח משה מלאכי שלום לסיחון מלכה בבקשה כי ירשה לבני ישראל לעבור דרך ארצו לארץ כנען — מטרת נסיעתם. תכונות המקום הזה כעת לא נדע בדיוק. משערים כי החורבות הנודעות כעת בשם „אום־ער־אזאס", צפונית מזרחית להעיר דיבן הנה שרידי העיר העתיקה הזאת. יונתן מתרגם „ממדבר קדמות" מנהרדעא דסמך למדבר קדמות. ולא נודע מאין בא לו שם העיר נהרדעא הבבלית גם לעיר הזאת.

קדמיאל, שם משפחת לוים ששבו עם זרובבל לארץ אבותיהם (עזרא ב. 40; נחמיה ז. 43) ונזכר גם בתור שם עצם פרטי בין החתומים על האמנה (נחמיה י) וגם בין האנשים שהניחו היסוד לבנין בית ה' (עזרא ג. 9).

קדקד, גלגלת ראש אדם. מכף רגלו ועד קדקדו (איוב ב. 7). קדקד שער (תהלים סח. 22) כסוי שער, כענין: מראש פרעות אויב (דברים לב. 42), מלשון ופרע את ראש האשה.

קדר, בן ישמעאל (בראשית כה. 13), ראש אומות לשבטי ערב בני קדר (ישעיה כא. 17), שישבו בחצרים בין סלע ערב ובבל (ישעיה מב. 11), גוי שלו יושב לבטח... לא דלתים ולא בריח לו בדד ישכנו (ירמיה מט. 31). ירמיה מזכיר את קדר ביחד עם כתיים: „כי עברו איי כתיים וראו, וקדר שלחו והתבוננו מאד (ירמיה ב. 10). המשורר בתהלים (קכ. 5) מחבר קדר עם משך: „אויה לי כי גרתי משך שכנתי עם אהלי קדר". הנביא ירמיהו מכנה את עם קדר בשם בני קדם, ומתאר בדברים קצרים את דרכי חייהם בנבואתו הרעה עליהם כי נבוכדנצר מלך בבל יעלה עליהם וישדד אותם: אהליהם וצאנם יקח, וריעותיהם וכל כליהם וגמליהם ישאו להם וקרא עליהם מגור מסביב (ירמיהו מט. 29). יחזקאל (כז. 21) מחבר נשיאי קדר עם הערבים ומתאר אותם כסוחרים עם צור בכרים, אילים ועתודים. ישעיה השני (ס. 7) מזכיר את קדר ביחד עם נביות ומנבא כי בעתיד יקבצו לירושלים כל צאן קדר ואילי נביות ויעלו לרצון על מזבח ה' ויפארו את ביתו הקדוש. ובמקום אחר (שם מב. 11) מכנה אותם „יושבי חצרים" כלומר כפרים בלתי מוקפים חומה. הרעיה בשיר השירים (א. 5) מדמה את שחרורותה לאהלי קדר. אולי עלה על רעיונה המלות „אהלי קדר" המזכירים את השם קדרות: „אלביש שמים קדרות" שהוא חושך אפלה.

קדרון, הוא שם נחל השוטף בין ירושלים והר הזיתים (מ"א ב. 37) ויורד אל ים המלח דרך שדמות קדרון (מ"ב כג. 4; ירמיהו לא. 39), ובעת ידוע בשם „עמק מרים". הנחל לא נזכר בספרים הראשונים של כה"ק, וראשונה בא בספור בריחת דוד מירושלים בעת מרד אבשלום בנו (ש"ב טו. 23). בפעם השניה נזכר שם הנחל הזה בפקודת שלמה לשמעי בן גרא לבלי יעזוב את ירושלים בתור עונש על אשר קלל את דוד וביזה אותו בברחו מפני אבשלום, ואם לא ישמע לצוויו ויעבור את נחל

קדרון — בן מות הוא (מ"א ב. 37). אחרי עבור איזה זמן ברחו לשמעי שני עבדים אל אכיש מלך גת, ויחבוש שמעי את המורו וילך אל גת וישב את עבדיו. המבקרים מצאו בדבר הזה סתירה להמציאות, כי גת היתה במערב ירושלים ולזאת היה לו לשמעי לצאת מירושלים דרך שער אחד משערי המערב של ירושלים, ונחל קדרון הוא למזרחה של ירושלים, ואיך יכול שמעי לעבור את הנחל שלא היה כלל על דרכו? אבל המעיין בכתובים יראה כי שלמה אסר על שמעי לצאת מירושלים כלל כי כן מורים הדברים: וישלח המלך ויקרא לשמעי ויאמר אליו: הלא השבעתיך בה' ואעיד בך לאמר: ב י ו ם צ א ת ך ו ה ל כ ת אנה ואנה ידוע תדע כי מות תמות, ותאמר אלי טוב הדבר, שמעתי. ומדוע לא שמרת את שבועת ה' ואת המצוה אשר צויתי עליך? ומנחל קדרון לא יזכר ולא יפקד. הן אמת כי בפסוקים הקודמים נזכר נחל קדרון: וישלח המלך ויקרא לשמעי ויאמר לו: בנה לך בית בירושלים וישבת שם ו ל א ת צ א מ ש ם א נ ה ו א נ ה והיה ביום צאתך ועברת את נחל קדרון (לבוא אל ביתך אשר בבחורים שהיה במזרח ירושלים) ידוע תדע כי מות תמות (מ"א ב. 36—38). ובכן אסר המלך שלמה על שמעי את היציאה מירושלים בכללה. ומה שזכר בתחלה „נחל קדרון", מפני כי ביתו של שמעי היה בבחורים, והנה יכול להתעורר בו החפץ והרצון לבקר את ביתו. אבל שלמה אסר עליו היציאה מירושלים בכלל בלי הבדל לאיזה צד. ובאמת לא עבר שמעי את נחל קדרון, ונענש מפני כי עבר על פקודת שלמה לצאת מירושלים. ובכן אין שום סתירה להמציאות.

המקומות האחרים שנזכר בהם נחל קדרון מדברים ומספרים אדות הגלולים, הפסילים והמזבחות שעבדו להם בני ישראל ושהקריבו קרבנות להם, והמלכים החרדים לדבר ה' ממלכי יהודה השחיתו אותם והשליכום אל נחל קדרון. במ"א (טו. 13) מסופר כי אסא מלך יהודה כרת את המפלצת אשר עשתה מעכה אמו לאשרה וישרוף אותה בנחל קדרון. ונשנו הדברים בדהי"ב (טו. 29; ל. 14). שם מסופר, כי במצות ופקודת המלך חזקיהו באו הכהנים פנימה בית ה' לטהר, ויוציאו את כל הטומאה אשר מצאו בהיכל ה' לחצר בית ה' ויקבלו הלוים להוציא לנחל קדרון חוצה..... ויקומו ויסירו את המזבחות אשר בירושלים ואת כל המקטרות הסירו וישליכו אל נחל קדרון. במ"ב (כג. 4) הננו מוצאים כי המלך יאשיהו צוה את חלקיהו הכהן הגדול ואת כהני המשנה ואת שומרי הסף להוציא מהיכל ה' את כל הכלים העשוים לבעל ואשרה ולכל צבא השמים וישרפם מחוץ לירושלים בשדמות קדרון..... (ושם 6) ויוציא את האשרה מבית ה' מחוץ לירושלים אל נחל קדרון וישרוף אותה בנחל קדרון וידק לעפר וישלך את עפרה על קבר בני העם. (ושם 12) ואת המזבחות אשר על הגג עלית אחז..... ואת המזבחות אשר עשה מנשה בשתי חצרות בית ה' נתץ המלך וירץ משם והשליך את עפרם אל נחל קדרון. העפר הדק השליך על קברי בני העם, כי הקברים היו מטמאים כל דבר שבא בנגיעה עמם ובכן טמאו את כל הדברים שחשב העם לקדושים, ועבדו להם, ובדבר הזה נתנו אותם לחרפה ולקלסה וביזו אותם בעיני העם. אבל מלשון הכתוב בדהי"ב (לד. 4): „וינתצו לפניו (יאשיהו) את מזבחות הבעלים והחמנים.... והמסכות שבר והדק ויזרוק על פני הקברים הזובחים להם" משמע שעשו זאת לבזות את הקברים של האנשים שעבדו

להם. — מכל הנביאים אך אחד הוא ירמיהו שמזכיר את נחל קדרון בנבואותיו. הוא מנבא עליו: „הנה ימים באים נאום ה׳ ונבנתה העיר לה׳..... וכל העמק הפגרים והדשן וכל השדמות עד נחל קדרון (יהיה) קודם לה׳ ולא ינתש ולא יהרס עוד לעולם״.

נפלא הדבר כי אייזעביוס והירונימוס מכנים את נחל קדרון בשם „עמק יהושפט״ הנזכר ביואל (ג. 2. 12.). והוא דבר שהמציאות תבטלו. כי נחל קדרון תעלה צרה ואיננה ראויה ומוכשרת לאסוף עליה עמים רבים כמבואר ביואל. ובאמת גדול ההבדל בין נחל ועמק, כי נחל הוראתו תעלה צרה ועמק הוא כר נרחב מסוגל לפעמים להיות מקום מלחמה.

כעת כיהודים כנוצרים כמחמדנים כלם חושבים ומאמינים כי יום הדין ויום המשפט יהיה בנחל קדרון שהוא לדעתם עמק יהושפט הנזכר ביואל, וכל יהודי חושב לו לזכות גדול להקבר בנחל קדרון.

קדרות, חשכת ערפל. אלביש שמים קדרות (ישעיה ג. 3).

קודש, טהר מכל טומאה וענין חול. עיר אדמת (ישעיה נב. 1). אדמת קודש (שמות ג. 5); דבר קדוש. והיו קודש (ויקרא כא. 6). בהפלגה, קודש קדשים לך הוא (במדבר יח. 9). מקום קדוש, בבואו אל הקודש (ויקרא טז. 23).

קדש, מיועד ומוכן למשכבי זמה, להקדיש אתנן לעשתרות. והנקבה המיועדת ומוכנת לתכלית התועבה הזאת נקראת קדשה (בצירה תחת הד׳). התורה הזהירה לבני ישראל לבלי לעשות זאת, כי תועבה היא בעיני ה׳, כי בטומאה כזאת היו משוקעים אך העמים שלא ידעו את ה׳, וביניהם היה נהוג הפקר הנשים לכבוד אלילי החשק וועננס ואפרודוט ועסטרתי (עשתרות). אבל בנ״י לא שמעו לקול האזהרה הזאת ושמו קדשים וקדשות בבית ה׳ כמו שהיו עושים גויי הארץ, שהיו מפקירים בנותיהם לכבוד אליליהם ומקדישים להם אתנניהם אשר על כן נקראו קדשים וקדשות, ועל זה נאמר: ויתץ את בתי הקדשים אשר בבית ה׳ אשר הנשים אורגות שם בתים לאשרת (מ״ב כג). והנה הרד״ק לא יאבה שיהיו קדשים אלו אנשי זמה כי לא יתכן שיהיו בבית ה׳, אבל כפי שידענו ממנהגי וחוקי עבודה זרה של הקדמונים לא יצא המקרא מידי פשוטו, כי בבית אלהיהם היו מפקירים בנותיהם ונשותיהם לכל עובר ושב והמה מרו ועצבו את רוח קדוש ישראל בטמאם את משכן ה׳ באלה התועבות, כמו שמבאר הכתוב הנזכר: אשר הנשים אורגות שם בתים לאשרה שהיא עשתרטע־וועננס, אליל החשק והזמה, אשר לכבודה היו מפקירים את נשותיהם ובנותיהם, וכל זה עשו בבית ה׳ כי שם היתה אשרה נעבדת ושם מקום זמה. ובזה נתבאר מה שנקרא ה׳ בפי רבותינו שונא זמה, הלא כל דבר רע הוא שונא ולא זמה בלבד, רק הכוונה שונא מה שאלהים אחרים אוהבים והיא הזמה (א״ל). בתועבות האלה ההלו בני ישראל להטמאות בימי רחבעם ונמשך הדבר עד מלך יאשיהו שנתץ את בתי הקדשים אשר בבית ה׳. מהיות הקדשים מועדים לתהלואי זמה ומתים בחצי ימיהם לכן נאמר באיוב (לו. 14) תמוז בנוער נפשם ותיתם בקדשים.

קדש, עיר במדבר בין כנען ומצרים בגבול הנגב לארץ אדום (במדבר ב. 14). העיר הזאת נקראת גם בשם קדש ברנע (שם לד. 4). והמדבר כביבותיה נקרא בתהלים (כט. 8) „מדבר קדש״, וגם מדבר צין, כאמור: מדבר צין היא קדש (במדבר לג. 36). שם גילה משה מקור

מים לעם אשר רבו עמו בצמאם, ולזאת נקראו מי מריבת קדש (שם כ. 1—13), וכבר בא זכרו בספר בראשית (יד) בשם „עין משפט היא קדש" (רש"י שם). והיום שמו עין קדש. בעיר הזאת ישבו בני ישראל ימים רבים מדי נסעם דרך מדברות ארץ ערב אל ארץ כנען, ומספר בראשית (טז. 14) נדע כי בקרבת העיר הזאת נמצאה עוד עיר אחרת בשם ב ר ד, אונקלוס יתרגם תמיד קדש וברד: „רקם וחגר. לפי דעת ה' קאַפּלאַן בהערותיו לספר ארץ קדומים היו שתי ערים בשם „קדש", האחת במדבר צין, והיא נקראת תמיד בשם „קדש" לבד, והשנית במדבר פארן, ולמען הבדילה מן קדש הראשון הוסיף בה הכתוב תמיד עוד מלה אחת והיא נקראת תמיד בשם קדש ברנע, אבל חכמי העמים החדשים אינם מאמינים במציאות שני מקומות בשם קדש.

קדש ברנע היה מקום מצוין מאוד בקורות נדודי בני ישראל במדבר. מאורעות רבים וחשובים אירעו בקדש. משערים כי בכל משך זמן נדודם במדבר היה קדש ברנע המקום שעמד שם המשכן, והיה מכבן משה ונשיאי העדה. אל המקום הזה באו בני ישראל ממקומות פזוריהם לריב ומשפט ודין. כי אי אפשר היה לעם שלם שמספר אנשיו עם הנשים והטף היה יותר משני מיליאָן וחצי נפש אדם ישכון במקום אחד עם מקנהו הרב והעצום. בקדש מתה מרים אחות משה (במדבר כ. 1). פה התלקחה מחלוקת קרח ועדתו על משה ועל הנהגתו (שם טז). מקדש שלח משה השנים עשר מרגלים לתור את ארץ כנען למען ידע העם מה לעשות, (שם יג. 26). בקדש הכציא משה מים מן סלע להשקות את צאן העם ואת העדה כלה, כאשר חסר להם מים לרוות צמאונם (שם כ. 1—12). חכמי העמים שכופרים בנסים מקרבים הדבר אל הטבע ואומרים כי משה בחר את קדש למרכז הנהגת העדה בגלל המעינות הרבים שהיו שם, אבל מפני איזה סבה נסתמו התעלות באבנים רבות שמתחת לארץ, והמים לא יכלו לעבור דרך המעינות, וה' נתן חכמה למשה להסיר את המכשולות והמים התחילו לשטוף בחזקה כמקדם, וגם זה נס. מקדש שלח משה מלאכים אל מלך אדום בבקשה כי יתן לבני ישראל הרשות לעבור דרך ארצו אל ארץ כנען, אבל מלך אדום השיב פני בקשתו ריקם (במדבר כ. 14—21).

1) **קדש,** עיר בנגב יהודה (יהושע טו. 29). תכונתה כעת לא נדע. דיללְ-מאן משתדל להראות כי העיר הזאת איננה קדש ברנע.

2) **קדש,** עיר בנחלת מטה יששכר, בדהי"א (ו. 57). משערים כי היא העיר קשיון הנזכרת ביהושע בין הערים בנחלת מטה יששכר (יהושע יט. 20), שנתנה ללוים בתוך שארי הערים עם מגרשיהן.

קדש נפתלי, כן נקראת העיר הזאת בספר שופטים (ד. 6) ובספר יהושע (כא. 32) נקראת קדש בגליל בין הערים שנתנו ללוים מבני גרשון לשבת בהן והיתה עיר מקלט. ובאה בלי שום תואר אך בשם קדש בלבד ביהושע (יב. 22; יט. 37; כ. 7), בשופטים (ד. 9, 10, 11), מ"ב (טו. 29) ובספר חשמונאים א (יא. 70, 71). בימים הקדמונים היתה עיר מצודה כמו שהיו ערים רבות אחרות בארץ הגליל (יהושע יט. 37). העיר הזאת היתה קדושה בעיני יושביה הקדמונים מבני כנען, והיתה מוקפת חומה גבוהה עם דלתים ובריח כאשר צר עליה טיטוס עם חילו, והיתה מרכז חשוב מאד בענינים פוליטיקים, והאדמה סביבותיה היתה פוריה ודשנה

מאד. ולזאת לא ירדה מעולם למדרגה נמוכה מאד.

כפי שמסופר בספר שופטים היתה עיר מולדת של ברק בן אבינועם, וחילי זבולון ונפתלי התאספו אל תוכה להלחם עם סיסרא תחת דגל של דבורה וברק, והיתה קרובה למקום שבו הומת סיסרא על ידי יעל אשת חבר הקיני (שופטים ד. 6, 10). בימי פקח בן רמליהו מלך ישראל עלה תגלת פלאסר מלך אשור על מערב אזיה, וילכוד את קדש עם ערים רבות אחרות 374 לפני המספר הנהוג (מ"ב טו. 23). בימי יהונתן החשמונאי נצחו המכביים אצל העיר קדש את דמיטריוס מלך סוריא (150 לפני המספר הנהוג), (חשמונאים א. יא; יאָזעפוס, קדמוניות, יג. 5, 6). בתחלת המאה הראשונה לסה"נ היתה קדש תחת ממשלת צור והצירה מאד ליושביה היהודים שמה. (יאָזעפוס, מלחמות יח. 1, 3,2).

כעת עומד על תלה כפר קדש. ועוד היום נשארו בסביבות הכפר הזה חומות גבוהות ומצודות שארית הפליטה מימי קדם.

קהל, עם אסוף בקול. עדת קרואים. קדשו קהל (יואל ב. 16). ביום הקהל (דברים יח. 16) ביום מקרא העדה קהל מרעים (תהלים כו. 5). קהל חסידים (שם קמט. 1) קהל קדושים (שם פט. 1). בקהל רפאים ינוח (משלי כא. 16) בין שוכני עפר.

קהלה, שתי הוראות לשם הזה: 1) קול גערה. ואתן אליהם קהלה גדולה (נחמיה ה. 6). בדמיון: נתנה עלי בקולה (ירמיה יב. 8). 2) כענין קהל. קהלה יעקב (דברים לג. 4).

קהלת, בספרות התלמודית והרבנית הוא כנוי למלך שלמה על ספר מחקרי בינה בתכלית היצור ובני האדם, דברי קהלת בן דוד מלך בירושלים (קהלת א. 1), כי השם קהלת איננו שם עצם פרטי יצא לנו ברור מזה כי יבוא בספר בה"א הידיעה. הבל הבלים אמר הקהלת (שם יב. 8). ופעם יבוא הנשוא בלשון נקבה: ראה זה מצאתי אמרה קהלת (שם ז. 27). והדבר הזה מראה כי המחבר חשב את השם למין נקבה. וכן הבינו השבעים את השם הזה, שלפי דעת הירונימוס הוראת ההעתקה היא: המקהיל את הקהל לשמוע דבריו, או מטיף להעדה. וכן ביארו אותו גם בעלי המדרש: „שהיו דבריו נאמרים בקהל". וכן מפורש בספר: „ויותר שהיה קהלת חכם עוד לימד דעת את העם" (שם יב. 9) אבל ביחד עם זה חפץ ליחס את ספרו לאיש אחר שהיה לפניו וביותר למלך. כבר בפסוק הראשון הוא אומר: דברי קהלת בן דוד מלך בירושלים ושנוי בפסוק 12: „אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים", ולהלן (ב. 4—8) הולך ומספר שהתנהג עצמו כראוי למלך. ומטרתו בזה מבוררת היטב. כי מי יוכל לדבר ולבקר את כל עניני החיים, חסרונותיהם ויתרונותיהם יותר ממלך? ובכן כבר הראשונים החליטו כי קהלת הוא שלמה. כי לו נאה ולו יאה כל התוארים שבהם מתואר קהלת: חכם, מלך, בן דוד, בירושלים. אבל מדוע העלים את שמו והסתיר את עצמו בשם קהלת, ולא אמר בפירוש דברי שלמה בן דוד מלך בירושלים, כאשר אמר בתחלת ספר משלי: שלמה בן דוד? אבל אם נעיין היטב בדברי קהלת נוכל לדעת כי המחבר בשום אופן לא חשב את שלמה למחברו של הספר, כי הלא כה דבריו: אני הנה הגדלתי והוספתי חכמה על כל אשר היה לפני בירושלים ולבי ראה הרבה חכמה ודעת (קהלת א. 16). „גם מקנה בקר וצאן הרבה היה לי מכל שהיו לפני בירושלים,

גם כסף וזהב וסגלת מלכים והמדינות... וגדלתי והוספתי מכל שהיו לפני בירושלים (שם ב. 7—9). הדברים האלה לא נוכל ליחסם אל שלמה, כי אביו דוד היה הראשון שהעלה את ירושלים למדרגת עיר הבירה והבטוי מכל שהיו לפני בירושלים לא יכלו לצאת מפי שלמה. והתאר בן דוד יש ליחס גם למלך אחר שמלך כמה דורות אחר דוד, כמו שמצינו בנחמיה (י. 39) והיה הכהן בן אהרן..... ולפי זה יתאר המחבר בשם קהלת מלך אחד מבית דוד, שהיה דרכו ללמד את העם חכמה ודעת על ידי לקחו הטוב והמחוכם. בהרעיון הזה אחז המחבר אך עד סוף פרשה ג'. וחפץ בזה לתת איזה ערך וחשיבות לדברים שיצאו מפי מלך גדול ותכם. אבל אחרי כן חזר ממחשבתו והרחיק את הרעיון הזה מספרו כאלו חפץ לאמר לנו בזה: „נדמה בנפשנו כי לנגדנו עומד מלך גדול חכם גבור ועשיר שהצטיין במעשיו הגדולים והחשובים, וגם הוא יחליט כי כל עמל האדם בכל מעשיו שיעשה תחת השמש אין להם ערך יקר ונצחי, וביחוד ערך יקר לרוחו ונשמתו, כי כלם הבל הבלים המה. אבל הדורות שהיו אחרי המחבר יחסו את הספר לשלמה מפני כי הדברים אשר המחבר מיחסם להמלך מספרו נאותים מאד לשלמה ולא למלך אחר מכל מלכי יהודה, ואולי לזאת קרא המחבר את המלך אשר ידבר אדותיו בשם קהלת, מפני כי בשלמה כתוב: אז יקהל שלמה את זקני ישראל (מ"א ח. 1).

ת כ ן ה ס פ ר ו מ מ ר ת ו: **רבו הדעות על דבר תכן הספר ומטרתו. רוב המבארים מבינים, כי כל ישע וכל חפץ הספר הוא להגיד הבל חיי האדם, ולזאת הולך ומסדר הבחינות והנסיונות שעשה בחיי העולם, מתאר השנויים**

והחלופים שיעברו על האדם בחייו הבלו. סופר ומונה את העסקים, ההשתדלות היגיעות והמרוצות אשר ירוץ. אחריהן האדם ומסדר אותן זה לעומת זה: חריצות ובטלה, עונג וצער, שמחה ועצב, עמל ומנוחה, ושוקל הכל בכף מאזנים, מה טוב ומה רע, מה אמת ומה שקר, מה יש ומה מדומה, מה קיים ומה עובר, ובכן הוא משוטט בחוצות המצבים ומדרגות האנשים, מדלג ממצב למצב, ממדרגה למדרגה, מוליך ומביא בחינות מן המתים על האנשים אשר המה חיים עדנה, מעלה ומוריד ממלך להדיוט, ומהדיוט למלך, יוצא ובא מן הכלל אל הפרט, ומן הפרט א הכלל, ובסוף בא לכלל החלטה שהכל הבל. אבל המטרה הזאת איננה מתאימה עם החלטת המחבר בסוף הספר: „סוף דבר, הכל נשמע: את האלהים ירא, ואת מצותיו שמור, כי זה כל האדם". כי לפי זה המחבר נוטה לדעת שלמה בספר משלי: כי „ראשית חכמה יראת ה'". ולהרעיון הזה הסכים גם בעל ספר איוב, כי אחר שלא עלתה בידו למצוא את החכמה בכל רחבי תבל: תהום אמר לי בי היא... ונעלמה מעין כל חי... אבדון ומות אמרו: באזנינו שמענו שמעה (אך) אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה, ויאמר לאדם: הן י ר א ת ה' ה י א ח כ מ ה ו ס ו ר מ ר ע ב י נ ה. כי החכמה אשר אליה תרמז התורה באמרה: „כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים", ואמרו „כי רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה", היא חכמת החיים, חכמה אשר יסודה היא בחכמת המדות הטובות, על פי הכלל: והי אחיך עמך, ואהבת לרעך כמוך, „מאי דסני לך לחברך לא תעביד", לא תקום ולא תטור, האמת והשלום אהבו, קדושים תהיו קדש עצמך במותר לך ועוד ועוד. זו היא החכמה הנחוצה לאדם בחייו

הפרטיים, הלאומיים והאנושיים. אולם חכמת הפילוסופים היא בינת אנוש, ועל זו וכדומה אמר החכם ואל בינתך אל תשען. כי בינת האדם קצרה מאד ועלולה לשגיאה.

ולזאת דעתנו נוטה לדעת טיילאָר, כי המחבר ספר קהלת אסף אל חבורו השיטות הפילוסופיות של חכמי יון שהיו נודעות אז במערב אזיה, והיו להן מהלכים בין שדרות החכמים החוקרים, והן שיטות: הסטאָיקים, האפיקוריים, והמסופקים (סטאָיקער, עפיקערער וכקעפטיקער). השיטות האלו סותרות זו את זו, כי מה שזה בונה, רעהו סותר, ואין תורת אמת על לשונם, הסטאָיקער מחליטים, כי כל המושגים שיש להאדם מהעולם ישיג האדם על ידי ובאמצעות החושים, ונשמת האדם היא כלוח חלק, אשר עליו נחרתים המושגים, ויען כי החושים עלולים לשגיאה ולטעות, לכן המושגים הנחרתים על לוח הנפש המה הבל וריק, אין בהם קורטוב של אמת. העפיקורים מחליטים, כי אין להאדם בעולמו כי אם לאכול ולשמוח בחייו. והמסופקים מטילים ספק בכל הבריאה, ובעולם השכליים: מי יודע אם רוח האדם עולה למעלה, ורוח הבהמה יורדת למטה לארץ, כי מי עלה לשמים וחקר שם כל זאת והביא לנו ידיעה ברורה וצלולה מכל זה, ולזאת בא קהלת לידי החלטה, כי הצלחת האדם ואשרו תלויה בהנהגתו בדרכי חייו הפרטיים והצבוריים, אם ילך בדרך התורה והמצוה כאשר נצטוינו מאת בוראנו אז נהיו מאושרים בתבל, ולא נירא רע. ובנוגע לדברים אשר קצרה בינת אנוש מהשיגם עלינו לשמור את הכלל: במופלא ממך אל תדרוש, במכוסה ממך אל תחקור, במה שהרשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות (בן סירא ג, 21). והרעיון הזה מרומז בדברי חז"ל (שבת ל:) בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה ומפני מה לא גנזוהו מפני שתחלתו דברי תורה וסופו דברי תורה..... וסופו דברי תורה מה המה: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם (כלומר תכלית כל האדם).

אם עלה בידינו להגביל בקירוב זמן חבורו של ספר קהלת עוד נשאר לנו לחקור אחר המחבר. בענין הזה רבו הדעות למאד. גרעץ מיחס אותו להורדוס, שהיה מלך אדיר בזמנו. ליימדערפער משער כי שמעון בן שטח כתבו. רינאן אומר, כי נכתב במאה הראשונה לפני המספר הנה"ג. שי"ר (במ"ע אָריענט 1840) משער, כי מחברו היה איש איסי אחד, מפני כי עיקר ושורש הספר מתעסק בחקירות בעניני החיים, החקירות שהיו ענין להאיסיים לענות בהן, כי לדעתם אין יתרון ותועלת בכל עמל החיים, שהם אך הבל ורעות רוח וגם העסק בחכמה לדעתם הוא רעיון רוח המביא להעוסק בה אך כעס ומכאובים, כי העולם מלא תהפוכות, במקום המשפט שם הרשע, ודמעות העשוקים נגרות באין מוחה ומרחם, כי מאושרים המתים מן החיים, כי החיים המה ענין רע שנתן אלהים לבני האדם לענות בו.

אולם לדעתנו יותר קרובה לאמת השערת רנ"ק, כי המחבר הוא איש אחד אדיר בעם מזרע דוד, ראש לועד חכמים מתבוננים ומתוכחים בינם לבין עצמם, ואולי היה הועד הזה סניף לכנסת הגדולה של סופרים שהתמידה אז סביב לימי הכהן ידוע, וראיה להשערתו זאת מביא הרנ"ק מזה שכבר קהלת נקרא בתרגום השבעים בשם עקלאַזיאַכט שהוראתו אחד מבעלי הכנסיה, ולזאת יכנה עצמו בשם מלך כי השם הזה בעברית הונח גם כן על ראש וראשון כמו שמורגל בתלמוד לכנות את

ראש הישיבה בשם מלך — „ר' פלוני מלך", ויודע כי בארצות ההן ובימים הקדמונים כל שר וראש קנין רב ובעל נכסים ותושבים ועבדים היה נקרא לפעמים בכנוי מלך, וארונה היבוסי נקרא בשם מלך, ובספר הזה עצמו נקרא בשם מלך איש המולך אך על שדה אחד: מלך לשדה נעבד, שפתרונו שגם המולך על שדה אחד צריך להיות נעבד מזולתו.

ואם השערתנו בנוגע לזמן חבור ספר קהלת נכונה, שנתחבר בסוף ימי ממשלת פרס בארץ ישראל ובתחלת ימי ממשלת היונים נרוית הרבה לידיעת קורות עמנו בימים ההם, שידיעתנו בהם עניה מאד. למשל נדע כי אז החלו עוד הפעם לסחור באניות ובימים רחוקים, כמו שמורים הדברים: שלח לחמך על פי המים כי ברוב הימים תמצאנו, ומוסיף עוד: תן חלק לשבעה וגם לשמונה כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ, שהכונה בזה: עצה להרבות במסחור אניות רבות ואל יפחד מהסכנה שמצויה בימים. כי מי יערוב לך שגם על הארץ לא יאונה לך כל רעה, והכונה במלת חלק היא הון, כמו שאמר: לאיש אשר לא עמל בו יתננו חלקו, שכונתו הונו ורכושו, ולא כמו שפירש הרמב"ן. גם המשלים: אם ימלאו העבים, ואם יפול העץ ועוד המה אזהרות יפות נגד כל מיני נחוש ואמונה טפלה, שגברו בעם הרבה משך כל ימי הבית הראשון, והדברים האלה מורים שכבר הוכשר והתטהר מהם דור זה. וראיה לזה עוד מדור הקרוב וסמוך לו לפי מה שזכר יוסף הכהן בספרו נגד אפיון היוני, והוא שאחד מבעלי חבורתו של אלכסנדר המוקדוני רשם במסעיו במזרח, איך שנסע עם אורחת יונים בדרך סמוך לים סוף ועמהם איש מארץ יהודה ושמו משולם, והאנשים כדרך עופות; ויהי בראותם צפור ידועה מעופפת ממעל לראשם, וייראו יראה גדולה; והיהודי משך בקשתו כלתומו, והנה הצפור נופלת לפניהם ארצה מתה. ויהתל בהם האיש ויאמר: איך יגיד לנו בעל הכנף את דרכנו התצליח אם לא, והוא לא ידע את דרכו הוא, והנה קרהו האסון הזה מידי.

נמצא לנחוץ להעיר עוד בסוף הערך הזה, כי לפי דעת המבקר המצוין רנ"ק, היה בראשונה ספר קהלת סוף חלק הכתובים, שהיו ידועים אז בשם חכמה, כמו שמצינו בירושלמי: שאלו לתורה.... שאלו לנביאים.... שאלו לחכמה, ולפי זה הפסוקים האחרונים של ספר קהלת. „דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים" עד תום הספר הם חתימת חלק הכתובים או החכמה. והכונה בזה היא: כל מה שהעלו החכמים בעלי האסופות על הספרים שנקבו בשם חכמה המה כמסמרות נטועים, עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע, כי המה קדושים בקדושה מיוחדת, ולזאת הזהר בני (התלמידים נקראים בנים) מהוסיף עליהם עוד ספרים מקודשים, שכל המכניס בתוך ביתו עוד ספרים מקודשים נוסף על עשרים וארבעה ספרי הקודש הוא מכניס מהומה לתוך ביתו. אך בהמשך הימים שינו את סדר ספרי הכתובים וקבעו את ספר דברי הימים לסוף חלק הכתובים.

ועיין במבארים: עוואַלד, היציג, דעליטש, גרעץ, טײלאָר, נאָוואַק, ומבואות לכתבי הקודש של קוּענען, דרײווער, „ קאָרניל.

קהלתה, אחת מתחנויות ישראל בנסעם דרך מדבר סיני בצאתם ממצרים (במדבר לג, 22), ואחת משתים עשרה התחנויות שלא נזכרו בשום מקום אחר בכתבי הקודש לבד בפרשת מסעי (במדבר לג), ושם היא נזכרת אחר הצרות. שורש

השם הזה הוא אחד עם שורש השם „מקהלה" (שם פסוק 25), קהל. בהעתקת השבעים שני השמות האלה כמעט שוים בבטוים, והוראתם היא — עדה ,קהל.

קהת, בן לוי בן יעקב (בראשית מו. ו), אבי עמרם, אבי משה (שמות ו. 18). נולד בארץ כנען. יוצאי חלציו (לבד בני אהרן) זכו להכבוד להיות נושאים על כתפיהם את כלי המשכן הקדושים ואת הארון בשנות נדודי בני ישראל במדבר בצאתם מארץ מצרים. בעת חניתם מסביב להר סיני היה מספרם 2750 נפש אדם מבן שלשים עד חמשים שנה. קהת מת בן 133 שנה. בעלי המדרש מפליגים מאד בשבחו ואומרים עליו כי הוריד את השכינה מרקיע לרקיע כדי שתהיה יותר קרובה לבני ישראל (ב"ר יט). בני קהת היו זריזים וזהירים בעבודתם בעת נשאו על כתפיהם את הארון, כי היו מהלכים אחוריהם למען יהיו פניהם נגד הארון (במדבר רבה ה). מחיי קהת עצמו נדע אך מעט, אולם מקורות בניו נביא את הידוע לנו מכתבי הקודש ונחלק את הידיעות האלה לשלשה תקופות: 1) תקופת נדודם במדבר ואחר הכבוש עד ימי המלכים. כאשר הזכרנו למעלה היתה עבודת הקהתים נושאי המשכן וכל כליו בעת נסיעתם המשרה היותר נכבדה והיותר כבדה, כי את כל הדברים הקדושים האלה היו מחויבים לשאת על כתפיהם, תחת אשר לבני גרשון ולבני מררי נתנו עגלות להוביל בהן את קרשי המשכן ויריעותיו. ויען כי החפצים שנמסרו לבני קהת לשאת על כתפיהם היו במדרגה גבוהה לענין קדושתם, והיו דורשים זהירות יתירה, לכן נמסר הדבר לאהרן ובניו כי המה ישגיחו על עבודת הקהתים איך להתנהג עם הדברים הקדושים האלו שלא יבואו לראות כבלע את הדברים הקדושים ולא ימותו. אחר הכבוש נתנו לבני קהת שלשים ושלש ערים לשבת בהן: שלש עשרה ממטות: יהודה, שמעון ובנימין ועשר ערים ממטות: אפרים, דן ומחצי מטה מנשה שבעבר הירדן מערבה (יהושע כא. 5, 20, 26). 2) בימי דוד הפקידו את הלוים בני קהת על מעשה השיר והזמרה בעבודת ה' תחת פקודת הימן ביחד עם משפחת בני מררי תחת פקודת איתן או ידותון, עם משפחת הגרשוני תחת פקודת אסף (דהי"א ו. 31—47; טז. 41, 42; כה. 1—7). בימי ממשלת המלך יהושפט מסופר כי בטרם צאת בני יהודה למלחמה עם עמון ומואב קמו הלוים מבני קהת להלל אלהי ישראל בקול גדול למעלה (דהי"ב כ. 19). ובימי המלך חזקיהו השתתפו הקהתים מבני הימן בטהרת בית ה' במצות המלך (שם כט. 14). 3) בין שבי גלות בבל היו גם כן לוים מבני קהת. משערים כי ברכיה בן אסא בן אלקנה היה ממשפחת בני קהת (דהי"א ט. 16), וגם בני שלום שעלו עם זר־בבל הנזכרים בעזרא (ב. 42) היו מבני קהת (עיין נחמיה יב. 25).

קו, יתר, פתיל, תקות חוט. קו המדה (ירמיה לא. 39). גוי קו קו ומבוכה (ישעיה יח. 2) הולך ומודד ובוסס, וכן בלשון שכורי אפרים: צו לצו קו לקו (שם כח. 10) מצוה אחר מצוה יעמס עלינו על כל צעד ועצד (ש"ב).

קובע, כובע, מגבעה, צניף נחשת לראש איש צבא. קובע נחשת על ראשו (ש"א יז. 38).

קול, שתי הוראות לו: 1) שאון הנשמע לאזן מן הדובר או מכל דבר הרועש והומה. קול דברים אתם שומעים (דברים ד. 12), קול רעש אופן (נחום ג. 2), ואשמע את קול כנפיהם (יחזקאל א. 24). 2) אומר, מצוה, בקשה. שמע נא

בקול ה' (ירמיה לח. 20), ושמעו לקולך (שמות ג. 18).

קוליה, 1) אבי נביא השקר אחאב. 2) בן מעשיה משובי הגולה (נחמיה יא. 7) משבט בנימין.

קומה, גובה, דבר מתחתיתו עד ראשו. קומת העמוד (מ"א ז. 15), ורמי הקומה (ישעיה י. 22).

קוממיות, בקומה זקופה באין יגון ופחד. ואולך אתכם קוממיות (ויקרא כו. 13), בהרמת ראש.

קוע, עם מבעלי ברית אשור (יחזקאל כג. 23) שהנביא יחזקאל מנבא כי יעלו למלחמה על בני ישראל ביחד עם בני בבל וכל כשדים, פקוד ושוע כל בני אשור... יוכל היות כי השם קוע הוא מקצר מן השם קותים או כותים, שם עם שנזכר פעמים רבות בשרידי כתובות אשור שמשכנו היה לצפונה של בבל.

קוף, שם החיה הקרובה בתמונתה לאדם (אַפֶּע). שנהבים וקופים (מ"א י. 22; דהי"ב כט. 21) שבאו מאופיר. קרוב לשער כי האניות שבאו מאופיר הביאו לשלמה לא אך מין אחד ממיני הקופים, כי אם מינים שונים מהם. אריסטו מצא ביניהם שלשה מינים שונים, ושלמה כחוקר בטבע היצורים בלי ספק השתדל להשיג מהם כל המינים השונים הנמצאים בעולם למען יחקור על בורים את טבעם ותכונתם.

על דבר ההקירה מי קודם בבריאה — האדם או הקוף — הדעות מחולקות. החכם הצרפתי בוידין חוה דעתו באספת חכמי האַקאַדעמיה בפאריז כי הקוף הוא אדם שמשחת מאיש מראהו במשך הזמן על ידי נשואי עריות: אם, אחות, ובת, כי נשואים כאלה מפסידים טבע האדם וצורתו באורך הזמנים. והדעה הזאת מצינו גם לחז"ל (ב"ר פ' כד): ארבעה דברים נשתנו בימי אנוש בן שת, ואחד מהם שנעשו פניהם כקופות. אבל החוקר האנגלי דאַרווין חקר ומצא כי להיפך הקוף נברא תחלה ואחר כן בהמשך הזמנים התפתחה ונשתכללה צורתו ויהי לאדם. וגם לדעה הזאת יש רמז לאחד מרבותינו, ר' יהודה, כי מן הפסוק ויהי האדם לנפש ח י ה מוכיח לאמר: מלמד (ממלת חיה) כי הקב"ה מתחלה עשה עוקין (זנב) לאדם (כמו שיש לקוף) וחזר ונטלו ממנו מפני כבודו (ב"ר פ' י"ד). — בזמן התלמוד ידעו איך ללמד את הקוף לעבודה ובהם השתמשו לשליחות ולעשות צרכי הבית. על יסוד הדעה שהבאנו למעלה לחז"ל כי הקוף הוא אדם משונה קבעו ברכה להרואה אותו: „ברוך משנה הבריות", כמו על אדם כושי וננס (ברכות נח:).

קוץ, 1) חוח. וקוץ ודרדר תצמיח לך (בראשית ג. 18). 2) **קוץ,** שם פרטי זכר: אבי ענוב ממטה יהודה (דהי"א ד. 8). 3) **הקוץ,** מן הכהנים בימי דוד, מצאצאיו נזכרו גם בין עולי הגולה: בני הקוץ (עזרא ב. 61; נחמיה ג. 4).

קוצה, דלת ראש (בפתח תחת הד'), פאת שער הראש. שראשי נמלא טל, קוצותי רסיסי לילה (שה"ש ה. 2).

קור, דיר נובע לחוץ מאחורי העכביש לארג. וקורי עכביש יארגו (ישעיה נט. 5).

קורה, גזע עץ כרות. קורות בתינו ארזים (שה"ש א. 17), באו בצל קורתי (בראשית יט. 8) בספון אהל ביתי.

קושיהו, אבי איתן מבני מררי (דהי"א טו. 17). ובמקום אחר (שם ו. 29) בא השם הזה גם בתמונת ק י ש י.

קטב, כליון, קרץ. מקטב ישוד צהרים (תהלים צא. 6) הוא רוח משחית. אהי קטבך שאול (הושע יג. 14).

קטורה, פילגש שלקח לו אברהם לאשה אחרי מות שרה אשתו (בראשית כה. 1; דהי"א א. 32). רב יהודה (ב"ר פ' סא) אמר קטורה זו הגר, אמר לו ר' נחמיה והא כתיב „ויוסף" (משמע שאחרת היתה), אמר לו על פי הדבור נשאה במד"א (ישעיה ח.) ויוסף ה' דבר אלי, אמר לו ר' נחמיה והא כתיב ושמה קטורה? אמר לו (ר"י) שמקוטרת מצות ומעשים טובים (או משום שהיתה קשורה באהבתה לאברהם מעת שגרשה מבית אברהם עד יום מותה של שרה, אמר לו והכתיב ולבני הפילגשים אשר לאברהם... משמע שהיו לו לכל הפחות שתי פילגשים, אמר לו ר' יהודה כתיב פילגשם חסר יו"ד (ור"ל הגר לבדה). אולם המבארים הפשטנים מחליטים, כי קטורה איננה הגר מדכתיב „ויוסף". ולדעתם אין ספק שזה היה זמן הרבה קודם מיתת שרה, אם כי כתיב זה בתורה אחר מיתתה, כי אין מוקדם ומאוחר בתורה, כי המתינה התורה להזכיר ענין זה אחרי כל קורות אברהם וסמוך למיתתו, מפני שאין לדבר הזה שייכות עם בני ישראל ולא נכתב אלא להודיע כי ה' ברך את אברהם ברבוי הזרע, ושברכת „אב המון גוים נתתיך" נתקיימה, כי מלבד בני ישראל גם אומות אחרות יצאו ממנו, ולפיכך נכתבו בפרשה זאת גם בני ישמעאל. ואין ספק שלא היתה קטורה אלא פילגש (ולא אשה) אם כי בכתוב מפורש ויוסף אברהם ויקח „אשה", כי למטה הוא אומר ולבני ה פ י ל ג ש י ם אשר לאברהם, ולא מצאנו פילגשים לאברהם אלא זו והגר וכן מפורש בדהי"א (א. 32) ובני ק ט ו ר ה פ י ל ג ש אברהם. אבל ישנן גם דעות אחרות אדות קטורה. בעל הילקוט מחליט כי היא היתה נכדתו של יפת בן נח. בספר הישר מסופר אדותה שהיתה כנענית. אבל זה רחוק מאד כי אברהם לא היה חפץ להתחתן בכנענים, כמו שנראה ברור משבועתו שהשביע את עבדו לבלי קחת אשה ליצחק מבנות מכנעני (בראשית כד. 3). לדעת המבארים שלקיחת אברהם את קטורה והבנים שנולדו לו ממנה היה זמן רב קודם מיתת שרה נפתרת בקל השאלה מדוע לא נחשב לאות ופלא לידת הבנים שנולדו לו מקטורה שהיה אז בזמן מיתת שרה בן 137 שנים, בעוד שלידת יצחק כאשר היה אברהם בן מאה שנים נחשבה לדבר יוצא מגדר הטבע, כמו שמתפלא אברהם בעצמו: הלבן מאה שנה יולד?

קטן, האצבע הקטנה בכף איש, וזה הוא שאמר רחבעם לעם ישראל שדרש ממנו הנחות בעניני המסים. קטני (האצבע הקטנה בכפי) עבה ממתני אבי (מ"א יב. 10; דהי"ב י. 10), כלומר ממשלתי עליכם תהיה יותר חזקה מממשלת אבי.

קטרון, עיר למטה זבלון (שופטים א. 30), והיא הנקובה ביהושע (יט. 15) בשם קטת, ולדעת הירושלמי (פ"ק דמגילה) היתה נקראת בשם „קטנת". ובמסכת מגילה (דף ו.) קאמר ר' זעירא קטרון זו צפורי, אבל טעות סופר היא, כי ידוע שתכונת העיר צפורי היתה סמוכה לכנרת בנחלת מטה נפתלי, ולפי זה צריך להיות „קסרין זו צפורי", וכן קראו אותה היונים „בעפארעא". ובמד"ר בראשית פ' פז מובא שם אמורא שמעון איש קטרון. לדעת בעל ק"מ היא נקובה במקום אחר (יהושע כא. 34) גם בשם קרתה. אבל קרתן (שם 32) היא קריתים בארץ נפתלי (דהי"א ו. 41). ופליאה היא, שלא נמצא לא קרתה בתוך ערי זבלון ולא קרתן או קריתים בתוך ערי נפתלי? אבל הדבר כך הוא: הנה השם קריה יבוא לרוב על עיר מיוחדת ונודעה בשמה, לפי מעלתה וחשיבותה, עד שאין צריך להזכיר

אותח בשמה הפרטי אשר לה, כמו: מדמי ארץ וחמס ק ר י ה וכל יושבי בה (חבקוק ב. 8, 18) תרגומו: קריתא ירושלים; איכה היתה לזונה ק ר י ה נאמנה (היא ירושלים) (ישעיה א. 21); קרית חנה דוד (שם כט. 1). וכן הדין בשם „עיר", כמו: כי שמת מ ע י ר לגל, קרית בצורה למפלה (שם כה. 2), שנאמר: ויצא לקראתו אל ע י ר מואב (במדבר כב. 36) היא ער מואב; מי יובילני עיר מצור (תהלים ס. 11), היא בצרה בארץ אדום. ולפי זה נראה, שקרתה בארץ זבלון, וקרתן בארץ נפתלי כסלות תבור ואזנות תבור (יהושע יט. 12, 34), ושתיהן מקום אחד: קרתה היא כסלות תבור, וקרתן היא אזנות תבור, כי הר תבור הוא מן ההרים החשובים בארץ ישראל, כמו שנאמר: תבור וחרמון בשמך ירננו, כי כתבור בהרים וככרמל בים, עד שרבותינו ז"ל אמרו: ראוי היה תבור להיות הבית בנוי עליו (ילקוט רמז תתק"ס), ומהדר תפארתו נאצל גם על העיר תבור היא קרתה או קרתן (ק"מ).

קטרת, קרבן ריח ניחות. קטרת סמים (שמות ל. 7). מן העבודות בבית ה': הקטרת והקרבנות היתה הקטרת העבודה היותר חשובה והיותר קדושה. ולזאת העמיסה התורה נשיאת קטרת הסמים ושמן המשחה על אלעזר הכהן בעצמו שהיה נשיא נשיאי הלוי כמו שכתוב: ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן — שמן המאור וקטרת הסמים (במדבר ד. 16). הקטרת היתה נעשה מעשה רוקח (אפאָ־טהעקער אַרבייט) מארבעה מיני סממנים: נטף ושחלת, חלבנה ולבונה זכה. שלשה המינים האלה: נטף, שחלת ולבונה, היו מצוינים בריח הטוב, לבד החלבנה שהיה ריחה רע (עיין להלן). המינים האלה היו מכינים כל אחד בפני עצמו, ואחרי כן ערבבו אותם והיו לקטרת. לפי דעת התלמוד הוסיפו על ארבעה מינים הכתובים בתורה עוד שבעה מינים, ובכן היו ביחד אחד עשר סממנים ואלו הן: הצרי והצפורן (המה הסממנים נטף ושחלת הכתובים בתורה), החלבנה, הלבונה, מור, קציעה, שבולת נרד, כרכום, קושט, קילופה (קנה) וקנמון. המין מעלה עשן הוסיפו האחרונים היא המצאת הכהן אבטינוס ומטרתה היתה להעלות עשן של הקטרת כעמוד ישר ולא יטה לצדדים. בהמשך הזמן הוסיפו עוד מעט כפת הירדן ומלח כדומית. בסך הכל היה מעשה הקטרת נעשה מן שלשה עשר מינים. גם יאָזעפוס (מלחמות ה. 5, 5; ו. ז. 3) מעיד, כי בימיו עשו את הקטרת מן שלשה עשר מינים. הסממנים הנזכרים היו כותשים הדק היטב במכתשת של זהב, וטיטוס הביאה עמו לרומי. ריח הקטרת היה חזק מאד ואמרו שהיו מריחין את ריח פיטום הקטרת מיריחו.

כבר הזכרנו למעלה כי הקטרת היתה השובה מאד בעבודת ה', והיא מכונה בתורה בשם קדש קדשים, והיה אסור לשום אדם לעשות כמתכונתה לצרכי עצמו, להרית בה, והעובר על זה ענשו כרת (שמות ל. 36—38). עבודת הקטרת היתה מצויה ותדירה מאד בבית ה'. במשכן היה נעשה מזבח מיוחד למעשה הקטרת, כמו שכתוב: ועשית מזבח קטרת (שמות ל. 1). והפלא כי במקדש שלמה לא נזכר מאומה ממזבח הקטרת, וזו אחת מהראיות אשר המבקרים החדשים מחכמי העמים מביאים כי הקטרת קטרת בבית ה' הוא ענין מאוחר שנתחדש במקדש ה' קרוב לזמנו של ירמיהו, והפרשיות בתורת משה המספרות אדות הקטרת קטורת בימים הקדמונים הנן הוספות מאוחרות. ראיה שנית מביאים להשערתם כי ענין הקטרת קטורת היא

עבודה מחודשה בימים מאוחרים, כי לעשית מזבח הקטרת נתן מקום בסוף מעשה המשכן, ושבפרשה אחרי מות במעשה הקטרת לפני ולפנים לא נזכר מזבח הקטרת כי אם מחתות. אבל השערות חלושות כאלה יכולות להיות יסוד לחלוף הזמנים של כתבי הקודש אך למבקרים חפשים שמסורת היהודים כלא נחשבה בעיניהם. כי מדוע לא נאמר שעל פי הצווי עשה אהרן את מעשה הקטרת במחתה באופן שהענן יעלה על הכפורת וכסה את הכפורת בכדי שלא ימות (עיין להלן)? ובמלכים א. בין כלי המשכן שעשה המלך שלמה נחשב גם מזבח הזהב (מ"א ז. 48), והלא מזבח הקטרת היה גם מצופה זהב. ומה שלהקמת מזבח הקטורת נתן מקום בסוף מלאכת המשכן יוכל היות כי זה הצווי האחרון, או פשוט מפני שאין מוקדם ומאוחר בתורה.

כפי המבואר בספר שמות (ל. 1—8) נצטוה אהרן להקטיר קטרת פעמים בכל יום בבוקר ובערב, שמזה נראה כי הקטרת הקטורת היתה נתונה אך להכהן הגדול. אולם לפי המסופר במס' יומא (כב) היו מטילים גורל בכל יום מי מהכהנים יקטיר את הקטורת, הנה ברור כי גם כהן הדיוט היה רשאי לעשות את העבודה הזאת. יאָזעפוס מספר כי יותנן הורקנוס הכהן הגדול שמע בת קול בעת הקרבת הקטורת (קדמוניות י. 10. 3).

מה היתה מטרת הקטורת? לדעת הרמב"ם (מו"נ ח"ג) היתה תכליתה להרחיק את הריח הרע מבית המטבחים שבעזרה. אבל משום דבר קל כזה לא היתה ראויה להקרא בשם קודש קדשים, ולא היה נחוץ להעמים הבאת הקטורת ממקום למקום בעת נסיעת המשכן על נשיא נשיאי הלוים, על אלעזר בן אהרן הכהן בעצמו. אחדים מהמבקרים מחכמי העמים משערים כי היה מנהג עמי הקדם לכבד את מלכיהם העריצים בעברם דרך עריהם בריח טוב על ידי הקטרת סמים שונים המפיצים ריח טוב ונעים. הערָאדָאט מספר, כי כאשר עבר קסערקסעס מלך פרס את ההעלעספאנט היו מקטירים לפניו קטרת על הגשר (הערָאדָאט ז. 54). בהודו היה המנהג, כי כאשר עבר המלך מעיר לעיר היו מבשמין את הדרכים בריח קטורת של סממנים המפיצים ריח נעים וטוב. כן עשו גם לפני אלכסנדר מוקדון בעלותו למלחמה על בבל. כי בכל מקום שהופיע המלך האדיר הזה היו מקימים מזבחות והקטירו עליהם קטורת לכבודו. ובכן אין להתפלא אם עשו כן היהודים לאלהיהם, שהוא בעיניהם מלך מלכי המלכים.

אבל התואר קודש קדשים שנתנה התורה למעשה הקטורת מראה לדעת כי סוד כמוס ורעיון נשגב צפון בענין הזה. ולזאת מצאנו לנחוץ להציע את אשר גלה בדבר הזה דר. לודוויג פיליפסאָן בבאורו על כה"ק בשפת אשכנז. לדעתו הרעיון הזה בולט בסדר העבודה של כה"ג ביום הכפורים המפורש בפרשת אחרי מות (ויקרא טז) ושם נאמר: ושחט (הכהן) את פר החטאת אשר לו (אבל לא יזה תיכף ומיד את דמו על הכפורת כי אם יקח תחלה) מלוא המחתה גחלי אש מעל המזבח מלפני ה' ומלוא חפניו קטרת סמים דקה והביא מבית לפרוכת, ונתן את הקטרת על האש לפני ה' וכסה ענן הקטרת את הכפרת אשר על העדות (הלוחות) ולא ימות. עלינו לזכור כי כפי האמור בתורה צמצם הקב"ה את שכינתו על הכפרת, כמו שכתוב ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת וגו' (שמות כה. 22). ולכן נצטוה הכהן להמתין בהזית דם הפר על הכפרת עד אשר

יעלת ענן הקטרת ויכסה את הכפרת ולא ימות, כי אם יזה את הדם טרם יכסה ענן הקטרת את הכפרת מקום השראת השכינה, ויביט על השכינה, לא יוכל להשאר עוד בחיים, כי „לא יראני האדם וחי" נאמר, ובכן הקטרת היא האמצעי המחבר ומקרב את האדם ליוצרו, דבר נחוץ מאד ביום הכפורים, והמקום היותר מוכשר לזה הוא קדש הקדשים. ובזה מבואר היחוס והקשר החזק שהעמידה התורה בין מזבח הקטורת ובין הכפרת והעדות, כמו שמבואר: ונתתה אותו (את מזבח הקטרת) לפני הפרכת אשר על ארון העדות לפני הכפרת אשר על העדות אשר אועד לכם שמה (שמות ל. 6), ונתתה את מזבח הזהב לקטרת לפני ארון העדות (שם מ. 5).

קיא, מאכל הנדף מגרון בולעו. כהתעות שכור בקיאו (ישעיה יט. 14), מלאו קיא צואה (שם כח. 8).

קיטור, עמוד עשן, עלה קיטור הארץ כקיטור הכבשן (בראשית יט. 28), כנאד בקיטור, כנאד המתיבש בעשן וצומק.

קימה, עמוד ממקומו, שבתם וקימתם (איכה ג. 23).

קין, בכור אדם מחוה אשתו (בראשית ד. 1). לפי המסופר בתורה היה קין עובד אדמה, ואחיו הבל היה רועה צאן. פעם אחת הביא קין מנחה לה' מפרי אדמתו, וגם אחיו הבל הביא קרבן לה', אבל הוא הביא מבכורות צאנו ומהמובחרים שבהם. כפי הכתוב קבל ה' ברצון את קרבן הבל ואל קרבן קין לא שעה. בכתוב לא נמצא מפורש איכה נודע לקין כי קרבנו לא עלה לרצון לפני ה', וגם לא מבואר מדוע לא שעה ה' אל מנחת קין, ואל מנחת הבל שעה. אחדים ממבארי התורה הראשונים מפרשים כי ירד אש מן השמים על המזבח שעשה הבל והקריב עליו את קרבנו, ועל קרבנו או מנחתו של קין לא ירד שום אש. לדבר הזה חרה אף קין ויפלו פניו, כי אש הקנאה בערה בו. וירא ה' אל קין ויאמר לו: קין, למה חרה לך ולמה נפלו פניך? הלא הקנאה לבד שהיא עבירה לעצמה עוד היא גוררת עבירה אחרת גדולה ממנה, ולזאת אם תיטיב מעשיך ותסיר קנאה מלבך תשא פניך תחת שבעת בגלל הקנאה נפלו פניך, אבל אם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ, העון שוכן תמיד על פתח האדם ושוקד על הדלת הסגור להשמר ממנו עד שימצא עת להכנס שם. ובא רובץ ראשון בלשון זכר על השם חטאת שהוא לשון נקבה, לפי שהוא רובץ בכח עצום כשחל על דרך וכדוב שכול משתוקק אל האדם לטרפו, אם לא יתגבר עליו האדם טרם יפגשו, ומצאנו אמירת לשון זכר לנקבה להורות על הזריזות והשתדלות עצומה, כמו שסיסרא אמר ליעל „עמוד" פתח האהל (שופטים ד. 20) תחת שהיה לו לאמר „עמדי", ופי' רש"י שם: זרזי עצמך כזכר. ואליך תשוקתו של העון, כלומר הקנאה תעורר בלבך לעשות מעשה רע גדול מאד שתתחרט עליו באחרונה. אבל אתה אם תרצה תוכל למשול בו בכח הבחירה שנתנה לך. ויספר קין את הדברים האלה אל הבל אחיו, ובכל זאת לא נשמר הבל ממנו כי לא עלה על דעתו שאחיו יהרגהו. (וזהו הכונה בפסוק „ויאמר קין אל הבל אחיו", ובכן אין אנו נזקקים להוספת השבעים ותרגום יונתן: „נצא השדה"). וסוף הדבר היה כי פעם אחת כשהיו שניהם בשדה קם קין על הבל אחיו ויהרגהו. כי עוד לא הסיר הקנאה והשנאה מלבו על אחיו. ובעלי המדרש אמרו שפרץ ריב ביניהם. כי בתחלה חלקו ביניהם את העולם, אחד נטל את הקרקעות ואחד נטל את המטלטלין.

דין אמר ארעא דאת קאים עליה דידי, ודין אמר מה דאת לביש דידי. דין אמר חלוץ, ודין אמר פרח. מתוך כך ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו. ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: שניהם נטלו את הקרקעות ושניהם נטלו את המטלטלים, ועל מה היו מדיינים (מריבים)? אלא זה אומר בתחומי בית המקדש יבנה, וזה אומר בתחומי בית המקדש יבנה וכו'. ורב הונא אמר: תאומה יתירה נולדה עם הבל, זה (קין) אומר אני נוטלה שאני בכור, וזה (הבל) אומר אני נוטלה שנולדה עמי, ומתוך כך „ויקם קין" (ב"ר פרשה כב). קין היה חפץ להסתיר את עונו, אבל קול דמי אחיו השפוכים צעקו מן האדמה וצעקתם עלתה לפני ה' עד לשמים. ובגלל עונו הגדול הזה נתקללה האדמה עוד הפעם במדה יותר מרובה מאשר בגלל חטאת אדם אביו. אדם נגרש מגן עדן, וקין נגרש מעל פני כל האדמה הראויה לחרישה ולזריעה. כן גזר עליו יוצרו להיות נע ונד בארץ, לבלי מצוא מנוחה נכונה בכל רחבי תבל, והכונה בזה הוא מוסר כליות כי האדם המכיר את חטאו כליותיו ייסרוהו ולא יוכל לשבת בשלוה במקום אחד כי אם יתנועע ויתנודד הנה והנה בלי נוח. קין התאונן לפני ה' כי עונשו גדול מנשוא, כי בארצות נדודו רחוק מאבותיו וממשפחתו יוכל כל אדם, וביחוד גואה הדם של הבל, להרוג אותו. אבל ה' נתן לו אות שיגין עליו נגד הרוצח שיתפוץ להרגו. מה היה האות הזה? איננו מפורש בספור המעשה, אבל זה מבואר כי ה' הבטיח לקין שאם יהרוג אותו יהיה מי שיהיה, יהיה ענשו גדול מאד, שבעתים יוקם. מבארים אחדים רוצים למצוא בעונשו של קין הרעיון שאסור להשופטים לגזור דין משפט מות גם לרוצח ודאי, כמו שאמרו חז"ל: בית דין ההורגת אחת לשבעים שנה נקראת בית דין קטלנית. אבל מה יעשו עם הפסוק „שופך דם האדם באדם דמו ישפך"? גמר הספור הזה הוא כי קין אחר איזה זמן התישב בארץ נוד שלדעת קצתם היא הודו, שם הוליד בן ויקרא את שמו חנוך (מלשון מנוחה) ובנה עיר ויקרא את שמה כשם בנו „חנוך". לפי המסופר להלן בתורה היו מצאצאי קין הממציאים הראשונים לכלי זמרה ולכלי זין שונים. הנה כי כן לדעת איזה חכמים חפצה התורה להודיע כי מעובדי האדמה היו הרוצח הראשון (קין), ובונה עיר הראשון (קין) והממציאים כלי זין שונים (תובל קין בן למך) מבני בניו של קין.

בכלל יש בידי המבקרים חבילות של שאלות וקושיות בנוגע לפרטי הספור הזה כמו שהוא לפנינו בתורה. איך הודיע ה' כי קרבן הבל עלה לרצון לפניו ומנחת קין לא ישרה בעיניו? ומדוע? איך נוכל לשער כי לשני אנשים לא היה די כל רחבי תבל והיו מריבים זה עם זה על עסקי מחיה וכלכלה? מה היה האות שהציל את קין מהחפצים להרגו? מי חפץ להרגו? קין בנה עיר. למען מי? הלא למשפחת אדם וחוה היתה דיה סכת כרם, או מלונת מקשה. ועוד ועוד. מחכים כי בהמשך הזמן אולי ימצאו איזה כתובות תחת חורבות אשור, בבל או מצרים אשר תפיצינה אור על הגדות עתיקות כאלה. עיין דיללמאַן בפירושו לבראשית, בודדע ביבלישע אורגעשיכטע, דעליטש בפירושו החדש לבראשית, רילע, די ערשטע געשיכטען אין בראשית.

הקין, עיר למטה יהודה (יהושע טו. 57) ברכס הרי חברון. לדעת קנאבל היה העיר שחורבותיה נמצאות כעת על הר גבוה דרומית מזרחית לחברון ונשקפות אל פני הישימון. ואולי היתה לפנים מושב

הקינים שעליהם נאמר „ושים בסלע קניך" (במדבר כד. 21). הערביים מראים על קבר אחד במקום הזה ומחליטים כי הוא קברו של קין. משערים כי הוא המקום שעמד שם אברהם בהתפללו לפני ה' על הצלת אנשי סדום ועמורה ומשם ראה את מהפכת הערים סדום, עמורה, אדמה וצבוים.

קינה, שיר מספד. ויקונן דוד את הקינה (ש"ב א. 17). קינה היא ותהי לקינה (יחזקאל יט. 14).

קינה, שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע טו. 22) מקומה כעת לא נדע. ואולי נקראת כן מפני שהיתה מקום מושב הקינים שהיו להם בנגב ארץ יהודה איזה ערים לשבת בהן (עיין במדבר י. 32; ועיין עוד ש"א ל. 29).

קיני, שם עם מעשרה עמים שישבו בארץ ישראל בימי אברהם. השם הזה נזכר תשע פעמים בכתבי הקודש. ומבוכה גדולה נפלה בין המבארים בענין השם הזה, והנני לחשוב בזה את כל הפסוקים שנזכרו בהם הקינים ולהוציא מתוכם ידיעה ברורה ומוחלטת על אדותם. 1) את ה ק י נ י ואת הקניזי ואת הקדמוני (בראשית טו. 19). הקיני בפסוק הזה נחשב בין עשרה עמים שישבו בכנען בימי אברהם. 2) ויאמר אכיש (אל דוד) אל פשטתם היום? ויאמר דוד על נגב וגו' ואל נגב ה ק י נ י (ש"א כז. 10). 3) ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים, סוכתים, המה ה ק י נ י ם הבאים מחמת אבי בית רכב (דהי"א ב. 55). 4) ויאמר שאול אל ה ק י נ י: לכו סורו רדו מתוך עמלקי וגו' ויסר ה ק י נ י מתוך עמלק (ש"א טו. 6). 5) וירא את ה ק י נ י וישא משלו ויאמר וגו' כי אם היה לבער ק י ן וגו' (במדבר כד. 21). 6) ובני ק י נ י חותן משה עלו מעיר התמרים (שופטים א. 16). 7) וחבר ה ק י נ י נפרד מ ק י ן מבני חובב חותן משה (שם ד. 11. 8) וסיסרא נס ברגליו אל אהל יעל אשת חבר ה ק י נ י (שם 17). 9) תבורך מנשים יעל אשת חבר ה ק י נ י (שם ה. 24). והנה לדעת הרב בן אמוזג בספרו „אם למקרא" קיני הוא שם עם אחד שחשבו אותו ליוצאי חלצי קין או קינן, שישב בארץ כנען או בתחום ארם, כנראה מהפסוקים המובאים תחת המספרים 1, 2, 5. ובני יתרו הוא חובב חותן משה קבעו דירתם אצל העם הזה היוצא מקין ונקראו יתרו על שמו — ק י נ י — כמו שמבואר בפסוק שהבאנו תחת המספר 7. וישבו במקומות בארץ ישראל: יריחו ומדבר יהודה. ראה הפסוק שהבאנו תחת תהמספר 6. וחלק מהמשפחה הזאת נפרד מאחיו וקבע דירתו באילון בצעננים בין גבול מנשה וגד (עיין פסוק תחת הציון 7), וחלק מהם התישב בארץ יהודה ביעבץ והם תרעתים שמעתים וגו' (עיין פסוק ציון 3), באופן שמארץ מדין מקום מושב יתרו ומשפחתו הנפרד מיריחו על ידי ארץ האמורי שביניהם, בני בניו וזרעו אחריו, באיזה זמן ולאזה סבה שלא נודע מהותם, קבעו דירתם ביריחו, ושם אנו מוצאים אותם אחרי מות יהושע כי עיר התמרים היא יריחו כידוע. וכאשר כבשו ישראל את יריחו הלכו משם הקינים וקבעו מושבם בגבול יהודה קרוב לגורל עמלק כמבואר בפסוק שהבאנו תחת המספר 6. ואולי באותו זמן חלק מבני יתרו ובראשם ח ב ר ה ק י נ י נפרד גם הוא ונתיישב בין גבולי מנשה וגד קרוב לאילון בצעננים אצל תחום האמורי והפריזי (פסוק ציון 7), ובמקום יעבץ אנו מוצאים אותם משפחות חכמים וסופרים (פסוק ציון 3). שהרכבים הם הם הקינים אנו לומדים מפסוק ציון 3.

אולם דעות חכמי העמים שונות הנה בחקירה הזאת. לדעת גיזיניוס הקיני הוא מזרע חובב חותן משה. ויפה טענו נגדו איך נזכר בין העמים קניזי וקדמוני בימי אברהם? החוקר האשכנזי יאָהאַן מחליט שהקיני הנזכר בספר בראשית הוא עם לא נודע מקורו, והם נבדלים בהחלט מהקינים הנזכרים בספרי הנביאים. החכם שלמה מונק משער כי יתרו עצמו היה קיני, והפסוק ובני קיני חותן משה הוא מבואר כאלו אמר. ובני חותן משה הקיני. אבל לא מצאנו בשום מקום שיתרו היה קיני כי אם מדיני, כמו שנאמר: ויאמר משה לחובב בן רעואל ה מ ד י נ י חותן משה וגו'.

קינן, בן אנוש מן הדורות שלפני המבול (בראשית ה. 9). הלוי מעורר כי קינן היה שם אלהות בין אנשי שבא. בתורה נזכר אך שמו ושנולד בשנת שכ"ה לבריאת העולם, ושנת התשעים לחיי אנוש ומת בן 910 שנים. אבל ההגדה מספרת עליו כי היה חכם גדול בחכמת הטבע ובאלהות, ומלך על בני אדם בחכמה רבה וידע בחכמתו כי ישחית ה' את כל בני אדם וגם יתר הברואים במי מבול גדול ויכתוב את העתיד להיות על לוחות אבן ויתנם באוצרותיו. אחרי מותו נקבר באי אחד מארץ הודו ובימיו הציף ים אוקינוס את שליש העולם. בהיותו בן שבעים שנה נולד לו בנו הבכור מהללאל, ואחריו עוד שני בנים עמנן ומרד ושתי בנות עדה וצלה. את הבנות האלה נתן ללמך בן מתושאל לנשים (ספר הישר ויוסיפון ספר שני פרק יא).

קיץ, חום גדול מציק נפש. שתי הוראות לשם הזה: 1) מועד וזמן החם ביותר מכל ימות השנה. קיץ וחורף אתה יצרת (תהלים עד. 17), בחרבוני קיץ (שם לב. 4), בית הקיץ (עמוס ג. 15) משכן לימי החום. כבכורת בטרם קיץ (ישעיה כח. 4), כפרי גומל בטרם יחלו לו, כאספי קיץ (מיכה ז. 1) בימי אוסף שרידי פרי הגנות, הלוקחים מעל העצים את כל פרי הדרם. 2) פרי הקיץ. אספו יין וקיץ (כלומר פרי הקיץ) ושמן (ירמיה מ. 10), ומאה צמוקים ומאה קיץ (ש"ב טז. 1), על קיצך ועל בצירך שודד נפל (ירמיה מח. 32).

קיצון, אשר בקצה. בשפת היריעה הקיצונה במחברת (שמות לו. 11).

קיקיון, מין שיח עשב הנודע בשם וואונדער בלום. העשב הזה עולה בימים מספר לעץ רך ועלהו כדמות כפות ידים נותן צל משיב נפש ומלא שמן נחמד למאכל תולעת המשי: וימן ה' אלהים קיקיון להיות צל על ראשו.... וימן האלהים תולעת.... ויך את הקיקיון וייבש (יונה ד. 6, 7). שמן של הקיקיון נזכר במשנה א פרק ב מס' שבת בשם „שמן קיק".

קיקלון, שם מרכב מן קיא־קלון, קיא־צואה, שהוראתו סחי ומאוס. וקיקלון על כבודך (חבקוק ב. 16).

קיר 1) צלע הר, מורד, שפוי בנין. כזרם קיר (ישעיה כה. 4) כפרץ מים נופל במורד הרים. ונמצה דמו על קיר המזבח (ויקרא א. 15) על מורד שפתו, ונמליץ על שפוי צלעות החזה, קירות לבי (ירמיה ד. 19), ובא גם נרדף עם כותל, גדר, חומה וסמך ידו על הקיר (עמוס ה. 19). 2) המואבים יבטאו אות ע כמו אות ק, ולזאת עיר מואב הוא כמו קיר מואב (ישעיה טו. 1) קריה בצורה למואב, ותרגומו — ברבא דמואב. 3) גם באשור נמצא פלך ארץ בשם ק י ר, זאל הפלך הזה הגלה מלך אשור את בני דמשק בימי אחז מלך יהודה (מ"ב טז. 9).

קיר חרש או **קיר חרשת**, שם עיר נכבדה בארץ מואב (ישעיה טז. 1; מ״ב ג. 25). לדעת קצתם נקראת העיר קיר חרס מפני שהיה בה היכל לעבודת השמש. ולדעת יש אומרים היא נקראת קיר חרסת מפני שהחומה סביב לה היתה מלבנים (מויער פאַן שערבען אָדער באקשטיינען), מלשון כלי חרס.

קירוס, שם ראש למשפחת הנתינים מעולי הגולה (עזרא ב. 44; נחמיה ז. 16).

קיש, אביו של המלך שאול ממשפחת המטרי למטה בנימין (ש״א י. 22). קיש היה בנו של אביאל, כן הוא לפי כותב ספר ש״א (ט. 1). אבל בעל דהי״א (ח. 33) כותב ונר הוליד את קיש. מקום משפחת קיש היה בגבעה שנקראת גם כן גבעת האלהים (ש״א י. 5, 10). כפי הנראה לא היה קיש איש מצוין, כי אם היה כפרי איש פשוט ובעל שדה. 2) קיש בנו של יעיאל ודודו של קיש 1 (דהי״א ח. 30; ט. 36). 3) קיש בן מחלי ממשפחת מררי לשבט לוי (שם כג. 21, 22). 4) ראש אבות למשפחת מרדכי ממטה בנימין (אסתר ב. 5). 5) קיש בן עבדי מן הלוים לבית מררי (דהי״ב כט. 12).

קישון, נהל השוטף מהר תבור דרך עמק יזרעאל אל לשון ים התיכון בין הר הכרמל והעיר עכו (שופטים ד. 7; מ״א יח. 10). בדרך מהלכו בולע אל תוכו איזה נחלים קטנים. דבורה בשירתה המצויינת מזכירה את הנחל הזה. גם בספור ריב אליהו עם נביאי הבעל נזכר הנחל הזה, כי במצות אליהו תפש העם את נביאי הבעל וישחטם אליהו אל נחל קישון (מ״א יח. 40).

קלון, הפך כבוד, בוז, חרפה. מלא פניהם קלון (תהלים פג. 17) קלון בית אדוניך. ישעיה מנבא לשבנא אשר על בית המלך חזקיהו כי יהיה לקלון ולחרפה לבית המלך שנתן לו משרה גבוהה כזו להיות סוכן על ביתו.

קלחת, מין סיר, פרור. בדוד או בקלחת (ש״א ב. 14) וכבשר בתוך קלחת (מיכה ו. 3). השם קלחת הוא דומה להשם צלחת כי הק והצ מתחלפים לפעמים זה בזה, כמו ארץ בעברית הוא בארמית ארקא. הקלחת הוא כלי חרס להחם מים מצופה בבדיל בתערובות מלח. ואולי כיון לזה בעל ספר משלי בפסוק: כסף סיגים מצופה על חרס — שפתים דולקים ולב רע (משלי כו. 23).

קלי, שבלים צלוים על לבת אש. השבלים הנבחרים לצליה היו מאותם הקרובים לגמר בשולם. הערבים יכנו בשם קלי כל דבר הצלוי במחבת. המאכל הזה היה מצוי מאד בין הפועלים עובדי אדמה (רות ב. 14). ובארצות המזרח מוכרים קליות בכל הערים לנוסעים המכינים להם מזון למחיה על דרכם דרך מדבריות וימים. דוד הביא לאחיו במחנה ישראל שיצאו למלחמה נגד הפלשתים איפת קליא ועשרה לחם (ש״א ז. 17), אביגיל הביאה לדוד ולאנשיו בין דברי אוכל אחרים גם חמש סאים קליות (שם כה. 18).

קלי, ראש אבות לבית כהנים ממשפחת סלי בימי הכהן הגדול יויקים (נחמיה יב. 20).

קליה, מן הלוים שנשאו נשים נכריות ונקרא גם כן בשם קליטא (עזרא י. 23), והיה מן המבינים את העם לתורת ה׳ (נחמיה ח. 7) ומחותמי האמנה (נחמיה י. 11).

קללות, בשני מקומות הזהירה התורה את בני ישראל שלא יסורו מכל החוקים והמשפטים אשר נצטוו מפי הגבורה לקיים אותם בחייהם הפרטיים והצבוריים, ואם לא ישמרו לעשותם כאשר צוה אותם ה׳ נתקללו כי תשיגינה אותם

רעות רבות וצרות משונות. בפעם הראשונה מפורשת ההזהרה בספר ויקרא בפרשת בחוקותי והפעם השניה באה בספר דברים (משנה תורה). לפי דעת התלמוד (מגילה לא), והביאה רש"י בפרשת כי תבוא, קללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרן. לכאורה המאמר הזה סותר למה שנמצא במקום אחר (בברייתא סנהדרין צט) כי דבר ה' בזה זה האומר אין תורה מן השמים אפילו אם הוא מודה שכל התורה היא מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו זהו כי דבר ה' בזה. אבל באמת אין כאן סתירה כלל, כי רק סגנון הלשון „משה מפי עצמו אמרן" שוה בשני המאמרים האלה, אבל לא הכונה. כי בהמאמר דמגילה הכונה אך סגנון הלשון הוא של משה ככל הפרשיות של ספר דברים אבל נאמרו ברוח נבואי כמו שמורים הדברים: בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה ועוד מקומות רבים בספר דברים המדברים מעתידות ישראל כמו שאמרו חז"ל אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, כלומר הזיון אחד שנראה לשני נביאים מנבאים אותו כל אחד בסגנון אחר. אולם בהמאמר דסנהדרין הכונה במלות „משה מפי עצמו אמרן" היא: משה בעצמו בלי שום רוח נבואי, הוא בוזה את דבר ה' כי הוא מהליט כי חלק מהתורה משה בעצמו אמרו ולא מפי הגבורה. אבל הקללות שבפרשת בחוקותי נאמרו מפי הגבורה למשה והוא העלה אותן אות באות כמו שמעון, כמו שנאמר בברוך בן נריה תלמידו של הנביא ירמיהו אל השרים: מפי (של ירמיהו) יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו (ירמיהו לו. 18).

בהשקפה ראשונה יש להתפלא מדוע לא גמר משה את תוכחתו בספר דברים בדברי נחמה, כמו שמצינו בפרשת בחקותי: ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים...... וזכרתי את בריתי יעקב, ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור". אבל באמת גם משה דבר אל בני ישראל דברים טובים דברי נחומים אחר תוכחתו ,כמו: ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה.... (דברים ל. 3-10). אבל גם בתוך דברי הקללות שבמשנה תורה נמצאים פסוקים שצפונים בהם דברי נחמה, כמו: ובגוים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגליך (דברים כח. 65), כי באשר לא יהיה להם מנוח לא יתיאשו מן הגאולה, כי תמיד יהיו אצלם כגרים ותושבים, אבל אם היתה להם מנוחה בגוים היו מתערבים עמהם, ושם ישראל היה נכחד מן הארץ, וזה מסכים עם מה שאמר יחזקאל: ואשר אתם אומרים היה נהיה כגוים לשרת עץ ואבן... חי אני נאום ה' אם לא ביד חזקה וחמה שפוכה אמלוך עליכם, כי הקב"ה מעמיד עליהם מלך קשה כהמן ומחזירם למוטב. — להשם קללה יש עוד הוראה — חירוף וגידוף, כמו היותכם לקללה ולחרפה (ירמיה מד. 8), ועל הנתלה בחטאו נאמר: כי קללת אלהים תלוי (דברים כא. 23) ענינו חילול כבוד אלהים שעשה את האדם בצלמו.

קלס, צחוק, לעג, תשימנו..... לעג וקלס לסביבותינו (תהלים מד. 14).

קלסה, עליצות לאיד זולתו. נתתיך חרפה לגוים, וקלסה לכל הארצות (יחזקאל כב. 4).

קלע, שלש הוראות לו: 1) כלי יריה, מרגמה, ויחזק... בקלע ובאבן (ש"א יז. 3). אבני קלע (איוב מא. 20). 2) יריעה מתנופפת (פאָרהאַנג), קלעים

לחצר שש משזר (שמות כז. 9). 3) כמו צלע, קרש עב, כנף דלת (בהיר פליגעל) ושני קלעים (או צלעים) הדלת השנית (מ"א ו. 34).

קלע, מורה באבני קלע, תופש מרגמה בצבא מלחמה. ויסובו הקלעים ויכוה (מ"ב ג. 25).

קלוקל, קל ורזה מאד (קל־קל). ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כא. 5) בלחם המן שאינו מכלכל את אוכליו די שבעה.

קלשון, שן עץ או ברזל, ולשלש קלשון (ש"א יג. 21), מזלג שלש השנים לגרוף קציר חציר. רבויו בארמית קלשונין (תרגום קהלת יב. 11).

קמה, דגן צומח על קני שבליו (שטע־הענדעס געטריידע). והרמיש לא תניף על קמת רעך (דברים כג. 26), ושדפה לפני קמה (מ"ב יט. 26) בטרם היה הדגן לקמה.

1) **קמואל,** בן נחור אחי אברהם (בראשית כב. 21). במקום הזה נאמר כי קמואל היה אבי ארם, אולם בפרשה י. 22 נאמר כי ארם היה בנו של שם. ויש לפשר זאת אם נניח כי שני ארם היו, האחד בן שם והשני בן קמואל מבני נחור. ובאמת נודע לנו כי שתי ארצות היו בשם ארם: האחת היא סוריא, והיא ארם דמשק, והיו בה בימי דוד ממלכות שונות: ארם צובא, ארם בית רחוב, ארם מעכה, ובארצות האלה התישבו העמים יוצאי חלציו של ארם בן קמואל מבני נחור, והארץ ארם השנית היא הידועה בשם ארם נהרים או פדן ארם (מעסאפא־טאמיה) שבין פרת וחדקל ובה התישבו העמים יוצאי חלצי ארם בן שם קנאבל משער כי בני קמואל התישבו בפדן ארם, מפני כי מצא מקום בצפון מעסאפאטא־מיה בשם קמולא, אבל דיללמאן מבטל לחלוטין ההשערה הזאת.

2) **קמואל** בן שפטן. שם הנשיא משבט אפרים, אחד משנים עשר הנשיאים שאליהם מסר משה העבודה בדבר חלוקת הארץ לשבטים אחר הכיבוש (במדבר לד. 24).

3) **קמואל** אבי חשביה נגיד (שר) שבט הלוי בימי דוד (דהי"א כז. 17).

קמון, עיר בארץ הגלעד מקום קבורת השופט יאיר הגלעדי (שופטים י. 5). תכונתה כעת לא נדע. אייזעביוס מחליט כי היא העיר קאממאנא הנודעת כעת בשם „תל־קיימון". אבל החוקרים החדשים לא יסכימו עמו.

קימוש, סבכי קוץ ודרדר, קימוש וחוח (ישעיה לד. 13), קימוש יירשם (הושע ט. 6). הצמח הזה הוא מקוצי המדבר היותר מכאיבים לאדם הנוגע בהם. הקימוש מצוין בעליו המלאים קוצים קטנים חדים כמחטים ואם תגע יד אדם במו מסבבים לו כאב חזק כאש צורבת. בפי הנביא המזכיר בכתבי הקודש הצמח הזה מתואר המקום כמדבר ארץ ציה ושממה. ישעיה (לד. 13) בחפצו לתאר שממת ארץ אדום, ינבא, כי במבצריה יצמחו קמוש וחוח. גם הנביא הושע מנבא לישראל כי כאשר יגלו מארצם ההפך ארצם למדבר שמם בלתי מיושב מבני אדם כי אך הקימוש יירש את הארץ, ובמקום יצמח הקימוש לא יבוא שם בן אדם. המלך החכם מספר את הרגש המוסרי שהעיר בקרבו בעברו על שדה איש עצל, כי בראותו את הקמשונים שכסו את פני שדהו לקח מזה מוסר: כי אם יתמכר אדם לעצלות יתגבר עליו הריש והמחסור ויהדפהו למדחפות (משלי כד. 30—34).

קמח, אבק דק טחון מחטים, שעורים ודגן, מן קמח עשו לחם עוגות ושארי תבשילים. קמח סולת (בראשית יח. 6) הוא דק מאד, קחי רחים וטחני קמח (ישעיה מז. 2) כשפחה אשר אחר הרחים.

קומץ, מלוא כף יד. וקמץ הכהן ממנה מלוא קמצו (ויקרא ה. 12) ותעש הארץ לקמצים, עניני חמרים חמרים (בראשית מא. 47).

קן, טית בית עוף כנף. כנשר יעיר קנו (דברים לב. 11), ישקוד לשמור, ובדמיון המליצה למרום קריה נשגבה, תגביה כנשר קנך (ירמיה מט. 16), לשום במרום קנו (חבקוק ב. 9), ותמצא כקן ידי לחיל העמים (ישעיה י. 14) בלי כל עמל, קן משולח (שם טז. 2) הרוס. עם קני אגוע (איוב כט. 18) עם ילידי ביתי. קנים תעשה את התבה (בראשית ו. 14) בחדרים ותאים.

קנאה, שתי הוראות לשם הזה: 1) חמת אף, כאיש מלחמות יעיר קנאה (ישעיה נט. 17) תבער כמו אש קנאתך; גם חמת אף בבוגד באהבה, ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו (במדבר ה. 14) תורת הקנאות (שם 29) משפט המריבות בקנאת אהבה. מנחת הקנאות (שם 25) קרבן הנחשדת באהבת זרים. 2) רוע עין ביתרון זולתו, קנאת איש מרעהו (קהלת ד. 4) ורקב עצמות קנאה (משלי יד. 30). הקנאה הזאת היא משני מינים: המין האחד הוא כשמצטער האדם בטובת אחרים ותרע עינו בראותו חברו מצליח, והמין השני כשישמח ברעה אשר תמצא את רעהו. ושתיהן רעות מאד, לבד אם יהיו על הדרך שהיו מצטערים הנביאים עליהם השלום, מדוע דרך רשעים צלחה (ירמיה יב. 1), או אם ישמח איש בראותו כי יקח ה' את נקמתו מאויביו. אולם כאשר תבוא תאוה זו מלב רע, רשעות וזדון אז אין לך מדה רעה הימנה. חכמי הטבע מספרים כי גם בין שאר בעלי חיים נמצאת לפעמים המדה המגונה הזאת. על אדות עוף אחד הנקרא בשון לעז פאו מספרים כי הוא כל כך קנאי שאם יראה בניו שמנים בקנו יכה אותם פעמים רבות בחרטומו הקשה עד אשר משמן בשרם ירזה. וכבר הקדמונים (האָמער) יעצו להשמר מקנאת הקרובים והאהובים יותר מקנאת האויבים. הקנאה היתה הסבה הראשונה להפר ברית אחים הראשונים בעולם, קין והבל, לשפוך דמי נקי וצדיק (הבל).

קנה, 1) בד שבולת דגן. והנה שבע שבלים עולות בקנה אחד (בראשית מא. 5), בד צמח סוף וגומא, כאשר ינוד הקנה במים (מ"א יד. 15). קנה רצוץ (ישעיה מב. 3) כנוי לנדכא ושפל רוח, ולדמיון מבטח הבל וריק: על מי בטחת, על משענת הקנה הרצוץ הזה על מצרים (שם לו' 6). חית קנה (תהלים סח. 31), כנוי למלך מצרים. התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו (יחזקאל כט. 3). בסתר קנה ובצה (איוב מ. 21) משכן סוס היאור. 2) בד עצי בשמים, קנה וקנמון (שה"ש ד. 14), קדה וקנה במערבך היה (יחזקאל כג. 19). 3) מטה, למדה מלא הקנה שש אמות (יחזקאל מא. 8), חמש אמות קנים בקנה המדה (שם מב. 19). 4) בד המשקל (שנעל וואַגע) וכסף בקנה ישקלו (ישעיה מו. 6). 5) ענף מנורה, שלשה גביעים משוקדים בקנה האחד (שמות כה. 33). 6) חצי העליון לזרוע איש (אַרמרעהר) ואזרועי מקנה תשבר (איוב לא. 22).

קנה 1) עיר למטה אשר על גבול הצפוני של נחלתו (יהושע יט. 28) בקרבת עיר צידון. קרוב מאד להאמין כי הוא הכפר הנודע כעת בשם קנה, העומד איזה פרסאות דרומית מזרחית לעיר צור. בשכונתו עומדת מצבה עתיקה מאד ויושבי

המקום מאמינים כי היא מצבת קבורת המלך חירם מצור.

קנה 2) שם נחל היורד מתפוח אל הים הגדול ומבדיל בין גבול נחלת מטה אפרים ומטה מנשה (נחל קנה) (יהושע טז. 8). לפי דעת קאנדער הוא הנחל הידוע כעת בשם וואַדי קנה השוטף לא רחוק משכם.

קנז, בן אליפז בן עשו (בראשית לו. 11). הוא היה אחד מצאצאי אדום (שם 42). בספר יהושע נקרא בשם קנז אביו של עתניאל (יהושע טז. 17). בעל דהי"א (ד. 15) מכנה את נכדו של כלב בשם קנז. אם היה כלב בן יפונה הקניזי מעם קנז ונספח לעם ישראל בתור גר צדק והתיחס על שבט יהודה או הוא היה באמת מבני ישראל קשה לדעת הדבר על בוריו. ווּעיין ערך כלב ששם הבאנו ראיה מספר יהושע כי כלב היה מיוצאי חלצי עם קנזי.

קנין 1) יצירה, בריאה. מה רבו מעשיך ה'... מלאָה הארץ קניניך (תהלים קד. 24). 2) רכוש. ואת כל קנינו אשר רכש (בראשית לו. 6). על עבד קנוי: קנין כספו הוא (ויקרא כב. 11) ולזאת נקרא העבד בפי הנביא ישעיה (מב. 19) משולם: מי עור כמשולם (עבדי) ועור כעבד ה'.

קנמון, מין קנה בושם. קנה וקנמון (שה"ש ד. 14). השם הזה עבר גם לבני יון על ידי הצידונים: קינאַמאָן. הקנמון היה ידוע להעברים בימים קדמונים מאד. כבר בנסעם במדבר היה הקנמון מסמני הקטרת. נשי ארצות המזרח היו משתמשות בו לבשם את מטותיהן (משלי ז. 17). על ידי בישול כל צרכו את פרי האילן הזה היו מוציאים ממנו שמן מצוין מאד. העץ־בושם הזה היה גדל בגני צמחים של שלמה ביחד עם עצי בושם רבים אחרים (שה"ש ד. 14).

קנץ, מוקש, מלכודת. במליצה על מוקש ללכוד איש בדבריו. תשימון קנצי למלין (איוב יח. 2) כתרגומו: הרפתקי למליא, מוקשים למלין.

קנת, שם עיר בעבר הירדן מזרחה בקרבת ים כנרת. נבח משבט אפרים לכדה ויקרא לה נבח בשמו (במדבר לב. 44; שופטים ח. 11). אבל המנצחים לא ישבו בה ימים רבים, כי גשור וארם לקחו אותה מבני מנשה והשיבו אותה עם בנותיה להארמים (עיין דהי"א (ב. 23), יאָזעפוס (מלחמות א. יט. 2) מזכיר עיר בשם קנת, שנחשבה אז לארץ קילי־סוריא. ולפי זה יש לשער כי העיר קנת היא העיר הידועה כעת בשם קאנאואת, העיר שנמצאו בה כיום חורבות מצוינות מימי ממשלות הרומאים והנוצרים.

קסם 1) מעשה כשפים. בימינו היה הקסם ירושלים (יחזקאל כו. 27), כלי הקסם לנחש בו על ירושלים. וקסמים בידם (במדבר כב. 7) כלומר כלי הקסם. חטאת קסם מרי (ש"א טו. 23), חטאת הקסם היא שהקוסם ימרה את פי ה' המתעב את הקסמים. 2) חזון נחש וכשפים. חזון שקר וקסם (ירמיה יד. 14). קסם על שפתי מלך (משלי טז. 10) מצות פי מלך פועל על לב שומעיו כקסם.

קסת, כלי הדיו שנשאו בני המזרח בחגורותם, וקסת הסופר במתניו (יחזקאל ט. 2).

קעילה, עיר בשפלה ליהודה (יהושע טו. 44). העיר הזאת ידועה מאד בקורות חיי דוד. כאשר נס דוד מפני שאול התחבא בקעילה והיה שם זמן קצר. למקום הזה בא אביתר בן אחימלך הכהן הגדול שנהרג על ידי עבדי שאול ביחד עם כהני עיר נוב, מפני שאחימלך נתן לדוד לחם וחרב גליה הפלשתי. אביתר

חביא אתו אפוד, ודוד שאל ממנו אם יסגירו אותו בעלי קעילה אל שאול. על ידי האפוד נודע לו כי בעלי קעילה יסגירו אותו אל שאול בלי הבט על הטובות שעשה דוד להם, ולזאת עזב את העיר ונמלט אל מקום אחר (ש"א כג. 1—13). שם העיר הזאת נזכר בכתבי הקודש עוד בשלשה מקומות: 1) בספר יהושע נזכרת העיר קעילה בין הערים אשר נפלו בגורל למטה יהודה בשפלה (יהושע טו. 44). אנשי שתי חצאי פלך קעילה עזרו לנחמיה בתקון החומה (נחמיה ג. 17, 18). בדהי"א (ד. 19) חושב את קעילה בן נחם הגרמי לצאצאי כלב בן יפונה משבט יהודה.

בימי דוד היתה קעילה מקום חשוב מאד, עיר חומה עם דלתים ובריח (ש"א כג. 7). בימי נחמיה היה פלך קעילה נחשב לפלך כפול (עיין למעלה).

קעקע, עיין ערך כתובת קעקע.

קערה, אגן למאכל מרק. הקערה האחת (במדבר ז. 85). בכלי הזה היו משתמשים במשכן בעבודת הקרבנות והנשיאים בימי משה נדבו כל אחד קערת כסף אחת במשקל מאה ושלשים שקלים כל אחת בעת חנוכת המשכן.

קפאון, גלד קרח. לא יהיה אור יקרות וקפאון (זכריה יד. 6) כלומר לא תהיה עוד האמונה בשתי רשויות שני אדוני היקום אלהי האור ואלהי החושך, אלהי הקיץ ואלהי החורף, כאשר האמינו הפרסיים ועמהם גם היהודים שגלו לשם, כי אז יהיה רק יום אחד (הוא יודע לה') לא יום ולא לילה, כי גם לעת ערב יהיה אור.... בקיץ ובחורף יהיה.... ביום ההוא יהיה ה' א ח ד ושמו א ח ד (שם 7—9) (ש"ב).

קפוד, שרץ סמר, המתקפל כגולת צנפה וירשוה קאת וקפוד (ישעיה לד. 11). כי הוראת הפעל קפוד היא גלול וצנוף יחד. כמו קפדתי כאורג חיי (ישעיה לח. 12) כלומר קפלתי את תקות חוט חיי כאורג המקפל חוט הארג בכלותו את מלאכתו. כי מטבע השרץ הזה, כאשר יראה אויב ושונא בא עליו הוא מתקפל כבדור ושערותיו החדות כמחטים היינה למגן לו שלא יקרב אליו שונאו. ובגלל תכונתו זאת קשה לחיה אחרת לדור בשכונתו. ולזאת יגדל החורבן של ארץ אדום ביותר אם ישכנו בה שרצים כקפוד, כי לא רק מין האנושי אבל גם חיות אחרות לא תוכלנה להתאזרח שם, כי מי יכול לדור בכפיפה אחת עם בריה שגופו מלא מחטים חדים.

קפדה, הצטמק העור מחרדה וכהה. קפדה בא (יחזקאל ז. 25).

קפוז, נחש מקפץ על טרפו. שמה קננה קפוז (ישעיה לד. 15). הנחש הזה הוא קטן במדתו, אבל מתנפל במהירות נפלאה כחץ מקשת על אדם ובהמה וממית אותם בארסו המזיק. משכנו באפריקה ובערב.

קץ, קצה, 1) פאת מרחב מקום. באו לה מקץ (ירמיה נ. 26).

2) ביחס אל זמן — סוף מועד, אחרית עת, מקץ שנתים ימים (בראשית מא. 1), ויען כי למושג זמן יש שתי קצוות, ראשית וסוף, יורה לפעמים השם קץ גם על ראשית הזמן, כמו מקץ שבע שנים תעשה שמיטה (דברים טו. 1), שהכונה בזה בראשית או בתחלת שבע השנים תעשה שמיטה, כנראה מהאמור אחריו: קרבה שנת השבע שנת השמטה, ובא גם על סוף ענין: בעת עון קץ (יחזקאל כא. 30) במלאת כאת העון. קץ כל בשר בא לפני (בראשית ו' 13) משפט כליון חרוץ, ואין קצה לאוצרותיו (ישעיה ב. 7).

קצב 1) קצה דבר, לקצבי הרים ירדתי (יונה ב. 6) לקצוי הרים, ושרשם במעמקי הים. 2) פני דבר ותוארו. מדה אחת קצב אחד לכלהנה (מ"א ז. 37) תאר אחד ומדה אחת.

קצה, פאה, סוף גבול דבר. מקצה מצרים עד קצהו (בראשית מז. 21), ונמלץ להוראת מעט מזער: הן אלה קצות דרכו (איוב כא. 14) ועל אנשים מדלת העם: ויעש כהנים מקצות העם אשר לא היו מבני לוי (מ"א יב. 31), חמשה אנשים מקצותם, אנשים בני חיל (שופטים יח. 2) ענינו מדלת העם שאינם בעלי רכוש.

קצו, כמו קצה (בקמץ הקוף והצדי בסגל) יושבי קצות (תהלים סה. 9) השוכנים בירכתי ארץ.

קצח, זרע כמון השחור, והפיץ קצח וכמון יזרוק (ישעיה כח. 25), לא בחרוץ יודש קצח (שם 27).

קצין, חורץ משפט, שופט, מושל, נגיד עם. וישימו העם אותו עליהם לראש ולקצין (שופטים יא. 11), קצין תהיה לנו (ישעיה ג. 6).

קציעה, מין שיח בושם. מור ואהלות קציעות כל בגדותיך (תהלים מה. 9). ממיני העץ הנושא עלה־כנת נותן ריח ניחוח, ואולם הראב"ע פותר קציעות כל בגדותיך כנפי בגדיך, כמו מקצעות (שמות כו. 24).

קציעה בת איוב (איוב מב. 14), הוא שם הבת השניה של איוב שנולדה לו אחרי אשר שב ה' את שבותו ויוסף את כל אשר לו למשנה.

קציר, גז בכורי פרי האדמה, זרע וקציר (בראשית ח. 22) קציר חטים היום (ש"א יב. 17), וענינו גם מועד הניף מגל וחרמש בקמה, עבר קציר (ירמיהו ח. 20) ענינו זמן הקצירה, שבועות חקות קציר (ירמיה ה. 24) השבועות הידועים לקציר. ונמלץ גם על מכת חרב והוג: עוד מעט ובאה עת הקציר לה (שם נא. 33), שלחו מגל כי בשל קציר (יואל ד. 13) בא יום הפקודה בחרב מלחמה. כשמחת בקציר, תרגם יונתן כחדות נצחי קרב (ישעיה ט. 2) מבוא אחריו: כאשר יגילו בחלקם שלל (שם).

התחלת זמן הקציר תלוי בתכונת האדמה, שונה זמן ההתחלה במקום גבוה מאשר במקום נמוך. בכלל מתחילים לקצור ראשונה את השעורים (ש"ב כא. 9), בסביבות יריחו מתחילין לקצור השעורים לערך בחצי חודש אפריל, על גדות הנהרות בעשרה ימים אחרי כן ובמקומות הגבוהים כחודש ימים אחרי כן. זמן בישול חטים הוא כשני שבועות אחרי בישול השעורים. משך זמן קציר שעורים וחטים הוא לערך שבעה שבועות (דברים טז. 9). זמן קציר השעורים והחטים היו לבני ישראל ימי מועד והג, בקשור עם ימי הזכרון של קורות מצוינים בדברי ימי חיי העם.

קצף 1) בקע עץ קצוץ, כקצף על פני מים (הושע י. 7). 2) חמה וכעס. יצא הקצף מלפני ה' (במדבר יז. 11), מקצפו תרעש הארץ (ירמיה י. 10), בקצפי הכיתיך (ישעיה ס. 10).

קורא, מין עוף טהור. כאשר ירדוף (הציד את) הקורא בהרים. הדברים האלה דבר דוד לשאול אשר רדף אחריו וחפץ להרגו, ועתה אל יפול דמי ארצה מנגד פני ה' כי יצא מלך ישראל לבקש את פרעוש אחד כאשר ירדוף (הציד את) הקורא בהרים (ש"א כו. 20). הדמיון הוא טוב מאד. מטבע העוף הזה הוא כי הזכרים כאשר לא ירגישו שום סכנה לפחוד ממנה המה קוראים בקול גדול איש אל רעהו ואשר לזאת נקבו בשם „קורא". העוף הזה לא ישתמש בכנפיו אם

רואה הוא כי רגליו דיות הנה להצילו מן הסכנה המרחפת עליו, ואז ירוץ ברגליו במהירות נפלאה להחבא באחד מחגוי הסלע. ובדבר הזה נדמה דוד אל הקורא, כי גם הוא (דוד) מסתתר ומתחבא במערות ובחגוי הסלעים מפני שאול הרודף אחריו לצודו.

שם העוף הזה נזכר עוד פעם אחת בכתבי הקודש והוא בירמיה (יז. 11): „קורא דגר ולא ילד (כן) עושה עושר ולא במשפט, בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל", כי מטבע העוף הזה לרבוץ על ביצי עוף אחר ומגדל אפרוחים, ואלה האחרונים כאשר יגדלו ויהיה בכחם לעוף בכנפיהם יעזבו את הקורא ואת קנו ויתחברו אל בני מינם, כאשר יקרה לפעמים כדבר הזה עם תרנגולת שרבצה על ביצי בר־אוז (ענטע), כן הוא סופו של האיש העושה עושר ולא במשפט, הוא יעזוב את חיל זרים אשר בלע בחצי ימיו ובאחריתו יהיה נבל.

קורא, 1) בן אביסף מן השוערים ממשפחת הקרחי (דהי"א ט. 19).

2) **קורא** בן ימנה מן בני לוי השוערים בימי חזקיהו (דהי"ב לא. 14).

קרב, קרוב על אויב למלחמה. מלחמה, ליום קרב ומלחמה (איוב לח. 23). המלמד ידי לקרב ואצבעותי למלחמה (תהלים קמד. 1), טובה חכמה מכלי קרב (קהלת ט. 18).

קרב 1) מעי החי בתוכו. וקרבו וכרעיו ירחץ במים (ויקרא א. 9). ויתרוצצו הבנים בקרבה (בראשית כה. 22). ונמלץ לענין לב האדם וכליותיו במקור חייו, חושיו ועשתנותיו. ותשב נפש הילד אל קרבו ויחי (מ"א יז. 22), נתתי את תורתי בקרבם (ירמיה לא. 33), ורוח נכון חדש בקרבי (תהלים נא. 12). קרבם בתימו לעולם (שם מט. 12) בקרב לבם יחשבו כי בתיהם יהיו להם לעולם. 2) תוך כל דבר וענין. בקרב הארץ (דברים ד. 5), בקרב ביתי (תהלים קא. 2), בקרבי אתה יושב (יהושע ט. 7) ועל פעלי ההרחקה: ומערת הרע מקרבך (דברים יג. 6).

קרבה, רוח רצון ונדיבה. קרבת אלהים יחפצון (ישעיה נח. 2).

קרבן, מנחה לה' ולמקדשו. להקריב קרבן לה' (ויקרא יז. 4). הקרבן היה מעולם להאדם אמצעי להתקרב אל האלהים. אם חטא האדם לאלהים ופגע בכבודו וחשב האדם כי ה' הסתיר פניו ממנו השתדל להסיר אפו ממנו שלא יעיר כל חמתו, ויפיק רצון ממנו על ידי שיגיש או יקריב לו דבר חשוב ויקר לו. וזהו ענין הכתוב: קרבת אלהים יחפצון (ישעיה נח. 2). החוקרים בענין זה שונים בדעותיהם: אם הקרבן הוא המצאת האדם או שהאדם נצטוה מן השמים על זה, אנו אין לנו עסק בחקירה זו, ואך יען כי רבים ממבארי כתבי הקודש מחליטים כי לפי דעת כה"ק לא נצטוו בני ישראל על מעשה הקרבנות מאת ה', והראיה כי בתחלת ספר ויקרא שהוא ספר הקרבנות, נאמר, „אדם כי יקריב מכם קרבן לה'" (ויקרא א. 2) הרי מבואר כי הקרבת הקרבן תלויה בחפץ ורצון האדם, אם ירצה יקריב, ואם לא ירצה אין מי שדורש מידו זאת. ועוד ראיה מביאים מן הכתוב בירמיהו (ז. 22) „כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח". אבל דברי ירמיהו אלה סותרים דברים ברורים ומפורשים בענין הקרבנות המורים כי בא להם הצווי מה' להקריב קרבנות, וכבר בהיותם בארץ מצרים נאמר: וידבר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר:..... דברו אל כל עדת בני ישאל לאמר..... ויקחו להם

שה לבית אבות שה לבית (להקריבו קרבן פסח). וכמה צווים באו אל משה בדבר הקרבנות בשבתות ובמועדים בפרוטרוט מכבשים או עזים או פרים עם מדת היין והסלת לכל אחד, ואיך יבוא ירמיהו לכפור ולבטל מה שכתוב ומפורש בתורה? אבל הכונה האמתית בדברי ירמיהו היא: כי לא צוה אותם ה' בפרט וביחוד על דברי הקרבנות כאלו הם לבדם מטרת התורה, כאשר הסכינו לחשוב ולעשות, „כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר: שמעו בקולי..... והלכתם ב כ ל ה ד ר ך..... ולא שמעו ולא הטו את אזנם וילכו בשרירות לבם הרע (והקרבנות עשו להם לעיקר).

וגם הראיה שהביא הרמב"ם מהפסוק בפרשת אחרי מות למען לא יזבחו בני ישראל את זבחיהם אשר הם זובחים לשעירים על פני השדה..... והביאום לה', שכל ענין הקרבנות הוא אך להרחיק את האדם בעבודה זרה, היא ראיה חלושה מאד, כי הכתוב מדבר אך על בשר תאוה שנאסר להם כל עיקר במדבר ונתן טעם שהיו בני ישראל נפתים באותו הזמן אחר הבלי הגוים לזבוח בכל מקום שהם רואים על כן אסר להם כל בשר תאוה ונצטוו לשחוט כל בהמותיהם לשם ה' ומה ענין איסור זה הנמשך ממצב האומה באותה שעה, בהיותם במדבר, למצות הקרבנות אשר חייבה אותם התורה לצבור וליחיד על כל דבר פשע, לתודה ולשלמים בכל זמן שיהיה שם מקדש? והתימא על הרמב"ם שהוא בעצמו מביא פסוק זה בחלק שלישי למו"נ פרק מ"ו ושם פירש באר היטב כי לענין בשר תאוה נאמר והוא מזכה שטרא לבי תרי.

למעלה אמרנו כי הקרבן הוא האמצעי שבחר לו האדם להתקרב על ידו אל בוראו להפיק רצון ממנו. האמצעי הזה הוא תלוי במצב הקולטורה של הזמן. היו ימים שהאמצעי הזה היה שחיטת בעל חי או גם אדם להפיק רצונו של היוצר. ובהמשך הזמן נשתנה האמצעי הזה והאדם בחר לו תפלה והשתפכות הנפש לפני יוצרו להתקרב אליו. מי יודע אם לא יבחר לו בזמן מן הזמנים בעתיד תחת האמצעי הזה, התפלה, אמצעי אחר להתקרב על ידו אל בוראו לפי מצב הקולטורה שתהיה אז שלטת בעולם? וכבר נמצאו בימי הבינים חכמים ופילוסופים שהתחילו לפקפק באמצעות התפלה שתהיה מרוצה להתקרב על ידה לבורא, וחשבו אותה לפחיתת הכבוד לה' כי ישנה את מחשבתו מרע לטוב על ידי תפלת האדם.

קרדום, גרזן, ללטוש קרדומו (ש"א יג. 20). הרבוי — קרדומים (שם 21) וגם קרדומות (שופטים ט. 48; תהלים עד. 5).

קרה, מקרה, איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כג. 11) מזוב שכבת זרע (מקרה — הקוף בדגש והריש בצירה).

קרה (הקוף והריש בקמצין) קור, לפני קרתו מי יעמוד (תהלים קמז. 17), ביום קרה (משלי כה. 20).

קרח אבי יותנן ויונתן שהיו שרי החיל ביהודה בעת המלחמה עם נבוכדנצר בימי ירמיהו (מ"ב כה. 23; ירמיהו מ. 13, 15, 16). כאשר עברו ימי הזעם שבו שרי החילים האלה אל גדליה בן אחיקם.

קרח, האיש המוקרח מאחורי ראשו מתואר בשם קרח. הנערים שהתעללו באלישע הנביא קראו אותו בשם קרח, „עלה קרח, עלה קרח" (מ"ב ב. 23). והמוקרח מפאת פניו נקרא בשם גבח (ע"ע).

קרח 1) קפאון נוזלים מקור. כעין חקרת הנורא (יחזקאל א. 22), על קפאון מי נוזלים, הקודרים מני קרת (איוב ו. 16) המכוסים בחושך תחת הקרת, ועל הברד קפאון מי הגשמים: משליך קרחו כפתים (תהלים קמז. 17). 2) קור, מנשמת אל יתן קרח (איוב לז. 10), ביום אכלני חורב וקרח בלילה (בראשית לא. 40).

קרח בן יצהר בן קהת בן לוי. האיש הזה נודע במחלקותו על משה ואהרן. אליו התחברו דתן ואבירם ואון בן פלת בני ראובן, ועמם עוד שתי מאות וחמשים נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם ועררו על משה ואהרן שלקחו להם משרות גבוהות בהנהגת העדה ולא חלקו כבודים גם לאנשים אחרים הראוים למשרות גבוהות. וטענתם היתה מדוע תתנשאו אתם לבדכם על קהל ה' הלא כל העדה כלם קדושים ובתוכם ה'? ומשה השיב לו כי לחנם התמרמר עליו כי הלא כל שבט לוי שהוא אחד מהם נבדל מכל עדת ישראל לעבוד את עבודת משכן ה' ולעמוד לפני העדה לשרתם, ובנוגע למשרתו ומשרת אהרן לא לקחו הם לעצמם את המשרות הגבוהות כי אם על פי ה', ולמען יוכח וידע אם אמת יהגה חכו כי אך על פי ה' עשה זאת, צוה לקרח כי ביום מחר יתאסף קרח וכל עדתו המערערים על משה ואהרן לפני ה' פתח אהל מועד ויקחו איש מחתתו וישימו עליהן קטרת וכבוד ה' יתראה עליהם בענן ואז יראה ה' בעצמו את מי בחר והקדיש לעבודתו ואותו אקריב אליו. וכן היה, ביום השני בבוקר התאספו כלם לפני משכן ה', ומשה פנה עליהם בדברים האלה: בזאת תדעון כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה כי לא מלבי, אם כמות כל האדם ימותון אלה ופקודת כל האדם יפקד עליהם לא ה' שלחני, ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה ובלעה אותם ואת כל אשר להם וירדו חיים שאולה — וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה'. ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה אשר תחתיהם, ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל הרכוש וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל, ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש מקריבי הקטרת. הדבר הזה העיר את חמת העם וילונו על משה ואהרן והאשימו אותם כי המה המיתו את עדת ה'. לדבר הזה חרה אף ה' בעם ויגוף אותם במגפה נוראה, וימת עם רב, ארבעה עשר אלף, ויהי אך החל הנגף ויאמר משה אל אהרן, קח את המחתה ותן עליה אש מעל המזבח ושים קטרת והולך מהרה אל העדה וכפר עליהם. ויקח אהרן כאשר דבר משה וירץ אל תוך הקהל ויתן את הקטרת ויכפר על העם, ויעמוד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה.

ולמען סתום פי המקטרגים על אהרן שלא יוסיפו ולא יזידו עוד לחשוב עליו כי משרת כהונתו נתונה לו ממשה אחיו ולא על פי ה', צוה משה בשם ה' כי יקחו מכל נשיא של כל שבט מטה אחד, מכל השבטים שנים עשר מטות, וכל נשיא יכתוב את שמו עליו, ואת כל המטות האלה. אשר יבחר בו ה' מטהו יפרח. כאשר צוה ה' את משה כן עשו. ויהי ממחרת ויראו והנה פרח מטה אהרן לבית לוי. ויצא פרח ויצץ ציץ ויגמול שקדים ואז נוכח העם כי מאת ה' הוא. המטה הזה השיב משה על פי ה' לפני העדות למשמרת ולאות לבני מרי.

כפי הנראה לא התערבו בני קרח

במחלוקת אביהם על משה ואהרן, ולכן לא נבלעו ביחד עם אביהם כמו שנאמר ובני קרח לא מתו (במדבר כו. 11) (ועיין ערך אביאסף). מבני קרח יצא הנביא המצוין שמואל ומזרעו היו משוררים רבים במקדש ה' ומזמורים אחדים בתהלים מיוחסים אליהם במלות המתחילות „לבני קרח".

במדרש שוחר טוב על הפסוק ובמושב לצים לא ישב מביא הגדה אחת שתכיל בקרבה הלצה על משה ואהרן שכל מלה ומלה בה היא עוקץ חד על משה ותורתו, וזו צורתה: ובמושב לצים לא ישב זה קרח שהיה מתלוצץ על משה ואהרן. מה עשה כינס עליהם את כל הקהל, התחיל לומר לפניהם דברי ליצנות, ואמר: אלמנה אחת היתה בשכונתי ועמה שתי נערות יתומות והיה לה שדה אחד, באתה לחרוש אמר לה לא תחרוש בשור וחמור, באתה לזרוע אמר לה שדך לא תזרע כלאים, באתה לקצור ולעשות ערמה אמר לה הניחי לקט שכחה ופאה, באתה לעשות גורן אמר לה הניחי תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני, הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו, מה עשתה? עמדה ומכרה את השדה ולקחה שתי כבשות כדי ללבוש גזוזיהן וליהנות מפירותיהן, כיון שילדו בא אהרן ואמר לה תני לי את הבכור, כי כן אמר הקב"ה כל הבכור אשר יולד..... תקדיש לה' אלהיך, כלומר תתנו לכהן, הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו את הולדות, הגיע זמן הגזיזה וגזזה אותן, אמר לה תני לי ראשית הגז, אמרה אין בי כח לעמוד באיש הזה הרני שוחט את הכבשות ואוכלתן, כיון ששחטה אותן אמר תני לי הזרוע והלחיים והקיבה, אמרה גם אחר ששחטתי את הכבשות לא נצלתי מידו, אמרה הרי הן עלי חרם אמר כולו שלי הוא שכך אמר הקב"ה כל חרם בישראל לך יהיה, נטלו והלך לו והניחת בוכת עם שתי בנותיה. אריך בדין? (הנכון לעשות כן?). הליצנות הזאת מביא וואלטער באחד מספוריו להראות איך הכהנים הכבידו את עולם הקשה על כלל ישראל, אך הוא כותב את כל זאת באלו הוא בעצמו בדה זאת מלבו ואת שם קרח והמדרש לא זכר ולא פקד ולא העלה על דל שפתיו.

קרח 1) בן עשו מאהליבמה אשתו (בראשית לו. 5) 2) **קרח** בן אליפז בן עשו (שם 15) מאלופי אדום. 3) **קרח** בן חברון ממשפחת כלב (דהי"א ב. 43).

קרחה, מקום מגולח בשער הראש לאות אבל. לא יקרחו קרחה בראשם (ויקרא כא. 5), לבכי ולמספד ולקרחה (ישעיה כב. 12). על מרוט השער מפאת הפנים יבוא השם גבחת ורק פעם אחת בא במקומו קרחה ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת (דברים יד. 1) כלומר בראש המצח.

קרחת, מרוט שער הראש מאחוריו מחלי צרעת. וכי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן צרעת פורחת היא בקרחתו (ויקרא יג. 42). וכן נקרא מרוט שער בגד מאחוריו פחתת היא בקרחתו (של הבגד) (שם 55).

קרי, מורת רוח, דרך מכעיס לב. ואם בזאת לא תשמעו לי והלכתם עמי בקרי, והלכתי עמכם בחמת קרי (ויקרא כו. 27, 28).

קריא, בחיר עם. קריאי מועד אנשי שם (במדבר טז. 2).

קריאה, קול דברי חזון. וקרא אליה את הקריאה (יונה ג. 2).

קריה 1) עיר גדולה, קריה וכל יושבי בה (חבקוק ב. 8). נשברה קרית תהו (ישעיה כד. 10) כנוי לבבל. ירושלים תבונה קריה נאמנה (ישעיה א. 21), קרית

חנת דוד (שם כט. 1), קרית מועדנו (שם לג. 20), קרית מלך רב (תהלים מח. 8). ולדמיון מבטח עוז: הון עשיר קרית עוזו (משלי י. 15).

קרית ארבע היא חברון. ע"ע חברון.

קרית בעל או **קרית יערים**, עיר למטה יהודה על גבול המערבי לבנימין (שופטים יח. 12), ביהושע (יח. 28) בא שמה גם קרית וכן על לוח מישע מלך מואב שורה יג (ע"ע מואב). מקרית היערים היה הנביא אוריה בן שמעיהו (ירמיהו כו. 20), לעולי הגולה התקצר שם העיר קרית ערים (עזרא ב. 25). לפנים היה שמה קרית בעל (יהושע טו. 60), גם בעלי יהודה (ש"ב ו. 2). היום שמה: קרית אל־ענב.

1) **קריות** עיר מואב, והיא נקראת גם כן **קריתים** שהיתה לפנים בחלקו של ראובן, ועברה באחרונה למואב (עיין ירמיהו מח. 23; במדבר לב. 37), ולזאת אינן נזכרות שני השמות ביחד כי אם זו לחוד וזו לחוד. בשם קריתים באה העיר הזאת: (במדבר לב. 37; יהושע יג. 19; ירמיה מא. 23; יחזקאל כה. 9) ובשם קריות: (ירמיה מח. 24, 41; עמוס ב. 2), אין זה אלא ששתיהן עיר אחת היא בשני שמות ונקראת פעם בשם זה ופעם בשם זה, כדרך הכתובים לפעמים כשבאים להוסיף דבר על הראשונות להזכיר אותן או חלק אחד מהן עוד הפעם, כדי לחבר ולדבק אליהן הדבר הנוסף, כמו: ומשפט בא אל ארץ המישור וגו' ועל ק ר י ת י ם ועל בית גמול ועל בית מעון ועל ק ר י ו ת ועל בצרה (ירמיה מח. 21—24) היא קריות, היא קריתים, אלא שהכתוב חוזר ושונה עוד הפעם את השם קריתים בשנוי התמונה בשם קריות, כדי לחבר עמו את השם בצרה, כי שתי הערים האלה באות שתי פעמים עוד יחד בפרשה, שנאמר: נלכדה הקריות והמצדות נתפשת (שם 41) נלכדה קריתים הובישה המשגב (שם 1), המצדות והמשגב היא בצרה (שם 14), ואם כן קריות וקריתים מקום אחד הוא בשתי תמונות כמו קריתים וקרתן בארץ ישראל, כי לפי דברי החכם יוליוס פירסט, קרתן הוא משקל הזוגי הישן שהיה נהוג בלשון מלפנים על כן היה לקריתים שהוא גם כן משקל הזוגי.

2) **קריתים**, עיר בנחלת מטה נפתלי (דהי"א ו. 61) וביהושע (כא 32) באה בשם „קרתן" ועיין ערך קריות בסופו דברי יוליוס פירסט.

קריות חצרון, שם עיר בנחלת מטה יהודה הנקראת גם כן בשם חצור (יהושע טו. 25) מנגב לעיר חברון.

קרן, בד עצם זקוף בראש בעלי החיים. קרן חזות בין עיניו (דניאל ח. 5) קרן בולטת. הזוגי ממנו על פי רוב בתמונת מספר הזוגי קרנים. הכלי הנעשה מקרן גדוע נקרא גם כן קרן. קרן השמן (ש"א טז. 13). במשוך בקרן היובל (יהושע ו. 5) בקרן האיל העשוי לכלי שיר. השם קרן נמלץ לפעמים לענין עוז וגבורה, מפני כי לבעלי החיים הקרן היא לפעמים מחסה עוז ותוקף. רמה קרני בה' (ש"א ב. 1) ועוללתי בעפר קרני (איוב טז. 15) שמתי לכלימה כבודי. קרנך אשים ברזל (מיכה ד. 13), אתן לך גבורה נצחת. ומקרני רמים עניתני (תהלים כב. 22) מחיל עריצים. בחזקנו לקחנו לנו קרנים (עמוס ו. 13). גם ראש גבעה מכונה לפעמים בשם קרן. כרם היה לידידי בקרן בן שמן (ישעיה ה. 1) רומז על גבעת ירושלים, ועל זויות המזבח: קרנות המזבח (ויקרא ט. 9) ועל קַוי

אור נוצץ, ונוגה כאור תהיה קרנים מידו לו (חבקוק ג. 4).

קרן הפוך (פך לסמי העינים) בשם הזה נקראת הבת השלישית של שלש בנות איוב באחריתו (איוב מב. 14).

קרס, וו כפוף לרתק בו דבר עם דבר. ועשית קרסי נחשת..... והבאת את הקרסים בלולאות וחברת את האהל (שמות כו. 11).

קרסול, פרק קצה הרגל. ולא מעדו קרסולי (ש"ב כב. 37; תהלים יח. 37).

קרע, גזר, פלח, ויקרעם לשנים קרעים (מ"ב ב. 12). וקרעים תלביש נומה (משלי כג. 21) חבוק ידים על משכבו תביא את העצל לבגדים קרועים.

קרץ, כליון גוזר ומשחית, טבח, הרג, קרץ מצפון בא (ירמיהו מו. 20) כלומר טבח לעגלה מצרים בא מצפון (מבבל).

קרקע 1) תחתית, מסד כמו רצפת בנין, קרקע הבית (מ"א ו. 15), בקרקע הים (עמוס ט. 3) בעמקי התהום. 2) מקום בגבול יהודה נגבה, ונסב הקרקעה (יהושע טו. 3). תכונת המקום לא נודעה לנו כעת.

קרקור, מקום בעבר הירדן מזרחה (שופטים ח. 10) בארץ הגלעד. מקום לא נודע לנו.

קרש, לוח עץ. רוחב הקרש האחד (שמות כו. 12), ששה קרשים (22). קרשך עשו שן (יחזקאל כז. 6) מכסה אניותיך עשו משן שנהבים.

קרת, קריה, עיר גדולה. בצאתי שער עלי קרת (איוב כט. 7), לפי קרת (משלי ח. 3) לפתח שעריה. על גפי מרומי קרת (שם ט. 3) על גגות בתיה הרמים.

קשה (בשין שמאלית), מין אגן מקוער הקשות אשר יוסך בהן (שמות לז. 16) קשות הנסך (במדבר) ד. 7).

קשיטה, השם הזה נזכר שלש פעמים בכתבי הקודש. ראשונה בספר בראשית (לג. 19) שם מסופר כי כאשר בא יעקב שלם עיר שכם קנה לו חלקת שדה במאה קשיטה ויט שם אהלו. בפעם השניה — בספר יהושע (כד. 32). ובפעם השלישית — בספר איוב (מב. 11). משערים כי הקשיטה היתה מטבע מאיזה מין מתכות. מחירה של המטבע הזאת במטבעות של הזמן ההוה איננו ידוע לנו. אונקלוס, השבעים והוואלגאטא מעתיקים „כבשה", ומדוע? לא ידענו. ויתכן שהיתה פלח כסף בתמונת כבש. ולדעת ר' עקיבא בתלמוד (ר"ה כו.) קראו באפריקה למעה קשיטה. והמעה היא רבע השקל. ולפי זה קנה יעקב את החלקה בחמשת ועשרים שקל.

קשקשת 1) קליפה, נוצת עור הדגה הטהורה. כל אשר לו סנפיר וקשקשת במים..... תאכלו (ויקרא יא. 9). 2) נוצת שריון ברזל ונחשת. ושריון קשקשים הוא לבוש (ש"א יז. 5)

קש, שרידי השבלים על שרשם אחרי הקציר, נבדל מן תבן שהוא קצה השבלים העליון. לקושש קש לתבן (שמות ה. 12) ללקוט קש במקום תבן. ורגיל במקרא לדבר קל נדף ברוח. ואכול מאש כקש יבש (נחום א. 10) כקש נדף (ישעיה מא. 2). היו כקש אש שרפתם, תהרו חשש תלדו קש (ישעיה לג. 14) כענין הרה עמל וילד שקר (תהלים ז. 15).

קשוא, פרי הגן ממין האבטיחים (במדבר יא. 5), את הקשואים ואת האבטיחים.

קשב, שמע אזן, קול שמועה. ואין קול ואין קשב (מ"ב ד. 31), והקשיב קשב רב קשב (ישעיה כא. 2).

קשב, מאזין, מקשיב. תהי נא אזנך קשבת אל תפלת עבדך (נחמיה א. 11), תהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני (תהלים קל. 2).

קושט או **קשט**, נכונה, יושר, צדק. קושט אמרי אמת (משלי כב. 21), להתנוסס מפני קושט (תהלים ס. 6) לדגול בגלל האמת. ולפי זה „מפני" מורה על הכבה. השבעים והפשיטא תרגמו מפני „קשת", כי קושטא בארמית קשת.

קשי, מרי, לב סורר. אל תפן אל קשי העם הזה (דברים ט. 27) אל קשי ערפם.

קשיון, עיר הלוים למטה יששכר (יהושע יט. 20; כא. 28) ובדהי"א (ו. 57) בא במקום קשיון השם קדש. מקום בשם קשיון לא נודע לנו כעת אולם מקום בשם קדש נודע כעת בין הערבים תחת השם חל־קדס, בקרבת תענך בנחלת מטה יששכר.

קשר, חבר מורדים. ויהי הקשר אמיץ (ש"ב טו. 12), נמצא קשר באיש יהודה (ירמיה יא. 9), ותקרא קשר קשר (מ"ב יא. 14).

קשורים, פתילי חוברת לעדי נשים. הפארים, הצעדות והקשורים (ישעיה ג. 20), התשכח..... כלה קשוריה (ירמיה ב. 22).

1) **קשת**, כלי מלחמה לירות בו חצים. קח קשת וחצים (מ"ב יג. 15). במליצה נקרא החץ בן קשת (איוב מא. 20) ובשם קשת יובן במליצת עזוז צבא מלחמה. ושברתי את קשת ישראל (הושע א. 5), וכן יובן בו בכלל כח ועוז. ותשב באיתן קשתו (בראשית יט. 24).

2) **קשת**, דמות קשת בענן. ונראתה הקשת בענן (בראשית ט. 14), כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם (יחזקאל א. 25). כפי הכתוב בתורה הקשת שנראה בענן ביום הגשם הוא אות ברית בין הבורא והאדם שלא יביא עוד מבול לשחת כל בשר כמו שנאמר את קשתי נתתי בענן וראיתיה לזכור ברית עולם (בראשית ט. 17). ולהשואלים הלא הקשת בענן הוא ענין טבעי כשהשמש מאירה מצד אחד והענן עומד מצד השני בהכרח יתראה הקשת ובלי ספק היה נראה הקשת בענן גם לפני המבול, ואיך יאמר הכתוב את קשתי נתתי כאלו הוא דבר חדש לא היה לעולמים? אבל הכונה כי הקשת אשר נתתי בענן יהיה מעתה אות ברית עולם שלא יהיה עוד מבול לשחת כל בשר. ומראה הקשת הוא אך לרמוז כי העולם ראוי לעונש המבול אבל הקב"ה חס על עולמו ואינו מביאו (עיין רמב"ן). וכן דעת רבותינו שהיו שואלים: נראתה הקשת בימיך? רצונם לאמר בזה: אם היה העולם ראוי להביא את המבול. ובדבר הזה מצאנו מעין מה שראינו במקומות אין מספר, והוא כי נשאר רושם ניכר באמונות ואגדות גויי קדם מספרי התורה ומרמזיה, שכן הקשת היה לדעתם מורה על איזה פורעניות או צרה המתרגשת לבוא לעולם.

קשת, מורה חצים בקשת. ויהי (ישמעאל) רובה קשת (בראשית כא. 28).

ר

האות ר היא האות העשרים באלף־ בית העברית. למספר היא השניה בתור המאות (200). מבטאה הוא משנה: יש בוטאים אותה בגרון ומשפטה כמשפט אות גרונית להרחיב התנועה שלפניה בפתח כמו וירא (היוד בפתח) במקום וירא (היוד בחיריק) ובכן לא תכפל בדגש, ויש מבטאים אותה בהרעדת קצה הלשון, ובמבטאה זה היא מאותיות השטף ל, מ, נ, ר, שדרכן להרחיב ולהאריך את השרשים כמו ש ר ב י ט ששרשו שבט, ד ר מ ש ק ששרשו דמשק, ובמבטא הזה היא מוכשרת גם להכפל בדגש, כמו „כרת שרך" (יחזקאל טז. 4) בשתי המלות האלה הריש דגושה. — לפעמים תבואנה האותיות ר, ד, חליפות אחת ברעותה מדמיון תמונתן כמו דבלה (יחזקאל ו. 14) במקום רבלה; וירא על כנפי רוח (ש"ב כב. 11) במקום וידא על כנפי רוח (תהלים יח. 11), ראה (שם עוף טורף) (דברים יד. 13) במקום דאה (ויקרא יד. 14), דיפת (דהי"א א. ו) במקום ריפת (בראשית י. 3).

ראה, מין עורב רואה למרחוק (דברים יד. 14). במקומו בויקרא (יא. 14) בא השם הזה עם ד, דאה. עיין ערכי דאה, דיה.

רואה 1) נביא, צופה לעמו ולעתידו. לנביא היום יקרא לפנים הרואה (ש"א ט. 9), שמואל הרואה (הדי"א כו. 23). הנני הרואה (דהי"ב טז. 7). וכן נראה הענין הרואה אתה (ש"ב טו. 27). 2) בחינת דברי משפט, שגו ברואה (ישעיה כח. 7). 3) שם עצם פרטי — הרואה בן שובל (דהי"ב ב. 52), והוא הנקרא במקום אחר (שם ד. 2) ראָיה (בקמץ תחת א, י) ממשפחת יהודה.

ראובן בכור יעקב מלאָה אשתו. המבקרים מחכמי העמים שאינם מאמינים בפרטי ספורי הקורות של אנשים פרטים מימים עתיקים מאד, מבארים ספורי הקורות של חיי ראובן שהמה סובבים הולכים על קורות השבט כלו. ולפי זה ענין בכורתו של ראובן מבארים כי הכונה בזה שבימים עתיקים מאד השבט ראובן היה הראש והמנהיג לכל שבטי בני ישראל, אבל בהמשך הימים נחלשה ממשלתו עליהם וההנהגה נמסרה לשבטי בני יוסף מנשה ואפרים. והסבה לזה היתה, משערים, פריצת גדר של אנשי השבט הזה (ראובן) בעניני זמה, והדבר הזה מרומז לדעתם במעשה ראובן עם בלהה פלגשו של יעקב. במחלקותו של קרח על משה ואהרן נחשבו גם כן דתן, אבירם ואון בן פלת בני ראובן, ובעלי המדרש (במ"ר פ' יח) מוסיפים, כי גם אליצור בן שדיאור נשיא שבט ראובן היה בראש שתי מאות וחמשים של עדת קרח. ומזה נראה ששבטו של ראובן נטל חלק גדול בהמריבה הזאת יוכל היות כי לא יכלו לסלוח למשה שנטל השררה מהבכורים וביחד עם זה גם משבטו של ראובן שהיה הבכור ומסרה לשבטו של לוי (ע"ע אבירם).

בספר בראשית טו. 9; שמות ו. 14;

במדבר כו' 5; ודהי"א ה. 3 נחשבו ארבעה בנים לראובן, אבי משפחות: חנוך, פלוא, חצרון וכרמי. ומה שמצאנו בפ' קרח און בן פלת בן ראובן, כתב הרדי"א שיתכן שפלת הוא פלוא ויש לו שני שמות (וחז"ל דרשו על זה במדרש רבה פ' קרח), כי לא מצאנו בפ' פנחס לא און ולא פלת. והנשיא לשבט ראובן בצאתם ממצרים היה אליצור בן שדיאור (במדבר א. 5; ד. 10; ז. 30; י. 18; והמרגל משבט ראובן היה שמוע בן זכור (במדבר יג. 4). מספר האנשים של שבט ראובן לפי פקודתם בצאתם ממצרים היו 46,500 (במדבר א. 21; ב. 11) ומספרם בפעם השנית היה אך 43,730 (שם כו. 7). בנסיעתם במדבר היה מחנה מטה ראובן בצד הדרומי ביחד עם השבטים שמעון וגד.

אחרי אשר כבשו בני ישראל את ארץ סיחון ועוג בעבר הירדן מזרחה נתחלקה הארץ הזאת לשבט ראובן, גד וחצי שבט מנשה, כי היה להם מקנה רב וחבל הארץ הזאת היה מסוגל מאד למרעה בקר וצאן, והם השבטים האלה התחייבו את עצמם לעזור לאחיהם יתר השבטים לכבוש את העמים שישבו בארץ כנען במערב הירדן.

הערים אשר נפלו לנחלה לבני ראובן היו: חשבון, אלעלה, קריתים, נבו, בעל מעון ושבמה, ונתנו להם שמות אחרים אחרי שבנו אותם מחדש אחר הכיבוש. תכונת הערים האלה היתה בחבל הארץ שבין הנחלים יבק וארנון. הערים דיבון וערוער היו בצד הדרומי של נחלת מטה ראובן. השמות החדשים שנתנו בני ראובן להערים הנכבשות לא נודעו לנו כי השמות נבו ובעל מעון הנזכרים בלי ספק לא היו השמות החדשים שנתנו הראובנים לעריהם הנכבשות כי קשה לשער שקראו אותן בשמות אלילים של עמי הארץ. ויש לשער כי כותב התורה מודיע לנו כי בני ראובן נתנו להערים אשר נקראו מקודם בשמות אלילים, שמות חדשים, אבל איננו מודיע את השמות החדשים האלה. בספר יהושע (יג) מתאר את הגבול הצפוני של השבט הזה ההולך ומושך מן קצה הצפוני של ים המלח עד קרוב לחשבון, והגבול המערבי הוא ים המלך והירדן, הגבול הדרומי הוא נחל ארנון, וגבול המזרח לא נזכר כלל.

מקורות שבטו של ראובן אחר הכבוש נדע כי המאורעות של ראובן היו שלובות ואחוזות ביחד עם המאורעת של שבט גד. וכמעט שקשה להבדיל ביניהם ולהגביל את ערי מושבותיהם. יחוס הטבעי של השבטים האלה זה לזה לא היה לו כל יסוד להתקרבות יתירה ביניהם כי ראובן היה בן לאה וגד היה בן זלפה שפחת רחל. בשירת דבורה תוכיח הנביאה את השבטים ראובן וגד על אשר עמדו מנגד ולא לקחו חלק במלחמת מצוה כזו נגד יבין מלך חצור וסיסרא שר צבאו. כותב הספר מ"ב (י. 33) יספר כי חזאל מלך ארם החל לקצות בישראל את כל ארץ הגלעד הגדי והראובני. ובעל דהי"א מספר כי לאחרונה הגלה תגלת פלאסר מלך אשור את השבטים האלה ראובן וגד ויביאם לחלח וחבור ונהר גוזן (דהי"א ה. 26). לעומת זה בברכת יעקב את בניו לפני מותו אין שום קשר ויחוס בין שני השבטים האלה, וכזה הננו מוצאים גם בברכת משה את בני ישראל לפני מותו (עיין בראשית מט, ודברים לג). בברכת משה הננו רואים כי מצב גד היה מאושר בעוד אשר מצבו של ראובן היה נצרך לרחמים.

זמן קצר אחר הכיבוש לא לקח ראובן חלק בעניני הכלל. דבורה בשירתה מתארת את השבט הזה יושב לבטח על פלגי מים (ל פ ל ג ו ת ראובן גדולים חקרי לב) לשמוע שריקות עדרים כאלו סכנת הכלל

איננה נוגעת אליו (שופטים ה. 15—17). בימי שאול עשו בני ראובן מלחמה עם ההגריאים וישבו מהם עם רב ובהמה רבה (דהי"א ה. 9—18). בימי דוד באו אליו לחברון אנשי חיל במספר עצום להמליכו על ישראל (דהי"א יב. 38). ולהלן (שם כז. 16) מסופר, כי בימיו הפקיד לנגיד על שבט ראובן את השר אליעזר בן זכרי. מברכת משה: יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר נראה ברור כי שבט ראובן בזמן מן הזמנים ירד מטה מטה, אבל קשה עלינו להגביל אף בקירוב את הזמן הזה.

בנוגע לתכונת נפשו של ראובן יש רמזים כי היה בעל לב טוב. כאשר הננו רואים מעצתו לאחיו שחפצו להרוג את יוסף, כי ישליכו אותו הבורה למען יוכל אחרי כן להוציאו משם ולהשיבו אל אביו. וכאשר נודע לו אחרי כן כי אחיו מכרוהו להישמעאלים קרא מכאב לב וכמתיאש הילד איננו ואני אנה אני בא? וגם כאשר התודו אחיו כי אשמים הם על אחיהם יוסף שראו צרת נפשו בהתחננו אליהם ולא שמעו לו, אמר להם ראובן: „הלא אמרתי אליכם אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש". אבל ליעקב היה טינא בלבו על ראובן שבלבל את מצעה של בלהה שפחת רחל, מפני שנתן יעקב היתרון לבלהה השפחה על לאה הגברת והעמיד את מטתו בחדר המטות של בלהה אחרי מות רחל, וראובן תבע את עלבון אמו ובלבל את המצע של בלהה. כך הבינו חז"ל את ענין הבלבול של המצע (שבת נה:). ולזאת יחוסו של יעקב אל ראובן היה לא טוב, וכאשר בקש ראובן ממנו כי ישלח את בנימין עם יתר בני יעקב למצרים והוא, ראובן, יהיה ערוב בעדו, ואם לא יביאנו אליו ימית יעקב את שני בניו של ראובן, גער בו יעקב וקראו בכור שוטה, וכי בניך הם ולא בני? (אבות דר"נ פל"ז).

ראומה, שם פלגש נחור אחי אברהם (בראשית כב. 24).

ראות (הואו במלאפום), מראה, ראות עיניו (קהלת), ולפעמים בא השם הזה הואו בחולם, כמו המבין בראות אלהים (דהי"ב כו. 5), כלומר במראות אלהים, בחזיון הנבואה.

ראי, רקוע מתכת מלוטש משיב פני העומד נכחו (שפיעגעל). כראי מוצק (איוב לז. 18).

ראי, חזון, חזיון. אתה אל ראי (בראשית טז. 13), מחזה שדי אתה! ומבאר כי אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי, האם ראיתי פעם או צעד רגל בחול של המדבר אחרי שעבר רואי? כלומר הלא לא נראה שום סימן עקבות רגל (כי השם הלום הוראתו גם כן פעם, צעד), וזהו אות כי המראה שראיתי הוא מראה מלאך אלהים. ולכן נקרא הבאר: באר לחי רואי, באר לאל חי משגיח. 2) תאר, יפה עינים וטוב רואי (ש"א טז. 12), נחמד למראה. 3) מראה נורא. ושמתיך כרואי (נחום ג. 6) ומבאר אחריו: כל רואיך ידוד ממך (7).

ראיה 1) בן שובל שם כנוי למשפחה אחת משבט יהודה מבית כלב (דהי"א ד. 2) ולהלן (פסוק 52) בא שמו גם כן בתמונת הרואה. 2) בן מיכה, שם הכנוי למשפחה אחת משבט ראובן. 3) שם משפחה אחת מן הנתינים בעולי הגולה (עזרא ב. 47; נחמיה ז. 50)

ראם, לפי המקובל הוא שור פר מקרין המתואר בכתובים גבה קומה. כתועפות ראם לו (במדבר כג. 22) ובעל קרנים גדולות, וקרני ראם קרניו (דברים לג. 17). בכתבי הקודש הננו מוצאים חיות אחדות שהמעתיקים והמתרגמים לא

ידעו אל נכון אל איזה חיה כיון הסופר, מפני כי הכותב לא ספר לנו בדיוק ובפרוטרוט את טבעה, תכונתה והרגלה של החיה ההיא. השם ראם נזכר שבע פעמים בכתבי הקדש. מן התוארים שנתנו להראם בכל המקומות האלה נודעו לנו רב או מעט ממראהו, מטבעו ותכונתו והרגלו, בכל זאת לא מצאו החוקרים במציאות חיה שנוכל לאמר עליה שהיא היא הראם הנזכר בכתבי הקודש. המעתיקים והמתרגמים היותר נודעים מכנים את הראם בשם: בעל קרן אחת". השבעים תרגמו אותו מאנאצעראס, שפתרונו בעל קרן אחת (איין הָארן) וכן תרגמו הוואלגאטא „אוניקרנים" שיש לו גם כן ההוראה הזאת. אבל החוקרים לא מצאו במציאות חיה שימצאו בה כל התוארים שמתואר בהם הראם, עם טבעו, הרגלו ותכונתו.

ונביא בזה את כל שבעה המקומות שנזכר בהם בכתבי הקודש הראם עם כל התארים המתארים אותו במקומות ההם. ראשונה נזכר הראם בפרשת בלעם: ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו, אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו, האל שהוציא את בני ישראל ממצרים חזקו כחוזק ראם. מזה אנו למדים כי כח הראם הוא כח יוצא מגדר הטבע. בפעם השניה מזכיר משה את הראם בברכתו את בני יוסף: „בכור שורו הדר לו (ההדר והיופי שלו הוא כיפעת בכור שורו) וקרני ראם קרניו (וקרנים שלו המה כקרני ראם) הקרנים האלה המה רבבות אפרים ואלפי מנשה, בהם עמים ינגח יחדו עד אפסי ארץ. מהמקום הזה נדע כי הראם הוא ממיני החיות הביתיות (כמו השור), והנביא ידבר מהראם כמו מחיה הידועה לבני ישראל השומעים, ולבד זאת רואים אנו כי השם ראם יבוא פה בלשון יחיד והשם קרן בא בלשון רבים, וקרני ראם קרניו, שמזה אנו למדים כי הראם יש לו שתי קרנים וזהו נגד המחליטים כי הראם היא חיה בעלת קרן אחת. ובבן הנביא בברכתו מדמה את יוסף לראם ואת שני בניו מנשה ואפרים לקרני ראם.

גם בתהלים נזכר הראם איזה פעמים: וירקידם כמו עגל, לבנון ושריון כמו בן ראמים (תהלים כט. 6), הושיעני מפי אריה מקרני ראמים עניתני (שם כב. 32). מזה נראה כי הראם היה מן החיות החזקות ומסוכנות. כי הנה אויביך ה' יאבדו..... ותרם כראם קרני (שם צב. 11). מכל אלה המקומות נראה ברור, כי הראם היתה חיה ידועה מאד לבני ישראל, והיתה חיה חזקה מאד, והיתה בעלת שתי קרנים, והיתה מסוג השורים אבל מדברית.

במענה ה' את איוב מן הסערה המליץ חושב את כל המלאכות שהחיות הביתיות עושות להאדם בשדה, והראם הידוע בכחו וגבורתו היה יכול להביא להאדם תועלת גדולה אם היה האדם בכחו להכרית אותו לעשות אותן: היאבה ראם עבדך, אם ילין על אבוסך, התקשר רים בתלם עבותו אם ישדד עמקים אחריך, התבטח בו כי רב כחו ותעזוב אליו יגיעך, התאמין בו כי ישוב זרעך וגרנך יאסוף? (איוב לט. 9—13). מזה יש לשער כי הראם היה נחשב לסוג השורים. גם מדברי הנביא ישעיה (לד. 6, 7): כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום, וירדו ראמים עמם ופרים עם אבירים ורותה ארצם מדם..... נראה כי הראם היה נחשב לסוג השורים אך היה חיה מדברית. אונקלוס תרגם דישן (דברים יד. 5) רומא, כי לפי דעתו ראם הוא ממין הצביים.

כמעט כל המבארים החדשים באו לכלל הסכמה אחת כי הראם היה שור מדברי מקרין גדול וחזק מאד אבל כעת

איננו עוד במציאות כמו השור המדברי הידוע בספרות האנגלית בשם אורוס, שגם הוא נכחד כעת מן העולם.

הרב ר׳ שלמה לעוויזאָהן מביא בספרו זאָאָלאָגיע דעם תלמודס הגדה אחת אדות הראם שממנה נראה כי הראם היה נחשב לחיה היותר גדולה מכל חיות הארץ. כאשר נגמר בנין התבה של נח וכל החיות באו אל נח כי יכנים אותם אל התבה, בא גם הראם עמהם, אבל לא היה באפשרי להכנים אותו אל התבה מפני גדלו ולא נשאר לנח ולבניו אך לקשור אותו בחבל אל התבה.

ראמות, מחמדים יקרים מאד. וראמות וכדכד נתנו בעזבוניך (יחזקאל כז. 16), ראמות וגביש (איוב כח. 18) תרגומו סנדלבין והוא בלשון פרס אבן יקרה מאד.

ראמות, עיר מקלט בגלעד למטה גד, ולזאת היא נקראת לפעמים רמות־גלעד או ראמות בגלעד (דהי״א ו. 65), נזכרת ראשונה בדברים (ד. 43) כעיר מקלט. והיתה גם כן עיר הלוים (יהושע כא. 38). אם כי העיר הזאת היתה ידועה ומפורסמת מאד בכל זאת אין אנו יודעים מקורותיה הראשונים. כלום נודעו לנו קורותיה אך בימי המלכים אחאב, אחזיה, יהורם ויהוא, ודבר המלחמות שהיו בין מלכי ישראל ומלכי סוריא אשר בדמשק במשך מאה שנים מן 800 עד 700 לפני המספר הנהוג, באחת מן המלחמות האלה הומת המלך אחאב (מ״א כב. 34—37). בזמן קצר אחרי זאת נפצע במלחמה יורם בנו ואחרי כן נהרג בידי יהוא שנמשח למלך ישראל על ידי הנביא אלישע.

בהושע (ו. 8) נזכרת עיר בשם גלעד. המבארים לא יכלו לכוין בדיוק את תכונת המקום הזה, אבל קרוב מאד לשער כי הנביא מרמז על רמת גלעד, כי הדבר הזה רגיל מאד בכה״ק להשתמש רק בשם אחד לערים שנקראות בשני שמות.

בעלי התלמוד (מכות ט:) מחלקים את כל ערי המקלט לזוגות, באופן שכל אחת מהן בעבר הירדן מזרחה יש לה בת זוג בעבר הירדן מערבה. העיר שכם האמצעית בשלשת ערי המקלט בעבר הירדן מערבה היא בת זוגה של העיר רמת גלעד בעבר הירדן מזרחה, כי היא כמעט עומדת למולה.

לפי החקירות היותר חדשות בענין הזה רמת גלעד עמדה במקום הידוע כעת בשם געראש, כי המקום הזה ראוי ומוכשר להיות עיר מקלט, כי המקום עומד על הדרך היותר בטוחה בפלך הזה, וגם קבלת היהודים מסכמת לזה.

ראמות, עיר למטה יששכר (דהי״א ו. 58), ביהושע (יט. 21) בא שמה רמת (בסגול תחת הריש והמם) ושם (כא. 29) בא שמה גם כן ירמות, העיר הזאת היתה עיר הלוים ממשפחת בני גרשון.

ראש, גלגולת החי מקדקדו עד צוארו. מכף רגל ועד ראש (ישעיה א. 6), מראשו ועד רגלו (ויקרא יג. 12). החכם עיניו בראשו (קהלת ב. 14) משגיח על דרכו לפניו. הורידו לארץ ראשן (איכה ב. 10) באבלן. וידיך על ראשך (ירמיה ד. 37) משממון. הראש כלב אנכי (ש״ב ג. 8) נבזה ונקלה. יען כי הראש הוא החלק היותר נכבד בגוית האדם לכן יבוא לפעמים לכנוי עצמותו ונפשו: ברכות לראש צדיק (משלי י. 6), גמולך ישוב בראשך (עובדיה 15). השם ראש הושאל גם כן למרום קין כל דבר, ומגדל וראשו בשמים (בראשית יא. 4), בראש השרביט (אסתר ה. 2), ראש המטה (בראשית מז. 31) מקום המראשה. נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד. 4), וגם על כל דבר נעלה בערכו. בשמים ראש (שמות ל. 23),

בראש הומיות (משלי א. 21), בראש מרומים (שם ח. 2) על יד ארמנות גבוהים מאד, גם נהרים גדולים נקראו בשם ראשים (בראשית ב. 10), ליחס ערים וממלכות, עמים ושבטיהם: ראש ארם דמשק (ישעיה ז. 8), ראש אמות (במדבר כה. 15), ראשי הכהנים (נחמיה יב. 7), על המחל בשיר המקהלה ראש התהלה יהודה לתפלה (שם יא. 17); על תחלת דבר: בראש שני הדרכים (יחזקאל מ. 1), ראש חדשים (שמות יד. 2). גם כלל דבר ומספרו: כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל. 12), וכן נקרא עקר חוב, ושלם אותו בראשו וחמשיתו יוסף עליו (ויקרא ה. 24). גם גלגלת צמח שומשמין נקרא בשם רוש או ראש: וישקני מי ראש, הוא מיץ הצמח שומשמין הנקרא אפיום המוסף בראש שותיו רות עועים ומשחית נפשו, ולכן בא לכנוי משפט מעוקל, ופרח כראש משפט (הושע י. 4), ענבימו ענבי ראש (דברים לב. 32) כונתו פרי מעלליהם הוא פרי משחית, פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה (שם כט. 17), ויתכן שהשם ראש הוא אחד מסמי אקטינין (שטורמהוט) והוא מיץ האבעבועות בשרשי הצמח הזה שהוא בכור מות המזיק מכל מיני רעל ולכן תכונה בו גם חמת פתנים, ראש פתנים (דברים לב. 33). ועיין ערך נחש — פתן.

ראש (שם עצם פרטי) בן בנימין בן יעקב. אחי וראש מפים (בראשית מו. 21), ובספר במדבר (כו. 38) בא תחתיהם אחירם ושפופם. ובדהי"א (ח. 1, 5) אחרת ושפופן.

ראשה, האבן הראשה (זכריה ד. 7), אבן שהיא ראש פנה לעיקר יסוד הבנין.

ראשון, שם מספר סדורי לאחד, ראשון הוא לכם לחדשי השנה (שמות יב. 2), כי שאל נא לדור ראשון (איוב ח. 8) ענינו קדמון, ברית ראשונים (ויקרא כו. 45) ברית ימים קדמונים. שוממות ראשונים (ישעיה מא. 4) דורות ראשונים. הראשונות הנה באו (שם מג. 9), הנבואות הראשונות. זכרו ראשונות מעולם (שם מו. 9) קורות קדמוניות. מרום מראשון (ירמיה יז. 12) מדור ראשון, מעולם. השם ראשון יורה גם כן למושג נעלה בערכו, השרים הראשונים (דניאל י. 13), הראשונים ליד המלך (דהי"א יח. 17).

ראשות כמו **מראשות** — מקום ראש איש על משכבו. ויקח דוד את התנית מראשותי שאול (ש"א כו. 12).

ראשית, תחלה, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א. 1). ועל הראשון בפרי בטן: בכורי אתה כחי וראשית אוני (שם מט. 3). וירא ראשית לו (דברים לג. 21). לפעמים יורה השם ראשית על הנעלה בערכו, מבחר, מיטב, ראשית הגוים (עמוס ו. 2), וראשית שמנים ימשחו (שם ו. 6), ראשית חכמה קנה חכמה (משלי ד. 7).

רב, עצום במספר, מספוא רב עמנו (בראשית כד. 25). פעמים רבות (קהלת ז. 22). שנים רבות (נחמיה ט. 30). במליצה יבוא לפעמים התאר הזה לפני המתואר, כמו: רב קשב (ישעיה כא. 7). כל רבים עמים (תהלים פט. 51), רבות בנות (משלי לא. 29). לפעמים יבוא התאר רב במושג גדול באורך או ברוחב, רב ממך הדרך (מ"א יט. 7), ועל הגדול בערכו, מלך רב (תהלים מח. 3), שלום רב (שם קיט. 165) וכן יורה לפעמים על כנוי פקידי הכהונות, רב ביתו (אסתר א. 8), רב טבחים (מ"ב כה. 8), רבשקה (שם יח. 17) עיקר ענינו שר המשקים.

רב, מורה חצים בקשת, השמיעו אל בבל רבים, כל דורכי קשת (ירמיה נ. 29), יסובו עלי רביו (איוב טז. 13).

רוב עצמת מספר ומדה, שפע. ורוב דגן ותירוש (בראשית כז. 28), ורב שנים יודיעו חכמה (איוב לב. 7), לא יספרו ולא ימנו מרוב (מ"א ח. 5). ועל החלק הגדול מהכלל, ורצוי לרוב אחיו (אסתר י. 3).

רבבה, רבוא, עשרת אלפים. ומאה לאלף, ואלף לרבבה (שופטים כ. 10). בכלל הוראתו מספר רב מאד, רבבה כצמח השדה (יחזקאל טז. 7), ברבבות נחלי שמן (מיכה ו. 7), לא אירא מרבבות עם (תהלים ג. 7), תרגומו ממצותא דעמא, נראה שגרס מריבות. הופיע מהר פארן ואתה מרבבות קודש, לדעת פירסט כונתו ממריבת קדש (דברים לג. 2).

רבה, עיר המלוכה של בני עמון (ש"ב יא. 1, 12, 27; עמוס א. 14; יחזקאל כה. 5). ובספר דברים (ג. 11) באה בשם רבת בני עמון והערים סביבותיה נקראות בנות רבה. נפלא הדבר כי בכל כה"ק לא נזכרת שום עיר אחרת של בני עמון זולת העיר רבה. תכונת העיר הזאת היתה במרחק עשרים וחמש פרסאות צפונית מזרחית לקצה הצפוני של ים המלח. האדמה סביבותיה פוריה ושמנה מאד, הוא חבל הארץ בבקעת נחל יבק הנודעת כעת בשם נחל עמון ומצויינת בטובה ושמנה. תחת ממשלת תלמי השני (פטאלאמעאוס פילאדעלפיה) נבנתה העיר מחדש, ושמה הוסב לשם פילאדעלפיה, אבל שמה העתיק „רבה" לא נשכח מזכרון יושביה, וגם כעת נשאר לה השם „עמון".

העיר רבה נזכרת אך שתי פעמים בכה"ק בכל משך הזמן עד ימי דוד. ראשונה בספר דברים (ד. 11) נזכרת דרך אגב, כי בהעיר הזאת היתה נמצאת מטתו (או ארונו) של עוג מלך הבשן שארכה היה תשע אמות, ושניה — בספר יהושע (יג. 25), כי תכונתה היתה מעבר לגבול נחלת מטה גד במזרח הירדן. בש"ב (י. יא. יב) מסופר כי דוד שלח מלאכים אל חנון מלך בני עמון לנחמו על מות אביו נחש שהיה ידיד דוד, אבל שרי בני עמון חשדו את המלאכים כי לראות את ערות הארץ באו, ולזאת צוה חנון לגלח את חצי זקנם ולכרות את מדויהם בחצי עד שתותיהם, כדי להבזותם, וישלחם. העמונים ידעו היטב כי נכונה להם מלחמה מצד דוד שבלי ספק יקח נקמתו על הבזותם את עבדיו על לא דבר, וישכרו חיל רב מארם ומהעמים שבניהם, ללחום עם חיל דוד ששלח על בני עמון תחת פקודת שר צבאו יואב. בראות יואב את מערכות המלחמה ואת מלכי הברית שהיו עם בני עמון חלק את חילו לשנים — המחצה האחת לקח תחת פקודתו והמחצה השניה מסר בידי אבישי אחיו. יואב עם חילו לחם נגד הארמיים, ואבישי עם מחציתו נלחם עם בני עמון. ויהי כאשר נגפו הארמיים לפני יואב הפכו גם בני עמון את פניהם לנוס מפני אבישי, וישובו אל עירם רבה להסתר מפני האויב. כשנה אחרי כן אסף דוד עוד אנשי חיל מישראל ויתחבר עמם אל יואב ואל חילו וילכוד את רבה. יושבי העיר הזאת היו מוכרחים להכנע לפני חיל דוד אחרי שלכד יואב את „עיר המים" (ש"ב יב 27). אולם לדעת טישענדארף צריך להיות בפסוק 27 „עיר מלכם" תחת עיר המים, מפני כי אין לנו שום יסוד להחליט כי רבה היתה נחלקת לשתים ובהחלק האחד היו מעינות מים שמהם שאבו גם יושבי החלק השני מים לשתיה ולשאר צרכי החיים. ולנוסחה הזאת מסכים האמור בפסוק 26 וילחם יואב וילכוד את עיר המלוכה (כלומר המצודה שיש בה המלך ושריו) (27),

וישלח יואב מלאכים אל דוד לאמר: נלחמתי ברבה וגם לכדתי את „עיר המלוכה", ועתה אסוף את יתר העם וחנה על ה ע י ר ולכדה פן אלכוד אני את העיר ונקרא שמי עליה. דוד מיהר לבוא אל רבת וילכדה ויקח את עטרת האליל מלכם (בחירק תחת המם) וישם על ראשו ויוציא מהעיר שלל הרבה מאד.

מדברי הנביאים נדע כי העיר רבה שבה עוד הפעם אל בני עמון. כן נראה מדברי הנביא עמוס (א. 14) והצתי אש בחומת רבה ואכלה ארמנותיה.. והלך מלכם בגולה הוא ושריו יחדו. ירמיה (מט. 2) מנבא: לכן הנה ימים באים נאם ה' והשמעתי אל רבת בני עמון תרועת מלחמה והיתה לתל שממה. גם יחזקאל מנבא לרבה רעה בדברים האלה: ונתתי את רבה לנוה גמלים ואת בני עמון למרבץ צאן... (יחזקאל כה. 5).

במאה השלישית לפמה"נ היתה העיר רבה עוד עיר ידועה ומצויינת. ותלמי (פטאלאמעא) פילאדעלפוס הסב את שמה פילאדעלפיה. לפי דברי פאליביוס סבלה העיר רבה נוראות ממצור אנטיוכוס הגדול עד אשר לכדה והכניעה.

הרבית (בהא הידיעה), שם עיר, נזכרת ביהושע (יט. 20) בשפוע הדרומי של הרי גלבוע. תכונתה בנחלת מטה יששכר. וקרוב לשער כי היא העיר הנודעת כעת בשם רבה.

רבו, רבוא, כמו רבבה, עשרת אלפים. הרבה משתים עשרה רבו אדם (יונה ד. 11), ארבע רבוא (עזרא ב. 64).

רביבים, מי גשם יורה, מטר מורה (רעגענשויער). כרביבים עלי עשב (דברים לב 2; מיכה ה. 6)׳ ואת השמים יתן רביבים (ירמיה יד. 22), כרביבים זרזיף ארץ (תהלים ע"ב 6).

רביד, ענק לעדי הצואר. ואתנה... רביד על גרונך (יחזקאל טז. 11), רביד הזהב (בראשית מא. 42).

רביעי, מספר סדורי מן ארבעה. יום רביעי (בראשית א. 19), בשנה הרביעית (מ"א ו. 1), ברביעי בחמשה לחודש (יחזקאל א. 1) ענינו בחודש הרביעי, וכן צום הרביעי (זכריה ח. 19) הוא צום שבעה עשר בתמוז. בני רבעים (מ"ב י. 30) בני דור רביעי. רביעית בסמיכות אל שם ענינו רבע, רביעית ההין (במדבר טו. 5), רביעית היום (נחמיה ט. 3).

רבית, עיר למטה יששכר (יהושע יט. 20). ע"ע הרבית.

1) **רבלה**, או **רבלתה** (ירמיה נב. 10) שם עיר בארץ חמת, בבקעה בין רוכסי ההרים לבנון וחרמון על שפתה הימנית של הנהר אראנטעס, כחמשים מיל דרומית מערבית לחמת. ברבלה אסר פרעה נכה את יהואחז שמלך אז בירושלים ויסירהו ממלוכה ויביאהו מצרימה וימת שם וימלך תחתיו את אליקים בן יאשיהו ויסב את שמו יהויקים. לרבלה הביאו את צדקיהו מלך יהודה להענישו על מרדו בנבוכדנצר ושם עורו את עיניו ויאסרהו בנחושתים ויביאהו בבלה ויתנהו בבית הפקודות עד יום מותו (ירמיהו נב. 11). רבלה היא כעת אך כפר קטן ובו כארבעים בתים קטנים

2) **רבלה**, שם עיר בין ים כנרת וחצר עינן, משפם הרבלה. אם כי תכונתה בדיוק לא נדע כעת אבל זאת ידענו בבירור כי שונה היא מרבלה 1. השבעים גורסים בבמדבר (לד. 11) הרבלה (בצירה תחת הב') תחת הרבלה (בחירק תחת הר').

רב מג, הוא שם משרה בממלכת בבל הקדומה, ופתרון השם הזה הוא — ראש של כת המגיים שהיתה הכת היותר

חשובה ומצויינת בבבל. בעת חורבן הבית בירושלים על ידי נבוכדנצר היה שם הראש הזה נרגל שראצר, כאשר נלכדה ירושלים בשנת האחת עשרה למלכות צדקיהו ישב הרב מג הזה ביחד עם שאר השרים של מלך בבל בשער התוך בירושלים. משערים כי נרגל שראצר הוא הוא נריגליסאר שעלה על כס המלוכה של ממשלת בבל בשנת 560 לפמה"נ (16 שנים אחר חורבן ירושלים ע"י נבוכדנצר). ההוראה במושג השם רב מג שהבאנו למעלה היא דעת גיזיניוס, והיא היותר קרובה לאמת, וישנן בזה עוד השערות אחרות, אבל הנן רחוקות ואינן מתקבלות על הלב.

רב סרים 1), גם השם הזה, כמו השם רב־מג, הוא שם משרה ולא שם עצם פרטי. את השר הזה שלח סנחריב מלך אשור, ביחד עם השרים תרתן ורב־שקה, אל חזקיהו מלך יהודה, לדרוש ממנו להכנע מפניו ולמסור לו את מצודות ירושלים (מ"ב יח. 17). ובכן היה השר הזה מן שרי מלך אשור. 2) אבל שם שר בכנוי כזה רב־סרים הננו מוצאים גם בין שרי מלך בבל (נבוכדנצר) בלכדו את ירושלים בשנת האחת עשרה לממשלת צדקיהו בירושלים (ירמיה לט. 3). כפי הנראה מפסוק זה היה שם העצם של רב סרים הזה „שרסרים". 3) ונמצא עוד שר בשם רב סרים, ששמו העצמי היה נבושזבן. ונרגל זראצר רב מג, ושארי רבי מלך בבל השר הזה ביחד עם נבוזראדן רב טבחים, שלחו ויקחו את ירמיהו מחצר המטרה ויתנו אותו אל גדליהו בן אחיקם להשיבו (את ירמיהו) בתוך העם (שם יג. 14). ועיין ערך סרים.

רבע 1) רבץ, שכב, ארחי ורבעי זרית (תהלים קלט. 3), דרכי ומשכבי הרחבת. 2) רביעית דבר, אחד מארבעת חלקי דבר. רבע ההין (שמות כט. 40), צד דבר רבוע (קוואדראט זייטע), רבוע אל ארבעת רבעיו (יחזקאל מג. 16).

רבע, שם אחד ממלכי מדין שנפלו חללים מחרב ישראל בימי משה (במדבר לא. 8). האיש הזה מכונה בספר במדבר בשם מלך. וכן נקראו גם יתר מחבריו הנקובים בשמות שם. אולם בספר יהושע (יג. 21) נקובים בשם נשיאים.

רובע, רביעית דבר. ורובע הקב (מ"מ ו. 25). להשם רובע ישנה עוד הוראת רבץ או שכבת אבק. מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל, כלומר ומי ספר את אבק ישראל (במדבר כג. 10).

רבע בן נכד, אחד מדור רביעי, על בנים ועל בני בנים, על שלשים ועל רבעים (שמות לה. 7).

רבץ, מקום מנוחה, משכן בטח, מרבץ לרבץ בקר (ישעיה סה. 10), בנוה תנים רבצה (שם לה. 7), ועל מעון אדם, אל תשדד רבצו (משלי כד. 15).

רבקה בת בתואל בן נחור ואשתו מלכה, ואחות לבן ונשאת ליצחק. הספור על אדות קשר הנשואים בין רבקה ויצחק, תפלת העבד לה' כי יוכיח ה' את הנערה הראויה ליצחק, והאות והסמן שבחר למען ידע כי נוכח ה' דרכו — הוא מלא רגשי בטחון חזק בה' כי ימלא משאלות עבדו אברהם בנוגע לנשואי יצחק. אברהם שלח את עבדו הנאמן אליעזר לארם נהרים לקחת אשה לבנו ליצחק ממשפחתו ומבית אביו ולא מעמי הכנענים אשר הוא יושב בקרבם. כאשר הגיע העבד לעיר חרן בקרבת הבאר אשר מחוץ לעיר התפלל לה' כי יתן לו אות כי הוא הולך בדרך המובילה אותו למחוז חפצו. האות היה: כי יבקש מאחת הנערות היוצאות אל הבאר לשאוב מים, כי תשקהו מים, והיא תשיב לו כי נבונה היא להשקות גם את גמליו, והיתה הנערה ההיא אשר הוכיח ה' לאשה ליצחק. סוף

הדבר היה כי הנערה אשר מלאה חפצו לחשקותו והוסיפה כי נכונה היא בחפץ לבב לחשקות גם גמליו היתה רבקה בת בתואל בן נחור אחי אברהם. כאשר הציע אליעזר את פרטי הדברים לפני אבות רבקה ואחיה לבן הסכימו כולם כי מאת ה׳ היה הדבר הזה וגם רבקה הביעה דעתה חפצה ורצונה להיות אשה ליצחק. וישב העבד ורבקה עמו לארץ כנען ותהי לאשה ליצחק וינחם יצחק אחרי אמו שרה.

עשרים שנה אחרי הנשואין היתה רבקה עקרה. אחרי כן התפלל יצחק לה׳ ונתברכה בתאומים, בשני זכרים: עשו הבכור ויעקב שני לו. טרם נולדו סבלה מאד מהריונה, וכאשר שאלה את פי נביא הזמן ההוא מה יהיה משפט הבנים אשר בקרבה, השיב לה כי שני בנים בבטנה והמה מריבים זה עם זה למי משפט הבכורה, אבל סוף הדבר יהיה כי רב יעבוד צעיר. רבקה שמרה את הדברים בלבה, כאשר הגיע יצחק לזקנה ושיבה וחפץ לברך לפני מותו את בכורו ולמסור לו את ההנהגה הראויה לבכור, עשתה בערמה להסב הדבר כי יצחק ברך את יעקב הצעיר ומסר לו משפט הבכורה, והיא עשתה זאת מפני כי לה הודיע הנביא בעת הריונה כי הבכור (עשו) יעבוד את הצעיר (יעקב) כי כן גזרה ההשגחה העליונה. הדבר הזה עורר שנאה גדולה בין האחים עשו ויעקב. ועשו גמר בדעתו להמית את יעקב אחיו. הדבר הזה נודע לרבקה ותשלח את יעקב למשפחתה ולבית אביה. הדבר הזה נעשה בהסכמת יצחק בעלה, אבל בכדי שלא ידאב לב בעלה הזקן על המשטמה בין בניו אמרה לו כי שולחת היא את יעקב לבית אביה למען לא יקח לו אשה מבנות כנען כאשר עשה עשו, ונשיו הנה מורת רוח ליצחק ולרבקה.

מיתת רבקה וקבורתה לא נזכרו ביחוד בכה״ק, אבל דרך אגב מסופר בסוף ספר בראשית (מט. 31) כי רבקה קבורה במערת המכפלה בארץ כנען.

רב-שקה או שר המשקים של מלך אשור (סנחרב) ששלח ביחד עם שרים אחרים אל חזקיהו מלך יהודה לדרוש ממנו כי ימסור את ירושלים בידי חילו שצרו אז על ירושלים. רבשקה פנה בדבורו בשפת יהודית (עברית) באזני העם אשר על החומה ודרש מהם כי ימסרו את העיר בידי מלך אשור כי לא יעלה בידם להמלט מיד מלך אשור. שרי יהודה בקשו ממנו כי ידבר אליהם בשפת ארמית כי שומעים ומבינים השרים את השפה הזאת ולא ידבר אליהם יהודית המובנת להם, אבל רבשקה השיב להם בגאוה ובגודל לבב כי מלכו שלח אותו לא אל המלך והשרים כי אם אל העם.

רגב, צרור עפר יבש, ורגבים ידובקו (איוב לח. 35), רגבי נחל (שם כא. 33).

רוגז, רוגזה, חרדה נדודים, זעף, שאון, על סוס מלחמה ברעש ורוגז יגמא ארץ (איוב לט. 25), ועל הרעם ברוגז קולו (שם לז. 2). שם רשעים חדלו רוגז (ג. 17), שאון משובתם יחדל, קצר ימים ושבע רוגז (שם יד. 1) נדודים וחרדה, ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג. 2) בשאון חמתך ומימיך ברגזה ובדאגה תשתה (יחזקאל יב. 18).

רגל, כרע החי מירכו עד פעמו, רגל אדם ורגל בהמה (יחזקאל כט. 11), וחלצה נעלו מעל רגלו (דברים כה. 9), נכה רגלים (ש״ב ד. 4). פסח שתי רגליו (שם ט. 13), ורגלים לפסח אני (איוב כט. 15) סומך לכל נופל. והורגלה תמונתו גם לרבוי: ארבע רגלים (ויקרא יא. 23), בשרץ מרבה רגלים (שם 42) ובהשאלה לרגל, שולחן לארבע רגליו (שמות כח.

26), וכאשר יבוא נרדף עם פעמים יבוא בתמונת רבוי, רגלים (הריש בשוא והגמל בקמץ) מדוע הכיתני זה שלש רגלים (במדבר כב. 28), שלש רגלים תחוג לי בשנה (שמות כג. 14) כמו שנאמר להלן שלש פעמים בשנה (שם 17). תחתית הרגל ומצעדה נקראת כף רגל או שורש רגל, מכף רגל ועד ראש (ישעיה א. 6), על שרשי רגלי תתחקה (איוב יג. 27), עד מדרך כף רגל (דברים ב. 5), עד מקום צעד אחה, כשמוע אחיהו את קול רגליה באה בפתח (מ"א יד. 6), והשקית ברגליך כגן הירק (דברים יא. 10) במכונה שדורכים עליה ברגל להעלות המים ממקורם ולהוליכם בתעלה אל הגנות הרחוקים ממנו כנהוג עד היום באפיקי נהר נילוס במצרים. מימי רגליהם קרי (ישעיה לו. 12) הוא תקון הלשון במקום שיניהם (מי השתן שלהם). יפלו תחת רגלי (תהלים יח. 39) כלומר יכנעו לי. וכן יאמר ה' על היקום הנכנע לרצונו. השמים כסאי והארץ הדום רגלי (ישעיה י. 1). בשם רגל יכנה העברי את מהלך הנוסע, ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים (בראשית לג. 14). לעם אשר ברגלי (שופטים ה. 5) ההולכים עמי. צדק יקראהו לרגלו (ישעיה סא. 2) ללכת אחריו, וחמש נערותיה ההולכות לרגלה (ש"א כה. 42). ומזה הושאל לענין עקב בגלל, ויברך ה' אותך לרגלי (בראשית ל. 30), וכן בא רגל לענין מנהג אדם וארחו המוסרי, באשורו אחזה רגלי (איוב כג. 11), מכל אורח רע כלאתי רגלי (תהלים קיט. 101), ואשיבה רגלי אל עדותיך (שם 59).

רוגלים, שם מקום בארץ הגלעד לצד הצפוני. מקום מגורי ברזילי (ש"ב יז. 27). הוראת השם הזה היא — מקום משקים מים ברגל. וברזילי הגלעדי ירד מרוגלים (שם יט. 32).

רגם בן יהדי ממשפחת כלב למטת יהודה (דהי"א ב. 16).

רגם מלך, שר דריוש מלך מדי ופרס בימי הנביא זכריה הנשלח מבני הגולה שנשארו בבבל לשאול את הכהנים והנביאים בירושלים את צריכים הם להתענות בתשעה באב גם כעת על חרבן בית ה' שנבנה בימים ההם מחדש מפני שהגאולה לא היתה עוד שלמה (זכריה ז. 2). סגנון הלשון בפסוק הזה איננו מבואר וקשה להולמו. וביחוד קשה להביז השמות בית אל, שראצר (ע"ע).

רגמה, צבא הקלעים, ולדעת ש"ב זהו כונת הכתוב בתהלים (סח. 28) שרי יהודה רגמתם, שרי יהודה היו צבא הקלעים שלהם.

רגע, הרף עין, תנופת עפעפים, זמן קטן מאד. רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך (שמות לג. 3), חבי כמעט רגע (ישעיה כו. 20). משפט המלה חבי הוא כמו חבי, וכן בא לענין העם: רגע אדבר על גוי (ירמיה יח. 7), לרגעים ענינו: כל רגע ורגע. לרגעים אשקנה (ישעיה כז. 3), וחרדו לרגעים (יחזקאל לב. 10).

רגש, קול המון. בבית אלהים נהלך ברגש (תהלים נה. 15) בקול מחנה וקהל עם.

רגשה, קול המולה, מרגשת פועלי און (תהלים ל. 3).

רדיד, צעיף למעטפת נשים. נשאו את רדידי מעלי (שה"ש ה. 7), צעיף (בראשית כד. 65) תרגום ירושלמי רדיד.

רהב (הריש וההא בקמוצים) מתגדל לשקר רהבים ושטי כזב (תהלים מ. 5).

רהב (הריש והה בפתחין), גודל לבב, גאות, הנביא ישעיה קרא למצרים אשר הבל וריק יעזורו: רהב הם שבת (ישעיה ל. 7) עם מתהלל בשבתו בית, כאמרו על האליל ללא יועיל: כתפארת

אדם לשבת בית (שם מד. 13), ומזה היה השם רהב לשנינה על מצרים בכל המקרא, הלא את (זרוע ה') היא המחצבת רהב מחוללת תנין (שם יא. 9), הוא פרעה התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו (יחזקאל כט. 3). אזכיר רהב ובבל (תהלים פז. 4), דכאת כחלל רהב (שם פט. 11). ובתבונתו מחץ רהב (איוב כו. 12), תחתיו שוחחו עוזרי רהב (שם ט. 13), כמו שאמר יחזקאל ונפלו סומכי מצרים (יחזקאל ל. 6) ונשברו כל עוזריה (שם פסוק 8).

רהט, צנור מרוץ מים אל השקת, ותמלאנה את הרהטים להשקות צאן אביהן (שמות ב. 16). מלך אסור ברהטים (שה"ש ז. 6) בהשקותך את צאנך גם מלך יעמוד כאסור ברהטים להביט ביפי מראך.

רהיט, קרש חלק לספון גג, רהיטנו ברותים (שה"ש א. 17).

רוח 1) אויר הממלא את כל רחבי תבל מאין מקום בלתו. לעשות לרוח משקל (איוב כח. 25), ופראים שאפו רוח (ירמיה יד. 16) שאפו האויר לשבור צמאם מאין מים, ולכן בא על הדבקים היטב: אחד באחד יגשו ורוח לא יבוא ביניהם (איוב מא. 8), ויתואר הכח המניע את מכונת גו כל חי ותקופת דמו, כל בשר אשר בו רוח חיים (בראשית ו. 16), לא יתנני השב רוחי (איוב ט. 18) להחליף כח, אדברה בצר רוחי (שם ז. 11) בהכלא נשימתי מיגון וכעס. במליצה על המלך אשר הוא כרוח החיה באופני הממשלה: רוח אפינו משיח ה' (איכה ד. 20) ונאמר על הגוע תצא רוחו ישוב לאדמתו (תהלים קמו. 4), ועל אלילים אלמים: ולא רוח בם (ירמיה י. 14). ובכלל נרדף הוא עם השמות נפש, נשמה, כל עוד נשמתי בי ורוח אלוה באפי (איוב כז. 3), רוחו ונשמתו אליו יאסף (שם לד. 14), ונאמר על אלהים: אלהי הרוחות לכל בשר (במדבר כז. 16), חליפות הנשימה בפה הן יסוד כל קול ודברים, ולכן נקרא דבר שפתים בשם רוח, בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם (תהלים לג. 6), וברוח שפתיו ימית רשע (ישעיה יא. 4), במשפטי פיו. 2) גם תנועת האויר והליכתיו נקרא בשם רוח, סובב הולך הרוח ועל סביבותיו שב הרוח (קהלת א. 6), ויעבר אלהים רוח על הארץ (בראשית ח. 1), וה' הטיל רוח גדולה אל הים (יונה א. 4), לרוח היום (בראשית ג. 8), בנשוב רוח מקר (בצירה תחת המם), וכן נאמר על עת הערב: עד שיפוח היום (שה"ש ב. 17) רוח הערב, הרוחות נבדלים לפי דרך הליכותם, רוח קדים (שמות י. 13), רוח ים (שם 13), רוח צפון (משלי כה. 23), עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני (שה"ש ד. 16) מובן בו רוח צפון ורוח תימן. ומזה יצא לשם רוח ענין צד כארבע רוחות השמים (זכריה ב. 10) בכל פאתי תבל, ועל צד בנין מצד רוח הצפון (יחזקאל מב. 17). 3) הרוח הוא כח נעלם מעין רואים הנגלה רק בעלילותיו בהיקום, הוא מעלה נשיאים להצמיח ולהחיות כל בשר מפרק הרים ומשבר סלעים. ולכן בחר העברי לציין האל המסתתר ונגלה רק במפעליו, בשם רוח אלהים (בראשית א. 2). וכן על התגלות רצונו ביצוריו: רוח ה' אלהים עלי (ישעיה סא. 1), רוח ה' נוססה בו (שם נט. 19, ורוח ה' לבשה את גדעון (שופטים ו. 34). גם כחות הטבע שנקראו בשם מלאכיו גם המה יכונו בשם רוח, המהלך על כנפי רוח, עושה מלאכיו רוחות (תהלים קד. 3, 4). רוח סערה עושה דברו (שם קמח. 5), ועל כשרון הנבואה הנביא איש הרוח (הושע ט. 7). וכן על כשרון חרושת כל מעשה: ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל

מלאכה (שמות לא. 3). ותחל רוח ה׳ לפעמו (שופטים יג. 25) כשרון גבורה, ולכן נקראו בשם רוח כל כשרונות האדם, ונחה עליו רוח ה׳ רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה׳ (ישעיה יא. 2). וכן בא על מערכי לב בני האדם ונטיות נפשם לטובה או לרעה. רוח נכאה (משלי טו. 13), רוח כהה (ישעיה סא. 3), רוח נשברה (תהלים נא. 9), ורוח נכון חדש בקרבי (שם 12), רוח קנאה (במדבר ה. 14), ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ (זכריה יג. 2), אשה קשת רוח (ש"א א. 15), עצובת רוח. 4) בהוראתו העקרית יבוא השם רוח לכנוי הבל וריק, דבר אשר קל מהרה יעלה בתהו ויאבד. זכר כי רוח חיי (איוב ז. 7), רוח ותהו נסכיהם (ישעיה מא. 29), רועה רוח (הושע יב. 12) הולך אחרי ההבל. הקץ לדברי רוח (איוב טז. 3). (ש"ב.

רום 1) (הואו במלאפום) השמים לרום וארץ לעומק (משלי כה. 3). 2) גאון גאוה, ושח רום אנשים (ישעיה ב. 11), וגאותו ורום לבו (ירמיה מח. 29).

רום (הואו בחולם), מרום, גובה שמים, רום ידיהו נשא (חבקוק ג. 10) הרים גליו למרום.

רומה (הואו בחולם) ולא תלכו רומה (מיכה ה. 3), קוממיות בצואר עתק.

רומה (הואו במלאפום) שם עיר קרובה לשכם, מקום מולדת זבודה בת פדיה אמו של המלך יהויקים. כנראה היא העיר שנקראה גם בשם ארומה (שופטים ט. 41) (מ"ב כג. 36). יאָזעפוס (קדמוניות י. 5. 2) קורא את העיר הזאת בשם „אבימה", אבל משערים כי היא טעות המעתיק. יאָזעפוס (מלחמות ג. 7. 21) מביא עוד עיר בשם רומה בארץ הגליל מקום מולדת פדיה. השבעים גורסים ביהושע (טו. 52) רומה תחת דומה הכתוב בספרים שלנו.

רומם (הואו בחולם) שיר כבוד ותהלה (אֵדע) ורומם תחת לשוני (תהלים י. 17). ורבויו: רוממות אל בגרונם (שם קמט. 6).

רוממות (הואו הראשונה בחולם והשניה במלאפום) התרומם, קום. מרוממותך נפוצו גלים (ישעיה לג. 3).

רות, אשה מואביה שעל שמה נקרא ספר אחד מכתבי הקודש הידוע בשם „מגלת רות". בסבת הרעב בארץ ישראל עזב אלימלך ואשתו נעמי ושני בניו מחלון וכליון את ארצם והתישבו בארץ מואב. שמה מת אלימלך ושני בניו מחלון וכליון התחתנו עם בנות מואב, רות וערפה, ותהי רות אשה למחלון וערכה היתה אשת כליון. מחלון וכליון מתו בלא בנים, ונעמי גמרה בדעתה לשוב לארץ מולדתה מקץ עשר שנים לישיבתה בארץ מואב. בתחלה חפצו גם שתי כלותיה, ערפה ורות, ללכת עמה לארץ ישראל, אבל נעמי יעצה להם להשאר בארץ מואב. ערפה שמעה לעצתה, אבל רות דבקה בחמותה נעמי, והחליטה ללכת עמה לארץ ישראל, כי אהבה את עם ישראל ואת אמונתו באלוה אחד יחיד ומיוחד. כאשר באו לבית לחם היה זמן תחלת קציר שעורים, ורות הלכה ללקט שבלים בשדות בעלי נחלות. ועל פי מקרה לקטה שבלים בשדה בועז ממשפחת אלימלך. כאשר נודע לבועז מי היא וכי היא דבקה בחמותה ומחלקת עמה את הלקט, שבח אותה, וצוה עליה שלא תלך ללקוט שבלים בשדה אחר ואת הנערים הקוצרים צוה שלא יקלו בכבודה. רות דרשה מבועז כי יפרוס כנפיו עליה כלומר כי יהיה לה למחסה ויקח אותה לאשה כי על פי החוק הוא מחוייב ליבמה. בועז נתרצה להצעתה, אבל הודיע לה כי במשפחת אלימלך יש איש אחד שמדרגת קרבתו לבעלה המת דורשת כי הוא ייבם אותה. בועז קרא את האיש ההוא

ששמו היה טוב לשערי העיר מקום ישיבת השופטים ואנשי העיר והציע לפניו לגאול מידי בעל חובו של אלימלך את השדה שקנה מאת אלימלך, אבל ביחד עם זה עליו ליבם את רות המואביה אשת מחלון. טוב מיאן ליבמה ובועז מילא מקומו, ונשא את רות לו לאשה, הזקנים והעם ברכו את הנשואים, הזיווג עלה ליפה והולידו בן וקראו אותו בשם עובד הוא אבי ישי אבי דוד מלך ישראל.

רות (ספר). הספר הקטן הזה של כתבי הקדש, מלא ענינים נכבדים, הוא אידיליה יפה ומצויינת, המתארת בצבעים מרהיבי עין את חיי עובדי האדמה בין בני ישראל בימים הקדמונים בשעת שלום. ובעת שמנהגים קדמונים שררו בחיי העם הפרטיים והצבוריים.

על דבר זמן חבורו של הספר הזה הדעות מחולקות. כותב הספר מספר כי המאורע הכתוב בספר אירע בימי שפוט השופטים, ומזכיר מנהג קדמון על אדות אופן קיום משא ומתן בין שני בעלי דברים (ד. 7), ומספר יחום צאצאי בועז ורות עד דוד (שם 22א). אבל יש מבקרים שחושבים שהפסוקים של יחום דוד עד בועז המה מעשה ידי סופר מאוחר. לדעת חז"ל כותב הספר הזה הוא שמואל הנביא, כן אמרו בב"ב (י"ד) שמואל כתב ספרו וספר שופטים ורות. וכונתו בזה היתה להקדים לספרו, המדבר ממעשה תוקף וגבורת דוד המלך, את המגלה הזאת, כדי להודיע לנו שלשלת יחום המלך ולהראות שגם אבותיו היו אנשים ישרים, כנראה מהטוב שעשה בועז. ובנוגע לזמן המעשה, דעת חז"ל כי אבצן השופט הוא בועז, ועל זה תמה רש"י בפרושו לדהי"א (א. 11), כי לפי זה היה בועז בן שלש מאות שנה בהולידו את עובד, כי אבצן עוד נולד בכניסתו לארץ, ומיציאת מצרים עד יפתח שלש מאות שנה, ואבצן שפט את ישראל אחרי יפתח, כמו שנאמר (שופטים יב) וישפוט אחריו (אחרי יפתח) אבצן מבית לחם. וזהו דבר תמוה מאד.

מטרת הספר הזה היא לדעת קצתם לספר יחוסו של דוד ולהראות כי אבותיו היו אנשים ישרים בעלי מדות טובות ולא הצטיינו בגבורתם, כי אם במעשיהם הטובים. ההשערה הזאת יש לה יסוד בדברי כותב הספר. ותקראנה השכנות לילד הנולד לבועז מרות: עובד „הוא אבי ישי אבי דוד" (שם ד. 17). וגם בסדר יחוסו של דוד מן פרץ עד זה האחרון (שם 18 — 22). אולם אם נשים לב לשיחות המובאות בספר הזה המספר עובדות ומאורעות שקרו לכל הפחות כמאה שנה לפני לידת דוד, שיחות פרטיות ומצומצמות בין נעמי וכלותיה (ג. 8—17), תשובת נעמי להנשים בבית לחם ששאלו אותה בתמהון: „הזאת נעמי?" (שם 21,20), השיחה בין בועז והקוצרים, ועם רות (שם ב. 19—22), השיחה בין נעמי ורות (ג. 1—5), השיחה בין בועז ורות (ג. 9—15), המשא ומתן בין בועז והגואל הראשון היותר קרוב לאלימלך, ודברי העם על אדות הענין של גאולת השדה (ד. 1—12), דברי השכנות אל נעמי (שם 14, 15) — כל אלה המקומות מראים לדעת כי הספור הזה איננו ספור הסטורי מדויק, כי קשה לשער שהמחבר עמד על גב כל האנשים והנשים בעלי השיחות והעתיק מלה במלה בדיוק ובצמצום מה שדברו והעלה את הדברים על ספר. יותר קרוב לשער כי כותב הספר חפץ לתאר תמונה אידילית, על ידי שיחות אנשים שונים, שיחות המעידות על תכונת נפשותיהם של המדברים, מחשבותיהם, רעיונותיהם ורגשותיהם. על אמתת ההשערה הזאת מעידים רוב שמות

המדברים בספר הזה, כי חמח לפי הנראה שמות בדוים, כמו מחלון, כליון, המה שמות ראוים לאנשים רפי כח שמתו בלא עתם, השם ערפה מורח כי מהרה הפכה עורף לחמותה עם כל אשר לה ושבה אל עמה ואל אלהיה, השם רות (מקצר מן רעות) מורה, כי היא בחרה ברעות והתחברות עם משפחת בעלה המת, עם עמו ואמונתו.

לדעת גרץ נתחבר הספר רות בימי עזרא ונחמיה בידי אחד מן המתנגדים לגזירותיהם בדבר נשואים והתחתנות עם נשים נכריות, כפי הנראה היתה הגזרה הזאת על כל הנשים הנכריות בלי יוצאת מן הכלל, וגם אלה שקבלו עליהן את דת היהודית היו בכלל הגזרה הזאת. ולזאת יצאו המתנגדים בספר הזה שהוא כעין מחאה נגד הגזרה הזאת, כי בספר הזה מבואר באר היטב כי משפחת דוד מלך ישראל היא מזרעה של רות המואביה. אבל ההשערה הזאת היא חלושה מאד. קשה להאמין כי עזרא צוה גם כן להוציא אשה מעמי הארצות שקבלה עליה דת היהודות בכל פרטיה ודקדוקיה, שאמרה: „עמך עמי ואלהיך אלהי", כי בתורתנו אין גם רמז לאיסור קבלת גרים צדיקים ולהביאם תחת כנפי היהדות. ובפירוש אמר עזרא בתפלתו: הנשוב להפר מצותיך ולהתחתן ב ע מ י ה ת ו ע ב ו ת ה א ל ה? (עזרא ט. 14), ואדרבה, הנביאים נבאו כי לעתיד ילכו עמים רבים ויאמרו לכו ונלכה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ולבד זאת, אם המגלה הזאת נכתבה מידי מתנגדי תקנת עזרא, איכה הסכימו אנשי כנסת הגדולה להביאה לתוך כתבי הקדש, ולא מצינו בספרות התלמודית שהיו מערערים עליה באיזה זמן מן הזמנים.

רָזוֹן, כחש משמן, ישלח... במשמניו רזון (ישעיה י. 16), וישלח רזון בנפשם (תהלים קו. 15). ונמלץ על מדה גרועה וחסרה. ואיפת רזון (מיכה ו. 10).

רזי צרה, מצוק, רזי לי, אוי לי! (ישעיה כד. 16).

רזן, אסור, עצור, ונמלץ לענין עצור ומשול בעם. שמעו מלכים, האזינו רוזנים (שופטים ה. 3), ורוזנים נוסדו יחדו (תהלים ב. 2).

רזון (הריש בשוא והואו בחולם) בן אלידע שהיה שר צבא של הדדעזר מלך צובה בעת הכהו דוד. בגלל הנצחון שהיה לדוד עליו נהפך לו אדונו הדדעזר לשנוא אותו ובעבור זה עזב אותו ויקבוץ עליו אנשים וילך לדמשק וימלוך שם (מ"א יא. 23—25). רזון עם יוצאי חלציו שמלכו בדמשק היו תמיד שונאים למלכי יהודה.

רחב, אשה זונה בעיר יריחו שהסתירה את המרגלים ששלח יהושע לתור את העיר וללכדה (יהושע ב.). מן הספור הזה נדע כי ביתה היה בקיר החומה. וקרוב לשער כי היה קרוב לשער העיר באופן שיהיה בנקל לצאת מן העיר. על הגג היו שטוחים ליבש פשתי עץ, שזה מורה כי היתה מתעסקת גם כן באריגת בגדי פשתן. בבית אשר בקיר החומה ישבה אך היא לבדה, אולם במקומות אחרים בעיר היו לה אב ואם, אחים ואחיות. כפי הנראה היתה יודעת מהחדישות שנעשו במקומות אחרים מעבר לירדן ומהנצחונות של בני ישראל על ארצות סיחן ועוג, נצחונות שהפילו על יושבי יריחו אימה ופחד. היא האמינה כי אלהי ישראל יעמוד לימין עמו ויעזור לו לכבוש את יריחו, ולזאת בקשה מאת המרגלים שבאו ליריחו כי יבטיחו לה שיקחו אותה ואת משפחתה תחת מחסה כנפיהם שלא יאונה לה כל רע אחר שתפצם

יצלית בידם לכבוש את העיר. לתכלית זאת פקדו עליה המרגלים לקשור חוט השני על החלון שבו הורידה אותם לחוץ החומת, למען ידעו בני ישראל המנצחים כי היא וכל בני משפחתה נתקבצו בבית הזה וימלטו אותה ואת משפחתה מן ההפכה. יהושע קיים את הבטחת המרגלים לכל פרטיה, ובכן נשארה לשבת בין בני ישראל „עד היום הזה" (יהושע ו. 17—25). בני ישראל הכירו את אשר עשתה להם רחב, וימים רבים זכרו את הטובה אשר עשתה עמהם. חז"ל מספרים כי יהושע לקח אותה לו לאשה. ומפליגים בשבחה ואומרים שממנה יצאו שמונה נביאים והם כהנים וגם חולדה הנביאה היתה מבני בניה (מגלה טו).

רחב, מרחב, רחב לא מוצק תחתיה (איוב לו. 16), רחבי ארץ (שם לו. 18).

רוחב, מדת מרחב השטח, וחמש אמות רותב (שמות כז. 1), קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה (בראשית יג. 17), רוחב לב (מ"א ה. 9) שפע חכמה בינה והשכל.

1) **רחוב**, שוק או כר נרחב, ברחוב נלין (בראשית יט. 2), בשוקים וברחובות (שה"ש ג. 2), כשלה ברחוב אמת (ישעיה נט. 14) בככר שער המשפט לבני קדם. (ראה נחמיה ח. 1) ויאספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר לפני שער המים. ונבנתה רחוב (דניאל ט. 25) ירושלים תבנה ברחוב.

2) **רחוב** אבי הדדעזר מלך צובה (ש"ב ח. 3).

3) **רחוב** מן האנשים שחתמו על האמנה בימי עזרא ונחמיה שקבלו עליהם ועל כל עם ישראל לקיים חקי ומצות התורה לכל משפטיהם, והיה מן הלוים. ולפי מה שהבאנו בערך אמנה היה מן אנשי כנסת הגדולה.

רחובות באר בארץ פלשתים בנגב מערבה לבאר שבע. כן קראה לה יצחק באמרו: כי הרחיב ה' לנו (בראשית כו. 22) כי לא רבו עליה הפלשתים בחפור אותה עבדיו, תחת אשר על שתי הבארות שחפרו עבדי יצחק לפני זאת הבאר רבו עליה הפלשתים וסתמו אותן. פאלמער בספרו: המדבר הנזכר בספר שמות (צד 383) מדבר על אדות באר עתיקה מאד שמצא בצד צפונית מזרחית של וואדי־עס־סאאדי במרחק מהלך שמונה שעות מבאר שבע, ומשער כי היא הבאר רחובות של יצחק. השם רוחבה עוד מורגל בפי אנשי המקום ומכנים בו נחל אחד הקרוב לבאר ההיא.

רחבות הנהר ברשימת שמות מלכי אדום הנזכרים בספר בראשית (לו) נזכר שם מלך אחד שאול מרחובות הנהר. תכונת העיר הזאת לא נודע. לא נדע גם את המדינה או הארץ שבה עלינו לחפש את העיר העתיקה הזאת. לפי דעת אייזעביוס והירונימוס תכונת העיר הזאת היא בארץ אדום. אבל יען שידענו שבשם הנהר יכונה ביחוד הנהר פרת, והתרים לא מצאו גם שם עיר בשם רחובות, משער ווינקלער כי העיר הזאת היתה עומדת בימים הקדמונים בין פאלעסתינה ומצרים על גדות נחל מצרים הידוע כעת בשם וואדי־על־אריש והנהר הוא כנוי לנחל.

רחבות עיר, שם אחת מארבע הערים שנבנו על ידי נמרוד במדינת אשור. ויתר הערים היו: נינוה, רסן וכלח. עד כה לא עלה בידי החוקרים להגביל מקום העיר ההיא. וגם הספרות האשורית שנתגלה בימים האחרונים, וחקירות ודרישות בה שנעשו על ידי חכמי האסירולוגיה ההוגים בה לא הועילו מאומה לפתרון השאלה הזאת. אבל משערים

כי היא היתה מגרש בצפון העיר נינוה שבנה אשור, והיא העיר הנקובה בשרידי כתב היתדות „רבת עיר נינה".

רחביה, שם כנוי למשפחה אחת של שבט הלוי שנשאה עליה שם רחביה, הבן היחיד של אליעזר בן משה, כי המשפחה הזאת חשבה את רחביה לאביה הראשון (דהי"א כג. 17; כו. 25).

רחבעם, השם הזה מורכב משתי מלות: רחב־עם, ונתן לו על ידי שלמה אביו בתקותו כי בימי ממשלתו יתרחב ויתנשא שם עם ישראל במלוא רחבי תבל להיות מן הממשלות היותר מצויינות בתבל. אבל תקותו זאת נשארה מעל, כי בני ישראל שקצה נפשם במסים הכבדים שהעמיס עליהם שלמה בחייו, דרשו מאת רחבעם בעלותו על כסא מלכותו של אביו שלמה, כי יקל מעליהם את עולו. רחבעם שאל עצה מאת יועציו ושרי מלכותו הזקנים והנערים. הזקנים יעצוהו למלא משאלות העם כעת, אבל בהמשך הזמן כאשר תכון הממשלה בידו, יאכוף אותם להכנע תחת רגליו. ולעומת זה יעצוהו השרים הנערים להודיע להם מיד כי עוד יקשה הוא את עולו עליהם יותר מאביו, והודיע להם כי אם אביו יסר אותם בשוטים ייסר הוא אותם בעקרבים. המענה הזאת היתה סבה למרד. עשרה שבטים התפרצו נגדו, הסירו את עול מלכותו מעליהם, ויבחרו באיש אחד משבט אפרים ושמו ירבעם בן נבט, והמליכו אותו עליהם, ותחת ממשלת רחבעם נשארו אך שני שבטים, יהודה ובנימין.

אבל מענת רחבעם היתה אך הניצוץ שהבעיר את אש המחלוקת הישנה בין אפרים ויהודה, והגדיל המדורה ועשה אותה לשלהבת־יה שתוצאתה היתה — חלוקת הממלכה לשתים. כבר בימים הראשונים אחר הכבוש הננו מוצאים כי האחוה בין שבטי הצפון לשבטי הדרום היתה חלושה מאד. רוב הספורים בספר שופטים מראים לדעת כי בעת צר ומצוק מהעמים שכניהם התאחדו שבטי הצפון להתקומם נגדם ויהודה לא התחברה להם ולא לקח חלק במלחמותיהם גם בעת שהמציק היה מנגב הארץ. יוכל היות כי העיכוב להתחברות שבטי הצפון עם שבטי הנגב היו המצודות של הכנענים, כמו המצודות יבוס, עקרון וגזר, שעמדו בקו אחד מתוח ממערב למזרח הארץ. יוכל גם כן היות כי רוח הלאומי היה יותר חלש ביהודה מאשר בין שבטי הצפון, מפני כי ההתחתנות עם עמי הארץ היתה יותר מצויה בנגב. כבר בימי שאול הראו בני יהודה חולשת רוח הלאומי בנוגע לעניני הכלל, כי בעוד שמספר אנשי החיל של יתר השבטים שהתאספו תחת דגל שאול במלחמתו עם בני עמון להושיע את אנשי יבש גלעד היו שלש מאות אלף נאספו מבני יהודה אך שלשים אלף. ואחרי מות שאול נתרחב הקרע עוד יותר: יהודה בחר את דוד למלך עליהם ובני ישראל בחרו באיש בשת. ידי דוד היו מלאות עבודה לקרב את המרוחקים. למטרה זאת העתיק את בירת הממשלה מחברון של מטה יהודה לירושלים, ובזה הפעיל על לבות שבטי הצפון כי יטו אחריו. אבל גם זה לא הועיל שתהיה אגודתו שלמה וחזקה, כי במשך ימי מלכותו מרדו בו שתי פעמים: אחת בימי אבשלום והשנית בימי שבע בן בכרי. שלמה בנו של דוד הלך בשטת אביו והשתדל לשנות את גבולי כל השבטים ובחר חלוקה חדשה לארץ, ובכל חלק העמיד נציב (מ"א 3). ובאמת נחלש על ידי השנוים האלה כח גבולי השבטים, כמו שמצינו שלממלכת רחבעם נחשב חלק חשוב מנחלת מטה בנימין מצד אחר וחלק גדול מנחלת מטה דן נגבה.

לוא חלכו מלכי יחודה שאחרי דוד בשיטתו ובדרכיו בלי ספק היו משלימים חפצו של דוד בדבר התאחדות השבטים, אבל שלמה בהנהגתו את ממשלתו, פזר הון רב להדר ולפאר את עיר ממלכתו, והעיק על העם במסים כבדים מנשוא, בהוצאותיו המרובות מאד על לחם שלחנו, העיר עליו חמת בני אפרים ויתר שבטי הצפון, והניחו היסוד לחלוקת הממלכה. והדבר הזה נראה בולט בזה ששבטי הצפון בחרו בשכם, העיר היותר חשובה ומצויינת בנחלת מטה אפרים, להקבץ שם ולטכס עצה בדבר בחירת מלך תחת שלמה המת, וקצה נפשם בירושלים, שנבחרה מדוד ושלמה למרכז מדיני ודתי.

לתנועה הפוליטית עזרו מצד אחד כהני הבמות שהביטו בעין קנאה על בית המקדש החדש שבנה שלמה בירושלים ונודע למרכז דתי מיוחד, ועל הכהנים משרתי ה' בבית ההוא ואשר בעבורם נדחו הם, כהני הבמות, ממשמרתם, ומצד השני נביאי הזמן ההוא שבחלה נפשם בהליבעראליזם של שלמה, שהרשה למלאות את הארץ בעבודות זרות שונות, וחשבו שבין שבטי הצפון יוסד מרכז דתי חדש ונקי מכל תועבות הגוים. ובאמת התנהגות רחבעם בעניני אמונה הראה לדעת כי פחד הנביאים לא היה פחד שוא. „יהודה עשה הרע בעיני ה' ויקנאו אותו מכל אשר עשה אבותם בחטאתם אשר חטאו. ויבנו גם המה להם במות ומצבות ואשרים על כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן, וגם קדש היה בארץ, עשו ככל התועבות הגוים אשר הוריש ה' מפני בני ישראל" (מ"א יד. 22—24). תועבות כאלה לא נראו ולא נשמעו בממלכת עשרת השבטים עד אחאב, חמשים שנה אחרי כן.

מן המאורעות היותר מצויינים בממלכת רחבעם היא עלית שישק מלך מצרים על ירושלים ויקח את אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך. מאנהעטא יכנה את שישק בשם סעסאנטשיס, ומעיד כי הוא היה המלך הראשון להדינסטיה העשרים ושתים של מלכי מצרים. שישק התיחס בשנאה אל ממלכת יהודה, ולזאת נתן מחסה בצל ממלכת מצרים לשונאי שלמה: הדד וירבעם.

רחבעם הקהיל מאה ושמונים אלף (השבעים מונים אך מאה ועשרים אלף אנשי חיל) בחור עושה מלחמה מיהודה ובנימין להלחם עם ישראל להשיב אליו את המלוכה. אבל שמעיה איש האלהים יעץ לרחבעם לשוב ממחשבתו זאת וישיב את אנשי החיל איש לביתו כי מאת ה' נהיה הדבר הזה (מ"א יב. 21—24). אולם להלן (שם יד. 30) מסופר כי מלחמה היתה בין רחבעם ובין ירבעם כל הימים. קרוב מאד לשער, כי רחבעם נסה עוד איזה פעמים להלחם עם ירבעם, אבל זה האחרון פנה אל מגינו, אל מלך מצרים, ורחבעם נסוג אחור. החמש עשרה מצודות שבנה רחבעם (דהי"ב יא. 6—10) היו כמעט כלן מנגב לירושלים, לבד שתים מהן, כי הסכנה ופחד מלחמה היו מצד דרום, ממצרים. הזמן שבו עלה שישק על ירושלים למלחמה היה בשנה החמישית למלכות רחבעם, והנביא החליט כי מאת ה' היתה זאת בגלל חטאת יהודה שסר מאחרי ה'. כי בדהי"ב (יא. 17) מבואר כי שלש שנים הראשונות לממלכת רחבעם הלך המלך והעם בדרך דוד ושלמה.

בן ארבעים ואחת שנה היה רחבעם בעלותו על כסא שלמה אביו, ושבע עשרה שנה מלך בירושלים ומת בן חמשים ושמונה שנים. בענין מספר שנות רחבעם בעלותו למלוכה מצאו המבקרים סתירה בספר דה"י, כי במקום אחד (דהי"ב יג. 7) נאמר כי רחבעם היה נער ורך לבב

בעלותו על כסא שלמה אביו, ובמקום אחר (שם יד.) — כי היה בן ארבעים ואחת שנה. אבל הרדי"א פתר את הסתירה הזאת על ידי מה שנאמר בספר המדות לאריסטו „שאין הבדל בין נער כפי המדות ובין נער כפי השנים". לפי חוקרי העמים נמצא בעיר קרנק במצרים תבנית של שלשים ראשי המלכים שהכניע שישק וביניהם ראש של „יהודה המלך" בתואר פני עברי.
ומשערים כי הוא ראש המלך רחבעם.

רחום, בעל-טעם 1) שר העצה או אדון המשפט לארתחששתא מלך פרס. הוא היה ביחד עם שמשי הספר בכותבים שטנה על היהודים עולי הגולה עם זרובבל בוני ירושלים (עזרא ב. 2) ובנחמיה (ז. 7) בא השם הזה בתמונת נחום. וכן הוא בהעתקת השבעים. 2) בן בני מן הלוים בימי נחמיה (נחמיה ג. 17) שעזר לנחמיה בתקון החומה. 3) מן הלוים שחתמו על האמנה לקיים את תורת משה בכל פרטיה ודקדוקיה (שם י. 26). 4) כנוי למשפחת כהנים ששבה מבבל ליהודה תחת הנהגת זרובבל.

רחים, מכונה לטחון בה חטים ודגן לקמח. השם הזה בא בתמונת מספר זוגי שהיא מרכבת משתי אבנים זו על גב זו. העליונה נקראת רכב, והתחתונה נקראת רחים. בין העניים היתה הטחינה מלאכת הנשים ובעלי ההון מסרו מלאכת הטחינה לשבויים (עיין שופטים טו. 21).
שביתת קול רחים בעיר היה אות שממה ומשמה (ירמיה כה. 10). האָמער (אדיססע ד. 105, 119) מספר כי מנהג הנשים הטוחנות ברחים היה לנגן בעת מלאכת הטחינה. אולי מרמז לזה קהלת (יב. 4) בדבריו: וסוגרו דלתים בשוק „בשפל קול הטחנה". בהמשך הזמן הגדילה מדת גודל הרחים והיה קשה על האדם להניע אותם, ותתחילו להשתמש בבעלי חיים, ברוח, ובכח המים להביא אותם לתנועה, ואז נהייתה מלאכת הטחינה לפרנסה. בהיות הרחים דבר נחוץ מאד לצרכי הבית לזאת אסרה התורה לקחת אותם בעבוט, ואמרה: לא יחבול רחים ורכב כי נפש הוא חובל (דברים כד. 6).

רחל בת לבן הארמי הצעירה (בראשית מט. 26). אותה פגש יעקב בבואו לחרן בעת שבאה אל הבאר בשדה להשקות את צאן אביה. היא היתה יפת תאר ויפת מראה מאד. לכן הרגיש יעקב מיד בראותו אותה אהבה עזה אליה ונתרצה לעבוד את לבן אביה שבע שנים אם יתן אותה לו לאשה. לבן הסכים להצעתו. אולם כאשר כלה יעקב שנות עבודתו רימה אותו לבן ונתן לו את לאה בתו הבכירה תחת רחל. אבל נתרצה לתת לו גם את רחל לאשה אם יעבוד אותו שבע שנים אחרות. לאה השנואה ילדה ליעקב ארבעה בנים ורחל היתה עקרה. הדבר הזה העיר קנאה בלבה של רחל ותדרוש מיעקב כי יקח את בלהה שפחתה לו לפלגש, והיה הבן אשר תלד הפלגש יקרא על שם גבירתה רחל, כאשר היה המנהג בימים ההם. בלהה ילדה ליעקב שני בנים דן ונפתלי. בשני הבנים האלה עוד לא נתקררה דעתה של רחל, ולזאת השתדלה בכל האמצעים, כי תלד היא בעצמה בן ליעקב. פעם אחת ראתה כי ראובן בכור לאה הביא דודאים מן השדה, בימים ההם האמינו כי מסגולת הצמח הזה לעזור לעקרות להוליד בנים, ותבקש רחל מאחותה לאה כי תתן לה את הדודאים, אולי יעזרו לה לפתוח את רחמה. לדבר הזה חרה אפּה של לאה ברחל ותכעיסנה תמרורים לאמר: המעט קחתך את אישי ועוד תחפוץ לקחת גם את דודאי בני. פה הננו רואים את ההבדל הגדול בתכונת נפשות שתי האחיות האלה, לא לחנם אהב יעקב את רחל יותר מלאה, כי באמת אך

רחל היתה אשת יעקב, אותה אהב מיד בראיתה אותה ובגללה עבד את לבן ארבע עשרה שנה וללאה לא היתה שום זכות לקרוא ליעקב „אישי", כי ברמיה נתנה לו לאשה, אולם רחל סבלה את גדופי אחותה ולא השיבה חרפתה אל חיקה.

אחרי שנים רבות פקד ה' את רחל ותלד ליעקב בן ותקרא את שמו יוסף. אחרי כן עבד יעקב את לבן עוד שש שנים בשכר. אבל לבן החליף את משכורתו עשרת מונים. ותקץ נפש יעקב בלבן וברמיותיו ויגמור בדעתו לשוב לארץ אבותיו וגם נשיו הסכימו להחלטתו. ויהי כאשר עזב יעקב את בית לבן חותנו, ותגנוב רחל את התרפים אשר לאביה. מה היתה כונתה בגנבה הזאת? בכתוב לא נמצא מפורש טעם לזה. המבקרים מחליטים כי עוד לא פסקה אמונה טפלה מלבה של רחל ותחשבה את התרפים לאלהות אשר תשמור אותה ואת בעלה עם בנה מכל אסון בדרך. אבל היתכן כי בשבתה עם בעלה יעקב עשרים שנה לא הספיקה לטהר מלבה, תחת השפעת רוחו, האמונה הטפלה בתרפים? וגם התנהגותה עם התרפים כאשר בא לבן לחפש אותם באהלה שמותה אותם לשים אותם תחת הכר שישבה עליו מראה לדעת כי לא כבדה אותם ולא חשבה אותם לאלהות, כי כן לא יעשה לדברים אשר יחשבו אותם למקודשים.

אהבתו של יעקב לרחל לא נתקררה גם אחר עבור שנים רבות לחתונתם. כן נראה ברור מסדר המחנות שעשה בעת שהלך לפגוש את עשו אחיו שיצא לקראתו בארבע מאות איש שולפי חרב, כי שם את מחנה רחל ויוסף אחרונה לכל שלש המחנות שחלק את משפחתו, כי אמר: אם יבוא עשו אל המחנה הראשונה, השפחות וילדיהן, והכה אותה, ואל השניה לאה וילדיה יכה אותם, תהיה המחנה השלישית, רחל ויוסף, לפליטה. בדרך בעת לדת רחל את בנה השני, בנימין, מתה בהקשותה בלדתה ויעקב קבר אותה בדרך אפרת, היא בית לחם.

למעלה הזכרנו כי מכותלי הספור בתורה על אדות רחל נראה כי התורה נותנת יתרון לרחל על לאה לא רק בתארה החיצון כי אם גם בתכונת נפשה. וגם בשאר כתבי הקדש חושבים את רחל במדרגה יותר גבוהה משל לאה. כותב הספר רות, בהביאו את נוסח הברכה שברכו השכנות את בועז, ישים בפיהם את הדברים: יתן ה' את האשה (רות) הבאה אל ביתך כרחל וכלאה וגו', הזכירו את רחל לפני לאה אם כי היא, רחל, היתה הצעירה, אבל היתה קודמת במעלה. הנביא ירמיה שומע את קולה של רחל ברמה, מקום קבורתה, בוכיה ומיללת על בניה, המה בני עשרת השבטים הנקובים בשם אפרים, כמו שנאמר למעלה: כי הייתי לישראל לאב אפרים בכורי הוא (עיין ירמיה לא). ואת לאה לא יזכיר, כאילו הקשותה לבה אל מצב בניה הגולים. על דבר מקום קבורת רחל הדעות בין חכמי העמים מחולקות, אבל הדעה היותר נכונה היא — כי היא קבורה לא רחוק מהעיר רמה שהיתה על גבול מטה בנימין, כמו שנראה מדברי ירמיהו: קול ברמה נשמע וגו' וגם מדברי שמואל הנביא אל שאול: בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין וגו'. חז"ל מבינים הדברים: קול ברמה — בשמי מעלה, אבל בתנ"ך נקראו שמי מעלה בשם „מרום" ולא בשם רמה. התורה מספרת כי האמהות שרה, רבקה, ורחל היו עקרות, כאלו מרמזת לנו בזה, כי עם ישראל ראשית הולדו היה בדרך נס ויוצאת מגדר הטבע, וגם קיומו בין שבעים עמים, כשה בין זאבים טורפים וגם תשועתו בעתיד תהיה בדרך נס. ולכן

הבינו חז"ל הדברים „ורחל היתה עקרה — היתה עיקרה של בית ישראל" (ב"ר ע"א), ואמרו עוד (רות רבה) לפי שכל הדברים תלוים ברחל, לכן נקראו ישראל בשם רחל.

רחל, כבשה או כשבה בת שנה ויותר. וכרחל לפני גוזזיה נאלמה (ישעיה נג. 7). לנוכעי בעדר היה הצאן דבר נחוץ מאד לחיהם כי המה הספיקו להם כמעט את כל צרכיהם, ומספר הצאן היה קנה המדה למוד בו את כמות עשרם והונם. איוב היה עשיר כי היה לו שבעת אלפים צאן. כאשר ברך ה' את אחרית איוב פי שנים מראשיתו היה לו ארבעה עשר אלף צאן (איוב מב. 12). גם אבותינו הקדמונים היו עשירים גדולים בעדרי צאן רבים מאד. מישע מלך מואב השיב מס למלך ישראל מדי שנה בשנה מאה אלף כרים ומאה אלף צמר (מ"ב ג. 4). בני ראובן עשו מלחמה עם ההגריאים וישבו מהם שתי מאות וחמשים אלף צאן (דהי"א ה. 21). שלמה העלה עולות בחנוכת בית ה' מאה ועשרים אלף צאן (מ"א ח. 63). בין שאר הדברים שהיו נחוצים לשלחן שלמה ליום אחד היה מאה צאן (שם ה. 2). כאשר ירדו בני ישראל למצרים הודיעו לפרעה כי רועי צאן הם, וכאשר יצאו לקחו עמם צאן ובקר מקנה רב מאד (בראשית מז. 1—68; שמות יב 38). הארץ אשר לעבר הירדן מזרחה שהיה בימים הקדמונים מסוגלת למרעה צאן ובקר הנה היא גם היום מלאה מקומות כאלה. כאשר יגיעו ימי האביב המקומות האלה יתכסו בנאות דשא למרעה צאן.

מהזכרים של הצאן היו מקריבים על פי רוב למזבח. כי הנקבות היו נחוצות לכלכלת בני הבית ולהוליד כמותן. אך המצורע ביום טהרתו היה מביא שני כבשים (זכרים) תמימים וכבשה (נקבה) אחת בת שנה תמימה (ויקרא יד. 10). אשר נשיא יחטא והביא את קרבנו שעיר עזים זכר תמים. ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ והביא את קרבנו שעירת עזים תמימה נקבה (שם ד. 22, 28). בשירת האזינו נזכר ביחוד חלב צאן (דברים לב. 14). צמר כבשים ואילים נזכר במ"ב (ג. 4), וביחזקאל (כז. 18). ראשית הגז של כבשים ואילים היתה ממתנות כהונה (דברים יח. 4). אשת חיל היתה מתעסקת בעשית בגדים מצמר וכל ביתה היה לבוש שנים (משלי לא. 13). יום גזיזת הצאן היה מעין חג להקדמונים מעמנו (בראשית לא. 12; ש"א כב; ש"ב יג. 23, 27). ולהאיל היה קרנים כפופות שהיו משתמשים רק לתקיעות שופרות (יהושע ו. 4) ולכלי שמן (ש"א טז. 1). מעורות אילים מאדמים עשו מכסה לאהל המשכן (שמות כו. 14).

הכבשים עם האליות שמנות וכבדות מאד היו ידועים ונמצאים בארץ ישראל ובסוריא כבר בימים הקדמונים מאד. האליה נזכרת כחלק היותר משובח בקרבנות בספר שמות (כט. 22) ובספר ויקרא (ג. 9). על פי רוב מוציאים מן האליה כעשרה ליטרות שומן. למען הגדיל משקל שומן האליה מפטמים את הכבשים בעלי מולבערי הוא העין הנודע בכה"ק בשם „בכא", והוא הנזכר בש"ב „בראש הבכאים" (ה. 25). על ידי הפיטום הזה יגדל משקל האליה בחודש אָקטאָבער לכובד גדול מאד עד שהכבש לא יוכל לעמוד על רגליו מפני כובד משקל האליה.

רועי צאן סובלים טרחה גדולה בשמירתם, שלא יגנבו אותם גנבים בלילה ולא יבוזו אותם שודדים ביום. „גנובתי יום וגנובתי לילה" (בראשית לא. 40), שלא יטרפו אותם חיות טורפות, דובים ואריות (עיין ש"א יז. 34). הרועה

ישתדל להרביץ את צאנו בנאות דשא ולנהל אותם על מי מנוחות (תהלים כג). מחזה נעים הוא לראות איך הרועים מביאים את עדריהם להשקותם ולרוות צמאונם. הצאן יודעים את הרועה ומבינים את קריאתו, שומעים את קולו לרבוץ ולחכות על שובו אליהם לקרוא אותם לקום ולבוא אל השוקת. אחרי אשר הרוו את צמאונם יצוה עליהם לסוג אחור, ועדר אחר עדר יבוא לקול קריאת הרועה שלו אל השוקת. העדר לא יעשה שגיאה בהבנת קול החליל של הרועה שלו, כי אם יבין היטב את אשר דורש ממנו, אם איזה טלה עזב בלי דעת את העדר ישיבהו הרועה באהבה אל העדר, ישא אותו על זרועותיו (בזרועו יקבץ טלאים — ישעיהו ח. 11). השה הוא הבעל חי היותר אהוב לבעלי הכה"ק מן כל החיות הנזכרות בספריהם, כמו היונה בין העופות. בני ישראל נקראו צאן מרעיתו של יוצרם, שהוא רועם (תהלים צה. 7).

רחם (בשני קמוצים) עיט ממין העורבים והוא בא ברשימות העופות הטמאים האסורים לבני ישראל לאכילה הנקובים בשמותיהם בספר ויקרא (יא) ובספר דברים (יד). בספרי חכמי אומות העולם הוא לפעמים נקרא בשם „תרנגולת פרעה“, מפני כי תמונתו בא פעמים רבות על מצבות זכרון של המצרים הקדמונים. הוראת השם „רחם“ היא אהבה, ונקרא העוף בשם הזה לפי דעת בוקסדארף, מפני אהבתו העזה לילדיו, ומשתדל בכל יכלתו להמציא להם מזון בעת שהם רעבים וקשה לחם להשיג אוכל להשקיט רעבונם. וכן מתארים את העוף הזה בעלי התלמוד: רחם זו שרקרק... כיון שבא רחם באו רחמים (מטר) בעולם (חולין סג:).

העוף הזה מתפרנס מאכילת נבלות או מכל מיני אשפתות, ובגלל זאת מוקירים אותו אנשי הכפרים של בני ארצות הקדם ויתנו לו מהלכים ביניהם כמו לאחד מחברתם ואיש לא יעיז לעשות לו רעה, מפני שהוא מנקה את חוצות הכפר וסביבותיו מנבלות ואשפתות וריחות רעים, ועבור זה גם החוק סוכך עליו בכנפיו ומעניש את כל אחד הנוגע בו לרעה, וגם האיש שיזיד לקחת את הביצים של הרחם יעניש החוק קשה. הרחם יביא תועלת גדולה לבני ארצות החמות גם כן בהשמידו את העכברים ושארי שקצים ורמשים המכלים במדה מרובה את תבואות הארץ. כאשר יחרוש החורש את האדמה ילוהו הרחם ללכת עמו להשמיד את התולעים של המגרפות שהוציאה המחרשה. וכל כך מורגל הרחם בין אנשים שלפעמים ילוה אל שיירת אנשים ההולכת מעיר לעיר, למען ילקט את פתותי הלחם ושארי דברים הנאכלים מאנשי השיירה ומשליכים אותם לחוץ והוא הרחם איננו מפחד פן יגרשו אותו מתוך אנשי השיירה.

הרחם אוהב מאד להשתמש למזונו בביצי החסידה. ויען כי חרטומו איננו חזק כל כך שתהיה לו אפשרות לשבור את הקליפה הקשה של הביצה, ואיננו יכול גם כן להגביה למעלה את הביצה ולהשליך אותה לארץ למען תשבר הקליפה כאשר יעשו עופות אחרים, לכן הוא מגביה אבן למעלה ומשליכה על הביצה ושובר את הקליפה ואוכל את הביצה.

רחם (בשני סגולים) פי בטן הנקבה. בצאתו מרחם אמו (במדבר יב. 12). בכור כל חי הפותח בהולדו את בית ההריון ראשונה נקרא פטר רחם או פטרת כל רחם (במדבר יח. 15 ; ח. 16), וה' סגר רחמה (ש"א א. 5). לא ברכה בפרי בטן. ועל הפכו נאמר ויפתח ה' את רחמה (בראשית ל. 22). רחם משכיל (הושע ט. 14), משכל פרי בטן בלא עתו. ישכחהו

רחם (איוב כד. 20) כנוי לאם וולדתו. במליצה: מרחם משחר (תהלים קי. 3), מעת הבקע אור השחר, וכונתו — מראשית ימיך עלי ארץ הנקראים „שחרות".

רחם (בשני פתחין) כמו רחם (בשני סגולין), הנשואים מני רחם (ישעיה מו. 3) מראשית ימי תולדותם. ברכות שדים ורחם (בראשית מט. 25) ברכות פרי בטן. ונמלץ לכנוי האשה, ועוצר רחם (משלי ל. 16) שלטון האשה בבעלה. וכן רחם רחמתים לראש גבר (שופטים ה. 30) נערות רבות, בדמיון חמר חמורתים (שם טו. 16) חמורים רבים.

רחם בן שמע מצאצאי חברון בן כלב למטה יהודה (דהי"א ב. 44).

רחם (החית בצירה) שם הפעל, חמלה, ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג. 2).

ולרוב יבוא רבויו רחמים, ונתן לך רחמים (דברים יג. 18). ונמלץ על חוש הלב, ורחמי רשעים אכזרי (משלי יב. 10) כענין ולב רשעים. נכמרו רחמיו אל אחיו (בראשית מג. 30), התעוררו. קפץ באף רחמיו (תהלים עז. 10), עצר אותם, כענין לא תכלא רחמיך ממני (שם מ. 12), ושחת רחמיו (עמוס א. 12), הפכם לרות משחית.

רחמני, חומל. נשים רחמניות (איכה ד. 10). בלשון רבנן רגיל התאר לאל רחום — רחמנא (תענית טו).

רחצה, מרחין במי נהר ונחל. כעדר הרחלים שעלו מן הרחצה (שה"ש ו. 6).

רחת, נפה, כף עץ לזרות דגן ברוח להבר. אשר זרה ברחת ובמגרה (ישעיה ל. 34).

רטב (הטית בחולם), רוה מים, מלא לח. רטב הוא לפני שמש (איוב ח. 16).

רטט (בשני סגולים), פלצות. חלחלה ורטט החזיקה (ירמיה מט. 24).

רי (משרש רוה במשקל עי מן עוה), מים לרויה, אגלי טל וממטר ברי יטריח עב (איוב לז. 11) במים יעמים ויכביד את העב.

ריב, רבויו ריבות. 1) מריבה מדון וקטטה. כי יהיה ריב בין אנשים (דברים סה. 1). איש ריבי (איוב לא. 35) מתקוטט עמדי ולפני התגלע הריב (משלי יז. 14). בטרם יתפרץ הריב נטוש. לחרחר ריב (שם כו. 21) לעוררו. ומיץ אפים יוציא ריב (שם ל. 33) פרין הכעס יעורר מדון, והפכו, וארך אפים ישקיט ריב (טו. 18). תצפנם... מריב לשונות (לא. 21) מגדופי אנשי מדון. 2) הוראה שניה לשם הזה היא — צעקת חמס, תלונה על עול. אליך גליתי את ריבי (ירמיהו יא. 20), וריב אלמנה לא יבוא אליהם (ישעיה א. 23), צעקת חמס של האלמנה. קרבו ריבכם (שם מא. 21) טענתכם נגדי. וריבות שפתי הקשיבו (איוב יג. 6), ריבי נפשי (איכה ג. 58) זעקתה על חמס. לעות אדם בריבו (איכה ג. 36), הנני רב את ריבך (ירמיה נא. 36) את זעקתך על החמס שנעשה לך.

ריבי (הבית בפתח) אבי אתי אחד משלשים הגבורים לדוד מגבעת בנימין (ש"ב כג. 29).

ריח (הריש בצירה) אד הנודף מכל דבר. ריח בני כריח שדה (בראשית כז. 27), וריחו לא נמר (ירמיה מח. 11) לא השתנה, ריח נחוח (ויקרא א. 9), משיב נפש. מריח מים יפריח (איוב יד. 9), כמעט יחוש מים ויוציא פרח (כמו בהריחו אש — שופטים טז. 9). ונמלץ בלשון לשם היוצא לאיש בסביבותיו. הבאשתם את ריחנו (שמות ה. 21), כענין: להבאישני ביושב הארץ (בראשית לד. 30).

רים (הריש בצירה). ראה ראם.

ריע. ראה רע.

ריפות, פתותי גרגרי זרע. שעורים כתושים, גרש (שין שמאלית). אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות (משלי כז. 22), ותשטח עליו הריפות (ש"ב יז. 19).

ריפת בן גמר, ואחי אשכנז ותוגרמה בני יפת בן נח (בראשית י. 3). בדהי"א (א. 6) בא השם הזה **דיפת** בדלת תחת הריש. אולם הוואולגאטה והשבעים גורסים בריש, כמו שכתוב בתורה. על אדות המקום שבו ישבו יוצאי חלצי ריפת עוד לא באו החוקרים לכלל דעה אחת. חוקרים רבים עוד מסכימים לדעת פלאוו־יוס (קדמוניות א. 6. 1) כי המה הריפאפאים, או פאפהלאגאים. באבארט חושב את מקום מושבם על גדות הנהר רעבאם הנופל אל הים השחור. אבל דיל־מאן לא יסכים להשערה הזאת, מפני כי המקום הזה רחוק מאד לצד מערב מאשכנז (פריגיה) ותוגרמה (ארמיניה). לדעת החוקרים החדשים ריפת הוא אחד מראשי אומות הקימברים (גומר זו גרממיה — יומא י.) שנושבו בהרי ריפאיא, הנודעים כיום בשם הרי קארפאטיה בקצות אירופה.

ריק, אין, אפס, כלי ריק (ירמיהו נא. 32) שאין בו דבר. ונמליץ לענין הבל ותהו, יהגו ריק (תהלים ב. 1), תאהבון ריק (שם ד. 3), ובתאר פעל, אך ריק זריתי לבבי (שם ע"ג 13), ומצרים הבל וריק יעזורו (ישעיה ל. 7), בדי ריק יעפו (חבקוק ב. 13). לרוב בלמד היחס: לריק יגעתי (ישעיה מט. 4), ותם לריק כחכם וזרעתם לריק זרעכם (ויקרא כו. 16) ותם לריק כחכם (שם 20).

רק (בצירה תחת הריש) תאר השם. אין דבר בו. והבור רק אין בו מים (בראשית לז. 24). וכדים רקים (שופטים ז. 16). והעמידה על גחליה ריקה (יחזקאל כד. 11), וריקה נפשו (ישעיה כט. 8), רעבה. ובהשאלה לענין הבל ותהו: לא דבר רק הוא מכם (דברים לב. 47), אנשים רקים ופוחזים (שופטים ט. 4), ומרדף ריקים (משלי יב. 11) הולך אחרי הבל.

ריר, מיץ הנוזל מן הפה. היש טעם בריר חלמות (איוב ו. 6). ע"ע חלמות.

ריש (בחירק תחת הריש), **רש, ראש** (שנים בצירה תחת הריש), מחסור, חסר צרכי החיים. ומרדף ריקים ישבע ריש (משלי כח. 19). ישתה וישכח רישו (שם לא. 7). מחתת דלים רישם (י. 16). ראש (בצירה הריש) ועושר אל תתן לי (ל. 8). ובא כמהלך ראשך (הריש בצירה) (שם ו. 11).

רך (הריש בחולם) עונג, פנוק. מהתענג ומרוך (דברים כח. 56).

רכב (בשני סגולים) 1) עגלה רתומה לסוסים. וירכיבו אותו ברכבו (מ"ב י. 16). לרוב הוא שם קבוץ: מרכבות מלחמה, נבדל מצבא הרוכבים הנקרא „פרשים". ויאסוף שלמה רכב ופרשים (מ"א י. 26). רכב ברזל להם (שופטים א. 19). ערי הרכב (מ"א ט. 19) מקום תחנותם. במליצה על צבאות היקום עושי דבר יוצרם, רכב אלהים רבותים (תהלים סח. 18), רכב אש (מ"ב ב. 11) במחזה עלות אליהו בסערה השמים. 2) האבן העליונה מאבני רחים, רחים ורכב (דברים כד. 6) הרחים או האבן הסובבת לבדה.

רכב (הריש בפתח) 1) רוכב הסוס. קח רכב ושלח לקראתם (מ"ב ט. 17). 2) עבד מדריך סוסי מרכבה. ויאמר לרכבו הפוך ידך (מ"א כב. 34).

1) **רכב** (הריש בצירה) בן רמון הבארתי. הוא עם אחיו בענה הרגו את איש בשת בן שאול, ויביאו את ראשו אל דוד, בתקותם כי הוא דוד יזכיר להם תודה עבור

זה. אך דוד חרץ על הרוצחים משפט מות (ש"ב ד).

2) **רכב**, שם ראיש משפחה אחת משבט הקני, משפחה הנושאת עליה שם הראש, וידועה בשם בית הרכבים. בשוב בני ישראל מגלות בבל התאחדה המשפחה הזאת, ואולי גם כל שבט הקני, עם שבט יהודה ועם בני ישראל והיו לעם אחד. החכמים שיללמאן, שולץ ואחרים מחכמי העמים מחליטים כי בני הרכבים היו כתה דתית אחת מבני ישראל שיונדב בן רכב היה מיסדה. אבל חכמים רבים אחרים אינם קובעים מסמרות בהשערה זאת, מפני כי אין ראיות מוכיחות, ואדרבה מהכתוב בדהי"א (ב. 55) „מחמת אבי בית רכב", נראה ברור כי אבי בית הרכבים היה חמת ולא יונדב.

בספר יהושע (יט. 35) נזכרת עיר בשם חמת בחלק הארץ של שבט נפתלי. בספר שופטים (ד. 17) הננו מוצאים שבית חבר הקני ישב בימי דבורה בחבל הארץ ההיא, וסיסרא נס ברגליו להמלט מן רודפיו מבני ישראל אל אהל יעל אשת חבר הקני. מספר מלכים הננו יודעים כי בימי יהוא היו הרכבים יושבים בארץ עשרת השבטים (מ"ב י. 13). מאלה המקומות נוכל לחשוב בצדק, כי בני הרכבים ישבו אז בארץ עשרת השבטים, ואך בזמן מאוחר התחברו ליהודה והתישבו שם. אבל איך שיהיה, מספר ירמיהו (לה) נראה ברור, כי בימיו היו הרכבים רועי צאן נוסעי בעדר עד חרבן ארץ יהודה על ידי נבוכדנצר.

על אדות הרכבים נמצאו בכה"ק ספורים קצרים ומקוטעים בשלשה מקומות. ראשונה — במ"ב (י. 13), כי יונדב בן רכב התאחד עם יהוא בן נמשי, ויקנא גם הוא קנאת ה' והיה לו נחת רוח לראות איך יהוא לוקח את נקמתו מבית אחאב על אשר רדפו באף ובחמה את נביאי ה' והנהיגו עבודת הבעלים והעשתרות בכל גבולי ישראל ועבודת ה' נמחתה מקרב ישראל. נפלא הדבר כי יאָזעפוס בספורו של יהוא שהשמיד את בית אחאב מזכיר את שם יהונדב אבל איננו מרמז כי היה מבית הרכבים (קדמוניות ט. 6, 6). בפעם השניה הננו מוצאים את בני הרכבים נזכרים בספר ירמיהו (לה). זמן אחרי יהוא בערך הזמן שאחרי מפלת שומרון עזבו הרכבים את ארץ עשרת השבטים והעתיקו משכנם לארץ יהודה. כאשר עלה נבוכדנצר על יהודה בימי המלך יהויקים התמלטו הרכבים לירושלים. הנביא ירמיהו השתמש במקרה הזה לתת לקח לבני עמו בהציגו את הרכבים למופת להם איך המה מתנהגים בדרכי חייהם עם ה' ועם אנשים. בין הדברים הרבים שבני הרכבים אסרו על נפשם להשמר ולהזהר מהם היה גם האיסור לשתות יין. הנביא ירמיהו לקח את ראש הרכבים יאזניה בן ירמיהו בן חבצניה ואת כל בית הרכבים ויבא אותם אל לשכת בני חנן בן יגדליהו איש האלהים אשר אצל בית ה' ויתן לפניהם גביעים מלאים יין ויאמר להם: „שתו יין!" אבל המה לא חפצו לעשות זאת מפני כי יונדב אביהם צוה עליהם כי לא ישתו יין ולא יתעסקו בעבודת האדמה ולא יבנו להם בתים כי אם ישבו באהלים הם ובניהם עד עולם, וכן עשו כאשר צוה עליהם אביהם, ואך מפני חיל הכשדים הוכרחו להתישב בירושלים עד יעבור זעם. ירמיה השתמש בדברים האלה ויט למוסר אזני בני יהודה, לאמר להם כי עליהם לקחת מוסר מבני הרכבים כי המה מקיימים מצות אביהם ובני יהודה אינם מקיימים מצות ה' על ידי נביאיו הקדושים.

יונדב ראה בעיניו איך בני ישראל שהיו מקודם נוסעי בעדר עזבו את דרכי

חייהם אלה והמירו אותם בחיי עובדי אדמה ויושבי עירות. אבל החלוף הזה הביא אותם ללמוד מעשי עמים אחרים יושבי כרכים ואוהבי מותרות וחיי תענוגים, ובכן סרו מדרך התורה ודרכי אבותיהם הקדושים וילכו אחרי ההבל ויהבלו, ולזאת פקד יונדב על בניו כי לא יתעסקו בעבודת אדמה ולא ישבו בעירות למען לא יסורו מדרך הטוב, מדרך נוסעי בעדר שהוא הדרך היותר אהוב ומרוצה לה'. ובכן נשרש בלבם עבודת נוסעי בעדר כעבודה דתית הרצויה בעיני ה' יותר מעבודת האדמה.

קרוב מאד לשער כי הרכבים נשבו על ידי הכשדים ביחד עם בני ישראל בנפול ירושלים לפני נבוכדנצר, והובאו לבבל ושם נשארו עד עת שוב ישראל מגלותו בבבל. ועל זה מרמז הפסוק 14 בנחמיה ג. כי מלכיה בן רכב שר פלך בית הכרם החזיק את שער האשפות, הוא בנה והעמיד דלתותיו מנעוליו ובריחיו. גם הפסוק הסתום בדהי"א (ב' 55): ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים, שמעתים, שוכתים, המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב — מרמז על התישבות איזה משפחות מהקינים בני הרכבים בזמן שוב בני ישראל מבבל לארצם. המלות הבלתי מובנות בפסוק הנזכר: „תרעתים, שמעתים, שוכתים", נעתקות בוואולגאטא: מנגנים משוררים במקהלה, ויושבי אהלים, אולם לדעת השבעים הנה שמות עצמים פרטים לשלשה אנשים ממשפחת יעבץ ראשי בתי אבות של המשפחה הזאת.

ההבטחה שהבטיח ירמיהו בשם ה' לבית הרכבים כי לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני ה' כל הימים יוכל היות עוררה בלבות איזה מהרכבים התשוקה לשוב לדרך חיי אבותיהם נוסעי בעדר ויושבי אהלים. ראוי להעיר כי ירמיהו לא אמר הבטחתו על תנאי אם ילכו בדרכי אבותיהם הישרים. אבל גם בלא התנאי מובן ממילא כי ההבטחה תקוים אך לאלה השומרים מצות יונדב אבי הרכבים. ובאמת מצאו התרים בסוריא וערב משפחות המכנות עצמן בני רכבים, ושהן מקיימות מצות יונדב. אבל מדעתנו כי בסוריא וערב נמצאות משפחות רבות שמלאכתן ומעשיהן היו לרכוב על גמלים וסוסים והמלאכה הזאת באה בירושה מאב לבן בכמה דורות, לכן נקל לשער כי יכנו בשם רכבים מטעם הזה ולא מפני שיחוסם הוא מבני יונדב בן רכב, ולזאת כל זמן שלא ראינו ספר היחס בידם או ראיה אחרת מוכיחה אמתת דבריהם אין לנו להשען על שמות גרידא כאלה כי לא השם הוא העיקר בזה.

שבני יונדב בן רכב היו בכל לבם ונפשם מסורים אל ה' אלהי ישראל נראה ברור מספור פגישת יהוא עם יונדב (עיין למעלה) ומשמות עצמים פרטים שבאו זכרם בספר ירמיהו: יאזניהו, חבציניה, יהונדב ועוד, שהשם יה בא בראש או בסוף של כל אחד מהם. ונקל לשער כי היו תלמידי אליהו ואלישע, הנביאים המצויינים בימים ההם.

רכה (הריש בצירה), בדהי"א (ד. 12) בחשבו את בני אשתון מציין אותם בתואר „אנשי רכה". המקום הזה לא נזכר בשום מקום מכתבי הקדש, ותבונתו לא נדע כעת.

רכוב (הריש בשוא), מרכבה, רכב. במליצה על רצון אלהים המשוטט ביקום. השם עבים רכובו (תהלים קד. 3).

רכוש, אסף הון, קנין נכסים. כי היה רכושם רב (בראשית יג. 6). ומנת המלך מן רכושו (דהי"ב לא. 3). שרי הרכוש (דהי"א כז. 31).

רכיל, רכילות, לשון הרע. בין הדברים שהזהירה התורה לבני ישראל לבלי עשות אותם מפני שהם, בני ישראל, מחוייבים להיות קדושים, והדברים האלה מתועבים בעיני ה׳ — הוא גם עון רכילות: „לא תלך רכיל בעמך״ (ויקרא יט. 16). התורה מביאה במקומות אהדים עובדות המורות שהרכילות מסבבת רעה לא רק להאיש שעל אדותו נאמרה הרכילות כי אם גם להולך רכיל בעצמו. כן למשל תספר לנו התורה כי מרים אחות משה נענשה בצרעת על אשר דברה לשון הרע במשה אחיה (במדבר יד. 10—13). והמרגלים בימי משה נענשו במיתה על אשר הוציאו דבה על ארץ ישראל (שם יד. 37). ולכן יצאו הנביאים הקדושים באף ובחמה ובקצף גדול נגד השקרנים והולכי רכיל. ירמיה יכנה אותם בשם עצרת בוגדים, כל אח עקוב יעקב, וכל רע רכיל יהלוך, חץ שחוט לשונם, מרמה דבר, בפיו שלום ידברו איש את רעהו ובקרבו ישים ארבו. ומסיים: העל אלה לא אפקד בם נאום ה׳, אם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי? (ירמיהו ט. 2—9). גם יחזקאל מזכיר להם את עון רכילות שכרוך בעקבו שפיכת דם: אנשי רכיל היו בך למען שפך דם (יחזקאל כב. 9). המשורר בתהלים והחכם במשלי מתארים את המדה המגונה הזאת בצבעים שחורים מאד ומזהירים את החוטא כי ה׳ לא ישא לפשעו. „מלשני בסתר רעהו אותו אצמית (יאמר ה׳) (תהלים קא. 5). דברי נרגן כמתלהמים והם יורדים חדרי בטן (משלי כו. 22). „כל מיני כלי זיין ממיתים אך בקרוב והרכילות גם ברחוק״ (ירושלמי פאה א. כו). „גחלת אם נכבתה מבחוץ, נכבתה גם בפנים, אבל הרכילות אף אם נכבתה מבחוץ עודנה שורפת בפנים״ (שם). „רכילות דומה לנשיכת נחש — הנשיכה נעשתה באבר אחד והארס מתפשט בכל הגוף״ (שם). „ההולך רכיל חוא חוטא לה׳ ולאדם״ (שם). „ההולך רכיל חוא כופר בה׳ אדון כל הארץ, כי כן כתוב: אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו? (תהלים יב. 5)״ (שם). לפי החלטת התלמוד שקול עון רכילות כנגד גלוי עריות עבודה זרה ושפיכות דמים העבירות היותר חמורות (ערכין טז). גם המקבל רכילות נחשב לחוטא ונענש עליה. כן מצינו שדוד נענש על אשר קבל רכילות מציבא שהלשין את מפיבושת לפני דוד.

רכל (בשני קמוצים) שם עיר בנחלת מטה יהודה. היא נחשבת ברשימת הערים אשר ליושביהן שלח דוד מהשלל שהביא עמו במלחמתו עם עמלק כאשר שב לצקלג. העיר לא נזכרת בשום מקום ולכן הדעת נוטה לתרגום השבעים שגורס כרמל תחת רכל. ובאמת מצינו שם עיר כרמל בנחלת מטה יהודה, כמו ביהושע (טו. 55): מעון, כרמל וזיף. ובש״א (כה. 2) ואיש במעון ומעשהו בכרמל. ולזה מסכימים חכמי העמים: וועלהויזען, דרייווער, בודדע, לאהר וסמיטה.

רכלה (הריש בשוא והב׳ בקבוץ), מסחר סחורת יד. ברוב רכלתך (יחזקאל כח. 16), בעול רכלתך (שם 18), ובזוז רכלתך (שם כו. 12) אוצרות סחורתך.

רכס (בשני סגולים), צבור, גל, ערמת עפר. והרכסים לבקעה (ישעיה מ. 4).

רכש (בשני סגולים) סוס הרתום למרכבה. לסוסים ולרכש (מ״א ה. 8) הראשונים לפרשים והשני עם קבוץ לסוסי הרתמה למרכבות, כאמור: רתום המרכבה לרכש (מיכה א. 13), וכן נקראו סוסי בי־דואר למדי ופרס: וישלח ספרים ביד

הרצים בסוסים רוכבי הרכש (אסתר ח. 10).

רם (הריש בקמץ) 1) מאבותיו של דוד רות ד. 19). על אדות האיש הזה ישנם בדהי"א ב. שני פסוקים הסותרים זה את זה. בפסוק 9 כתוב כי רם היה אחיו של ירחמיאל בן חצרון, ובפסוק 25 חושב את רם לבנו של ירחמיאל. 2) אבי משפחת אליהוא בן ברכאל הבוזי (איוב לב. 2). לדעת רש"י בפירושו לאיוב — רם הוא אברהם שנאמר האדם הגדול בענקים (יהושע יד) זה אברהם (ילקוט איוב רמז תתקי"ח). 3) נכד חצרון (דהי"א ב. 25, 27).

רמה (בשני קמוצים) 1) מקום גבוה, מקום לעבודת אלילים. ותעשי לך רמה בכל רחוב (יחזקאל טז. 24), אל כל ראש דרך בנית רמתך (שם 25), ורמתך עשית בכל רחוב (שם 31), והרסו גבך ונתצו רמתיך (שם 39). 2) שם פרטי לערי ההר: א) הרמה: עיר מבצר למטה נפתלי (יהושע יט. 36), העיר הזאת לא נזכרת במקום אחר בכה"ק לבד ביהושע. ראָבינסאָן משער כי המקום הזה הוא הכפר רמה העומד על הדרך בין עכו ודמשק שמונה פרסאות מערבית דרומית מן צפת. הכפר הזה הוא גדול מאד וסביב לו זיתים רבים, אבל לא נראה בכל שטחו וסביבותיו שום שריד מדברים ובנינים עתיקים. אייזעביוס והירונימוס מזכירים את הכפר הזה. ב) הרמה למטה אשר (יהושע יט. 29) קרובה לעיר צור „ושב הגבול הרמה ועד עיר מבצר צור". ראָבינסאָן חושב לודאי כי העיר רמה הזאת הוא הכפר הידוע כעת בשם רמיע, העומד בריחוק 12 פרסאות למזרח סולמא של צור, הכפר הוא קטן בשטחו וסביבו נמצאים איזה עצי זית ותאנים. למערבו של הכפר הזה נמצאה גבעה גבוהה ועליה חורבות רבות ובניניהן גם שרידי היכל עתיק שממנו נשארו עד היום עשרה עמודים. העיר רמה של שבט אשר לא נזכרת בשום מקום לבד אייזעביוס והירונימוס מזכירים אותה. ג) במ"ב (ח. 29) מספר כי יורם מלך ישראל הוכה מידי הארמים ב ר מ ה, אבל הרמה הזאת היא רמת גלעד (ע"ע), וגם בדהי"ב (כב. 6) נזכר המאורע הזה ברמה, וגם שם הוא המכוון רמת גלעד. ד) הרמה, עיר למטה בנימין, מקום מולדת שמואל הנביא. העיר הזאת נזכרת ברשימת 14 ערים וחצריהן שנפלו לחלקו של מטה בנימין (יהושע יח. 25), שהרוב מהן נמצאות לצפונה של ירושלים. מהן: גבעון, רמה ובארות. בין רמה ובית אל עמד האילן הידוע בשם תמר דבורה. חכמי העמים התרים את הארץ באו לכלל דעה אחת כי המקום הידוע כעת בשם ער־ראם, הוא: העיר הרמה הנזכרת, והיא עומדת בריחוק 5 פרסאות מירושלים. וכן מחליטים אייזעביוס והירונימוס. וכן מגביל גם יאָזעפוס מקומה (קדמוניות ח. 13, 3). אחרי חלוקת הממלכה לשתים, בא בעשא מלך ישראל ובנה מצודה ברמה (מ"א טו. 17) לבלתי תת יוצא ובא לאסא מלך יהודה, כי העיר הזאת עמדה על דרך המלך המובילה לירושלים. אבל אסא שלח אל בן הדד מלך ארם כסף וזהב ובקש מאתו כי יפר את בריתו עם בעשא ויכריח אותו כי יעלה מעליו. בן הדד נעתר לבקשתו וישלח את שרי החילים אשר לו אל ערי ישראל ויכו את עיון ואת דדן ואת אבל מים ואת כל מסכנות ערי נפתלי. בעשא היה נאלץ לשבית את מלאכתו ויחדל מבנות את הרמה, ואסא לקח את עמו וישאו את אבני הרמה ואת עציה אשר בנה בעשא ויבן בהם את גבע ואת המצפה (דהי"ב טז. 1—6). אחרי חורבן ירושלים וירמיהו הנביא הובא ביחד עם יתר הגולים

מירושלים אל הרמה, פתח אותו נבוזראדן רב טבחים מן האזיקים אשר על ידיו ונתן לו חפשה ללכת באשר ירצה — לבבל ושם ישים עינו עליו, או לשוב לירושלים אל גדליהו בן אחיקם אשר הפקידו מלך בבל בערי יהודה (ירמיהו מ. 1—7). מדברי הנביא ישעיהו (י. 29) גבע מלון לנו, חרבה הרמה. (הושע ה. 8) תקעו שופר בגבעה חצוצרה ברמה, נראה ברור כי רמה היתה קרובה מאד לגבע או גבעה. עזרא ב. 26 ונחמיה ז. 30 חושבים בני הרמה וגבע ביחד כאילו הם מעיר אחת. מימים קדמונים היתה מסורה בין בני ישראל כי קבר רחל היה ברמה. קול ברמה נשמע: רחל מבכל על בניה (ירמיה לא. 15). העיר רמה הנזכרת בנחמיה (יא. 33) כפי הנראה היא אחת עם הרמה שאדותיה ,מדובר בערך הזה. ה) **ראמת נגב**, עיר בקצה גבול הדרומי של נחלת מטה שמעון (יהושע יט. 8). ובש"א (ל. 27) נקובה בשם ר מ ו ת נגב. ביהושע (טו. 26 —32) ברשימות הערים של מטה יהודה שביניהן חושב גם את הערים למטה שמעון לא נזכרת העיר הזאת וגם בעל דהי"א איננו מזכיר אותה.

העיר הרמה ד) מכונה גם כן בשם הרמתים צופים (ש"א א. 1). לדעת חז"ל במגילה (יד.) ואחריהם רוב המפרשים, היו בהר אפרים שתי רמות שצופות זו את זו, וקצתם פירשו הרמות שהיו בארץ צוף, כי הארץ ההיא היתה באחת מירכתי אפרים כנראה להלן (ט. 5) ונקראת צוף על שם אביו וראש משפחתו, ובא ברבים צופים על שם בניו שהיו קציני יושביה.

רמה (הריש בחירק) מפח דבר פורה אבעבועות מרקב ותולעה. ולא הבאיש ורמה לא היתה בו (שמות טז. 24), ועל הפכו נאמר, וירום תולעים ויבאש (שם 20). תחתיך יוצע רמה ומכסך תולעה (ישעיה יד. 11), לבש בשרי רמה (איוב ז. 18) משחין פורח, אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה (שם כה. 6) ההולך ודל ונמס.

רמון (הריש בחירק) מין תפוח נקרא כן מהיותו גבנון מכל עברי שטחו. כפלח הרמון רקתך (שה"ש ד. 3) וכן נקרא גם עץ הפרי פרדס רמונים (שם ח. 2), ולשם תבנית הפרי הזה לתלבושת הכהן הגדול, רמוני תכלת וארגמן (שמות כח. 33). ובחרושת בנין לתפארת, שני טורים רמונים לשבכה האחת (מ"א ז. 42), עץ הרמון הוא נמוך אבל יפה מאד, ענפיו עבים וחזקים, עליו ירוקים ככרתי, פרחיו מצבע אדמדם כהה. פרי הרמונים גדלים על האילן במשך כמה חדשים, ומרהיבים את העין ביפים. בתוך הפרי נמצאים גרעונים ממראה תולעת שני במספר רב מאד, ולזאת דרשו חז"ל את הפסוק בשה"ש (ד. 3 כפלח הרמון רקתך שאפילו הריקים בין בני ישראל מלאים מצות כרמון. בני ישראל בשנות נדודם במדבר התאוננו כי אין להם רמונים במדבר (במדבר כ. 5), שמזה יש להוכיח שבמצרים היה להם הפרי הזה ונהנו ממנו. הרמון היה מהפירות שארץ ישראל נשתבחה בהם (דברים ח. 8). המרגלים ששלח משה לרגל את הארץ הביאו עמם לדוגמא רמונים להראות כי הפרי הזה נמצא גם כן בארץ כנען (במדבר יג. 23). שפת מעילו של הכהן הגדול צוה משה על פי ה' לפארו בתמונות רמונים עם פעמון זהב בין כל אחד סביב. קשה עלינו כעת לדעת אם הרמונים על שפת המעיל היו כעין סמל לאיזה מטרה מוסרית או רק לנוי בעלמא. בכלל נראה כי הרמונים היו ידועים לשבח ולתהלה בפיות המשוררים (שה"ש) והנביאים הקדושים.

רמון מן בארות, עיר בשבטו של בנימין. רמון הוא אביהם של רכב ובענה

שני הרוצחים שהמיתו את איש בושת בן שאול ותביאו את ראשו לדוד בתקותם כי דוד יכיר תודה להם, אבל דוד גזר דינם למיתה (ש"ב ד. 2, 5, 9).

רמון, שם אליל שעבדו אותו עם ארם, שהיה להם אלהי הרעם והמטר (רעמון), וגם האשורים והבבלים עבדו לאליל רמון שהיה להם אלהי הרעמים והברקים. בשמו הורכבו השמות הדדרמון, טברמון, כדרכם להרכיב שמות אנשים בשמות אליל שעובדים אותו, והמנהג הזה הוא ברוב עמי תבל.

רמון — „סלע הרמון", עיר בנחלת מטה בנימין קרוב לגבעה. לעיר ההיא נסו פליטי שבט בנימין בעת מלחמתם עם בני ישראל בגלל חטא פלגש בגבעה (שופטים כ. 45). העיר הזאת היא כארבע פרסאות רחוק למזרח בית אל. אייזעביוס והירונימוס מזכירים עיר בשם הזה בריחוק 15 פרסאות מצפון ירושלים.

רמון, ביהושע (יט. 13) נזכרת עיר בנחלת מטה זבלון בשם „רמון", המתואר הנעה, והיא הנקובה בדהי"א (ו. 62) בשם „רמונו". ראָבינזאָן משער כי היא אחת עם הכפר רומנה לצפונה של העיר נצרת. הכפר רומנה מונה 70 מתמדנים. מסביב לכפר הזה נמצאים עצי זית במספר לא רב. בכפר הזה נמצאה באר מים חיים ובור מסויד למי גשמים, ובמים האלה מסתפקים לכל צרכי יושבי הכפר. בכפר הזה נמצאים גם היום שרידי חורבות עתיקות.

רמון פרץ, מקום חנות בני ישראל במסעיהם (במדבר לג. 19). עוואלד משער כי רמון פרץ היא היא העיר רמון הנזכרת ביהושע (טו. 32) בנגב יהודה (ועיין ערך גת רמון 1, 2).

רמות (חואו בחולם) בן בני מנשואי נשים נכריות (עזרא י. 29). הכתיב הוא ירמות.

רמות (הואו במלאפום), מפלת פגרים מתים, נבלת חללים, ומלאתי הגאיות רמותך (יחזקאל לב. 5).

רומח, כידון, חנית הקלע. ויקח רומח בידו (במדבר כה. 17), ובמקל יד וברומח (יחזקאל לט. 9).

רמיה (הריש בפתח) בן פרעוש, מנשואי נשים נכריות (עזרא י. 25).

רמיה (הריש בשוא) נטות דבר מטה, שתי הוראות לו: 1) שפלות ידים, עצלות, ראש עושה כף רמיה ויד חרוצים תעשיר (משלי י. 4). עצלה תפיל תרדמה ונפש רמיה תרעב (שם יט. 15). לא יחרוך רמיה צידו (שם יב. 27), מובן בו איש רמיה, והפכו — חרוץ שאחריו, וכן: יד חרוצים תמשול, ורמיה תהיה למס (שם יב. 24). עושה מלאכת ה' רמיה (ירמיה מח. 10), ברפיון ידים. כקשת רמיה, שיתרו רפה ונוטה ארצה. 2) מכשלה, מרמה, לשון רמיה (תהלים קב. 3) דוברת רמיה.

רמך (הריש בפתח) בשפת פרס מקוה עדר סוסים או שפעת גמלים, האחשתרנים בני הרמכים (אסתר ח. 10).

רמליהו אבי פקח מלך ישראל שקרא אותו הנביא בבוז ולעג „בן־רמליהו" (ישעיה ז. 4, 8) על קחתו במרד שבט מושלים ועל קשרו עם ארם על יהודה וכן יאמר שם: „בן טבאל" בן בלי שם, גם במקומות אחרים בכה"ק הננו מוצאים כי בטוי כזה הוא מורה כי המדבר בסגנון כזה מורה כי בבזיון ידבר מאיש המדובר, כמו: ויאמר שאול: שמע נא ב ן א ח י ט ו ב, למה קשרתם עלי אתה ו ב ן ־ י ש י ויאמר העם איש אל רעהו: מה זה היה לבן־קיש? הגם שאול

בנביאים? (ש"א י. 11). ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד, ויאמר שאול אל יהונתן בנו, מדוע לא בא בן־ישי גם תמול גם היום אל הלחם? ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו: בן נעות המרדות, הלא ידעתי כי בוחר אתה לבן ישי לבשתך... (שם כ. 27, 30, 31). אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן־ישי (ש"ב כ. 1).

רוממתי־עזר, שם אחד מבני הימן (דה"י א כה. 4) מן הלוים בכלי שיר. קיטעל ותכמים אחרים מחכמי העמים מחליטים, כי השם הזה ביחד עם השמות של בני הימן האחרים הנקובים בסוף הקאפיטל כ"ה המה חלק משיר או תפלה ידועה בימים ההם. ועיין קיטל טעמם ונמוקם.

רמש, חי זוחל, שרץ האדמה והמים, בהמה ורמש וחיתו ארץ (בראשית א. 24). זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר (תהלים קד. 25).

רן, שיר זמרה. רני פלט תסובבני סלה (תהלים לב. 7) קול רנה וישועה.

רנה (הריש בחירק) 1) קול שאון. ויעבר הרנה במחנה... לאמר: איש אל עירו ואיש אל ארצו (מ"א כב. 36) ענינו קול הרנה. ועל קול תפלה: ואל תשא בעדם רנה ותפלה (ירמיה ז. 16), ולרוב ענינו קול שמחה. יגיל עליך ברנה (צפניה ג. 17). הזורעים בדמעה ברנה יקצורו (תהלים קכו. 5). פצחי רנה וצהלי (ישעיה נד. 1). וכשדים באניות רנתם (שם מג. 14) באניה ואבל נחלפה שמחת הכשדים על משתה בלשצר מלכם, ומשפטו באניות מן תאניה ואניה.

רנה בן שימן למטה יהודה (דהי"א ד. 20). אולם השבעים חושבים את רנה לבן חנן.

רננה, קול צהלה. בואו לפניו ברננה (תהלים ק. 2). ושפתי רננות יהלל פי (שם סג. 6). אל תבוא רננת בו (איוב ג. 7).

רננים, כנוי לצפרים בנות השיר. כנף רננים נעלסה (איוב לט. 13). המבארים תרגמו אותו בת יענה, נקבה של העוף חסידה, כי שרשו של השם בת יענה הוא ענה, נתון קול לזמרה.

רסה (הריש בחירק) מקום חנות ישראל במדבר (במדבר לג. 21).

רסים (הריש בשוא), נטף, אגל. רסיסי לילה (שה"ש ה. 2) נטפי טל היורדים בלילה.

1) **רסן** בד ברזל בפי סוס לעצור מהלכו. כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום (תהלים לב. 9). ורסן מפני שלחו (איוב ל. 11) העיזו נגדי בלי מעצור. ורסן מתעה על לחיי עמים (ישעיה ל. 28) שבט רוזנים מוליכם תהו.

2) **רסן** עיר קדמונה בין נינוה ובין כלח (בראשית י. 12) כעת ידועה בשם „נמרד". בספר בראשית (שם) מתוארת בהוספת המלות: היא העיר הגדולה. השערות שונות הביעו חכמי העמים על אדות תכונת המקום הזה. פטאלאמעאוס משער כי היא העיר רהעסינה על נהר כבר הידועה כעת בין הערבים בשם „ראס־על־עין". אבל ההשערה הזאת רחוקה מאד, כי העיר הזאת רחוקה כשתי מאות פרסה לצד מערב משתי הערים הנזכרות בספר בראשית שהיתה עומדת בין שתי הערים: נינוה וכלח. יותר קרובה לאמת היא השערת באכארד, כי רסן היא העיר לאריסא אשר קסענאפאן מזכירה, ואשר גם הוא מתאר אותה בתואר „העיר הגדולה". אבל לדעת חז"ל (יומא י.) המלות „העיר הגדולה" מתארות את נינוה ולא רסן, וז"ל: תיא העיר הגדולה איני יודע אם נינוה העיר

הגדולה אם רסן העיר הגדולה, כשהוא אומר: ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים מהלך שלשת ימים (יונה ג. 3) הוי אומר נינוה היא העיר הגדולה. והראב"ע כתב שאיננו רחוק להיותו שב אל כלח. אבל התוס' שם כתבו שעל כלח ליכא לספוקי, שאם כן היה לו לומר ובין כלח העיר הגדולה.

רע (הריש בפתח), משחת, לא טוב. בבהמה — דלה ורזה. ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב (ויקרא כז. 10). הפרות הדקות והרעות (בראשית מא. 20). ומה הארץ... הטובה היא אם רעה (במדבר יג. 19). והמים רעים (מ"ב ב. 19). ובא התאר הזה גם לענין משחית ומזיק, כמו: מום כל דבר רע (דברים יז. 1), חלי רע (קהלת ז. 2) וענין רע (שם ד. 8). דבר רע בסיר (מ"ב ד. 41), פגע רע (מ"א ה. 18), במצודה רעה (קהלת ט. 12). ולענין מוסרי: כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח. 21), רעים וחטאים לה' (שם יג. 13). ויעש הרע בעיני ה' (ירמיה נב. 2), ואם רע בעיניך לבוא אתי בבל (שם א. 4), אם לא טוב בעיניך. מדוע פניכם רעים (בראשית מ. 7) קודרים מיגון. 2) שם זכר הוי האומרים לרע טוב (ישעיה ה. 20), רעי גוים (יחזקאל ז. 25), המנדים ליום רע (עמוס ו. 3), החושבים כי רחוק יום הצרה והתוכחה.

רע וטוב. כבר העמים הקדמונים חקרו ודרשו למצוא את המקור להרעות והטובות הנמצאות בעולם. היונים והרומאים הקדמונים שהאמינו במציאות אלהות רבות ושונות פתרו את השאלה הזאת באופן פשוט מאד: כל מדינה ומדינה, כל עם ועם, כל עיר ועיר, כל כפר, כל בית ומשפחה יש להם יוצר ובורא מיוחד, שהוא הבורא והמגין על העם, המדינה, העיר, הכפר והמשפחה שברא. מושב הבוראים האלה הוא בשמים או על הר קדוש, והמה הידועים להם בשם שרי מעלה. השרים האלה מלחמה להם איש ברעהו מעולם ועד עולם. וכאשר יצליח ביד שר אחד לנצח את איש ריבו, אז יעשה כלה בהעם, המדינה, העיר, הכפר או המשפחה שהיה השר המנוצח מגין עליהם וימחו מן הארץ. זהו לדעתם מקור הרע והטוב. הפרסיים האמינו בשתי רשויות, שני כחות הפועלים בעולם. הכח האחד הוא פועל אך טוב בעולם, הוא בורא אור, קיץ וכל טוב בעולם, והוא ידוע להם בשם „ארמוצד", והכח השני הוא הפכו, הוא מקור כל הרעות שבעולם, הוא ברא את החושך, את החורף ועוד. ומלחמה לשני הכחות האלה מדור דור. אולם בני ישראל מאמינים אך באל אחד יחיד ומיוחד. הוא בורא אך את הטוב, כמו שכתוב בפרשת בראשית: וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ומקור הרעות הוא אך מעשי האדם, מחשבותיו ותחבולותיו. כן מבאר הרד"ק הסתירה בין מה שכתוב במעשה בראשית וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ובין מה שאמר ירמיהו בקינותיו: מפי עליון לא תצא הרעות והטוב. לדעתו ביאור הכתוב הזה: מפי עליון והטוב (שהוא מקור הטוב) לא תצאנה רעות, כי הוא ברא אך טוב, ואך האדם במעשיו מהפך הטוב לרע. אולם לחז"ל דרך אחרת בפתרון הסתירה הזאת. לדעתם ברא ה' גם הטובות וגם הרעות, כמו שאמר הנביא ישעיה: יוצר אור ובורא חשך, ואך משאמר הקב"ה ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע ובחרת בחיים מאותה שעה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב (דברים רבה פ' ד'), כי מאז והלאה הרעות והטובות שתיהן מסורות לאדם והוא ישיג בחייו במה שיבחר.

רע (**הריש בצירה**)**, קול שאון, קול המון.** למה תריעי רע (מיכה ב. 9), קול תרועת שמחה. וישמע... קול העם ברעה (שמות לב. 17).

רע (הריש בחולם), מעמד הנשחת בטבעו או במראהו. תאנים... אשר לא תאכלנה מרוע (ירמיה כד. 3); פרות... דלות ורעות תאר... לא ראיתי כהנה בכל ארץ מצרים לרוע (בראשית מא. 19). ברוע פנים (קהלת ז. 3), בקדרות הפנים מהגות לב והלך נפש. מדוע פניך רעים, אין זה כי אם רוע לב (נחמיה ב. 2). מזמה רעה בלבך, ולכן יאמר נחמיה: „ואירא הרבה מאד" והולך ומצטדק. ולרוב ענין השם „רוע" — פרוץ גדר המוסר, הרס חוקי הצדק לאלהים ואדם. את זדונך ואת רוע לבבך (ש"א יז. 28).

רעב (העין בצירה) שם תאר. חסר אוכל למלא נפשו. רעב ועיף וצמא (ש"ב יז. 29); פרס לרעב להמך (ישעיה נח. 7); אם רעב שונאך האכילהו לחם (משלי כה. 21), יהי רעב אונו (איוב יח. 12), בן אונו — פרי בטנו.

רעב (בשני קמוצים), **רעבון**, חוסר לחם, כפן. העטופים ברעב (איכה ב. 19). סבות הרעב היו שנות: 1) חוסר מים. בעקבות החסרון הזה באו תמיד מחלות שונות על האדם והבהמה, וזה היה תמיד בהעצר השמים ולא ירד גשם על הארץ בעת שהאדמה היתה צריכה לו. כן הודיעה לנו התורה: אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם, ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו, והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע, ואכלתם לחמכם לשובע וישבתם לבטח בארצכם.... ואם בחקתי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם ......ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחושה...... ולא תתן ארצכם את יבולה ועץ השדה לא יתן פריו (ויקרא כו. 3—20). אבל לא רק מחסור המים תוכל להיות סבת הרעב, כי אם גם ירידת הגשם שלא בזמנו תוכל להביא רעב בארץ. ובכן ירידת הגשמים בימי הקיץ תחת ירידתו בימי החורף שהם ימות הגשמים, תהיה גם כן סבה לרעב.

ארץ מצרים היתה תמיד מצוינת ברוב תבואותיה ופירותיה. הארץ הזאת היתה מעולם כולה משקה כגן ה'. היא לא היתה תלויה בירידת הגשמים, כי עלית מי הנילוס היתה מרוה תמיד את כל הארץ והשקה את כל פני האדמה. כתבי הקדש מהללים ומשבחים את תכונת ארץ ישראל ונותנים לה היתרון על ארץ מצרים. „כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם, אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים" (דברים יא. 10—12), „ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירושך ויצהרך. ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת" (שם 14—16). האדמה בארץ ישראל היא פוריה ושמנה מאד, אם כי בכלל היתה הארץ צריכה לגשמים, אבל גם מי הנהרות עזרו הרבה ליבול הארץ.

הרעב הראשון הנזכר בכה"ק הוא הרעב שהיה בימי אברהם (בראשית יב. 10), שבגללו היה אברהם נאלץ לרדת מצרימה. והשני היה בימי יצחק (שם כו. 1), אבל ליצחק בא הצווי לגור בארץ פלשתים עד אשר יעבור הזעם, ולא ירד למצרים. הרעב הזה לא התפשט בארצות רבות, אולם הרעב שהיה בימי יעקב התפשט בארצות שונות והתמשך שבע שנים וגם בארץ מצרים היה רעב שבע שנים. אבל שם קדמו שבע שני שבע גדול, לשבע שני הרעב, כאשר הגיד יוסף מראש. ולכן התחכמה ממשלת מצרים

לצבור אוצרות בר במשך שנות השבע, ומאוצרות התבואה האלו מכרו תבואה לא רק ליושבי מצרים כי אם גם לכל הארצות אשר יושביה באו מצרימה לשבר אכל. כפי הנראה הרעב היה אך ללחם, אבל מרעה לצאן ובקר לא חסר להם. כי בני יעקב יכלו לקחת אתם את חמוריהם להעמים עליהם את אמתחותיהם מלאות תבואה, ובלי ספק מצאו למענם מרעה על דרכם. גם פרי עץ כנראה היה אז בארצות הרעב. יעקב צוה לבניו טרם ירדו למצרים לקנות שם בר, לקחת עמהם מתנה למושל ארץ מצרים נכאת, צרי ולוט, בטנים ושקדים (שם מג. 11). גם בימי שפוט השופטים היה רעב בארץ ישראל ואלימלך עם אשתו ובניו עזבו את הארץ והתישבו בארץ מואב (רות א. 1). ואחר כן בימי דוד (ש"ב כא. 1). ואחרי ימים רבים היה רעב בימי אחאב שלש שנים. כן גזר אז אליהו הנביא שלא יהיה במשך הזמן ההוא לא טל ולא מטר על הארץ כי אם לפי דברו (מ"א יז. 1).

2) הסבה השנית לרעב הוא הארבה. בספר שמות (י. 15) מסופר כי אחת מעשר המכות שלקו בהן המצרים היתה מכת הארבה, שכסה את עין הארץ ותחשך הארץ, ויאכל את כל עשב הארץ ואת כל פרי העץ אשר הותיר הברד ולא נותר כל ירק בעץ ובעשב השדה בכל ארץ מצרים. בימי הנביא יואל מסופר כי „יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ויתר הילק אכל החסיל (יואל א. 4).

3) אבל הרעב הבא בידי אדם קשה מכלם. דוד הרגיש זאת מאד, ולכן כאשר חטא נגד החוק ומנה את בני ישראל ויהודה, והנביא גד שאל אותו בשם ה' איזה עונש הוא מקבל עליו בגלל זה: אם יבוא לו שבע שני רעב בארץ, או שלשה חדשים ניסח לפני צריו ואם היות שלשה ימים דבר בארץ — השיב לו דוד: צר לי מאד, נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה (ש"ב כד. 13, 14), ובחר בדבר כי מה' הוא ורבים רחמיו ולא ברעב הבא מידי השונא, כי בשונא נאמר: ואכל פרי בהמתך ופרי אדמתך עד השמדך, אשר לא ישאיר לך דגן ותירוש ויצהר, שגר אלפיך ועשתרות צאנך עד האבידו אותך (דברים כח. 51), ואכלת פרי בטנך בשר בניך ובנותיך אשר נתן לך ה' אלהיך במצור ובמצוק אשר יציק לך אויבך בשעריך (שם 53). ויהי רעב גדול בשמרון, כי הארמים היו צרים עליה עד היות ראש חמור בשמונים כסף ורובע הקב חריונים (צואת יונים) בחמשה כסף (מ"ב ו. 25) ..... ותאמר: האשה הזאת אמרה אלי: תני את בנך ונאכלנו היום ואת בנך נאכל מחר, ונבשל את בני ונאכלהו, ואומר אליה ביום האחר: תני את בנך ונאכלנו ותחביא את בנה (שם 28, 29). זהו רעב הבא בידי אדם.

יאזעפוס (מלחמות ה. 10. 5) מתאר את הרעב הנורא ששרר בירושלים בעת מצור טיטוס, ואומר כי רעב נורא כזה לא נראה ולא נשמע בכל העולם.

רעד, רעדה, חרדה, חלחלה. יראה ורעד יבוא בי (תהלים נה. 6), יאחזמו רעד (שמות טו. 15), פחד קראני ורעדה (איוב ד. 14), וגילו ברעדה, בפחד מפני הדר גאון ה'.

רע, רעה (הריש בצירה והעין הראשון בפתח והשני בסגול), חבר, ידיד אהובת רע (הושע ג. 1) אהובת מאלוף נעוריה. שם הנקבה ממנו הוא רעה (העין בקמץ) ובא במקרא אך בנטיות הרבוי: אחריה רעותיה (תהלים מה. 15). ויש להשם רע עוד הוראה איש זולתו, אנוש כערכו: ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט. 18), וכי יהיה איש שונא לרעהו (דברים

יט 11), מכה רעהו (שם כז. 24), ריבך ריב את רעך (משלי כה. 9). וכן בא על חית השדה: שעיר על רעהו יקרא (ישעיה לד. 14). לפעמים בא השם הזה גם בהוראת רצון, אהבת חסד (כמו בארמית רעוא): בנת לרעי מרחוק (תהלים קלט. 2), ולי מה יקרו רעיך (שם 17).

רעה (הריש בקמץ), שבר, פגע רע, איד, צרה. פן תדבקני הרעה (בראשית יט. 19), רעה נשקפה מצפון (ירמיה ו. 1), אביא עליכם רעה (שם כג. 12), ושאנן מפחד רעה (משלי א. 33). מעניינו גם צרה שגורם איש לזולתו: אם תעשה עמנו רעה (בראשית כו. 29), למה שלמתם רעה תחת טובה (שם מד. 4). וכן עניינו גם סלף משפטי הצדק, עוות חקות המוסר: כבסי מרעה לבך (ירמיה ד. 14). להפלגה — מפני רעת רעתכם (הושע י. 15).

רעו (הריש בשוא) בן פלג ואבי שרוג מצאצאי בני שם (בראשית יא. 18; דהי"א א. 29). רבו הדעות בהוראת השם הזה. פאַן באהלען משער, כי הוא לקוח מלשון מדי. מעין משער, כי רעו הוא שם אלהות. אבל יותר קרובה לאמת היא ההשערה, כי רעו היא מלה עברית או ארמית ופתרונה רצוי, כמו רעוא בארמית. וע"ע רעה (הריש בצירה).

רעואל 1) בן עשו מאשתו בשמת, ראש לאלופי אדום (בראשית לו. 4, 17). 2) חותנו של משה (ע"ע יתרו חובב). 3) אביו של אליסף נשיא למטה גד (במדבר ב. 14). ובמקומות אחרים בא בשם הזה דעואל תחת רעואל (עיין שם א. 14; ז. 42, 47; י. 20). 4) בן יכניה ואבי שפטיה למטה בנימין (דהי"א ט. 8).

רעות 1) רעיה, חברה. וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה (שמות יא. 2). ובא גם על עוף השמים: נקבצו דיות אשה רעותה (ישעיה לד. 15). 2) חפץ, תשוקה. הבל ורעות רוח (קהלת א. 14) רדיפה אחרי התהו.

רעי (הריש בצירה), אחד משרי דוד הנאמן לשלמה בעת שמשחוהו למלך תחת אדוניהו. אולם יאָזעפוס (קדמוניות ז. 14, 4) מעתיק המלה בתבת ידיד. ולפי זה תהיה תבונת הכתוב כזה: וצדוק הכהן ונתן הנביא, ושמעי רעי המלך והגבורים אשר לדוד לא היו עם אדוניהו (מ"א א. 8).

רעיה (הריש בפתח), אהובת רע. אחותי רעיתי יונתי תמתי (שה"ש ה. 2), אנכי ורעיותי (שופטים יא. 37).

רעיון, תשוקה, משאת נפש. גם זה הבל ורעיון רוח (קהלת ד. 16), מרוצה אחרי התהו.

רעל, רעדה, פיק ברכים משכרון. סף רעל הנזכר בזכריה (יב. 2) הוא כוס התרעלה.

רעלה, צעיף, מסוה. והשרות והרעלות (ישעיה ג. 19). במשנה: ערביות יוצאות רעולות (שבת פרק ו משנה ו), והוא מן בגדי נשים ותכשיטיהן המנויות בישעיה ג. לדעת דעליטש המלה „רעלות" לקוחה משפת ארמית והוראתה מין צעיף אבל יותר רחבה ויקרה מן הצעיף. אבל לפי השערת דיללמאן לקוחה המלה הזאת משפת ערבית „רעל" והוא מין צעיף העשוי משני חצאים, המחצה האחת קשורה מתחת העינים ויורדת על החזה, והמחצת השנית מפשילה מאחורי הראש, ולזאת באה בנבואת ישעיה בלשון רבים „רעלות".

רעליה (חרד לפני ה') שם אחד מעולי הגולה (עזרא ב. 2) ובנחמיה (ז. 7) בא שמו רעמיה, והוא אחד מראשי המנהיגים שעלו מן גלות בבל במעלת הראשונה עם זרבבל.

רעם, רוגז קול הברק. אענך בסתר רעם (תהלים פא. 8) בחביון רוגז קול משמים. במליצה על קול גאון ה' ההולך

למרחבי היקום. ורעם גבורותיו מי יתבונן (איוב כו. 14), ועל קול תרועת מלחמה: רעם שרים ותרועה (שם לט. 25). רעמים נשמעים בארץ ישראל רק בימות החורף, ובשאר עתות השנה הוא חזון בלתי נפרץ. במקומות רבים בכה"ק מכונים הרעמים במלת קול סתם, קול ה' שובר ארזים (תהלים כט. 5). וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ. 18), הכונה בזה הרעמים והברקים. הקולות שבאו בימות קציר חטים היו רעמים שבאו יוצא מן המורגל בעת הקיץ, והיה זה לאות כי בני ישראל חטאו בזה ששאלו להם מלך, בעת שה' הוא מלכם (ש"א יב. 17).

רעמה 1) שער הסוס בצוארו. התלביש צוארו רעמה? (איוב לט. 19). ויש פותרים את השם הזה צהלת הסוס. אבל לא יתכן עליו הפעל הלבש.

רעמה בן כוש מבני חם, אבי שבא ודדן (בראשית י. 7). בין רוכלי צור נזכרו יחד שבא ורעמה (יחזקאל כז. 22). בהעתקת השבעים תכונה בשם הזה העיר רעמה או כאשר יכנוה הם רגמה, כי המה היו בוטאים את העין כמו אות גמל. עיר בשם הזה נמצאת בערב על לשון ים פרס. אבל אין בידנו כעת להחליט אם העיר יש לה שייכות והתקשרות עם השבט רעמה הנזכר בספר בראשית. יונתן ורב יוסף תרגמו את השם רעמה הנזכר בדהי"א (א. 9) לובאי ומוריא טינוס, בני לוב ומרקה בצפון אפריקה מערבה.

רַעְמְסֵס, חבל ארץ מצרים בנגב ארץ גשן (בראשית מז. 11) עם ערי המסכנות פתום ורעמסס שבנו בני ישראל בעבודת פרך לפרעה רעמסס השני (שמות א. 11), משם החל המסע לצאת בני ישראל מארץ מצרים (שם יב. 37). הירושלמי תרגם אותו „פילוסין" והוא הנודע בשפות לועזיות בשם פעלוזיום. העיר רעמסס כנראה היתה בארץ גושן, כי ארץ רעמסס היתה שם כמו שכתוב בבראשית, כי גושן נקרא ארץ רעמסס (בראשית מז. 11). לפי העתקת השבעים בבראשית (מו. 28) היתה גם העיר פתם בארץ רעמסס.

גושן היתה עיר המלוכה של הנאם הפלך העשרים במצרים התחתונה. הנאם השמיני שעיר הבירה שלה היתה פתם היתה קרובה להנאם העשרים בצד מזרח. העיר רעמסס נזכרת בספרות מצרים איזה פעמים. ממנה נדע כי העיר הזאת נבנתה על ידי רעמסס השני, כמו העיר פתם, ולזאת נקראת על שמו. ומכתב אחד מן סופר קדמון פאנבעזא הנעתק על ידי ברוגש בספרו קורות מצרים מתאר באריכות דברי וקורות העיר רעמסס. תעלותיה מלאות דגים שונים, על פני רקיע השמים ממעל לה מעופפים עופות רבים ושונים, האדמה מסביב מרהבת עין בירקות ממינים שונים ונאות דשא. בתחלה חשב ברוגש לשער כי העיר הזאת היא היא העיר הקדמונה צוען מצרים, אבל כאשר נתגלה תכונת ומקום העיר פיתם חזר מדעתו והשערתו.

רענן, שם תאר. הוראתו לח ורטוב. אני כברוש רענן (הושע יד. 9) כזית רענן (תהלים נב. 10, בשמן רענן, מובן בו: בשמן זית רענן (שם צב. 11), כאזרח רענן (שם לז. 35) שלא נעתק ממקום צמחו. ערשנו רעננה (שה"ש א. 16) על יצוע דשא באבו. ובהעברה על איש מלא טל ילדותו: דשנים ורעננים יהיו (תהלים צב. 15).

רעש, רעידת הארץ. בארץ כנען היו כבר בימים הקדמונים הרעשים חזון נפרץ. הערים בככר הירדן: סדום, עמורה, אדמה וצבויים נהפכו מרעש הארץ ונמחו מן הארץ כבר בימי אברהם (בראשית יט). בעת מתן תורה על הר סיני היה ההר כלו בעשן ויחרד מאד (שמות יט). בעת

מחלוקת קרח על משה ואהרן פתחה הארץ את פיה ותבלע את קרח ואת כל עדתו (במדבר טז) (יאָזעפוס קדמוניות ד. 3, 3). הרעיון איננו סותר כלל את האמונה כי כל זה נעשה בתור נס מאת ה', כי הלא כל מעשי הטבע עשוים על ידי חוקי הטבע הנקראים מלאכי ה' עושי רצונו, כמו שנאמר: עושה מלאכיו רוחות, משרתיו אש לוהט. והדבר הזה איננו מזיק להאמונה בנסים, כי מאין ידע משה מקודם שהארץ תפתח את פיה ותבלע את קרח ועדתו, ותהיה רעידת הר סיני כאשר יתגלה כבוד ה' על ההר? בלי ספק נודע לו זאת על פי רוח נבואי וזהו נס. בימי מלחמת שאול עם הפלשתים כתוב: ותהי הרדה גדולה במחנה...... ותרגז הארץ ותהי לחרדת אלהים (ש"א יד. 15). גם בימי אליהו היה רעש בהר חורב, כן מבארים אחדים ממפרשי כה"ק את הפסוקים במ"א (יט. 11): צא ועמדת בהר... והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים.... ואחר הרוח רעש ואחר הרעש אש...... רעש היה גם כן בימי עוזיה מלך יהודה. הרעש הזה נזכר שתי פעמים בכה"ק בעמוס א. 1, ובזכריה יד. 5. מן המראה מקום השני יש להוכיח כי הרעש הסב פחד גדול על יושבי ירושלים, כי רבים נסו מן מקום ההפכה ונמלטו על נפשם. באיזה שנה בימי ממשלת עוזיה אירע הרעש קשה עלינו להגביל כי עוזיה מלך חמשים שנה. גם בזמנים מאוחרים אירעו רעידות הארץ בארץ ישראל אבל אינן נכנסות בחוג חקירותינו, כי אנו יש לנו עסק רק עם כה"ק.

רפא הבן החמישי לבנימין בן יעקב (דהי"א ח. 2).

רפאות (הריש בחירק) מרפא, רפאות תהי לשרך (משלי ג. 8).

רפאים 1) עם מילידי הרפה (ש"ב כא. 16) או מילידי הרפא (דהי"א ב. 6), שענינו אחד עם נפילים (ע"ע נפיל). בשם רפאים נקראו שרידי העמים הנוראים שנקראו גם כן ענקים, אימים, זמזומים (דברים ב. 10, 11, 20) שנפלו לפי אמונת הקדמונים מצבא המרום ארצה, ונרפו. ומזה יצא השם רפאים. עד לפני איזה עשרות שנים האמינו גם רבים מהחכמים חוקרי הטבע כי באמת בתחלת הבריאה היו אנשים רבים בעלי קומה גבוהה יוצא מן גדר המורגל וגבורי כח, והיסוד להאמונה הזאת היה המציאות שמצאו במקומות שונים בכדור הארץ שרידי גופות אנשים גבוהי קומה מאד. אבל החקירות והדרישות היותר מדויקות בענין הזה הראו לדעת כי ההבדל בין האדם הקדמוני ובין האנשים החיים אתנו כיום בנוגע לגובה קומתם הוא קטן מאד, וכל הספורים אדות ענקים המה אך בדמיון יסודם והפריזו על המדה בתערובת ספורים מיטהאָלאָגיים.

אבל כל החקירות והדרישות בענין הזה אין בכחן להכחיש את ספורי כה"ק על אדות הרפאים והענקים, ספורים שאין בהם אף קורטוב של הגדה. ונביא איזה מהם: בש"ב מסופר, כי בימי דוד ישבו בגת אשר לפלשתים ענקים או רפאים הנקובים בשמות: ישבי - בנוב, סף, גלית הגתי, ואיש מדה אחד עם עשרים וארבע אצבעות שש,שש על שתי ידיו ועל שתי רגליו (ש"ב כא. 16—22). כל אלה ארבעה הענקים נולדו להרפה אשר בגת. לפי דעת אחדים מהמבארים המלה הרפה או הרפא (בא) היא היחיד מן המלה רפאים, והוא גלית, ואלה הארבעה הנקובים בשמות המה בניו.

איזה מאות שנים קודם דוד, בימי משה ויהושע, היו הרפאים מפוזרים במקומות שונים. עוג מלך הבשן היה האחד

הנשאר בימי משה מיתר הרפאים שישבו בעבר הירדן מזרחה (דברים ג. 11). בעבר הירדן מערבה ישבו אז הענקים בעיר חברון וסביבותיה (במדבר יג. 22; יהושע יד. 12, 15; טו. 13, 14; יא. 21; שופטים א. 20), וגם בהרי ישראל ויהודה ובערי פלשתים קרוב לים התיכון (יהושע יא. 21, 22). בספר יהושע (טו. 8; יח. 16) נזכר שם מקום „עמק רפאים“. המקום הזה יש לשער נקרא על שם הרפאים שישבו שם בזמן יהושע או קודם לכן. בספר דברים (ה. 10) מזהיר משה את ישראל כי לא יצורו את מואב ואל יתגרו בם מלחמה כי ה׳ נתן להם את הארץ הזאת לרשת אותה ולשבת בה. לפנים ישבו האימים עם גדול ורב ורם כענקים. רפאים יחשבו אף הם כענקים. בספר בראשית (יד) מסופר כי בימי אברהם בא כדרלעמר מלך עילם והמלכים אשר אתו ויכו את רפאים בעשתרות קרנים, ואת הזוזים או הזמזומים בהם, ואת האימים (כלם ענקים או רפאים) בשוה קריתים. בין עשרה העמים שהבטיח ה׳ לתת לאברהם ולזרעו לירושת עולם נחשבו גם הרפאים (שם טו). הענקים לא נזכרו בשם בימים הקדמונים, אבל בקבורת שרה אשת אברהם כתוב כי היא מתה בקרית ארבע היא חברון בארץ כנען (בראשית כג. 2). וגם אצל יעקב נאמר ששב מחרן לבא אל אביו יצחק אל ממרא קרית הארבע היא חברון (שם לה. 27). מזה יש להוכיח כי כותב ספר התורה ידע כי בימי אברהם יצחק ויעקב היתה חברון ידועה בשם קרית ארבע. ומזה נדע כי בימיהם היו כבר בחברון הענקים שהם בניו של הענק ארבע, המתואר בספר יהושע „האדם הגדול בענקים“ (יהושע יד. 15). מסגנון הספור על אדות המרגלים (במדבר יג. 22) כי בבואם לחברון ראו את הענקים „אחימן, ששי ותלמי ילידי הענק וחברון נבנתה שבע שנים לפני צען מצרים“ יש להוכיח כי חברון נוסדה על ידי הענקים.

מכל האמור למעלה נראה ברור, כי כבר בימי אברהם היו נמצאים ענקים בשני עברי הירדן במקומות שונים, והמה באו לארץ כנען לפני הכפתורים, הפלשתים, העמונים, המואבים, האדומים ובני ישראל. אם באו לארץ כנען לפני הכנענים לא נזכר בפירוש, אבל יש משערים כי המה היו התושבים הראשונים בארץ ההיא. וישנה עוד השערה, כי הענקים התישבו בארץ כנען בעבר הירדן מערבה אך שנים אחדות לפני צאת בני ישראל מארץ מצרים. והראיה שמביאים להשערה היא הכתוב בפרשת מרגלים כי בני ישראל ראו שם את בני הענק ובכן הענק היה הדור שלפני זה, והוא הראשון מהענקים. אבל אי משום הא לא איריא, כי הה״א הידיעה של הענק, מורה שענק--שעל אדותיו ידבר הכותב במקום הזה איננו שם עצם פרטי כי אם שם הקבוץ של משפחת הענקים, וגם איננו מכונה אבי ענק כי אם אבי הענק (יהושע טו. 13; כא. 11), שהוראתו אבי משפחת הענקים, כי שם עצם פרטי לא יבוא לעולם בהא הידיעה.

הענקים כפי הנראה לא היו מעולם עם או אומה בפני עצמה, כי אך יחידים מהם היו מעורבים בין עמים אחרים. מהם היו מנהיגים של אומה שלמה כמו עוג מלך הבשן ומהם היו בחיל עמים אחרים בתור אנשי הבינים כמו גלית בין אנשי חיל הפלשתים. עוג היה מן הרפאים, אבל בנוגע ליחוסו הפוליטי היה אמורי, כמו שאמרה רחב אל המרגלים: כי שמענו אשר עשיתם לשני מלכי האמרי לסיחן ולעוג (יהושע ב. 10). בכתבי הקדש לא מצינו זכרון ענקים אחרי דוד, אבל אם העתקת השבעים נכונה, הגורסים בירמיה (מז. 5) שארית „ענקים“ תחת הכתוב בספרינו

שארית „עמקם", יש לשער כי עוד בימי ירמיהו היו ענקים במציאות. — בנוגע למספר הענקים, נראה כי היה רב מאד, כמו שיש להוכיח מן המדובר על אדותם איזה פעמים בכה"ק, כי היו..... עם גדול רב ורם כענקים. אבל לא היו נאספים במקום אחד, כי אם היו מפוזרים בין עמים שונים, והיו כמו משפחה מצוינה מפוזרה ומפורדה במדינות שונות של עמים שונים.

רפאים 2) בשם הזה מכונים גם כן בכתבי הקדש מתים שוכני עפר בעמקי שאול, שמה אל מות ביתה ואל רפאים מעגלותיה (משלי ב. 14), בקהל רפאים ינוח (שם כא. 16), מתים בל יחיו, רפאים בל יקומו (ישעיה כו. 14), וארץ רפאים תפיל (שם 19). וו. ר. סמיטה משער כי בשם רפאים, שהוראתו הראשונה היתה ענקים וגבורים, מכונים גם המתים שוכני עפר מהאמונה, כי הענקים המתים מבקרים לפעמים את חורבותיהם העתיקות במקומות שוממים שגרו בהם בחייהם.

רפאל בן שמעיה מבית עובד אדום (דה"י א כו. 7). לעולי הגולה מבבל נקרא בשם רפאל גם אחד ממלאכי מעלה. בספר טוביה אחד מכתובים אחרונים (אפו־קריפה) מסופר, כי רפאל גלה אל טוביה את מצפוני אלוה ויספר לו לאמר: כאשר התפללת בבכי אל ה' ותקם משלחנך לאסוף את המתים ותסתירם בביתך לקברם בלילה הבאתי את תפלתך לפני מרום קדשו....... ועתה שלחני אלהים לרפאתך ולהסיר את הרוח אשר בעת את שרה כלתך. הנה אנכי רפאל מלאך אלהים ואחד משבעת המלאכים המשרתים את פני ה' (טוביה יב. 15-18).

חז"ל במ"ר פ' וירא מחליטים, כי אחד משלשת האנשים שבאו אל אברהם היה המלאך רפאל שנשלח לרפא את שרה ולחזק את גופה שיהיה ראוי להריון. ומסופר שם עוד כי בידי נח היה ספר רפואות, וכאשר אחרי המבול דבקו בבניו מחלות שונות ונח לא ידע איך להשתמש בהרפואות לרפא את החולים ממחלתם, שלח הקב"ה את מלאכו רפאל להורותו מה לעשות עם הצמחים הרשומים בספר הרפואות שירפאו את החולים.

רפה שם משפחה למטה יהודה (דהי"א ד. 12).

רפה מבני בניו של שאול (שם 37).

רפה, עיין ערך רפאים.

רפה (הפא בסגול), חלש, שפל רוח. החזק הוא אם הרפה (במדבר יג. 18), חזקו ידים רפות (ישעיה לב. 3), והוא יגע ורפה ידים (ש"ב יז. 2)

רפה, מצאצאי יהונתן בן שאול (דהי"א כ. 6), ושם (ט. 15) נקרא גם רפיה.

רפוא אבי הנשיא פלטי למטה בנימין (במדבר יג. 9).

רפואה, תרופה לחלי. לשוא הרבית רפואות (ירמיה מו. 11), רפואות תעלה אין לך (שם ל. 13).

מצב ענין הרפואה בתקופת כה"ק

טבע ארץ ישראל ואקלים שלה היה בכלל טוב בנוגע לבריאות יושביה. מגפות שונות ודבר הבאות מחוץ לארץ היו חזיונות בלתי נפרצים. לא כמו שהיה הדבר בארץ מצרים, שיושביה היו סובלים כפעם בפעם מדבר ומחלות שונות שבאו עליה מבחוץ. וכמו שאמרה התורה: כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך (שמות טו. 26). ובמקום אחר כתוב: והסיר ה' ממך כל חלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך (דברים ז. 25). ובקללות שבמשנה תורה כתוב: והשיב בך (ה') את כל מדוי מצרים אשר יגורת מפניהם ודבקו בך (שם כח. 60). מעשה הכהנים בענינים הנוגעים לנגעי בתים

ובגדים, בלי ספק הועילו הרבה להרחיק תחלואים שונים מיושבי ארץ ישראל. לפי השערת חכמי העמים לא היתה ארץ ישראל מעולם מרובה באוכלוסים מאד. מעולם לא היו בה יותר משלש מאות נפש אדם על פרסא מרובעת. ומה שכתוב בש"ב שמספר בני ישראל אנשי חיל שולפי חרב בימי דוד היה אלף אלפים ושלש מאות אלף איש, הוא לדעת המבקרים גוזמא, שאין לסמוך עליה.

העברי האמין, כי בריאות הגוף באה להאדם בתור גמול על מעשיו הטובים שהוא עושה עם בני אדם. כן יאמר הנביא ישעיה: אם תפרוס לרעב לחמך, ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערום וכסיתו ....אז יבקע כשחר אורך וארוכתך מהרה תצמח (ישעיה נח. 8). בכלל האמינו כי כל חלי וכל מדוה אשר יקבל האדם מהם באים על האדם מאת ה' בתור עונש על חטא, או על ידי השטן שקבל על זה רשות מאת ה' (איוב), ולפעמים יסבול האדם מקנאת אחרים, כמו שאמר איוב: ופותה תמית קנאה (איוב ה. 2), או גם מעין הרעה, כמו שנאמר: ויהי שאול עוין את דוד מהיום ההוא ומעלה (ש"א יח. 9) (עוין פרש"י עין רעה), אבל גם אלה אך בגזרת ה' באות על האדם, ולזאת על האדם לבקש מיוצרו תרופה למכאוביו, כי הוא אך הוא רופא חולי עמו ישראל, כמו שנאמר: כי אני ה' רופאך (שמות טו. 21), וזה היתה חטאת אסא מלך יהודה כי דרש ברופאים רפואות למחלת רגליו (דהי"ב טז. 12).

ידיעת רופאי ישראל בתקופת כתבי הקודש בחכמת הרפואה היתה מעטה מאד. אין שום רמז בכה"ק שהיה לבני ישראל איזה בית אולפנא לחכמה הזאת, כמו שהיה להמצרים כבר במאה החמש עשרה לפני המספר הנהוג (עיין עבערס). בימי יוסף היו בין עבדיו גם רופאים מומחים ואתם צוה לחנוט את גוית אביו יעקב (בראשית נ. 2). כי היו בין בני ישראל בתקופת התנ"ך אנשים שהתעסקו ברפואה לשם פרנסה נראה ברור מזה, שהחוק העמים על המכה את רעהו ונפל למשכב, כי ימציא את ההוצאות הדרושות לשלם להרופא אשר ירפא את החולה מחליו (שמות כא. 15). יחוס העם אל הרופא היה משונה בזמנים שונים. בימי אסא חשבו לעון אם פנה מי אל הרופא לבקש ממנו תרופה למכתו. בימי בן סירא היו מכבדים את הרופא מאד וחשבוהו לשליח מאת ה' לרפא את החולה מחליו (בן סירא לח).

במצרים הקדמונה היו הכהנים גם רופאי העם. עבערס מביא איזה דוגמאות מרקוחי רפואות ביחד עם סדר התפלות הנחוץ להתפלל בעת הכנת המרקחת. בין העברים היו איזה מחלות שרפואתן היו מסורות בידי הכהנים, כמו מחלת נגע צרעת. אבל על פי רוב פנה העם להנביאים בעניני מחלות ורפואותיהן: ירבעם פנה אל הנביא אחיה השלוני לדעת ממנו תוצאת המחלה של בנו אביה (מ"א יד. 2). האשה השונמית פנתה אל אלישע כאשר בנה היה בסכנת מות וחשבה כי כבר מת (מ"ב ד. 24). חזקיה קבל רפואתו מאת הנביא ישעיה (שם כ. 7). בתקופה התלמודית הננו מוצאים בין היהודים רופאים רבים מצויינים במקומות רבים. אחד מהם היה שמואל, שהיה רופאו של רבינו הקדוש רבי יהודה הנשיא מחבר המשניות. הוא היה רופא עינים מצויין מאד. לפי דעות הפראָפעסאָר דרעפער בספרו „געשיכטע דער ענטוויקעלונג פון אייראָפא" נודע עד היום בספרי חכמת הרפואה עצב (נערוו) אחד בשם סאמועל, על שם החכם הזה, כי הוא גלה את העצב הזה והודיע טבעו ופעולתו בפיזיאָלאָגיע של העין. לפי המבואר

בתלמוד (סנהדרין יז:) כל עיר שאין בה רופא אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה. ובמסכת שקלים (פ"ה מ"ב) מפורש כי היה להם רופא מיוחד בבית המקדש בעד הכהנים. גם ברופא אינו ישראל היו משתמשים אם אין רופא ישראל מומחה, ולרופא גוי כזה התירו גם כן להמול בשר ערלת ילד ישראל אם אין מוהל מומחה ישראל בעיר (מנחות מב.). הרופאים הקדמונים היו על פי רוב כהנים שרכשו להם איזה ידיעות נחוצות מטבעי הצמחים ושארי דברים המרפאים, והיו בהמשך הזמן למומחים ובעלי נסיון בדבר הזה. בלי ספק היו ביניהם גם אנשים שלא היה להם שום ידיעה בענין הרפואות אבל הוליכו אם העם שולל בעצמת מרמתם. אנשים כאלו היו מכונים בשם רופאי אליל (איוב יג. 4). ואולי על רופאים כאלו ירמז הפתגם „טוב שברופאים לגיהנם" (קדושין).

ידיעת הקדמונים מעמנו בחכמת הנתוח היתה מעטה מאד. והסבה לזה היתה — ראשונה האיסור ליגע במת, ושנית שחשבו לבזיון גדול למת לנתח את גויתו לנתחים, משום דמינוול (חולין יא:). תלמידי רבי ישמעאל היו הראשונים שעליהם נאמר ששלקו זונה אחת שנתחייבה מיתה למלבות ונתחו אותה לנתחים לדעת את מספר אבריה (בכורות מה.). יש לשער כי להכהנים שהתעסקו בהקרבת הקרבנות היה להם איזה ידיעה בבנין גוף בעלי חיים.

בכתבי הקודש נמצאים שמות רבים למחלות שונות, שמזה יש להוכיח כי ידעו להבדיל בין מחלה למחלה. ובלי ספק השתדלו למצוא תרופה לכל מחלה ומחלה. ביחוד השתמשו בצמחים לרפואה. גלעד היה המקום היותר ידוע ומצויין בצמחי רפואה. ישעיהו נתן לחזקיהו דבלת תאנים למרח על השחין ונתרפא מחליו. גם בדברים אחרים השתמשו לרפואה, וביחוד האמינו בכח היין לרפאות כל מיני חלאים שונים, כמו שאמרו בתלמוד: „בראש כל אסוון אנא חמר" (ב"ב נח:). ענין הקזת דם לרפואה איננו מוצאים בכתבי הקודש. כפי הנראה לא היו נוהגים בזה, יוכל היות מפני כי לפי מושג כה"ק הדם היא הנפש. מצות בקור חולים לא נמצא זכרה בכה"ק. אבל אין כל ספק שחשבו גם אז הענין הזה לדבר טוב. רב אחא בר' חנינא אמר (נדרים לט:) כל המבקר את החולה נוטל אחד מששים בצערו (או מחליו).

כאשר ראינו למעלה היה ענין הרפואה בין היהודים מעורב מאמונה ובטחון חזק בה' כי הוא ירפא את החולה, עם השתדלות לבקש גם דבר טבעי לרפא מחלתו. והתערובת הזאת הועילה הרבה לרפאות את החולה רפואה שלמה, כי הבטחון בה' אמץ וחזק את רוחו ועל ידי זה התגברו בו כחותיו הטבעיים, ובכן סרה המחלה המרה לגמרי. ולזאת אין להתפלא שהיהודים עמדו תמיד בראש חכמת הרפואה הטבעית, ובפרט בימי הבינים, רופאי ישראל היו אז מכובדים מאד בעיני מושלי אירופה וגם האפיפיורים בעצמם השתמשו בהם ולא סרו מעצתם ימין ושמאל, למרות הגזרות של כהני הנוצרים נגד הרופאים היהודים. היהודים העלו את חכמת הרפואה למדרגה רמה מאד והם הוציאוה לחפשי מדרכי האמורי ומסגולות ולחשים של הכומרים. אם כי גם היהודי פונה אל אביו שבשמים שישלח לו רפואה שלמה מן השמים, כוונתו כי הבורא ימציא לו את ארוכתו על ידי רופא פלוני ועל ידי סם פלוני ובדומה, כי המה חושבים את הרופא לשלוחו של היוצר ומגלגל זכות על ידו. היהודים היו גם האמצעים להעביר את ידיעת החכמה הזאת מארצות המזרח לארצות המערב, על ידי העתקות ספרי

הרפואות של הערביים לעברית ולרומית. בין הספרים האלה הכי נכבד הוא ספר הקאנון הגדול לאבו עלי אלחסין אבן סינא על כל חכמת הרפואה בחמשה כרכים שהעתיק לעברית ר' יוסף אבן נוואש הלורקי (נאפולי 1492).

רפח, אחד מצאצאי אפרים (דהי"א ז. 25).

רפידה, מצע, רפידתו זהב (שה"ש ג. 10).

רפידים, מקום תחנות ישראל במסעיהם ממצרים בקרבת הר הורב (שמות יז. 1; במדבר לג. 14) בין מדבר סין ומדבר סיני (עיין שמות יז. 1 ושם יט. 2). אולם בפרשת מסעי כתוב כי בין רפידים וסין היו עוד שתי תחנויות: דפקה ואלוש (במדבר לג. 12—14).

המאורעות שאירעו לבני ישראל במקום הזה היו: 1) בני ישראל רבו את משה שהוציא אותם מארץ מצרים והביא אותם אל מדבר באין מים לשתות (שמות יז. 1—7). 2) עמלק יצא לרפידים ללחום את בני ישראל ויזנב שם את הנחשלים מהם (שם 8—16). 3) יתרו חותן משה בא לבקר את משה התנו ובראותו איך הוא לבדו שופט את העם יעץ לו להעמיד שופטים ולהעמים עליהם את העבודה הזאת ואך הדבר הקשה יביאו אליו (שם יח). והנה בנוגע להעובדה הראשונה כתוב מפורש שהכאת הצור להוציא ממנו מים היה בחורב, כן נאמר: הנני עומד שם על הצור בחורב והכית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם (שם יז. 6). וגם ביתרו נאמר: ויבוא יתרו חותן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חונה שם ה ר ה א ל ה י ם (שם יח. 6). הנה כי כן נראה מזה כי הצור שיצאו מים היה בחורב ולא ברפידים. הרמב"ן הרגיש בזה ופירש כי באמת הצור היה בחורב, והמחנה — ברפידים ומשה נצטוה לקחת אתו מזקני ישראל (ולא את כל העם) שיראו בעיניהם את המופת, וילך עמהם אל הצור שבחורב, כמו שנאמר בפירוש: קח אתך מזקני ישראל ו ה ל כ ת (יז. 5), ושם הכה משה בצור ויזובו מים, והגיעו לרפידים ושם שתו לרויה, וזהו שאמר הכתוב ויוציא נוזלים מסלע ויורד ב נ ה ר ו ת מים (ועיין ערך מי מריבה).

ובנוגע לעצת יתרו בענין מנוי שופטים יש סתירה בין המסופר בפרשת יתרו כי המאורע הזה היה ברפידים או בהר סיני להמסופר בפרשת דברים א, כי מנוי שופטים היה לאחר שעזבו את הר סיני.

רפיה (הריש בשוא) 1) שם איש משבט יהודה מזרע המלוכה, ממשפחת זרובבל (דהי"א ג. 21). 2) שם אחד מן השרים שהלכו בראש חמש מאות איש משבט שמעון להשמיד את העמלקים בהר שעיר (שם ד. 42). 3) בן תולע בן יששכר (שם ז. 2). 4) מצאצאי שאול (שם ט. 43). במקום אחר (שם ח. 43) בא שמו בתמונת רפה. 5) בן חור שר חצי פלך ירושלים שעזר לנחמיה בתקון החומות של ירושלים (נחמיה ג. 9).

רפיון, שפלות הרוח, כשל כח. מרפיון ידים (ירמיה מז. 3), משפלות ידים באפס כח.

רפסדת, שדרת קורות עצים מובלת על פני מים. נברת עצים.... ונביאם לך רפסדות על ים יפו (דהי"ב ב. 15). ובמ"א (ה. 23) הנה נקראות בשם „דוברות".

רפש, בץ, טיט, חמר. ויגרשו מימיו רפש וטיט (ישעיה נז. 20).

רפת, מרבץ בקר. ואין בקר ברפתים (חבקוק ג. 17).

רץ (הריש בפתח), גזר, פלח. ברצי כסף

(תהלים סח. 31) בחתיכות כסף, מטבעות הקדם. ורש"י פותר אותו במגזות כסף לרצות פני איש.

רצון 1) נטית הלב לדורשיו. ומשביע לכל חי רצון (תהלים קמה. 16(, הטיבה ברצונך את ציון (שם נא. 20), שנת רצון לה' (ישעיה סא. 2), עת הטותו חסדו לדורשיו. זכרני ה' ברצון עמך (תהלים קי. 4) בהטותך חסדך לעמך. 2) חפץ הלב, תאות נפש. לעשות רצונך (תהלים מ. 9), לעשות כרצון איש ואיש (אסתר א. 8). וברצונם עקרו שור (בראשית מט. 6).

רצח, מכת מות. ברצח בעצמותי חרפוני צוררי (תהלים מב. 11) גדופם הוא לעצמותי מכת מות.

רציא (הריש בחירק) בן עולא למטה אשר (דהי"א ז. 39).

רצים (הריש בקמץ). מנהג מלכי יהודה וישראל היה לעשות להם רצים לפני מרכבתם וכפי הנראה היו חלק משומרי ראשיהם. אדוניה בחשבו כי הוא יעלה על כס המלוכה אחרי דוד אביו עשה לו רכב ופרשים וחמשים איש רצים לפניו (מ"א יד. 27). הנביא אליהו שנס את מתניו וירץ לפני המלך אחאב עד בואכה יזרעאלה (שם יח. 46).

רצין. מן ספר מ"ב (טז. 5) וספר ישעיה (ז. 1—9) נדע כי רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל התקשרו יחד לעלות על יהודה למלחמה. בשנת 734 לפני המספר הנהוג. שתי הממלכות האלה היו משלמות מס למלכי אשור, וגמרו בדעתן להסיר מעליהן עול מלכי אשור. ולתכלית זאת פנו אל מלך יהודה שלא היה אז תחת עול מלכי אשור כי יתחבר אליהם ולעזור להם במלחמה הזאת. אבל מלך יהודה, אָחז, לא חפץ להתחבר אליהם ולזאת עלו למלחמה על יהודה. במ"ב (טז. 6) מסופר כי רצין מלך ארם השיב את אילת לארם וינשל את היהודים מאילת וארומים (קרי) באו אילת וישבו שם עד היום הזה. אבל לפי דעת המבקרים הספור הזה איננו עולה יפה, כי הארמים לא היה להם דבר עם אילת, כי אם האדומים, ובאמת מצינו בדהי"ב (כח. 17) כי בימי אחז באו אדומים ויכו ביהודה וישבו שבי. אנחנו יודעים אך את זאת כי שני המלכים רצין ופקח עלו על ירושלים למלחמה, והביאו אותה במצור, העם היה בפחד גדול מהמצב הזה; הנביא ישעיהו השתדל להשקיט את רוחם הסוער והבטיח שלא יאונה להם כל רע משני זנבות האודים העשנים האלה רצין ופקח, אבל אחז לא האמין בנבואת ישעיה ופנה אל מלך אשור לעזרה, ובתור מס שלח לו את כל הכסף ואת הזהב שהיה בבית ה' ובבית המלך. תגלת פלאסר שלח את חילו על ממלכת ישראל ויקח ערים רבות ואת הגלעד ואת הגליל ואת כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה. בעת ההיא קשר הושע בן אלה קשר על פקח וימיתהו ומלך אשור המליכו תחת פקח. וגם על דמשק שלח מלך אשור ויכבשה ואת יושביה הגלה קירה ואת רצין המית. ראולינגזאָן מצא כתוב בטבלא אחת של כתב היתדות כי דמשק נכבשה לפני האשורים אחרי שצרו עליה שנה שלמה ובשנת 732 לפני המספר הנהוג המיתו את רצין אחר הכבוש.

השם בן טבאל הנזכר בישעיה (ז. 7) והמבארים לא ידעו על מי ירמז הנביא, מבאר ווינקלער כי יכון בזה על רצין וזה הדבר: בהדינסטיה שמשלה אז בדמשק היו מלכים נקובים בשמותם בשם האליל רימון בהוספת המלה טב שהוראתה טוב, חכם, ולפי זה תהיה הוראת טב־רימון, האל רימון הוא טוב וחכם, טב־אל, אל הוא טוב וחכם, רזון בן אל־ידע — אל יודע וחכם. ויען כי תחת השם פקח הוא משתמש

בשם בן רמליהו לכן ישתמש בשם בן־טבאל תחת השם רצין.

רצין. בספר עזרא (ב. 48) ונחמיה (ז. 50) נזכרים בני רצין מן הנתינים של עבדי שלמה.

רצפה, גחלת אש. ובידו רצפה במלקחים לקח מעל המזבח (ישעיה ו. 6). עוגת רצפים (מלכים א יט. 6) עגוה אפויה על גחלי אש.

רצפה בת איה פלגש שאול. משערים כי היא היתה מצאצאי איה החוי, אשר ממשפחתו לקח לו עשו אשה (בראשית לו. 2, 24).

אחרי מות שאול במלחמתו עם הפלשתים ודוד נמשח אחריו למלך בחברון העתיקה רצפה משכנה, ביחד עם עוד מספר קטן מבית שאול, למחנים. שם לקח לו אבנר שר צבא שאול את רצפה לו לאשה. איש בושת חשב זאת למרד בבית שאול, כי ההתחתנות הזאת היתה בעיני איש בושת לאות כי אבנר רוצה בזה לסול לו דרך לכס המלוכה, כמו ששלמה האשים בזה את אדוניה בבקשו לו לאשה את אבישג (עיין מ"א ב. 22).

איזה שנים אחרי כן היה שלש שנים רעב בארץ בימי ממשלת דוד (ש"ב כא). דוד בקש מאת ה' (על ידי הנביא או הכהן) לדעת סבת הרעב, וענוהו כי הרעב בא בתור עונש על אשר המית שאול את הגבעונים. דוד שלח לקרוא לגבעונים וישאל אותם במה יוכל לכפר את העון הזה ויסיר חמת ה' מישראל. הגבעונים ענו לדוד, כי אין להם תביעת כסף ליהיה מי שיהיה מישראל, ואין להם טענות ותביעות לשום איש מבני ישראל, אך חפצים המה לקחת נקמה משאול וביתו על אשר השמיד אותם מהתיצב בכל גבול ישראל. אם יתנו להם שבעה אנשים מצאצאי שאול והוקיעום לה' בגבעת שאול וישוב חרון אף ה' מישראל. דוד מלא את בקשתם וימסור בידם את חמשת בני מיכל בת שאול, אשר ילדה לעדריאל בן ברזילי המחולתי (אבל הפשיטא גורס בזה מרב תחת מיכל — וע"ע מיכל) ושני בני רצפה בת איה והגבעונים הוקיעום בגבעת שאול בחיר ה'. המלות „בחיר ה'", נראות כי נאמרו במקום הזה בדרך התול. אבל יש גורסים „בהר ה'", כי גבעה היתה מקודשת. בכה"ק לא נזכר מאומה ששאול הכה את הגבעונים. אבל ממקום הזה גופא שנאמר: „ובני ישראל נשבעו להם ויבקש שאול להכותם בקנאותו לבני ישראל ויהודה", נראה כי שאול עשה להם רעה גדולה. בתלמוד (ב"ק קיט.) מבאר זאת כי בהכות שאול את נוב עיר הכהנים נשארו הגבעונים בלי מזון ומחיה. רבנו סעדיה גאון והרדי"א משערים כי שאול רדף גם את הגבעונים שהיו חוטבי עצים ושואבי מים במשכן אשר בנוב עיר הכהנים. והעונש בא על כל ישראל בגלל שלא מיחו בשאול לעשות את מעשי הרצח. (ועיין יבמות עט., וקדושין סה:). ובפרקי דר' אליעזר הננו מוצאים כי בעון שפיכות דמים השמים נעצרים שנאמר ולא תחניפו את הארץ (במדבר לה. 33). המוקעים הומתו בתחלת קציר שעורים. האם האומללה לקחה את שקה (בגד אלמנותה) ותכס את גופות המוקעים ולא נתנה עוף השמים לנוח עליהם יומם ואת חית השדה לילה עד אשר נתך עליהם מים מן השמים, שזה היה אות כי שב ה' מחרון אפו על ישראל, ואז שלח דוד להביאם לקבורה.

רק (הריש בפתח) שם התאר. ריק, באין כל, דל, דק ורזה. הפרות הרקות והרעות; ורקות בשר (בראשית מא. 20), ולענין ריק מדעת, נבוב וחסר תבונות,

רק בזדון יתן מצה (משלי יג. 10) איש ריק ופוחז בזדון יתחרח ריב.

רק (הריש בחולם), מיץ שפתים, לח המוצא מן הפה. לא תרפני עד בלעי רקי (איוב ז. 19) כלומר עד אשיב רוחי, ומפני לא חשכו רוק (שם ל. 10) לא חדלו מזרוק עלי מיץ שפתם בבוז ונאצה.

רקב, מאכלת רימה. והוא כרקב יבלה (איוב יג. 28), וכן נקרא מחלת מק העצמות: יבוא רקב בעצמי (חבקוק ג. 16).

רקבון, מק, מסוס„ בלות לעץ רקבון (איוב מא. 19), עץ שאכלו רקב.

רקה (הריש בפתח), בשר הפנים הדק בין האזן והמצח. ותתקע את היתד ברקתו (שופטים ד. 21). ומחצה וחלפה רקתו (שם ה. 26).

רקון, עיר למטה דן על חוף ים התיכון (יהושע יט. 46) ומי הירקון והרקון עם הגבול מול יפו. לדעת מר קפלן בהערותיו לספר ארץ קדומים „מי הירקון" יהיה טעמו כמו מי הרקון בתוספת י' הנהוג לרוב בשמות, כמו יבלעם מן בלעם, יקבצאל מן קבציאל וכמן יפלט פלט, ושעור הכתוב כך הוא: לדן יתשב כל אורך הנהל ההולך על פני ירקון וגם העיר רקון עצמה וכל הגבול אשר אל מול יפו. והיום שמה תל אל־רקת, צפונה לעיר יפו.

רקח (הריש בסגול) בליל סמי בושם, אשקך מיין הרקח (שה"ש ח. 2) בלול בסמי נופת.

רקח (הריש בפתח) תאר תמידי. רוקח, עושה מרקחת סמים. חנניה בן הרקחים (נהמיה ג. 5), ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות (ש"א ח. 43).

רקח (הריש בחירק והקוף בקבוץ), מרקחת סמי בושם. ותרכי רקוחיך (ישעיה נז. 9) להתהדר לפני העמים.

רקיע גבול ראות עינינו בגובה השמים תנראה מסביב כצפוי שטוח כעין תכלת, מהיותו לנו תכלית אור עם חשך. ויקרא אלהים לרקיע שמים (בראשית א. 8). השורש רקע בעברית מורה כתת והדק מתכות לפחים, כמו וירקעו את פחי הזהב (שמות לט. 3). וירקעום צפוי למזבח (במדבר יז. 7), כי מקומות רבים בכה"ק מורים שהקדמונים חשבו את השמים לגשם, מוצק, גבנון ותלול וחוגו נשען על חוג הארץ. בעל ספר איוב בדברו על אדות השמים אומר, כי המה חזקים כראי מוצק (איוב לג. 18). בספר שמות מדמה את הרקיע ללבנת הספיר (שמות כד. 10). וכן יורו הבטוים: באמצו שחקים ממעל (משלי ח. 28), ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט. 6). לדעת כה"ק נעשו ארובות בשמים (בראשית ז. 11); כח. 17; מ"ב ז. 2, 19). ממעל לרקיע שוטפים המים העליונים. גם המצרים הקדמונים האמינו כי אלהי השמש המכונה אצלם בשם „רע" ישוט באניתו מדי יום ביומו על פני המים העליונים. כן האמינו גם האשורים והבבלים.

המקומות בכה"ק המורים כי הגשם יורד מן השמים מן המים העליונים הנמצאים שם, כמו ועצר את השמים ולא יהיה מטר ועוד, המה הבטוים שעליהם באמת כבר הודיעה התורה בראשית הבריאה כי הגשם מוצאו מן הארץ, כאשר מחליטים חכמי הטבע. כי כן מפורט שם: ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה (בראשית ב. 6).

רקיק, עוגת מצה. ורקיק אחד (ויקרא ח. 26), ורקיק מצה אחד (במדבר ו. 19).

רשע (הריש בסגול), מעל בחקות הצדק, פשע, עול. מרשעים יצא רשע (ש"א כד. 14), ידענו ה' רשענו (ירמיה יד.

20), במאזני רשע (מיכה ו. 11), במאזני מרמה, שבט הרשע (תהלים קכה. 3) שלטון העול והחמס, להכות באגרוף רשע (ישעיה נח. 4) בכף מעול וחומץ. ומקום הצדק שמה הרשע (קהלת ג. טו) בחטאות השופטים.

רשע (הריש בקמץ), בוגד בחקות הצדק פושע בברית אלהים עם האדם, איש רשע (משלי כא. 29), אנשים רשעים (ש"ב ד. 11), מלאך רשע (משלי יג. 17) בוגד בשליחותו. והפכו: ציר אמונים. מושל רשע (שם כה. 15) מועל במשפט הצדק. וכן ענין: ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב. 13). וכן נקרא הנאשם בריבו את רעהו. בהשפטו יצא רשע (תהלים קט. 7), ושפטום והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע (דברים כה. 1). רוצח אשר הוא רשע למות (במדבר לה. 31) נשפט למות.

רשעה (הריש בחירק) רשע, מעל בחקות האמת והצדק. ורשעה תסלף חטאת (משלי יג. 6), ותמר את משפטי לרשעה (יחזקאל ה. 6), וברשעתו יפול רשע (משלי יא. 5).

רשף, להט, להב. רשפיה רשפי אש (שה"ש ח. 6), ובני רשף (איוב ה. 6) נצוצי אש, ויצא רשף לרגליו (חבקוק ג. 5) להב הברק, רשפי קשת (תהלים עו. 4) כנוי לחצים. ועל להט רוח משחית בחומו, מזי רעב ולחומי רשף (דברים לב. 24) נגועי צמאון. כמו מלהט הרוח זאמום, המחריב את כל לח הפה והגרון בחומו. ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים (תהלים עח. 48).

רשת למלכודת דגים, חיה ועוף. מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף (משלי א. 17) ונמלץ על כל מוקש ומכשול:

רתוק, כבל, שרשרת. עשה הרתוק (יחזקאל ז. 23) הכן מחיל הצבא הסוגר ללכד העיר.

פרש רשת לרגלי (איכה א. 13) טמנו לי שחת רשתם (תהלים לת. 6).

רתח (הריש בסגול), נזיד בשר. רתח רתחיה (יחזקאל כד. 5).

רתם. מין אחד השיחים. וישכב ויישן תחת רותם אחד (מ"א יט. 5). גחלי רתמים (תהלים קב. 4) שזורקים נצוצות, ולכן מדמה להם המשורר לשון רמיה המזיק לקרוב ולרחוק. ושורש רתמים לחמם (איוב ל. 4), לחמם ענינו להתחמם בגחליהם, כענין: אין גחלת לחמם (ישעיה מז. 14).

שרשי השיח הזה המה מרים מאד. גבהו הוא עד עשר רגל. במקומות רבים במדברות הרותם הוא השיח האחד שתחת צלו יוכל הנוסע להנפש מעט. תחת רותם אחד שכב אליהו במדבר בברחו מפני חמת איזבל אשת אחאב מלך ישראל שחשבה להרגו.

רתמה, שם אחת התחנויות שחנו בה בני ישראל במסעיהם במדבר בצאתם מארץ מצרים. לפי דעת מבארים אחדים נקרא המקום רתמה מפני כי שם נמצאו שיחים רבים ממין הרותם. רתמה היא אחת מן השתים עשרה התחנויות שנחשבו אך בפרשת אלה מסעי בספר במדבר אחר תחנות חצרות (במקום אחר לא נזכרו).

רתוקה, שרשרת. ורתקות כסף צורף ישעיה מ. 19).

רתת, קול חרדה, רגז קול. כדבר אפרים רתת נשא הוא בישראל (הושע יג. 1), כהשמיעו רגז קולו.

תם החלק התשיעי

אוצר השמות

אשר בכתבי הקודש

בספר הזה יבואו

מבוארים ומבוררים כל השמות אשר נמצא זכרם בספרי התורה, הנביאים והכתובים:
שמות אנשים ונשים עם קורות ימי חייהם כפי המסופר אדותם בתנ"ך, בתלמודים
ובמדרשים, שמות העמים והארצות עם הקורות שעברו עליהם, שמות הערים,
הימים והנהרות וכו' חיות הארץ, צמחים ופירות וכו' שמות עצמים בללים
עם כל הנחוץ לדעת אדותם, ובסופו מפת ארץ־ישראל עם המדינות
הסמוכות לה מסביב, כמו: בבל, אשור, מצרים וכו'. ולבד זאת
יבואו בספר הזה תמונות שונות פתוחי עץ מתארות חיי
העמים הנזכרים בכתבי הקדש, מנהגיהם בבית ובשדה,
אשר מזה ישיג הקורא השגה יותר
ברורה על־דבר המסופר
אדותם בתנ"ך.

מאת

א. ח. ראזענבערג

הוצאה שניה
על־ידי הועד הנוסד להשלמת הספר

חלק עשירי

ש — ת

נויארק — תרפ"ג

האות ש היא האות העשרים ואחת באלף בית העברי ובמספר היא השלישית בתור המאות. מבטאה היא שריקת הנשימה העוברת בין השנים. בגלל מבטאה בין השנים נקראת „שין". אם קול הנשימה העוברת בין השנים הוא רפה אז תבוא האות הזאת בנקודה ימנית שׁ ואם קול הנשימה חזק אז תבוא האות בנקודה לצד שמאל ואז מבטאה כמו ס. ולזאת לפעמים מלה אחת כתובה בשין שמאלית ולפעמים בסמך, כמו כעש—כעס, שער—סער. בני הצפון של ארץ ישראל כמו בני אפרים לא יכלו לבטא את השין הימנית, ובטאו אותה כמו אות סמך.

שאר (שין שמאלית), מחמצת בצק, בצק חמץ. ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר (שמות יג. 7). בשאור משתמשים לעשות העיסה ראויה לאפות ולאכול את הלחם, כי הוא משבח את טעמו. כבר בימי אברהם היה ידוע ההבדל בין עוגות מצות שנעשות מעיסה שלא נחמצה מלחם שנחמץ על ידי שאור שהוסיפו לעיסה (עיין בראשית יט. 3 וש"א כח. 24). מן המסופר בתורה (שמות יב. 34, 39) וישא העם את בצקו טרם יחמץ.... ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה.... נוכל לדעת אופן הכנתו של השאור ואופן השמוש בו. השאור נעשה מעיסה שהניחוה להחמיץ במשך איזה ימים, ואחר כן ערבו אותו בעיסה שרוצים להחמיצה ולאפות ממנה לחם. בימי התלמוד השתמשו בשמרי יין להחמיץ את העיסה תחת השאור (פסחים ג.). השאור נאסר על פי החוק להקריב ממנו אשה לה' על המזבח. יוצא מזה אך חלות לחם תודה, ותלות הבכורים כי הנה נאפות על חמץ (ויקרא ז. 13; כג. 17). בימי חג הפסח אסרה התורה להשתמש בכל שאור וכל חמץ (עיין ערך חג המצות ופסח). בעלי התלמוד משתמשים בשם שאור בתור כנוי ליצר הרע המעורר תאוה. „רצוננו לעשות רצונך אלא שאור שבעיסה מעכב".

שאת, שתי הוראות לו: 1) רוממות, גאות, גדולה. יתר שאת ויתר עז (בראשית מט. 3). משאתו יעצו להדיח (תהלים סב. 5). שאתו תבעת אתכם (איוב יג. 11). ובחסרון א: משתו יגורו אלים (שם מא. 17). ונמלץ להרמת קול דברים: ויוסף איוב שאת משלו (שם כז. 1), ולענין נשוא וסבול: דע שאתי עליך חרפה (ירמיה טו. 15), ונרדף עמו נשוא עון: ממנו משפטו ושאתו יוצא (חבקוק א. 7), ממנו העונש והסליחה. הלא אם תטיב שאת (בראשית ד. 7) אם טוב אתה עליך לשאת לאחיך. 2) ספחת, נגע צרעת העולה על עור הבשר. כי יהיה בעור בשרו שאת (ויקרא יג. 2), שאת הנגע (שם 43), שאת המכוה (28), שאת לבנה בעור (שם 10).

שבכה. רבוי שבכים גם שבכות. ארובה מעשה רשת. ויפול אחזיה בעד השבכה (מ"ב א. 2) בעד ארבת החלון. ועל מעשה רשת בחרושת בנין ושבכה

ורמונים על חכתרת סביב (מ"ב כה. 17), והשבכות שתים (מ"א ז. 41), שבכים מעשה שבכה (שם 17).

שבם או **שבמה** (השין הראשונה והשניה בחירק) שם עיר בעבר הירדן מזרחה בנחלת מטה ראובן. חבל הארץ סביב להעיר הזאת היא ארץ מקנה, מרעה לצאן ובקר (במדבר לב. 3, 38; יהושע יג. 19). קרוב להעיר הזאת היו הערים חשבון ואלעלה ונבו. בהמשך הזמן כבשוה המואבים, כמו שמצינו בספרי הנביאים ישעיהו (טז. 8) וירמיהו (מח. 32) בדברי מלצתם: „גפן שבמה בעלי גוים הלמו שריקיה" נראה כי העיר הזאת היתה ידועה במיטב יין כרמיה. הירונימוס מכנה את העיר שבם או שבמה: עיר מואב בארץ הגלעד והיתה עיר בצורה מאד. רחוקה כשתי פרסאות אנגליות מחשבון. כעת נמצאות שם איזה חורבות עם ארונות של מתים עשוים מאבן וגם יקבים מאבן.

שבע (הסין והבית בקמוצים), שפע, ברכה בפרי הארץ ובכל קנינים. וימלאו אסמיך שבע (משלי ג. 10). שבע גדול בכל ארץ מצרים (בראשית מא. 29), והשבע לעשיר אינו מניח לו לישון (קהלת ה. 11).

שבע (הסין בקמץ והבית בצירה) תאר. מלא דשן. ושבע ילין (משלי יט. 23), נפש שבעה (שם כז. 7), שבעים בלחם נשכרו (ש"א ב. 5), זקן ושבע (בראשית כה. 8) מלא ברכת ה', זקן ושבע ימים (שם לה. 29). והפכו: קצר ימים ושבע רוגז (איוב יד. 1), שבע קלון (שם י. 15), שבע רצון (דברים לג. 23).

שבע (הסין בחולם) שפע, די צורך. צדיק אוכל לשובע נפשו (משלי יג. 25), ואכלתם לשובע (ויקרא כה. 13), ואכלת ענבים כנפשך שבעך (דברים כג. 25), אשר תותירה משבעה (רות ב. 18), שובע שמחות (תהלים טז. 11).

שבעה (הסין בקמץ או בחירק) שם פעל. בענין שובע, והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה (בקמץ) (ישעיה נו. 11). ותזני אל בני אשור מבלתי שבעתך (בקמץ) (יחזקאל טז. 28) בזמה. שבעת לחם (בחירק) (שם 49) אוכל למרבה..

שבר (הסין בצירה), צפיה, מקוה. שברו על ה' אלהיו (תהלים קמו. 5). אל תבישני משברי (שם קיט. 116).

שגוב (הסין בשוא) שמו של הבן הצעיר מבני חיאל. הוא מת בחטא אביו, שהקים חרבות יריחו למרות את פי יהושע בן נון (יהושע י. 26). מבקרים אחדים מטילים ספק בכל הענין הזה של יריחו מפני שמצאו כתוב כי בימי השופטים עוד עמדה יריחו על תלה. כי בימי עגלון מלך מואב הננו מוצאים כי עגלון ביחד עם בני עמון ועמלק הכו את בני ישראל ויירשו את עיר התמרים (היא יריחו) (שופטים ג. 13), וגם בימי דוד עוד עמדה על תלה, כי כאשר הכלים חנון מלך בני עמון את שלוחי דוד ששלח לנחם אותו אחרי מות אביו, יעץ להם דוד לשבת ביריחו עד אשר יצמח זקנם (ש"ב י. 5). אבל אי משום הא לא איריא, כי יהושע השביע שלא יעשוה עוד הפעם עיר בצורה בדלתים וחומה ובריח, כאשר מורה הלשון יבנה שהשתמש בו יהושע, כי כן מצינו בדהי"ב (יד. 5, 6) „ו י ב ן ע ר י מ צ ו ד ו ת ביהודה.... ויאמר ליהודה נ ב נ ה את הערים האלה ונסב חומה ומגדלים דלתים ובריחים...." וגם במ"א (טז. 334) מורה הלשון כי חיאל בנה את העיר יריחו לעיר מוקפת חומה בדלתים ובריחים.

הטעם לשבועת יהושע שלא יבנו עוד הפעם את יריחו לעשותה לעיר מצודה

מבאר הרמב"ם בכדי שתשאר לזכר עולם על הכבוש בדרך פלא. גם בין עמים קדמונים היה המנהג להשאיר את העיר שנכבשה שמה ושוממה וארור את האיש אשר ישוב לבנותה. שטראבא מספר כי אגאממנאן היוני קלל את האיש אשר ישוב ויבנה את העיר איליום שנחרבה על ידו, והוא אגאממנאן עשה זאת על יסודו של מנהג קדמונים. וכן עשה קרע־זוס על אדות חומות סידענא. וכזאת עשה סציפיא הרומי בנוגע להעיר המצויינת קרתגא. את האיש אשר ישוב ויבנה את יריחו קלל יהושע שכל בניו ימותו באופן שכאשר יניח היסוד לבנין העיר ימות בנו הבכור, וכן אחריו כל יתר בניו בזמן בנין העיר וכאשר יציב דלתות החומה ימות בנו האחרון והצעיר. בזמנו של הנביא אלישע היה ביריחו בית מדרש לנביאים ומשכן לבני הנביאים או לתלמידים של בית המדרש הזה. בשוב בני ישראל מגלות בבל התישבו שם 345 עולי הגולה (עיין עזרא ב. 24 ונחמיה ז. 36). בימי יונתן החשמונאי עשוה באכתידם לעיר בצורה (חשמונאים א ט. 50). יאזעפוס מספר כי הורדוס הראשון השתדל בכל שהיה לאל ידו לפאר ולהדר את יריחו ובנה בה היכל נפלא ומהודר מאד שישב בו עד יום מותו. מן הכהנים משרתי המקדש והמזבח ישבו בירושלים 24 אלפים וביריחו 12 אלפים. מאלה האחרונים השלימו את מספר הכהנים בירושלים אם מאיזה סבה נגרע מספרם מן 24,000. וועספאסיאנוס החריב אותה בימי מלחמתו עם היהודים והדריאנוס שב ועשה אותה למצודה. נוסעי הצלב החריבו אותה עד (וע"ע יריחו).

2) **שגוב** בן חצרון מבת מכיר למטה יהודה (דהי"א ב. 21).

היסוד, וכיום עומד על מקומה כפר קטן

שגיא (הסין בפתח), תאר תמידי. רם ונשא. אל שגיא (איוב לו. 26), שגיא כח (שם 23, 37).

שדה, חלקת אדמה. שדה אדום (בראשית לב. 4), שדה ארם (הושע יב. 13), ורגיל לענין חות לערים. ארץ לא זרועה, נצא השדה (שה"ש ז. 12), עצי השדה (יחזקאל יז. 24), יער השדה (שם כא. 2), בשדי יער (תהלים קלב. 6), חית השדה (בראשית ב. 19), איש שדה (שם כה. 27) אורב להית המדבר. גפן שדה, פקועות שדה (מ"ב ד. 939) צומחים במדבר. ולרוב ענינו חלקת אדמה לזרע וחריש. נחלת שדה וכרם (במדבר טז. 14), שדה בשדה יקריבו (ישעיה ה. 8), קנה לך את שדי (ירמיה לב. 7). שדך לא תזרע כלאים (ויקרא יט. 19), מיטב שדהו (שמות כב. 8), שדי חמד (ישעיה לב. 13), ושדותינו וכרמינו (נחמיה ה. 5).

שדי (הסין בקמץ והדלת בפתח) שם קבוץ קדמון לכל עניני השם שדה. כל חיתו שדי (ישעיה נו. 9), על תלמי שדי (הושע י. 4)(מצור שדי (ירמיה יח. 14).

שדים (הסין בחירק). עמק השדים (בראשית יד. 3), מקום בארות בארות חמר (שם 10) שנהפך במהפכת סדום ועמורה לים המלח.

שדרה (הסין בשוא והדלת בצירה), סדר, מערכת דברים מקבילים איש אל אחיו בחיל הצבא. והבא אל השדרות יומת (מ"ב יא. 8), מבית לשדרות (שם 15). ועל מערכי בנין: ויספן את הבית גבים ושדרות בארזים (מ"א ו' 9).

שה (הסין בסגול), כבש או עז. שה תמים זכר בן שנה (שמות יב. 5), ושה אחת מן הצאן (יחזקאל מה. 51), ובהבדל מינו: שה כבשים ושה עזים (דברים יד. 4).

שחד (הסין בקמץ) עדי בשמים ושחדי

במרומים (איוב טז. 19). השם הזה לקוח משפת ארמית. את גל האבנים שיעקב קרא לו גלעד, קרא לו לבן, ששפתו היתה ארמית, יגר שהדותא (בראשית לז. 47).

שהרון (הסין בפתח), ענק כדמות חצי הסהר לצוארי נשים. תפארת העכסים והשביסים והשהרונים (ישעיה ג. 18), והישמעאלים משימים שהרונים גם על צוארי גמליהם. השהרונים אשר בצוארי גמליהם (שופטים ח. 21).

שוא (הואו בחולם) התרומם, העלות (שם פעל), בשוא גליו אתה תשבחם (תהלים פט. 10).

שובך (הואו בחולם) סבך ענפי עץ. תחת שובך האלה (ש״ב יח. 9). כמו סובך בסמך.

שוך, שוכה (הואו בחולם), זמורת עץ, ענף. ויכרתו איש שוכה (שופטים ט. 49), שוכת עצים (שם 48).

שוכו 1) או **שוכה** (הואו והכת שתיהן בחולם) עיר בשפלה ליהודה קרובה לעזקה. היום שמה: עס-סובייקה. ביהושע (טו. 35) נזכרת ביחד עם עדולם ועם עזקה. הפלשתים טרם נגשו אל המלחמה שבה נהרג גלית גבורם נאספו עם מחניהם אל סוכו ויחנו בין סוכו ועזקה באפס דמים (ש״א יז. 1: יאָזעפוס, קדמוניות ו. 1. 9). המקום הזה היה בפלך של נציב שלמה בן חסד (מ״א ד. 10) ורחבעם בנה אותה לעיר מצודה (דהי״ב יא. 7; יאָ־זעפוס, קדמוניות ח. 10, 1). בימי אחז לכדוה הפלשתים (דהי״ב כח. 18). איי־זעביוס והירונימוס מזכירים שתי ערים בשם שוכו: סוכו עליון וסוכו תחתון, האחת בהר והשניה במישור, ושתיהן עמדו במרחק 9 פרסאות רומיות רחוקות מן עלעוטהעראפאָלים בדרך המובילה ירושלים. המלחמה בין בני ישראל ובין פלשתים בסוכו היא היותר מצויינה מכל המלחמות האחרות שהיו בין שני העמים האלה.

2) שוכו, עיר בהרי יהודה. נזכרת ביחד עם הערים יתיר, דמה ודביר (יהושע טו. 48). העיר שוכו הנזכרת בדהי״א (ד. 18) כפי הנראה היא העיר שוכו 2). כיום הוא המקום הידוע בין הערבים בשם „קובעַט שובייקה“, דרומית מערבית לחברון בקרבת העיר אשתמוע. כעת נמצאו שם שרידי הימים הקדמונים, שיש להם איזה ערך היסטורי. בסוכו נולד התנא אנטיגנוס, הידוע בשם אנטיגנוס איש סוכו, הוא היה מתלמידי שמעון הצדיק, והיה הראשון שנקרא בשם יוני, ורבו של צדוק, שהיה מיסד כת הצדוקים. קשה להחליט אם אנטיגנוס נולד בסוכו 1) או בסוכו 2).

שורה (הואו בחולם) חלקת שדה זרע. ושם חטה שורה (ישעיה כח. 28), יבדיל פלח בשדה לחטה.

שחו (הואו במלאפום), שיט. מי שחו (יחזקאל מז. 5), מים שאין לעבור בהם ברגל, כי אם בשיט.

שחיף (בסין שמאלית וגם לפעמים בשין ימנית) לוח עץ דק. שחיף עץ (יחזקאל מא. 16).

שחוק 1) צהלת שמחה. אז ימלא שחוק פינו (תהלים קכו. 2), שחוק הכסיל (קהלת ז. 7). 2) חזון מהתלות, כשחוק לכסיל עשות זמה (משלי י. 23). הרואים בשחוק שמשון (שופטים טז. 27), הייתי לשחוק (ירמיה כ. 7) לבוז וללעג, הייתי שחוק לכל עמי (איכה ג. 14).

שט (הסין בצירה), רבויו שטים. סורר, נוטה מדרך הצדק. ושחטה שטים העמיקו (הושע ה. 2), הסוררים העמיקו שחטה (כמו שחתה) העמיקו לשחות דרכם, כמו העמיקו שחתו (שם ט. 9), ואני מוסר לכלם מרחק מכולם.

שטן, מתקומם לפגע, נצב למוקש באיבה. וישם אלהים לו שטן (מ"א יא. 23), ושטן יעמוד על ימינו (תהלים קט. 6), מה לי ולכם.... כי תהיו לי היום לשטן (ש"ב ט. 23). כבר בימים הקדמונים מאד האמינו כי הנחש שהסית את חוה לקחת מפרי עץ הדעת היה שד בדמות חיה. הבבליים האמינו כי מרדוק אלהי האור נלחם עם התנין הגדול אשר בתהום הנשיה ויוכל לו. בספרות התנכי"ת הוא ידוע בשם לויתן או רהב שנלחם בו ה' להכניעו והשמידו. לפעמים תבעת רוח רעה איש פרטי ויסבב לו יגון ואנחה. כן מצינו בשאול כי רוח רעה היתה מבעת אותו כפעם בפעם כאשר סר מעמו רוח ה' (ש"א טז. 14). רוח רעה כזאת היתה גם בין אבימלך ובין בעלי שכם (שופטים ט. 29). בחזון מיכיהו בן ימלא מדובר על אדות רוח שקר שינות לפעמים על נביאי השקר להתעות אותם בחזון שקר למען הביא רעה על החוטא (מ"א כב. 22).

רגילים לחשוב כי האמונה במציאות שטן קבלו היהודים מהפרסים והבבליים אחר שהגלו שמה. אבל מדוע לא נוכל לשער כי כבר בהיותם במצרים רכשו להם האמונה הזאת מהמצרים, הלא גם המה האמינו בשתי רשויות פועל טוב ופועל רע המתנגד לכל טוב, איזירים פועל טוב וטיפון (בעל צפון) פועל רע. ובאמת נמצא השם שטן גם בספרים הראשונים מכתבי הקדש. החקירה במציאות טוב ורע בעולם העסיקה את כל עמי התבל. והרוב מהם החליטו כי שתי רשויות הן בעולם, ועליהן שני מנהיגים, שהאחד משתדל לעשות אך טוב לכל היקום והשני משתדל להרוס את אשר יבנה הראשון. יוצא מהם היהודים המאמינים אך באל אחד יוצר אור ובורא חשך, אבל הרע היוצא מאתו הוא אך לבער את הרע בין בני אדם וישאר אך טוב שזה הוא תכלית הבריאה, כמו שנשנת פעמים רבות בתורה: ובערת הרע מקרבך.

ולפי זה שונה הוא מושג היהודים בדבר השטן שנוי מוחלט מאשר בשאר העמים. השטן של כתבי הקדש אין לו הכח והרשות לעשות דבר מה בעולם בלי קחת רשות מהבורא, והוא כאחד משאר בני אלהים, המה מלאכי מעלה. כמו שמצינו באיוב שכאשר באו בני האלהים להתיצב על ה' להודיעו איך קיימו את דברו ועשו את שליחותם כאשר נצטוו בא גם השטן בתוכם. ועל שאלת הבורא את השטן: מאין תבוא? השיבו: משוט בארץ ומהתהלך בה. והתרגום המיוחס ליונתן מוסיף לבאר: למבדק בעובדי בני אנשא. לפי זה הוא שלוח מאת ה' לחקור ולדרוש אחרי מעשי בני אדם. לפעמים ישיג מהבורא רשות לנסות את האדם להביא עליו איזה יסורים להוכח אם יעמוד בנסיונו וישאר תמים עם ה' ולא יהרהר אחרי מדותיו. ומצינו גם כן בכה"ק עובדה אחת שבמקום אחד מסופר כי ה' בעצמו הסית את דוד למנות את ישראל (ש"ב כד. 1). ולפי זה הוא שלוחו של מקום. ומצינו גם כן שהנביא זכריה אמר: יגער ה' בך השטן, ה' הבוחר בירושלים שלא תהיה משטין ומקטרג על יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול שהיה לבוש בגדים צואים (שלא מיחה בבניו לקחת להם נשים נכריות). כל זה מראה לדעת לפי מושג כה"ק כי השטן איננו יכול לעשות רע בלתי רשות הבורא.

גם לפי מושג ספרי האפוקריפה עובדה של השטן היא אחת עם העובדה של הנחש הקדמוני — להסית ולהדיח, ואם הדבר הזה יעלה בידו בטוח הוא כי המנוצח כבר נפל ברשותו וישא את עונו כי העונש כרוך בעקב החטא. וזהו גם כן מושג חז"ל שאמרו הוא היצר הרע המסית את האדם לחטוא, הוא השטן המקטרג עליו לפני

היוצר והוא המלאך המות. עיין בן סירא כא. 27, וחכמת שלמה (ב. 24).
שטנה (הסין בחירק) 1) תלונה, דברי ריבות בספר. כתבו שטנה על יושבי יהודה (עזרא ד. 6). 2) שם באר שחפרו עבדי יצחק (בראשית כו. 21), ונקרא כן מפני שהפלשתים רבו עמהם עליה.
שיא, רום, גובה, גאון. אם יעלה לשמים שיאו (איוב ב. 6).
שיאון, בשם הזה נקרא הר חרמון. הר שיאון הר חרמון (דברים ד. 48).
יש משערים כי השם שיאון הוא מקצר מן שריון, השם שהצדונים מכנים בו את ההר חרמון (דברים ג. 9).
שיבה (הסין בצירה), ליבון שער איש לזקוניו. גם שיבה זרקה בו (הושע ז. 9) כסתה את שערו נקודות לבנות. בדמיון המליצה: יחשב תהום לשיבה (איוב מא. 24). כל הרואה את פני התהום שהלבינו יחשבהו למכוסה שער לבן. איש שיבה (דברים לב. 26) איש ששערותיו לבנות מזקנה. ונמלץ לרוב לימי הזקנה. קמו עיניו משיבו (מ"א יד. 4). ולכלכל את שיבתך (רות ד. 15), תקבר בשיבה טובה (בראשית טו. 15), עוד ינובון בשיבה (תהלים צב. 15).
שיג, פנות הצדה, צאת חוץ לצרכיו. וכי שיג לו (מ"א יח. 27). בלשון רבנן: המפנה לצרכיו.

שיד, טיח ממשרפות אבני גיר. משרפות שיד (ישעיה לג. 12), על שרפו עצמות מלך אדום לשיד (עמוס ב. 1).
שיח 1) מוצא בטן האדמה, צמח עצים, שיח השדה (בראשית ב. 5). תחת אחד השיחים (שם כא. 15). 2) מוצא פי איש והגות לבו, כי שיח.... לו (מ"א יח. 27), עומד הוא דומם בהגיגו. אתם ידעתם את האיש ואת שיחו (מ"ב ט. 11), האנכי לאדם שיחי (איוב כא. 4). יערב עליו שיחי (תהלים קד. 34). ועל הגות לב קשה: אריד בשיחי ואהימה (שם נה. 3), מרוב שיחי וכעסי דברתי (ש"א א. 16), אעזבה עלי שיחי (איוב י. 1) ענינו אשפכה הגיון לבי מרי שיחי (שם כג. 2) תלונת רעיוני. אמרתי.... ישא בשיחי משכבי (שם ז. 13) דמיתי כי משכבי ישאני עם רעיוני ויקל מעלי. למי מדנים למי שיח? (משלי כג. 29), דברי ריבות.
שיחה, דבר שפתים. ותגרע שיחה לפני אל (איוב טו. 4). עדותיך שיחה לי (תהלים קיט. 19). כל היום היא שיחתי שם 97).
שך (הסין בצירה), קוץ. בכה"ק נמצא רק הרבוי ממנו: לשכים בעיניכם (במדבר לג. 55) לקוצים מכאיבים.
שך (הסין בחולם), סכה, אהל. ויחמוס כגן סכו (איכה ג. 6), כנוי להיכל מקדש אלהים.
שכה (הסין בקמץ), יתד, מסמר. התמלא בסכות עורו (איוב מ. 31). יתד (שופטים ו. 2; יחזקאל טו. 3) תרגומו: סיכא.
שכו (הסין בצירה והואו במלאפום), עיר למטה בנימין בקרבת עיר רמה (ש"א יט. 22). לדעת החוקר קאנדער כעת חרבות מנגב לבארות. קרוב למקום הזה היה בור גדול, אשר השבעים יכנוהו בשם בור הגורן.

שכוי (הסין בסגול והואו בחירק), מראה לב, משכיות לבב. הצופה (ש"ב יג. 34; ישעיה כא. 6) תרגומו סכואה. ונמלץ לענין לב אדם: מי נתן לשכוי בינה (איוב לח. 36) ותרגומו ללבא. ויש מתרגמים שכוי „תרנגול ברא" והוא לפי דעת התלמוד (ר"ה כו.).
שכיה הסין בשוה וכף יוד קמוצות) כענין משכית, תבנית נחמדה למראה. ועל כל שכיות החמדה (ישעיה ב. 16).

שכיח (הסין והיוד קמוצות) בן שחרים למטה בנימין מן חודש אשתו של שחרים (דהי"א ח. 10).

שכיר (הסין בקמץ), עובד עבודה בשכרו למועד קבוע. אם שכיר הוא בא בשכרו (שמות כב. 14). שלום עבודתו נקרא „פעולת שכיר" (ויקרא יט. 13) או שכר שכיר (דברים טו. 18), וכן ענינו עובד בצבא לזמן קבוע לקוח מבני ארץ אחרת בשכרו. גם שכיריה בקרבה (ירמיה מו. 21), גבורי כוש פוט ולודים (שם 9) שנספחו לצבא מצרים בשכרם. ומזה: בתער השכירה (ישעיה ז. 20) בחרב מלך אשור ששכר לו אחז בשוחד (מ"ב טז. 6, 8). מהיות העובד בשכרו מדקדק בזמנו ומחכה לפרי עמלו יבוא לדמיון זמן מצומצם: בשלש שנים כשני שכיר (ישעיה טז. 14; כא. 16). ולדמיון האדם קצר ימים: עד ירצה כשכיר יומו (איוב יד. 6), הלא צבא לאנוש עלי ארץ וכימי שכיר ימיו (שם ג. 1).

שכל 1) תבונה, חקר דבר. לפי שכלו יהולל איש (משלי יב. 8). והאשה טובת שכל (ש"א כה. 3), שכל טוב יתן חן (משלי יג .15), יודע שכל ובינה (דהי"ב ב. 11). 2) הצלחה במעשה ידיו. ועל שכלו והצליח מרמה בידו (דניאל ח. 25). לדעת ש"ב ועל בפסוק הזה הוא נטיה ארמית במקום ועלה.

שכר (בשני סגולים; או בשני קמוצים) גמול עבודה, שכר אמת (משלי יא. 18), גמול נאמן. כל עושי שכר אגמי נפש (ישעיה יט. 10), הנשכרים לעבודה יושבים בעגמת נפש. אבל מבארים אחדים פותרים המלה שכר כמו סכר בסמך כלומר העושים סכר לאגמים לצוד דגתם יושבים בעגמת נפש. והשבעים תרגמוהו כמו שכר בשין וצירה תחתיו. משנת שכר שכיר עברך שש שנים, העבד עבד אותך בכפלים מהעובד בשכר, כי היה ברשותך יומם ולילה (דברים טו. 18), ויתן שכרה (יונה א. 3) שכר מקומו באניה. נקבה שכרך עלי (בראשית ל. 25) קצוב לי השכר המוטל עלי, כי תבוא על שכרי (שם 33) בבואך לקבל השכר המגיע לך לפי החשבון.

שכר 1) בן עובד אדום הגתי (דהי"א כו. 4). 2) אבי אחיאם ההררי מגבורי דוד (שם יא. 35), ובש"ב כ״א שמו שרר (ש"ב כג. 33).

שליו, מין עוף שמן. השם הזה נזכר איזה פעמים בכה"ק. ראשונה בא שמו בספר שמות (טז. 13). שם מספר כי איזה ימים אחרי שעברו את הים סוף בחרבה רבו בני ישראל את משה ואהרן שהוציאו אותם מארץ מצרים, ארץ שישבו תמיד על סיר הבשר ואכלו לחם לשובע והביאו אותם אל המדבר, מקום שמם, להמית את כל הקהל ברעב. על זאת השיב להם ה׳ על ידי משה כי ישלח להם לחם בבקר ובשר בערב. וכן היה. בערב עלתה השלו ותכס את המחנה, ובבקר היתה שכבת הטל, וכאשר עלתה שכבת הטל נשאר על הארץ כפור דק מחוספס. העם קראו אותו מן כי לא ידעו מה הוא, ומשה הודיע להם כי הוא הלחם אשר נתן ה׳ להם לאכלה.

כשנה אחרי זאת שב העם להתלונן על ה׳ כי הוציאם ממצרים והביאם אל המדבר, מקום שלבד המן, שקראו אותו לחם הקלוקל, אין להם שום מאכל אחר להחיות את נפשם. ה׳ הבטיח להם על ידי משה כי יתן להם בשר למכביר וחודש שלם יאכלו בשר עד אשר יהיה להם לזרא, אבל יען כי היו כפויי טובה והתאוננו על ה׳ כי הוציאם ממצרים חרה אפו בהמתאוננים ומתו רבים מהם בעוד הבשר היה בין שיניהם. הבשר שנתן להם ה׳ היה עוף המכונה בשם שלו, כי רוח נשא

מאת ה׳ מצד הים והביא עמו העוף הזה במספר רב מאד וכסה שטח רב סביב המחנה כמהלך יום וכגובה שתי אמות מן הארץ. בפעם השלישית נזכר שם השלו בתהלים (קה. 40). במקום הזה חושב ומונה המשורר את כל הנפלאות שעשה להם ה׳ בהוציאם ממצרים ובעת מסעיהם במדבר, וביניהם מזכיר גם את השלו. אבל המשורר בתהלים (עח. 23—27) אומר: „ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח.... ויסע קדים בשמים.... וימטר עליהם כעפר שאר וכחול ימים עוף כנף". הנה בזה מבואר כי השלו היה מין עוף. יש מבארים משערים כי עוף השלו הוא העוף הידוע בשם חסידה, והיסוד להשערתם זאת הוא כי גובה החסידה הוא לערך שתי אמות והתורה מספרת כי השלו כסה את שטח הארץ בגובה שתי אמות. אבל אי משום הא לא איריא, כי מן הכתוב משמע שמספרו היה רב מאד בגובה שתי אמות מן פני האדמה. ולבד זאת החסידה היא עוף טמא האסור לישראל לאכילה.

אבל הנכון כי הוא העוף הידוע באנגלית בשם קוויל, ובגרמנית בשם וואכטעל. הוא קטן מאד, בשרו שמן וטעמו יפה מאד לחיך. הוא מן העופות הנוסעים. וכפעם בפעם בנסעם ממקום למקום בעת האביב וחודש תשרי ישאם הרוח במספר עצום על חצי האי סיני ושם נקל לצודם בעת המה יעפים מעמל נסיעתם. לדעת חז"ל היה השלו עם בני ישראל תמיד כמו המן, וכן נראה, כי על שניהם התלוננו ובשניהם מלא להם ה׳ את אשר שאלו, כי מה יתן ומה יוסיף להם בשר ליום אחד או ליומים. וענין השלו השני בקברות התאוה, כי לא בא להם בכל עת לשובע כאשר יאמר בפרשת בשלח: בשר לאכול ולחם לשובע, וכאשר התאוו להם מאד נתן להם ממנו בשפע רב כמו שנאמר הממעיט אסף עשרה חמרים (במדבר יא. 32) ואכלו חדש ימים בשפע ההוא ושב לענינו כמקדם (רמב"ן).

שלמא אבי בית לחם מבני כלב בן חור (דהי"א ב. 51).

1) **שלמה** (הסין בפתח) בן נחשון ואבי בועז (רות ד. 20) ובפסוק 21 בא שמו שלמון ובדהי"א ב. 11) בא בתמונת שלמא.

2) **שלמה**, בגד רחב, מעטפה. והוא מתכסה בשלמה חדשה (מ"א יא. 29), שלמת רעך (שמות כב. 28), ונאמר על כבוד אלהים: עוטה אור כשלמה (תהלים קד. 3).

שלמי, מן הנתינים בעולי הגולה (נחמיה ג. 25) ובעזרא (ב. 46) כתוב שמלי.

שמאל 1) צד צפון, היפך הדרום הנקרא ימין, תימן. לארץ יהודה יאמר הנביא: שמרון היושבת על שמאלך (יחזקאל טז. 46), לא נטה ימין ושמאל (במדבר כ. 17); ימין ושמאל תפרוצי (ישעיה נד. 3) ענינו על כל עבר. 2) יד איש מעבר לימינו, משמאל ישראל (בראשית מח. 13), שמאלו תחת לראשי (שה"ש ה. 3). על המון צעירי ימים: אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו (יונה ד. 11). ובמליצה על התכמה: אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד (משלי ג. 16). מהיות השמאל גרועה בכשרונה מן הימין נאמר: לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י. 2) לבו פונה לדרך עקש ולא סדרים.

שמחה, משוש לב, גילת נפש. שמח שמחה גדולה (דהי"א כט. 9), וישישו בשמחה (תהלים סח 4), תחדהו בשמחה את פניך (שם כא. 7), בראותי פניך; שמחת גילי (שם מג. 4) ענינו: שמחתי הגדולה מאד, ושמחת עולם על

ראשם (ישעיה לה. 10), שמחה בלי מצרים. והפכו: ושמחת חנף עדי רגע (איוב כ. 5). פתחת שקי ותאזרני שמחה (תהלים ל. 12), נתת לי מעטה שמחה תחת מחגורת שק ואבל. ראש שמחתי (שם קל"ז 6) הנכבד במועדי שמחתי. הרבוי: שמחות וגיל (שם מח. 16).

השמחה האמתית שרות המקום ורות הבריות נוחים הימנה היא השמחה בדבר טוב ועל שמחה כזאת אמר שלמה: לב שמח ייטיב גהה ורוח נכאה תיבש גרם (משלי יז. 22), אבל השמחה ברעת חברו כרוך בעקבה עונש, כמו שנאמר: בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו.... (שם כד. 17), והשמח בחלקו ואיננו מקנא לאחרים הוא העשיר האמתי, והוא הוא השמח בה' שעליו אמר המשורר בתהלים (לב. 11) שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב, ועל שמחה כזאת אמרו חז"ל: אין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה (שבת ל), ואת הפסוק בקהלת (ח. 15) ושבח אני את השמחה מבארים חכמינו ז"ל: זו שמחה של מצוה, ובכל דבר שבקדושה יגל יעקב ישמח ישראל.

שמיכה, מרבד, רפידת צמר, כביר (טעפיך) ותכסהו בשמיכה (שופטים ד. 18).

שמלה או **שלמה**, בגד רחב, מעטפת גברים ונשים. לתת לו לחם ושמלה (דברים י. 18), שמלת אשה (שם כב. 5). בני הקדם מתעטפים בה על משכבם בלילות: היא שמלתו לעורו במה ישכב (שמות כב. 26), שמלת שביה (דברים כא. 13) שהיתה עליה בנפלה שבי. חליפות שמלות (בראשית מה. 22) ערכי בגדים שונים, ושמת שמלותיך עליך (רות ג. 3) תתעטפי בהן. במליצה: מי צרר מים בשמלה (משלי ל. 4), בעבים סתר למו.

שמלה (הסין בפתח) אחד ממלכי אדום הקדמונים (בראשית לו. 36). הוא מלך בארץ אדום אחרי מות המלך הדד. שמלה היה מעיר משרקה. אולי היתה משרקה בחבל ארץ של כרמים (שורק). אבל כעת לא נדע את תכונתה ומקומה.

שממית, לדעת רוב המפרשים היא השרץ הידוע בשם עכביש. החכם במשלי (ל. 28) חושב את השממית בין ארבעה קטני ארץ, והמה חכמים מחוכמים, כי היא תארוג בידים מעשה ידי אמן והיא יושבת בביתה כבהיכלי מלך. והחכם ר' יצחק אייכל מפרש, שהשממית, אף שהיא בריה קטנה אשר נקל לאדם לתפוש אותה בידים ולהמיתה, אם תהיה בבית איש המוני, אבל היא החכימה לתקוע אהלה בהיכלי מלך, בנין נבנה וחדריו רבים, לא ישיגנה הרודף כי אם בעמל ותמלט מחמתו. אבל הדבר הזה יתנגד למציאות, כי הרמשים האלה ימצאון אך באהלי דלים ושם בטח ישכנו ואין מחריד למו, אולם בהיכלי מלך לא ימצאו מנוחה, כי יטאטאו אותם במטאטא השמד, ולבד זאת לא יהיה המשל דומה לשארי חכמים מחוכמים אשר זכר החכם, שיש להם חכמה מלאכותית (קענטניסע). הראב"ע אמר כי השממית היא הקוף, שיוכל להשתמש בידים כמו האדם והשרים יכלכלו אותם בהיכליהם לשחוק בהם, וכבר מצינו כי המלך שלמה הביא באני תרשיש קופים (מ"א י. 22). ובעלי האוצרות החדשים מבארים שממית: מין לטאה תופשת זבובים, מצויה בבתי ארץ הקדם. אבל לפיהם קשה לבאר הפסוק: בידים תתפש והיא בהיכלי מלך. ואיה חכמתה? והיסוד לפירושם הוא אך מה שתרגם יונתן בויקרא (יא. 30) לטאה — שממית.

שנאה (הסין בחירק). השם הזה נזכר שלש עשרה פעמים בכתבי הקדש.

וחוראתו חחיפך מן אהבה, כמו שמורים הפסוקים האלה: וישימו עלי רעת תחת טובת ושנאה תחת אהבה (תהלים קט. 5); שנאה תעורר מדנים ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י. 12); טוב ארוחת ירק ואהבה בה משור אבוס ושנאה בו. בכל המקומות האלה השנאה היא היפך אהבה. הפעל שנא נמצא הרבה פעמים בכה"ק, מהם מורים על שנאה בין איש לרעהו, ואחרים על שנאה למדה טובה, כמו למוסר ודעת, ולפעמים גם על שנאת רשעים ליוצרם ובוראם, כמו פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשונאי (שמות כ. 5; דברים ד. 3); תחת כי שנאו דעת (משלי א. 29).

שניא, שנוא (הסין בקמץ) תאר השם, נמאס. והיה הבן הבכור לשניאה (דברים כא. 15).

שניר (הסין בשוא). בשם שניר קראו האמורים להר חרמון: „והאמורי יקראו לו שניר" (דברי סג. 9). מהאמור בשיר השירים (ד. 8) מראש שניר וחרמון ובדהי"א (ה. 23) ושניר והר חרמון, נראה שהוא שם אחד מראשי הר חרמון מצפון לדמשק, הנודע במבחר ברשיו (יחזקאל כז. 5) ובמיטב יין כרמיו (סוכה יב.). על כתובת אחת מזמן שלמנאסר נמצא כתוב כי חזאל מדמשק בנה מצודה על ראש הר שניר. הערבים מכנים את האנטי-לבנון בשם גבל-שניר, וביחוד את חלק הרכס הקרוב לדמשק בין בעל-בעק והאיס וע"ע חרמון.

שעיר (הסין בקמץ) תאר השם 1) בעל שער. עשו אחי איש שעיר ואנכי איש חלק (בראשית כז. 11), והצפיר השעיר (דניאל ח. 21). 2) עז זכר. השם שעיר נזכר על פי רוב בספרים ויקרא ובמדבר, בדיני הקרבנות, כי ממנו חיו מקריבים קרבן חטאת. הזכר בא בתמונת שעיר בהוספת מלת עזים „שעיר עזים", והנקבה בתמונת שעירה גם כן בהוספת מלת עזים „שעירת עזים" (ויקרא ד. 23, 28). 3) מן חית השדה בעלת שער. ושעיר על רעהו יקרא (ישעיה לד. 14), ושעירים ירקדו שם (שם יג. 21). המלה שעירים פותרים מבארים אחדים מלשון שעיר עזים. אבל בתכן נבואת ישעיה על אדום או בבל שתהיינה שממה ומשמה, כאשר באמת הננו רואים היום, המגדלים החזקים, ההיכלים היפים וארמנות מלכים כלם טבעו בארץ ואך איזה שרידים מהם נשארו. הדעת נוטה להאמין להשערת המפרשים כי הנביא יכוין במקום הזה לאלילים אימים ומזיקים ששכנו לפי אמונות הקדמונים ביערים ובמדבריות ושאליהם הקריבו קרבנות להסיר אפם מעליהם. לפי אמונת העמים הקדמונים היונים והרומאים האלילים הללו המכונים אצלם סאטירים היו בתמונת חצי אדם וחצי תיש או עתוד. ובאמת מצינו כי היהודים בימי רחבעם היו נותנים להאימים הללו כבוד אלהות. כן מצינו בדהי"ב (יא. 15) כי רחבעם העמיד כהנים לבמות ולשעירים. והאמור ביאשיהו: ונתץ את במות השערים (מ"ב כב. 8) יש פותרים השעירים.

שעיר (הסין בצירה) ארץ הרים בין כנען ומצרים. מנגב ים המלח עד לשון אילת לים סוף. בראשונה התישבו שם החורים שהוראת השם הזה היא יושבי חורי הרים ומחלת עפר, כי הארץ הזאת היא מלאה מערות. אגב אורחא נעיר כי השבעים גורסים בבראשית (יד. 6) תחת הכתוב שמה: ואת החורי בהררם שעיר — ואת החורי בהררי שעיר. בכה"ק מכונה ארץ שעיר גם בשם שדה אדום (בראשית לב. 3). 2) ביהושע (טו. 10) נזכר בגבולי נחלת מטה יהודה בשם „הר שעיר", והוא

למערב תעיר קרית יערים, תידוע כעת בתורבות עתיקות אשר בסארים דרומית מערבית לקרית יערים, ואיננו הר שעיר אשר בארץ אדום.

שעירה, שם מקום בהר אפרים. למקום הזה נמלט השופט אהוד בן גרא הימיני אחרי המיתו את עגלון מלך מואב (שופטים ג. 26). כפי הנראה היה המקום הזה לא רחוק מגלגל. תכונת המקום הזה איננה ידועה כעת וגם אייזעביוס והירו־נימוס לא ידעו לכוון את המקום הזה.

שעף (הסין בקמץ), רעיון, הלך נפש, חזון הרות. בסעיפים מחזיונות לילה (איוב ד. 13), שעיפי ישיבוני (שם כ. 2).

שער (הסין בפתח) 1) כמו סער בסמך, רוח סערה, שער קטב (ישעיה כח. 2). 2) חרדה, רוגז, אחזו שער (איוב יח. 20), ישערו עליך שער (יחזקאל לב. 10).

שער (הסין בצירה), צמרת, צמר עור כל חי. שער לבן (ויקרא יג. 10), שער שחור (21) שער צהוב (31), אדרת שער (זכריה יג. 4) (פעלצמאנטעל).

שערה (הסין בשוא) כמו סערה (בסמך). בסופה ובשערה דרכו (נחום א. 3), בשערה ישופני (איוב ט. 17).

שערה (הסין בפתח), חוט שער: קולע באבן אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ. 16) המטרה, אם גם דקה היא מאד. ורגיל ניב הלשון: לא יפול משערתו ארצה (מ״א א. 52), גם שערה אחת לא תפול מראשו, כלומר: לא יגע בו כל רע. הרבוי: שערות, עצמו משערות ראשי (תהלים מ. 13).

שעורה, שבלי ריפות בעודן בקמה. ארץ חטה ושעורה (דברים ח. 8), ועל הגרגרים בא ברבוי חטים ושעורים (ירמיה מא. 8), קמח שעורים (במדבר ה. 15), לחם שעורים (שופטים ז. 13), בתחלת קציר שעורים (רות א. 22).

שעורים, שם המחלוקה הרביעית של עשרים וארבע מחלקות הכהנים שחלק דוד המלך לעבוד עבודת הקדש במקדש ה׳ (דהי״א כד. 8).

שפה (הסין בקמץ), קצה, פאת דבר. שפה יהיה לפיו (של המעיל (שמות כח. 32), שפת היאור (בראשית מא. 3), שפת נחל ארנון (דברים ב. 36) אחת מן גדותיו. וכן שפת היאור (בראשית מא. 3), וגם אחת מגדות פי החי: יפטירו בשפה (תהלים כב. 8) יפתחו שפה לבוז ולעג, ורגיל לבוא בתמונת מספר זוגי: שפתים: שפתים ישק (משלי כד. 26), שפתיה נעות (ש״א א. 13). 2) מזה הוסב ענין היחיד והזוגי להוראת דברי פי איש: עם אחד ושפה אחת לכלם (בראשית יא. 6), ערל שפתים לענין כבד פה וכבד לשון (שמות ו. 12), שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פא. 6)לשון עם זר לי, ניב שפתים (ישעיה נז. 19) כמו דבר שפתים (שם לו. 3), איש שפתים (איוב יא. 2), מרבה דברים, פושק שפתים מחתה לו (משלי יג. 3) והפכו: וחושך שפתיו משכיל (שם י. 19), ומתק שפתים (שם טז. 21). וכח חכמים באמרי נועם: שפתים דולקים (שם כו. 23) באמרי אהבה „ולב רע״. שפת יתר (שם יז. 7) כמו לשון מדברת גדולות (תהלים יב. 4), בלעגי שפה (ישעיה יח. 11) בלשון התולים, תבואת שפתיו (משלי יח. 20) התועלת היוצאת לו מדבריו כמו פרי פי איש שלפניו. ותעלו על שפת לשון ודבת עם (יחזקאל לו. 3), הייתם למלה בפי הולכי רכיל.

שפם (הסין בקמץ) שער השפה העליונה. ולא עשה שפמו (ש״ב יט. 25), לא תקן אותו כראוי. ועטו על שפת כלם

(מיכה ג. 7), כמשפט הצרוע המסתיר פניו (ויקרא יז. 45).

שפמות (הסין בחירק) עיר בנגב יהודה (ש"א ל. 28). העיר הזאת היא אחד מהמקומות ששלח דוד ליושביהם משלל המלחמה שלקח מהעמלקים אחרי אשר שב אל צקלג. המקום הזה כפי הנראה היה למזרח באר שבע בנגב לחברון. אולם כעת לא נודעה לנו תכונתו, וגם אייזעב־יוס והירונימוס לא ידעו זאת.

שפק (הסין בסגל) שפע רב. פן יסיתך בשפק (איוב לו. 18). מקביל אל רב כופר שאחריו.

שק (הסין בפתח) 1) אמתחת. ויפתח האחד את שקו (בראשית מב. 27). 2) מעטפה עבה מצמר גמלים, מעטה אבל לבני הקדם לעת צרה ויגון. וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק (מ"א כא. 27), שק תפרתי עלי גלדי (איוב טז. 9) להתגודד ולהכאיב את עור בשרם באבלם חגרו את השק באזור על בשרם. לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק (ישעיה כב. 12), ולכן בא על הנחמה מאבל: פתחת שקי ותאזרני שמחה (תהלים ל. 12). ושק אשים כמותם (ישעיה נ. 3) אכסם בעבים.

שר, עוצר בעמו, נגיד ומצוה. מי שמך לאיש שר ושופט (שמות ב. 14), ויהי עליהם לשר (ש"א כב. 20), שר הטבחים (בראשית לט. 1), שר בית הסהר (שם 21), שר המשקים (שם מ. 9), שר האופים (שם 16), שר גדוד (ש"ב כד. 2), שר מחצית הרכב (מ"א טז. 9), שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות (שמות יח. 21), שר העיר (שם כב. 26), שרי המדינות (אסתר א. 3), השר הראש לכל שרי הצבאות (דהי"א כז. 3). ובעבודת בית אלהים: שרי קדש, ושרי אלהים (שם כד. 5), שרי הכהנים והלוים (עזרא ח. 29), השר חמשא המשוררים (דהי"א טו. 27) הוא המנצח בשירי הלוים, ובמלכותא דרקיעא נקראו בספרי עולי הגולה המלאכים בשם שרים, מיכאל השר הגדול (דניאל יב. 1), מיכאל שרכם (שם י. 21), ואדון הכל נקרא שר שרים (שם ב. 25).

שרד (סין בשוא), פלח, גמר, קרע. בגדי השרד (שמות לא. 10) קלעים טלואים למכסה הארון והמזבח, תפורים ממותרי התכלת והארגמן ותולעת השני, שעשו מהם הפרוכת ובגדי הכהנים.

שרד (הסין בסגל), מחט לשרוט בו קוים, מרצע חרשים. חרש עצים נטה קו יתארהו בשרד (ישעיה מד. 13).

שרה (הסין בקמץ) מן שר, גבירה, אשה כבודה. שרות פרס ומדי (אסתר א. 18), ושרותיך מיניקותיך (ישעיה מט. 23). בהשאלה על העיר ירושלים: שרתי במדינות (איכה א. 1) בתמונת סמוך קדמון, כמו רבתי עם שלפניו, שהוא תחת רבת־עם.

שרה, אשת אברהם אבינו שהיה בתחלה שמה שרי ביוד בסוף. שם אביה של שרה לא נזכר בפירוש בתורה ואף במקום אחר נזכר כי אברהם אמר שהיא אחותו מאב אחד אך לא היתה בת אמו (בראשית כ. 12). לדעת חז"ל היא יסכה בת הרן אחי אברהם וכן היא דעת יאָזעפוס (קדמוניות א. 6, 5). אבל מדברי הכתוב בבראשית (יא. 12), ויקח אברהם ונחור (אחיו) להם נשים, שם אשת אברם שרי וש מאשת נחור מלכה, בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה לא משמע כן, כי אם היתה שרי גם שמה יסכה לא היה כותב התורה מונע מלהזכיר זאת לאמר אבי מלכה ואבי יסכה היא שרי. אברהם ושרה ביחד עם לוט בן הרן עזבו את העיר חרן אשר בארם נהרים וילכו לארץ כנען (שם יב. 5), ובסבת הרעב שהיה אז בארץ כנען

עזבו את הארץ וירדו לארץ מצרים לגור שם (שם כז. 20). שרה היתה יפת תואר מאד ולזאת היה אברהם ירא לאמר כי היא אשתו, פן יחמדו המצרים את יפיה ויהרגו אותו למען יוכלו לקחת אותה ממנו, ולזאת אמר עליה כי היא אחותו. פחד אברהם לא היה פחד שוא, כי באמת הללו אותה שרי המלך לפניו והוא שלח לקחת אותה אל ארמונו, כי כן היה מנהג המלכים בארצות הקדם בימים ההם. התורה מספרת כי מן השמים עכבו את המלך לבלי נגוע בשרה, ואברהם היה בסכנה כי המלך יענוש אותו קשה על אשר העיז לרמות אותו ולהוליכו שולל, אבל המלך מחל לו את עותתו וצוה לעושי דברו לשלחו מן הארץ בשלום (שם 20).

המבקרים החדשים מתמיהים על פחדו של אברהם על אדות שרה, הלא היא היתה אז בת ששים וחמש שנה לערך, כי אברהם היה בן שבעים שנה בצאתו מחרן, והיא היתה צעירה ממנו בעשר שנים, ואיך יכול המלך לחמוד את יפיה של אשה זקנה בת ששים וחמש שנים? ופותרים את השאלה הזאת לפי דרכם, כי הספור הזה לוקח משני מקורים, ולא שמו אל לבם כי גם באופן הזה היה על הסופר לפשר הדבר. אנחנו ככר נגענו בשאלה הזאת בערך אברהם ושערנו לפשר הדבר באופן מתאים להמסורה (ע"ע אברהם).

ימים רבים היתה שרה עקרה. לפי מנהג הקדמונים בארצות המזרח יעצה שרה לאברהם לקחת לו את הגר שפחתה לפלגש והבן שיולד לה תחשוב שרה אותו כאלו הוא בנה. אבל הגר בראותה כי הרתה מאברהם חשבה את עצמה במדרגה למעלה משרה גבירתה והחלה להקל בכבודה. שרה התאוננה על זה באזני בעלה אברהם, אבל הוא לא חפץ להתערב בזה, ומסר הדבר לשרה כי תעשה להגר כאשר ייטב בעיניה.

שרה גרשה מביתה. אבל מן השמים יעצו אותה לשוב אל בית אברהם ולהכנע תחת גבירתה שרה (ע"ע הגר).

איזה שנים אחרי כן באה ההבטחה לאברהם כי שרה אשתו תלד לו בן וממנו יצאו גוים ומלכי עמים. אברהם צחק בלבו כי לא האמין שיש באפשרות שיוליד בן כשהוא בן מאה שנה ושרה בת תשעים שנה. אבל אלהים הבטיח לו עוד הפעם כי ימלא הבטחתו ואחרי דברו לא ישנה.

אחרי המהפכה בסדום התישב אברהם בארץ פלשתים בגרר. שמה אירע לשרה עוד פעם מה שקרה לה במצרים. אבימלך מלך פלשתים בראותו את שרה היפה שלח לקחת אותה אל ארמונו, כי שמע באברהם שהיא אחותו. אבל גם בפעם הזאת הודיעו לו מן השמים כי היא בעולת בעל והזהירו אותו שלא יגע בה. אבימלך הצטדק לפני אלהים כי לא במרד ובמעל לקח אותה אל ארמונו, ורק אברהם אשם בזה שלא אמר לו את האמת כי היא אשתו. מאורע כזה מסופר בתורה גם על יצחק ורבקה. המבקרים החדשים מאמינים כי כל שלשה הספורים המה אך מאורע אחד שאירע לאחד מהאבות, אבל הדורות הבאים אחריהם ספרו את המאורע באופנים שונים. אבל להחרדים המאמינים כי ספורי התורה, לבד שהם מרמזים על ענינים מוסריים נשגבים, אירעו גם בפועל ממש, כמו שהם כתובים, לא תספיק ההשערה הזאת.

כשהגיעה שרה לזקנה של תשעים שנה נולד לה בן כמו שהבטיח לה ה' ותקרא את שמו יצחק, כי אמרה צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי (בראשית כא. 6). איזה שנים אחרי כן בראותה כי בן השפחה ישמעאל מצחק את בנה האהוב לה, יצחק, בקשה מאת אברהם בעלה לגרש מביתה את השפחה הגר ביחד עם בנה ישמעאל, כי אמרה: לא יירש בן האמה

חזאת עם בני עם יצחק (ע"ע חגר). שרה מתה בת מאה ועשרים ושבע שנים ובאה לקבורה במערת המכפלה שקנה אברהם מעפרון החתי לאחוזת קבר משפחה אשר בחברון (בראשית כה. 10).

מבקרים אחדים מטילים דופי בתכונת נפשה של שרה בנוגע להתנהגותה עם הגר שפחתה באכזריות נוראה לגרשה מביתה עם בנה ישמעאל. אבל המבקרים האלה לא שמו לבם אל יחוסה של הגר אל שרה שדברה על לב בעלה שיקח אותה, את הגר, לפלגש, וכאשר ראתה כי הרתה התגאה על גבירתה ותקל בעיניה. וזה אחד מארבעה הדברים שעליהם אמר החכם (במשלי ל.) תחת שלש רגזה ארץ, ותחת ארבע לא תוכל שאת... תחת „שפחה כי תירש גבירתה".

בעלי האגדה מהללים ומשבחים את שרה ומציגים אותה למופת כעקרת הבית המצויינה בהנהגת ביתה בצדק ומישרים, ואמרו: כל ימים שהיתה שרה קיימת היה ענן קשור על פתח אהלה (כלומר, בכל מעשי ביתה היתה צנועה, בין בהנהגתה עם בעלה ובין ביחוסה אל העבדים והשפחות); כל ימים שהיתה שרה קיימת היו דלתותיה פתוחות לרוחה (להכניס אורחים בלי הבדל ובאין מעצור); כל ימים שהיתה שרה קיימת היתה ברכה מצויה בעיסה (הכינה להם למכביר בעד עניים); כל ימים שהיתה שרה קיימת היה נר דלוק מלילי שבת ועד לילי שבת (נר דלוק הוא סמל שלום בית) (ב"ר פ' ס).

שרוג (הסין בשוא והואו במלאפום) בן רעו ואביו של נחור (בראשית יא. 22, 23). הוא שם משאל מן סרוגש, עיר לצפונה של חרן (דיללמאן).

שרוך (הסין בשוא), פתיל שקושרים בו את הנעל לרגל. ולא נתק שרוך נעליו (ישעיה ה. 27), כלומר גם פגע קטן לא קרה לו, מחוט ועד שרוך נעל (בראשית יד. 23) עד מאומה.

שרח (הסין בסגל) בת אשר בן יעקב (בראשית מו. 17). בתורה נזכרת האשה הזאת שתי פעמים (שם; במדבר כו. 46). אגדות שונות נמצאות בספרות התלמודית והמדרשית. במדרש רבה פרשה צד מסופר אדותה כי עלתה בחייה לגן עדן בשכר שהודיעה ליעקב כי עוד יוסף חי, ובעלותה לגן עדן לווה על דרכה ששים רבוא מלאכים. לפי תרגומו של אונקלוס היתה סרח לא בתו של אשר כי אם בת אשתו, שנולדה לה מבעלה הראשון, והיתה בת שלש שנים בעת קחת אשר את אמה. סרח היתה מן שבעים נפש אשר ירדו עם יעקב מצרימה. לפי דעת התלמוד (סוטה יג) היתה עוד בחיים בימי משה. חז"ל הגדילו מעלתה עד מאד ואמרו שבכל מקום שנזכר בכתוב אשה חכמה הכונה על סרח בת אשר. כמו האשה החכמה שנזכרת אצל מרידת שבע בן בכרי היא סרח, וכאשר אמרה אנכי שלומי אמוני ישראל היתה כונתה שהיא היא שהשלימה מספרם של ישראל לשבעים נפש בעת שירדו אבותינו עם יעקב למצרים (ש"ב כ). נמצאת עוד הגדה שסרח הגלתה לבבל ביחד עם הגולים שהגלה נבוכדנצר. ולפי מסורת העם נמצא קברה עד היום בעיר אספהאן ושם יש בית כנסת הנקרא בשם סרח בת אשר. מכל ההגדות המתמיהות האלה נראה ברור כי היא היתה אשת מצויינה מאד בצדקתה ובחכמתה ובמעשיה הטובים ולכן זכתה לשם טוב כזה.

שרט (הסין בסגל), מחץ בעור הבשר. ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם (ויקרא יט. 28), לאות אבל על נפש מת. הבעדואינים עושים גם היום שרט בגופם לאות אבל, וכן עושים גם כן חעמים

הפראים בכל חלקי תבל וביחוד עושים כן יושבי האיים המפוזרים בים השוקט. בני הודו עושים על מצחם תמונות שונות בצבעים שונים לאות אבל. גם בין עמים אחדים בעלי דת הנוצרית יעשו רבים מעולי רגל למקומות הקדושים בארץ ישראל תמונות קדושיהם וביחוד תמונת מרים אם ישו על זרועותיהם ומאמינים כי התמונה שעשו על זרועותיהם תשמור אותם מכל פגע ואסון בדרך. התורה אסרה לעשות זאת, כי התמונות מוליכות את האנשים העושים אותן בגופם לעבודה זרה, וביחוד אסרה זאת התורה לבני ישראל מפני שהם משנים את צלם אלהים (וע"ע כתובת קעקע).

שריג (הסין בקמץ), זמורת עץ הגפן. ובגפן שלשה שריגים (בראשית מ. 10). הלבינו שריגיה (יואל א. 7).

שריד, פליט, נמלט. שריד מעיר (במדבר כא. 19), עד בלתי השאיר לו שריד (שם כא. 35), עם שרידי חרב (ירמיה לא. 2) פליטי חרב. ביחס אל דברים ענינו שארית. אין שריד לאכלו (איוב ב. 21), ירע שריד באהלו (שם 26) יבער כל שארית.

שריד, מקום בנגב מטה זבולן (יהושע יט. 10, 12). תכונתה היתה למערב מכסלת תבור. אייזעביוס והירונימוס לא יכלו להגביל את מקומה בעת. הנוסע קאנדער משער כי הקריאה הנכונה למקום הזה צריכה להיות שדיד, ומשער כי הוא המקום הידוע כעת בשם תל־שדוד, צפונה לעמק יזרעאל.

1) **שריה** (הסין בשוא) סופר ומזכיר בימי ממשלת דוד (ש"ב ח. 17). בש"ב בא שמו שוא (קרי), או שיא (כתיב). במ"א (ד. 3) יבוא חשם הזה בתמונת שישא, ובדהי"א (יח. 16) נקרא שושא. קלאסטערמאן מחליט כי התמונה הזאת שושא היא הנכונה.

2) **שריה** שם הכהן הגדול בימי ממלכת צדקיהו מלך יהודה. האיש הזה נהרג בפקודת נבוכדנצר ברבלה ביחד עם עוד איזה שבוים מנכבדי העם (ירמיה נב. 24, 27).

3) **שריה** בן נריה שר מנוחה למלך צדקיהו. שריה בן נריה היה אחיו של ברוך בן נריה תלמידו של ירמיה הנביא, והיה גם כן אוהב לירמיה כמו אחיו ברוך. אל שריה זה מסר ירמיהו את הנבואה הרעה שנבא על בבל הכתובה בסוף ספר ירמיה (נ. נא) וצוה אותו כאשר יבוא לבבל למסור לנבוכדנצר את המנחה (המס) ששלח אליו צדקיהו, יקרא באזני בני ישראל שהגלו לבבל את הנבואה הרעה הזאת על בבל, ויאמר: ה', אתה דברת אל המקום הזה להכריתו לבלתי היות בו יושב למאדם ועד בהמה, כי שממות עולם תהיה, ובכלותו לקרוא את המגילה הזאת שכתובה עליה הנבואה הזאת יקשור עליה אבן וישליך אותה אל תוך פרת, ויאמר ככה תשקע בבל ולא תקום מפני הרעה אשר ה' מביא עליה ויעפו. משערים, כי שריה זה היה השר הממונה על המנחות או המס שהיה צדקיהו שולח כפעם בפעם אל נבוכדנצר, ולפי זה היה שם פקודתו שר מנחות ולא שר מנוחה. וגם יונתן תרגם שר מנחה — רב תוקרבתא.

4) **שריה** בן תנחומת משרי החילים שבאו לגדליה בן אחיקם למצפה, אחרי אשר הפקד בפקודת נבוכדנצר לנציב הארץ. הדברים הנאמרים על אדות שריה זה (במ"ב כה. 23) כפי הנראה לקח אותם הסופר מספר ירמיה (מ. 8) וקיצר אותם ובלבל מעט הספור. חשם הנטופתי שתוסיף לשם אביו של שריה, מבואר בירמיה כי הוא שייך להשם עיפי (ירמיה שם 8).

5) **שריה** הבן השני של קנז אחיו של עתניאל משבטו של יהודה (דהי"א ד. 13). שריה זה היה אביו של יואב אבי גיא חרשים כי חרשים היו. עיין נחמיה (יא. 30).

6) **שריה** אבי אביו של יהוא שר משבט שמעון (דהי"א ד. 35).

7) **שריה**, אחד משנים עשר האנשים החשובים בראשי הגולה ששבו עם זרובבל ליהודה וירושלים. ובנחמיה (ז. 7) בא שמו עזריה.

8) **שריהו** בן עזריאל, אחד משלשת השרים ששלח המלך יהויקים לתפוש את ירמיהו הנביא ואת ברוך בן נריה תלמידו להביאם אליו ולדבר אתם קשות (ירמיהו לו. 26).

9) **שריה**, שם משפחת כהנים שעלו עם זרובבל במעלה הראשונה (נחמיה יב. 1). המשפחה הזאת היתה מן הראשונים שהתישבו בירושלים (נחמיה יא. 11).

שריון, כן היה שם הר חרמון בפי הצדונים. בכתב היתדות נקרא ההר הזה בשם סיראַרא.

שריק (שם התאר), פשתים מנוקה מנעורת. עובדי פשתים שריקות (ישעיה יט. 9). ומזה נבנה השם משרקה (מנקה).

שרסכים, שר הסריסים לנבוכדנצר (ירמיה לט. 3). המבארים החדשים לא יכלו למצוא את פתרון השם הזה והוראתו.

שרעף, מזמה, מחשבה, חזון הרוח. ברוב שרעפי בקרבי (תהלים צד. 19), כאשר ישתערו עשתנותי בקרבי. בחנני ודע שרעפי (שם קלט. 21).

שרף 1) נחש המבעיר אש צרבת בעצמות הנשוך. נחש שרף ועקרב (דברים ח. 15), הנחשים השרפים (במדבר כא. 6), ושרף מעופף (ישעיה יד. 29) מהיר כבעל כנף. 2) מלאך אלהים כמראה אש בחזון הנביא מסביב לכסא ה'. שרפים עומדים ממעל לו (שם ו. 2) כענין האמור עושה מלאכיו רוחות, משרתיו אש לוהט (תהלים קד. 4).

שרף בן שלה למטה יהודה (דהי"א ד. 22).

שרפה, מוקד אש, תבערה. הבה נלבנה לבנים ונשרפה לשרפה (בראשית יא. 3) נעשה אותן קלויי אש. וישרפו לו שרפה גדולה (דהי"ב טז. 14). ולא עשה לו עמו שרפה כשרפת אבותיו (שם כא. 19).

שרפת המתים. לפי ההשקפה הראשונה באיזה מקומות בכה"ק יש להחליט כי היה מנהג היהודים בימים הקדמונים לשרוף את גופות מתי מלכיהם. הנביא ירמיהו נבא לצדקיהו מלך יהודה לאמר: בשלום תמות ובמשרפות אבותיך המלכים הראשונים אשר היו לפניך כן ישרפו לך.... (ירמיה לד. 5), ובביורם נאמר: ולא עשו לו שרפה כשרפת אבותיו (דהי"ב כא. 19). מזה נראה כי היו שורפים את מלכיהם. אבל אם נעיין היטב במקום אחר מכה"ק נראה ברור כי לא שרפו את גופות המלכים כי אם חפצים יקרים. כן נאמר מפורש באסא מלך יהודה: ויקברוהו בקברות אבותיו אשר כרה לו בעיר דוד וישכיבוהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרוקחים במרקחת מעשה וישרפו לו שרפה גדולה עד למאד (שם טז. 14). הדברים האלה מראים לדעת כי לא את גופו שרפו כי אם חפצים אחרים. וחז"ל אמרו: שורפין ע ל המלכים ולא א ת המלכים. ומה הם שורפין על המלכים? מיטתן וכלי תשמישן. וכשם ששורפין על המלכים כן שורפין על הנשיאים. ומעשה שמת רבן גמליאל הזקן ושרף עליו אונקלוס הגר שבעים מנה צורי

(ע"ז יא), כלומר החפצים ששרף לכבודו היו שוים שבעים מנה. ומדברי הנביא ירמיהו משמע כי שרפת הגוף היתה נחשבת לקללה, כאמרו: ישימך ה' כצדקיהו וכאחאב שני נביאי השקר אשר קלם מלך בבל באש (ירמיהו כט. 22). ובאמת לא מצאנו בקורות אבותינו הקדושים שמי מהם היה גופו נשרף לאחר מיתתם בכלם נאמר „קבורה". אברהם אבינו קנה לו את מערת המכפלה לקבורת משפחתו. ובה נקברו האבות והאמהות. יוסף צוה את אחיו לשאת את עצמותיו ממצרים לקברם בארץ ישראל. משה ואהרן נקברו בעבר הירדן, יהושע ושופטים עד שמואל נקברו כל אחד בנחלתו. גורל האדם לאחר מותו כפי דברי התורה הוא לשוב לעפרו, כמו שנאמר: כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג. 19), ובפירוש נאמר: קבור תקברנו (דברים כא. 23). וכבר העידו חכמים קדמונים מחכמי העמים פליניוס וטאציטוס שהיהודים קוברים את מתיהם ולא שורפים אותם!

שרק (הסין בקמץ) (תאר), לבן אדמדם, חכלילי. סוסים אדומים שרֻקים ולבנים (זכריה א. 8), פרי גפן לבן אדמדם. גפן שבמה בעלי גוים הלמו שרוקיה (ישעיה טז. 8) שיעור הכתוב כך הוא: שרוקיה של גפן שבמה הלמו בעלי גוים, כלומר השקתה מלכי גוים עד היותם הלומי יין.

שורק, שורקה 1) מיטב גפן יין לבן אדמדם. ויטעהו שורק (ישעיה ה. 2) דמיון עם בחיר אלהים. וכן ואנכי נטעתיך שורק כלם זרע אמת (ירמיה ב. 21). 2) **שורק** (נחל שורק) שם עמק בארץ פלשתים בין אשקלון ועזה, מקום כרמי גפן שורק. שם נלכד שמשון ברשת אהבתו לדלילה (שופטים טז. 4). העמק הזה התפשט מארץ פלשתים אל נחלת מטה דן הוא אחד העמקים הנחמדים והנעימים אשר בארצות המזרח, כי נחל מים יורד מבין הרי יהודה ומתחלק לתוכו להשקות את אדמתו מסביב. גם נמצאו בו הגפנים המצוינים ונודעים בשם שורק.

ששון, שמחה, משוש. קול ששון וקול שמחה (ירמיה ז. 34). והפכתי אבלם לששון (שם לא. 13), ששון ישעך (שם נא. 14) השמחה בתשועתך. שמן ששון (שם מה. 8) שמן המשחה לראש איש ביום שמחת גילו.

ש

קול האות **שין** (ימנית) איננה בלשון יון, ולכן יצאו בהעתקת השבעים כל השמות הפרטים הכתובים בלשון הקודש בשין ימנית, בסין שמאלית או בסמך. ויען כי רוב ההעתקות של כה"ק נעשו מתרגום השבעים לכן בהעתקותיהם כל השמות שבעברית הם כתובים בשין ימנית — יצאו להם בשין שמאלית, כמו שמואל — סאמועל, משה — מאָזעס. במבטא הארמים והסורים רגילה לבוא **ת** במקום **ש** העברית, כמו תוב במקום שוב, יתב במקום ישב, תלג במקום שלג, תלת במקום שלש.

שאגה, נהמת אריה. שאגה לו כלביא (ישעיה ה. 29), ועל קול נמוך מצרה, ויתכו כמים שאגותי (איוב ג. 24).

שאול (השין בשוא), אבדון, ירכתי בור, ארץ תחתית, מעון רפאים, ישני עפר. אך אל שאול תורד, אל ירכתי בור (ישעיה יד. 13), נבלעם כשאול חיים (משלי א. 12), שאול ואבדון לא תשבענה (שם כז. 20). שבעה שמות לשאול (ע"ע אבדון), והוא מזומן אך לרשעים, שם יקבלו עונשם על הרעות שעשו בחייהם. אבל האיש הישר מקומו למעלה, כמו שאמר החכם: אורח חיים למעלה למשכיל(כלומר

לחמשכיל חדורש אלחים, ארחו חוא למעלח, תחת כנפי חשכינח), למען סור משאול מטח (משלי טו. 24), וכן אמר המשורר בתהלים (טז. 10) כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידך לראות שחת. תודיעני אורח חיים, שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח. המושג שאול לקוח להאנשים הראשונים מהנמצא בתבל במקומות שונים מערות מלאות בצות מים, נחשים ועקרבים ומיני חיות שונות, מזה לקחו להם את מושג השאול במקום מיועד לענוש בו את העריצים והחוטאים לאחר מיתתם. אבל איך נבאר את הסתירה שבין האמונה שנשמת האדם היא חלק אלוה ממעל, ובין האמונה שנשמת האדם החוטא תקבל עונשה בשאול אחרי מות הגוף? כי לפי זה מענישין בשאול את חלק האלוה! אבל הענין הוא: כי האדם נברא בשני יצרים — יצר טוב ויצר הרע — נטיה לעשות טוב ונטיה לעשות רע, והנטיה לטוב היא נקובה בתורה נשמת חיים, וכמו שבאר הרב ספורנו: „היא נפש חיונית מוכנת לקבל צלם אלהים כאמרו ונשמת שדי תבינם". ולפי זה האדם שתתגבר בו הנטיה לעשות טוב הוא מוכן לקבל צלם אלהים ואיננו חוטא ונשמתו לאחר מותו תעלה להתאחד עם היוצר כחלק עם הכל, אולם האדם שתתגבר בו הנטיה לעשות רע הוא דוחה עוד בהיותו בחיים את נשמת שדי, המכינה את האדם לקבל צלם אלהים, ונשארת בקרבו אך הנטיה לרע או נפש חיה שעליה נאמר תוצא הארץ נפש חיה והנפש הבהמית הזאת היא הנדונית בשאול לאחר מיתה. ולזה רמזו חז"ל למה נאמר באדם וייצר בשני יודין, מפני שנברא בשני יצרים אחד יצר טוב ואחד יצר רע (ברכות סא).

אבל חשאול לפי מושג כח"ק איננו ממשלת אלחי חחשך כממשלת אחרימן של הפרסים שחוא רשות בפני עצמו, רשות המתנגדת לאלחי חאור כי אם הוא גם כן ברשות היוצר כהגן עדן, כי בשאול יורדין החוטאים לא להשאר שמה לעולם אך לזמן מוגבל, ואחרי שיקבלו עונשם יעלו למעלה לחסות תחת כנפי השכינה, והאלהים בעצמו מעלה את החוטאים משאול, כמו שנאמר: מוריד שאול ויעל (ש"א ב. 6), מיד שאול אפדם (הושע יג. 14), וכבר דרשו חז"ל על הפסוק וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד זה הגן עדן והגיהנם (פסחים נד) כי שניהם נוצרו לטובת האדם, כי בלתם בלי שכר ועונש לא היה העולם יכול להתקיים (עיין ערך אבדון).

שאול (השין בקמץ). המלך הראשון בישראל. הוא היה בן קיש משבט בנימין השבט שהצטיין את עצמו בכשרונו למלחמה. מקום מושב משפחתו היה בגבעה, כמו שנאמר: וגם שאול הלך לביתו גבעתה (ש"א י. 26). נחוץ להעיר כי בספר דהי"א (ח. 33) כתוב כי משפחת שאול ישבה בגבעון. אבל מש"ב (כא. 14) נראה ברור כי משפחת שאול ישבה בצלע, כי שם נאמר כי בעלי יבש גלעד קברו את עצמות שאול ויהונתן בנו בארץ בנימין בצלע בקבר קיש אביו. בשנים הראשונות למלכותו עלו הפלשתים על שבטי הנגב של ארץ ישראל, החריבו את שילה ויקחו את ארון האלהים בשביה, וימשלו על ישראל וגם הפקידו נציב משלהם בנחלת מטה בנימין (ש"א יג. 13). אבל גם במצבם זה ידעו בני ישראל כי הם עם אחד ואב אחד לכלם וגורל אחד להם. והלחץ אשר לחצו אותם הפלשתים הראם לדעת כי נחוץ להם מנהיג אחד שיאחד אותם לעם אחד, ואז יהיה בכחם להסיר מעליהם את עול לוחציהם, לחיות כעם חפשי משעבוד זרים. לחוציא חרעיון חנכבד חזח לפעולות

אדם הועיל הרבה השופט בימים ההם, שמואל הנביא. הוא בחר מישראל את שאול משבט בנימין והמליכו בפקודת ה' על עם ישראל.

כפי המסופר במקום אחד מספר ש"א (י. יא) נאבדו אתונות לקיש אבי שאול, והוא שלח את בנו זה לבקש את האתונות, אבל כאשר עמלו לא הועילה לו לשאול למצוא את האתונות האובדות גמר בדעתו לשמוע לעצת הנער שהלך עמו לבקש את האתונות לסור אל בית הרואה (הנביא) שישב אז בארץ צוף, לשאול מאתו על אדות האתונות האובדות. שמואל הרגיע את רוחו על דבר האתונות והודיע לו כי כבר נמצאו, אבל ביחד עם זה הודיע לו כי מטרה גבוהה ונכבדה מחכה לו, והיא להושיע את עם ישראל מיד הפלשתים. ולחזק את נבואתו זאת, נתן לו איזה אותות ומופתים אשר יפגוש על דרכו בשובו אל בית אביו. אבל הזהירו שלא יודיע זאת לשום אדם, עד אשר תגיע השעה המוצלחת לגלות הסוד הנכבד הזה. והשעה לא אחרה לבוא. נחש מלך בני עמון צר על יושבי יבש גלעד, וכאשר האנשים שהיו במצור הציעו לפניו להכנע לפניו, דרש מהם כי יתנו כל אחד מהם לנקר את עין ימינו, ואך אז יתרצה לכרות אתם ברית שלום. יושבי יבש גלעד בקשו ממנו לחכות שלשה ימים עד אשר ישלחו מלאכים אל אחיהם בעבר הירדן מערבה לבקש מהם כי יבואו לעזרתם, ואם לא יבואו אז יצאו אליו לעשות להם כטוב בעיניו. נחש נתרצה לזה: כפי הנראה היה בטוח כי ינצח גם את הבאים לעזרתם ואז יהיה הנצחון גדול ונכבד ביותר. הדבר הזה נודע לשאול בעת שובו לביתו עם הבקרים שחרשו את שדותיו, ויחר אפו מאד על העזות והחוצפה של נחש, ויקח צמד בקר וינתחהו לנתחים וישלח בכל גבולי ישראל לאמר: אשר לא ילך אחרי שאול ואחרי שמואל כה יעשה לבקרו. פחד ה' נפל על העם ויתאספו למלחמה שלש מאות ושלשים אלף אנשי חיל. עם החיל הגדול הזה התנפל שאול על בני עמון ויכם מכה רבה והנשארים נפוצו ולא נשאר בם שנים יחד. אז אָמר שמואל אל העם לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה. וילכו כל העם הגלגלה וימליכו שם את שאול וישמחו שם כל ישראל.

בדבר ענין משיחת שאול למלך נמצא בספר ש"א נוסח אחר, שלפיהו הענין הזה מסופר באופן אחר. העם לא היתה רוחו נוחה ממצבו הפוליטיקי, וגם הנהגת בניו של השופט שמואל בעניני הדת לא הפיקה רצון ממנו, ודרשו את הנביא והשופט שמואל שיבחר מלך למענם. בתחלה היה שמואל מתנגד מאד לשאלת ודרישת העם, כי בעיניו היתה הדרישה הזאת לחלול כבוד ה', שהוא היה מלכם, לפי מושג ממשלה טהעאָקראטית, אבל לאחרונה נתרצה על פי ה' לבקשתם. העם התאסף למצפה ושם נבחר שאול למלך על פי גורל (עיין ש"א ח. י. 17—24). איזה מהנאספים היו מתנגדים להבחירה ויבזוהו, אבל שאול לא שם לב לזה ויהי כמחריש. וישב לביתו לגבעה עם אנשי החיל אשר נגע אלהים בלבם. המלחמה עם נחש הראתה לדעת כי ראוי שאול באמת למלוכה והמשטינים והמקטרגים נאלמו דומיה. אחרי כן התאספו העם בגלגל לחדש את המלוכה, ושמואל התפטר בשלום ממשמרתו בתור שופט (שם יא. יב). לפי הנוסח הזה חטא העם בחפצו להמליך עליהם מלך, כי בזה נזורו אחור מאחרי ה' שהוא באמת מלכם לפי מושג ממשלה טהעאָקראטית.

בחירת מלך ונצחונו על בני עמון הביאו מורך ופחד בלבות הפלשתים. שאול הרגיש זאת, ולזאת החל לאסוף מבני עמו

אנשי חיל להיות מוכן ליום מלחמה, ובזמן קצר אסף שלשת אלפים אנשי חיל. אלף מהם הביא תחת פקודת יונתן בנו ושני אלפים נשארו תחת פקודתו בבית אל. ותהי ראשית מעשהו של יונתן להכות את נציב פלשתים אשר בגבע. הפלשתים נאספו מיד להלחם עם ישראל בחיל גדול מאד: שלשים אלף רכב, ששת אלפים פרשים ועם כחול אשר על שפת הים לרוב. ויחנו במכמש, ובזה הפרידו בין שבטי הנגב ובין שבטי הצפון שלא יוכלו להתאחד נגדם. בני ישראל בראותם את המחנה של הפלשתים נסוגו אחור וינוסו מן המערכה. רבים התחבאו במערות, ואחרים עברו את הירדן להסתר בארץ הגלעד, ונשארו תחת פקודות שאול ויונתן אך שש מאות איש (ש"א יג.). הרוב מהם נשארו עם שאול בגלגל, ואך מתי מעט נשארו עם יונתן אצל מעבר מכמש להתחקות על שרשי רגלי תנועות האויב ועל הכנותיו.

בתחלה עמדו הפלשתים זמן מה במחנה בלי עשות מאומה בענין המלחמה. יוכל היות כי חשבו מחשבות איך לגרש את העברים מהמצודה. בינתים חלקו הפלשתים את צבאות חיליהם לשלשה מחנות: שני מחנות שלחו לשבטי הצפון להתחקות על שרשי רגלם שלא יתקוממו נגדם, ומחנה אחד העבירו למכמש. יונתן מצא כי השעה הזאת היא שעת הכושר לנסות דבר אולי יצלח בידו להביא מורך בלבב האויב. יונתן עם נושא כליו (ואולי עם עוד מתי מעט) התנפל פתאום על המצב הקטן שהעמידו הפלשתים במכמש. והפלשתים חשבו שחיל בני ישראל אשר התחבאו במערות עזבו את מקומות מחבאותיהם והשתמשו בשעת הכושר, שהפלשתים שלחו את רוב צבאותיהם לשבטי הצפון, להתנפל עליהם, וייראו מאד וינוסו מן המחנה, ואז גם העברים שהיו מוכרחים מהפלשתים להלחם נגד אחיהם עזבו את מחנה האויב ובאו לעזור את אחיהם, ביחד עם החיל אשר עם שאול, ותהי מהומה גדולה במחנה הפלשתים ולבני ישראל היתה תשועה גדולה.

אבל לשאול הביאה עמה המלחמה שברת לב מאין כמוה. וזה הדבר: מנהג הקדמונים היה להקריב קרבנות לאלהיהם טרם יצאו למלחמה. גם שאול ושמואל גמרו בדעתם להקריב קרבן לה' בצאתם ללחום עם הפלשתים. ושמואל יעד הזמן שבעת ימים וצוה לשאול לחכות לו עד אשר יבוא עם משרתי ה' להקריב קרבנות. אבל כאשר לא בא שמואל לזמן המיועד ואנשי החיל החלו לעזוב את שאול, נגש שאול בעצמו אל דבר ההקרבה כמנהג עמים אחרים שהמלך לפעמים ישרת לפני אלהים בתור כהן או ראש הכהנים. אבל אך גמר שאול את העבודה בא שמואל, ובראותו כי כבר נעשה מעשה חרה לו מאד, כי המעשה הוא נגד משפט המלוכה של בני ישראל, שביניהם עבודת ה' נעשה על ידי שבט מיוחד שנבחר מאת ה' לעבודה זאת והזר הקרב יומת. שמואל דבר עם שאול דברים בוטים כמדקרות חרב, ואמר לו כי לא יצלח למלוכה, וה' יבחר לו איש אחר לנגיד על ישראל. שאול לא השיב לשמואל מאומה ויאסוף אנשי חיל מישראל ויצא לקראת פלשתים וינצחם.

במקום אחר (ש"א 12) מסופר כי נבואתו של שמואל לשאול כי ה' סר מעליו וכסא המלוכה על ישראל ינתן לאיש אחר, היתה בסבת המרותו את פי ה' בדבר מלחמתו עם העמלקים האויב היותר מסוכן לבני ישראל. כפי המסופר בפרשה זו צוה שמואל את שאול על פי ה' לצאת למלחמה נגד העמלקים להשחיתם ולהחרימם ולעשות עמהם כלה מאיש ועד אשה, מעולל ועד

יונק משור ועד שה, מגמל ועד חמור. שאול יצא למלחמה עם העמלקים וינצחם, אבל חמל על מלכו של עמלק, אגג, ועל מיטב הצאן והבקר, והחרימו אך הדברים הנמבזים שאין להם מחיר גדול.

בגלל זת הודיע ה' לשמואל כי נחם שהמליך את שאול למלך. הנבואה הזאת נגעה עד נפש שמואל ויתפלל אל ה' כל הלילה. אבל תפלתו לא נתקבלה. בלב קרוע ומורתח הודיע שמואל לשאול הגזר דין מפני כי מאס את דבר ה' ולזאת מאסו ה' מהיות מלך על ישראל והדבר הזה אין להשיב.

המבקרים החדשים מבארים את שני הספורים הללו כדרכם, שהמה אך מעשה אחד, אך העורך את ספר שמואל מצא שני מקורים והביא את שניהם בלי חקור איזה מהם הוא האמתי. אבל פתרון כזה אין לו שחר, כי בשום אופן אין להאמין כי העורך לא הרגיש בזה. ולזאת דעתנו נוטה כי באמת היו שתי פגישות בין שמואל ושאול. הפגישה הראשונה בתחלת המלחמה בין בני ישראל והפלשתים. שמואל התקצף על שאול שהעיז להקריב קרבן והוא איננו כהן, ושמואל חשד אותו כי הוא עשה זאת בזדון מחפצו למשול על העם גם בעניני הדת, כמנהג מלכי הגוים בעת ההיא, ולזאת אמר בחרות אפו: נסכלת! ה' בקש לו איש כלבבו (ומרמז בזה על שאול) ויצוהו לנגיד על עמו והכין את ממלכתך אל ישראל עד עולם. ועתה ממלכתך לא תקום כי לא שמרת את מצות ה' (ש"א יג. 13, 14). שאול הצטדק לפני שמואל כי לא עשה את הדבר הזה במרד ובמעל. אבל בראותו כי שמואל לא קבל את הצטדקותו לא השתדל לרציתו בשעת כעסו, וקוה כי בהמשך הימים יוכח שמואל כי חשד בכשרים וישוב לחיות אוהבו כמקדם, וערך עצמו למלחמה עם הפלשתים ונצחם. וכעסו של שמואל לא פעל לרעה על לב שאול, כי מפי עצמו אמר שמואל מה שאמר ולא מפי ה' בדרך נבואי.

לא כן היה הדבר במעשה של מלחמת עמלק. שם נאמר כי דבר ה' אל שמואל: נחמתי כי המלכתי את שאול כי שב מאחרי ואת דברי לא הקים. שמואל התפלל לה' כל הלילה. אבל בראותו כי תפלתו שבה ריקם, הלך אל שאול והודיע לו בשם ה' כי קרע ה' את ממלכת ישראל מעליו ונתנה לרעו הטוב ממנו (שם טו. 28).

הבשורה הרעה הזאת הרגיזה את נפש שאול. רוח ה' סרה מעליו וענן מרה שחורה כבד שכן עליו תמיד, ובעתתו רוח רעה. עבדיו יעצוהו לבקש איש יודע נגן, והיה בהיות עליו רוח הרעה ונגן האיש לפניו וירוח לו, כי כבר הקדמונים ידעו שהנגינה לפעמים תפעל לטוב על רוח החולה בסבת מרה שחורה. שאול שמע לעצתם והמה הביאו לפניו את דוד בן ישי מבית לחם שהיה ידוע לאיש מטיב נגן. ויבוא דוד ויעמוד לפני שאול, ויאהבהו ויהי לו לנושא כליו, והיה בהיות רוח רעה על שאול לקח דוד את הכנור ונגן בידו ורוח לשאול וסרה מעליו רוח הרעה (שם טז. 14—23).

המבארים נתקשו לפשר הסתירה בין הפסוקים האלה המספרים כי דוד הובא אל בית שאול מיד אחר נבואתו של שמואל כי ה' קרע את ממלכת ישראל מעליו בגלל המרותו את פי ה' בדבר מחית זכר עמלק, למה שכתוב להלן שבעת מלחמת הבינים בין דוד ובין גלית הפלשתי, שהיתה אחר מלחמת ישראל עם עמלק, שאל המלך שאול את שר צבאו בראותו את דוד יוצא לקראת הפלשתי: בן מי זה הנער? וכאשר הדבר הזה נעלם גם מאבנר לקח אותו זה האחרון והביאו אל שאול, והוא בעצמו שאלו: בן מי זת אתה הנער? ודוד השיבו: בן

עבדך ישי בית הלחמי (שם יז. 55—57).
המבארים מחכמי העמים (האלעס ועוד) שאין אחריות המסורת עליהם, מסירים הפסוקים 14—23 מן קאפ. טז. ומאחרים אותם ומשימים אותם אחר פסוק 9 של קאפ. יח. אבל גם בזה עוד לא נרפאה הסתירה, כי לאיזה צורך היה לעבדי שאול לתאר בפרטי פרטים את דוד, שהיה כבר ידוע ומפורסם לשאול ולכל ישראל בנצחונו על גלית? גם הפסוקים שהחסירו השבעים בהעתקתם במקום הזה לא העלו ארוכה להמבוכה הזאת. הרדי"א מבאר כי שאול חפץ לדעת את יחוסו של דוד, ולכן שאל שלש פעמים: בן מי זה העלם, בן מי זה הנער, בן מי אתה הנער? (שם יז. 55, 56, 58), כי חפץ לדעת אם הוא בן איש גבור רב פעלים שיתדמה אליו בנו, באומץ לבבו ובגבורותיו.

אבל איך שתהיה התרת הספקות ופתרון הסתירות בפסוקים של הספור הזה, זאת ידוע לנו בבירור, כי שאול היה שונא לדוד מאד. הצלחת דוד, נצחונותיו ואהבת העם אליו, השרישו שנאתו לדוד עמוק בלבו, כי הביט עליו כעל האיש שאליו תסוב המלוכה אחריו, והוא דוד יהיה הנגיד על ישראל שרמז שמואל בנבואתו שקרע ה' את הממלכה מעליו ונתנה להטוב ממנו. תוצאות השנאה הזאת היו כי שאול נסה שתי פעמים להכות את דוד בחניתו (ש"א יח. 10, 11; יט. 10), ובאשר לא הצליח בידו נסיון הזה החל לבקש תחבולות אחרות להמית את דוד. הוא שמהו שר אלף וישלחו להלחם בפלשתים, כי אמר „אל תהי ידי בו ותהי בו יד פלשתים", ולתכלית זאת חפץ לתת לו את בתו הגדולה מרב לאשה, אבל מסבה לא ידועה לנו נתנה מרב לאיש אחר, לעדריאל מאבל מחולת. אולי היה הדבר הזה מעשה ידי מיכל בת שאול הצעירה, שאהבה את דוד מאד. כאשר נודע הדבר לשאול כי מיכל אוהבת את דוד הוטב הדבר בעיניו, כי אמר אתננה לו ותהי למוקש ותהי בו יד פלשתים. אבל בתור מוהר דרש מדוד כי יביא לו מאה ערלות פלשתים הרוגים מידו. דוד נתרצה לתנאי הזה. בזמן קצר הביא דוד לשאול 200 ערלות פלשתים וימלאום למלך. ויתן לו שאול את מיכל בתו לאשה.

שאול קוה להשיג מטרתו — לעשות קץ לחיי דוד בעזרת מיכל בתו אשתו של דוד, וישלח מלאכים לתפשו בביתו ולהמיתו. אבל אשתו לא יכלה ולא חפצה למלאות את חפץ אביה לעשות הרצח הנורא הזה לאהוב נפשה לדוד בעלה, ותורידהו בעד החלון ויברח דוד לנפשו וימלט, ויבוא אל נוב עיר הכהנים. שמה קבל אותו בזרועות אהבה אחימלך הכהן הגדול, ונתן לו שם לחם, וגם חרב גלית הפלשתי, כי לא ידע שהוא בורח מחמת שאול חותנו שצודה את נפשו להמיתה. כאשר נודע הדבר לשאול הרג בחרב את הכהן הגדול ועוד שמונים וחמשה כהנים בנוב. בגלל מעשה הרצח הנורא הזה הביטו עליו רבים מהטובים בעם כעל חיה טורפת. מהשחיטה הנוראה הזאת נמלט אך אביתר בנו של אחימלך הכהן הגדול, ובנוסו לקח עמו גם את האפוד עם האורים והתומים, ויתחבר אל דוד וישאל לו באפוד בכל פעם כאשר היה דוד במצב מסוכן בלי דעת מה לעשות לצאת מן המבוכה.

אף שהטובים בעם לא היתה רוחם נוחה מרדיפת שאול את דוד, בכל זאת היו עוד אנשים שחנפו לשאול והודיעו לו מקום מחבואו של דוד, והיו גם מוכנים ומזומנים למסור את דוד בידי שאול, כמו יושבי קעילה וזיף (שם כג. 17; כו. 1). אבל התנהגותו של דוד עם שאול, בעת שהיה בידיו להמיתו וגם אנשיו אשר

חלכו אתו דרשו ממנו לעשות קץ לחיי שאול, אבל דוד לא חפץ לנגוע לרעה במשיח ה', פעלה סוף כל סוף על רוח שאול ותוכיחו לדעת כי דוד איננו שונאו ואין הוא מבקש את נפשו, ואז גמר בדעתו לחדול מרדוף אחריו. ובטרם נפרד ממנו נשא שאול את קולו ויבך, ויאמר אל דוד: צדיק אתה ממני כי אתה גמלתני הטובה ואני גמלתיך הרעה. ועתה הנה ידעתי כי אתה תמלוך על ישראל, ועתה השבעה לי בה' אם תכרית את זרעי אחרי. וישבע דוד לשאול ויפרדו איש מעל אחיו.

אף כי שאול ידע כי המלוכה תסוב מאתו אל דוד, בכל זאת בכל פעם כאשר נודע לו שהפלשתים חפצים להשתמש בשעת הכושר שהוא עסוק בריבו עם דוד ונכונים להתנפל על עמו, עזב את עניני עצמו ויצא לקראת האויב לגרשו מן הארץ (ש"א כב. 28).

האשמה השלישית בחיי שאול היא שפנה אל בעלת אוב בעין דאר, בעת צרה לפני מלחמתו עם הפלשתים לשאול ממנה ולדעת תוצאות המלחמה. ובזה עבר על מצות ואזהרת ה' הכתובות בתורה במקומות שונים, והם: מכשפה לא תחיה (שמות כב. 18), אל תפנו אל האובות ואל הידעונים, אל תבקשו לטמאה בהם (ויקרא יט. 11), ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו (שם כ. 27), לא ימצא בך.... ושואל אוב או ידעוני ודורש אל המתים (דברים יח. 11). נפלא הדבר, כי שאול בעצמו הסיר את האובות ואת הידעונים מן הארץ וזהו אות כי לא האמין בהם או חשב אותם לתועבות בעיני ה'. אבל אין אדם נתפס על צערו. וביחוד היה כמעט מוכרח לשאול בבעלת אוב, כי שאל בה', בחלומות, באורים ובתומים ולא השיג שום מענה על שאלתו. המכשפה מלאה חפצו של שאול והעלתה למענו את נשמת שמואל הנביא והיא הודיעה לו כי הפלשתים ינצחו את בני ישראל ומחר ימות במלחמה שאול עם בניו. הדברים האלה הפילו על שאול אימה ופחד ויעזוב את בית המכשפה וילך באין אונים על מערכות המלחמה עם הפלשתים. סוף המלחמה היה כאשר הגידה המכשפה ושאול עם בניו נפלו במלחמה, ובני ישראל נפלו בידי הפלשתים. אבל חכמי ישראל הנודעים: הרב ר' שמואל בן חפני גאון, הרמב"ם, הראב"ע, הרלב"ג והרד"ק מחליטים שאין באוב וידעוני ממש, והכל רמיה ושקר, והראב"ע מכנה את המאמינים בהם: ריקי מוח, ועיין ברד"ק שקבץ כמעט את כל הדעות על אדות הענין הזה. — נושא כליו של שאול בראותו כי שאול אדונו נפל על חרבו ואבד עצמו לדעת, המית הוא גם כן את עצמו. לפי ההגדה היה נושא כליו של שאול בעת ההיא דואג האדומי, והחרב ששניהם המיתו את עצמם על ידה היתה החרב שהמית בה דואג את הכהנים מעיר נוב בפקודת שאול.

בכל כה"ק אין אנו מוצאים אף נפש אחת שתעורר בנו רגשי חנינה, חמלה ורחמים כנפשו של שאול. האומלל הזה שגגות נעשו לו כזדונות. בשלש אשמות מאשימים את שאול, ובכלן הצטדק כי מצב הענינים הכריחו אותו לעשות מה שעשה. בגלגל היה נאלץ להקריב את העולה, אחרי כי שמואל אחר לבוא, והעם החל לעזוב אותו; במלחמת עמלק היה הפץ העם להשאיר את הדברים היקרים בהשלל, ולהחרים רק את הדברים הנמבזים, ובבעלת אוב — כי לא מצא מענה על שאלתו בדבר תוצאות המלחמה עם הפלשתים, לא מה' ולא באורים ולא בתומים, ולכן בשעה רעה כזו שהתרגשה לבוא עליו לא מצא דרך אחרת לפניו כי אם לשאול במכשפה. גם חז"ל חושבים את

שאול לאדם גדול ומעמידים אותו על מדרגה יותר גבוהה משל דוד, ואמרו, כאשר דבר דוד לה׳ את דברי השירה מכף כל אויביו ומכף שאול (ש״ב כב), אמר לו הקב״ה לדוד, שירה אתה אומר על מפלתו של שאול, אלמלי אתה שאול והוא דוד איבדתי כמה דוד מפניו, היינו דכתיב שגיון לדוד אשר שר לה׳ על דברי כוש בן ימיני (מועד קטן טז:), וע״ע שמואל).

הפלשתים כאשר מצאו את גוית שאול על שדה קטל, כרתו את ראשו ואת גויתו תקעו בחומת בית שן. אך יושבי יבש גלעד אזרו חיל ויגנבו משם את גויתו ויקברוה תחת האשל ביבש גלעד, ויצומו שבעת ימים,ודוד במלכו העביר משם את עצמות שאול ויהונתן בנו ויקברו אותו בעיר מולדתו צלע בקבר קיש אביו (ש״ב כא. 12—14). אבנר שר צבאו של שאול המליך תחתיו את בנו איש בושת ומלך אך שתי שנים, כי בית שאול הלך ודל והמלוכה נסבה לדוד.

2) **שאול** מרחבות הנהר. הוא היה המלך הששי ממלכי אדום הקדמונים, שמלכו באדום לפני מלך מלך לבני ישראל (בראשית לו. 37).

3) **שאול**, אחר מבני שמעון בן יעקב שנולד לו מאשתו הכנענית (בראשית מו. 10). הוא היה מן השבעים נפש שירדו עם יעקב מצרימה.

4) **שאול** בן עוזיה מבני קהת למטה לוי (דהי״א ו, 9).

שאון, קול המון. שאון ימים, שאון גליהם (תהלים סב. 8), מבור שאון (שם מ. 3), מתהום מתגעש. על רעש מלחמה: וקאם שאון בעמיך (הושע י. 14), ומת בשאון מואב (עמוס ב. 2). קראו שם פרעה מלך מצרים שאון, העביר המועד (ירמיה מו. 17) נתנו קול שאון כי העביר המועד. בני שאון (שם מח. 45) בני מואב ההומים למלחמה. חדל שאון עליזים (שם כד. 8) המון שמחי לב.

שאיה (השין בשוא), נפץ, קול שברים. נשאר בעיר שמה ושאיה יוכת שער (ישעיה כב. 12) מקול נפץ הבתים יוכת רחוב העיר.

שאל (השין בשוא והאלף בקמץ) בן בני מהנושאים נשים נכריות ובפקודת עזרא הוכרחו לגרשן (עזרא י. 29).

שאלה, בקשה. שאלה אחת קטנה אנכי שואלת מאתך (מ״א ב. 20), שאלתי ובקשתי (אסתר ה. 7). ובחסרון אלף: יתן את שלתך (השין בצירה) (ש״א יא. 13). ויבוא לפעמים גם כן השין בסגול והאלף בחטף סגול: מי יתן תבוא שאלתי (איוב ו. 8).

שאלתיאל בן אסיר בן יכניה המלך (דהי״א ד. 17). על שמו נקרא גם נכדו זרובבל בן שאלתיאל (חגי א. 1), ובא גם שלתיאל (השין בפתח) בחסרון אלף).

שאנן (תואר), עלז, הומה משאון עליזים. הגוים השאננים (זכריה א. 15), נשים שאננות (ישעיה לב. 9).

שאר, שתי הוראות לשם הזה: 1) חלק מן הכל, יתר, שאר הכסף (דהי״ב כד. 14), ושאר דברי שלמה (שם ט. 29), והכרתי לבבל שם ושאר נין ונכד (ישעיה יד. 22), שאר בשר מזכיר שמה. 2) יתרון מעלה: ושאר רוח לו (מלאכי ב. 15).

שאר ישוב, שם בן ישעיהו הנביא ישעיהו ז. 3), לרמז לעמו כי שאר ישוב... אל אל גבור. מנהג הנביאים היה לקרוא את בניהם בשמות כאלו להשריש בלב העם על ידי שם המתהלך בתוכם כי הנבואה שנבא להם בטח תקויים.

שאר (האלף בצירה) בשר החי ממתניו עד ירכו. ובזה נבדל מן השם בשר. אם יבין שאר לעמו (תהלים עח.

26), וימטר עליהם כעפר שאר (שם 27), ופרשו כאשר בסיר וכבשר בתוך קלחת (מיכה ג. 3), לפי תרגום השבעים היו קורין כשאר בסיר. אכלו שאר עמי (שם) מיטב בשרם. חמסי ושארי על בבל (ירמיה נא. 35), מיטב בשרי שאכלה בחמס. שארה לא יגרע (שמות כא. 10) לא ימעיט בשרה בחוסר מזון. שארו הערה (ויקרא כ. 9), גלה ירכו, ערותו, זמה עשה. 2) ויוצא ירך, בן משפחתו, הקרוב לאיש במשפחה, שאר אחיך (ויקרא יח. 12).

שארה (השין בפתח והאלף בחטף פתח), קרבת בני משפחה, שארה הנה (ויקרא יח. 17), כל אחת עצמה ובשרה של רעותה היא.

שארה (השין בסגול והאלף בחטף סגול). בת אפרים בן יוסף שבנתה בית חורון העליון והתחתון ואת אוזן שארה (דהי"א ז. 24).

שארית, יתר שריד, שארית הפלטה (דהי"א ד. 43), ושאריתו לאל עשה (ישעיה מד. 17), ממותר הכל עשה לו פסל. שארית חמות תחגור (תהלים עו. 11) כל חמתך עד תומה. לשום לכם שארית בארץ (בראשית מה. 7), אחרית ותקוה. וכל שארית שרי מלך בבל (ירמיה לט. 3), ענינו יתר השרים לבד הנקובים בשמותם.

שאת (השין בצירה) נפץ והרס, השאת והשבר (איכה ג. 47).

שבא (השין בשוא). שלשה אנשים נקובים בשם זה: 1) בן רעמה אחי סבא בן כוש מצאצאי חם (בראשית י. 7). 2) בן יקטן בן עבר מצאצאי שם (שם 28). 3) בן יקשן בן אברהם מצאצאי קטורה (שם כה. 3). שלשת אלה המה ראשי אמות לשבטי ערב עם שבאים. בכתבי הקדש מסופר כי בימי שלמה באה המלכה משבא לשלמה בירושלים לראות את המלך שלמה ולשמוע חכמתו שהיתה ידועה ומפורסמת אז בכל רחבי תבל. המאורע הזה הוליד אגדות שונות, אבל אין אחת מהן שנוכל לאמר עליה כי היא עתיקה מאד. בני שבא היו ידועים לבני ישראל בסחורות ארצם, כמו שנראה מדברי הנביא ישעיהו (השני): „שפעת גמלך תכסך..... כלם משבא יבואו זהב ולבונה ישאו (ישעיה ס. 6).

ימים רבים היינו שואבים כל ידיעותינו על אדות בני שבא ממקורי ספרות היונים והערבים. אולם כאשר הופיעו החכמים וואלטער וקרוטענדען עם המון כתובות עתיקות של בני שבא שמצאו בנגב ערב, ואז נגלה לעינינו עולם חדש בענין חקירות ודרישות על אדות העם העתיק הזה. חכמי אנגליה השתדלו בראשונה לגלות הצעיף מעל קריאת הכתובות האלה, אבל מאומה לא עלתה בידם. ואך בידי חכמי אשכנז צלחה למצוא המפתח לקריאה הנכונה של הכתובות האלו. וביחוד הצטיינו בזה החכמים: האמעל, הלוי, גלאזער, דערנבורג ווינקלער. אבל יען כי החדשות שמצאו החכמים על הכתובות האלה אין להם יחס לכה"ק, לכן לא יהיה לנו עסק עמהן.

מן ההגדות הקשורות עם המאורע של פגישת מלכת שבא עם שלמה נזכיר אחת הידועה בין סופרי הערביים, והיא כי שם המלכה ההיא היה באלקים. וכאשר היתה בירושלים ושמעה את חכמתו הגדולה אהבה אותו אהבה נצחת וגם הוא השיב אהבה אל חיקה. ומהאהבה ההיא נולד להמלכה בן ותקרא את שמו מענעליק. וכאשר שבה אל ארצה בנתה בעיר מושבה מאריאבא מגדל חזק וגבוה מאד אשר קראה בלשונה „צרות סלימאן" (צרית שלמה) ועד היום מראים הערביים את משואות המגדל הזה לעוברי דרך.

את בנה זה שלחה לירושלים לגדל:

תחת השגחת שלמה, וכאשר גדל הנער שב אל ארצו בלוית רבים מנכבדי ישראל וישם את אמונת ישראל לראש פנה בארצו ועד היום מתיחסים מלכי שבא לזרע המלך שלמה.

בכמה מקומות בכה"ק נזכרים בני שבא. אבל קשה עלינו לדעת אל מי משלשה בתי אבות הנזכרים בתחלת הערך הזה יכוין תמיד הכתוב. אולם אלה הנזכרים ביחזקאל (כז. 22) ובתהלים (עב. 10) עם סבא ורעמה אחיהם הם בני שבא יוצאי ירך חם, והנזכרים ביחזקאל (כז. 21) ובאיוב (א. 15) ביחד עם אשור ועוץ, יתכן לשער כי על השבטים בני יקטן כיון הכתוב, והשם שבא הנזכר אצל הנביא ישעיהו (ס. 7) ביחד עם מדין ועיפה המה השבאים בני קטורה.

בימים הקדמונים האמינו יושבי אביסיניה באלהות של צבא השמים, והיו משתחוים לשמש, לירח ולכוכבים. בספרות העמים היתה האמונה הזאת ידועה בשם סאבעאיזמוס, והמה כת הצבאים אשר הרמב"ם מזכירה בספר המורה. בעניני הדת המה מחזיקים מדברים רבים לקוחים מדת ישראל: מולים את בניהם, שומרים את השבת, אינם אוכלים בשר בעלי חיים שאינם כפריסים פרסה וגרה לא יגרו, את בתי תפלתם יבנו לפי תבנית בנין בית המקדש שבירושלים. יוכל היות כי מנהגים כאלה נשארו עוד מימי מלכם היהודי דונעס שמלך עליהם בכמו ארבע מאות וחמשים שנה אחר חרבן הבית השני ולא סר מתורת ה' כל ימי משלו עליהם.

הגדה אחת מספרת, כי בימי חלוקת הממלכה בארץ ישראל לשתים, באו רבים מעשרת השבטים לאביסיניה וישבו בה, הגדה אחרת מספרת כי בשנת 925 למספר הנהוג קמה אשה יהודית ותגרש את המלך תחלש שמלך אז באביסיניה ותמלוך שם ארבעים שנה, כצאצאית מלכו בארץ עד שנת 1268 ואז שבה המלוכה לצאצאי המלכים הראשונים, כי כומר נוצרי אחד בא אל המלך היהודי ויוכיחו על פניו כי כסא מלכותו גזול הוא אתו, כי המלכה היהודית משלה שלא ביושר. המלך היהודי נאות לעזוב את מלכותו, בתנאי כי יתנו לו את ארץ שבא (שוא) למלוך עליה. העם מלא את בקשתו והמלך עזב את כסאו. בשנת 1889 מלך באביסיניה המלך מענעליק השני. לפי דברו הוא יוצא חלציו של המלך מענעליק הראשון בנה של מלכת שבא ושלמה. הוא אוהב חכמות ומדעים, נצח את חיל איטליה במלחמה, ויכרות ברית שלום עם קיסר רוסיה ועם נשיא ארצות הברית טהעאָדאָר רוזוועלט ששלח אליו מלאכים והוא נתן לכל אחד מהם אותות כבוד.

שבבים, רסיסי עץ הנופלים מתחת המשור (זעגשפענער). כי שבבים יהיה עגל שמרון (הושע ח. 6), ומזה בתלמוד (סנהדרין ז:) „שבא מכשורא".

שבו (השין בשוא והואו בחולם), מין אבן חן נוצץ כאש, כמו אבן־אקדח. לשם שבו ואחלמה (שמות כח. 19). במדרש מפרשו בשם אגאט, וכן העתיקה הפשיטא. באשורי תקרא סובו, וגם ארץ שבא נקראת באשורית סובו. לכן יתכן שענינו אבן־חן מארץ שבא.

שבואל 1) הראש בבני גרשון בן משה (דהי"א כג. 16), נגיד על האוצרות (שם כו. 24). 2) מבני הימן המשורר בימי דוד (שם כה. 4).

שבוע (השין בקמץ) 1) זמן שבעת ימים. שבעה שבועות תספר לך (דברים טז. 9). בסמיכות בא השם בשוא. מלא שבוע זאת (בראשית כט. 27), שבעת ימי המשתה של זאת (לאה). חג שבועות (דברים טז. 10), הוא זמן מתן תורתנו. בקצה שבעה שבועות מיום שני של פסח,

שבועות חקות קציר (ירמיה ה. 24), **שבועות חקבועים לקציר שדה.** 2) שבע שנים. והגביר ברית לרבים שבוע אחד וחצי השבוע (דניאל ט. 27). לפי השערת ש"ב נתחדשה ההוראה השניה להשם שבוע בגולה ולכן הוסיף השם ימים להוראה הראשונה. חג שבועות ימים (יחזקאל מה. 21), כונתו שם שבעת ימי חג הפסח.

שבועה, נדר בתוקף דבר קדש לקיים דבר. לכל אשר יבטא האדם בשבועה (ויקרא ה. 4). אסרה אסר על נפשה בשבועה (במדבר ל. 11). לבלתי עשות דבר. שבועת ה' (שמות כב. 10) בשם ה'. וע"ע אָלה, באר שבע.

שבות, שבית (השין בשוא). מראשיתו הונח השם הזה על גזלת מקנה ע"י שודדים או חית השדה שעל הרועה להשיב גמולה לבעליו, כמו שאמר יעקב ללבן, אנכי אחטנה מידי תבקשנה (בראשית לא. 39), ומזה הורגל בלשון הניב שוב שבות, כלומר מלא החסרון, וה' שב את שבות איוב (איוב מב. 10), בשובי שבות עמי (הושע ו. 11), הנני שב את שבות אהלי יעקב (ירמיה ל. 18), אשיב את שבות הארץ (שם לג. 11).

שבט, חבוט, הכה, הלום. כי תחבוט זיתך (דברים כד. 20) תרגום ירושלמי תשבטון זיתיכון, כמנו בעברית 1) שבט, מקל, מטה, שוט, עץ. במטה יחבט קצר וכמן בשבט (ישעיה כח. 27). ורגיל לענין שבט ליסר בו, מקל חובלים, ושבט לגו חסר לב (משלי י. 13), יסיר מעלי שבטו (איוב ט. 34), הוי אשור שבט אפי (ישעיה י. 5), תרועם בשבט ברזל (תהלים ב. 9), או נשיש שבט בני מואסת כל עץ (יחזקאל) האם נשיש? הן הוא שבט מוסר לבני, לבת עמי, המואסת כל שבט מוסר. 2) **צאצאי ראש בית אבות למשפחותם. שבט בנימין למשפחותיו** (ש"א י. 21) **ובא גם על מספר משפחות** למטה אחד, מכל משפחות שבטי בנימין (ש"א ט. 21), אחד שבטי ישראל (ש"ב ז. 6) ובדהי"א (יז. 6) בא במקומו: אחד שופטי ישראל, ומזה נראה קרבת שבט עם שופט.

עם בני ישראל בראשית התפתחותו היה קבוצת צבורים גדולים שהיו ידועים בשם שבטים או מטות. בארצות הקדם היו גם עמים אחרים שהיו נחלקים לשבטים או מטות. הערבים והבידואינים נחלקים גם היום לשבטים. גם הבערבערים והמורים היושבים על גדות ים התיכון בצפון אפ־ריקה גם המה כעת קבוצת שבטים. יושבי סקאטלאנד גם היום נחלקים לשבטים. החילוק בין חלוקת איזה עם לשבטים, ובין הפרדו לכתות הוא — כי השבטים נחלקים לפי תולדותיהם ויחוסם אל ראש ואבי אנשי השבט, והכתות — לפי מעשיהם ופעולותיהם בחיים. שמות השבטים של בני ישראל נקובים בשמותיהם בסוף ספר בראשית (מט) ומכונים בשמות שנים עשר בני יעקב: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולן, (בני לאה), יוסף ובנימין, (בני רחל), גד, אָשר, דן, נפתלי, (בני השפחות זלפה ובלהה). לפי חפץ יעקב נחלק שבט יוסף לשני שבטים: אפרים ומנשה. יוכל היות מפני שמספר בני שבטו של יוסף היה רב מאד. ולפי זה היה בין בני ישראל שלשה עשר שבטים. אבל בכלל חושבים בישראל אך שנים עשר שבטים, מפני ששבט לוי לא היה לו חלק ונחלה בארץ, והיו אך מפוזרים ומפורדים בערים בין שאר השבטים ופרנסתו היתה מצויה לו מתרומות ומעשרות שקבל מהשבטים האחרים, בגלל עבודתו בעניני הדת של כל העם, ולזאת היה לו תכונת כת. ראוי להעיר כי גם בני ישמעאל היו נחלקים לשנים עשר שבטים, ולפי עדות קסענא־

פין גם הפרסיים היו נחלקים לשנים עשר שבטים. גם בין עמים אחרים הננו פוגשים חלוקת העם לשנים עשר שבטים, שארצם נחלקת לשנים עשר חלקים, וכל שבט יושב על חלקו, כמו שהיה בין בני ישראל.

פה מקום אתי לדבר דברים אחדים על אדות עשרת השבטים של ממלכת ישראל שהגלו מארצם על ידי מלך אשור כמאה וחמשים שנה לפני גלות יהודה על ידי נבוכדנצר מלך בבל. השבטים האלה ירדו מבמת ההיסטוריה וזכרם נאסף מזרעם, ועד כה אין אנו יודעים מה היה גורלם. תרים רבים חפשו, דרשו וחקרו אחריהם ומאומה לא עלתה בידם. השערות שונות נאמרו אדותם. יש אומרים כי נטמעו בין הגוים בארץ הסינים (חינה). אחרים אומרים כי שבטי האינדיאנים באמעריקה המה יוצאי חלציהם. באנגליה ישנם רבים האומרים כי הזאקסים שבאו מאזיה והתישבו בהמשך הזמן בארץ אנגליה המה צאצאי עשרת השבטים (עיין מאמרנו הנקוב בשם „ממקור ישראל" שנדפס במ"ע „היום" של מ. גאָלדמאן באמעריקה). אבל כל אלה הנה השערות תלושות מאד. ויותר קרוב לשער כי רבים מהם שבו אחר זמן מה מגלותם לארץ יהודה והתאחדו עם שבטי יהודה ובנימין, ורבים מהם שבו גם לארצם, כמו שיש להוכיח מדברי הכתוב בירמיהו (מא. 4): ויהי ביום השני להמית את גדליהו... ויבואו אנשים משכם, משלו ומשומרון שמונים איש מגולחי זקן וקרועי בגדים מתגודדים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה'..... מזה נראה כי בימי חורבן ירושלים היו בערי עשרת השבטים רבים מיושביהן לפנים. וגם בעלי התלמוד מחליטים כי ירמיהו החזיר את עשרת השבטים (מגילה יד), ואם לא החזיר כולם החזיר חלק גדול מהם, כי חלק מהם כבר נטמעו בין העמים, כמו שמרמזים על זה דברי הירושלמי (סנהדרין סוף פרק עשירי) שלש גליות גלו ישראל (מלכות עשרת השבטים) אחת לפנים מנהר סמבטיון, הוא הנהר צב הגדול הנקרא גם כן סבטאס, ואחת לדופני של אנטוכיא, ואחת שירד עליהם הענן וכסה אותם, כלומר נטמעו בין העמים. בתלמוד הדעות על אדות עשרת השבטים מתולקות: לדעת רבי עקיבא (סנהדרין קי:) עשרת השבטים אינם עתידים לחזור, שנאמר (דברים כט) וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה, מה היום הולך ואינו חוזר אף הם הולכים ואינם חוזרים, ורבי אליעזר אומר כיום הזה מה יום מאפיל ומאיר אף עשרת השבטים שאפלה להן כך עתידה להאיר להם.

שבט (השין בשוא והבית בקמץ) שם החדש העשתי עשר מניסן. בחמשה עשר בו הוא ראש השנה לאילנות (ר"ה א. 1) תחלת לבלובם לדעת ב"ה. בחדש הזה נהרג שמעון המכבי בימי המרצח תלמי בן אבובי חתנו של הכהן הגדול, מחפצו למשול על יהודה תחת שמעון. בעשרים וארבעה בשבט היה דבר ה' אל זכריה הנביא לבשר את העם, כי ישוב לירושלים ברחמים, בית ה' יבנה בה, וקו ינטה על ירושלים, כי נחם ה' את ציון ובחר עוד בירושלים (זכריה א. 15—17).

שבי (השין בשוא) ציד נפש החי. הלכו שבי לפני צר (איכה א. 5), שבי סוסיכם (עמוס ד. 10), מלקות השבי באדם ובבהמה (במדבר לא. 26), העולים משבי הגולה (עזרא בא. 1), קומי שבי ירושלים .... שביה בת ציון (ישעיה נב. 2).

שובי (הבית בפתח) שם איש מן השוערים בעולי הגולה (עזרא ב. 42).

שובי (הבית בחירק) בן נחש מרבת בני עמון. קדם במזון את דוד בברחו

מפני אבשלום בנו (ש"ב יז. 27). המבארים מחכמי העמים מתפלאים איך יכול לחיות כי שובי בן נחש מלך בני עמון ואחי חנון שביש את מלאכי דוד ששלח אליו לנחמו על מות אביו נחש, ואשר בגלל זה פרצה מלחמה בין בני עמון ובין בני ישראל וסוף המלחמה היה כי בני ישראל נצחו את בני עמון וילכדו את עיר הבירה שלהם „רבת בני עמון" — כי שובי יצא לעזרת דוד בברחו מפני אבשלום בנו ? ולהסיר הפליאה הזאת הזה מאחרים הפרישיות המספרות דברי התנחומים ששלח דוד לחנון עם כל תוצאות מעשה הנבלה שעשה חנון למלאכי דוד וקובעים אותן אחר בריחת דוד מפני אבשלום. אבל ביאורים כאלה אינם מתקבלים על הלב לבני ישראל המחזיקים במסורה.

שביב, נצוץ. ולא יגה שביב אשו (איוב יח. 5).

שביה (השין בחירק), כמו שבי, לכד נפש אדם. וראית בשביה אשת יפת תאר (דברים כא. 11).

שביל, ארח, דרך. בים דרכך ושבילך במים רבים (תהלים לט. 20) ובלשון רבנן שבילי דרקיע (ברכות נח:) מהלך הכוכבים.

שבים (השין בקמץ), ציץ מעשה תשבץ לראש נשים. והשביסים והשהרונים (ישעיה ג. 18). לדעת שראדער הוא עדי בדמות שמש, כי הערבים יקראו לשמש סיבים, ולכן מקביל הוא אל השהרונים שאחריו, שהוא עדי בדמות לבנה, כי סהר הוא לבנה, ירח.

שביעי, סדורי למספר שבעה. ביום השביעי (בראשית ב. 2), בשנה השביעית (ויקרא כה. 20). ויש שיובן בזה השם חודש: צום השביעי (זכריה ח. 19) שכונתו צום של החודש השביעי הוא צום גדליה בן אחיקם.

שובל (תואו בחולם), סרח עודף למעיל נשים (שלפפע). חשפי שובל, גלי שוק (ישעיה מז. 2).

שבלול, מין שרץ גנים הזוחל ובשרו רר את זובו אחריו (גארטענשנעקקע). כמו שבלול תמס יהלוך (תהלים נח. 9), ההולך ונמס. השרץ הזה הוא חי בתוך קליפה כדורית ויש לו קרנים. מראהו כמראה הרוק והליחות, וכשהוא נסרך על העפר מניח ריר אחריו, ולכן יחשבו כי הוא נמס בהליכתו, ואם שבאמת הוצאת הריר הזה מבטנו הוא לתועלתו להקל לו רמישתו על העפר לפי שעל גחונו ילך, הנה המשורר ישא משלו לפי הראות וכפי המקובל אצל ההמון, הבונה מחשבתו זאת על היסוד שבגנים נמצאות קליפות ריקות רבות של שבלולים.

שבלת (השין בחירק) שתי הוראות לו: 1) ראש קנה דגן. וכראש שבלת ימלו (איוב כד. 24). במליצה ראש ענפי זית: שתי שבלי הזיתים (זכריה ד. 12). 2) זרם מים המסתעף לעבריו כדמות שבלת. ושבולת שטפתני (תהלים סט. 3), אל תשטפני שבלת מים (שם 16). הנביא בחזונו כי יקבץ ה' את נדחי ישראל בעברי נהר פרת יאמר: ביום ההוא יחבוט ה' משבולת הנהר.... ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל (ישעיה כז. 12) כחובט שבלת חטה ומלקט זרעונים.

שבנא או **שבנה**, סוכן ושר הבית למלך חזקיהו שעליו ואדותיו נמצאת נבואה שלמה בספר ישעיה (כב. 10—15). מדברי הנבואה הזאת תננו למדים כי משמרת שבנה היתה נכבדה מאד. הוא החל לחצוב לו קבר מפואר מאד כקברי מלכים ושרים נכבדים. משמרתו נתנה לו היכולת להיות רואה פני המלך תמיד בכל יום ובכל עת ובכל שעה, וגם שומרי ראש המלך היו תחת פקודתו. שבנא היה אחד

מן שלשת השרים ששלח המלך חזקיהו אל מלך אשור לישא וליתן עמו על אדות תנאי השלום, והיו באי כחו של המלך (מ"ב יח). ובאמת משמרת סוכן על בית המלך היתה אז המשמרת היותר גבוהה והיותר נכבדה בפקידות הממלכה. לפי השערת רש"י והרד"ק היה שבנא לא מבני יהודה והיה שנוא מאד להנביא וסיעתו בגלל גאותו וגאונו, ולכן נבא עליו מפלה גדולה. הדברים מה לך פ ה ומי לך פ ה כי חצבת לך קבר במרום הרים כאשר יעשו שרי המדינה היותר נכבדים, מחזקים השערת רש"י ורד"ק. אולם לדעת חז"ל היה שבנא כהן גדול והיה נהנה מן הקרבנות והיה מבזה שני אדוניו ישעיהו וחזקיהו, וכתבו אגרת, תחבוהו בחץ והושיטוהו בעד החלון ומסרוהו לסנחרב. ובמכתב הזה היה כתוב: שבנא וסיעתו השלימו. ולפי זה היה מתנגד בענין הפוליטי של הזמן ההוא לישעיה, חזקיה וסיעתם, לכן נבא עליו ישעיה את מפלתו. עיין סנהדרין כו, ובויקרא רבה פרשה ה.

שבניה 1) אחד מן הלוים שלקחו חלק בעבודת ה', בקריאת התורה ובהתודותם על חטאתם ביום עשרים וארבעה לחודש השביעי (נחמיה ט. 4). השם הזה נפגוש על כתב האמנה שחתמו הגדולים והחשובים בעם ובאו באלה ובשבועה לקיים את כל דברי תורת משה (נחמיה י). 2) אחד מן הכהנים שחתמו על האמנה (שם 4). 3) עוד אחד מן הכהנים או הלוים שחתמו על האמנה (שם 12) 4) שם כהן אחד בימי דוד, שמו נזכר בדהי"א (טו. 24).

שבע (השין בסגל), שם מספר נקבה, ושם מספר זה לזכר הוא שבעה בהא, להיפך מאשר בשארי השמות שההא בסוף הוא סימן לנקבה. שם המספר הזה הוא קדוש לרבים מבני ארצות הקדם. בשבעה כוכבי לכת במלכותא דרקיעא, ושבעה רואי פני המלך במלכותא דארעא. ולכן קיימו אברהם ואבימלך את דברי השבועה בשבע כבשות (במדבר כא. 30). לפי עדות הערא־דאָט העדאת שבעה עדים היתה נחשבת לעדות נאמנה מאד. אם המספר בא אחר השם הספור הכונה בזה היא להטעים המספר יותר, כמו: כי לימים עוד שבעה (בראשית ז. 4), ויש שיובן בו השם פעם, שבע ביום הללתיך (תהלים קי"ט. 164).

שבע, שם עיר בנחלת מטה שמעון. העיר הזאת נזכרת ביהושע (יט. 2) בין באר שבע ומולדה. וכן חשבוה גם אייזעב־יוס והירונימוס. אבל הנכון כדעת האומרים כי שבע ובאר שבע עיר אחת היא. ומה שכתוב ביהושע ובאר שבע ושבע הוא כמו ובאר שבע או שבע. והראיה שהדעה הזאת היא הנכונה היא שהכתוב מבאר בסוף הסך הכולל של כל ערי שמעון — ערים שלש עשרה וחצריהם ואם אתה מונה באר שבע ושבע לשתי ערים צריך להיות הסך הכולל ארבע עשרה ערים. ובאמת בדהי"א (טו. 24) איננו מזכיר כלל את העיר שבע בין ערי שמעון.

שבע 1) בן בכרי משבט בנימין. אחרי מות אבשלום קשר שבע קשר על דוד ולבות רבים מבני ישראל נטו אחריו, ויתבצר בהעיר אבל בית מעכה. גבורי דוד צרו על העיר תחת פקידת יואב ואבישי, אבל אשה אחת מלטה את העיר בחכמתה ותשלך את ראש שבע כרות בעד החומה ויחדל הקשר (ש"ב כ). 2) שם איש מצאצאי בני גד. נזכר בדהי"א (ה. 13).

שבעה, שם באר על יד העיר באר שבע (בראשית כו. 33). הבאר ההיא כרו עבדי יצחק. ולפי הכתוב שם נקראת העיר באר שבע בגלל הבאר שבעת. והדברים האלה אינם סותרים מה שכתוב באברהם על כן (בגלל השבועה שנשבעו שניהם,

אברהם ואבימלך) שם העיר באר שבע, כי במקום הזה הכונה שבגלל הבאר שבעה שהוראתו גם כן שבועה, כמו שהראנו למעלה בערך שבע, נקרא שם העיר שבע, כלומר בגלל השבועה.

שבץ, רטט, פלצות. אחזני השבץ (ש"ב א. 9) תרגומו רתיתא, בעברית רתת, כמו שנאמר: בדבר אפרים רתת (הושע יג. 1).

שבר 1) פרץ, נפץ, מחתה כשבר נבל יוצרים (ישעיה ל. 14) בחומה. פתאום לפתע יבוא שברה (שם 13). ועל פרק אבר חי, שבר יד או שבר רגל (ויקרא כא. 19). ועל כשלון גאון איש ומפלתו, לפני שבר גאון (משלי טז. 18), לפני שבר יגבה לב איש (שם יח. 12) להגדיל מפלתו. וכן כונת המשל: מגביה פתחו מבקש שבר (שם יז. 19). על פגע ופרץ בממלכה: שבר על שבר נקרא (ירמיה ד. 20), שבר גדול נשברה בתולת בת עמי (שם יד. 17), רפה שבריה (תהלים ס. 4), ועל מחלת הנפש מצרה ויגון, שבר ברוח (משלי טו. 4), ומשבר רוח הילילו (ישעיה סה. 14), משברים יתחטאו (איוב מא. 17) יתרפאו משבר רוחם שהפיל עליהם פחדו. 2) פשר ענין (שהוא כשבירת כלי סגור לדעת תוכו), פתרון: את מספר החלום ואת שברו (שופטים ז. 15). 3) טרף, מזון לשבור רעבון: שבר רעבון בתיכם (בראשית מג. 3) הכסף ששלם בעד שברו.

שברון (השין בחירק והבית בקמץ), פרץ, מפלה. ומשנה שברון שברם (ירמיה יז. 18) האנח בשברון מתנים ובמרירות תאנח (יחזקאל כא. 11), באנחה השוברת גופו של אדם עד מתניו.

שברים, מקום מחצב אבנים בין עי ויריחו. וירדפם עד השברים (יהושע ז. 5). השבעים וכן גם התרגום העתיקו לא כמו שם עצם פרטי, כי אם בהוראת פעל עד אשר שברו אותם, כלומר עד שכמעט כלו אותם את יושבי עי, בעלי מלחמתם.

שבת (השין והבית בסגלים), חדל מעשות דבר, עוצר. כבוד לאיש שבת מריב (משלי כ. 3). מעניננו גם בטול ממלאכה, חבוק ידים. רהב הם שבת — גאון הם ועצלות — מתגאים מבלי עשות מאומה (ישעיה ל. 7), רק שבתו יתן (שמות כא. 19) שכר בטולו ממלאכה ישלם, מאחרי שבת (תהלים קכז. 2), ובאש שרוף ישרפו בשבת (ש"ב כג. 7), במתינות, לאט, לאט, להגדיל המכאוב.

שבת (השין בפתח והבית בקמץ). עיין ערך חגים. ובערך הזה הננו להוסיף כי גם יום הראשון של חג הפסח היה נקרא בפי הקדמונים, שבת (ויקרא כג. 11) ולכן נאמר ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי (יהושע ה. 11) וגם השנה השביעית שנת השמטה, שנת הדרור לכח האדמה, והחופש מנגישת חוב, נקובה בכתבי הקודש בשם שבת, ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ, שבת לה' (ויקרא כה. 4), שבת הארץ (שם 6), וכמו כן מכונה שבעת ימי השבוע או שבוע ימים בשם שבת: וספרתם לכם ממחרת השבת.... שבע שבתות (שם כג. 15), ובדברים (טז. 9) בא במקומו: „שבעה שבועות תספר לך". גם מועד השמטה נקרא שבת: שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים, והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה (ויקרא כה. 8).

שבתון, מנוחה ממלאכת עבודה. ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון (ויקרא כג. 39) לחג הסכות. ועל יום השבת: וביום השביעי שבת שבתון (שם 3). ועל יום הכפורים: שבת שבתון הוא לכם ועניתם את נפשותיכם (שם 32).

ועל שבת הארץ בשנת השמטה: שבת שבתון יהיה לארץ (שם כה. 5). שבת שבתון (שם 4) בדמיון קדש קדשים.

שבתי, מראשי הלוים בעולי הגולה (עזרא י. 15). הכתוב 15 מספר, כי יונתן בן עשהאל ויחזיה בן תקוה עמדו על זאת (כלומר התנגדו לדרישת עזרא בדבר גירוש הנשים הנכריות) ומשולם ושבתי הלוים עזרום. החלק השני מהפסוק הזה מבארים חכמי העמים כי שני אלו האחרונים עזרו להמתנגדים. אבל רש"י פירש כי עזרום הכונה עזרו להקהל נגד המתנגדים. והפירוש הזה הוא יותר מחוור משני טעמים: האחד, המשך הענין בפסוק שאחר זה: ויעשו כן בני הגולה ויבדלו עזרא הכהן אנשים ראשי אבות לבית אבותם.. לדריוש הדבר. המלות ויעשו כן מורות כי משולם ושבתי עזרו לדעת הקהל והטעם השני הוא מה שכתוב בנחמיה (ח. 7) כי שבתי היה אחד מן הלוים שעמדו אצל עזרא כאשר קרא לפני העם את ספר התורה. כי קשה להאמין שעזרא יזמין איש כזה לעמוד בצותא חדא עמו בקריאת התורה לעם.

לפי דעת חז"ל היה שבתאי שם הכוכב הנודע בכה"ק בשם כיון, ובלשון העמים „סאטורן", יומו היה יום השביעי לבני ארצות הקדם. המה כבדוהו בחגים מזכרון ימי משלו על הארץ ממשלת מנוחה והשקט ממשלת דרור וחופש ומשפט צדק אחד לכל בני האדם כלם. את חגיו הידועים בשם סטורנלין חגו במנוחה מכל מלאכת עבודה, פתחו הרצובות אסירי כלא, והאדונים שרתו את עבדיהם על שלחן משתיהם.

ובמדרש רבה (בראשית פרשה י): „יש כוכב שגומר הלוכו לשלשים שנה והוא שבתאי". וזה קרוב מאד לחשבון אחרוני התוכנים המחליטים שהכוכב גומר מהלכו בכ"ט שנה וקס"ז יום. עיין דהי כיון אינטערנייישאָנאל ענציקלאָפעדיא ערך סאטורן.

שגגה, חטא מבלי דעת. נפש כי תחטא בשגגה (ויקרא ד. 20). והפכו: בזדון (דברים יז. 12).

שגיאה, כמו שגגה. שגיאות מי יבין (תהלים יט. 13).

שגיון, חזיון בהלך נפש (זאנג דער בעגייסטערונג). שגיון לדוד (תהלים ז. 1), תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות (חבקוק ג. 1). כן נראה ענין שגיון מתכן השירים הנקובים בשמו, מלאים התעוררות נפש המשורר בהסתער עליו רוחו עד לבלי הכיל.

שגל, אשת מלך. נצבה שגל לימינך (תהלים מה. 10), והשגל יושבת אצלו (נחמיה ב. 10).

שגעון, הוללות מתמהון לבב. יככה ה' בשגעון (דברים כח. 28), אכה כל סוס בתמהון ורוכבו בשגעון (זכריה יב. 4).

שגר, פרי רחם בהמה. וכל פטר רחם שגר בהמה (שמות יג. 12), שגר אלפיך (דברים ז. 13).

שד (השין בפתח), דד. היחיד בא בכה"ק אך פעם אחת. גם תנין חלצו שד (איכה ד. 3). והשאר זוגי. ברכות שדים ורחם (בראשית מט. 25), עתיקי משדים (ישעיה כח. 9), כמו גמולי מחלב.

שד (השין בהולם) 1) כמו שד בפתח. נמלץ למקור משפיע ברכה. ושוד מלכים תינקי (ישעיה ס. 16), למען תינקו ושבעתם משוד תנחומיה (שם סו. 11). 2) עושק בחזקה. חמס ושוד (ירמיה ו. 7), משוד עניים (תהלים יב. 6), בגלל העושק שעושקים את העניים. האוצרים חמס ושוד (עמוס ג. 10), חיל זרים לקוח בחזקה. ועניננו כולל כל אסון ופגע רע. וכשוד משדי יבוא (יואל א. 15), לשנד

ולכפן תשחק (איוב ה. 22), שוד לחם (הושע ז. 13) אסון נגד פניהם, ושוד בהמות (חבקוק ב. 17), דבר ומגפת על בהמות שדה.

שד (השין בצירה), רוח משחית. באמונת הקדמונים: אליל מפיל פחדו ואימתו על בני האדם. יזבחו לשדים לא אלוה (דברים לב. 17), ויזבחו את בניהם ואת בנותיהם לשדים (תהלים קו. 37).

האמונה במציאות שדים אין לה כל יסוד בכה"ק. לפי רוח כתבי הקדש האמונה באל אחד יחיד ומיוחד היא עיקר היהדות הטהורה, והבריאה כלה ביחד עם כל כחות הטבע עומדים הכן לעשות רצונו ולמלא את פקודותיו, והוא יוצר אור ובורא חשך, וגם השטן, הוא הכח אשר נטיתו היא אך לעשות רע לזולתו, גם הוא איננו יכול לעשות מאומה בלתי אם יתן לו יוצרו רשות לעשות זאת. האמונה בשדים היא אך תוצאת האמונה בשתי רשויות: בשני כחות שונים ומתנגדים זה לזה בתבל. הכח האחד הוא פועל רק טוב, והכח המתנגד לו הוא פועל אך רע בעולם, והוא משתדל להרוס את אשר יבנה הפועל טוב. לכל אחד משני הפועלים המתנגדים האלה יש לו משרתים רבים עושי רצונו, והמשרתים של פועל הרע המה מכונים בשם שדים. ובעזרת הכחות הרעים האלה, השדים, מאמינים בעלי שתי רשויות, לחבל את מעשה היוצר, הפועל טוב. וזהו מה שידוע בשם כשפים, כמו שאמרו חז"ל למה נקרא שמם כשפים מפני שמכחישים פמליה של מעלה. והדבר הזה, מעשה הכשפים, אסרה התורה, לא מפני שיש בהם ממש, כי אם מפני שהם מקטינים את יכולת הבורא, ומגדילים את כח הפועל רע, שבאמת איננו במציאות כלל והוא עבודה זרה ממש. (עיין ערכי: כשפים, אוב, ידעוני, מעונן, מנחש).

שדה (השין בחירק). לדעת ש"ב הוראתו מעגל (צירקוס), מתאבקות לנצח אשת רעותה בשיר וזמרה. עשיתי לי שרים ושרות ותענגות בני אדם שדה ושדות (קהלת ב. 8). שדה — הוא המעגל, ושדות — המתאבקות, המתחרות. וכן היו לעם היונים שעשועי מתחרים כאלה, בראשונה בכשרונות השיר והזמרה ובאחרונה גם לנפתולי מלחמות תנופה.

שדון (השין בפתח), מלחמת נפתולים, ריב נאבקים ומתחרים. גורו לכם מפני חרב כי המה עונות חרב למען תדעון שדון (איוב יט. 29). הנאבק בחברו שלא כדת וכמשפט הוא מעלה עליו את חמת הלוחמים, לכן גורו לכם מפני חרב והשתדלו לדעת משפט הנפתולים, ורומז בזה על המתוכחים עמו במלים בלי דעת.

שדי, שם משמות הקדושים שאינם נמחקים. והוראתו — נעלה על כל בכחו, אדון כל כח וגבורה. שדי לא מצאנוהו שגיא כח (איוב לז. 23) אין אנו יכולים לדעת ולהשיג עד כמה הוא שגיא כח. אם עד תכלית שדי תמצא? (שם יא. 7), כי חצי שדי עמדי (שם ו. 4), חצי אל גבור על כל, ומי יקום נגדם.

שדיאור אבי אליצור, נשיא למטה ראובן (במדבר א. 5) (שלקח חלק במנין בני ישראל על ידי משה ואהרן בצאתם ממצרים לדעת מספר אנשי חיל בין בני ישראל.

שדמה (השין בשוא) 1) דגן שלהט אותו רוח קדים. היו.... שדמה לפני קמה (ישעיה לז. 27). ובמ"ב (יט. 26) בא שדפה, יבשו בטרם היו לקמה. 2) ניר שדה יער שהבעירו באש אדמתו לשדד זרע, וכל השדמות עד נחל קדרון (ירמיה לא. 40), שדמות חשבון אומלל (ישעיה טז. 8).

שדפת שדפון (עיין שדמת 1), יבשו מרות קדים בטרם חיו לקמה. הכיתי אתכם בשדפון ובירקון (עמוס ד. 9).

שהם (השין בחולם) 1) מין אבן חן יקרה. עיין ערך אבני מלואים.

2) **שהם**, שם אחד הלוים מבני מררי (דהי"א כד. 27).

שוא (השין בקמץ) ענינו אחד עם כזב, שקר. לא תשא שמע שוא (שמות כג. 1) דבה בשקר. לא תענה ברעך עד שוא (דברים ה. 17) כעד דובר שוא. מנחת שוא (ישעיה א. 13) רק לרמות את העניים. מתי שוא (תהלים כו. 4) אנשי מרמה. אם הלכתי עם שוא (איוב לא. 5) בנכלי מרמה. השיבה נפשי משואיהם (תהלים לה. 17), כענין העבר עיני מראות שוא (שם קיט. 37). וכן ענינו הבל וריק. חזו לך שוא ותפל.... משאות שוא ומדוחים (איכה ב. 14). משמרים הבלי שוא (יונה ב. 9) חקי הבל ותהו. הנחלתי ירחי שוא (איוב ז. 3) מלאים הבל ורעות רוח.

שוא (השין בשוא). 1) עיין ערך שריה (בסין). 2) מצאצאי כלב בן חור (דהי"א ב. 49). בשם הזה בחרו המנקדים לסימן העדר תנועה באות (במקום שוא, השין בקמץ), והפכו נקודת השין לנקודת הואו להיות בראשו.

1) **שובב** (הואו בחולם והבית בקמץ), פרוע, הולך בשרירות לבו. וילך שובב בדרך לבו (ישעיה נז. 17), בנים שובבים ירמיה ג. 14).

2) **שובב** 1) בן דוד מאשתו בת שבע (ש"ב ה. 14). 2) **שובב** מצאצאי כלב בן חצרון ושם אמו עזובה (דהי"א ב. 18).

שובב (הבית בצירה) שם תאר, פורע מוסר. לשובב שדינו יחלק (מיכה ב. 4), הבת השובבה (ירמיה לא. 22).

שובה (הואו במלאפום), נחת רוח, משיב נפש. בשובה ונחת תושעון (ישעיה ל. 15).

שובך, שם שר צבא הדדעזר מלך צובא (ש"ב י. 16). ובדהי"א (יט. 16) בא שמו שופך (פא תחת בית), וכיונים אל ארובותיהם (ישעיה ס. 8) תרגומו: לשובכיהון. והשם שופך בפא ענינו ארובות השמים — עב טל וגשם. — במלחמה הראשונה שנלחמו יואב ואבישי עם בני עמון וארם לא נזכר שמו של שובך, כי לפי הנראה לא לקח חלק בה, או לא נפקד אז לשר צבא של חיל ארם. אולם אחרי המפלה הראשונה של ארם לפני בני ישראל, קרא את הארמים שישבו מעבר לנהר פרת ומנה את שובך לשר צבא חילו, ובמלחמה הזאת היה דוד בעצמו המפקד את צבאי חילו והכה את חיל הדדעזר מכה רבה וגם את שובך הכה וימת שם (ש"ב י.).

1) **שובל** (הואו בחולם) בן שעיר החורי ואחד מאלופי החורי (בראשית לו. 20; דהי"א א. 38—40). 2) **שובל** ממשפחת כלב למטה יהודה. ובמקום אחר (שם ד. 1, 2) הוא נחשב לאביו של קרית יערים (שם ב. 50).

שוה (השין בקמץ והואו בצירה) 1) מקום חלק, מישור אצל העיר קריתים, בעבר הירדן מזרחה שגרו שם האימים. ועל שם העיר אצלו נקרא המקום הזה „שוה קריתים" (בראשית יד. 5). 2) עמק שוה הוא עמק המלך (שם 17), מישור בין ירושלים וים המלח.

שוח (הואו במלאפום והחית בפתח) בן אברהם מאשתו קטורה (בראשית כה. 2). אותו עם שאר אחיו שלח אברהם מעל יצחק בנו אל ארץ קדם (שם 10). מנגב לעיר כרכמיש על נהר פרת נמצא מקום רשום בכתב היתדות ש ו ח ו. ויתכן

שמשם היה בלדד השוחי מרעי איוב (איוב ב. 11).

שוחה, בור עמוק. שוחה עמוקה זונה (משלי כג. 37), כרו שוחה לנפשי ללכדני (ירמיה יח. 20, 22), בארץ ערבה ושוחה (שם ב. 6) 2) אחי כלב (דהי"א ד. 11).

שוחם בן דן בן יעקב. והיחסי שוחמי (במדבר כו. 42), ובבראשית (מו. 23) בא שמו חושים תחת שוחם.

שוט, שבט הנוגש ומריץ. קול שוט.... וסוס דוהר (נחום ג. 2), שוט לסוס.... ושבט לגו כסילים (משלי כו. 3). ולכנוי אסון ופגע: שוט שוטף כי יעבור (ישעיה כח. 15), בשוט לשון (איוב ה. 21) דבת לשון הולכי רכיל.

שולים (הואו במלאפום), סרת פאתי בגד או יריעה. בא רק ברבוי: שׁוּלִים, שולי המעיל (שמות כח. 34), תרגומו שפולי מעילא, וכן בתחתית ההר (שם יט. 17) בשיפולי טורא. טומאתה בשוליה (איכה א. 9) היא מושכת כובד עונה אחריה. ברוב עונך נגלו שוליך (ירמיה יג. 22) ענינו נגלתה חרפתך, וכן וגליתי שוליך על פניך (נחום ג. 5), אראה לכל קלונך. בחזון ישעיהו נאמר בה': יושב על כסא.... ושוליו מלאים את ההיכל (ישעיה ו. 2) כמלך עוטה אור כשלמה.

שולל (הואו בחולם) חשוף, ערום. שולל וערום (מיכה א. 8), ונמלץ על אובד עצה ומנוס, מוליך יועצים, כהנים שולל (איוב יב. 17, 19).

שולמית, עלמה מעיר שולם, כמו שונמית מעיר שונם. ואין זה שם פרטי מבואו בסמן ה' הידיעה: שובי, שובי השולמית.... מה תחזו בשולמית (שה"ש ז. 1). פירסט מזכיר באוצרו, כי הסופרים הקדמונים אייזעביוס והירוני־מוס מצאו מקום מנגב לחר תבור בשם „שולם".

שום (הואו במלאפום) אחד ממין הבצלים שטעמו וריחו עזים וחריפים. ואת הבצלים ואת השומים (במדבר יא. 5). הערָאדָט מספר שעל מגדול גדול במצרים ראה רשום, כי מספר הפועלים שעסקו בבנין המגדל או הפיראמידה הזאת היה כל כך גדול, ששלמו בעד הבצלים והשומים שאכלו במשך זמן הבנין — אלף ושש מאות ככר. ראוי להעיר כי הבצלים והשומים במצרים אינם חריפים כלל, ואדרבה המה מתוקים לחיך אוכל אותם, והמה מאכלי תאוה לבני ארצות הקדם, ואך להיונים והרומאים היו מאוסים ובזוים. במשנה (מעשרות פרק ה. משנה ח) נזכר שום בעל בכי. לפי פירוש הרמב"ם נקרא השום הזה בעל בכי מפני שהוא חריף מאד ואינו ראוי לאכילה, והאוכל אותו עיניו יורדות דמעות. אבל הר„ש מפרש כי בעל בכי הוא שם מקום.

שוני בן גד בן יעקב (בראשית מו. 16).

שונם, עיר למטה יששכר (יהושע יט. 18) בקרבת הר גלבוע, מקום מחנה פלשתים במלחמתו עם שאול לפני מותו (ש"א כח. 4). ושם החיה אלישע את בן אשה שונמית (מ"ב ד. 8—12 ומשם היתה אבישג סוכנת דוד לזקוניו (מ"א א. 3). לפי דעת אייזעביוס והירונימוס הוא הכפר שולם העומד במרחק חמש פרסאות רומיות מנגב להר תבור. מספור של השונמית נלמוד לדעת את מצב האשה בעלת הבית בימים ההם. כפי הנראה היתה עומדת בראש הנהגת הבית ובעלה היה סר למשמעתה.

שוע (השין בסגל), זעקת שבר. הקשיבה לקול שועי (תהלים ה. 3).

שׁועא בת חבר למטה אשר (דהי"א ז. 32).

שוע (הואו במלאפום) 1) קול זעקה. היערוך שועך (איוב לו. 19). 2) איש כנעני חותן יהודה בן יעקב (בראשית לח. 2).

שוע (הואו בחולם) 1) מהולל. ולכילי לא יאמר שוע (ישעיה לב. 3). 2) שם עם מבעלי ברית אשור, פקוד ושוע וקוע כל בני אשור אותם (יחזקאל כג. 23).

שועה (השין בפתח), זעקת שבר. ותעל שועת העיר השמים (ש"א ב. 12), ושועתי לפניו תבוא (תהלים יח. 7).

שועל, מין כלב היער הערום בכל חית השדה. אם יעלה שועל ופרץ חומת אבניהם (נחמיה ג. 35). וילכד שלש מאות שועלים (שופטים טו. 4). טבעו של השועל הוא לבחור לו מקום רחוק מבני אדם ומן הישוב, כמו שמרמזים רוב המקומות בכה"ק שבא זכרו בהם: על זה היה דוה לבנו, על אלה חשכו עינינו, על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו (איכה ה. 17)) כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו (יחזקאל יג. 4). רבים מהמבארים מתפלאים מן המסופר בשופטים (טו. 4, 5) על אדות נקמת שמשון מהפלשתים, כי „לכד שלש מאות שועלים, ויקח לפידים ויפן זנב אל זנב, וישם לפיד אחד בין שני הזנבות בתוך, ויבער אש בלפידים וישלח בקמות פלשתים, ויבער מגדיש ועד קמה ועד כרם זית". לדעתם של המבארים האלה כל הספור הוא בלשון גוזמא, כי הוא דבר בלתי רגיל שימצאון שלש מאות שועלים במקום אחד. ולבד זאת איך יכלו השועלים לזוז ממקומם באופן שהיו קשורים זה לזה בזנביהם. הלא כל זוג מהם היו מושכים לרוחות שונות ומתנגדות זו לזו, ואם כן היו נשארים על עמדם, ולא יכלו להשחית את תבואותיהם של הפלשתים מגדיש ועד כרם זית.

אבל הטענות האלו אינן מספיקות להחליש או להכחיש את ענין הספור, כי בנוגע להטענה הראשונה שאי אפשר לצוד 300 שועלים בפעם אחת נוכל להשיב: איפה מצאו המבקרים בכה"ק כי שמשון צד את השועלים בפעם אחת, או שהוא בעצמו בלי עזרת אחרים צד אותם? ובנוגע להטענה השניה שהשועלים לא יכלו לזוז ממקומם נשיב להם: מדוע לא נוכל לשער שהזנבות נקשרו זה לזה באופן, שהיו יכולים לעמוד זה בצד זה, וכאשר הבעיר את הלפידים נפל עליהם אימתה ופחד מן האש הבוערת, כי ידוע שטבע רוב החיות לפחוד מאש, וגם האריה יפחוד ממראה האש, ואז החלו לנוס ולרוץ במרוצה נפלאה מן האש הבוערת.

בין העמים הקדמונים היו מעשים כאלה חזון נפרץ. אייזעביום הרומי מספר, כי בהצירקוס הרומי הביאו שועלים עם לפידים בוערים קשורים בזנביהם בתור עונש על ההיזק שהסבו לתבואות שדה. בשנת 1675 מצאו בלונדון לבנה אחת בת 28 רגל ארכה, ועליה היתה תמונת אדם שהיה מרדף שועלים עם לפידים בוערים קשורים בזנבותיהם אל תלם שדה מלא קמת דגן. — בלשון המשנה נקרא אחד ממיני הדגן בשם שבולת שועל (כלאים א. 1) מפני שתמונת שבלתו דומה לזנב השועל.

שועל, ארץ שועל. נזכרת בש"א (יג. 17). ושם כתוב שראש אחד ממחנה פלשתים שחנה במכמש בעת מלחמתם עם שאול פנה דרך עפרה אל ארץ שועל, ובכן היתה אחת הנפות בארץ בנימין. ויונתן תרגם ארץ שועל — ארעא דרומא, וכן תרגם ואיש בא מבעל שלשה — מארעא דרומא.

שוער (הואו בחולם), שומר שער העיר או ההיכל. בבית ה׳ היו השוערים אך מבני לוי ומספרם היה רב מאד, והדבר הזה נחשב לעבודת ה׳ בבית המקדש, מחלוקת השוערים (דהי״א כו. 12).

שופר, קרן של איל להריע בו. קול השופר אין בו שום מתיקות, ואין משתמשים בשופר לנגינה, אך להקהיל את העם למועדים או לרעש מלחמה. ודוד וכל בית ישראל מעלים את ארון ה׳ בתרועה ובקול שופר (ש״ב ו. 15), אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו (מרעש מלחמה) (עמוס ג. 6). בפעם הראשונה נזכר השופר במעמד הר סיני עת שמעו בני ישראל את עשרת הדברים (שמות יט). על ידי תרועת השופר הודיעו גם כן לבני ישראל שהגיעה שנת היובל, וגם העבירו שופר תרועה בהודש השביעי בעשור לחודש ביום הכפורים, והקול הזה הודיע לעם כי הגיע הזמן לקרוא דרור לכל יושבי הארץ כי ישובו איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו (ויקרא כה). הצווי לעשות את יום החודש השביעי באחד לחודש ליום תרועה דרש מאת העם לתקוע בשופר להודיע לבני ישראל כי ביום הזה עליהם לקבל עול מלכות שמים כראוי לעם של ממלכת כהנים שאין להם מלך אחר זולתו של אביהם שבשמים, כי כן היה מנהגם אז לתקוע בשופר בעת בחירת מלך כמו שמפורש במלכים א (א. 34) „ותקעתם בשופר ואמרתם יחי המלך שלמה״. הנביא ישעיה מנבא כי בעת הגאולה העתידה יתקע בשופר גדול לקבץ נדחי ישראל ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה׳ בהר הקודש בירושלים (ישעיה כז. 13). וע״ע חצוצרת. לפעמים ישתמשו בבה״ק בשם שופר תחת קול שופר, כמו והעברת שופר תרועה.... תעבירו שופר בכל ארצכם (ויקרא כה. 9), הכונה — קול שופר.

והנה בעל שלטי גבורים כתב, כי לא יתקע בשופר לנגן בשיר אלא לחובה בשביעי באחד לחודש, והוא לחרדת הלב ולא לנעימת הנגון, ולכן לא ישמע על הדוכן לעולם. אבל מקרא מלא מכחישו: הללוהו בתקע שופר (תהלים קנ). ובאמת מצינו גם כן בבה״ק תרועת קול שופר של שמחה, כדכתיב: ודוד וכל בית ישראל מעלים את ארון ה׳ בתרועה ובקול שופר (ש״ב ו. 15). ולכן אפשר שלפעמים השתמשו גם בשופר על הדוכן, אבל אך לפני הפרקים או לאחריהם או גם בין כל כל פרק ופרק אבל לא בשעת השיר בפה, כמו שאמר הרב הנזכר בענין השתמשות החצוצרות, שאם ירצו המשוררים לשורר עמהם בפה לא ישמע קול המנגנים בפה כהוגן וכשורה. אלא שהיו מנגנים בחצוצרות אך בין פרק ופרק של הזמרה.

שוק (הואו במלאפום), דרך מעבר בעיר. וסבבו בשוק הסופדים (קהלת יב. 5), הוא מקום אספת אנשים סביב למשא ומתן ולענינים אחרים. ואם הוא רחב, מאד יכונה בשם רחוב. ואסובבה בעיר בשוקים וברחובות (שה״ש ג. 2). וגם בערבית נקרא חוץ בלתי רחב בשם „סוק״.

שור (הואו בחולם), זכר במין הבקר. לא תחרוש בשור ובחמור יחדו (דברים כב. 10). לפעמים יבוא במושג שם הקבוץ: ויהי לי שור וחמור (בראשית לב. 5). ויבוא גם במושג סמל גבורה: בכור שורו הדר לו (דברים לג. 17) הוא תאר ליהושע. המין הזה נקרא בעברית גם בשם אלפים (הבא אך בלשון רבים): באין אלפים (אין) אבוס בר (משלי יד. 4), והאלפים והעירים עובדי האדמה בליל חמיץ יאכלו (ישעיה ל. 24), צנח ואלפים כלם (תהלים ד. 8), נכנעים תחת האדם. למשלח

שור (ישעיה ז. 25) למקום מרעת לבקר, כאמור על בעליו: משלחי רגל השור והחמור (שם לב. 20).

שור (הואו במלאפום) שם מקום או מחוז צפונית מזרחית למצרים. המקום הזה נזכר בבראשית (טז. 7), ומסופר שם כי מלאך ה' מצא את הגר שפחת שרי על עין המים במדבר על העין בדרך שור. ולהלן (כ. 1) נזכר כי אברהם נסע לארץ הנגב וישב בין קדש ובין שור ויגר בגרר. ובפרשה כה (18) מסופר כי שנים עשר נשיאי ישמעאל שכנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים. שאול הכה את עמלק מחוילה (צפונית מזרחית לערב) עד בואך שור אשר על פני מצרים (ש"א טו. 7). בחבל הארץ משור עד ארץ מצרים ישבו מעולם העמים: גשור, גרז ועמלק (שם כז. 8). אחרי עבור בני ישראל את הים סוף הסיע אותם משה אל מדבר שור. הוא המדבר הקרוב לחבל ארץ שור. הדרך אשר הובילה לשור היתה הדרך אשר בה עברו השיירות ההולכות מחברון ובאר שבע למצרים, ואשר בקרבתה נמצא גם כן הבאר הנקוב בשם „באר לחי רואי".

אם כי בכלל ידענו מתכונת המקום שור, אבל בצמצום ובדיוק אין אנו יכולים להגביל את מקומו. שורה ארוכה ממגדלים ומצודות, ויש אומרים כי קיר אבנים גדולה וחזקה, הגינו על יושבי שור מחמת העמים יושבי קדם. ולפי דעת איזה חכמים: ברוגש, דיללמאן רייז ועוד יש יסוד להשערה הזאת בהוראת השם שור שכונתו בעברית היא „קיר חומה". ולדעת קצתם נקרא המקום בשם שור על שם רכס הגבעות של אבנים לבנות המשתרע מקביל לשפת ים סועץ באורך ארבעה עשר מיל הידוע בעת בשם גבל־ע־רהבי והרכס הזה יופיע לעיני המביט ממרחק כקיר חומה. ובתרגום ירושלמי (בראשית טז. 7; כח. 18; שמות טו. 22) מעתיק את השם שור — חלוצה, וכן דעת המדרש (ב"ר פ' מה) כי כן תרגם בדרך שור — באורחא דחלוצה, ולדעתם היו אלוש ושור שם עיר אחת. וגם אייזעביום והירונימוס מתרגמים אלוש בשם חלוצה, כי כל המדברות אשר התהלכו בהם בני ישראל בנסעם ממצרים אל ארץ כנען היו קרובים זה לזה. ועל פי זה יובן מה שאמרו חז"ל במדרש רבה (פ' יח של בראשית) מדבר אלוש הוא מדבר סין, כי באמת מדבר איתם, מדבר שור, מדבר סין ואלוש קרובים זה לזה.

שורה (הואו בחולם) שדרת עצי גן בין שורותם יצהירו (איוב כד. 11), בין שדרות הכרם יעמלו בצהרים.

שושן הואו בחולם או במלאפום), פרח גנים ממין הבצלים, או **שושנה**, אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים (שה"ש ו. 3). במלאכת התבנית: וכותרות אשר על ראש העמודים מעשה שושן (מ"א ז. 19). ובא גם לשם כלי שיר בתבנית שושן בראש התהלות. למנצח על שושן עדות (תהלים ס. 1), למנצח על שושנים (שם מה. סט. פ).

שושן, שם עיר הבירה אשר בעילם המדינה, קרית מלך פרס עם בית החורף. בשנות 1851, 1852 חפרו החכמים וויליאמס ולאפטוס ואחרי כן החכם דע מארגאן וגלו חרבות שושן ההולכות ומתפשטות באורך 6000 רגל ממזרח למערב ולרוחב 4500 רגל מצפון לדרום. שטח חלק העיר שנבנה על ידי הפרסים גדול בכמותו משטח שנבנה על ידי בני עילם. למערב עיר המגדול של בני עילם, ולמזרח — שרידי הארמון של המלך דריוש היסטאפוס.

שם העיר שושן נמצא בכתובות עתיקות של מדינת בבל בשנת 2400 לפני ספה"נ ונחשבת שם לעיר הבירה של מדינת עילם. אולם בימים הקדמונים של קורות

בבל היתה עיר הבירה של עילם לא העיר שושן כי אם העיר אנצאן. בשנת 2285 העתיק כדר־ננקונדי מלך עילם את פסל האלילה נאנא מהעיר ארך להעיר שושן. אבל שושן לא פסקה אז מהיות עוד אחת מכחוזות בבל שהיתה מיושבת מבני שם.

לערך 647 לפני ספה"נ החריב אסירבניפל מלך אשור, אחרי מלחמה ארוכה וכבדה עם בני עילם, את העיר שושן והרס אותה עד היסוד. פסילי אלהיהם ומצבות זכרון מלכיהם הגלו לאשור ועצמות רבים משריהם שרפו באש ואת עפרם פזרו לארבע רוחות השמים. קשה עלינו כעת להגביל הזמן מתי קמה שושן לתחיה. קסענאפאן ושטראבא מחליטים כי כורש מלך פרס הקים את הרבותיה והעלה אותה למדרגת עיר המלוכה שלו. אבל ארמון המלך נבנה בזמן מאוחר על ידי דריוש היסטאספוס. הנביא דניאל מספר כי בשנת שלש למלכות בלשצר ראה בחזון כי הוא עומד בעיר שושן אשר בעילם המדינה (דניאל ח. 2). והוא פלא כי בלשאצר מעולם לא מלך על בבל. בתלמוד מובא כי העיר שושן היתה מוקפת חומה מימות אחשורוש (מגילה בו).

שותלה, שם אחד משלשה בני אפרים: שותלח, בכר ותחן, ומהם יצאו שלש משפחות בני אפרים, ומבנו של שותלח — ערן — יצאה גם כן משפחה מיוחדה, משפחה רביעית, משפחת הערני (במדבר כו. 35—37). השבעים בהעתקתם אינם מזכירים את בכר כלל. תחת תחן הם גורסים תענך, ותחת ערן הם גורסים עדן. בעל דהי"א מישנה לגמרי את סדר היחוס של בני אפרים ומוסיף וגורע עד שהגיע ליהושע בן נין (דהי"א ז. 20—27).

שח (השין בפתח) תאר, נטוי, שפל. ושח עינים (איוב כב. 29) שפל רוח שלא רמו עיניו.

שוחד, כופר לחטות משפט לטובתו, שלמונים, שלום (השין בחירק).

השוחד יעור פקחים (שמות כג. 8), ושוחד בחיק חמה עזה (משלי כא. 14) כל עוד שהשוחד בחיק בעליו — חמת השופט עזה. בחיי החברה של הקדמונים לא היה נבזה ומתועב לתת שוחד או לקחת. אסא מלך יהודה לא בוש לאמר לבן הדד: הנה שלחתי לך שוחד כסף וזהב לך הפרה את בריתך את בעשא מלך ישראל ויעלה מעלי (מ"א טו. 19). אך על השופטים אסר החוק לקחת שוחד גם שלא על מנת להטות משפט, כי השוחד בעצמו יעור עיני פקחים ויסלף דברים צודקים גם בלי חפץ ורצון של השופט. ולזאת יצאו הנביאים וגדולי אומתנו האחרים במחאה גלויה נגד אלה השופטים שהתירו להם לקחת שוחד כי היו בטוחים שלא יעותו את הדין בגללו. ארור לוקח שוחד.... (דברים כז. 25). שריך סוררים... כלו אוהב שוחד... (ישעיה א, 23). יצדיקו רשע עקב שוחד (שם ה. 23), נער כפיו מתמוך בשוחד (שם לג. 14), ראשיה בשוחד ישפטו (מיכה ג. 11), שוחד לקחו בך למען שפך דם (יחזקאל כב. 12), ושוחד על נקי לא לקח (תהלים טו. 5), שוחד מחיק רשע יקח (משלי יז. 23). חז"ל החמירו ואסרו לא רק שוחד ממון, כי אם גם שוחד דברים. כי הא דשמואל הוה עבר במעברא (גשר) אתא ההוא גברא יהב ליה ידו (לסומכו), אמר ליה מאי עבידתיך (למה אתה עושה כן), אמר ליה דינא אית לי, אמר ליה פסילנא לך לדינא (כתובות קב.). חז"ל היו מלגלגים על שופטי הנוצרים שהיו מכנים עצמם שהם נקיי כפים שאינם לוקחים שוחד בגלוי, אבל באמת היו לוקחים בסתר. ומעשה באימא שלום אשת רבי אליעזר הגדול, שהיתה אחותו של רבן גמליאל, שבאת לפני שופט נוצרי ובקשה ממנו כי ישפוט

ויצוה כי יתנו לה חלק אחד עם אחיה ונתנה להשופט שוחד מנורה של זהב, והוא פסק כמו שכתוב בברית החדשה שהבנות תקחנה חלק בעזבון אביהן ביחד עם הבנים, כי כן כתוב שם ברא וברתא ירתון, ומה שכתוב בתורת משה במקום ברא ברתא לא תירות כבר נתבטל מיום שנתנה הברית החדשה. אבל האחים נתנו לו גם כן שוחד חמרא לובא, ומצא כתוב בברית החדשה כי מיסד דת הנוצרית, ישוע בעצמו, כתב כי לא בא למיפחת מן אורייתא דמשה ולא להוסיף. ובכן תורת משה לא נתבטלה (שבת קטז:).

שחור (השין בשוא והואו בחולם) כנוי לעשן הכבשן (רוס). חשך משחור תארם (איכה ד. 8).

שחות (השין בשוא והואו במלאפום), שוחה, בור, פחת (גרובע). בשחותו הוא יפול (משלי כח. 10).

שחיטה, עבודת הזובח. שחיטת הפסחים (דהי"ב ל. 17). ענין השחיטה נזכר בתורה פעמים רבות בבהמות וחיות טהורות. אבל פרטיה ודקדוקיה אינם מפורשים. אבל גם המה קדושים מאד, וחז"ל מחליטים כי המה הלכה למשה מסיני. בענין שחיטת העוף יש מחלוקת בין החכמים אם הוא צריך שחיטה או לא, אבל רבי יהודה הנשיא הראה כי שחיטה לעוף היא מן התורה. אבל דגים כלא עלמא מודה שאינם צריכים שחיטה.

אופן השחיטה של יהודים הוא ידוע: חותכין את הצואר של הבהמה או החיה בסכין חד בלתי פגום, ושחיטה כזאת היתה ידועה מעולם למיתה יפה וקלה לבעל חי השחוט. אבל בימים האחרונים מעת התפשטה האנטישמיות נגד ישראל, השתדלו במדינות רבות לאסור את אופן השחיטה של בני ישראל, והחליטו כי יותר טוב להמית את הבהמה על ידי נקירת המות בברזל חד שמכים על ראש הבעל חי, כי ברגע אחד הוא נופל מת ולא יסבול שום כאב, ובאופן השחיטה של היהודים הבעל חי מפרכס איזה רגעים אחר השחיטה, והדבר הזה חושבים המקטרגים לאות כי שחיטה כזאת מסבבת צער להבע"ח יותר מאשר על ידי נקירת המות. אבל הדר. דעמבא מקאָוונא הוכיח בשנת 1883 לפני אספת הפרופיסורים בפטרבורג כי המקטרגים לא הבינו את הדבר כראוי, והמופת לזה הוא כי דם הנהרג על ידי נקירה הוא שחור, וזהו סימן שלקה ושסבל הבע"ח ברגע הנקירה יסורים גדולים ונוראים ועל ידי זה נשתנה דמו, והדם המקולקל יבולע בבשר וישחיתו. אולם בשחיטת ישראל ישאר הדם אדום כמו שהיה בחיים וזהו האות כי הבע"ח לא סבל יסורים בשחיטתו.

שחין (השין בשוא), קדחת עור הבשר, צרעת. והוא שם קבוץ, שחין אבעבועות פורח באדם ובבהמה (שמות ט. 10), נגע צרעת הוא בשחין פרחה. והוא הידוע גם כן בשם „שחין מצרים“: יככה ה' בשחין מצרים (דברים כח.27). הסמנים של המחלה הזאת הם: הרגלים בצקות ומבעבעות כרגלי הפיל, ויש שינוגע בו גם שאר עור הבשר. ויך את איוב בשחין רע מכף רגלו ועד קדקדו (איוב ב. 7). גם מחלת חזקיהו מלך יהודה היתה מחלת השחין (מ"ב כ. 7). כפי הנראה היו מדרגות שונות במחלה הזאת, והיותר רעה ומסוכנת היה השחין פורח אבעבועות, והוא הידוע בשם „שחין רע“ או „שחין מצרים“, והיא המחלה הידועה בשם „פאָקען“, ובאנגלית „סמאָלל פאקס“.

שחית כמו שחות (ע"ע, בור, פחת. משיח ה' נלכד בשחיתותם (איכה ד. 20), וימלט משחיתותם (תהלים קז. 20).

שחל, אחד משמות האריה למינו (איוב י: 16) שבחר את העמק לשבת, כי מטבע הארי לחפור לו מאורה באדמה למעון. ובאו כל שמות מין הארי כלם במקום אחד: שאגת אריה וקול שחל ושני כפירים נתעו, ליש אובד מבלי טרף ובני לביא יתפרדו (שם ד. 10, 11).

שחלת, קשקשת שבלול בדמות צפורן לשרץ הים שבני ערב והודו כותשים אותו לאבק קטרת. סמים נטף ושחלת (שמות ל. 34), תרגומו טופראת צפורן, והאבק הזה נותן לקטרת ריח חד להטעימו היטב. בארמית השורש שחל ענינו הפל, המש ממקומו, כי מן המים משיתיהו (שמות ב. 10) תרגומו שחלתיה. ומזה השם שחלת על הקשקשת שהשרץ משליכו מעליו לעת האביב.

שחם משורש שח (נפל ארצה), ממנו שחים — מפל בר מן השבלים בעת הקציר, הנזרע בשדה מאליו (עיין ערך שחים סחיש).

שחף, מין עוף דק הבשר. העוף הזה הוא מן העופות הטמאים האסורים לבני ישראל לאכילה. ואת בת היענה ואת התחמס ואת השחף (ויקרא יא. 16; דברים יד. 15). לדעת קצתם הוא העוף הנודע בשם קוקו ונקרא כן על שם צפצופו הדומה להברת קו־קו. מטבעו של העוף הזה הוא להטיל ביצים בקנים של עופות אחרים, והביצים שהוא מטיל הם קטנים מאד כביצים של העופות היותר קטנים, אף כי הוא בעצמו גדול ומדת ארכו היא יותר מרגל אחת.

לדעת דר. לעווינסאָהן העוף שחף הוא מעופות הים. העוף הזה כחוש ורזון מאד, נוצותיו רבות מאד אבל בשרו מעט וכחוש מאד ואיננו ראוי לאכילת אדם. אבל אם הדבר כן לא היה צורך להתורה לאסור אותו לאכילה.

שחפת, כחש רזון בבשר החי. הוא שם מחלה איומה נזכרת בתורה בקללות שבתורת כהנים (ויקרא כו. 10) ובקללות שבמשנה תורה (דברים כח. 22). היא המחלה הידועה בשם „שווינדזוכט“ בשפת גרמנית, ובשפת רוסיה — טשא־חאָטקא. מעתיקים אחדים מתרגמים גם השם כליון בישעיה (י. 22) בשם שווינד־זיכט. אבל רוב המעתיקים ממאנים בזה, כי השם כליון במקום הזה איננו מורה על מחלה ידועה כי אם על הריסה וחורבן בכלל.

שחץ, אכזריות ערלת לב. והוא כנוי גם כן לחיות טורפות טרף: בני שחץ (איוב כח. 8; מא. 26). בתלמוד בא הכנוי הזה גם על בני אדם שובבים וערלי לב. אנשי שחץ (שבת סב:).

שחצים, שם עיר בנחלת מטה יששכר (יהושע מט. 32). העיר הזאת היתה על גבול נחלת השבט בין הר תבור והירדן. כבר הקדמונים אייזעביום והי־רונימוס לא ידעו לכוין את מקומה. וגם התרים בימים האחרונים לא יכלו למצוא את תכונתה.

1) **שחק**, אבק דק. וכשחק מאזנים נחשבו (ישעיה מ. 15) שלא יכריע אף מעט מזעיר את הכף.

2) **שחק**, אבק האויר במרום הרקיע, הנרדף במקרא עם השם שמים, מעונו של אל מסתתר נשגב מבינת אנוש. מי בשחק יערוך לה'? (תהלים פט. 6). על פי רוב יבוא השם הזה במספר רבים מפני שהאויר מרכב מחלקים דקים. מי יספר שחקים בחכמה (איוב לח. 37) ומקביל אל השם שמים הנטויים כדוק, הבט שמים וראה ושור שחקים גבהו ממך (שם לה. 5), וכאשר יתעגו לאד משתפך לאגלי טל ואשר אז נקראים עבי שחקים (תהלים יח. 12), בדעתו תהומות נבקעו

ושחקים ירעפו טל (משלי ג. 20). וכן ענין מליצת התלמוד: שחקים — שבו רחים עומדות וטוחנות מן לצדיקים שנאמר ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול (תהלים מח. 23, 24). ועל קול הרעם בשמים: קול נתנו שחקים (שם עז. 18). ובמליצה על הצדק הנשקף משמים: הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק (ישעיה מה. 8). ומהיותו אחד עם רקיע נאמר: תרקיע עמו לשחקים (איוב לז. 16). (ש"ב).

שחר, מועד הבקע אור השמש מפאתי מזרח, ואז השמים בפאתם מתכסים באור אדמדם, והאור ההוא כמו עולה הוא מתחת חוג הארץ, ומכסה את ראשי ההרים והאילנות. ומזה: כשחר פרוש על ההרים (יואל ב. 2), וכמו השחר עלה (בראשית יט. 15). כנפי שחר היא האדמדמות הנראית אז על קצה השמים במזרח. אעירה שחר (תהלים נז. 9) אשכים לקום לפני עלותו. ונמלץ על אור התבונה: כדבר הזה אשר אין לו שחר (ישעיה ל. 20) חסר טעם.

שחור, קודר כאוד וגחלת. ושער שחור צמח בו (ויקרא יג. 37), שחורה אני (שה"ש א. 5), קוצותיו תלתלים שחורות כעורב (שם ה. 11).

שחרות, שחר ימי החיים, עלומים, נעורים. הילדות והשחרות הבל (קהלת יא. 10).

שחרחור, כפול מן שחור, וענינו שחור מעט, חרה מני חורב אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש (שה"ש א. 6). כי כפל השורש בתארי הצבע והמראה יורה תמיד לא על חוזק איכותו, כי אם על הרחבתו המקומית, זעיר שם, זעיר שם, וענין שחרחר, חלקלק, חברבר הוא כענין כה וכה, הנה והנה. וכן ביאר רבי עקיבא את התאר אדמדם במשנה (נגעים א. 2) כיין המזוג במים, והלכה כמותו.

שחריה, אחד מצאצאי בנימין בן יעקב דהי"א ח. 26).

שחרים (השין והריש בפתחים), כמו צהרים, אחד מראשי האבות למטה בנימין (דהי"א ח. 8). אחרי אשר שלח את שתי נשיו חושים ובערא, הוליד בשדה מואב מאשתו חודש שבעה בנים: יובב, צביא, מישא, מלכם, יעוץ, שביה, ומרמה, כלם ראשי אבות.

שחת 1) בור למלכודת, פחת. כורה שחת בה יפול (משלי כו. 27), טמנו לי שחת רשתם (תהלים לה. 7). 2) בור תחתית, קבר, אבדון ומות. לשחת יורידוך ומתה (יחזקאל כח. 8), ברדתי אל שחת (תהלים ל. 10). ונמלץ גם על מוקשי מות, סכנת מות. לא תתן חסידך לראות שחת (תהלים טז. 10), פדה נפשי מעבור בשחת (איוב לג. 28), ותעל משחת חיי (יונה ב) חשקת נפשי משחת בלי (ישעיה לח. 17) ממחלת כליון ואבדון.

שטה (השין בחירק (אקאציע), קוץ המצרי, ארז. שטה והדס ועץ שמן (ישעיה מא. 19), עצי שטים (שמות כה. 10) מהם נעשו רבים מכלי המשכן. גבהו של העץ הזה הוא מן 15 עד 25 רגל. כובד משקלו הוא יותר מכובד המים, והוא קשה מאד, ולזאת ירד מטה אם נשימהו במים. העץ הזה היה מצוי בימים הקדמונים במספר רב מאד, והיה גדל בנחלי המדבר ובסעיפי הסלעים ועל שפוע ההרים. מהעץ הזה נוטף החמר הידוע בשם גומא, אראביק.

מקומות רבים מכונים בכתבי הקדש על שם העץ הזה בהוסף ה' הידיעה בראשית השם: „בשטים". התחנות האחרונה של מסעות בני ישראל במדבר בצאתם ממצרים היתה נקראת בשם אָבל

חשטים בערבות מואב (במדבר לג. 43). במקום הזה חרה אף ה' בישראל על הצמדם בבעל פעור (שם כה. 1—3). משטים שלח יהושע לתור את יריחו ומשם נסעו להירדן (יהושע ב. 1). הנביאים מזכירים את השם הזה שתי פעמים: מיכה מן השטים עד הגלגל (מיכה ו. 5). המבקרים החדשים משערים כי בפסוק הזה חסרות איזה מלים, כי זה לשון הפסוק: עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור מן השטים עד הגלגל למען דעת צדקות ה'. לדעתם צריך להוסיף אחר מלת בעור זכר נא מה עשיתי לך מן השטים עד הגלגל (בכוונה על העברת הירדן). גם הנביא יואל מזכיר בנבואתו את המקום שטים: ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים (יואל ד. 18). קרובים אל רעיון הנבואה הזאת היה דברי יחזקאל: וישבני אל פתח הבית והנה מים יוצאים מתחת מפתן הבית.... ויאמר אלי המים האלה יוצאים.... ובאו הימה (ים המלח).... והיה הדגה רב מאד כי יבאו שמה במים האלה ונרפאו וחי (יחזקאל מז) ועל זה רומזת גם נבואת זכריה (יד. 8) והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים חצים אל הים הקדמוני (הוא ים המלח). והכוונה בכל הנבואות היא כי הגאולה העתידה תשנה לטוב גם תבונת הארץ ומימיה, בעזרת ה' ובעזרת הידים החרוצות של שבי הגולה.

שוטט, שבט נוגש. והיו לכם.... לשוטט בצדיכם (יהושע כג. 13).

שטף (השין והטית בסגל), פרץ מים. לשטף מים רבים (תהלים לב. 6), מי פלג לשטף תעלה (איוב לח. 25), מי הכין ברכות לזרם הפלג שאחר שהשקה את פני האדמה יקוו המים שאינם נחוצים עוד להאדמה אל הברכות ולא ישחיתו את הזרע אשר בארץ. ונמלץ על פרץ פחד פתאום. וקצו בשטף (דניאל ט. 26), ועל פרץ חיל אויבים: וזרעות השטף (שם יא. 22) עוזרי מצרים. ועל זרם עברה וחרון אף: ושטף אף (משלי כז. 4).

שוטר, פקיד ממלא מצות ראשי העם ושופטיו. פקידים כאלה עמדו במצרים תחת יד הנוגשים לפקח על עושי המלאכה. ויכו שוטרי בני ישראל אשר שמו עליהם עבדי פרעה. (שמות ה. 14). בחינא ופרס גם היום יארע לפעמים כי שר ופקיד הנושא עליו משרה גבוהה יהיה מוכה גם על חטא קל מידי הפקיד הגבוה ממנו, וגם השני למלך לא ימלט לפעמים ממכת יד בידי אדונו המלך. והדבר הזה לא נחשב לאסון ובושת כי אם לדברים הרגילים למרר לפעמים את חיי האדם. משה העמיד לעמו פקידים כאלה על יד ראשי העם, זקניו ושופטיו. ואקח את ראשי שבטיכם, אנשים חכמים וידועים ואתן אותם.... שרי אלפים ושרי מאות, שרי חמשים ושרי עשרות ושוטרים לשבטיכם (דברים א. 15). ומכל האמור על אדותם במקרא נראה שהיו נכנעים למצות גבוהים עליהם ועושי דברם: זקני העם ושוטריו (במדבר יא. 16). הם היו המדברים מפי הכהן ליוצאי הצבא: ודברו השוטרים אל העם (שם כ. 5). וכן בימי יהושע ואחריו לכל ישראל, לזקניו ולראשיו ולשופטיו ולשוטריו (יהושע כג. 2). ראשי האבות שרי האלפים והמאות ושוטריהם המשרתים את המלך (דהי"א כז. 1). והמשל יאמר על הנמלים המכלכלים את עדתם במישרים בלי נגיד ומצוה: אשר אין להם קצין, שוטר ומושל (משלי י. 7).

שטרי (השין בחירק) שם שר רועי הבקר בשרון אשר למלך דוד. והוא היה מאנשי השרון (דהי"א כז. 29).

שי (השין בפתח), מנחה או מתנה לאיש הראויה לו לפי מעמדו וערכו. שרשו

שוה, כלומר מתנה השוה לו, ערוך לפי מדת כבודו. לך יובילו מלכים שי (תהלים סח. 30).

שוא (השין בשוא) עיין ערך שריה.

שיאון (השין בחירק) עיר בנחלת מטה יששכר בין חפרים ואנחרת (יהושע יט. 19). לפי עדות אייזעביום והירונימוס היתה תכונת העיר הזאת בקרבת הר תבור ה׳ עלי כמיטה משער כי היא העיר הידועה כעת בשם עין־עש־שאין, במרחק שלש פרסאות למזרח העיר נצרת. וחכמים רבים מן התרים את הארץ הסכימו לזה.

שיבה, שתי הוראות לו: 1) שבת (משרש ישב). בשיבתו במחנים (ש״ב יט. 33). 2) תשובת הנעדר (משרש שוב). בשוב ה׳ את שיבת ציון (תהלים קכו. 1). שובה ה׳ את שביתנו (שם 4).

שיזא, אביו של עדינא שהיה הראש לשבט ראובן (דהי״א יא. 42).

שיחה, כמו שוחה, בור, פחת. כרו לפני שיחה (תהלים נז. 7). מספר הרבים משם הזה הוא שיחות (שם קיט. 85).

1) **שיחור.** השם שיחור עם התאר מצרים נזכר בדהי״א (יג. 5) ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים עד לבוא חמת להביא את ארון האלהים מקרית יערים. הפסוק הזה מורה כי שיחור מצרים היה הגבול הדרומי של ארץ ישראל ולבוא חמת היה הגבול הצפוני בימי דוד. במ״א (ח. 65) גם כן נזכרים גבולות הארץ של ארץ ישראל הצפוני והדרומי. אבל שם תחת השם שיחור מצרים נזכר נחל מצרים. ביהושע (יג. 3) בחשבו את המקומות שיהושע לא הספיק לכבוש אותם בחייו חושב את הגבול הדרומי מן השיחור אשר על פני מצרים, והגבול הצפוני בא „עד לבוא חמת" (שם 5). במקומות אחדים אחרים בכה״ק נזכר גם כן נחל מצרים לסמן את הגבול הדרומי של ארץ ישראל: ונסב לכם הגבול מנגב... מעצמונה נחל מצרים (במדבר לד. 5). ביחזקאל (מז. 18, 19) וזה גבול הארץ... ופאת נגב תימנה מתמר עד מי מריבת קדש נחלה (מצרים). בספר יהושע (טו. 4) בחשבו את גבולי נחלת יהודה מזכיר גם כן את נחל מצרים כגבול הדרומי, ונשנה הדבר בפסוק 47. רוב החכמים הסכימו כי נחל מצרים הוא ואדי־על־אריש. וכן תרגם ר׳ סעדיה גאון (עיין ביאור לנתיבות השלום במדבר לד. 5). יונתן תרגם נחלה מצרים — נילוס דמצראי, והוא פלא כי הנהר נילוס עובר תוך ארץ מצרים, ונחל מצרים הוא השיחור השופך את מימיו לים התיכון במקצוע דרומי מערבי של ארץ ישראל. ובמקום אחר נקרא נחל מצרים בשם נחל הערבה, שכן כתיב ולחצו אתכם מלבוא חמת עד נחל הערבה ופירש רש״י שהוא נחל מצרים שהוא במקצוע דרומי מערבי לארץ ישראל.

2) **שיחור,** הוא הנהר הגדול המשקה את כל ארץ מצרים בגאון מימיו והנודע בספרי העמים בשם נילוס. ובכה״ק יקרא לרוב בשם יאור או נהר לבד (ישעיה יא. 15; יט. 5), וזה לעוצם גדלו, כי הוא אחד הנהרים הגדולים אשר בתבל ארצה. מקום מוצא הנהר הגדול והעצום הזה נעלם מעיני המצרים ומעמים אחרים, ולזאת האמינו כי הנהר הזה נמשך ויורד ארצה מצינורות שמים, כאשר יעידו גם שירי הומירוס היוני. אבל זה כמאתים שנה נגלו מעינותיו אל הכמרים היעזואי־טים אשר שלח מלך פורטוגאל אל אביסי־ניה להפיץ שמה את אמונת הנוצרים, והמה מצאו כי יאור מצרים יוצא מבין שני מעינות, ובהתחלתו הוא קטן מאד, אבל מדי לכתו ישתפכו אליו נהרות רבים ועצומים וממימיהם יגאה הלוך וגאה עד אשר ישפוך מימיו בשטף אל ים התיכון.

הנהר הזה נקרא בבה"ק בשם שיחור, מפני כי מימיו עכורים ואינם זכים כמימי נהרות אחרים, כי בשובו אל גדותיו מהשקות את שדמות ארץ מצרים יביא עמו רגבי חול ועפר מעל פני השדמות האלה, והמה יעכירו וישחירו את מימיו, ומטעם הזה יכנו אותו גם היונים בשם „מעלאס" שהוראתו היא כמו השם שיחור בעברית. והנה ירמיהו במליצתו יאמר: ועתה מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור (ירמיה ב. 18), לאמר: למה לך לשתות מים עכורים מנהר מצרים ותמאסי את מימי נהרות ארצך הזכים והצלולים?

שיחור לבנת, הוא שם נהר קטן בצפון ארץ ישראל על גבול נחלת מטה אשר יהושע יט. 26), והצורים יקראוהו בשם נהר בעלוס. הנהר הקטן הזה שופך את מימיו אל תוך ים התיכון קרוב לעכו. ויען כי נחל מצרים שהיה על גבול הדרומי של ארץ ישראל היה נחל הגבול בין מצרים ופאלעסטינא, היה נקרא גם בשם שיחור מצרים. עיין ערך שלפני זה. לכן קראו בני ישראל גם את הנהר בעלוס שהיה על הגבול בין ארץ ישראל וצור גם כן בשם שיחור, והוסיפו לו התאר לבנת מפני שמימיו היו זכים וצלולים. ולדעת ההכם מיכעלים נקרא הנחל בעלום בשם לבנת מפני שמהחול אשר על שפת הנחל ההוא עשו הצורים את הזכוכית הלבנה הנודעת ביקר ערכה.

שיט (השין בפתח והיוד בחירק) מעבר השוחה על פני מים (דאס שווימ-מען). בל תלך בו אני שיט (ישעיה לג. 21).

שילה, עיר בנחלת מטה אפרים (יהושע יח. 1). תמונת המלה הזאת על פי רוב תבוא ש ל ה (השין בחירק והלמד בחולם). שמונה פעמים תבוא תמונתה בבה"ק ש ל ו ושלש פעמים — ש י ל ו. תכונת העיר הזאת מבוארת בספר שופטים (יט. 19) בדיוק גדול ובצמצום יותר מן המורגל. „הנה חג ה' בשלו.... אשר מצפונה לבית אל מזרחה השמש למסלה העולה מבית אל שכמה ומנגב ללבונה". המקום הידוע כיום בשם שעילון, מצויין ומסומן גם כן בשמות ובמקומות המסמנים בספר שופטים את העיר הקדמונה שילה, ולזאת הוא למעלה מכל ספק ששילה הקדמונה היא העיר שעילון, הידועה לנו כיום.

העיר שילה נזכרת בימים הראשונים של קורות ישראל. תכונתה היא בנחלת מטה אפרים מהלך שנים עשר מיל מנגב לשכם. אחרי אשר עזבו בני ישראל את גלגל בימי יהושע הקימו את הארון ואת אהל מועד בשילה, ושם חלק יהושע ונשיאי ישראל את הארץ הכבושה לפניהם לשבטים (עיין יהושע יח. 8, 9, 10). שילה היה המרכז המקודש לעבודת ה' כל ימי שפוט השופטים עד ימי הנביא שמואל (ש"א א—ד). הספור העתיק בספר שופטים (כא. 19) מתאר לפנינו מנהג ישן כי מימים ימימה התאספו בנות שילה ויצאו לחול במחולות לשם קדושה, כמו שעשתה מרים הנביאה עם נשי בני ישראל בעת בקיעת ים סוף, והנשים והעם בעת נעשה העגל. המחולות של בנות שילה כפי הנראה מכותלי הספור לא היה ביום חג כללי של כל העם, כי אם חג מקומי של אנשי העיר או הכפר. מספר ש"א (א—ד) נדע כי הארון בימי עלי עמד בשילה, ונשבה בידי הפלשתים במלחמתם עם בני ישראל. אלקנה היה עולה מדי שנה בשנה מביתו אשר ברמה אל שילה לזבוח שם קרבנות לשם ה'. שמואל הובא בעודנו נער אל עלי הכהן לעמוד לשרת לפני ה' השוכן בשילה. המקום שעמד שם ארון ה' לא היה עוד אהל כי אם בנין מחודר היכל עם

דלתים ומזוזות (עיין ש"א א. 9; ג. 3; 15). מן האמור בספר ש"א בתחלתו נראת ברור כי בימים ההם היתה שילה מרכז דתי לישראל, אבל לא ארכו לו שם הימים ונהרס, כפי שנוכל לשער, על ידי הפלשתים. אחרי חורבן שילה כנראה מן הספור שהרג שאול כהנים רבים בנוב שהיתה נקראת אז בשם עיר הכהנים, התישבו הכהנים בנוב ויסדו שם מרכז דתי (עיין ש"א כב). כפי הנראה הכה חורבן שילה שורש עמוק בלב העם וירמיה הזהיר את העם לשוב ממעשיו הרעים למען לא יחרה אפו בבית ה' בירושלים כאשר עשה למשכן שילה. „לכו נא אל מקומי אשר בשילה אשר שכנתי שמי שם בראשונה, וראו את אשר עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל. יען עשותכם את המעשים האלה.... ועשיתי לבית הזה אשר אתם בוטחים בו.... כאשר עשיתי לשילה (ירמיה ז. 12—14). ולהלן בפרשה כו. 6 מנבא עוד הפעם חורבן הבית אשר בירושלים כי יעשה לו ה' כאשר עשה לשילה. גם המשורר בתהלים (עח. 60) מזכיר חורבן שילה): „שמע אלהים ויתעבר וימאס מאד בישראל, ויטש משכן שילה, אהל שכן באדם". אבל כפי הנראה העיר שילה לא נהרסה, כי אם עוד היתה מיושבת מבני ישראל. מיושבי העיר הזאת היה אחיה השילוני שנבא לירבעם בן נבט כי ימלוך על עשרת השבטים שנקרעו מעל מלכות בית דוד, ואשת ירבעם באה אל הנביא הזה לשאול אותו אם יקום בעלה ירבעם מחליו (מ"א יד. 2—4).

והנה בשלשה מקומות פרט לנו הכתוב שלה אשר בארץ כנען (יהושע כא. 2; כב. 9; שופטים כא. 12). הרד"ק אומר: לא מצאתי טעם להתוספה הזאת, כי ידוע הוא כי שילה היא בארץ כנען. מבקרים אחדים מוכיחים מזה כי כותב הספרים יהושע ושופטים לא היה מארץ כנען. ויש מהם משערים כי היתה עוד עיר בשם שילה בארץ הגלעד. אבל החכם איינהאָרן מבאר הדבר באופן פשוט מאד. לדעתו הוסיף הסופר ההוספה הזאת מפני שקודם לזה הזכיר שבעיר יבש אשר בגלעד נמצאו ארבע מאות בתולות לכן אמר אחרי כן שהביאו את הנערות האלו אל המחנה אשר בארץ כנען. וכן כאשר סיים ביהושע פרשה כ, בהערים אשר הקדישו בעבר הירדן מזרחה לערי מקלט, הזכיר בפרשה כא שדברו הלוים אל אלעזר הכהן וגו' בשילה בארץ כנען. וכן ביהושע פ' כב, וישובו.... משילה אשר בארץ כנען ללכת אל ארץ הגלעד. והוא מאמר הפכי לארץ הגלעד. ויש שממתיקים עוד הסמן „אשר בארץ כנען" בטעם אחר. הנה מצינו גם בבית אל סימן לוז הוא בית אל להבדיל בין קודש לחול, כי מצינו שעובדי הבעל קראו לבתי אליליהם בית אל, כמו בית אל ברית, כן יש לשער שבני דן קראו בשם שילה את פסל מיכה שהקימו בליש, שהיה להם במקום שילה, כמו שמרמז לזה הפסוק: „וישימו להם את פסל מיכה כל ימי היות בית האלהים בשילה (שופטים כח. 31), ויען כי ליש היה כמעט מחוץ לגבול ארץ כנען צפונה, ושילה בתוך ארץ כנען, לכן מתואר אשר בארץ כנען. אבל ביאורו של אייכהאָרן יותר מחוור.

בביאור הפסוק: לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבוא שילה ולו יקהת עמים, נתקשו מפרשים רבים מעמנו ומחכמי הנוצרים, והיה להם לענין רב לענות בו. ונביא איזה מהם. חכמי התלמוד (סנהדרין ה; הוריות יא) ומדרש רבה ורש"י מפרשים: שבט ומחוקק על הסנהדרין וראשי גליות שבבבל והנשיאים שבארץ ישראל, כלומר שאף

אחר שפסקה מלכות מישראל, או שבאת הממלכה בידי בית חשמונאי, או בית תורדוס וגם אחר חורבן בית שני נשאר קצת שלטון ליהודה, עד כי יבוא שילה, מפרשים: זה מלך המשיח. ומבארים שילה כמו שי לו שיובל שי לו, כלומר גם מלך המשיח ממנו יצא. וכן פירש הראב"ע והרלב"ג והרמב"ן. הראב"ע מביא עוד פירוש בשם אחרים: עד כי יבוא שילה, מלשון ובא השמש, כלומר עד אשר יבוא קץ למשכן שילה, כמו שכתוב ויטש משכן שילה ויבחר בדוד עבדו, ואז לו יקהת עמים, כי היו עמים רבים תחת יד דוד ושלמה. הרשב"ם ועוד איזה מבארים: עד כי יבוא יהודה לשילה, ואליו יתקבצו השבטים להמליך את רחבעם ואז יסור שבט מיהודה כי ימלוך רחבעם על עשרת השבטים, ולו, כלומר לירבעם, יקהת עמים. הביאור הזה הוא נגד המציאות, כי לשכם באו יהודה וישראל להמליך את רחבעם, והמליכו את ירבעם על עשרת השבטים (עיין מ"א יב. 1 ובדהי"ב י). ולבד זאת הלא ברכה כזאת קללה תחשב לו. אבל הביאור היותר מתקבל על הלב הוא ביאורו של שד"ל: לא יסור שבט מיהודה — שרביט מלוכה, ומחוקק — מקל ממשלה מבין רגליו — כך היה מנהג מלכי קדם, שהיה המלך יושב על כסא רם, ותחת רגליו הדום ובין רגליו מקל הממשלה (סצעפ־טער). לא יסור — לא יחדל ויפסוק, כמו לא תסור מעליו אולתו (משלי כז. 22), כלומר לא יפסוק שבט מיהודה, עד כי — לא מצאנו מלות אלה להוראת הזמן אלא להפלגת השיעור, כמו וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד, אבל להוראת חזמן אומרים עד אשר, כמו עד אשר תשוב כמת אחיך, שהוא עד העת שתשוב אף אחיך ממך, עד אשר אם שאו ערים מאין יושב, עד כי יבוא שילה, שם עיר, שם חפ"ל יהושע גורל לישראל וחלק לחם את הארץ ושם השכינו את אחל מועד (יהושע יא). ואולי לשון זה של יעקב שנשאר להם בקבלה ושנכתב בתורה היה הסבה שבחר יהושע בשילה לתת שם את אהל מועד ולהפיל שם גורל לחלוקת הארץ, והטעם — יהודה כל כך יהיה חשוב ונכבד באחיו כי גם אחר שיבוא ישראל לשילה ויחלקו את הארץ בגורל ואין איש יאחז בנחלתו עדיין יהיו כל השבטים נשמעים לו ומכבדים אותו, כמו שמצינו: יהודה יעלה (שופטים א. 2). לא הבאתי בזה אף אחד מביאורי חכמי הנוצרים, כי כמעט כלם משתדלים להעלות פילא בקופא דמחטא להראות כי יעקב בברכתו זאת כיון למשיחם ישוע, ואין נפש יהודי נוחה מביאורים כאלה.

שילוני. שם היחס, מעיר שילה. אחיה השלוני (מ"א יא. 29). אולם האמור בצאצאי יהודה: ומן השלוני — עשיה הבכור (דהי"א ט. 5) הוראתו מבני שלה בן יהודה.

שימון, שם ראש משפחה אחת למטה יהודה (דהי"א ד. 20).

שין (השין בפתח והיוד בחירק), מי הכליות, מי רגלים. ולשתות את שיניהם (השין בצירה) (ישעיה לו. 12), כן הוא הכתיב אולם הקרי לתקון הלשון הוא מימי רגליהם.

שיר. שירי הנבואה ורוח הקודש אינם שקולים ונמנים על מספר מיוחד מהתנועות וערך קצוב לארכם וקצורם כמעשה השירים בלשון יון ורומי או על משקל יתדות ותנועות עם התדמות ההברות בסופי החרוזים הנהוגות אצלינו כיום בלה"ק. כי אין בכל זה יתרון ומעלה כי אם נעימות ההברה לשמע אזן בלבד. ולכן בהרו קדמונינו במעלה יותר נכבדה לשיריהם, והיא לסדר הענינים והמאמרים

על אופן נאה ומכוון אל התכלית אשר ירצו בהשיר, כדי שיכנסו הדברים לא באזן השומע לבד כי אם ישארו חרותים על לוח לבו, להוליד בו שמחה או עצב, מורך או בטחון, פחד או תקוה, אהבה או שנאה, כפי הנאות אל הכוונה, ולקבוע בתוכו המדות הנכבדות כדרבונות ומסמרות נטועים יחד שלא תמוט.

וכדי לכונן את דברי השיר אל התכלית הנרצה נתחו את כל דבור ודבור לנתחיו וחלקוהו למאמרים קצרים שוים כמעט בכמותם עד שלא תמצא להם במאמר אחד יותר מארבע תיבות או פחות משתי תיבות. (מלה קטנה המוקפת לאחריה אינה מן המנין). ורובם הם של שלש תיבות. ועשו זה לשתי סבות: 1) כי בהיות המאמרים קצרים יתרבו מקומות המנוחה וההפסקה, וברבוי המנוחות יש תועלת רב לעורר הכוונה ולחזקה בלב, וכן יועיל לזכרון, כי המאמר הקצר קל לשמרו על פה ולהיות שנון ורגיל בו כל הימים. 2) תועלת הנגון, שאם ישירו מאמר ארוך בקול ויתלוה אליו הזמרה בכלי שיר תשחית הכוונה ולא תובן להשומע, כי אם בקושי גדול, מה שאין כן במאמר קצר. ועוד שהיה מדרכם לחלק את השיר בין שתי או שלש כתות ולזה מההכרח לחלק את השיר לחלקים קטנים, פעם ינגנו ויענו בהם אלו נגד אלו ופעם ישוררו במקהלות ויענו כלם כאחד בקולות מתחלפים אלו יעלו ואלו ירדו בקול, ומזה תולד ערבות נפלאה, ואם תצמד לעריבת האזן גם עריבת הענין על ידי המאמרים הקצרים והמלאים חן ויופי יחוקו המאמרים על לוח הלב ויעשו פעולתם הדרושה לחפץ הנפש.

הרב ר' עזריה מן האדומים אומר בענין הזה כדברים האלה: לבי אומר לי כי יש בלי ספק מדות וערכים לשירי הקודש, אבל אינן נתלות במספר התנועות, אבל ערכיהם ומדותיהם הם במספר הענינים וחלקיהם מנושא ונשוא; יש אשר יהיה המאמר בעל שתי מדות ועם המאמר השני הדבוק בו ונצמד אליו תהיינה ארבע מדות כמו בשירת הים:

ימינך ה' נאדרי בכח
ימינך ה' תרעץ אויב
אמר אויב ארדוף אשיג
אחלק שלל תמלאמו נפשי
אריק חרבי תורישמו ידי

ולעומת זה שירת האזינו היא של שלש שלש מדות, שהן שש בחבור הנצמד:

האזינו השמים ואדברה
ותשמע הארץ אמרי־פי
יערוף כמטר לקחי
תזל כטל אמרתי
כשעירים עלי דשא
וכרביבים עלי עשב.

ולפעמים בשירה אחת יהיו שני מיני המדות האלה יחד, כמו:

וברוח אפיך נערמו מים
נצבו כמו נד נוזלים
קפאו תהומות בלב־ים.
לססתי ברכבי פרעה
דמיתיך רעיתי
נאוו לחייך בתורים
צוארך בחרוזים
ידיו גלילי זהב
ממולאים בתרשיש
מעיו עשת שן
מעולפת ספירים.

בתלמוד (סוטה כז) נחלקו רבותינו כיצד שרו על הים. יש אומר: משה אמר אשירה לה' וישראל ענו אחריו אשירה לה'; משה אמר כי גאה גאה, וישראל ענו אשירה לה', ויש אומר כי ענו ישראל אחרי משה כל מה שאמר כקטן המקריא את ההלל: משה אמר אשירה לה' וישראל אמרו אשירה לה', משה אמר כי גאה גאה,

וישראל אמרו כי גאה גאה. ר' נחמיה אומר כסופר הפורס על שמע בבית הכנסת. משה אמר אז ישיר ישראל (כן היא הנוסחא בתוספות שם) וישראל אמרו אשירה לה' משה אמר עזי וזמרת יה וישראל אמרו זה אלי ואנוהו, משה אמר ה' איש מלחמה, וישראל אמרו ה' שמו. ובמכילתא אמרו: ר' אליעזר בן תדאי אומר, משה היה פותח בדבריו תחלה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו. משה היה פותח ואומר אשירה לה' כי גאה גאה וישראל אומר סוס ורוכבו רמה בים, משה אמר עזי וזמרת יה, וישראל עונין אחריו ויהי לי לישועה, משה היה פותח ה' איש מלחמה וישראל עונין אחריו וגומרין ה' איש מלחמה ה' שמו. ויתכן שגם הלוים המשוררים בבית המקדש למחלקותם שרו על הדרך הזה. בכל מקום שיש כפלת ענין בפסוק שרו כדברי ר' נחמיה כסופר הפורס על שמע, ובמקום שאין כפלת ענין מפורש כפלו כל פסוק ופסוק כקטן המקרא את ההלל, כאשר אנו נוהגין במזמור מן המצר לכפול את הפסוקים שיש בהם כפלת ענין והוא מפסוק נא עד סוף המזמור. ואולי נקבע המנהג הזה לזכר מה שנעשה במקדש. (עיין בנתיבות השלום בהערה לשירת הים).

שיר השירים, הוא שם ספר אחד מכתבי הקודש. הוראת השם הזה לדעת הראב"ע והרד"ק היא: שיר אחד מהשירים הרבים שכתב שלמה המלך. אבל לדעת רבותינו הוראתו — שיר המעולה והמצוין שבכל שירי כה"ק, כמו שנראה ברור מלשון המשנה (ידים פ"ג מ"ה): אמר רבי עקיבא חס ושלום לא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא תטמא את הידים שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל, שכל הכתובים (החלק השלישי מתנ"ך הנקרא בשם כתובים) קודש ושיר השירים קודש קדשים.... מדברי המשנה הזאת אנו למדים כי לא כל הדעות היו שוות בענין הקדושה של שיר השירים, ובאמת פשטי הדברים של המגילה הזאת אינם מורים על שום קדושה, והמאמינים בקדושתה היו מוכרחים להכנים רעיון חדש וכוונה חדשה בהמלות באופן שיתאימו עם החלטתם שהשיר הזה הוא קודש קדשים, וראוי הוא לבוא בקהל כתבי הקודש. לדעתם כל מה שנמצא בשיר הזה מאהבה חומרית בין בחור ובתולה, מיופי גופותיהם וכדומה, הכוונה בזה אהבה עילאה, אהבה קדושה בין ישראל ואלהיו. רעיון כזה נמצא כבר בכתבי הקודש, וביחוד בנבואות הנביא הושע, יחוס עם ישראל לאלהיו ויחוס אלהים לעמו הוא כיחוס איש לאשתו ואשה לבעל נעורית.

ההשקפה הזאת על תכן מגלת שיר השירים הועילה הרבה כי המגלה הזאת נתקבלה לבית התפלה לקרותה בצבור כחלק מעבודת ה', וביחד עם שיר השירים נתקבלו גם יתר המגלות לבתי תפלות ישראל לקרות בהם בחגים שונים. תכן כל מגלה היה לו שייכות עם תכנו של החג שבזמנו קראו את המגלה שנתקבלה לקריאה. ובחג הפסח קבעו לקרות בבית הכנסת מגלת שיר השירים לזכר הברית שכרת ה' עם בני ישראל שהוא יהיה להם לאלהים והמה יהיו לו לעם סגולה מכל העמים. ובכן התחזקה בזה האמונה כי ה' הוא הדוד, וכנסת ישראל היא הרעיה אהובהו. הרעיון הוא בולט בדברי הנביאים: (הושע) — ריבו באמכם ריבו, כי היא לא אשתי ואנכי לא אישה...... ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה..... והיה ביום ההוא תקראי לי אישי, ולא תקראי לי בעלי.... וארשתיך לי לעולם, וארשתיך לי בצדק

ובמשפט ובחסד וברחמים, וארשתיך לי באמונת וידעת את ה׳. (ירמיה) — כה אמר ה׳, זכרתי לך חסד נעוריך, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה.... הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד..... ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאום ה׳? (ב, ג). (יחזקאל טז) — ואעבור עליך, ואראך והנה עתך עת דודים ואפרוש כנפי עליך.... ואשבע לך ואבוא בברית אתך נאום ה׳, ותהיי לי.... (ישעיה נ, נד) — כה אמר ה׳: איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה.... אל תיראי כי לא תבושי.... כי בושת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד, כי בועליך עושיך ה׳ צבאות שמו.... כי כאשה עזובה ועצובת רוח קראך ה׳, ואשת נעורים כי תמאס אמר אלהיך.... אבל פרטי הדברים בדברי האהבה שבין הדוד ורעיתו בשיר השירים קשה היה גם להראשונים למצוא ענינים מקבילים בדברי הברית שכרת ה׳ עם בני ישראל, ולכן, לפי עדות הירוני־מוס ואריגענעס, אסרו היהודים לבניהם לקרות במגלת שיר השירים עד מלאת להם שלשים שנה, כשיגיע כח הבנתם בענין הזה למדרגה גבוהה, הזמן הנדרש ללוים לבוא לצבוא צבא בעבודת ה׳ באהל מועד (עיין במדבר ד. 3).

גם המבארים מחכמי הנוצרים הלכו בעקבות היהודים לבאר ספר שיר השירים בתור שיחה בין עם ישראל ובין אלהיו. בדרך הזה הלכו כל המבארים הנוצרים עד ימי הריפורמציון. אך המה הליטו בזה כוונה מתאימה לאמונתם ודתם כדרכם תמיד בביאוריהם לכתבי הקודש.

אבל רבים מהמבארים אין רוחם נוחה מביאור המגלה הזאת בדרך משל, (אלעגאריש), ונוטים לבאר אותה כי היא כתובה בסגנון „דרמה“. כי כמעט כלה היא מעין שיחה בין אוהב ואהובתו, בין איש ואשתו, ואהבה אמתית כזאת היא היסוד לטהרת המשפחה בישראל, ומים רבים לא יוכלו לכבות אותה, ואם יתן איש את כל הון ביתו באהבה לא יועיל לו להפריד בין הדבקים, כי לפי רוח התורה המה גוף אחד, ואהבה היא שלהבת יה, ובגלל זאת שכינה שרויה ביניהם, כי מאת ה׳ היא, ויען כי טהרת המשפחה היא היסוד להצלחת עם ישראל, כי המשפחה היא חלק מהעם, ולזאת קדושה היא בעיני כל העם, לכן נתנו רבותינו מקום חשוב למגלה הזאת בתוך שאר כתבי הקודש.

החכמים המצויינים בגרמניה, הער־דער וגעטהע, מחליטים, כי מגלת שיר השירים היא קבוצת שירים שונים, שהיה מנהג היהודים לשיר במשתה החתונות. מנהג הקדמונים היה להושיב את החתן ואת הכלה על בימה גבוהה מעולפת ביריעות יפות (שה״ש ג. 10), כל שבעת ימי המשתה היו יושבים על הבימה הזאת. החתן מכונה בשם מלך, והכלה — בשם מלכה, והבימה היא להם כס המלוכה. שבעת ימי המשתה ידועים בשם שבוע של המלך. גם אכר פשוט או רועה צאן היה נקוב בשם מלך. המלות: הביאני המלך חדריו (א. 4), הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה, איכה תרביץ בצהרים (שם 7) מכוונים אל החתן הדומה למלך שבאמת הוא אכר פשוט או רועה צאן. ואף המשוררים והמנגנים בשבוע הראשון של חתונתו יקבוהו בשם מלך, ובכח דמיונם יכנו אותו בשם המלך היותר מצויין בקורות ישראל, הוא המלך שלמה, ועטרת הפרחים על ראש החתן האכר או הרועה היא להמשוררים והמנגנים העטרה שעטרה לו אמו של שלמה ביום חתונתו וביום שמחת לבו (ג. 11). הרעיה הענית

מתוארת בעת שבתה על הבימה של קרשים פשוטים כמו הארמון של שלמה שבו ששים מלכות, שמונים פלגשים ועלמות אין מספר (ו. 8).

ובנוגע להמלכה המדומה בחרו באשה היותר מצויינה ויפיפיה בקורות ישראל היא אבישג השונמית, וכנו את הרעיה העניה בשם השונמית או השולמית ובכן נתעלה בדמיון המשוררים העלמה העניה, העובדת בכרמים וחשך משחור תארה מחום השמש, למדרגת היפה בנשים, למדרגת שונמית או שולמית. החודש אדר מצויין בסוריא וארץ ישראל באוירו הצח ומצוחצח מכל שאר חדשי השנה, הסתו עבר הגשם חלף הלך לו, הנצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארץ, בכל הכרמים ירונן ירועע, ולזאת החודש הזה הוא יותר מסוגל לעורר בלב האדם רגשי אהבה להטבע בכלל וגם להאדם בפרט. ובגלל זאת תבואנה החתונות על פי רוב בחודש אדר. — אבל החכמים האלה לא שמו אל לבם לבאר מדוע נתנו רבותינו חכמי ישראל מקום חשוב למגלת שיר השירים בין כתבי הקודש? ואף אם נחפוץ לישב בדוחק את השאלה הזאת לדעת החכמים מאומות העולם בענין הזה, נוכל לשער כי ענין החתונה בעצמו היה דבר קדוש בעיני חכמי ישראל, כמו שאמר הנביא: כי ה' העיד בינך ובין אשת נעוריך (מלאכי ב. 18), שמזה נראה שהקשר בין איש ואשה הוא דבר רצוי וקדוש בעיני ה'. ולזאת אמר הראב"ע: חלילה וחלילה להיות שיר השירים בדברי חשק, כי אם על דרך משל, ולולי גדל מעלתו לא נכתב בסוד כתבי הקודש ואין עליו מחלוקת. וגם במדרש שה"ש רבה כתוב: אל יהי המשל הזה קל בעיניך, שעל ידי המשל הזה אדם יכול לעמוד בדברי תורת.

על דבר מחברו של שיר השירים וזמן חבורו הדעות מחולקות. אבל אין אחת מהן שתתישב על דעתנו ותרגיע את רוחנו. בתלמוד מחליטים: חזקיה וסיעתו כתבו שיר השירים (ב"ב יד). הנה כי כן נראה ברור מזה, כי אף שבתחלת הספר נאמר: שיר השירים אשר ל ש ל מ ה, בכל זאת לא נמנעו חכמינו להחליט כי לא שלמה כתבו כי אם אנשי חזקיה. ולדעת רש"י שכל שלמה האמור בשיר השירים הוא קודש, כי יובן בו: „מלך שהשלום שלו", עוד יותר רחוק לאמר כי שלמה היה מחברו כי לא נאוה לחכם כמוהו לכנות את עצמו בשם ה', כי מי איכא חברותא כלפי שמיא?

גם להבין תכן המגלה הזאת ולפרשה כראוי הוא ענין קשה לענות בו. המבארים את הספר בדרך משל לא יקשה להם למצוא נמשל דומה למשל, אם לא בריות, לכל הפחות ימצאו אופן לישבו בדוחק. אבל לבעלי הפשט אין שום אפשרות לישבו באופן נאות שיהיה כלו מקשה אחד בתחלתו עד סופו, ולכן נתחו את תוכנו לנתחים מקוטעים בלי ראשית ובלי תכלית, כמו השיר אחות לנו קטנה, הוא בלי ראש ובלי סוף, אחזו לנו שועלים קטנים, כרם היה לשלמה בבעל המון, היושבת בגנים, — כלם המה לדעתם פרורים מקוטעים של שירים שלמים. אבל מה היה בדעת העורך לחברם אל ספר אחד, ואיזה ענין מוסרי, מדותי או מדעי נוכל ללמוד מהם? — הוא דבר נסתר ונעלם ממנו.

שיר המעלות עיין ערך תהלים.

שיש (השין בפתח והיוד בחירק), שם אבן שמשתמשים בה לפאר וליפות את הבנינים. בספר דהי"א (כט. 2) מסופר כי דוד הכין הדברים הנחוצים לבנין בית המקדש בירושלים וביניהם אבני שיש לרוב. האבן הזאת נמצאת בצבעים שונים,

לבן, אדמדם, ירקרק ושחור. לפי אשר יספר יאָזעפוס (קדמוניות ח. ג. 2) היה בית המקדש שבנה שלמה מאבני שיש לבן שהכינו אותן בהר לבנון. במגלת אסתר מסופר כי בארמון המלך אחשורוש אשר בשושן הבירה היו עמודי שיש מהודרים ויפים מאד, וגם רצפת הארמון היתה מאבנים יקרות שונות, וגם מאבני שיש (אסתר א. 6). במגלת שיר השירים מדמה השולמית את רגלי אהובה ושוקיו לעמודי שיש (שה"ש ה. 15). מכל זה נראה שאבן שיש היתה אבן חשובה מאד והשתמשו ליפות בה ארמנות מלכים והיכלי תפארה של בתי התפלת.

שישא עיין ערך שריה 1).

שישק מלך מצרים. הוא הנודע בספרות מצרים בשם שישנק הראשון מן הדינסטיה העשרים ושתים, הנקובה גם כן בשם „בובאסטים", ממשפחה חשובה מאד בלוב. אבי אביו נשא לו לאשה בת מלך מהדינסטיה העשרים ואחת הנקובה בשם „טאניט", ומאנעטהא הכהן המצרי יכנה את הדינסטיה של שישק בשם „בובאסטים". בשנת העשרים ואחת לימי חייו החל לבנות לו ארמון מלוכה אצל ההיכל המצויין של קארנאק, ואצל הארמון צוה לעשות סמל תמונתו עומד ומקריב תמונות שונות מערים הנלכדות על ידו בארץ ישראל. הערים האלה נקובות בשמות על המצבה הזאת. בין הערים האלה נזכרות: רבת, מחנים, ועוד ערים אחרות מיהודה. בכה"ק (מ"א יד. 25) מסופר כי שישק עלה על ארץ יהודה, ואת ממשלת ירבעם לא נגע לרעה. משערים כי לב שישק היה טוב לירבעם שגר במצרים שנים אחדות והיה אהוב בעיני מלכי מצרים. אבל באמת אין אנו מוכרחים לביאור הזה, כי ממקום אחר הננו יודעים כי מימי רעמסס השלישי אין גם אחד ממלכי מצרים אשר הביאו את עצמם בסכנה לשלוח חיל צבא גדול לארץ ישראל דרך המדבר הגדול המבדיל בין מצרים ובין ארץ ישראל. גם המלכים תרהקה ופסאמע־טיק לא הרהיבו בנפשם עוז לעשות זאת, ואף פרעה נכה היה האחד שהביא את עצמו בסכנה להבקיע בפנים ארץ ישראל.

מן המסופר בכה"ק (מ"א יד) נדע על אדות שישק, כי בשנה החמשית למלכות רחבעם עלה מלך מצרים זה על ירושלים ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך ואת כל מגיני הזהב אשר עשה שלמה. ראוי להעיר כי שישק אינו מתֹואר בכה"ק בתואר פרעה כי אם שישק מלך מצרים. ועיין וו. מאקס מיללער בספרו אזיה ואירופה צד 166, שטאַדע געשיכטע חלק א. צד 353.

שית (השין בחירק). אחורי אדם למושבו (געזעס). יעטף שית חמס למו (תהלים עג. 6), כי האחורים של החומסים יהיו שמנים ועבים כאלו הם עטופים בחמס שחמסו מבני אדם. והנה אשה לקראתו שית זונה (משלי ז. 10) עם אחורים של זונה, שבהם הנה ממשיכות את לב הגברים לרדוף אחריהן.

שית (השין בפתח), סבכי חרול, קוץ ודרדר (דאָרנגעשטריפ), רגיל אך בספר ישעיה. ועלה שמיר ושית (ישעיה ה. 6), וכל ההרים אשר במעדר יעדרון לא תבוא שמה יראת שמיר ושית, והיה למשלח שור ולמרמס שה (שם ז. 25), כי על ההרים אשר יעבוד האדם אדמתו ביגיע כפיו, לא יבוא הפחד, פן יצמיחו לו שמיר ושית, כי גם שור ושה ימצאו שם מרעה להם. שיתו ושמירו (שם י. 17). הוא כנוי בוז וקלון לצעירי צבא מלך אשור, ואולם את אדירי הצבא יכנה הנביא הזה (18) כבוד יערו וכרמילו.

שך (השין בפתח) משורש שכך, דממה, דומיה. כשך יקושים (ירמיה ה. 26) כשקט הקושים בארבם לצוד עוף.

שכבה (השין בשוא והכף בקמץ), מפל, רדת. שכבת הטל (שמות טז. 13, 14) תרגומו נחתת טלא. ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע (ויקרא טו. 16), ואשה כי ישכב איש אותה שכבת זרע (שם 18).

שכבת (השין בשוא והכף בחולם) ענינו כמו הערך שכבה שלפני זה. ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע (ויקרא יח. 20), ויתן איש בך את שכבתו (במדבר ה. 20).

שכול (השין בשוא והואו בחולם), אבדן פרי בטן. שכול ואלמון (ישעיה מז. 9), לא אשב אלמנה ולא אדע שכול (שם 8). ונמלץ לענין יגון באין מנחם, שכול לנפשי (תהלים לה. 12).

שכול (השין בפתח והואו במלאפום) שם תואר, אובד בניו. דוב שכול (משלי יז. 12) המתרעם בזעף אף על כל הבא לקראתו. ברחלים: ושכולה אין בהם (שה"ש ו. 6), לא תלד גם אחת פרי בטן מת מרחם. באדם: ותהיינה נשיהם שכולות ואלמנות (ירמיה יח. 21).

שכולים (השין בחירק), אבדן פרי בטן. מצב האדם הנשאר גלמוד מבניו, בני שכוליך (ישעיה מט. 20), שנגלו ממך לארץ אויב.

שכור (השין בחירק והואו בחולם), שם התואר, הלום יין ושכר. — ענין השכרון היה ידוע במין האנושי כבר בימים הקדמונים מאד. כבר על נח מסופר כי נטע כרם וישת מן היין וישכר. השכרות היתה ידועה למדה רעה ונמבזה מאד, כי היא שוללת ממנו את שכלו, מבטלת את חושיו, והוא כעבר ובטל מן העולם, הוא איננו יודע מה הוא מדבר ואינו מבין מה שאחרים מדברים, הוא רואה ואינו מבין מה שהוא רואה, שומע ואינו מרגיש, במצב השכרון הוא גרוע מבעל חי היותר נמוך במדרגת היצורים. כה"ק מדברים במקומות רבים בגנות השכרות. בספר בן סירא כתוב: בסובאי יין אל יהי חלקך, כי עצומים כל הרוגיו. היין יחיה נפש אדם אם במשורה ישתה, אך הלומי יין מה חייהם? מרבה לשתות, מרבה מרורות וזדון ומצה יגרה. כי משתולל ומשתגע עד כלות כחו ושארו וגוו למהלומות יקרא (בן סירא לא. 28 — 33). מכל זה נראה כי מדת השכרות היה חזון נפרץ מאד בזמן כה"ק, ומזה התפשטו הנזירים ובני הרכבים, ואזהרה לכהנים לשתות יין.

מכל המקומות המדברים בגנות השכרות בכה"ק נראה ברור כי ענין השכרות היה מצוי על פי רוב בין העשירים ובעלי ההון. ולעומת זה בזמנים שאחר כה"ק המדה הרעה הזאת מצויה יותר בין העניים. והסבה לזה היא שבימים הקדמונים מחיר משקאות חריפים היה גבוה מאד, ולא היתה אפשרות לאיש עני להשיג בעד מחיר נמוך משקה חריף עד כדי לשברה. מה שאין כן בזמן מאוחר וביחוד בשתי מאות שנים האחרונות שאופן עשיית משקאות חריפים איננו דורש הוצאה יתירה, ובכסף מעט הנקל להשיג משקה חריף כדי לשכרה.

שכח (השין בקמץ והכף בצירה), שם תואר, עוזב מלבו. השכחים את הר קדשי (ישעיה סה. 11), שכחי אלהים (תהלים ט. 18).

שכינה. השם הזה לא נזכר בכתבי הקדש ונתחדש אחר זמן חתימת הספרים האלה. השם הזה הונח למושג איזה דבר נעלם מעיני בשר הממלא מקום היוצר באיזה מקום, ואז יאמרו כי השכינה

שורה במקום הזה. היהודי מאמונתו החזקה בעיקר אחדות נמצא, שתוארו המצויין הוא אין סוף, לא יכול לצייר לו במחשבה איזה התקרבות בין האדם ליוצרו וקונו, כי תהום נורא מבדיל ביניהם, ויברא לו מעברה או גשר, דרך בו יעבור את התהום הנורא המבדיל בין האדם ובין האין סוף, והגשר הזה הוא נמצא רוחני הממלא מקומו של האין סוף, והוא הדבר אשר יכנהו בשם ש כ י נ ה. ולפי זה השכינה היא מושג אלהות אבל לא אלות.

בכה"ק נזכר פעמים רבות הבטוי: „כבוד ה'", והתרגום איננו מעתיקו במלת שכינתא דה', כדרכו לתרגם שם ה'. כן הננו מוצאים כי יעתיק את תבת ה' בפסוק ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה (ישעיה ס. 2) במלת שכינתה, ואת המלה כבודו במלת „יקרא". וזה כי לדעת התרגום השם שכינה הוא העתקת שם ה', במקום אשר כה"ק מספרים כי כבוד ה' שוכן באיזה מקום מוגבל ישתמש התרגום במלת שכינתא, כמו: יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם (בראשית ט. 27) תרגם אנקלוס: יפתי ה' ליפת וישרי ש כ י נ ת י ה במשכנא דשם; ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה. 8) — ויעבדון קדמי מקדשא ואשרי ש כ י נ ת י ביניהן; ושכנתי בתוך בני ישראל (שם כט. 45) תרגם ואשרי ש כ נ ת י בגו בני ישראל; וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם (שם 46) יתרגם לאשראה ש כ נ ת י ביניהון. וכן הדבר בכל המקומות שמדובר בהם ממציאות ה' באיזה מקום יתרגמו המתרגמים שם ה' בשם שכינה, כאלו רק השכינה תוכל לשכון באיזה מקום ולא ה'. אם באיזה מקום בכה"ק ידובר ממציאות ה' בשמים יתרגמו התרגומים שכינתא דה', כי באמת לפי מושג היהודי מהבורא שהוא אין סוף, גם השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו. מכל זה נראה כי לפי דעת בעלי התרגומים השכינה איננה ה' כי אם ממלאה מקומו.

אבל מקומות אחדים בכה"ק מוכיחים לדעת, כי ההשערה הזאת בענין השכינה איננה נכונה, כי המקומות האלה מורים כי לדעת התרגום השכינה היא ה' בעצמו ולא מין אמצעי. כי כאשר אמר ה' אל משה אחר מעשה העגל: הנה מלאכי ילך לפניך ומשה אמר לה' אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, מעתיק אונקלוס, אם לית שכינתא מהלכא בינגא (שמות לב. 34), שמזה נראה כי אונקלוס סובר כי השכינה היא ה' בעצמו. ובמקום אחר (שמות לד. 9) כאשר בקש משה מה': ילך נא אדני בקרבנו, מעתיק אונקלוס: תהך כען שכינתא דה' ביננא. בעלי הקבלה מחליטים, כי השכינה היא אמצעי בין ה' ובין האדם. וזהו ענינו של תפלת „לשם יחוד" שתקנו המקובלים לאמר טרם עשית כל מצוה.

גם בתלמוד הדעות על אדות מהות השכינה מחולקות. ר' אבהו אמר שכינה במערב, בקדש הקדשים. ובכן היא מין אמצעי בין אדם למקום. אבל רוב החכמים מחזיקים בדעה כי היא בכל מקום, כי מלא כל הארץ כבודו. ולפי זה השכינה היא הקב"ה בעצמו, ולזאת החליטו חכמים רבים מבני ישראל כי השכינה מעולם לא התרחקה מעם ישראל, וכל מקום שגלו היתה שכינה עמהם, ולא כמו שאמרו (יומא ט:) כי בבית שני לא היתה שכינה מצויה, מפני שבני ישראל היו אז תחת ממשלת פרס שהיו מבני יפת, והתורה אמרה: יפת אלהים ליפת ו י ש כ ו ן באהלי שם, ולא באהלי יפת, המה הפרסיים.

1) **שכם** (חשין בשוא), בין הכתפים מתחת לעורף. וישימו על שכם שניהם (בראשית ט. 23), כתפי משכמי תפול (איוב לא. 22). כתף היא ראש הזרוע; בהעברה נאמר על נושא משרה ופקודה: ונתתי מפתח בית דוד על שכמו (ישעיה כב. 22). ולכן נאמר על הנושאים עול מלכות שמים בלב אחד — לעבדו שכם אחד (צפניה ג. 9). בהפנותו שכמו ללכת (ש"א י. 9) ענינו בהפנותו ערפו, וכן תשיתמו שכם (תהלים כא. 13) תפנה אותם עורף לברוח, וכמו ואויבי נתת לי עורף (שם יח. 41).

2) **שכם**, חבל ארץ. ואני נתתי לך שכם אחד (בראשית מח. 22) כרגיל בלשון: כתף מואב, כתף יריחו (יחזקאל כה. 9; יהושע יח. 12).

3) **שכם**, שם עיר בנחלת מטה אפרים לרגלי הר גריזים מול הר עיבל (שופטים ט. 17). בנוגע להשם שכם יש שתי השערות. לדעת אייזעביוס הוא על שם נשיא הארץ שכם בן חמור החוי (בראשית לג. 18, 19). אולם אחרים משערים כי נשיא הארץ נקרא שכם על שו העיר שכם שהוראתו חבל הארץ כמין שכם בין הר גריזים להר עיבל והמבדיל בין מי הים התיכון ובין מי הים המלח. אייזעביוס והירונימוס משערים כי שם העיר שכם היה לפנים שלם, ונשענים על הכתוב ויבוא יעקב שלם עיר שכם (שם 18), וכן היא דעת הרשב"ם. אבל אונקלוס ויונתן תרגמו המלה „שלם" כמו שפירש רש"י: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו.

תכונת העיר שכם היתה למערב הירדן בנחלת מטה אפרים, בקרבת העיר דותן. כעת משערים כי העיר נהרסה במלחמת היהודים ונבנתה מחדש על ידי וועספאס־יאן שהסב את שמה לשם נעאפולים. כאשר בא אברהם לארץ כנען עבר את הארץ ובא עד מקום שכם ויבן שם מזבח לה' (שם יב. 6, 7). מן המלות מקום שכם יש משערים כי העיר שכם עוד לא נבנתה אז, אבל השערתם איננה נכונה, כי מצינו שגם עיר נושבת מבני אדם תכונה לפעמים בשם מקום, כמו: ויאמרו האנשים אל לוט: עוד מי לך פה חתן ובניך ובנותיך הוצא מן המקום (סדום) (שם יט. 12), ועוד: (שם יח 24) אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר, האף תספה ולא תשא למקום, למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה. וגם להלן: (כט. 22) ויאסוף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה.

כאשר שב יעקב מפדן ארם ללכת אל בית אביו היתה העיר שכם תחת ממשלת חמור אבי שכם החוי. שם נטה אהלו ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות על כברת ארץ שקנה לו במאה קשיטה מאת חמור אבי שכם וגם בנה שם מזבח לה'. מן המסופר בתורה אדות אנשי שכם יש לשער כי היו אוהבי שלום וגם בני הערים הסמוכות לשכם לא היו בעלי ריב ומדון, כאשר יש לשער מזה שאחר השחיטה הנוראה שעשו בני יעקב לאנשי שכם בגלל דינה אחותם, לא הראו אותות נקמה להם ובני יעקב היו רועים את צאנם בדותן קרוב לשכם ואיש לא הפריע מנוחתם.

בקרבת שכם, על ההרים גריזים ועיבל, נצטוו בני ישראל לפרסם בפומבי במעמד כל שבטי ישראל את דברי התורה, לברך את המקיימים את חקותיה ואת משפטיה, ולקלל את העוברים עליהם. וכן באמת עשה יהושע אחר הכבוש, כי שם הקים מזבח לה' ויכתוב על האבנים את משנה תורת משה, וכל ישראל וזקניו היו עומדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים הלוים נושאי ארון ברית ה' ויקרא את כל דברי התורה הברכה והקללה ככל הכתוב

בספר התורה. בדברים האלה העלו את ערך העיר שכם למדרגה גבוהה. גם בסוף ימי חייו אסף יהושע את כל בני ישראל שכמה ושם כרת אתם ברית חדשה עם אלהיהם ללכת בדרכיו ולשמור חקיו, משפטיו ותורותיו. כל אלה הדברים העלו את העיר שכם למדרגה נכבדה בקורות ישראל (עיין דברים כז; יהושע ח). יהושע בחר את שכם לעיר מקלט, ונתנה ללוים לשבת בה (יהושע כ. 7; כא. 21), אולם בימי השופטים נמצא בה היכל לאליל בעל ברית ויושביה כלם כנענים (שופטים ט. 4, 46).

אחרי מות גדעון בחרו אנשי שכם את אבימלך בנו של גדעון מפלגשו למלך עליהם. והדבר הזה היה מיד אחרי אשר קרא יותם בן גדעון מראש הר גריזים את משלו של האילנות באזני אנשי שכם (שופטים ט). אחרי שלש שנים מרדו אנשי שכם באבימלך, אבל מהרה עלה בידו ללכוד את העיר ויהרסה ויזרעה מלח. גם את היכל האליל בעל ברית הרס עד היסוד וישרוף באש את כל המורדים אשר נמלטו שמה (שופטים ט. 23—57; יאָ־זעפוס, קדמוניות ה. 7, 4). אחרי מות שלמה נתאספו בני ישראל בשכם להמליך את רחבעם בנו. העם דרש ממנו להקל מעליהם את עול המסים אשר הטיל עליהם שלמה, אבל הוא, רחבעם, דבר אתם קשות, העם נסוג אחור ממנו ובחרו את ירבעם בן נבט עליהם למלך ובכן נקרעה מלכות בית דוד לשתי ממלכות: למלכות ישראל בחלק הצפוני של הארץ, היא מלכות עשרת השבטים שנקעה נפשם מרחבעם והכירו עליהם את עול ירבעם, ומלכות יהודה או מלכות הנגב עם רחבעם בראשם. בתחלה אוה ירבעם את שכם למושב לו, חזק מבצריה ועשה אותה לעיר המלוכה. אחרי ימים מעטים העתיק את מושבו לעיר תרצה. אבל בהמשך הימים נוכחו מלכי ישראל לדעת כי גם תרצה איננה מסוגלת להיות מושב המלך והעתיקו את עיר הבירה לשומרון. כאשר נבחרה שומרון לעיר המלוכה של מלכות הצפון ירדה שכם לגמרי ממדרגתה וכמעט לא נזכרה עוד בקורות ישראל. אבל לא נחרבה גם אחרי חורבן ירושלים, ואדרבה היתה נחשבת לאחת מהערים היותר חשובות ומיושבות מהשומרונים (קדמוניות יא. 8, 6). בשנת 132 בערך לפני המספר הנהוג לכד אותה יוחנן הורקנוס החשמונאי, ויהרוס את היכל השומרונים על הר גריזים (יאָזעפוס, קדמוניות ת. 9, 1).

בימי התפתחות דת הנוצרית היתה שכם מקום משכן הבישוף, ומלחמת הדת התלקחה בין הנוצרים ובין השומרונים. בשנת 529 למספר הנהוג לכדה יוסטינ־יאן. רבים מהשומרונים נמלטו לארץ פרס והנשארים התנצרו. הנוסע ר׳ בנימין מצא בה רק כמאה כותים. נוסעי הצלב תחת טנקרד כבשו את שכם. תחת ממשלת הערבים נשתנה שמה לנאבלוס. ובשנת 1910 היו בה 24,200 תושבים נוצרים ומחמדנים ומהם 160 שומרונים וכשלשים יהודים ספרדים. בקרבת שכם לצד מזרח נמצא הכפר באלאט, ושם מראים יושבי המקום קבר שלפי קבלתם הוא קברו של יוסף הצדיק. ובכפר אחד הנקוב בשם „עורתא" נמצאים, לפי אמונתם, קבריהם של הכהנים אלעזר, איתמר ופנחס. לפי דעת בעלי התלמוד היה שכם מעולם מקום רוצחים. וגם בספרות כה"ק מתואר שכם כמקום ששכיחי בו רוצחים. כן מצינו בספר שופטים שבעלי שכם עשו להם מארבים על ראשי ההרים ויגזלו את כל אשר יעבור עליהם בדרך (שופטים ט). גם מדברי הנביא הושע נראה כי שכם היתה מרובה ברוצחים, כי כן נאמר שם

(הושע ו): וכחכי איש גדודים חבר כהנים דרך ירצחו שכמה. — השומרונים או הכותים המה שומרי דת משה אבל לא הכירו את חקי התלמוד. בעלי התלמוד חשבו אותם לעובדי עבודה זרה מפני שמצאו במקדשם על הר גריזים דמות יונה שהיו משתחוים לה וחשבו אותה לאלהות. אבל החוקרים שתרו את הארץ לא מצאו שום דמות ותבנית במקדשם.

4) **שכם** בן חמור החוי נשיא ארץ שכם. הוא אהב את דינה בת יעקב ויענה. ומתשוקתו לקחת אותה לו לאשה נתרצה להצעת בני יעקב למול כל זכר בעירו. אולם אחרי המולם התנפלו שני בני יעקב, שמעון ולוי, על הכואבים ויהרגו אותם. את העיר בזזו וימלטו את דינה אחותם. ותהי קנאתם זאת לפוקה ולמגינת לב ליעקב אביהם עד יום מותו (בראשית לד. מט. 5, 6).

שכן 1) שוכן מקום. שכן ורעו (ירמיה ו. 21). 2) שוכן עם איש במקום אחד. טוב שכן קרוב מאת רחוק (משלי כז. 10), שכנו הקרוב אל ביתו (שמות יב. 4).

שכניה, שכניהו 1) אחד מצאצאי זרובבל (דהי"א כג. 11). 2) כפי שכתוב בספר עזרא (ח. 2) היו בני שכניה מן הגולים ששבו מבבל ביחד עם עזרא. כפי הנראה נשמט במקום הזה שם אחד, וצריך להיות: מבני זטוא שכניה בן יחזיאל (עיין עזרא ח. 32). 3) ראש המחלוקה שעליה עלה הגורל העשירי למחלקת הכהנים בימי דוד (דהי"א כד. 11). 4) כהן בימי חזקיהו (דהי"ב לא. 15). 5) שם איש בימי עזרא שעזר לו בענין הרחקת הנשים הנכריות מקרב ישראל (עזרא י. 2). שמו נזכר בעזרא: שכניה בן יחיאל מבני עילם. 6) אביו של שמעיה שומר שער המזרח (נחמיה ג. 29). יש משערים כי הוא האיש שכניה 1), הנזכר למעלה. 7) חותן טוביה העמוני (נחמיה ו. 18), ונזכר שם בשם שכניה בן ארח. 8) שם משפחה בין הגולים ששבו מבבל לארץ ישראל ביחד עם זרובבל (נחמיה יב. 3).

שכר (השין בצירה), עסים משכר. חומץ יין וחומץ שכר (במדבר ו. 3). הומה שכר (משלי כ. 1) שכר רותת המביא תמהון. למסוך שכר (ישעיה ה. 22) לתת בו בליל סמים משכרים.

שכרון (עיין ערך שכור).

שלאנן (השין בפתח), שם תואר עלז ושמח. שלאנן ושליו (איוב כא. 23). הלמד נוספה. ראה אות ל.

שלב (השין בקמץ), חוברת. ומסגרת בין השלבים (מ"א ז. 28). בתלמוד (עירובין עז:) שליבות, הן מדרגות סולם.

שלג, שלכת פתי קרח, וכן נקרא הגשם „יורה" משרש ירה, השלך, השלג הוא חזון בלתי נפרץ בארץ ישראל ולזאת ירידתו נזכרת בכה"ק אך פעם אחת בש"ב (כג. 20). שם מסופר כי בניהו בן יהוידע אחד מגבורי דוד ירד אל הבור ויהרוג שם אריה ביום השלג. ועוד פעם אחת נזכר בכתובים אחרונים (חשמונאים א יג. 22), שכאשר אסף טריפון מלך סוריא את פרשיו לשלחם נגד שמעון המכבי נעצרו מלכת כי ירד בלילה ההוא שלג רב מן השמים.

בכלל השלג הוא מחזה יקר מאד על שפת ים התיכון בארץ ישראל, צור וצידון. במקומות הנמוכים מן 2000 רגל מעל שטח מי הים יתראה השלג אך לפעמים רחוקות מאד, ובבקעת יריחו לא ירד לעולם. אולם למזרח הירדן ירד שלג בכל שנה בימות החורף. לפעמים ישתמש המליץ בשורש שלג להורות על רבוי התללים, כמו תשלג בצלמון (שופטים ח.

48) **שתמכוון בזה הוא** — תפיל חללים רבים בהר צלמון.

שלה (השין בצירה), הבן הצעיר של יהודה בן יעקב מאשתו בת שוע (בראשית לח. 5, 11, 14, 26). שם המשפחה הוא השילוני או השלני (השין בצירה והלמד בקמץ).

שלהבת, להבה, להט אש. לא תכבה להבת שלהבת (יחזקאל כא. 3) להבה לוהטת. בהפלגה — שלהבת־יה (שה"ש ח. 6).

שלו (השין בקמץ והלמד בצירה), **שלו** (השין והלמד בסגלים), **שלוה** (השין בפתח והואו בקמץ), כלם הוראתם השקט ובטחה. לא שלותי ולא שקטתי (איוב ג. 26), יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך (תהלים קכב. 7), טוב פת חרבה ושלוה בה (משלי יז. 1). והפכו: זבחי ריב (שם), ושלות כסילים תאבדם (שם א. 32) בטחון בלבו בחבוק ידים. וזוהי גם כן הכונה בפסוק: ובשלוה ישחית רבים (דניאל ח. 25).

1) **שלוחים** (השין בחירק), משלח, שלח מעל פניו. אחר שלוחיה (שמות יח. 2), אחרי אשר שלח אותה משה (את צפורה אשתו) ממצרים אל בית אביה. ונמלץ לענין יאוש: תתני שלוחים על מורשת גת (מיכה א. 14) תהיי מוכרחת לעזבה.

2) **שלוחים,** מוהר ומתן לבת בהנתנה לאיש. ויתנה שלוחים לבתו (מ"א ט. 16), כאמור בהמשיא בנותיו: שלח החוצה (שופטים יב. 9).

שלום 1) ענינו שלוה מכל אסון ופגע, מחלי ונזק, ממריבה ולחץ אויב. יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך (תהלים קכב. 7), פחד ואין שלום (ירמיה ל. 8), כל דורך בה לא ידע שלום (ישעיה נט. 8) מסתכן בנפשו. וישם דמי מלחמה בשלום (מ"א ב. 5) שפך דם בעת שלום, ושמתי פקודתך שלום (ישעיה ס. 17), יעשה לי חסד ונחת רות. מחשבות שלום (ירמיה כט. 11), מזמות לרפא ולהיטיב. ועצת שלום תהיה בין שניהם (זכריה ו. 13) בלי איבה וקנאה, וליועצי שלום שמחה (משלי יב. 20) כי משוש נפש הוא לקרב את הנפרדים מאיבה ושנאה.

חז"ל הפליגו מאד במעלת השלום, ואמרו לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום (עוקצין פ"ג), כי הוא זכות המחשבה ותמימות הנפש, ערבות הלב ומנוחת החיים, ריע וחבר אל הצדק. שלשה שלומות הם: שלום בינו לבין עצמו ויצרו, שלום בינו ובין אלהיו ושלום בינו ובין חברו. וזהו שאמר הכתוב (ש"א כה. 6) ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום. ממעלות התורה הוא גם השלום, כמו שנאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג. 17). בעלי המשנה מיעצים אותנו: הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה (אבות פ"א). ובמסכת שבת (יז) אמרו: שמו של הקב"ה הוא שלום, שנאמר: ויקרא לו ה' שלום (שופטים ו. 24). ומצינו שהשלום הוא ברכת ה' שנאמר: ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כט. 11).

שלום (השין בפתח) 1) שם אחד ממלכי ישראל. הוא היה בן יבש (מ"ב י. 16). הוא קשר על זכריה בן יואש מלך ישראל, המלך האחרון מבית יהוא, וימיתהו וימלוך תחתיו רק חודש ימים בשנת 740 לפני המספר הנהוג, כי הומת בידי מנחם בן גדי מתרצה. 2) **שלום** בן יאשיהו מלך יהודה (ירמיהו כב. 11). בעל דהי"א (ג. 15) חושב אותו לבן הרביעי של יאשיהו. ויש משערים כי הוא יהואחז בן יאשיהו ושמו העצמי

חית שלום. 3) **שלום** בן תקות, בעלת של תולדת הנביאה ושומר הבגדים למלך יאשיהו (מ"ב כב. 14) 4) **שלום**, שם משפחה של לוים שוערים (דהי"א ט. 17). 5) **שלום** בן צדוק, כהן גדול (דהי"א ו. 12, 13). הוא היה מצאצאי פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. שמו נזכר גם בעזרא (ז. 2). 6) **שלום** בן ססמי מצאצאי ירחע עבד המצרי (דהי"א ב. 40). 7) **שלום** בן שאול מבני שמעון בן יעקב (דהי"א ד. 25). 8) **שלום**, דודו של הנביא ירמיהו ואביו של חנמאל (ירמיה לב. 7, 9). 9) **שלום** אביו של מעשיה שומר הסף בימי יהויקים (שם לה. 4). 10) **שלום**, מבני נפתלי בן יעקב משפחתו בלהה. 11) **שלום** בן קורא בן אביסף בן קרח מן השוערים (דהי"א ט. 19). ובפרשה כו. 1 שם בא שמו משלמיהו, ושם 14 נקרא בשם שלמיהו. 12) **שלום** אבי יחזקיהו מראשי בני אפרים (דהי"ב כח. 12). 13) **שלום**, אחד מן השוערים בימי עזרא (עזרא י. 24). הוא היה מן האנשים שלקחו להם נשים נכריות והיו מוכרחים לגרשם כמצות עזרא ונחמיה. 14) **שלום**, מבני בני שלקחו להם נשים נכריות (שם 42). 15) **שלום** בן הלוחש שר חצי פלך ירושלים. הוא ובנותיו עזרו להחזיק חומות ירושלים בימי נחמיה.

שלום (השין בחירק), גמול, שכר. באו ימי השלום (הושע ט. 7). שנת שלומים לריב ציון (ישעיה לד. 8). והשופט בשלום (מיכה ז. 3) כלומר בשוחד.

שלון (השין בפתח), ממשפחת השלוני. בן כל חוזה (נחמיה יא. 5) שר פלך המצפה בימי נחמיה. הוא החזיק את שער העין ויבנהו ויטללהו ויעמד דלתותיו מנעליו ובריחיו ואת חומת ברכת השלות לגן המלך ועד המעלות היורדות מעיר דוד (שם ג. 15).

שלח (השין בסגל) 1) כלי קרב, כמו קשת וחרב וחנית. באחת ידו עשה במלאכה ואחת מחזקת השלח (נחמיה ד. 11), איש שלחו המים (שם 17). הנכון כדעת הגורסים: איש שלחו בימינו, כמו שנאמר: ואיש שלחו בידו (דהי"ב כג. 10). בשלח יעבורו (איוב לו. 12), יפלו בחרב. ובעד השלח יפולו לא יבצעו (יואל ב. 8), גם אם מכלי מות יפלו לא יתפרדו איש מעל אחיו. ויעש שלח לרוב ומגנים (דהי"ב ב. 35). 2) חוטר מגזע עץ, נטישה, שלוחה. שלחיך פרדס רמונים (שה"ש ד. 13). 3) שלח פן ארפכשד ואבי עבר מצאצאי שם בן נח (בראשית יא. 12). ולדעת השבעים הוא נכד ארפכשד ואביו של עבר.

שלח (השין בחירק והלמד בחולם), שם מעין הנובע לפני העיר ירושלים במקצוע מערבית דרומית. מימיו זכים וצלולים וטובים מאד לשתיה. בנחמיה (ג. 15) נקרא המעין הזה בשם ברכת השלח (השין בסגל והלמד בפתח). הנביא ישעיה (ח. 7) המשיל את ממשלת בית דוד למי השלח ההולכים לאט. לנסוך המים בחג הסכות היו ממלאים מים ממי השלח בצלוחית של זהב בת שלשה לוגים. בזמן ממשלת היונים בארץ ישראל הקימו המלכים מבית סילייקוס פסל בתבנית עבודה זרה גד במרחק מאה אמות מן השלח (זבים פ"א מ"ה).

בשנת 1880 נתגלתה במקרה „כתובת השלח" המיוחסת לזמנו של חזקיה מלך יהודה ובכן היתה הכתובת הזאת טמונה וספונה יותר משני אלפים שנה, ונתגלתה על ידי שני נערים שהלכו לרחוץ במי השלח, והודיעו זאת להאדרכל שיק שעסק אז שם בחקירות קדמוניות. שיק פינת

את הרפש והטיט מקרקע התעלה אצל הכותל, העביר את המים המכסים את השורות התחתונות של הכתובת, ואז העתיק את הכתובת בדונג. גם הפרופיסור סייס שהיה אז בירושלים לקח העתקה פוטוגרפית וגפסית ממנה. בשנת 1891 נסה איש אחד לעקור את האבן שעליה הכתובת למכרה לאחד מבתי העתיקות באירופה, אבל כאשר נודע הדבר לממשלת טורקיה העתיקה את האבן לבית העתיקות בקאָנסטאנטינאָפּאָל. מן הכתובת נמחקו אותיות ומלים שלמות, אך בכל זאת תוכנה ידוע, והוא כי החוצבים את התעלה רשמו את ארכה, כובד מלאכתה ואופן חציבתה, כי המה חצבו את התעלה משני עברי ההר, והיו כל כך מהירים במלאכתם עד כי לבסוף נפגשו איש אל רעהו „גרזן מול גרזן", ואז פרצו המים דרך התעלה אל הברכה. משערים כי החוצבים עשו זאת בפקודת המלך חזקיה למהר את המלאכה בטרם יקרב האויב אל העיר. הכתובת נכתבה בכתב עברי ישן ובה שש שורות וכל מלה ומלה נפרדת על ידי נקודה. התעלה מכונה בשם נ ק ב ה (הנון בחירק והבית בקמץ) מלשון נקב, ואלה דבריה:

. . . . הנקבה . וזה . היה . דבר . הנקבה . בעוד . . . .
הגרזן . אש . אל . רעו . ובעוד . שלש . אמות . להב... קל . אש . ק
רא . אל . כי . הית . זרה . בצר . מימן.... ובים . ה
נקבה . הכו . חצבתם . איש . לקרת . רעו . גרזן . על . גרזן. וילכו
המים . מן . המוצא . אל . הברכה . במאתים . ואלף . אמה . ומא
את . אמה . היה . גבה . הצר . על . ראשי . החצבם

שלחה (השין בשוא והלמד בקבוץ), חוטר צומח מגזע עץ, נטישה. שלחותיה נטשו עברו ים (ישעיה טז. 8). ובירמיה (מח. 32) בא במקומו כנטישותיך עברו ים

שלחי (השין בחירק) חותנו של המלך אסא ואבי עזובה אם המלך יהושפט מלך יהודה (מ"א כב. 42).

שלחים (השין והחית בחירק) שם עיר בנחלת מטה יהודה בנגב (יהושע טו. 32). העיר הזאת נזכרת בין לבאות ועין. תכונתה לא היתה ידועה גם לאוי־זעביוס והירונימוס, וגם החוקרים לא מצאו שום שריד למקום הזה.

שלחן (השין בקבוץ), (משרש שלות— שטוח), לכן ענינו משטח עור או לוח עץ ואבן, טבלא (טאפעל בגרמנית; טייבל באנגלית) לערוך עליו מאכל לפני האוכלים. תאכל לחם על שלחני (ש"ב ט. 7). שולחן ה' (מלאכי א. 7) הוא כנוי למזבח. במליצה על האלהים המשביע לכל חי רצון תערוך לפני שלחן (תהלים כג. 5), שלחן המערכת (דהי"ב כט. 18) בבית ה', הוא השלחן שעליו היו עורכים שתים עשרה חלות בכל שבוע ושבוע הידועות בשם „לחם הפנים", אשר בגלל זאת נקרא גם השלחן הזה בשם „שלחן הפנים" (במדבר ד. 7). עיין ערך „לחם הפנים".

שלחן הפנים שבמשכן היה מעצי שטים מצופה זהב טהור (שמות כה. 23, 24). בבית ה' שעשה שלמה היה השלחן כלו מזהב טהור (עיין יאָזעפוס, קדמוניות ח. 7, 7). השלחן הזה נשרף על ידי נבוכדנצר מלך בבל ביחד עם הבית וכל כליו (מ"ב כה. 8; ירמיהו נב. 13). בתבנית הבית שראה יחזקאל בנבואה (יחזקאל מא. 21, 22) נזכר מזבח עץ שלש אמות גבוה, וארכו שלש אמות, וגומר „זה השלחן אשר לפני ה'". בבית

ח' שהוקם מעולי גלות בבל בימי זרובבל יש לשער כי שלחן הפנים נעשה בתבנית השלחן אשר היה במשכן שעשה משה, — מעצי שטים מצופה זהב. וההוכחה לזה היא מה שמסופר בספר חשמונאים א, כי אנטיוכוס עפיפאנוס הרשע לקח עמו לשלל את כל כלי המקדש וביניהם גם שלחן הפנים. ואם לא היה השלחן מצופה זהב לאיזה צורך היה לו לטפל בשלחן עץ? אחרי אשר טהר יהודה המכבי את בית ה' הכין מחדש גם את כל הכלים הנחוצים לעבודת ה', וישימו גם את לחם המערכת על שלחן הפנים (חשמונאים א ד. 49). השלחן הזה עמד בבית ה' עד חרבן הבית על ידי טיטוס. המנצח הזה הציל מן השרפה את שלחן הפנים, המנורה וספר תורה אחד והביאום לרומא לאות נצחונו. הדברים האלה הביא וועספאסיאנוס אל היכל השלום שהקים מחדש (עיין מלחמות ז. 5, 5). בשנת 455 למספר הנהוג כאשר נלכדה רומי בידי גענזעריק מלך הוואנ־דאלים לקח עמו המנצח הזה גם את השלחן בין השלל והביאו עמו לקרתגה. בעליזארוס הביא עמו את השלחן מקרתגה לקאָנסטאנטינאָפּאָל. שם השתדל יהודי אחד לפני הקיסר יוסטיניאן שישיב את הכלים הקדושים, השלחן המנורה ועוד, לירושלים. הקיסר מלא את בקשתו והשיבם לירושלים ושם בהמשך הזמן נאבדו, כאשר נלכדה ירושלים בידי חזראום הפרסי בשנת 614 למספר הנהוג.

שלט (השין והלמד בסגלים), אשפה, תיק לחצים. מלאו השלטים (ירמיה נא. 11), שלטיהם תלו על חומותיך (יחזקאל כז. 11).

שלטון (השין בחירק), תקף, ממשלה. דבר מלך שלטון (קהלת ח. 4), בדברו כח ועוז. ואין שלטון ביום המות (שם 8) למלט נפשו.

שליה (השין בחירק) חתול פרי תבטן במעי אמו היוצא מרחמת אחרי לדתה. ובשליתה היוצאת מבין רגליה (דברים כח. 57).

שליט (השין בפתח), מושל כרצונו. מלך רב ושליט (דניאל ב. 10), ויוסף הוא השליט על הארץ (בראשית מב. 6). החכמה תעוז לחכם יותר מעשרה שליטים אשר היו בעיר (קהלת ז. 19), הנסמכים רק על דעתם ושרירות לבם. מעשה אשה זונה שלטת (יחזקאל טז. 30) ההולכת שובבה בדרך לבה.

שליש (השין בקמץ) 1) שלישית האיפה. ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ. 6), וכל בשליש עפר הארץ (ישעיה מ. 12). 2) מין כלי שיר, בתפים בשמחה ובשלישים (ש"א יח. 6). 3) איש מלחמה בצבא הרכב, כי שלשת אנשי צבא היו לכל רכב ברזל — לוחם, תופש מגן, ורכב, וכל רכב מצרים ושלשים על כלו (שמות יד. 7), ראש השלישים (דהי"א יא. 11). מהשרים האלה היו גם שומרי ראש המלך, ושרי המועצה. השליש אשר המלך נשען על ידו (מ"ב ז. 2, 17). ונמלץ גם למועצות חכמה והשכל: הלא כתבתי לך שלישים במועצות חכמה ודעת (משלי כב. 20).

שלישי, שם מספר סדורי, הבא אחרי השני. יום שלישי (בראשית א. 13). בשלישי, באחד לחדש בחדש השלישי (סיון). מלאכים שלשים (ש"א יט. 41), שלוחים אחרי השניים, וכן שר חמשים שלשים (מ"ב א. 13). ומובן בו גם יצועים (קנים) שלשים בקומת בנין. תחתים, שנים, ושלישים תעשה (בראשית ו. 16). ביום ההוא יהיה ישראל שלשיה למצרים ולאשור (ישעיה יט. 24), ממשלה שלישית בברית שתיהן. חרב שלישיתה (יחזקאל כא. 29) הבאה בפעם השלישית.

שלך (השין בקמץ), עוף ממין הקאת (ויקרא א. 17; דברים יד. 17).
רש"י מפרשו עורב הים ותרגומו שלינונא כביאור התלמוד: השולה דגים מן הים (חולין סג.) כי הוא צולל בתהומות מים כחץ מקשת ומעלה דגים צידו.

השלך הוא מן העופות שבכח האדם להשתמש בהם לצוד למענו דגים במים ולהביאם לבעליו שהוא עומד לשמש אותם ולמלא חפצם. ביחוד ידעו הדבר הזה כבר מימים קדמונים מאד בארץ חינה, ואחרי כן למדו זאת גם יושבי אנגליה. בימי טשארל הראשון היו עופות מלומדים כאלה בחצרות המלך, ועליהם פקיד מיוחד שידע ללמד אותם איך לעשות הדבר הזה למען המלך ושריו.

שלכת (השין בפתח) 1) עת השליך העץ עלהו. כאלה וכאלון אשר בשלכת מצבת בם (ישעיה ו. 13). 2) שער שלכת (דהי"א כו. 16), שם אחד השערים שהיו בבית ה'.

שלל (השין בקמץ), הוא הדברים אשר יקחו המנצחים במלחמה מהמנוצחים. וגם שלל רב בזזו מהם (דהי"ב כח. 8). ונמליץ להון הבא בלי טרחה יתירה. בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר (משלי לא. 11). כל עוד שהדברים שהמנצחים לקחו מהמנוצחים לא נתחלקו ביניהם נקראים שלל, כמו שכתוב ביהושע (ז. 21): וארא בשלל, אבל אם חלקו המנצחים את השלל ביניהם נקרא ביזה, כמו שנאמר: ושלל הערים בזונו לנו (דברים ג. 7), והיתה לו נפשו לשלל (ירמיה כא. 9), כלומר ימלט נפשו.

שלם (השין והלמד בסגולים), קרבן מזכיר ברית שלום עם אלהים. ושלם מריאכם לא אביט (עמוס ה. 22). ובמקומות אחרים בכה"ק יבוא תמיד בלשון רבים. ויעלו עולות ושלמים (שופטים כ. 26). בשר השלמים נאכל לבעליהם, ולזאת נקראו על פי רוב זבח שלמים (ויקרא ג. 1), ובשר זבח תודת שלמיו ביום קרבנו יאכל, לא יניח ממנו עד בוקר (ויקרא ז. 15).

1) **שלם** (השין בקמץ), שם התואר. תמים בלי מגרעות. מזבח אבנים שלמות (יהושע ח. 31) שלא הונף עליהם ברזל כמצות משה (דברים כז. 5, 6), ועל היכל ה' שבנה שלמה: אבן שלמה מסע נבנה (מ"א ו. 7), ועל אבני משקל ומדה למסחור: אבן שלמה וצדק יהיה לך, איפה שלמה וצדק יהיה לך (דברים כה. 15), גלות שלמה (עמוס א. 6) מבלי השאיר שריד, אם שלמים וכן רבים (נחום א. 12) בלי חסרון במספר, ויבוא יעקב שלם (בראשית לג. 18) בלי אסון ונזק. והוסב גם לענין תם דרך, נאמן רוח. האנשים האלה שלמים הם אתנו (שם לד. 21).

2) **שלם**, שם קדמוני לעיר ירושלים. ומלכי צדק מלך שלם (בראשית יד. 18), ויהי בשלם סכו ומעונתו בציון (תהלים עו. 3), וגם אחרי אשר הוסב שמה ירושלים נשאר במקרא תמיד ירושלם בלי יוד, זולתי חמש פעמים לפי המסורה. ויש סוברים ויבא יעקב שלם עיר שכם (בראשית לג. 18) הוא שם עיר בקרבת שכם אצל מקום הבאר הנקרא באר יעקב.

1) **שלם** (השין בחירק), גמול. לי נקם ושלם (דברים לב. 35). 2) בן נפתלי בן יעקב. הוא אחד מהשבעים נפש שבאו עם יעקב מצרימה (בראשית מו. 24), ובדהי"א (ז. 13) בא שמו שלום (השין בפתח).

שלמה (השין בחירק והלמד בקבוץ), כמו שלם שלפני זה, גמול מעללי אדם. ושלמת רשעים תראה (תהלים צא. 8).

שלמה בן דוד מבת שבע אשתו. הוא היה המלך השלישי בישראל.

לפי הקרי בספר ש"ב (יב. 24) קראה בת שבע את שם בנה שלמה, אבל לפי הכתיב קרא דוד את שמו כן. ואולי קראה בת שבע את שמו שלמה על פי חפץ דוד בעלה, כי על פי הרוב המנהג הקדמון היה כי האם נתנה שם לבנה הנולד לה. אבל לפי המסופר בדהי"א (כב. 9) הודיע ה' לדוד כי שם בנו אשר ימלוך תחתיו יהיה שלמה. יוכל היות כי דוד הודיע זאת לבת שבע והיא קראה אותו בשם שלמה. ועל ידי ההשערה הזאת נוכל לפשר הסתירה בין הכתיב והקרי. אבל במקום אחר מפורש כי נתן הנביא קרא אותו בשם ה': ידידיה (ידיד־יה). ויען כי השם הזה נמצא אך פעם אחת בכה"ק (ש"ב יב. 25) לכן יש לשער כי לא השתמשו בשם הזה מפני קדושתו.

המקורות אשר מהם נשאב את הידיעות על אדות חיי שלמה, תכונת נפשו ומעשיו בתור מלך ומושל, המה ספר שמואל ב בסופו, מלכים א בתחלתו וספר דברי הימים. הספרים האלה לא נכתבו בזמנו של שלמה, כי ספר מלכים נכתב כארבע מאות שנה אחרי שלמה. גם חז"ל החליטו כי ירמיה כתב ספר מלכים וירמיה חי לערך ארבע מאות שנה אחר שלמה. וספר דברי הימים נתחבר לערך שלש מאות שנה אחר ירמיה. אבל אין כל ספק שהידיעות המובאות בספרים האלה יש להן ערך היסטורי. ישנם עוד איזה מקורים מקוטעים בספרי יאָזעפוס פלאוו־יוס אדות שלמה, המובאים שם בשם איי־זעביוס, קלעמענס האלכסנדרוני, אבל הקטעים האלה אין להם ערך היסטורי. הגדות אדות שלמה נמצאות בתרגום למגלת קהלת ובתרגום שני למגלת אסתר. הספרים שמואל ב, מלכים א ודברי הימים שאבו את ידיעותיהם ממקורים אחרים שקדמו להם, כמו דברי הימים לשלמה, נבואות נתן הנביא, עדו החוזה ועוד. המחברים של המקורים הנזכרים לא הסתפקו בספורי המקרים לבד, כי אם ביארו את סבתם, שהמקרים הטובים ורעים באו מצד מצבם המוסרי ביחוסם איש אל רעהו ואל אלהיהם.

הידיעות המובאות בספרו של פלאוו־יוס (קדמוניות ח. 2, 6) בשם אייזעביוס, קלעמענס האלכסנדרוני, מספרות מעט מאד אדות שלמה, והמעט שמספרות כבר ידועות מהמקורות שבכה"ק. אבל ראוי להעיר כי הידיעות המובאות בשם הסופרים מאומות העולם כל תקפו וחזקו של שלמה היו בידיעות הכשפים, האמונה הזאת בגדולת שלמה במעשה כשפים היתה אמונה מפורסמת בין היהודים בימי יאָ־זעפוס, והוא היסוד להמסופר בתלמוד (גטין) אדות שלמה ומלך השדים אשמדאי.

הספרים המיוחסים לשלמה בכתובים אחרונים (אפוקריפי) אינם מתקבלים מהמבקרים החדשים לדעת מהם חדשות אדות תכונת נפש שלמה, כי לדעתם אין כל ראיה מוכחת, כי הספרים האלה המה באמת מעשי ידי שלמה.

מתולדות שלמה ותנוכו ידענו אך מעט. לפי הכתוב בש"ב (יב. 24, 25) שלמה היה הבן השני שנולד לדוד מאשתו בת שבע. אולם מרשימת שמות בני דוד (ש"ב ה. 14; דהי"א ג. 5 ושם יד. 4), נדע כי שלמה היה הבן הצעיר של דוד מכל בניו שנולדו לו בירושלים מבת שבע אשתו, כי בכל המקומות האלה חושב את שלמה לבסוף. יחוסו של נתן הנביא לדוד, לבת שבע ולשלמה היה טוב מאד ותמיד נבא עליו אך טוב, למרות תוכחתו המרה של נתן לדוד בגלל מעשה בת שבע. הוא

נתן הנביא, קרא לשלמה בשם ידידיה, כי ה' אהבו. ולזה משערים חכמים אחדים כי נתן היה מורו של שלמה ומחנכו. אין כל ספק שחנוכו של שלמה טרם עלה על כסא דוד אביו היה מצויין מאד, אבל בכל זאת אין לנו כל ראיה מוכחת כי נתן היה מורו ומדריכו. אדרבה יותר קרוב להאמין כי נתחנך בארמון אביו דוד ופעולת נביאי הזמן לא עשו עליו רושם חזק, כאשר נוכל לשער מיחוסו הליבעראלי אל אמונות אחרות ואל דתי התורה בנוגע לרבוי הנשים והסוסים. אבל לעומת זה קרוב מאד לשער, כי אמו בת שבע פעלה עליו פעולה חזקה ונצחת. כי באמת בת שבע היתה אשה חכמה מאד. דוד בעלה ונתן הנביא היו סרים למשמעתה. אדוניה האמין כי אם בת שבע תמליץ בעדו לפני בנה שלמה לא ישיב את פני בקשתו ריקם בדבר אבישג השונמית. ובאמת חלק לה שלמה כבוד גדול בעת שבאה אליו לדבר על אדות אדוניה ואבישג. מכל העובדות האלה נוכל לשער כי פעולתה על שלמה היתה חזקה מאד, והיא לקחה חלק גדול בדרך חנוכו, ולזאת עלה בידה גם כן להושיבו על כסא דוד אם כי הוא היה הצעיר מכל בניו.

על אדות ההכנות שנעשו לעלית שלמה על כסא דוד אביו לא ידענו מאומה. בדהי"א (כב. 2—19) נזכר אך כי דוד קרא לשלמה בנו לפני מותו ויצוהו בשם ה' לבנות לו בית (מרכז דתי) בירושלים. הדבר הזה חפץ דוד בעצמו לעשות והכין כסף וזהב ושאר דברים הנחוצים לבנין בית רם ונשא לשם ה', אבל ה' מנע אותו מעשות זאת, מפני כי ידיו שפכו דם רב במלחמותיו ולזאת איננו ראוי לפעולה נכבדה כזאת. אם הצוואה הזאת היתה ידועה אז — אין שום אמתלא למרידת אדוניה, כי בימים ההם עוד לא נקבע חוק בענין ירושת המלוכה, וגם אדוניה בעצמו ידע זאת, כי כן אמר לבת שבע: „את ידעת, כי לי היתה המלוכה, ועלי שמו כל ישראל פניהם למלוך ותסוב המלוכה ותהי לאחי, כי מה' היתה לו", אבל מרידת אדוניה היתה הסבה כי שלמה נמשח למלך על כל ישראל בחיי דוד אביו.

תחלת מלכותו ומעשיו הראשונים: אחרי מות דוד עלה שלמה על כסא ממלכת ישראל באין מוחה ומערער. בכתוב לא נמצא בפירוש השנה שבה עלה שלמה על כסא אביו. אך זאת ידענו מספר מלכים ודברי הימים כי מלך ארבעים שנה. ואחרי שידענו כי ירבעם עלה על כסא ממלכת עשרת השבטים בשנת 970 לפני המספר הנהוג, לכן בצדק נוכל לשער כי שלמה עלה על כסא המלוכה בשנת 930 לפני המספר הנהוג.

היהודים וגם הערבים מאמינים כי שלמה עלה על כסא המלוכה בהיותו בן שתים עשרה שנה, ונשענים בזה על דברי שלמה אל ה': „ועתה ה' אלהי אתה המלכת את עבדך תחת דוד אבי ואנכי נער קטן. לא אדע צאת ובוא" (מ"א ג. 7). אבל אי משום הא לא איריא, כי דברים כאלה רגילים לצאת מפי איש צעיר לימים מתוך הכנעה לפני הגדול ממנו, בכלל סוברים המבארים כי היה אז בן עשרים שנה. יאָזעפוס (קדמוניות ח. 7, 8) אומר כי שלמה היה בן ארבע עשרה שנה כאשר עלה למלוכה, ובתוך כדי דבור אומר כי מלך ש מ ו נ י ם שנה ומת בן תשעים וארבע שנים. אבל לא הזכיר את המקור שממנו שאב את הידיעות האלה.

התנהגותו עם אחדים מאויביו או מאויבי דוד אביו היתה נחוצה לעשות מעמדו ומצבו איתן וחזק. אבל ההתנהגות הזאת לא היתה בתור מלך עריץ, כי אם מהכרח ונחיצות. את אדוניה לא חפץ

לענוש עד אשר המיט בעצמו עליו את הרעה, בבקשו כי שלמה יתן לו את אבישג לאשה, והדבר הזה היה לשלמה לאות ומופת (ואולי היה הצדק אתו) כי לא התיאש אדוניה, שתסוב המלוכה אליו. את אביתר השאיר בחיים בעבור אמון לבו אל דוד אביו, אף כי לדעתו היה בן מות בעבור היותו בקושרים עם אדוניה. את יואב הגה מן המסלה, כי היה איש מסוכן מאד לממשלתו. יואב היה אהוב וחביב בעיני העם והיה שר צבא מצויין ואנשי החיל אהבו אותו עד למאד. ואם דוד היה ירא ממנו, על אחת כמה וכמה היה לשלמה, איש מנוחה מטבעו, לפחוד ולירא ממנו. כי קשה היה לקוות כי יהיה שלום אמת בין שני אנשים כאלה, שלמה ויואב, השונים בתכונת נפשותיהם מן הקצה אל הקצה. שמעי היה שונא בנפש לדוד, ושלמה לא יכול לקוות כי יתהפך לאוהב לבית דוד, ויען כי פעולתו והשפעתו על שבט בנימין היתה חזקה מאד, לכן הביט עליו שלמה בעין חשד, אבל לא המיתו מיד עד אשר מצא עליו עלילה שעבר את מצות המלך .

החלום בגבעון. בהתנהגותו של שלמה עם אויביו אשר חשב כי יוכלו להיות לו לאבן נגף ולצור מכשול בדרך ממשלתו הראה לעמו כי יודע הוא לכלכל ענייני מלכותו כמושל חכם ובעל נסיון. את המסוכן לכסאו וראוי לעונש דן דינו למיתה בלי אימה ופחד, ואת שאינו מסוכן אף על פי שחטא נגדו השאיר בחיים. העם נוכח לדעת כי גם כל מעשיו יהיו בהשכל ודעת ולא כמושל עריץ אשר ינהג את עמו כאשר יעלה על רוחו. אז הלך המלך גבעונה ויזבח אלף עולות על המזבח אשר היה שם. בגבעון נראה אליו ה' בחלום ויאמר אליו : „שאל מה אתן לך". וישאל שלמה מאת ה' כי יתן לו לב שומע לשפוט את עמו ישראל להבין בין טוב לרע. הבקשה הזאת מצאה חן בעיני ה' ויבטיחהו כי ימלא את בקשתו זאת, אבל לבד זאת יתן לו גם עושר וכבוד אשר לא היה כמוהו איש במלכים. אחר כן שב לירושלים ויעמוד שם לפני ארון ברית ה' ויעל עולות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו.

משפט שלמה. לא ארכו הימים ושלמה הראה לכל כי בקשתו מה' לתת לו לב מבין לשפוט את עמו ישראל נמלאה. שתי נשים זונות באו אליו למשפט, ושני ילדים בידיהן, אחד חי ואחד מת, והנה מריבות ביניהן : האחת אומרת הילד החי הוא בני, והמת הוא בנך, והשנית אומרת, לא כן : בנך המת ובני החי. ויאמר המלך: תנו לי חרב. ויקח המלך את החרב ויתן אותה לאחד מעבדיו ויאמר : גזרו את הילד החי לשנים ותנו החצי לאחת והחצי לשניה. ויהי כשמוע האם את משפט המלך ותקרא בקול : בי המלך, תנו לה את הילד והמת אל תמיתוהו, וזאת אומרת : גם לי גם לך לא יהיה. ויאמר המלך : תנו את הילד החי להאשה שבקשה להניחו בחיים, כי היא אמו. מן המשפט הזה נוכח העם כי חכמת אלהים בקרבו (מ"א ג. 16—28).

משפטים דומים למשפט שלמה מסופרים גם על מלכים אחרים. פיאֶדר הסיצולי מספר, כי לפני אריאפאנעס מלך תראצע באו שלשה צעירים, וכל אחד מהם אמר כי הוא הבן האמתי של מלך הקימברים המת. אריאפאנעס צוה להם כי כל אחד מהם ישליך כידון על גוית המלך המת לבזותו. שנים מהם נתרצו ואחד לא חפץ לעשות זאת. והכירו אריאפאנעס להבן האמתי של המלך המת. על הקיסר הרומי קלוידיוס מסופר כי לפניו בא איש צעיר לימים והגיש קובלנא על האשה

שבאת עמו למשפט שלא תחפוץ להכיר אותו לבנה, בעוד שבאמת היא אמו. הקיסר צוה עליה להנשא אל הצעיר הזה. אז הודה כי היא אמו, ולא תוכל להנשא אליו.

יאָזעפוס (קדמוניות ת. 2, 2) מביא הספור הזה כמו שהוא לפנינו במ"א ואינו מוסיף עליו דבר. מזה נראה כי לא היה לפניו מקור אחר לבד של כה"ק. אבל כפי שהוא מספר שהמלך צוה לגזור גם את הילד המת ולחלקו בין הנשים המריבות, יש לשער כי היתה לפניו נוסחה אחרת מאותה שנמצאת בספרים שלנו.

שלמה בממשלת ממלכתו הלך בדרך אשר פנו לפניו המנהיגים האחרונים והמצויינים בישראל שהיו לפניו. שמואל השופט האחרון בישראל הכין האפשרות לחדש את הטהעאָקרטיה הקדמונה וליסדה על ממשלת מלך. שאול במלחמותיו ובנצחונותיו על הפלשתים, המואבים, העמונים, האדומים והעמלקים, עזר להוציא לפעולת אדם השתדלות דוד לאחד את כל שבטי ישראל להיות לעם אחד. וכל מעשה תקפו וגבורתו של דוד היו היסוד לכל מעשה שלמה בכל עניני ממשלתו והנהגתו את העם לעשותו לעם מצויין בין העמים היותר נאורים בימים ההם לשם ולתהלה ולתפארת.

לשלמה לא היה שום נטיה וחפץ להרחיב גבולי ממשלתו. זר הנצחון לא היה לו כח המושך בעיני שלמה. הוא הסתפק במה שירש מאביו ולא היתה לו שום שאיפה לחיל זרים. אולם אף שלא הרחיב גבולי ארצו בכל זאת כבוד גדלו ותפארת חכמתו עשו לו שם בארצות רבות רחוקות מגבולי ארצו ולא העיזה שום ממלכת קרובה או רחוקה להרגיז מנוחתו. הן אמת כי בסוף ימי ממשלתו היו לו איזה שונאים שחפצו להיות לו לשטן ולהרגיז מנוחתו, כמו חדד או אדד האדומי, ירבעם בן נבט, רזון בן אלידע. אבל אלה לא יכלו להוציא את מחשבתם לפעולת אדם ובפועל לא עלה בידם לעשות לו רעה כל ימי ממשלתו.

שלמה לא העמיס עליו העבודה להרחיב גבולי ארצו, אבל לא חדל מעשות כל הנחוץ להרחיק כל סכנה מצד אויב מבחוץ או מבפנים הממלכה. לתכלית זו בנה ערים מצודות רבות על גבולי ארצו, וגם את עיר ממלכתו ירושלים החזיק במצודות נחוצות. בין הערים המצודות שבנה היו מצור, מגידו, גזר, בית חורן, בעלת, תמר. הערים האלה היו למגן ומחסה להארץ נגד אויב מבחוץ. לבד זאת הוסיף על צבאות חילו 12,000 פרשים, 1400 מרכבות מלחמה. ההוספה היתה נחוצה מאד לשלום הארץ. רבים מיושבי הארץ היו מתנגדים להחדשות האלה, וביחוד היו מלינים על שלמה המחזיקים בנושנות. אבל המלך לא שם לבו להם ולתלונותיהם, ועשה כל מה שמצא נחוץ לשלום הארץ ולבטוחת יושביה.

תועלת גדולה הביאה להממלכה הברית שכרת שלמה עם הממשלות הסמוכות לארץ ישראל וביחוד עם ממשלת צור, ומלכה חירם, שכבר דוד אביו כרת עמו ברית שלום. אבל שלמה ידע להוציא מן הברית הזאת תועלת יותר גדולה ונכבדה לממלכתו מאשר עלה זאת בידי דוד. בעזרת הצורים הצליח חפצו בידו להדר ולפאר את עיר ממלכתו ירושלים, ולבנות את בית ה' המצויין ביפיו ובהדרו. על ידי כריתת ברית הזאת עלה בידי שלמה להרחיב את מסחרו עם עמים רחוקים שישבו על שפת ים התיכון וים סוף ועם תרשיש ואופיר. לפי הודעת בעל ספר מ"א (י. 14) הביא המסחר הזה לשלמה שש מאות ככר זהב בשנה אחת.

וכן תעיד גם בעל דהי"ב (ט. 13). בלי עזרת חירם ועבדיו ואניותיו לא היתה לשלמה האפשרות להשיג זהב במשקל רב כזה.

גם התחתנות שלמה עם פרעה מלך מצרים הביאה טובה רבה לארצו. שם המלך הזה לא נזכר בפירוש בכה"ק. אבל משערים בצדק כי שמו היה פאסעבעהאן השני, הוא הפרעה האחרון מהדינסטיה הטאנאי־טית. בת המלך הזה לקח שלמה לו לאשה. ובדבר הזה הרים מעלת עמו וארצו למדרגה גבוהה מאד. בתור נדוניא נתן מלך מצרים לשלמה חתנו את העיר גזר, עיר חשובה מאד. לאשתו זאת בנה ארמון מיוחד בירושלים ולא היתה סגורה בבית הנשים (הארעם). בלי ספק נתן לה שלמה היתרון על כל נשיו ופלגשיו, בגלל חנוכה המצויין ובגלל עמדתה במדרגה יותר גבוהה בידיעות רבות ומושכלות מכל נשיו. בימים המאוחרים חשבו החרדים בישראל את התחתנות שלמה עם בת פרעה לאסון גדול לאומה הישראלית, וחז"ל אמרו: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה בא גבריאל ונעץ קנה בים, ובזה הנית היסוד לכרך רומי שהחריבה את ארץ ישראל (שבת נו:, ילקוט שמעוני מ"א רמז קנב). גם ההתחברות עם מלך מצרים הביאה עושר רב לארץ ישראל, כי קנה מרכבות רבות במצרים וימכור אותן במחיר רב למלכי ארם ומלכי החתים. בכלל תקופת ממשלת שלמה נחשבת בעיני כותבי דברי הימים לעם ישראל לתקופת הזהב של העם הזה. כן בנוגע למצבם הרוחני, כי עמדו במדרגה גבוהה של התרבות (ציוויליזציה) בימים ההם, וכן במצבם החומרי, כי מצבם העקאָנאָמי היה אז טוב מאד ולא ידעו מחסור. הוא ידע להוציא תועלת ממצב ארצו בין ים התיכון והים סוף, כי המצב הזה היה טוב לחרחבת המסוזור עם ארצות רבות, גם בנוגע למסחור העמים בארצות אזיה המערבית על ידי שיירות דרך המדבר ידע להשתמש במצב ארצו ולהעשירה על ידי אהבתו לשלום ומנוחה והיה שונא מלחמה, כי ידע את הסכנה הכרוכה בעקבה להצלחת העם ולאשרו גם אם יהיה הוא המנצח.

ממשלת שלמה היתה ממשלה בלתי מגבלה. בספורי קורותיו אין אנו מוצאים כי איש אחד זולתו, נביא או כהן, יתנגד להנהגתו באיזה ענין. חפצו ורצונו היו לחוק בלי שום ערעור. וגם אם עשה לפעמים איזה דבר נגד החוק הכתוב בתורה, כמו בענין רבוי הנשים ורבוי הסוסים, לא העיז שום איש להתנגד לו. בין מספר שריו הרבים לא נמצא אף אחד ממשפחת כהנים, או מלהקת נביאים, או בכלל אנשים שיוכלו לפעמים להרהיב עוז בנפשם להתנגד לו. הוא לא התנגד להנהגת העם על פי שטת חלוקתו לשבטים, אבל ידע לכלכל דברו במשפט, בהשכל ודעת, עד שגם בדבר הזה היו כלם סרים למשמעתו ודבריו היו בענין הזה דבר מלך שלטון באין מוחה. בכלל היתה הממשלה דבר קדוש בעיני העם; המלך היה משיח ה'; שמש הצלחת העם האירה בכל פנות העם והארץ, ושלמה ידע כי לב העם שלם עמו, ולמען ימצא חן בעיני עמו העמים העבודה הקשה בארץ על שכם הכנענים ושאר האומות שנשארו בארץ אחרי בבושה, אולם מן בני ישראל לא נתן שלמה לעבדים למלאכתו, כי המה היו אנשי המלחמה שרי שלישיו ושרי רכבו ופרשיו (דהי"ב ח. 7—10).

אבל שלמה הפריז על המדה בהוצאותיו המרובות לבנינים גדולים ומפוארים. כי ההוצאות האלה נפלו כמשא כבד על העם שהחל לרגון בסתר אהליהם נגדו ונגד הנהגתו. ואם כי בימיו לא

חעיזו להתקומם נגדו, אבל כשהגיעה העת שבנו רחבעם יעלה על כסא אביו, פרצה מרידה נגדו ונתחלקה המלוכה לשתים. אך שני שבטים נשארו אמונים לבית דוד ועשרה שבטים נקעו ממנו ואמרו: אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי, איש לאהליו ישראל (מ"א יב. 16), ובכן הנהגת שלמה בממשלתו על העם היתה הסבה לחלוקת הממלכה לשתים ולבסוף גם לחורבן שתי הממלכות יהודה וישראל.

חכמת שלמה ידועה ומפורסמת לכל באי עולם מימים קדמונים עד היום. אבל מאופיה של החכמה ההיא אין אנו יודעים דבר ברור. הגדות שונות בין היהודים מספרות, כי חכמות הטבע והפילוסופיה שהתעסקו בהן חכמי יון ורומא והבאים אחריהם למדו מחבורים כתיבת יד אשר נתחברו על ידי שלמה. אריסטו, פלטון, פיתגרום ושאר חכמי יון ורומא המה תלמידי שלמה, כלומר שאבו כל חכמתם מחבוריו של שלמה. נפלא הדבר שגם אלה המפליאים את גודל חכמתו לא יתארו אותו בתואר חכם בחכמת אלהות ובריאת שמים. בדבר הזה המה מגדילים מעלת דוד אביו למעלתו, אף שאדות דוד מסופר כי עבר על עברות חמורות מאד. מה שידענו מחכמתו הוא הכשרון לשפוט מישרים בין בעלי הריב שבאו לבקש ממנו להודיע מי הוא הצדיק בריבו. ועל חכמה כזאת שאל מאת ה' בחלומו בגבעון, כי היא נחוצה מאד למלך ישראל שהיה ראש השופטים בישראל. ובאמת משפטו בדבר שתי הזונות פעל פעולה חזקה ונמרצה על דעת הקהל העברי והכירו אותו לחכם גדול מאד, והחלו לפחוד ממנו בבואם לשמוע משפטו, כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט (מ"א ג. 28). וכמעט כל ההגדות בין עמים שונים על אדות שלמה וחכמתו הנה מסוג הזה, אבל משפטים כאלה הנה אך אות ומופת על כשרון השופט בעניני המשפט, אבל בשום אופן אינן מעידות על גדלות השופט בדברי חכמה ומדע בכלל.

מסוג חכמתו היה גם כן לחוד חדות ולמשול משלים. מסוג הזה היו הדברים אשר דברה מלכת שבא עם שלמה, והוא הגיד לה את כל דבריה, לא היה דבר נעלם ממנו (מ"א י. 3, 4), ואז נוכחה לדעת, כי השמועה ששמעה על אדות חכמת שלמה בארצה לא הפריזה על המדה, וכי באמת הוא חכם גדול מאין כמוהו. יאָזעפוס (קדמוניות ח. 5, 3) מביא הגדה שהיתה לה מהלכים בין היהודים והצורים, אשר לפיה התחרו שלמה וחירם מלך צור ביניהם למי משניהם היתרון לפתור החדות אשר יציעו איש לרעהו. בתחלה היה היתרון לשלמה, ועל חירם היה לשלם לשלמה סכום רב בתור כסף ענושים, מפני שלא יכול לפתור את החדות שהציע לפניו שלמה. אבל חירם מצא לו איש צעיר לימים בשם עבד־מון, ובעזרתו עלה בידו לאכוף על שלמה לשלם לחירם כסף ענושים הרבה יותר מאשר שלם הוא, חירם, לשלמה בתחלה. איך שיהיה. אין כל ספק שבימי שלמה עלו בני ישראל למדרגה יותר גבוהה בסולם ההתפתחות.

עשרו של שלמה יצא מגדר המורגל. לפי עדות כה"ק (מ"א) היתה הכנסת שלמה לשנה 4,095,900 ליטרא שטערלינג זהב, לבד מסים מעמו ומעמים אחרים אשר היו נכנעים לממשלתו, בשוה כסף. ולזאת היה ביכלתו להוציא כסף רב לבנינים גדולים ויקרים ולשאר דברי מותרות ויקרי ערך. כסא מלכותו הגדול והמצויין בהדרו ותפארתו עשוי משן ומצופה זהב היה מפורסם לשם ולתהלה ולתפארת בין עמי הקדם. מגיני הזהב של אנשי החיל שומרי ראשו וכל כלי הבית של ארמונו

הגדול והנפלא היו עשוים מזהב טהור. כסף לא היה נחשב בימי שלמה למאומה. הוא נתן את הכסף ב י ר ו ש ל י ם כאבנים. מזה נוכל לשפוט כי בשארי ערים לא היה הכסף כל כך מצוי.

עשרו של שלמה וחכמתו הרבה עשו לו שם גדול בארצות רחוקות וקרובות, ולשמו ולזכרו באו רבים לראות פניו ולבקרו למען יוכחו לדעת שכל אשר שמעה אזנם על אדותו הוא אמת ויציב ביניהם באה גם מלכת שבא בלוית חיל כבד מאד והביאה עמה מתנות רבות ויקרות, גמלים נושאים בשמים וזהב רב מאד. מטרת בואה לירושלים היתה לנסותו בחידות, כי הידיעה והכשרון לפתור חדות היו בימים הקדמונים אות וראיה מוכחת כי בעל הפתרונים הוא איש חריף בשכלו ומתת אלהים זאת היא לעדה כי ה׳ אהבו. ויהי כי הגיד לה שלמה את כל אשר היה עם לבבה, לא היה דבר נעלם ממנו, ולא היה בה עוד רוח, ותאמר אל שלמה, רואה אנכי כי אמת הדבר אשר שמעתי בארצי על דבריך ועל חכמתך. טרם הפרדה המלכה מעמו נתן לה שלמה את כל חפצה אשר שאלה ותפן ותלך לארצה היא ועבדיה. בין יושבי אביסיניה, היא ארץ שבא, נודעת הגדה, שהמלכה הולידה משלמה בן, והמלך היושב על כסא ממלכת שבא הוא מיוצאי חלצי שלמה, וזה לדעתם מרומז בפסוק: והמלך שלמה נתן למלכת שבא את כל חפצה אשר שאלה.

בסוף ימיו לא היתה דעת הקהל נוחה הימנו. בספר מלכים כתוב כי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו (מ״א יא. 4); אז יבנה שלמה במה לכמוש שקוץ מואב .... ולמולך שקוץ בני עמון (שם 7). בעלי התלמוד משתדלים להפוך בזכותו, ואמרו: אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן כל האומר שלמה חטא אינו אלא טועה, שנאמר ולא היה לבבו שלם עם ה׳ אלהיו כלבב דוד אביו, כלבב דוד אביו הוא דלא הוה, מיחטא נמי לא חטא, והא דכתיב ויעש (שלמה) הרע בעיני ה׳, הוא מפני שהיה בידיו של שלמה למחות בנשיו ולא מיחה בהן לכן תלה הכתוב את העון בו (שבת נו:). ואשר יחזק עוד ההשערה שדעת הקהל העברי לא היתה נוחה ממנו בימים האחרונים המה הדברים הקצרים על אדות מותו וקבורתו: וישכב שלמה עם אבותיו ויקבר בעיר דוד אביו וימלוך רחבעם בנו תחתיו (מ״א יא. 43), לא כמו שרגילים כה״ק לספר על אדות מיתת גדולי האומה המצויינים.

שלמי (השין בשוא והלמד בחולם), אבי הנשיא אחיהוד למטה אשר. הוא היה הנשיא מן שנים עשר הנשיאים שבחר משה לעזור ליהושע בחלוקת הארץ אחר הכבוש.

שלמיאל (השין בשוא והלמד בשורק) בן צורישדי, הנשיא למטה שמעון, מן הנשיאים שעזרו למשה לפקוד את בני ישראל מיד בצאתם ממצרים.

שלמיה (השין והלמד בסגלים) 1) מבני בני, אשר נשא לו אשה נכרית בימי עזרא (עזרא י. 39). 2) **שלמיה**, אבי חנניה, שהחזיק חלק מחומת עיר ירושלים בימי נחמיה (נחמיה ג. 30). חנניה הוא אחד מרוקחי מרקחת (שם ג. 8). 3) **שלמיה** הכהן מן האנשים שהפקיד נחמיה להיות שרי אוצרות התרומות והמעשרות, הפקידים היו נחשבים לאנשים נאמנים העושים את חובתם בלי פניה עצמית. 4) **שלמיה** אבי יהוכל בימי המלך צדקיהו (ירמיה לז. 3). לפעמים יבוא שמו בתמונת ש ל מ י ה ו. 5) **שלמיה** אבי יראיה בעל פקידות למלך צדקית. האיש הזה הביא את ירמיהו הנביא לבית הסוהר מפני כי חשדוהו

שחפץ למסור את עצמו להכשדים שצרו אז על ירושלים (ירמיה לז. 13).
6) שלמיה, שולם, משולם, משלמיה, ראש למשפחת שוערים (דהי״א כו. 14).
7) שלמיה, בן אחר לבני, שנשא לו אשה נכריה בימי עזרא (עזרא י. 41).
8) שלמיה, בן כושי, אבי אביו של יהודי הנשלח אל ברוך בן נריה לקחת מידו את המגלה אשר שרפה אחרי כן המלך יהויקים (ירמיה לו. 14).
9) שלמיה, בן עבדיאל, מן האנשים אשר שלח המלך יהויקים להביא אליו את ירמיהו וברוך בן נריה ולהענישם על נטיותם אל הכשדים (שם 26).

שלמית (השין בשוא והלמד בחולם), 1) שם אמו של האיש אשר קלל את שם ה׳ והוא בן איש מצרי, אך אמו היתה בת דברי משבט דן. את האיש רגמו בני ישראל באבנים בעת נדודם במדבר בצאתם ממצרים (ויקרא כד. 11).
2) שלומית בת זרבבל. נזכרת בדהי״א (ג. 19). 3) שלומית הראש מן בני יצהר (שם כג. 18). 4) שלומית, שם משפחה אחת ששבה עם עזרא מן הגולה (עזרא ח. 10). משערים כי במקום הזה חסר שם אחד, וצריך להיות כך: ומבני בני שלומית בן יוסיפיה ועמו מאה וששים הזכרים. 5) שלומית בן שמעי הגרשוני (דהי״א כג. 9). שלומית, מצאצאי גרשם בן משה (שם כו. 28.

שלמן או **שלמנאסר** מלך אשור. השם שלמן נזכר בהושע (י. 14):
כשוד שלמן בית ארבאל ביום מלחמה. המבארים לא מצאו ביאור נכון להפסוק הזה, כי המקום בית ארבאל נעלם מהם. ועיין ערך ארבאל בספרנו.

במ״ב (יז. 3) מסופר כי שלמנאסר מלך אשור עלה על שומרון בימי הושע בן אלה כי נודע לו שמרד בו ויתנהו בבית כלא ויצר על שומרון בשנת 725 לפני המספר הנהוג. המלך הזה היה שלמנאסר הרביעי מלך אשור. הוא שלמנאסר שמלך באשור אחר תגלת פלאסר השלישי. שלמנאסר היה שר צבא מצויין ואף על פי שלא היה לו יחוס אבות בכל זאת עלה למלוכה בגלל גבורתו הנפלאה ונצחונותיו הרבים. פלאוויוס (קדמוניות ט. 14, 2) מספר, כי שלמנאסר הביא במצור את העיר עלילאוס של צור, ובתחלה נצחו אניות צור (שתים עשרה במספר) את אניות האשורים (60 במספר) אבל סוף המלחמה היה, כי האשורים לכדו את העיר מצד היבשה. שלמנאסר צר על העיר שומרון חמש שנים, ואחרי שלכדה הגלה את מבחר יושביה אשורה ויושב אותם בחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי (מ״ב יז. 1—6). ושלמנסר מת בחודש טבת, 722 לפני מספר הנהוג.

שלמון כמו שלם (השין בפתח), עניננו מחיר, שכר, שוחד. כלו אוהב שוחד ורודף שלמונים (ישעיה א. 23).

שלף (השין והלמד בסגלים) בן יקטן מצאצאי עבר בן שם. החוקרים התרים את ארץ ערב מצאו מקומות אחדים בארץ ההיא הנקובים בשם סלף, ומשערים כי בכל המקומות האלו התישבו שבטים אחדים מצאצאי שלף הנזכר בבראשית (י. 26).

שלש (השין בצירה), שם עצם פרטי מצאצאי אשר בן יעקב. נזכר בדהי״א (ז. 35). ובפסוק 37 שם נמצא עוד בן אחד מצאצאי אשר בשם שלשה (השין הראשונה בצירה והשניה בקמץ).

שלשה (שתי השינים בקמצים והלמד בחירק), חבל ארץ בקרבת הר אפרים (ש״א ט. 4). בחבל ארץ זאת נמצאת עיר בשם בעל שלשה (מ״ב ד. 42), והיא במערב לגלגל. התרגום מעתיק

את שם העיר בעל שלשה במלות „ארעא דרומא“.

שלשום (השין הראשונה בחירק), שם התאר, יום לפני אתמול. התמיד בא עם תמול מורה על הזמן שלפני עת הדבור. אשר הם עושים מתמול שלשום (שמות ה. 8), ללבון כתמול שלשום גם תמול גם היום (שם 14), לא היתה כזאת אתמול שלשום (ש"א ד. 7), גם אתמול גם שלשום בהיות שאול מלך עלינו (ש"ב ה. 2), כענין לפנים.

שלש (השין בחירק והלמד בצירה), בן דור שלישי, בן נכד. על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים, וכן על בנים על שלשים ועל רבעים (שמות לד. 7, 20). במקום השני כלולים בשם בנים גם בני בנים בלשון המקרא, כמו וירא יוסף לאפרים בני שלשים (בראשית נ. 23), הם בני ערן בן שותלח בן אפרים במדבר כו. 35, 36).

שם 1) כנוי להבדיל בלשון דבר מכל הדומים לו. מטבע הקדמונים היה לתת לכל דבר חדש הנגלה להם כנוי לפי הרגש אשר שם החדש הזה כחותם על לבם, וזה ענין הנאמר בתורה וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו. ויקרא האדם שמות לכל הבהמה, ולעוף השמים ולכל חית השדה (בראשית ב. 19, 20), ויקרא האדם שם אשתו חוה, כי היא היתה אם כל חי (שם ג. 20), כלומר הנכבדה מכל החיים שראה לפניה, וכן נתנו לכל נולד מרחם אמו כנוי מזכיר ענין נכבד במקרי חייהם, :מו „פלג“, כי בימיו נפלגה הארץ (שם י. 25), „נח“, זה ינחמנו (שם ה. 29), וכן כלם. 2) אות זכרון, כמו מגדל בבל תגבוה לשמים למען יראוהו מרחוק ונהרו אליו: ונעשה לנו ש ם פן נפוץ על פני כל הארץ (שם יא. 4), וכן נקרא כל ענין מהולל בפי כל ומזכיר עושהו, כאמור ביוצר הכל: בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם (ישעיה סג. 12), וכן נקראת עלילה נשגבה מזכרת כי יד ה' עשתה זאת, והיה לי לשם לאות עולם לא יכרת (ישעיה נה. 13).

למי מההורים היתה הזכות והכח לתת שם להנולד, להאב או להאם? על פי רוב הננו רואים בכה"ק כי מנהגם היה שהאם תתן שם לבנה או לבתה שנולדו לה. חוה קראה לבנה הנולד לה אחר מיתת הבל בשם שת (בראשית ד. 25); הגר קראה שם בנה ישמעאל (שם טז. 11); בנות לוט קראו בעצמן שמות לבניהן שנולדו להן מאביהן: הבכירה קראה את שמו מואב והצעירה — בן עמי (שם יט. 37, 38); לאה קראה לבניה אשר ילדה ליעקב: ראובן, שמעון, יהודה (שם כט. 32—35); רחל נתנה שמות לבני בלהה שפחתה: דן, נפתלי (שם ל. ת, 8); לאה נתנה שמות לבני זלפה שפחתה: גד, אשר (שם 11, 13); לבניה החמישי והששי קראה לאה שמות: יששכר, זבלון, ולבתת קראה דינה; השם יוסף נתנה רחל לבנה (שם 24), לבנה השני קראה בן אוני (שם לה. 18); בת שוע אשת יהודה קראה שמות לבנה השני אונן ולבנה השלישי שלה (שם לח. 4, 5). ועיין שופטים יג. 24; ש"א א. 20; דהי"א ד. 9; ז. 16. אבל נמצאים בכה"ק גם שמות רבים שהאבות נתנו לבניהם. ראה הושע א. 4, 6, 9; ישעיה ו. 3; בראשית ה. 3; טז. 15; יז. 19; כא. 2; בראשית ד. 26; ת. 29; לה. 18; מא. 51 והלאה; שמות ב. 22; שופטים ח. 31; דהי"א ז. 23; איוב מב. 14. אבל יש מקרים שאנשים אחרים, לא האבות, קראו שם להילד הנולד. השם משה נתנה לו בת פרעה. השכנות קראו שם עובד לבנה של רות הנולד לה מבועז.

מתי קראו שם להילד? במקומות שזכרנו למעלה נראה כי השם ניתן להנולד מיד אחר הולדו. אבל בימים מאוחרים החלו לקרוא שם להנער היולד ביום המילה שהוא יום השמיני ללידתו. ואולי המקור למנהג הזה הוא ששנוי השם מאברם לאברהם יש לו איזה יחס וקשר עם צווי מצות מילה לאברהם (עיין בראשית יז). הוראת השמות בכה"ק על פי רוב היא נובעת מאיזה מקרה או איזה ענין שיש לו איזה יחס להנולד. השמות יצחק, יעקב, עשו, ושמות בני יעקב, משה ועוד מבוארים במקומותם מדוע קראו להנולד השם הזה. אבל בימים מאוחרים החלו לקרוא הנולדים בשמות אבות אבותיהם. והמנהג הזה נפגוש כבר במאה הרביעית לפני המספר הנהוג. בכה"ק לא נמצא מקור לזה. בין כל מלכי יהודה לא נמצא אף אחד שנקרא בשם אחד מאבותיו.

שמות המקומות יש מהם לקוחים מן מצבם ומעמדם הטבעי, למשל רמה, גבעה, גבעון, עמק, בית העמק, יגבהה, סלע, צור, בית צור, חורב, יבש, יבש גלעד, באר, באר שבע, באר אילים, אדומים, מעלה אדומים, מי ירקון, ורבים כמוהם. ויש אשר נקראו בשמות עצים שונים, כמו: תפוח, בית תפוח, תמר, חצצון תמר, שטים, בית השטים, אבל השטים, רימון, רימון פרץ, גת רימון, עין זיתים, הר הזיתים, אבל לכרמים, בית הכרם,, רבים משמות המקומות לקוחים משמות בעלי חיים, כמו: אילון (מן אילה), בית נמרה (מן נמר). עפרה (מן עופר האילים), חצר שועל (מן שועל), עגלון, עגלים, עגלה שלישיה (מן עגל), ליש, לבאות. יוכל היות כי החיות ששמן נקרא על המקומות האלו היו נמצאות בימים הקדמונים במספר רב ועצום מאד שמה, יוצא מגדר התורגל. וכן הדבר בשמות המקומות הנקראים בשמות העצים והאילנות והצמחים ישנם מקומות אשר נקראים על שם האלהות שכבדו אנשי המקום, כמו בעל צפון, בעל מעון, בית בעל, נבו, יריחו, מקום שיושביו השתחוו לירח, עשתרות קרנים, בית שמש, בית דגון ורבים אחרים.

שמות אנשים ונשים המה או פשוטים או מרכבים. אלה האחרונים המה על פי רוב מחוברים בשני שמות אך מעט מהם מורכבים משלשה. נמצאים שמות פשוטים שהמה מקוצרים משמות מרכבים, כמו: נתן מקוצר מן נתנאל, או אלנתן, יהונתן. השמות המרכבים המה על פי רוב מזמנים מאוחרים, כי הקדמונים נתנו לבניהם ובנותיהם על פי רוב שמות פשוטים. מן 28 שמות הנזכרים בספר שופטים מן ב עד טז, אך ששה מהם מרכבים והשאר — פשוטים. מספר שמות הפשוטים בימי דוד הוא 23, והמרכבים — 22. ולעומת זה בימי ירמיהו, כשלש מאות שנה אחרי דוד מספר השמות המרכבים הוא יותר מפי שלשה של הפשוטים. בין אלה האחרונים נמצאו איזה שמות פשוטים לקוחים משמות החיות הבלתי טהורות כמו: דבורה, חולדה עכבור, שפן תולע, (מן תולעים), כלב, נחש. קשה עלינו למצוא הטעם, מדוע קראו האבות לבניהם או בנותיהם בשמות החיות האלה. נוכל אך לשער, כי האבות קוו בזה כי ילדיהם יהיו להם הכשרונות הטובים שמצויינות בהם החיות האלה, כמו, למשל: דבורה — שתהא חרוצה במעשיה כדבורה; כלב — שיהא בן נאמן להוריו ככלב לאדוניו; נחש — שיהא ערום כנחש, ובערמתו ינצח את אויביו.

שמות רבים מרכבים עם השמות אב, אח, עם, כמו אבימלך, אבינועם, אבישי, אביטל, אביגיל, אחימלך, אחיעבר, אחירם, עמיאל, עמישדי, וביחוד עם השמות אל,

יה, כמו אלנתן, נתנאל, אליאב, ברכאל, אליעם, עמיאל, יהודה, ידידיה, יהואש, חזקיה, יהואחז, יהויכין. שמות מרכבים עם השם יה היו חזון בלתי נפרץ קודם דוד.

שם (השין בצירה) בן נח. הוא היה צעיר מיפת אחיו בשתי שנים, בעת המבול היה בן תשעים ושמונה שנים, ואחר המבול נולדו לו הבנים: עילם ארפכשד, אשור, לוד וארם (בראשית י. 22). ובכן היה שם אבי העמים: פרס, אשור, לוד, ארם, עברים ועוד. בכה"ק הוא מצויין ביחוד בשם אבי העברים, המה יוצאי חלציו של עבר נכדו של ארפכשד (שם 21—24). בספור שכרותו של נח נזכרים שני בניו שם ויפת לטוב בעבור התנהגותם הצנועה עם אביהם בעת התגלה בערותו באהלה, נגד חם בנו הקטן שבזה את כבוד אביו. בגלל הדבר הזה ברך נח אביו אותו, את שם, כי ישכון כבוד ה' לעולם באהלי שם ויהי כנען בנו של חם עבד ליוצאי חלציו של שם (שם ט. 18—27). לפי חז"ל היה שם הכהן והמורה לרבים מבניו אמונה טהורה במציאות ה' והשגחתו על נבראיו כמו שקבלה מאדם הראשון; הברכה שקבל מנח להיות כבוד ה' שוכן בצאצאיו מסרה שם לאברהם ולזרעו אחריו. ודברי הברכה שברך נח את יפת: יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם נתקיימה לדעת חז"ל שהתורה נעתקה בדורות המאוחרים על ידי עקילס לשפת בני יון שהמה יוצאי חלציו של יפת.

שמאבר מלך צבוים. המלך הזה היה מן הקושרים על כדרלעמר מלך עילם בימי אברהם (בראשית יד. 2). בתורת השומרונים בא השם הזה בתמונת שמאבד (בדלת תחת הריש). אבל יש משערים כי כונתם בזה לומר כי השם של המלך הזה נאבד ולא נודע לנו כעת.

שמגר השופט השלישי לישראל. הוא הושיע את עמו בהכותו שש מאות פלשתים במלמד הבקר (שופטים ג. 31). ונזכר בשירת דבורה וברק (ה. 6). הוא היה בנו של ענת, ושפט את ישראל בין אהוד ובין דבורה. שם כזה הננו מוצאים גם בין בני אשור סמגר נבו (ירמיה לט. 3). השם ענת נמצא גם כן על הלוחות של תל־אל־אמרנא, הוא שם עצם פרטי לאיש כנעני. השמות האלה מורים כי השפעת הבבלים והאשורים היתה אז ניכרת בנגב ארץ ישראל אחרי תקופת השנים של לוחות תל־אל־אמרנא.

שמה (השין בפתח), שממה, שאיה, חרבה. שם גפני לשמה (יואל א. 7); ותהי ארצכם לחרבה ולשמה (ירמיה מד. 22); איך היו לשמה כרגע (תהלים עג. 19), שם שמות בארץ (שם מו. 9).

שמה, שם עצם־פרטי. 1) בן רעואל בן עשו אלוף אדום (בראשית לו. 17). 2) אחי דוד. שמה היה הבן השלישי של ישי אבי דוד. שמה ביחד עם שני אחיו האחרים לקח חלק במלחמת שאול עם הפלשתים. בעמק האלה בא דוד אל המחנה והכה את גלית גבור הפלשתים (ש"א יז). כפי המסופר בש"א (יז. 9) היה שמה בבית אביו ישי בעת שבא שמואל למשות את דוד למלך על ישראל תחת שאול, וראה את המעשה. הוא היה אביו של יונדב רע אמנון ויועצו (ש"ב יג. 3). שמה היה גם בן אבי יהונתן גבורו של דוד שהכה את איש מדון מן הגבורים בני הרפה בגת (שם כא. 21). תמונת השם הזה בא בשנוים קטנים במקומות אחרים, כמו: שמעה (ש"ב יג. 3, 32), שמעי קרי, שמעא כתיב (שם כא. 21), שמעא (דהי"א ב. 13; כ. 7). 3) שמה בן אגא (הגימל בצירה) ההררי מן שלשת הגבורים המצויינים של דוד

(ש"ב כג. 11). הגבור הזה הביא תשועה גדולה לישראל, כי כאשר נאספו הפלשתים למלחמה עם ישראל בחיה (שם מקום) ושם היתה חלקת שדה מלאה עדשים (ובדהי"א יא. 13 כתוב כי חלקת השדה היתה מלאה ש ע ו ר י ם) נסו בני ישראל מפני הפלשתים. אבל שמה התיצב בתוך החלקה ויך את הפלשתים ויציל את החלקה ותהי תשועה גדולה לישראל. הגבור הזה היה גם כן בין שלשת הגבורים שהביאו לדוד מים מבאר בית לחם, במסירת נפשם, אבל דוד לא אבה לשתותם ויסך אותם לה', כי אמר: הדם האנשים ההולכים בנפשותם אשתה? בעל דהי"א מיחס את התשועה הזאת לא לשמה ההררי כי אם לגבור אחר אלעזר בן דודו (דהי"א יא. 10). בכלל קשה לעמוד על הקריאה האמתית של שמות הגבורים אשר לדוד מפני שנוי הנוסחאות בשתי הרשימות בין ש"ב ובין דהי"א. 4) שמה ההרורי, ויש גורסין החרודי (כלומר מעין חרוד), שמו בא גם כן שמות היזרחי (דהי"א כז. 8).

שמואל, השופט האחרון בישראל. שם אביו היה אלקנה מן הרמתים צופים בהר אפרים. לאלקנה היו שתי נשים שם האחת חנה ושם השנית פנינה. לפנינה היו בנים ולחנה לא היה — היא היתה עקרה. הרגש היגון הכרוך בעקבות רבוי הנשים היה למוקש ולאבן נגף גם לשלום ביתו של אלקנה. פנינה צרת חנה התגאה על חנה בברכת פרי בטנה וכעסתה בפעם בפעם בעבור הרעימה והזכירה לה בכל עת מצוא כי ה' סגר רחמה. וביחוד עשתה זאת מרגש הקנאה, כי בעלה אלקנה הראה אותות אהבה וחבה לצרתה חנה רב יותר מאשר אליה. כי לחנה נתן אלקנה תמיד מנה אחת אפים מפני אהבתו אליה. וביחוד מרה נפשה של חנה בימי מועד וחג, בראותה איך אלקנה מחלק מנות לכל בניה ובנותיה של פנינה. חרפה שברה לבה ותבכה ולא תאכל. פעם אחת בהיותה בשילה עם בעלה בימי מועד וחג באה אל בית ה' ותתפלל לפני ה' כי יתן לה זרע אנשים והקדישה את הנער אשר יולד לה לה' כי יהיה נזיר כל ימיו ויהיה כלו קדש לה'. אולם יען שפכה שיחה לפני ה' בלחש וקולה לא השמיעה, רק שפתיה היו נעות, חשבה עלי הכהן הגדול שהיא שכורה, ודרש מאתה כי תסיר את יינה מעליה ותצא מבית ה'. חנה הצטדקה לפני הכהן כי לא בא אל פיה שום משקה משכר וגלתה לו את כל לבה ומר נפשה. לשמע הדברים האלה ברך אותה עלי כי ימלא ה' את משאלות לבה. הברכה הזאת הרגיעה את רוחה ותשב עם בעלה לביתה. ויהי לתקופות הימים ותהר חנה ותלד בן ותקרא את שמו שמואל לאמר: כי מה' שאלתיו. ויהי כאשר גמלה את הנער הביאה אותו אל עלי ומסרה אותו תחת השגחתו שיגדלו ויחנכו בתורת ה' וישאר לעולם בבית ה'. ובכן נשאר שמואל באהל שילה לשרת את פני ה', והיה חגור אפוד בד, וחנה אמו עשתה למענו מעיל קטן מימים ימימה.

מצב המוסרי של העם היה אז בשפל המדרגה. הקשר המאחד את השבטים לגוי אחד היה חלש מאד. כל שבט ושבט הנהיג את עניני הצבור בפני עצמו. אם לחץ אויב לשבט אחד עמדו השבטים האחרים מנגד ולא באו לעזרתו. העמים שכניהם השתמשו במצב הזה והחלו ללחוץ אותם ולהפריע את מנוחתם. הפרינציפ הטהעאָקראטי נחלש עד מאד, דבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ (ש"א ג. 1). הנער שמואל היה משרת את ה' לפני עלי שהיה הכהן הגדול אז בבית ה' בשילה. אותו בחרה ההשגחה העליונה להפיץ על ידו דבר ה' בעם ישראל. אליו גלתה את דבר

ה' ברות הנבואה הנוראה על בית עלי כי כלה ונחרצה מאת ה' להשמיד את בית עלי החל וכלה בעון אשר ידע כי בניו אינם הולכים בדרך הישרה והוא לא כיהה בם. לבד החזיון הזה נראה ה' אל שמואל עוד פעמים רבות בשילה, וגלה לו נבואות רבות וכלן נתקיימו. ובכן נתפרסם שמואל לכל ישראל לנביא אמת מדן ועד באר שבע (שם ג). בין כה הגיע הזמן לקיום דברי הנבואה על דבר בית עלי. ובאמת היתה חטאת בני עלי גדולה מאד. המה נאצו את מנחת ה' והתנהגו עם בשר הקרבן כמו שמתנהגין עם בשר תאוה פשוט הנקנה בבית המטבחים. ועוד רעה יותר גדולה מזאת עשו שהיו שוכבים את הנשים הצובאות פתח אהל מועד. רש"י מבין הדברים כפשוטם. אבל בירושלמי כתובות וסוטה מקיל את החטא הנורא הזה ואומר ישכיבון כתיב, מתוך ששהו את קניהן של הנשים היולדות והיו ממתינות עד שראו את קניהן קריבין מעלה עליהם הכתוב כאלו שכבום. המנחת שי הקשה הלא אין יו"ד אחר הכ"ף, ותירץ שהגמרא חולקת על ספרינו. אבל אין צורך, כי כוונת הירושלמי הוא שמאחר שהספרים הראשונים לא היו מנוקדים לכל נוכל לקרות הכ"ף בחירק והיתה תמונת המלה ישכיבון, ונוכל על ידי זה להקטין חטאם ולפרש ששהו קניהן וכו', כי קשה היה לרבותינו להאמין כי בני כהנים גדולים בישראל יזנו עם הנשים הצובאות פת האהל מועד והעם לא ירגמו אותם באבנים.

בין כה נתמלאה סאת החטא של בני עלי, ובא יום השלום למלאות דבר ה' לבית עלי. מלחמה פרצה בין בני ישראל והפלשתים, ובני ישראל נגפו, ויפול מהם כארבעת אלפים איש. זקני ישראל יעצו להלוחמים להביא את ארון ה' אל המחנה בתקותם כי בזכות הארון ינצחו את הפלשתים. שני בני עלי חפני ופנחס הביאו את הארון אל המחנה, אבל גם הארון לא הביא להם הנצחון אשר קוו. בני ישראל נגפו עוד הפעם לפני הפלשתים ויפול מהם כשלשים אלף רגלי, שני בני עלי חפני ופנחס מתו וארון האלהים נשבה בידי הפלשתים. כאשר הגיעה השמועה לעלי מתוצאות המלחמה וביחוד כאשר שמע שארון האלהים נשבה, נפל מעל הכסא אחורנית ותשבר מפרקתו וימת אחרי שפטו את ישראל ארבעים שנה. שמואל היה אז צעיר לימים ולא הגיע עוד למדרגה למלא מקום עלי להיות שופט על ישראל תחתיו. מפעולותיו הגדולות שעשה בימים ההם ומעבודתו לרבים אז נדע מעט מאד. נדע אך כי היה ידוע ומפורסם לנביא אמת בכל ישראל מדן עד באר שמע.

הארון הנשבה עשה שמות בכל ארץ פלשתים ויחליטו הפלשתים להשיבו אל ארץ ישראל. ולמען כפר פניו נתנו לו אשם חמשה טחורי זהב וחמשה עכברי זהב למספר סרני הפלשתים, ויעשו עגלה חדשה ויקחו שתי פרות עלות אשר לא עלה עליהן עול ויאסרו אותן בעגלה, ואת בני הפרות לקחו מהן וישיבו אותם הביתה, ויתנו את הארון על העגלה, ואת כלי הזהב אשר השיבו לו אשם שמו בארגז מצדו, וישלחו את הפרות עם העגלה והארון. הפרות שמו בעצמן פניהן לדרך בית שמש שעמדה על גבול ישראל, הלכו הלוך וגעו על בניהן שנלקחו מהן אבל לא סרו מן המסלה ימין ושמאל, וסרני פלשתים הלכו אחרי העגלה עד בואה בית שמש. אנשי בית שמש שמחו מאד לקראת המראה הזה, אבל לא ידעו איך להתנהג בדבר הקדוש הזה. ויפול מן העם ביום ההוא עם רב, ויתאבל העם על הנגף הזה. וישלחו אנשי

בית שמש אל יושבי קרית יערים מקום מושב לוים לקחת את הארון כי הם יודעים איך להתנהג עמו. וישאר הארון בקרית יערים עשרים שנה, ובמשך הזמן הזה נהו בני ישראל תחת השפעת שמואל אחרי ה׳.

שמואל ראה והבין כי השעה ההיא היא שעת הכושר לקחת רסן ממשלת שופט בידו ולהנהיג את העם בדרך הצדק והמשפט על יסודות ממשלה טהעאָקראטית. למטרה זאת קרא אספת עם גדולה אל המצפה ושם העיר למוסר אזנם להסיר מתוכם את אלהי הנכר ויכינו לבבם אל ה׳ לבדו ואז יציל אותם מידי הפלשתים. העם שמע לדברי שמואל ויצומו ביום ההוא ויתודו על חטאתם וישאבו מים וישפכו לפני ה׳ (ע״ע אסיף), וישפוט שמואל את העם במצפה.

כאשר נודע הדבר להפלשתים כי שמואל נבחר לשופט על בני ישראל ויעלו עליהם למלחמה. שמואל הרגיע את רוח העם ויתפלל לה׳ להושיעם מיד אויביהם. מלחמה גדולה התלקחה בין שני העמים וסוף הדבר היה כי בני ישראל נצחו את הפלשתים ומאז והלאה לא העיזו עוד הפלשתים לבוא בגבול ישראל כל ימי שמואל. השופט המצויין הזה סבב מדי שנה בשנה ביחוד את המקומות המקודשים בישראל: בית אל, גלגל ומצפה, ובני ישראל הלכו בדרך הישרה בימיו ועבדו את ה׳ בכל לבם ובכל נפשם. הזמן שהקדיש לסבוב המקומות המקודשים היה בכלל לא ארוך, כי הערים האלה היו קרובות מאד זו לזו, ורוב ימי השנה ישב בביתו ברמה ושם בנה מזבח ועשהו למקום מקודש ושפט שם את ישראל. הכתוב חושב אך שלשה מקומות מקודשים: בית אל, גלגל ומצפה, ואת שילה לא חשב. כפי הנראה נחשב המקום הזה. מיום מות עלי ובניו ושבות הארון, למקום מוחרב בגזרת ה׳ אשר מאסו, ועל זה מעידים גם כן הפסוקים בירמיה: לכו נא אל מקומי אשר בשילה אשר שכנתי שמי שם בראשונה וראו את אשר עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל.. ועשיתי לבית אשר נקרא שמי עליו..... כאשר עשיתי לשילה (ירמיהו ז. 12—14), וגם להלן: ונתתי את הבית הזה כשילה (שם כו. 6). מכל המקומות האלה נראה ברור כי שילה נחשב מעת המאורע הנורא בעלי ובניו למקום מנודה בגלל חטאות בני עלי ונמאס בגזרת ה׳. גם המשורר בתהלים (עח. 60) אומר: „ויטש משכן שילה".

כאשר הגיע שמואל לזקנה ושיבה מינה את בניו לשופטים בבאר שבע. אבל בניו לא הלכו בדרכיו ויטו אחרי הבצע ויקחו שוחד (ע״ע אביה). אז התקבצו אליו בני ישראל אל העיר רמה מקום משכן שמואל, ויבקשו ממנו כי יבחר להם מלך לשפוט אותם ולצאת ולבוא לפניהם במלחמותיהם עם העמים שכניהם. הדרישה הזאת היתה למורת רוח לשמואל. מצד אחד היה קשה להמיר ולהחליף את ממשלה טהעאָקראטית בממשלת מלך. ומצד השני חשב לפחיתות הכבוד לשמוע כי בחלה נפש העם בהנהגתו. אבל ה׳ הרגיע את רוחו ברוח הנבואה, כי לא אותו מאסו והנהגתו, כי אם בחלה נפשם בהנהגה טהעאָקראטית, ובכן מאסו את ה׳ בכלל. ובכל זאת צוה ה׳ אותו למלא חפץ העם בדבר הזה, ובחר להם למלך על פי ה׳ את שאול בן קיש משבט בנימין. אולם למען יוכח העם לדעת כי מה׳ יצא הדבר, אסף את העם למצפה, והפיל גורל ויצא שאול על פי הגורל, שמואל כתב את משפט המלוכה בספר וינח לפני ה׳ ואת העם שלח איש לביתו.

לא ארכו הימים ומלחמה פרצה בין

בני ישראל ובני עמון. סוף המלחמה היה כי שאול נצח את בני עמון, והנצחון הזה חזק את ממלכתו והגדיל את ערכו בעיני העם.

במקום אחד (ש"א ז. 15) מסופר כי שמואל שפט את ישראל כל ימי חייו. מדברים האלה נוכל לשער כי גם בעת ממשלת שאול היתה השפעת שמואל נכרת מאד על הנהגת העם (האווערניק). ובאמת הננו רואים כי כאשר התקבצו הפלשתים ללחום עם בני ישראל לא העיז שאול לצאת אל המערכה בטרם בא שמואל לעשות ההכנות הדרושות לזה, וחכה על בואו שבעה ימים. אבל כאשר שמואל לא בא למועד המוגבל מצא שאול לנחוץ לעשות בעצמו ההכנה הנחוצה, והיא להקריב מקודם קרבן בתפלה לה' כי יושיעם מיד אויביהם. עבודה כזאת לא נמסרה על פי החוק למלך כי אם למשרתי ה'. ויהי אך כלה שאול את מעשהו בדבר הקרבת הקרבן ושמואל בא. כראות הנביא את מעשה שאול, התמרמר מאד, ויאמר לו כי הסכיל מאד במעשהו זה, כי לא שמר את מצות ה' אשר צוהו, והודיעו שבגלל הדבר הזה לא תקום ממלכתו בידו. אבל בסתר לבבו התאבל שמואל מאד אל שאול כי אהבת נפש אהבהו. אבל לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם. גזר דינו של שאול כבר נחתם בגושפנקא דמלכא מלכו של עולם, ושמואל נצטוה מאת ה' ללכת אל בית לחם למשוח את דוד בן ישי למלך על ישראל תחת שאול. שמואל עשה כאשר צוה, ומן אז לא ראה שמואל את שאול עד יום מותו אך פעם אחת, וזה היה בנויות ברמה, כאשר רדף שאול אחרי דוד, ושם פגש את שמואל. אבל כל הימים האלה סר ה' מעם שאול ולא ענהו בעת צרתו, כאשר שאל אותו באורים, בחלומות וגם בנביאים.

כמה שנים חי שמואל, וכמה שנים שפט את ישראל, לא נזכר בכתוב מפורש. בערך שופטים נשתדל לחקור ולדרוש בזה. פלאוויוס מחליט כי שמואל היה בן שתים עשרה שנה כאשר נגלה אליו האלהים בפעם הראשונה. בכה"ק נחשבת מדרגת שמואל למדרגה רמה מאד. המשורר בתהלים אומר: משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו. שמזה נראה שהקדמונים חשבו את מדרגת שמואל כמדרגת משה בדברי נבואה. גם ירמיהו אומר: אם יעמוד משה ושמואל לפני וגו' (ירמיה טו. 1). הרי משה ושמואל שקולים זה כזה. בתי אולפני לבני הנביאים נמצא ראשונה בכה"ק אך בימיו, ולא רחוק לשער כי הוא היה מיסדם הראשון. בדהי"א (ט. 22) מסופר כי שמואל ביחד עם דוד סדרו עבודת הלוים בבית ה'.

ספר שמואל. הקדמונים לא ידעו מחלוקת הספר שמואל לשני חלקים: שמואל א' ושמואל ב. החלוקה הזאת נודעה אך מעת שנדפס התנ"ך של באָמבערג, ושם החלוקה הזאת לקוחה מהעתקת השבעים והוואולגאַטה. אך במקומות האלה מכונים הספרים האלה: מלכים א, מלכים ב, ולא שמואל א, שמואל ב. אבל בספרות הקדמונה נודע הספר הזה בשם „שמואל". כן אמרו הז"ל בתלמוד (ב"ב יד:) „שמואל כתב ספרו וספר שופטים ורות". אבל גם המה לא כוונו בזה על כל הספר, כמו שנראה מזה שהקשו: והכתיב: ושמואל מת? דאסקיה נתן הנביא וגד החוזה. ובאמת נמצאו בספר הזה בטוים ומקומות רבים אחרים בספר הזה המורים כי דברים רבים בספר הזה נכתבו אחרי שמואל. כמו הבטוי „עד היום הזה" (ש"א ה. 5; ו. 18) בטוי המורה כי הכותב חי זמן רב אחר המאורע. וכן מורים הדברים: כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה (שם ט.

9). וכן כתב רש"י: „לפנים בישראל — הסופר כותב זאת, ואין זה מדברי נער שאול, כי לנביא היום, למי שקוראים אותו היום נביא היו קוראים לפנים רואה". גם הפסוק: „לכן היתה צקלג למלכי יהודה עד היום הזה" (שם כז. 6) מורה כי הדברים האלה נכתבו אחרי שלמה, אחרי שנתחלקה ממלכת ישראל לשתים: ממלכת ישראל וממלכת יהודה.

תכן הספר. — ספר שמואל מדבר מתקופה חדשה וחשובה מאד בקורות ישראל. בספר שופטים מסופר מאופן הנהגת העם (רעפובליק) מזמן הכיבוש עד ימי הנביא שמואל. בתקופה ההיא התנהגו השבטים כל אחד בפני עצמו ואף לפעמים התאחדו השבטים או אחדים מהם תחת הנהגת שופט (דיקטאטאָר) לטובת הכלל. שמואל היה הראשון שהנהיג בעם ממשלת מלך וההנהגה הזאת התמשכה עד חורבן הארץ וגלות יושביה על ידי נבוכדנצר. בספר שמואל א מסופר: לידת שמואל, בחירתו לנביא, נבואתו הראשונה על בית עלי, מצב הפרוע של העם, שנאת העמים שכניהם אל בני ישראל, בחירת שמואל לשופט, והנהגתו המצויינת בתור שופט, הנהגת בניו בתור שופטים רעים שהטו אחרי הבצע, דרישת העם להמליך עליהם מלך, בחירת שאול למלך, תכונת נפשו של שאול, יחוסו אל חקי הממשלה הטהעאָ־קרטית בנוגע להקרבת קרבנות, בחירת דוד למלך תחת שאול, רדיפת שאול את דוד, הרוח הרעה שנחה על שאול, מותו על הרי גלבוע, בחירת דוד למלך בחברון, מסירת נפשו אל חקי ההנהגה הטהעאָ־קראטית, בחירתו את ירושלים למרכז דתי, סדר והנהגת עבודת ה' בבית ה' על ידי הכהנים והלוים ברוב עם והדר, מרידת אבשלום בנו של דוד באביו, חטאתו בפקודתו למנות את ישראל נגד החוק ועונשו על זה. הכותב מאריך בפרטים אחדים בקורות דוד, כי הוא היה הראשון והיותר מצויין מכל מלכי ישראל ויהודה. ולפי זה תוכן ספר שמואל א. מכלכל בתוכו תולדות שלשה אנשים מצויינים בקורות ישראל העתיקה: שמואל, שאול ודוד.

מן המקומות היותר קשים וזרים בספר שמואל הוא ספור מעשי דוד וגלית (ש"א יז). כי הנה בפרשה טז יספר כי דוד נמשח בסתר תחת שאול ומזכיר שם את שמו, שם אביו וכמות אחיו. אחרי כן נקרא דוד אל חצר המלכות, ומתואר כיודע נגן, גבור חיל ואיש מלחמה, והיה מנגן לפני המלך להעביר הרוח הרעה ממנו, ושאול אהבהו והיה לו לנושא כליו ולא נתנו לשוב אל אביו. ובפסוק 12 פרשה יז, נשנים הדברים באופן זר מאד שקשה להולמו. הפסוק מתחיל לספר מי הוא דוד ומי בן ישי ותושב מספר בניו של ישי, — כל הדברים האלה כבר נאמרו בפרשה הקודמת, ולא חדש בה כלום, והולך ומספר: ודוד הולך ושב מעל שאול לרעות את צאן אביו.... איך יתישב זה עם מה שמספר לפניו: ששאול אהב אותו, והיה מנגן לפניו, והיה לו לנושא כליו, ובפרשה שלאחריה כתוב: ויהי ממחרת ותצלח רוח אלהים רעה על שאול.... ודוד מנגן בידו כיום ביום (שם יח. 10), הלשון כיום ביום מורה שהיה הולך בענין הזה על הרגילות הנהוגה מתמול שלשום בלי הפסק, ומן הספור הקודם נראה כי היה הפסק זמן רב, כי היה שם בנתים לרעות צאן אביו, ואין זכרון בכל הספור כי השיב המלך אותו על בנו להגן לפניו, איך נוכל לפתור השאלה: מדוע חרה אף אליאב בדוד ושאל אותו: למה זה ירדת וגו'? וכי לא היה ביד דוד אותות ומופתים כי לא מדעת עצמו הלך כי אם בשליחות אביו לראות את שלום אחיו, ולתת תשורה לשר האלף!

איכה נפתור את חזרות בפסוק: ויקח דוד את ראש הפלשתי ויביאהו ירושלים, ואת כליו שם באהלו (שם יז, 54) הלא ירושלים לא נקראה עוד בשם כי אם שנים רבות אחרי כן, ולא היה בה לא הוא ולא בני משפחתו, כי הוא יושב בבית לחם, ולא היה שם לא ארון ולא מזבח ולמה הביא שמה את ראש הפלשתי ואת כליו שם באהלו. והסופר בעצמו יספר כי חרב גלית הפלשתי לוטה אחרי האפוד בנוב (שם נא. 10). והשאלה היותר קשה בכל הספור הזה היא: איך נכר דוד לפני שאול אשר עמד לפניו יום יום ונגן בידו, ואשר אהבהו וישימהו לנושא כליו, ופתאום הוצרך לחקור על אדותיו באבנר ולשאול אותו: בן מי זה הנער? וגם אבנר נשבע בחיי המלך שלא ידע אותו?

והנה חכמי העמים שאין ידיהם אסורות בחבלי המסורה פתרו את כל השאלות שהזכרנו באופן פשוט מאד. מחקו והסירו המקומות הקשים והסותרים מן הספר, כמו למשל כל הענין מפסוק יב, פרשה יז, עד המתחיל. ודוד בן איש אפרתי עד פסוק לב, ופסוק 53 עד פסוק 5 בפרשה יח. ונשענים בזה על העובדה שבהעתקת השבעים אינם נמצאים לגמרי כל המקומות האלה. להפתרון הזה מסכימים המבקרים היותר מצויינים: קעניקאט, איכהארן, מיכאלים. אולם המבארים מעמנו נותנים היתרון למסורה נגד העתקת השבעים, והמה השתדלו באופנים שונים לישב הקושיות הנזכרות. אבל כל השערותיהם ובאוריהם בענין המה בבחינת „ויש לישב בדוחק". ולזאת החליט פיליפזאהן בבאורו, כי מחבר ספר שמואל מצא לפניו שני מקורים ואספם שניהם אל תוך ספרו. אבל גם ההשערה הזאת היא תלושה מאד, כי יחוס כזה מצד מחבר מצויין אם שהוא שמואל או כדעת הרדי"א שהוא ירמיהו, להמקורים שמצא, קשה להעלות על הדעת.

כמה שנים חי שמואל וכמה שנים שפט את ישראל? בכתוב לא נזכר מפורש מזה. בעל סדר עולם כותב כי שמואל היה בן חמשים ושתים שנה במותו, וכן הוא בתלמוד (תענית ה:): ויהי כי זקן שמואל ומי סיב כולי האי והא בר נ"ב הוי? אמר רבי יוחנן זקנה קפצה עליו, שהיה מתאבל על שאול. ולפי דעת סדר עולם היה שמואל בן נ שנה כאשר משח את שאול למלך. ולפי זה יעלו ספקות רבים בכל המקרים שאירעו במלכות שאול. ראשונה אם היה שאול צעיר משמואל או קשיש מיניה? אם היה צעיר אף אם נניח אך בשנה אחת היה שאול בן מ"ט שנה, ואיך יצדק הכתוב: בן ארבעים שנה איש בשת במלכו, ואיש בשת היה הבן הרביעי לשאול, כי קדמו לו שלשה בנים ושתי בנות, ולפי זה הוליד שאול את איש בשת בהיותו בן ארבע שנים? ולפיכך מוכרחים אנו לאמר שהיה לכל הפחות קשיש משמואל בעשר שנים, ובכל זאת נאמר על שמואל ויהי כי זקן שמואל, ועל שאול נאמר שהיה עוד בבית אביו והיה בחור וטוב (ש"א ט. 2)? ולבד זאת לפי חשבון בעל סדר עולם מלך שאול על ישראל אך שתי שנים, ואיך אפשר כי יקרו כל המאורעות שאירעו בימי מלוכת שאול במשך זמן קצר כזה? צא וחשוב: שאול עמד כשנה בזמן המשחו עד החזיקו במלוכה, מלחמותיו אשר עשה עם בני עמון, עמלק ועוד, סכסוכיו עם דוד ורדיפתו, דוד ישב בשדה פלשתים לבד שנה וד' חדשים, מלבד שישב בארץ ישראל ושהיה מסתתר במדבר זיף ובכרמל, וכל זה אירע במשך שתי שנים? וכבר ישב על מדוכה זו האברבנאל ומצא חשבון אחר לקורות תומים שבין יציאת מצרים עד

בנין תבית על ידי שלמה (480), ועל ידי חשבונו יוסרו הספקות שעוררנו עליהם. (וע"ע שאול, שופטים).

שמואל בן עמיהוד נשיא למטה שמעון. הוא היה מן הנשיאים שהפקיד משה לעזור ליהושע אחר הכיבוש לחלק את הארץ לשבטיהם (במדבר לד. 2).

שמואל בן תולע בן יששכר (דהי"א ז. 2).

שמוע בן זכור הוא היה אחד משנים עשר המרגלים ששלח משה ממדבר פארן לתור את ארץ כנען, והיה נבחר משבטו של ראובן. והמרגלים האלה כידוע הביאו את דבתם רעה על הארץ, כי היא אוכלת את יושביה, והעם אשר בתוכה אנשי מדות ולא יוכלו בני ישראל לנצחם ולהורישם (במדבר יג. 4). 2) **שמוע** שם אחד מבני דוד, ונזכר בש"ב (ה. 14) ובדהי"א (יד. 4) בא שמו שמעא. 3) **שמוע** בן גלל בן ידותון מן הלוים. 4) **שמוע** ראש משפחת כהנים בימי הכהן הגדול יויקים (נחמיה יא. 17; יב. 18).

שמועה, משמע אזנים, קול דברים. שמועה טובה תדשן עצם (משלי טו. 30). בבוא שמועות שאול ויהונתן (ש"ב ד. 4) על אדותם כי נפלו במלחמה. ואת מי יבין שמועה, מי יבאר את הבא לאזנינו.

שמטה ויובל עזיבת שדה וכרם מעבודה, החוב מתביע אחת לשבע שנים, והאדם העובד מעבדות והשדה המכור מאדנות חדשה ביובל אחת לחמשים שנה. החק הזה נזכר ארבע פעמים בתורה: 1) בספר שמות (כג. 10, 11) „שש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה, והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך, ויתרם תאכל חית השדה, כן תעשה לכרמך, לזיתך". 2) בספר ויקרא (כה. 1—7) „וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, כי תבואו אל הארץ אשר אנכי נותן לכם ושבתה הארץ ש ב ת ל ה'. שש שנים תזרע שדך, ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה, ובשנה השביעית ש ב ת ש ב ת ו ן יהיה לארץ ש ב ת ל ה' שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר. את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור שנת ש ב ת ו ן יהיה לארץ. והיתה ש ב ת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל". 3) בספר דברים (טו. 1, 2) „מקץ (כלומר בתחלת השנה השביעית כי כל דבר יש לו שתי קצוות, ובמקום הזה תכוין התורה להקץ הראשון או להתחלת השנה השביעית) שבע שנים תעשה שמטה. וזה דבר השמטה. שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו. לא יגש את רעהו ואת אחיו, כי קרא שמטה לה'. 4) בספר דברים (לא. 10, 11). במקום הזה צותה התורה כי בשנת השמטה, בשנת החופש מטרדת הפרנסה, יקראו הכהנים את ספר התורה בחג הסכות לפני אספת כל העם, למען ישמעו וילמדו ושמרו לעשות את כל דברי התורה.

מכל אלה המקומות נראה ברור כי מטרת התורה בחק השמטה היא — להשריש בלבות עם ישראל רגש ח י ר ו ת ג מ ו ר ה ו מ ו ח ל ט ת לכל היקום. הארץ לא תזרע, כלומר האדם לא יכריח אותה להוציא תבואה ופירות, ותהיה חפשית לעצמה בלי שום מרות, וגם הספיח אשר תוציא הארץ מעצמה, מהגרעינים שנפלו לארץ בעת הקצירה, ואשר לפי עדות קישל די שער (ערד קונדע 16, 283, 482, 963) יוציאו לפעמים תבואה למרבה, גם הספיח לא יהיה נכנע לשום מרות כי אם יהיה הפקר לכל גם לחית הארץ. האדם יהיה חפשי לגמרי מכל חובותיו, ובשנת

היובל אחר השמטה השביעית, תהיה הארץ הנמכרת בסבת איזה לחץ ודחק לאדונה הראשון, וכן גם העבד ישוב אל משפחתו חפשי מכל אדנות ושררה. וזהו הכונה במלת „שבת לה'" שהשתמשה בהן התורה בדברי החק הזה, כאשר הבין רש"י בפירושו לפרשה בהר: שבת לה' — לשם ה' כמו שנאמר בשבת בראשית, כמו שבשבת בראשית שהוא תחלה למקרא קדש הוא זכר ליציאת מצרים, כלומר לחירות גמורה ומוחלטת של העם, כן ענין שבת לה' האמור בחק השמטה, הוא סמל החירות לכל היקום. ולחנם הסיע הרא"ם ז"ל כונת רש"י לדעת הרמב"ן ז"ל שכוון לדרך הסוד.

ולפי זה אתי שפיר מדוע הענישה התורה את בני ישראל בעונש גלות על בטול השמטות, כי הוא מדה כנגד מדה, המה הרסו את יסודי החירות של כל העם לכן יגלו בראש גולים ויהיו משוללים החירות, כמו שנאמר והשמותי אני את הארץ... אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ אויביכם, אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה, כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה.

בנוגע להשאלה: אם קיימו בני ישראל את חקי השמטה והיובל כפי הכתוב בתורה הננו מוצאים בכה"ק אך רמזים אחדים. ישעיה מנבא לחזקיה כי אין לו לפחוד מחרפת רעב בגלל מצור סנחרב, כי בשנה הראשונה יהיה להם לחם די להשקיט רעבונם מהספיח של השנה הקודמת, ואחר שנת הספיח תהיה להם תבואה כדי צרכם מן השחים ואחר כן יזרעו ויקצרו תבואה חדשה (ישעיה לז. 30). ובירמיה הננו מוצאים דברים ברורים אדות זה, כי בפרשה לד. (8—10) מסופר כי בימי המלך צדקיהו כרת העם ברית לשלח את עבדיהם ושפחותיהם חפשי בשנת השמטת והיובל ככתוב בתורה, אבל עד מהרה חזרו ממחשבתם וכבשום עוד הפעם לעבדים ולשפחות. מזה נראה כי על פי הרוב קיום החק כדרוש היה תלוי בעדת ובחפץ בעלי ההון, ולא הממשלה, ולא הכהנים והלוים וגם לא הנביאים היו יכולים לכופם על זה. לפי דעת רבותינו (ספרא בהר) אין היובל נוהג אלא בעת שכל עם ישראל שרוי על אדמתו, ולכן מחליטים כי חגיגת היובל פסקה מעת הגלו מארצם שני השבטים ומחצה שישבו בעבר הירדן מזרחה, וביחוד מעת שגלו מארצם עשרת השבטים על ידי שלמנאסר מלך אשור. לפי המסופר בתלמוד (מגלה יד:) כי ירמיהו החזיר בימי יאשיהו עשרת השבטים, חזרו אז לקיים את חקי היובל, אבל לא ארכו ימי המצב הזה, כי נבוכדנצר החריב את ארץ יהודה, ואז פסקה לגמרי חגיגת היובל. בשובם מגלות בבל כרתו מנהיגי העדה ונחמיה בראשם אמנה לקיים את כל דברי התורה וביניהם גם חקי היובל והשמטה (נחמיה י. 32). בספרות של זמן הבית השני הננו מוצאים מקומות רבים המראים בעליל, כי בני ישראל שמרו את חקי השמטה והיובל לכל פרטיהם ודקדוקיהם. לפי דעות פלאוויוס סבלו היהודים מאד בימי מלחמת החשמונאים עם היונים מחוסר לחם ומזון בסבת שנות השמטה (קדמוניות יב. 8; יג. 8) וגם בימי המלחמה עם הורדוס (שם יד. 16). יוליוס צעזאר עשה את היהודים חפשי מתשלומי מסים לאוצר הממשלה בשנות השמטה (שם יד. 10. 6). וגם לאחר חורבן הבית על ידי טיטוס שמרו בני ישראל את חקי השמטה לכל פרטיהם. אולם בימי רבי יהודה הנשיא מחבר המשניות היה העם מזלזלים מאד בחקי השמטה, ור"י היה מתאונן מאד על זה ורצה לבטל לגמרי

את החקים האלה (עיין מכילתא סוף פ' כי תשא) אבל חכמי דורו מנעוהו מלעשות זאת (ירושלמי תענית). בעת ממשלת הרומאים ביהודה הכריחו את היהודים לשלם את המסים והארנוניות לאוצר הממשלה גם בשנות השמטה, ולזאת מצא ר. ינאי לנחוץ להתיר העבודה בשדות ובכרמים גם בשנות השמטה (וע"ע יובל).

שמים. בשם הזה יכנה העברי את החלק העליון מהעולם הנברא, הידוע בשם „שמים וארץ", ומשתמשים בשם הזה גם כן למושג „רקיע" שנברא ביום השני לבריאת העולם, והוא המבדיל בין המים העליונים ובין המים אשר מתחת לרקיע. השמים לפי מושג כה"ק עומדים וקיימים על עמודים חזקים הידועים בשם עמודי שמים (איוב כו. 11) ושם יושב אלהי העולם, „יושב בשמים ישחק" (תהלים ב). אבל גם להקדמונים היה מעון אלהים בשמים אך חזון משל ומליצה, כאמור: הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח. 27), כי באמת מלא כל היקום כבודו. השמים המה מקום עלית התפלות לבורא העולם: כמו שנאמר: ותבוא תפלתם למעון קדשו לשמים (דהי"ב ל. 27), שם כסא כבודו אשר יושב עליו בעת יביא במשפט את יצוריו, וכל צבא השמים מלאכי מעלה סובבים אותו.

השם „שמים" הוא הרבים מהמושג „שם" (השין בקמץ), ומובנו: שמים (השין בקמץ) נסתרים ונעלמים משכלנו ואין אנו יכולים להשיג אותו במושג מקום ידוע ומורגש באחת מחמש ההרגשות רק עינינו רואות שיש מעלה ואיננו יודעים את איכותו. לכן יכנהו העברי במלה שלילית ותיובית באחת: שם — שמים. השורש הוא שם. והנטיות: שמי, שמיו, שמינו, שמיכם וכו'. עיין רמב"ם במורה נבוכים חלק ראשון פרק יא.

בהמשך הימים החלו העברים להשתמש בהשם שמים תחת השם הוי"ה, יראת הכבוד שהרגישו להשם הקדוש הזה. ומזה יצא הבטוי „מלכות שמים" תחת „מלכות הוי"ה" בגלל הוי"ה. והבטוי הזה כפי הנראה היה מורגל על שפת העם כבר בימי דניאל, כמו שנראה מהפסוק: „מן די תנדע די שליטין שמיא". לפי שיש להוכיח ממקומות אחדים בכה"ק היו מאמינים שלמעלה מן השמים היו עוד שמים וגם למעלה מהם, כמו: הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י. 14), הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך וגו' (מ"א ח. 27). וגם חז"ל החליטו כי שבעה רקיעים הם זה למעלה מזה, וגם קראו אותם בשמות. גם העמים שהיו להם משא ומתן עם היהודים כמו הבבליים והפרסיים היו מאמינים בזה. ובגלל זאת היו הבבליים מקיפים את עריהם ארך ואקבטנה בשבע חומות, וגם את הגיהנם שלהם היו מחלקים לשבעה חלקים, כמו שהאמינו גם היהודים שבגיהנם יש שבעה מדורים. בספרי צאראסתר נזכר כי שבעה רקיעים הם בעולם, וצאראסתר בעצמו יושב ברקיע השביעי על כסא זהב. למעלה אמרנו כי בעלי התלמוד האמינו כי שבעה רקיעים הם, ואלה שמותם: וילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות. כל השמות האלה מצאו בכה"ק, ומהמקומות האלה למדו לדעת לאיזה מטרה משמש כל רקיע ורקיע, וזה אשר מצאו: ו י ל ו ן — אינו משמש כלום, אלא נכנס שחרית (לתוך תיקו) והאור נראה, ויוצא ערבית (מתיקו ומתפשט למטה מן האור) והרי העולם חשוך. ובאופן הזה מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, שנאמר: הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ). **ר ק י ע — בו חמה ולבנה כוכבים ומזלות**

קבועים, שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א). ש ח ק י ם — שבו רחים עומדות וטוחנות מן לצדיקים, שנאמר (תהלים עח) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מ ן לאכול. ז ב ו ל — שבו ירושלים (של מעלה) ובית המקדש, ומזבח בנוי, ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן, שנאמר (מ"א ח) בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים. ומנין דאיקרי שמים, דכתיב (ישעיה סג) הבט משמים וראה מזבול קדשך ותפארתך. מ ע ו ן — שבו כתות של מלאכי השרת שאומרות שירה בלילה, וחשות ביום מפני כבודן של ישראל שנאמר (תהלים מה) יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי. ומנלן דאיקרי שמים? שנאמר (דברים כו) השקיפה ממעון קדשך מן השמים. מ כ ו ן — שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד וכו', ומנין דאיקרי שמים? שנאמר (מ"א ח) ואתה תשמע השמים מכון שבתך. ע ר ב ו ת — שבו צדק ומשפט וצדקה, גנזי חיים וגנזי שלום וגנזי ברכה וכו' שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך (תהלים פט) וכו'. אבל כוונת המאמר הזה היא אך להורות לאדם דעת, שמעלת היוצר היא כל כך גבוהה מיצוריו שאין בכח בינת אדם להשיגה. אבל הרעיון האמתי השורר בכל כה"ק בענין הזה הוא כי כל רחבי הבריאה מלאים שכינת עזו, ולית אתר פנוי מניה, והאדם הבונה בית לשם ה' הוא ממלא אותו בחפצים ועניינים, המעלים בזכרונו זכרונות ימים מקדם, וחסדי ה' על יצוריו ומרגיש על ידי זה בנפשו איזה התרוממות אל על וכאלו הקב"ה צמצם את שכינתו במקום הזה להתקרב יותר אל יצוריו להעלותם על זמן מה מהעולם השפל. וההרגש הזה יפעול לטוב על נפשו גם אחרי שיעזוב את המקום המקודש הזה.

עיין ערכי: רקיע, שכינה, כרובים, ארון, מזבח.

שמיני מספר סדורי של שמונה. השמיני לחדש השמיני (דהי"א כז. 11). שמינית נקרא גם כן שפל קול השיר (טיעפסטע אָקטאוו) שהוא שמונה מעלות מטה מקול עלמות. בכנורות על השמינית לנצח (שם טו. 21). למנצח בנגינות על השמינית (תהלים ו. 1).

שמיר 1) קוץ ודרדר חד וקשה. קוץ שמיר (ישעיה לב. 13). יראת שמיר ושית (שם ז. 25) מראה קוצי המדבר הנוראים. 2) הקשה באבני חן (דיאמאַנט) ממנו יעשו כצפורן משובץ בראש אצבע עץ לחרות בו על אבן וזכוכית. בצפורן שמיר חרושה על לוח לבם (ירמיה יז. 1) הקשה כמו אבן.

1) **שמיר**, שם עיר למטה יהודה (יהושע טו. 45). העיר הזאת נזכרת שמה ביחד עם הערים יתיר וסוכו. אייזעביוס והירונימוס גורסין שפיר, ולדעת קאנדער היא העיר קורבעט סומירה למערב של דביר.

2) **שמיר**, שם עיר מולדת של השופט תולע ממטה יששכר. ושפט את ישראל עשרים ושלש שנים (שופטים י. 1—2). העיר הזאת תכונתה היתה בהר אפרים. ולדעת שווארץ הוא הכפר הנודע כעת בשם שאנור בין שומרון ועין גנים.

שמיר בן מיכה, ראש הלוים מבני קהת (דהי"א כד.. 24).

שמירמות. השם הזה נזכר שתי פעמים בכה"ק: 1) בדהי"א טו: אחד השוערים המשוררים בימי דוד. 2) מן הלוים ששלח המלך יהושפט בערי יהודה ללמד לעם תורת ה' (דהי"ב יז. 8). אולם חכמים אחדים משערים כי השמות האלה המה לא של אנשים פרטים כי אם שם משפחת.

שמם (השין בקמץ והמם בצירה) שם התאר. חרב (החית בקמץ והריש בצירה) מקדשך השמם (דניאל ט. 17), הר ציון ששמם (איכה ה. 18).

שממה (השין בשוא והממין קמוצים) 1) בעתה, תמהון. ונשיא ילבש שממה (יחזקאל ז. 27), כוס שמה ושממה (שם כג. 33) כוס תמהון. 2) חרבה, שאיה, פן אשימך שממה (ירמיה ג. 8) שממה היא מאין אדם (שם לב. 43).

שממון בעתה תמהון. ומימיהם בשממון ישתו (יחזקאל יב. 19).

שמן (השין והמם בקמוצים), אדמה דשנה ופוריה. ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש (בראשית כז. 28). וביחס מן לענין הרחק, משמני הארץ יהיה מושבך (שם 39) הרחק משדמות פוריות כמבואר אחריו: ועל חרבך תחיה.

שמן (בשני סגולים) 1) חלב ודשן, וחובל עול מפני שמן (ישעיה י. 27), העול ישבר ממשמן הצואר. ובשרי כחש משמן (תהלים קט. 24) בא רזון בו. משתה שמנים (ישעיה כה. 6) ממיני מאכלים דשנים. בקרן בן שמן (שם ה. 1) בחבל אדמה דשנה. וכן גיא שמנים (שם כח 1). 2) עסיס פרי עץ זית, יצהר (אויל), שמן זית זך (שמות כז. 20), שמן המאור (שם לט. 37) למנורה. לדמיון מי נהר ההולכים לאט ונהרותם כשמן אוליך (יחזקאל לב. 14). עץ שמן (מ"א ו. 22) זית המדבר.

שמונה, שם מספר (זכר הנון בקמץ, ונקבה הנון בסגול), שתי פעמים ארבע. שמונה בנים (ש"א יז. 13) שמונה (הנון בסגול) אמות (יחזקאל מ. 9). לעשרות — שמונים (לזכר ולנקבה), שמונים איש (ירמיה מא. 5) שְׁמוֹנִים שָׁנָה (תהלים צ. 10).

שמע (השין בקמץ או בסגול) 1) על נגינות. הללוהו בצלצלי שמע (תהלים קנ. 5) 2) בן יואל למטה ראובן (דהי"א ה. 8) ושם פסוק 4 בא שמו גם שמעיה. 3) בן אלפעל לימיני ראש בית אבות ליושבי אילון (שם ח. 13). המה הבריחו את יושבי גת. השם הזה בא גם בפסוק 21 בתמונת שמעי. 4) אחד מן העומדים לימין עזרא בקראו לעם את ספר התורה (נחמיה ח. 4). 5) בן חברון למטה יהודה (דהי"א ב. 43).

שמע (השין בשוא) עיר למטה יהודה (יהושע טו. 26) בנגב, ונזכרת שם ביחד עם הערים אמם ומולדה. חכמים אחדים חושבים כי היא אחת עם העיר שבע הנזכרת ביהושע יט. 2, אבל אם הצדק עם האומרים כי שבע היא באר שבע, ואם שבע היא שמע, איך יחשוב את שמע ובאר שבע לשתי ערים בפרשה טו? תכונתה לא נודעה. יש משערים כי העיר שמע היא אחת עם השם שמע בן חֲברון למטה יהודה (עיין ערך הקדום שמע 5), והעיר נקראת על שמו.

שמע (השין בצירה) 1) קול דברים, קשב. לשמע אזן שמעתיך (איוב מב. 5), לשמע אזן ישמעו לי (תהלים יח. 45), כמעט יקשיבו קול דברי ישימו את לבם לעשותו ולקיימו. כשמע לעדתם (הושע ז. 13) כדברים שהשמעתי לעדתם. 2) קול שמועה. כשמוע לבן את שמע יעקב (בראשית כט. 13) השמועה על אדות יעקב; כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור (ישעיה כג. 4) כבוא השמועה למצרים יתרדו כמו שהחרידה השמועה את צור.

שמע (השין בחולם) שם על פני חוץ. על שם תהלה. שמענו שמעו (יהושע ט. 9), ושמעו הולך בכל המדינות (אסתר ט. 4).

שמע (השין והממ קמוצים) מבני חותם העֲרערי גבורי דוד (דהי"א יא. 44).

שמעא 1) בן שלישי לישי אבי דוד (דהי"א ב. 13) ובמקום אחר (ש"ב יג. 3) בא שמו בתמונת שמעה. ובש"א (טז. 9) נקרא בשם שמה (בפתח תחת השין). 2) בן דוד מבת שבע (דהי"א ג. 5), ושם (יא. 4) בא שמו שמוע. 3) אביו של ברכיה אבי אסף (דהי"א ו. 24.

שמעה (השין בשוא) גבעתי אבי אחיעזר ויואש ראשי הגבורים שעברו אל דוד בצקלג (דהי"א יב. 3).

שמעון בן שני ליעקב מלאה (בראשית כט. 33). כפי המבואר בתורה (בראשית כט, 31, 35) קראה אותו אמו לאה באמרה: כי שמע ה' כי שנואה אנכי (מבעלי יעקב) ויתן לי גם את זה אחרי שנתן לה את הראשון (ראובן). אך בשני מקומות מדובר על אדותיו בספר בראשית. ביחד עם אחיו לוי לקח נקמת רצח מבני שכם על הנבלה שעשה שכם בן חמור נשיא הארץ שטמא את דינה אחותם (בראשית לד). ועיין בערך שאחר זה (שבט שמעון) על אדות העובדה הזאת. במקום השני מסופר איך יוסף צוה לעבדיו לאסור את שמעון ולשומו בבית הסהר לערבון עד אשר יביאו בני יעקב את בנימין בשובם למצרים בפעם השנית לשבור בר כמו שהבטיחו ליוסף (שם מב. 24). מבחירת יוסף את שמעון לִהיות אסור בכלא מוכיחים מבארים אחדים כי במעשה מכירת יוסף היה שמעון הראש והראשון בדבר הנבלה הזאת, ומעשה הרצח שעשה שמעון לאנשי שכם מוכיח כי הוא היה ראוי ונכון גם להקשיח את לבו נגד אחיו הצעיר, כי לא ידע רחם. אבל הרעיון הזה הוא השערה שאין לה איזה יסוד וגם רמז בכתבי הקדש.

שבטו של שמעון. מקורות השבט הזה נדע אך מעט. בכלל נדע כי שמש ההצלחה לא זרחה בגבולו. כבר אביו יעקב לפני מותו בברכו את בניו מנע ממנו את ברכתו, ותחת ברכה קלל את אפו ועברתו של שמעון בגלל מעשה הרצח שעשה לאנשי שכם, והודיע כי בקהל שבטו לא יחד כבודו (בראשית מט). מספר בני שבטו שהגיע בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לסכום 59.300 נפש, נתמעט בהתפקדם בערבות מואב בסוף ימי נדודם במדבר לסך 22,200 נפש. בחלוקת הארץ אחר הכיבוש לא נתנו להם נחלה בפני עצמם, כאשר נתנו לכל השבטים, כי אם הגבילו למענם איזה ערים בתוך נחלת מטה יהודה, כמו שמבואר הדבר שתי פעמים בספר יהושע: ותהי נחלתם (של בני שמעון) בתוך נחלת בני יהודה..... מחבל בני יהודה (היתה) נחלת בני שמעון..... (יהושע יט. 1—9). לפי דעת איזה מבקרים חדשים (מור ועוד), היו בני ישראל יראים לעזוב אותם לנפשם, כי עוד לא שככה חמת יושבי הארץ על שמעון בגלל מעשה הרצח שעשה לאנשי שכם, ולזאת הבליעו את ערי מושבותיהם בתוך ערי מטה יהודה שיהיו למגן לו נגד חמת יושבי הארץ שהשלימו עם בני ישראל ונשארו בארץ. אבל כאשר פרצו לרוב וצר להם המקום, עזבו את הארץ וילכו למבוא גדור למזרח הארץ, ומהם הלכו חמש מאות אנשים להר שעיר, וישבו שם (דהי"א ד. 39 — 43).

לדעת חכמים אחדים על המאורע הזה מרמזת הנבואה הסתומה בספר ישעיה (כא 11, 12) „משא דומה. אלי קורא משעיר: שומר מה מלילה, שומר מה מליל. אמר שומר: אתא בוקר וגם לילה. אם תבעיון

בעיו, שובו אתיו". בני שמעון שהלכו ימים רבים לפני זה לחר שעיר ונתישבו שם, פונים אל הנביא ישעיה ושואלים אותו: שומר, (כלומר הנביא העומד על המשמר וצופה) מת יהיה בסוף הלילה, או חשך הגלות והרדיפות שהננו סובלים מהעמים אשר בתוכם אנו יושבים? והנביא השיב להם: אתא בוקר וגם ליל, כלומר אנחנו בשבתנו על אדמתנו היו לנו חליפות ותמורות שונות, היו ימים טובים וגם רעים, אבל ענויי הגלות לא סבלנו, ולכן אם חפצים אתם באמת לעזוב את ארץ זרים, שובו אלינו ובואו הנה ונקבל אתכם בזרועות אהבה. אגם אורתא נעיר, כי השבעים גורסים בנבואה הנזכרת של ישעיה משא אדומת, כלומר משא שנאמרה על אדות אדום, והיסוד לגירסא הזאת הוא הכלל בדקדוק הלשון של הקדמונים הידוע בשם „עולה ויורד", שהכונה, שאות האחרונה של התיבה הראשונה נחשבת לפעמים גם להתחלת התבה שלאחריה, כמו שמצינו בתלמוד דם הפר — „דם מהפר", שהמם של המלה דם עולה גם כן להמלה פר. וכן הוא בנבואה הנזכרת, משא דומה — משא אדומה, שהאלף של משא עולה גם כן לתבת דומה.

בשירת דבורה, המזכירה את שבטי ישראל שלקחו ושלא לקחו חלק במלחמת מצוה עם סיסרא, מהם מזכרת לשבח ומהם — לגנאי, עוברת בשתיקה על שמעון ויהודה, ואינה נוגעת בהם כלל. כפי הנראה היה יהודה טרוד אז בעניני שבטו ולא התערב כלל בעניני שבטי הצפון, וכמו שמצינו אותו כבר בחיי אביו יעקב, כמו שנאמר: (בראשית לח. 1) ויהי בעת ההיא, וירד יהודה מאת אחיו ויט עד איש עדולמי ושמו חירה, אבל שמעון לא היה עומד בפני עצמו, והיה אך כסניף ליהודה, ולכן לא הזכירה אותו דבורה לגנאי ולא פגעה בכבודו.

בברכה שברך משה את בני ישראל לפני מותו הביע ברכה לכל שבט ושבט בפני עצמו לבד שבט שמעון שלא בא בברכה. המבארים השתדלו בכל כחם וגבורתם לפשר את הדבר, אבל מאומה לא עלתה בידם, וכל באוריהם המה אך מסוג „ויש לישב בדוחק". השבעים בלי שום דחק הוסיפו ברכה לשמעון נגד המסורה. אבל המובחר מכולם הוא באור הענין הזה בברייתא של הל"ב מדות שהתורה נדרשת בהן שמחברה הוא התנא רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, הנדפסת בסוף מסכת ברכות מש"ס בבלי, וז"ל: מדה כ. מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו והוא צריך לחברו, מאימתי הוא ענין? משיצטרך לו. כיצד? וזאת ליהודה, תנהו ענין לשמעון, שהרי שמעון היה צריך לו יותר מיהודה. מנין? מראובן. כיון שברך משה את ראובן, וזאת ליהודה! משמע וזאת לשמעון. וז"ל הילקוט: דבר אחר וזאת ליהודה, מלמד שנתפלל משה על שבטו של שמעון: וזאת לשמעון: שמע ה' קול שמעון ואל עמו תביאנו. עתה נבוא אל תכן הברכה איך הוא באמת מרמזת אך על שמעון. למעלה הבאנו מקום בספר דהי"א, המספר כי מבני שמעון יצאו מארצם להר שעיר וגם הבאנו נבואת ישעיה מפרשה כא המתחלת במלות „משא דומה", ותכן הנבואה הוא כי מהר שעיר קראו להנביא ושאלו אותו מה יהיה בסוף הלילה, הנה הצרות שסובלים מהעמים שביניהם הם יושבים, והנביא השיב להם כי אם חפצים הם באמת לשוב לארצם יתקבלו שם מאחיהם בזרועות אהבה. כל הענין הזה מרומז בקצרה בברכת וזאת ליהודה המכוונת על שמעון כאשר ביארה הברייתא של שלשים ושתים מדות של רבי אליעזר

בנו של רבי יוסי הגלילי, „שמע ה׳ קול שמעון", המבקש לשוב מהר שעיר לארצו, „ואל עמו תביאנו", ו„ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה". ואחר כן מברך משה את לוי, המתחלת במלות: וללוי אמר: תומיך ואוריך.... וגומרת במלות: ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחותיך. ואחר כן מברך את יהודה בפסוק: ברך ה׳ חילו ופועל ידיו תרצה, מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון. הדברים האלה מקבילים לברכת יעקב את יהודה: כרע רבץ כארי וכלביא מי יקימנו (בראשית מט. 9). ואם ישאל השואל, מה המריצו למשה להעלים את שם שמעון ולהחליפו בשם יהודה? על זה נוכל להשיב כי משה לא חפץ לפגוע בכבודו של יעקב שלא חפץ לברך את שמעון, וקרא אותו בשם יהודה, כי באמת היתה נחלתו בתוך נחלת מטה יהודה, וגם כל בני שבטו היו נקראים בהמשך הימים בשם יהודים, כמו שיש להוכיח מזה שבין שבי גלות בבל לא נזכר שמו של שבט שמעון, והאנשים שהתישבו בערי שמעון אחרי שובם לארצם מכונים בשם בני יהודה (עיין נחמיה יא. 25—30), ומזה נראה ברור כי בני שמעון נבלעו והתבוללו בבני יהודה.

שמעון בן חרים היה אחד מן האנשים שנשאו להם נשים נכריות (עזרא י. 31).

שמעי (השין בחירק) 1) הבן השני של גרשון בן לוי (שמות ו. 17). בזכריה (יב. 31) כתוב כי משפחת השמעי תספוד ביחד עם שאר המשפחות הנקובות שם, אבל קשה לדעת על איזה שמעי ירמוז הנביא: אם על משפחת שמעי בן גרשון בן לוי, או על שמעי בנו של דוד. ויש משערים כי השמעי הנזכר שם הוא שבטו של שמעון והראיה לזה היא כי בפסוק הנזכר יחשוב מקודם את משפחת בית לוי, ולזאת קרוב לשער שמשפחת השמעי הנזכרת אחריה היא משפחת שבטו של שמעון. 2) **שמעי** בן גרא מבחורים, ממשפחת שאול המלך (ש"ב מז. 5, 14). שמעי זה נקרא בן גרא לא מפני שאביו היה נקוב בשם גרא, כי אם יחוסו היה מגרא בנו או בן בנו של בנימין בן יעקב. הקללות שקלל שמעי זה את דוד בברחו מפני אבשלום בנו והזלזולים שהשתמש בהם בעת ההיא לא היו אך מעשה איש אחד פרטי ממשפחת שאול כיוצא מן הכלל, כי אם הרגשות כאלו התרוצצו בלבות רוב האנשים ממשפחת שאול. מרידת שבע בן בכרי משבט בנימין שאירעה זמן קצר אחרי מרידת אבשלום תעיד על זה. השבט הימיני לא יכול סלות לדוד העובדה שהמלוכה על כל ישראל נטלה מבית שאול ונתנה לדוד. וכאשר הגיעה העת לחלוקת הממלכה לשתים בימי רחבעם היו הערים היותר חשובות מנחלת מטה בנימין, בבית אל ויריחו, הראשונות למאוס בבית דוד, אף שכל העם ידע שיד דוד לא היתה במות אבנר ואיש בשת, אבל הנוהים אחרי בית שאול בלי ספק חשבו כי רוח דוד מלאה את כל חדרי לבב הרוצחים את נפשות אבנר ואיש בשת והיו בטוחים כי סוף כל סוף יהיה מעשה הרצח הזה לנחת רוח לדוד. ראוי להעיר עוד כי בין בני ישראל ידעו את חפץ דוד ואנשיו לצאת למלחמה ביחד עם הפלשתים נגד שאול ובני ישראל, הפלשתים שהרגו את שאול עם שלשת בניו, וגם הסכמת דוד למלא את חפץ הגבעונים להוקיע שבעה אנשים מבית שאול (ש"ב כא. 6). גם זאת ידעו.

כאשר שב דוד ממלחמתו את אבשלום וזר הנצחון על ראשו היה שמעי בן גרא הראשון לבית יוסף שבא לקראתו לברכו בשלום. יאָזעפוס (קדמוניות ז. 11, 2) מספר כי שמעי עזר לציבא לעשות גשר

מאניות להעביר את דוד וחילו את הירדן. שמעי השתדל בכל עוז להפיס את דוד ולבקש מחילה ממנו כי יסלח לו את אשר חטא נגדו. ודוד באמת לא הניח לאבישי לעשות לו רע. אבל ברור הדבר כי לא מחל לו דוד את הבזיון ואת הקללות של שמעי, ואף שנשבע לו בשם ה׳ כי לא ימיתהו בחרב, בכל זאת צוה לשלמה בנו טרם מותו כי לא ינקהו ויוריד את שיבתו של שמעי בדם שאולה (מ״א ב. 8, 9). 3) **שמעי** אחד משרי דוד שהיתה ידו עם שלמה נגד אדוניהו (מ״א א. 8). קשה עלינו כעת לדעת בדיוק מי היה שמעי זה. יאָזעפוס (קדמוניות ז. 14, 4) מחליט, כי הוא היה רע וידיד דוד. 4) **שמעי** אחיו של דוד (ש״ב כא. 21) ובמקום אחר בא שמו שמה (ש״א טז. 9; יז. 13). 5) **שמעי** בן אלא נציבו של שלמה בנחלת מטה בנימין (מ״א ד. 18). 6) **שמעי** אחיו של זרובבל בן פדיה (דהי״א ג. 19). 7) **שמעי** בן זכור מבני בניו של שמעון בן יעקב. לו היה ששה עשר בנים ושש בנות, והיה מצויין ברבוי בנים ובנות מכל אנשי השבט (דהי״א ד. 26, 27). 8) **שמעי** בן גוג משבט ראובן (דהי״א ה. 4). 9) **שמעי** מצאצאי מררי למטה לוי (דהי״א ו. 14). 10) **שמעי** בן יחת בן גרשום בן לוי ממשפחת אסף, מן המנצחים על השיר בבית ה׳ בימי דוד. 11) **שמעי** מראשי האבות לבני בנימין שישבו בירושלים (דהי״א ח. 21). 12) **שמעי** מבני אסף. הוא היה הראש לבני הלוים בעלי השיר שיצאו בגורל העשירי. בסך הכל היה בגורל הזה שנים עשר משוררים ושמעי היה הראש להם. 13) **שמעי** הרמתי פקיד הכרמים לדוד (דהי״א כז. 27). 14) **שמעי** מן הלוים בני הימן בימי חזקיהו (דהי״ב כט. 14), הוא היה מן הלוים שהתעסקו בחפץ לבב לקדש ולטהר את בית ה׳ מן החלאה והטומאה שהביאו אל תוכו מלכי יהודה לפני חזקיהו. 15) **שמעי** מן הלוים. הוא היה מן האנשים שלקחו להם נשים נכריות ויתנו ידם להוציאם בגט (עזרא י. 23). 16) **שמעי** מבני חשום (שם 33), גם כן מהאנשים מבני ישראל שלקחו להם נשים נכריות. 17) **שמעי** מבני ישראל בן בני גם כן מאותם שלקחו להם נשים נכריות. 18) **שמעי** בן קיש ואבי יאיר אביו של מרדכי היהודי ממטה בנימין (אסתר ב. 5).

שמעיה,-יהו, עשרים וארבעה אנשים נמצאים בכתבי הקדש בשם הזה. עשרים מהם המה נביאים או כהנים ואף ארבעה המה ממשפחות פשוטות בבני ישראל.

1) **שמעיה** הנביא. ביחד עם אחיה השלוני עזרו לחלוקת הממלכה לשתים בימי רחבעם אחרי אשר נבחר ירבעם בן נבט למלך על ישראל, התעתד רחבעם למלחמה עמו. אבל הנביא שמעיה הזהיר אותו בשם ה׳ כי לא יעלה למלחמה עם אחיהם בני ישראל כי מאת ה׳ היה הדבר הזה, וישמעו בני יהודה את דבר ה׳ וישובו לבתיהם (מ״א יב. 22—24; דהי״ב יא. 2—4). לפי זה הופיע הנביא אך למנוע את העם ממלחמת האזרחים, ולא לקח חלק במרד. אבל לפי הנוסחא השניה בהעתקת השבעים, הופיע הנביא שמעיה באספת העם בשכם טרם החל המשא ומתן בין רחבעם והעם, כי כן כתוב שם: דבר ה׳ היה אל שמעיה הנביא לאמר: קח לך אדרת חדשה, שלא באה עוד במים, קרעה לשנים עשר קרעים, תן את הקרעים לירבעם ואמור לו: כה אמר ה׳: קח את הקרעים האלה לכסות אותך במו. ויעש כן ירבעם. ושמעיה הודיע לו אז כי אך עשרת שבטים יחיו תחת ממשלתו. מזה

רואים אנחנו כי בנוסחא הזאת לא נזכר כלל אחיה, וכל הענין נעשה על ידי שמעיה. הנביא הזה נזכר גם במעשה שישק מלך מצרים. כפי המסופר בדהי"ב (יב. 5—9) בא שמעיה אל רחבעם ושרי יהודה שנאספו אל ירושלים מפני שישק ויאמר להם בשם ה', כי עזב אותם ביד שישק יען המה עזבו את ה', ויהי כאשר נכנעו שרי יהודה והמלך ויאמרו: ה' הצדיק, בא הנביא אליהם עוד פעם ויבשר להם כי נחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא ישחיתם. הנביא שמעיה ביחד עם עדו החוזה כתבו דברי רחבעם הראשונים והאחרונים על ספר (שם 15).

2) **שמעיה** בן שכניה מבית זרובבל (דהי"א ג. 22) שומר שער המזרח בימי נחמיה ועזר לנחמיה בתקון חומות ירושלים (נחמיה ז. 29).

3) **שמעיה** מבני שמעון אביו של שמרי (דהי"א ד. 37). משערים כי הוא הוא הנקוב במקום אחר בשם שמעי (דהי"א ד. 26, 27).

4) **שמעיה** בן יואל משבט ראובן (דהי"א ה. 4). אולם בפסוק 8 (שם) בא שמו בתמונת שמע בן יואל.

5) **שמעיה** הלוי מבני מררי, בנו של חשוב (דהי"א ט. 14). הוא היה מן האנשים שהתנדבו לשבת בירושלים בכדי שתהיה מרובה באוכלוסין (נחמיה יא. 15).

6) **שמעיה** הלוי ממשפחת ידותון אביו של עובדיה ובנו של גלל בן ידותון (דהי"א ט. 16). ובנחמיה (יא. 17) בא שמו בתמונת שמוע.

7) **שמעיה** שר קודש מהלוים בני קהת ממשפחת אלצפן בימי דוד (דהי"א טו. 8). יש משערים כי הוא הוא הכתוב בסימן שמעיה 8.

8) **שמעיה** בן נתנאל שר קודש וסופר לדוד (דהי"א כד. 6), ויכתוב לפני המלך דוד והשרים וצדוק הכהן ואחימלך בן אביתר את הכהנים והלוים למחלקותיהם.

9) **שמעיה** לוי מבני קרח. הוא היה הבן הבכור של עובד אדום, משרי דוד (דהי"א כו. 4). לשמעיה זה היו בנים מצויינים הממשלים לבית אביהם כי גבורי חיל המה.

10) **שמעיה** מן בני הלוים המלומדים בתורת ה' ששלח המלך יהושפט בערי יהודה ללמד לעם תורת ה' (דהי"ב יז. 8).

11) **שמעיה** מבני לוי ממשפחת ידותון בימי ממשלתו של המלך חזקיהו (דהי"ב כט. 14). הוא השתדל בכל לבו לטהר את בית ה' מטומאותיו שהביאו אל תוכו המלכים שהיו לפני חזקיהו. משערים כי האיש הזה הוא הוא הפקיד המצויין תחת המספר שמעיה 12.

12) **שמעיה** אחד מן השרים הממונים על נדבות ה', התרומות והקדשים, שהביאו בני ישראל למקדש ה' בפקודת חזקיהו המלך לטובת הכהנים והלוים שומרי משמרת ה' למען יוכלו לעסוק בתורת ה' ובחקיו ומשפטיו ולא יסבלו חרפת רעב (דהי"ב לא. 15).

13) **שמעיהו**, אחר משרי הלוים בימי המלך יאשיהו. הוא היה מן השרים הלוים שהרימו ללוים לפסחים חמשת אלפים ובקר חמש מאות. זה היה בעת שצוה יאשיהו המלך לעשות פסח בירושלים לה' (דהי"ב לה).

14) **שמעיה** בן אדניקם, מן האנשים ששלח עזרא לכספיא להביא משם נתינים ולוים הנחוצים מאד לבית ה' בירושלים (עזרא ח. 15—17). משערים כי הוא הוא שמעיה 15.

15) **שמעיה** בן אדניקם. הוא היה אחד מן ששים הזכרים שעלו מן גלות בבל ביחד עם עזרא (עזרא שם 13).

16—17) **שמעיה**, בשם הזה נקובים שני אנשים אחד כהן ואחד זר (ישראל) שלקחו להם נשים נכריות והיו מוכרחים להוציאם במצות עזרא (עזרא י. 21, 31).

18) **שמעיה**, נביא שקר בימי נחמיה. שם אביו היה דליה. השם הזה מורה כי הוא היה ממשפחת כהנים (עיין דהי"א כד. 18). אותו שכרו סנבלט וטוביה להפחידו ולהסית אותו להתחבא בתוך ההיכל כי שונאיו חושבים אותו להרגו, ומזה יודע כי הוא פחדן ולבד זאת איננו נוהג כבוד בהיכל ה' ומיראתו לנפשו הוא מתחבא בהיכל ה' מקום שכל זר לא יבוא שמה, רק הכהנים, ועל ידי זה יעיר עליו חמת הכהנים ויראי ה'. אבל נחמיה השיב עצתו ריקם כי אמר אם אעשה כן וחטאתי ויחרפו את שמי (נחמיה ו. 10—13).

19) **שמעיה**, שם משפחה של עשרים וארבע מחלוקת הכהנים ומבני המשפחה הזאת נזכרים באיזה מקומות: 1) מן המחלוקה השש עשרה עלו בימי זרובבל (נחמיה יב. 6); 2) מן המחלוקה החמש עשרה בימי יויקים (שם 18); 3) מן המחלוקה העשרים ואחת בימי נחמיה (נחמיה י. 8). אבל הנזכר בנחמיה (יב. 36) שלקח חלק בחנוכת הבית בכלי שיר בימי עזרא ונחמיה הוא שם איש פרטי.

20) **שמעיה**, מן האנשים שהלכו בתהלוכה לימין מעל החומה לשער האשפות בעת חנוכת החומות של ירושלים (נחמיה יב. 34). יש לשער כי היה מן הלוים מבני אסף, כן כתוב מפורש בפסוק 35, אבל בפסוק הזה נאמר גם בן מפורש כי היה מן הכהנים בחצוצרות?

21) **שמעיה**, כפי הנראה היה ממשפחת לוי ממשוררים, כי במקומות אחדים בכה"ק נקראו גם הכהנים בשם לוים (והכהנים הלוים בני צדוק ועוד) (נחמיה יב. 36). משערים כי המחצית מהם הלכו בתהלוכה הראשונה והמחצית בתהלוכה השניה.

22) **שמעיה** אבי אוריה הנביא בימי יהויקים (ירמיה כו. 20) מקרית יערים.

23) **שמעיה** הנחלמי, שהובא לבבל ביחד עם יהויכין מלך יהודה (ירמיה כט. 24—32). הנביא שקר הזה כתב שטנה על ירמיהו לצפניה כהן המשנה לתתו אל המהפכת כאיש משוגע, וירמיה נבא עליו רעה בדבר ה' על שקריו ועל חלומותיו (ירמיה כט. 24—32).

24) **שמעיה** אבי דליהו שר בימי צדקיהו (ירמיהו לו. 12).

שמעת (השין בחירק והעין בקמץ) אשה עמונית. היא היתה אמו של יוזבד, שהיה מהקושרים על המלך יואש והמיתוהו (מ"ב יב. 22; דהי"ב כד. 26).

שמעתי, שם היחס למקום בלתי נודע או לבתי אב (דהי"א ב. 55).

שמץ, שמע לא ברור, קול דממה דקה. ותקח אזני שמץ מנהו (איוב ד. 12). מקביל אל שלפניו: ואלי דבר יגונב, בא אלי בלט כמתגנב, הן אלה קצות דרכיו ומה שמץ דבר נשמע בו (שם כו. 14). במה נחשב שמע לא ברור שנשמע בענין אלהות, ומזה יעבור המליץ אל הפכו: ורעם גבורותיו מי יתבונן?

שמצה, שמע חרפה, שם קלון: כי פרעה אחרן לשמצה בקמיהם (שמות לב. 25), כתרגומו: שום ביש.

1) **שמר** (בשני סגולים), משקע סיגי משקה. השם הזה בא בכה"ק

רק ברגוי: שמריח ימצו ישתו (תתלים עה. 9), משתח שמרים... שמרים מזוקקים (ישעיה כה. 6), מסך יין ושכר בבליל סמים. ובדמיון המליצה: שאנן מואב מנעוריו ושוקט הוא על שמריו (ירמיה מח. 11). שוכן בשלוה על ארצו כמסך יין העומד במנוחה, כמבואר אחריו: ובגולה לא הלך.

2) **שמר**, שם איש פרטי, אדוני ההר שומרון. עמרי מלך ישראל קנה את ההר בככרים כסף ויבן עליה עיר בשם אדוניו „שמרון" (מ"א טז. 24).

שמר משבט לוי ממשפחת מררי (דהי"א ו. 31). **שמר** משבטו של אשר (שם ז. 34), ובפסוק 32 נקרא **שומר**.

שמר משבט בנימין. הוא בנה את אונו ואת לוד ובנותיה (שם ח. 12).

שמר (השין בחירק והמם בקבוץ), משמרת מכל פגע, הצלה. ליל שמורים הוא (שמות יב. 42). כן פירש רש"י ז"ל, אבל ש"ב מבאר ליל שמורים — לילה הקבוע למשמרת עולם, כאמור אחריו: שמורים לכל בני ישראל לדורותם.

שמר (השין בחולם) אבי יהוזבד שקשר קשר על יואש מלך יהודה והרגו. אולם בדהי"ב (כד. 26) כתוב: יהוזבד בן שמרית המואביה. ש"ב משער כי שומר בקחתו את אשתו המואביה הסב את שמה שמרית כלומר אשת שומר.

שמרה (השין בשוא והמם בקבוץ), שער סמר בעפעפי העינים (אויגענ־ווימפער). אחזת שמורות עיני (תהלים עז. 8).

שמרון בן יששכר (בראשית מו. 13), הבן הרביעי שלו.

שמרון (השין בחירק והריש בחולם), הוא שם אחת הערים אשר יבין מלך חצור קרא לעזרת בצאתו למלחמה על יהושע אחרי שכבש את ערי הנגב של ארץ כנען (יהושע יא. 1). העיר הזאת נפלה בגורל לנחלת מטה יששכר (יהושע יט. 15). מקומה כעת לא נדע. נייבוער משער כי היא העיר הידועה בתלמוד בשם סימוניא, וגם פלאוויוס בתולדות יכנה אותה בשם סימוניא. כעת הוא כפר קטן במרחק חמש פרסאות מנצרת בקרבת בית לחם.

שמרון, עיר הבירה של ממלכת ישראל (עשרת השבטים). לפי המסופר במ"א (טז. 24) נקראת העיר הזאת בשם שמרון על שם אדוני ההר שמר, שממנו קנה עמרי מלך ישראל את ההר ובנה עליו את עיר המלוכה וקרא אותה בשם שמרון על שם אדוני ההר שמר. המקום הזה היה מסוגל מאד לעיר המלוכה של ממלכת ישראל, כי היא היתה על אם הדרך המובילה משכם לשבטי הצפון, ולמערב היתה דרך ישרה וקלה להגיע לים התיכון. העיר הזאת היתה ידועה בשם עטרת גאות של אפרים, בגלל יפיה והדרה ויפי הטבע של שדמות פוריות ועצי פרי תנובה למכביר שסבבו אותה (ישעיה כח. 1—4).

בשנה השביעית למלכות עמרי נוסדה שמרון לעיר הבירה, והיתה נקראת מאז ראש אפרים (ישעיה ז. 9), כי היא היתה מושב לכל מלכי ישראל עד גלות הארץ, והיתה גם כן מקום קבורת כל מלכי ישראל. במקומות אחדים בכה"ק נזכרת שמרון ביחד עם ירושלים, והנביאים התנבאו על ירושלים כי יהיה גורלה כגורל שמרון: ונטיתי על ירושלים את קו שמרון... (מ"ב כא. 13). יחזקאל יכנה את שתי ערי הבירה שמרון וירושלים שתי אחיות ושמרון נקראת בפיו חבכירה, „ואחותך הגדולה שמרון" (יחזקאל טז. 46). יאזעפוס (קדמוניות ח. 14, 1) מספר כי שמרון היתה מוקפת בחומה

בצורה מאד וארמון בית המלך עם מצודה בתוכה, והיכל שן שבנה אחאב. כל אלה יש לשער שעמדו על ראש ההר. בעיר שמרון היו חצות או חלקי עיר שבו ישבו סוריים או ארמיים (מ"א כ. 34).

יהושפט מלך יהודה בקר את אחאב מלך ישראל בשמרון, ובשערי העיר ישבו שניהם ושמעו את נבואת הנביא מכיהו (מ"א כב. 10). בשמרון הומתו שבעים בני אחאב. שם הכחיד יהוא את כל הנשאר לבית אחאב, ושם הומת אחזיה (מ"ב כב. 9). לשמרון הביא יואש את כלי בית ה' ואת אוצרות בית המלך אחרי לכדו את ירושלים (מ"ב יד. 14). שמרון היתה המרכז הדתי והפוליטי של הממלכה. התחתנות אחאב עם איזבל בת אתבעל מלך צור וצדון הביאה עמה התיסדות עבודת הבעלים והעשתרות בממלכת ישראל על בסים נאמן וחזק והרחיקה לגמרי מממלכת ישראל את עבודת אלהי ישראל. יהוא הרס עד היסוד את היכל הבעל ואת מזבחותיו כאשר השמיד את כל בית אחאב בשמרון ביחד עם נביאי הבעל. הנביאים עמוס, הושע ומיכה נבאו לה קץ נורא בגלל חטאת יושביה שמסרו את נפשם לעבודת הבעלים עם כל תועבותיהם. יחזקאל קראה בשם הבזיון „אהלה הזונה" (יחזקאל כג. 4, 5).

מיד שנגמר בנין העיר שמרון, הביא אותה בן הדד הראשון במצור והכריח את עמרי להרשות את עבדיו הארמיים להתישב בשמרון ולעשות שם מסחור וקנין (מ"א כ. 34). בימי אחאב הביא בן הדד השני את העיר במצור, אבל לא עלתה בידו לעשות כל רע ליושביה. בימי יהורם הוכו חיל ארם על פי תפלת אלישע בסנורים ויבואו בטעות אל תוך העיר שמרון, וכאשר נפקחו עיניהם כי המה בשמרון ויהורם חפץ להשמידם, מנעו אלישע מעשות זאת ויצו אותו לעשות להם משתה ולשלחם לאדוניהם בשלום. ומן אז והלאה לא נסו עוד גדודי ארם לבוא בארץ ישראל. בשנה השביעית למלכות הושע הביא שלמנאסר מלך אשור את שמרון במצור, אבל לא לכדה עד שבא סרגון ויצר עליה שלש שנים וילכדה (מ"ב יז. יח; יאָזעפוס, קדמוניות ט. 14, 1). אז הגלה המנצח את יושביה, אבל את העיר לא הרס (ירמיה מא. 3). מלך אשור השיב בשמרון אנשים אחרים מתושבי בבל, מעוא, מחמת ומספרוים, תחת בני ישראל שהגלו ממנה, והתושבים החדשים האלה היו זמן רב תחת מושלי אשור. ראוולינזאָן מזכיר את אחד מהם בשם: נאבו־אחי־סו. בשנת 331 לפני מה"נ לכד אלכסנדר הגדול את שמרון, המית רבים מיושביה ויושב תחתם יונים מבני מוקדון. אחרי כן גרש פטאלאמעאוס לאגי את יושביה, ובנה את העיר מחדש, אבל דימיטריוס פאלארסעטעס הרס אותה עוד הפעם. אבל כנראה חזקו עוד הפעם את חומותיה כי כאשר לכד אותה יוחנן הורקנוס היו חומותיה חזקות מאד (120 לפני מספה"נ) (קדמוניות יג. 10. 3, 2). הורקנוס הרס אותה עד היסוד על ידי מים רבים שהביא אל תוכה, אבל לא יכול לעשות זאת לכל העיר כי אם לחלק מיושביה, להחלק שישב לרגלי ההר. פאָמפעי חזק את בדקיה ועשה את יושביה חפשים ממס, תחת ממשלת סוריא (קדמוניות יד. 4, 4).

גאבינוס תקן א תחומותיה וחזק אותן (שם יד. 4, 3). הורדוס השתדל עוד יותר לחזק את שמרון במצודות חזקות בחפצו על ידי זה להרחיב המסחור עם עמים אחרים, והעמיד בתוכה אנשי חיל למרבה מן בני מדינות אחרות (שם טו. 8, 5). הוא הסב את שמה סבסתה (אגוסטם) לכבוד

אגוסטוס קיסר רומא, שם המית את אשתו מרים החשמונאית. לפי עדות הירונימוס קבורים שם אלישע ועובדיה, ועוד בימי הבינים הראו אנשי העיר שמרון לעולי רגל למקומות הקדושים את קברי הנביאים האלה.

שמרון (ארץ או ממלכת שמרון). זמן קצר אחרי הבנות שמרון לעיר המלוכה, החלו לכנות את כל ממלכת עשרת השבטים בשם ממלכת שמרון, וגם הרי אפרים נקראו בכה"ק במקומות רבים הרי שמרון. במקומות רבים מספרי האפוקריפה (ספרים חצונים) מכונה בשם „שמרון" הארץ התיכונה בין שלש הארצות: יהודה, שמרון וארץ הגליל שבעבר הירדן מערבה. ארץ שמרון היא ארץ הרים וגבעות, ועל פי רוב האדמה היא בכלל פוריה ודשנה מאד. הר הכרמל וההרים אחרים מלאים מערות, ומכוסים יערות ופרי תנובה ועץ פרי שונים למיניהם, הגפן תתן פריה למכביר, ועץ הזית יתן שמן לרוב, והעמקים יעטפו בר ותבואות שונות במדה מרובה; מימי הארץ טובים ומתוקים, ועשב הארץ יטעם לחיך הבקר והצאן והמה נותנים בגלל זאת חלב וחמאה למרבה מאד, רב יותר מאשר בשאר הארצות הסמוכות. הארץ איננה מסוגלת מטבעה להיות בטוחה מעקת אויבים, ולזאת היה הנקל לשונא לכבוש אותה, וגם אחרי כן התנפלו עליה עמים רבים ושונים, כפעם בפעם. כנענים מדינים ארמים, אשורים, יונים, רומאים.

אחרי אשר הגלו האשורים את בני ישראל מארץ שמרון, והושיבום בערי ארץ אשור, הביאו האשורים מבבל, מכותה, מעוה וספרוים ומחמת אנשים אחרים והושיבום בערי שמרון. האנשים האלה הביאו עמם מארצות אבותיהם את אליליהם והשתחוו להם ועבדו אותם. ויהי כאשר התנפלו עליהם כפעם בפעם אריות ועשו שמות ביושביהם, חשבו העמים האלה כי אלהי הארץ לוקח מהם את נקמתו מפני שאינם עובדים אותו, ובקשו להם כהנים מישראל שיורו להם את דרכי אלהי הארץ למען השיב חרון אפו מהם. אבל ביחד עם זה עבדו גם את אליליהם. האנשים האלה ידועים בשם שמרונים. אבל בפי יאזעפוס המה נקראים בשם כותים. יוכל היות כי המלך יאשיהו הרס את במותיהם (מ"ב כג. 19).

בשובם מגלות בבל השליכו היהודים אחרי גום את כל תועבות עבודה זרה, והכירו רק אל אחד אלהי אבותיהם אברהם יצחק ויעקב, בלי שום תערובת עבודה זרה. ולזאת כאשר השמרונים חפצו להשתתף עם היהודים שבי הגולה לבנות בית ה' ולכונן את ירושלים ולחזק בדקי חומותיה, השיבו היהודים את בקשתם ריקם, ואמרו להם: לא לכם ולנו לבנות בית ה'. בגלל הדבר הזה פרצה מחלוקת עצומה ושנאה עזה בין השמרונים ובין היהודים. השמרונים החלו לכתוב למלכות פרס שטנה על היהודים כי המה מורדים במלכות. פעם אירע כי טמאו את המקדש, על ידי שהכניסו בחשאי שני גופים מתים אל תוכו. פעמים רבות הרגו את היהודים שעברו דרך ארצם ללכת אל ירושלים (קדמוניות יח. 22). פעמים רבות שבו אנשים יהודים ומכרו אותם לעבדים. כאשר באה שמרון תחת ממשלת אלכסנדר מוקדון עזרו השמרונים אותו במזון ומחיה לאנשי חילו ועבור זה נתן להם הרשיון לבנות להם בית מקדש על הר גריזים (קדמוניות יא. 4. 6). אבל יותר קרוב להאמין כי בית המקדש הזה נבנה בימי נחמיה על ידי סנבלט. בבית הזה הקריבו השמרונים קרבנות כמעשה היהודים בבית מקדשם. אולם כאשר אנט־

יוכום עפיפאנוס הרשע טמא את בית ה׳ אשר בירושלים הציעו החנפים השמרונים לפני אנטיוכום כי יכירו אותו לאלהים והם כינו את בית מקדשם היכל צעאום העלעניום (קדמוניות יב. 5. 5). אחרי חליפות ותמורות שונות שעברו על שמרון נכבשה על ידי יוחנן הורקנוס החשמונאי והוא הרס את בית מקדשם על הר גריזים (מלחמות א. ב. 6, 7). בימי ממשלת הרומאים נתנה פאמפיי להורדוס (קדמוניות טו. 7, 3). אחרי מות הורדוס מסרו הרומאים את שמרון לבנו של הורדוס — לארכילאוס (שם מז. 11, 4). אבל כאשר הורד ארכילאוס מכסאו, נוספה שמרון על ממלכת סוריא (שם 8, 5). בימי פילאטא הרגו הרומאים מספר רב מן השמרונים בלכתם לעלות אל מקדשם על הר גריזים (שם יח. 4, 1). ווספאסיאנוס הרג מהם 11,600 נפשות בקרבת הר גריזים, מפני כי התקוממו נגדו. הנוסע ר׳ בנימין מטודעלא מצא כותים השומרים תורת משה, והנקראים בשם שמרונים, היושבים בשכם, קיסריא, אשקלון ודמשק. וכיום נשארו מהם אך איזה משפחות בשכם.

שמרי (השין בחירק) 1) בן שמעיה משבט שמעון (דהי״א ד. 37). 2) אבי ידיעאל גבור דוד (שם יא. 45). 3) שם משפחה של לוים השוערים (שם כו. 10). 4) לוי בימי חזקיהו מלך יהודה שבא במצות המלך לטהר את בית ה׳ ולעבוד בו עבודת ה׳ כמצוה עליהם בתורת משה (שם כט. 13).

שמריה-הו, אחד מאנשי חיל של שבט בנימין, שעבר אל דוד צקלג (דהי״א יב. 6). 2) שם אחד מבני רחבעם מלך יהודה (דהי״ב יא. 19). 3) אחד מבני חרום שנשא לו אשה נכריה (עזרא י. 32). 4) אחד מבני בני, גם כן לקח לו אשת נכריה (שם 41).

שמרת (השין בחירק והריש בקמץ) שם איש אחד בנו של שמעי למטה בנימין (דהי״א ח. 21).

שמש. כן נקרא המאור הגדול ברקיע השמים הנברא להאיר על הארץ ולדרים עליה. ונקרא גם כן בשם חמה, מפני שמביא חום לכל היקום, וגם חרס. עיר החרס יאמר לאחת (ישעיה), והיא העיר במצרים הידועה בספרות העמים בשם „העליאָפּאָלים" (היא מלה מורכבת משני שמות: העליאָ (שמש) ופּאָלים (עיר). חכמי הלשון לא מצאו עד כה טעם לשם „חרס" בהוראת שמש. על ידי תהלוכות השמש ותקופותיה חושבים העמים ימים ושנים וקובעים המועדות. השמש מתראה לעיני האדם כאלו היא יוצאת בבוקר מצד מזרח ובאה לעת ערב בצד מערב, וכן הוא משתמש בדבורו: השמש יצאה על הארץ, השמש באה, כי האדם יראה לעינים, ואיננו חוקר לדעת אם מה שהוא רואה הוא מתאים להמציאות. וכן הדבר בשארי לשונות העמים, ולכן אין להביא ראיה מזה שלפי דעת התורה השמש סובבת את הארץ, ולא הארץ את השמש, כי דברה תורה כלשון בני אדם.

כמו כל יצורי הבריאה גם עבודת השמש תלויה בחפץ הבורא. האומר לחרס ולא יזרח (איוב ט. 7). ובכה״ק הננו מוצאים שני מאורעות המעידים על אמתת האמונה הזאת. על פי צווי יהושע עמדה השמש בגבעון באמצע מהלכה ולא אצה לבוא כיום תמים עד אשר נצח יהושע את אויביו (יהושע י. 12—14) ובימי המלך חזקיהו שב צל השמש במעלות אחז עשר מעלות אחורנית. את המופת הזה נתן ישעיה הנביא לחזקיהו לאות כי יקום מחליו כדבר ה׳ אשר דבר (מ״ב ה. 11). אבל המבקרים החדשים מבארים את הענין כי הוא סגנון פיוטי הלקוח מספר הושע,

והכונה היא כי ה' עזר ליהושע להשלים הנצחון שהיה דורש יום תמים יותר לגמרו בזמן קצר, והיה נראה כאלו השמש עמדה מלבוא עד אשר יהושע גמר את הנצחון.

הקדמונים, וביניהם גם העברים, האמינו, כי השמש הוא גוף חי ובעל שכל ומושל על כל יצירי תבל, ולזאת עבדו אותו וחשבו אותו לאלהות. העבודה הזאת היתה שנואה מאד בעיני ה'. והאיש או האשה אשר השתחוו לשמש בתור אלהות היה עונשו גדול, ומיתתו בסקילה (דברים יז, 2. 3). אבל בימי המלכים הננו מוצאים כי רבים השתחוו לשמש בריש גלי ואיש לא נענש על זאת. אופני העבודה לצבא השמים היו שונים. בירמיה הננו מוצאים כי היו עושים כוגים למלכת השמים; ביחזקאל מסופר כי היו עומדים באחוריהם אל ההיכל ופניהם היו לשמש והשתחוו. באיוב נפגוש אופן עבודה שעבדו לשמש באופן מוזר מאד: העובד היה מגיש ידו לפיו ועשה כאלו היד נושקת את הפה. בעבודה הזאת עשו כפי הנראה אנשים שיראו או שהיו בושים לעשות בגלוי איזה מעשה שיורה כי הוא מכבד את השמש ועשה את עבודתו בסתר מפני כי הרואים יבזוהו כעובד עבודה זרה (איוב

כאשר באו בני ישראל אל ארץ כנען מצאו שם עמים רבים שהיו עובדים לשמש, בתמונת חמנים (הוא הרבוי מן השם חמה). בימים ההם היתה העבודה לשמש מפורסמת בין עמים רבים: להמצרים האשורים, הארמיים, והצורים היו בערים רבות היכלים יפים מוקדשים לאליל השמש. סוסים רבים ומרכבות יפות ומפוארות בכל מני פאר והדר היו מוקדשים לאליל השמש ובסוסים ובמרכבות הללו היו משתמשים בימי חגיהם ומועדיהם בתהלוכות הדתיות בתוך חוצות העיר ומקדשיהם. וכפי הנראה כיון לזה בעל ספר מלכים ב' (כג, 11) „וישבת (יאשיהו) את הסוסים אשר נתנו מלכי יהודה לשמש מבוא בית ה'.. ואת מרכבות השמש שרף באש" יחזקאל מספר כי חמשה ועשרים אנשים (כפי הנראה כהנים) עמדו בבית ה' בין האולם ובין המזבח אחוריהם אל ההיכל ופניהם קדמה ומשתחוים לשמש והנם שולחים את הזמורה אל אפם. מבארים רבים נתקשו בהבנת הכתוב הזה. פ. דע־ליטש מספר כי מצא חרות על איזה טבלאות איך הכהנים בעת התהלוכה עם סוסי השמש והמרכבות בחוצות פרס היו נושאים לפניהם זמורות עצי תאנה למען לא יוכלו להביט בפני השמש המאירה ובהירה ולא יחללו את קדושת אורה בעיניהם הטמאות. ואולי לזה כיון הפסוק „והמה שולחים את הזמורה אל אפם", למען לא יביטו בשמש הקדוש להם ובזה הם שבים להכעים את בוראם בתתם לשמש כבוד אלהים בבחינת כי לא יראני האדם.

שמשון. שם השופט החמש עשרה בישראל, תולדתו קורות חייו, כחו וגבורתו שהיו למעלה מדרך הטבע ומיתתו המשונה מסופר בארוכה בארבע פרשיות בספר שופטים מן יג. עד סוף טז.

תכן הספור בקצרה. אשת מנוח מצרעה משבט דן היתה עקרה. ויֵרא אליה מלאך ה' בתמונת אדם, ויבשר לה כי תלד בן והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים שהיו מושלים על בני ישראל ימים רבים. הבן הזה מחויב להיות נזיר אלהים מן הבטן, ולזאת על האם לשמור את עצמה משתית יין ושכר, ומאכילת דברים טמאים ולבד זאת מורה לא יעלה על ראשו של הנער כל ימי חייו. אחרי הבשורה נעלם האיש המבשר. כאשר בא אישה מנוח ספרה לו את כל החזיון. כשמוע מנוח את דברי אשתו פנה אל אלהים בתפלה כי ישלח

עוד הפעם את מלאכו איש האלהים ויורהו מה לעשות לנער היולד (ע"ע אב). מלאך אלהים הופיע שנית כבקשת מנוח, והודיע גם אותו ככל הדברים שדבר לאשתו. מנוח בשמעו את הבשורה העלה לה' גדי עזים לעולה. כאשר עלה להב הקרבן נעלם האיש בלהב אש ויראו מנוח ואשתו כי מלאך מן השמים היה המבשר. כאשר בשר המלאך כן היה, האשה ילדה בן ותקרא את שמו שמשון, מלשון שמש עם נון המקטין כמו מן איש — אישון (איש קטן) בעין כי לפי בשורת המלאך „והוא יחל להושיע את ישראל מיד פשתים משמע שתשועתו לא תהיה שלימה כי אך יחל אבל לא יגמור, ויגדל הנער ויברכהו ה'.

ויהי כי הגיע לימי הבחרות ויבחר לו אשה מבנות הפלשתים אשר בתמנה, נגד רצון הוריו. בדרך יצא ארי שואג לקראתו וישסעהו שמשון כשסע הגדי, לימים קרה מקרהו לראות עוד הפעם את גוית האריה המת, וירא כי עדת דבורים בגוית האריה וגם דבש ויקח מהדבש ויאכל ויתן גם לאביו ולאמו. בעת המשתה של הנשואין עשה מן המאורע הזה חידה וישאל את שלשים מרעים שהיו על המשתה: מהאוכל יצא מאכל ומעז יצא מתוק. המרעים לא יכלו לפתור את החידה ועליהם היה כפי התנאים לתת לשמשון שלשים חליפות בגדים. המרעים דרשו מאשת שמשון כי היא תבריח את אישה להגיד לה את הפתרון ואם לא תשמע להם ישרפו אותה ואת משפחתה באש. האשה הציקה לשמשון והוא הגיד לה, והיא מסרה להם את הפתרון: מה מתוק מדבש ומה עז מארי. שמשון היה נאלץ לתת להם שלשים חליפות בגדים כפי התנאים, ובחרות אפו באשתו עזבה לנפשה וילך מאתה, ואביה נתן אותה לאשה לאחד משלשים המרעים של שמשון.

אחרי אשר שככה חמתו גמר שמשון בדעתו לפקוד את אשתו בבית אביה ולהשלים עמה. אבל כאשר מצא כי אביה נתנה לאיש אחר החליט לנקום נקמתו מהפלשתים, ועל ידי שלש מאות שועלים עם לפידים בוערים קשורים בזנבותיהם ביער קמת שדות רבים בארץ פלשתים. אלה האחרונים שרפו בגלל זאת את אשת שמשון עם אביה וביתו. שמשון מצדו הרג בעבור זאת מספר רב מהפלשתים ונמלט אחרי כן לארץ יהודה. אבל יען כי יהודה היתה אז תחת עול הפלשתים לכן עלו הפלשתים על יהודה לדרוש מהם את נפש שמשון; בהסכמתו אסרו אותו בני יהודה בשנים עבותים חדשים וימסרו אותו אל מבקשי נפשו, אבל עד מהרה קרע את העבותים וימצא שם לחי חמור ובה הרג אלף איש מהפלשתים. שמשון היה עיף מאד אחרי זאת ונפשו צמאה למים, ובדרך נס יצא מים מן המכתש אשר בלחי וישת מן המים ותחי נפשו.

בהיות שמשון בעזה סר אל בית אשה זונה. כאשר נודע הדבר להפלשתים החליטו להרגו בבוקר כאשר יקום משנתו. אבל שמשון קדם פני הסכנה ויקם בחצי הלילה ויאחז בדלתות שער העיר ובשתי המזוזות ויסירם עם הבריח וישם על כתפיו ויעלם על ראש ההר אשר על פני חברון. בנחל שורק אהב שמשון אשה אחת ושמה דלילה. סרני פלשתים הבטיחו לתת לה איש איש מהם אלף ומאה כסף אם יעלה בידה להודע מאתו במה כחו גדול. שמשון התל בה שלש פעמים ולא גלה לה הסוד הכמוס, אבל לאחרונה גלה לה את כל לבו כי כחו טמון בשערות ראשו המוקדשים לאלהים, כי נזיר אלהים הוא מבטן אמו, ולזאת אם יגלחו ממנו את שערות ראשו וסר ממנו כחו הגדול והיה כאחד העם. דלילה הפילה עליו תרדמה ותגלח את שערות

ראשו ואז באו הפלשתים ויאסרוהו בנחושתים ויהי טוחן בבית האסורים בעזה. בין כה החלו שערות ראשו לצמוח, וסרני פלשתים נאספו לזבוח זבח גדול לדגון אלהיהם ולשמחה כי נתן את שמשון אויבם בידיהם. ביחד עם הסרנים בא גם עם רב מעם הארץ לראות בשמחתם. שמשון הרגיש אז רוח גבורה חדש בקרבו וילפות את שני עמודי התוך אשר הבית נשען עליהם ויט בכח ויפול הבית על הסרנים ועל העם וימותו כולם וגם שמשון מת עמהם. קרוביו קברו את גויתו בקבר מנוח אביו.

אם נשים עין על מצב הפוליטיקי של בני ישראל בעת חיי שמשון יקשה עלינו לדעת מדוע נקרא שמשון בשם שופט שתי פעמים: בפרשה טו. 20 ובפרשה טז. 31. בשם שופט יכונה בכתבי הקדש או מושיע את ישראל מיד לוחציהם, או שופט בין בני ישראל בין איש לרעהו כמו שמואל הנביא. בכל הספורים והעובדות שעשה שמשון להפלשתים וגבורותיו לא נמצא אף עובדה אחת שעשה למען העם להושיע אותו מיד לוחציו. מיתת האריה בדרך העולה תמנתה, הריגת השלשים איש מהפלשתים באשקלון, שרפת שדות פלשתים מגדיש ועד כרם זית על אשר מסר חותנו את אשתו לאיש אחר, נקמתו בפלשתים על אשר שרפו את אשתו ואביה. כאשר בגלל ההריגה הזאת עלו הפלשתים ויחנו ביהודה ותפצו לאסור את שמשון באו אליו שלשת אלפים מבני יהודה בקובלנא כי העיר במעשיו את חמת הפלשתים עליהם ולא שם אל לבו כי המה, הפלשתים, המושלים עליהם. והוא בעצמו נגד רצונו מסר את עצמו בידי אחיו לאסרו ולמסור אותו אל הפלשתים. גם ההריגה שעשה בפלשתים ברמת לחי היתה ענין פרטי. ענין נקמה שהיה נוגע לעצמו ובשרו, ולא נמצא בכל הגבורות שעשה אף פעם אחת שעם ישראל היה נושע על ידו. גם שופט כשמואל בין איש לרעהו לא היה יכול להיות, כי קשה להאמין שאיזה עדה מבני ישראל תקבל עליה לשופט איש אשר בחר לו לאשה אחת מבנות הערלים, וגם מחאת הוריו לא הניאה אותו לסגת אחור ממחשבתו זאת, וגם אהבתו אל הזונה דלילה לא היתה נאותה לשופט בישראל. ובאמת לא היתה שום אפשרות לגבור אחד או גם לגבורים אחדים ללחום עם עם רב מלומדי מלחמה כפלשתים ולנצחם. והדבר הזה עלה באמת אך בידי שאול ודוד ותיליהם הרבים. מבארים אחדים משערים כי גם כותב ספר שופטים איננו חושב אותו לשופט כשאר השופטים והמושיעים, כי בבשורת המלאך לאמו נאמר אך כי הוא י ח ל להושיע את ישראל מיד פלשתים (שופטים יג. 5). בתור התחלה היו נצחונות שמשון התחלה טובה, אבל הנצחון האמתי היה באמת על ידי שאול ודוד.

חז"ל חשבו את שמשון לצדיק ומגין הדור (סוטה י) והיה מן הנזירים האמתים שהאמינו בה' בכל לבבם ופנו אליו בעת צרתם והוא (הקב"ה) שמע לתפלתם והושיע לו ממצוקתו. הקב"ה עשה למענו נסים בלחי ובבית דגון, ולא חשב לו לעון גדול את אהבתו לחיק נכריה, כי רחמנא לבא בעי, ולבו היה תמיד שלם עם ה' אלהיו ומלא תמיד אהבה לעמו וארצו. לדעת חז"ל הכירה גם דלילה את צדקתו ואת אהבתו לה', ולזאת כאשר אמר לה „כי נזיר אלהים אני" נוכחה לדעת כי אמת יהגה חכו, כי צדיק כמותו לא יוציא שם שמים לשקר (שם ט).

שמשי (השין הראשון בחירק והשני בפתח) סופר לארתחששתא מלך פרס. הוא היה אחד מכותבי השטנה על עולי הגולה, שהשביתו את בנין בית ה'

עַד שנתים למלכות דריוש (עזרא ד. 24—8).

שמשרי (השין הראשון בחירק והשני בשוא והריש בפתח) ראש אבות לבני בנימין בירושלים (דהי"א ח. 26).

שמתי (השין בקבוץ והמם בקמץ) שם היחס לבית אב של משפחה אחת למטת יהודה (דהי"א ב. 53).

שן (השין בקמץ או בפתח) עיין ערך בית שאן).

שן (השין בצירה) אחת ממאכלות החדות בפי החי. שן תחת שן (שמות א. 24). הרבוי בתמונת זוגי שנים (השין בחירק) מפני שהן מקבילות העליונות אל התחתונות. כחומץ לשנים (משלי י. 26) המקהה אותן. נקיון שנים (עמוס ד. 6) מחוסר לחם. אבות אכלו בוסר ושני בנים תקהינה (ירמיה לא. 29; יחזקאל יח. 2) הוא משל קדמוני על הנענש בעון אחרים. שן רועה (משלי כה. 19) שבורה. אשא בשרי בשני (איוב יג. 14) כענין ונפשי אשים בכפי שאחריו. ואתמלטה בעור שני (שם יט. 20) באין שנים ואך בחניכים משבצתן.

השנים בכלל נקראו לפעמים בכתבי הקדש בשם טוחנות (קהלת יב. 3) ובטלו הטוחנות, מפני כי הנה טוחנות את האוכל. בתלמוד נמצאו שמות מיוחדים לשנים שונות, כמו ככא הוא שם לשני הלחי (באקצאהן) מתל מני ככך ושניך כמה הוי (סנהדרין לט.). שניו של התינוק היונק נקראו שנים בחלב, מפני שנופלות ממנו וחוזרות וצומחות (קדשין כד:). בימי התלמוד היה מנהגם לטפל בשן רעה או שבורה ולא היו דוקרין אותה וביחוד היו נזהרין מלעקור ככא או שן הלחי. רב אמר לחייא בריה: לא תעקר ככא, גלגל עמו עד שיתרפא ואל תעקרנו (פסחים קיג.). רבי יהודה הנשיא היה סובל שבע שנים בחולי שנים (ב"מ פה.). כבר בימי המשנה היו מושיבין שנים זרות תחת שנים שנפלו או שנעקרו, ובפרט לנשים משום יופי, והיו עושין שן תותבת מזהב או מכסף (שבת סד:) והיו נושאין שן שועל לסגולה (שם).

שן, קרני הפיל משני עברי פיו. קרנות שן (יחזקאל כז. 15). העשירים בימי כתבי הקדש עשו להם כלים שונים משני הפיל והיו להם כסאות שן, מטות שן, היכלי שן (תהלים מה. 9; מ"א י. 18; עמוס ו. 4). לשלמה המלך הביאו מתרשיש שנהבים (מ"א י. 22) והיא מלה מרכבת מן שן־הבו שפירושה בגפטית שן הפיל, וכן תרגום יונתן שינא דפילא.

שן, שם מקום בקרבת מצפה, ובא בהא הידיעה „השן" בגלל הנצחון של שמואל הנביא על הפלשתים לקח שמואל אבן אחת וישם בין המצפה ובין השן ויקרא את שמה „אבן העזר", ויאמר עד הנה עזרונו ה' (ש"א ז. 12). תכונתה כעת לא נודעה. השבעים גורסים פה תחת „השן" הישנה, והיא העיר הנזכרת בדהי"ב (יג. 19) בשם ישנה. ולנוסחה הזאת מסכימים המבקרים החדשים דרייוער, וועלהויזען ובודעה.

שנאב (השין בחירק) מלך אדמה. על המלך הזה התנפל כדרלעמר מלך עילם והמלכים אשר אתו (בראשית יד. 2). בטבלאות עם כתב היתדות נזכר מלך שניבוא, אבל הוא היה מלך בני עמון, כמבואר בזכרונות תגלת פלאסר השלישי. איך שיהיה הוא דבר ברור כי שם כזה היה ידוע בין עמי אזיה.

שנאן (השין בחירק), כפל דבר פעמים רבות. רכב אלהים רבותים, אלפי שנאן (תהלים סח. 18), כלומר אלפים לרוב. מזה בנו האחרונים את השם „שנאנים" כנוי לרבבות מלאכי אלהים.

שנאצר (חשין בסגול) בנו של יכניה מלך יהודה (דהי"א ג. 18) ועיין ערך ששבצר.

שנה, השנות תקופת שנים עשר חדש ומועדיהם. בכלל חושבים העברים את תקופת השנה למהלך הלבנה. שתים עשרה תקופות הלבנה הוא להם שנה של 354 ימים. אבל למען השוה שנות הלבנה לשנות החמה, המה מוסיפים לפעמים חודש שלם ואז תהיה השנה „מעוברת", ובמשך שלש שנים לערך יהיה מספר כל השנים שוה למספר הימים של שלשת שנות החמה 365 ימים. מחשבון זמן של המשך המבול הכתוב בתורה אנו למדים שהעברים הקדמונים היו חושבים את השנה לתקופות הלבנה. השנה היתה 12 תקופות הלבנה בסך 354 ימים כי ממולד למולד הוא 29 ימים וחצי (עם איזה חלקי שעה). כפי שכתוב בתורה (בראשית ז. ח. 14) החל המבול בשבעה עשר לחדש השני ונתמשך עד שבעה ועשרים יום של השנה שלאחריה, שהיא שנה שלמה של 12 תקופות הלבנה (354 ימים) עם עוד אחד עשר יום של השנה השנית שלפי דעת בענזינגער האחד עשר יום המה כדי להשוות עם שנת החמה שהיא 365 ימים. ולפי זה נמצא כי לפי דעת כתבי הקדש המבול נתמשך שנה שלמה לחשבון שנת החמה.

באיזה אופן ואמצעי השיגו העברים הקדמונים, שחשבו את שנותיהם לתקופות הלבנה, את מטרתם שחודש ניסן יהיה תמיד בחודש האביב התלוי בתקופת החמה, כי ההבדל בין שתי התקופות של החמה והלבנה הוא באחד עשר יום בכל שנה, והיה להם להוסיף בכל שנה 11 ימים, קשה עלינו כעת לדעת, אבל זאת ידענו, כי הבבלים והאשורים שהיו גם הם חושבים את השנים לתקופות הלבנה היו מוסיפים כפעם בפעם חודש אחד. — הבבלים הוסיפו חודש אלול אחת לשלש שנים להשוות את מספר שנות תקופות הלבנה עם שנות תקופות החמה, והאשורים הוסיפו את החודש אדר, שהיה קדוש להם.

למעלה הזכרנו, כי הבבלים היו חושבים את שנותיהם לתקופות הלבנה, והיו חושבים את החדשים: ניסן, תמוז, אלול, תשרי, כסלו, שבט, אדר של 30 יום, והחדשים האחרים חשבו של 29 יום כל אחד. אין אנו יודעים בבירור אם החדשים הנוספים לשנת העבור היו קבועים על פי חשבון, או היו נוספים על פי החלטת הכהנים. בנוגע לבני ישראל הננו יודעים בבירור כי ימים רבים עיבור השנה היה נעשה על פי בית דין, ואך מעת שהוקבע בין בני ישראל חשבון תקופות ומולדות על ידי חכמי ישראל פסקה התערבות בית דין בדבר הזה.

התחלת או ראש השנה של העברים היתה מראשון לחודש תשרי, אבל ביחד עם זה היה להם עוד ראש השנה בחדש ניסן. זה האחרון היה ראש השנה לענינים דתיים, וראש השנה של תשרי היה ראש השנה לעניני חול. לדעת דיללמאן כבר בימי הבית הראשון היו ליהודים שני ראשי שנים, אחד בניסן ואחד בתשרי. הענין הזה מפורש בתורה: חג הסכות נקרא בתורה חג האסיף בצאת השנה לעניני חול (שמות כג. 16), וחודש ניסן נקרא ראשון לחדשי השנה לעניני הדת והמועדות. החודש הזה לכם ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה (שם יב. 2). סדר המועדים הוא בכמה מקומות בכתבי הקדש: חג המצות, חג השבועות וחג הסכות (שמות כג, לד; דברים טז), מתחיל בחג המצות שהוא בחודש ניסן,

וזה מורה כי בעניני הדת השנה מתחילה בניסן.

שנה (השין בצירה), מנוחת הישן, תנומה. אל תתן שנה לעיניך (משלי ו. 4), שוא לכם משכימי קום, מאחרי שבת... כן יתן לידידו שנא (כמו שנה), הכונה בזה: שוא לכם משכימי קום... כן (אך צדק ויושר — כן, כמו נכון — כן צדקה לחיים, משלי יא. 19) יתן לידידו שנה ומנוחה נעימה.

שנהב (השין בסגול), הרבוי — שנהבים (מ"א י. 22). יונתן תרגם שן הפיל. ועיין ערך שן (בצירה). בנינו לא נודע. ויש סוברים שנצמד מן שני שמות: שן והבנים (יחזקאל כז. 15).

שני (השין בקמץ), מין צבע, כעין כרמיל. הצבע הזה מוצאו מביצי תולעת מכוסה במגן. הרמב"ם בפרק ט. הלכה א. מהלכות כלי המקדש מבאר תולעת שני — הוא צמר הצבוע בשני והוא הכרמיל. הצבע הזה כן גם צבע התכלת וארגמן המה צבעים של צמר. וכן כתב הרמב"ם בפרק ח. מהלכות כלי המקדש הלכה יג. הצבע הזה מוציאים מן ביצי תולעת נקבה הממלטת את ביציה על עלים חדים מן אילן קטן שלא יעלה בגבהו יותר משתי רגל הידוע בשם שטעך־פאלמע. ויש מבארים השם שני צבוע שתי פעמים. אבל הביאור הזה איננו נמון כי רק הארגמן הוא צבוע שתי פעמים. בארמית נקרא הצבע הזה בשם „זהור" מפני שהוא מזהיר מאד.

שני (השין בצירה) מספר סדורי — שאחרי הראשון. יום שני (בראשית א. 8), בשנה השנית (במדבר א. 1). גם יבוא לענין נוסף על הקודם לו, וזאת שנית תעשו (מלאכי ב. 13), ושנים יסעו (במדבר ב. 16), ועל התיכונים בקומת בנין: תחתיים שניים ושלשים תעשה (את התבה) (בראשית ו. 16).

שנים (השין בשוא) מספר יסודי — כפל האחד. טובים השנים מן האחד (קהלת ד. 9). אם הספור הוא שם נקבה בא המספר בתמונת שתים, נתכווץ מן שנתים (השין בחירק) ולכן יצא בהרגל המבטא התיו דגושה אם גם לפניה שוא נע. שתים נשים (מ"א ג. 16), שתים רעות (ירמיה ב. 13). ולפעמים יבוא בסמיכות בתמונת שני, שתי, שני בנים (בראשית י. 25) שתי בנות (שם יט. 8). לפעמים יבוא אחר השם הספור להטעים המספר, כרובים שנים (דהי"ב ג. 10), ערים שתים (יהושע טו. 60). לפעמים יובן השם הספור מענין המאמר, כמו: וישאוהו במוט בשנים (במדבר יג. 23), כלומר בשני אנשים, בשתים תתחתן בי (ש"א יח. 21), בשתי עלילות נשגבות, בראש גלית שהבאת ובמאה ערלות פלשתים שתביא.

שנינה (השין בשוא) דבר שפתים מכאיב כחץ שנון. לחרפה ולמשל, לשנינה ולקללה (ירמיה כד. 9).

שנער, הוא שם חבל ארץ ממקום נפגשו מי נהרי פרת וחדקל, עד תיק לשון ים פרס נגבה. החבל הזה היה מגלילות ראשית ממלכת נמרוד. חבל ארץ הזה ידוע בכתבי הקדש גם בשם בבל או ארץ בבל, בשם עיר הבירה בבל. בחבל ארץ הזה עמדו הערים המצוינות בגדלן ובחשיבותן בימים הקדמונים, הלא הנה: בבל, ארך, אכד וכלנה, שהיו ראשית ממלכת נמרוד (בראשית י. 10). בארץ שנער התישבו נוסעים רבים מקדם בבקעה אשר מצאו שם ויעשו להם לבנים ויבנו להם עיר ומגדול גבוה מאד לעשות להם שם בארץ. העיר קראו בשם בבל, והמגדול — מגדול בבל (בראשית יא). השבעים העתיקו השם שנער בישעיה (יא. 11) בשם בבל, ובזכריה

(ת. 11) — בשם ארץ בבל, ובזת הראו כי בבל וארץ המה שמות נרדפים. החוקרים בקורות בבל העתיקה באו לכלל דעה אחת כי שפת יושבי שנער לא היתה שפת בני שם, ואלה האחרונים התישבו שמה שנים רבות אחרי אנשי שנער ועשו שמה את שפתם לשפת המדינה. בימי אברהם מלך שם אמרפל. ע"ע (בראשית יד. 1). עיין ערך בבל, אברהם.

שנת (השין בשוא והנון בקמץ) כמו שנה, תנומה, תרדמה, אם אתן שנת לעיני (תהלים קלב. 4).

שסע (השין בסגול), בקיע בפרסת בהמה. שסע פרסה (ויקרא יא. 7).

שעה (השין והעין קמוצים), תקופת זמן מצער. כשעה חדא (דניאל ד. 16), בה שעתא (שם ג. 6) ברגע הזה. בערבית ענינו רגע, וגם ששים מינוטען (שטונדע). ובלשון המשנה השם שעה מורה גם כן משך זמן קבוע. שהשעה משחקת לו (ברכות ז:). צל המעלות (ישעיה לח. 8) תרגם יונתן: טול אבן שעיא, צל מורה השעות הנקרא במשנה אבן השעות (כלים יב. 4).

שעטה (השין בשוא) מדרך פרסות רגלי הסוס. מקול שעטת פרסות אביריו (ירמיה מז. 3).

שעטנז, ארג משני מינים שונים: מצמר — מממלכת בעלי החיים ומפשתן — מממלכת הצמחים. התורה הזהירה: ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך (ויקרא יט. 19). טעם האסור של שעטנז הוא משום כלאים, וכלאים אסור מן התורה מפני שהוא מהרס את חוקי הטבע שחקק היוצר בעולמו (ירושלמי כלאים פרק א). השם שעטנז נעלמה ממנו הוראתו. חז"ל מפרשים אותו כשם מורכב: שוע, טוה ונוז. והחכם יאבלאָנסקי משער כי היא מלה מצרית: שעינטנז, שהוראתה בגד צמר עם תמונות שונות מאלילי מצרים מאורגת בחוטי פשתן צבועים. ולדעת יוליוס פאלוקס הוא ארג שהערב שלו הוא מחוטי פשתן והשתי — מחוטי צמר. למעלה הבאנו טעם לאיסור לבישת שעטנז מדברי חז"ל, אבל חכמי ישראל נותנים לזה טעמים שונים ומשונים, וכלם הבאנו בערך כלאים. ידרשם הקורא משם כי שמה הארכנו בענין הזה.

שעל (השין בחולם), כף יד. מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ. 14) באחד מחפניו. אם יספוק עפר שומרון לשעלים לכל העם (מ"א כ. 10) למלוא חפניהם.

שעלבים (מעון שועלים) שם עיר למטה דן (שופטים א. 35). לדעת קאנדער היא כיום שעלביט. העיר הזאת נזכרת ביחד עם הר חרס ואילון, ומספר כי האמורים גרשו משם את בני דן וילחצו אותם לעלות ההרה ולא נתנום לרדת העמק. העיר הזאת היתה אחת מהערים שהשר בן דקר היה מקבץ מס לכלכלת המלך שלמה חודש אחד בשנה (מ"א ד. 9). ואולי היא העיר שעלבין הנזכרת ביהושע (מט. 42). והיא עיר מולדת של אחד מגבורי דוד הנקוב בשם אליחבא השעלבוני (ש"ב כג. 32). לדעת אייזעביוס והירונימוס הוא הכפר הגדול שאלאבא במחוז סעבאסטא. אבל התרים את הארץ אינם מסכימים עמהם, כי הכפר הזה הוא רחוק מאד מאילון.

שעלים, ארץ, חבל ארץ בין נחלת מטה אפרים ומטה בנימין (ש"א ט. 4). כאשר הלך שאול לבקש את האתונות שנאבדו לאביו עבר דרך ארץ שעלים, וארץ ימיני, היא כפי הנראה חבל ארץ מנחלת מטה בני בנימין. יש מבארים המשערים כי שעלים היא שעלבים. ע"ע.

1) **שעף** בן יחדי, מצאצאי כלב משבט יהודה (דהי"א ב. 47). 2) **שעף** בן כלב מפלגשו מעכח (שם 49).

שער, פתח למבוא עיר או חצר. בימים הקדמונים היה המנהג כי פתחי שערים היו המקומות המיועדים להתוכח ולשאת ולתת בכל הדברים הנוגעים לעניני הכלל ובין איש לרעהו. שמה ישבו השופטים לשמוע דברי ריבות של בעלי הדינים. שמה התיעצו על אדות הענינים הנוגעים להכלל, לאנשי העיר או השבט או כל העם. לפני שער העיר היה רחוב או מקום רחב לאספות העם, לסוחרים הבאים ממקומות אחרים לקנות ולמכור סחורותיהם, וגם רבים מאנשי העיר שלא היה להם שום נחיצות ליהיה מי שיהיה, יצאו מבתיהם לשערי העיר לשמוע חדשות, לראות ולהראות ולדעת מה שנעשה בעיר ומחוץ לעיר, ולכן יבוא לפעמים השם שער בתור כנוי לעיר ויושביה. הורים של הבן הסורר ומורה הביאו את הקובלנא שלהם על הנהגתו הרעה של בנם לפני זקני העיר אל שער העיר לשפטו כחוק (דברים כא. 19). האשה שמת בעלה בלא בנים ואחי בעלה לא יחפוץ ליבמה הגישה הדבר לפני השופטים היושבים בשער העיר (שם כה. 7). האיש שהרג נפש בשגגה, ינוס אל אחת מערי המקלט ויעמוד פתח שער העיר ודבר באזני זקני העיר את דבריו... (יהושע כ. 4). בועז התיעץ עם זקני העיר בשער על אדות השדה של אלימלך שהיה שייך לנעמי ולרות (רות ד). אחרי מות אבשלום במלחמה עם אביו, עלה דוד על עלית השער ויבך מרה על מות בנו שמרד בו (ש"ב יט. 1). אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה ישבו על כסאותיהם פתח שער שמרון וכל הנביאים מתנבאים לפניהם (מ"א כב. 10). הנביא ירמיהו מתאונן בקינותיו: זקנים משער שבתו (איכה ה. 14). עמוס סופר ומונה את חטאת בני ישראל בימיו: כי ידעתי רבים פשעיכם ועצומים חטאתיכם, צוררי צדיק, לוקחי כופר ואביוניה בשער הטו (עמוס ה. 12). זכריה מודיע הדברים אשר ה' דורש מאתם למען יחיו חיים מאושרים על אדמתם: אלה הדברים אשר תעשו: דברו אמת איש את רעהו, אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח. 16). מכל אלה הדוגמאות נראה ברור, כי המקום או הרחוב שלפני שער העיר היה המקום היותר מצוין בכל עניני החיים של בני ישראל בימים הקדמונים.

קודם שהמציאו הלוחמים את אילי הברזל להבקיע חומות הערים הבצורות היו השערים מרכז המלחמה, כי השער היה המקום האחד שבו יכלו השונאים לבוא אל העיר וללכדה. ולזאת הננו מוצאים את הבטוים האלה: אז לחם שערים (שופטים ה. 8), ולגבורה: משיבי מלחמה שערה (ישעיה כח. 6), לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער (על דבר השלום).

שערי ירושלים. בערך ירושלים הבאנו רשימה מפורטת מכל השערים שהיו בירושלים, שמותיהם ומטרותיהם (ע"ש). אבל בכתבי הקדש נמצאים במקומות שונים זכר לעוד איזה שערים שהיו בה, ונביא בזה שמותיהם: שער היסוד (דהי"ב כג. 5), שער הרצים (מ"ב יא. 9). ויש מהם נקובים בשני שמות כמו שער אפרים ידוע גם כן בשם שער בנימין, שער התוך הוא לדעת קצתם גם שער בין החומותים (מ"ב כה. 4).

לפעמים יבוא השם שער בתור כנוי לעיר ויושביה, כמו: ויירש זרעך את שער אויביו (בראשית כב. 17), באחד שעריך (דברים טז. 5). יודע כל שער עמי (רות ג. 11). ומטעם זה בא פעם בסמן נקבה: הלילי שער (כלומר עיר) (ישעיה יד. 31). שערי הנהרות (נחום ב. 7), הכונה — מבוא תעלותיהם ואפיקיהם.— במליצה ישתמשו בשם שער על כל מבוא־

שער השמים (בראשית כח. 17), **שערי שאול** (ישעיה לח. 10), **שערי צלמות** (איוב לח. 17), **שערי צדק** (תהלים קיח. 19).

שער, שם מדה לזרעונים. ויזרע יצחק... וימצא בשנה ההיא מאה שערים (בראשית כו. 12) מכל שער שזרע. כמות המדה הזאת לא נודעה לנו. ויש מפרשים מאה שערים מלשון שיעור ואומד, ופירושו שמצא במה שאסף מאה חלקים יותר ממה ששערו בני אדם שיצא מן הזרע ההוא, כגון שדה ששיערהו שיוציא כור אחד הוציא מאה כורין. ותז"ל אמרו אומד זה למעשרות היה, כי האבות קיימו לתת את המעשר לעובדי ה' כאשר מצאנו באברהם: ויתן לו מעשר מכל (בראשית יד. 20), וביעקב: וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (שם כח. 23).

שערורה, ענין מחריד לב. ובנביאי ירושלים ראיתי שערורה (ירמיה כג. 14), וכן ענין שערוריה הכתוב ביחזקאל (ג. 10).

שעריה (השין בפתח) בן אצל ממשפחת יהונתן בן שאול (דהי"א ח. 38).

1) **שערים** השין והריש פתוחים), שם עיר בנחלת מטה יהודה בשפלה נזכרת ביהושע (טו. 36) ביחד עם עדולם, סוכו ועזקה. אייזעביוס לא ידע מקומה. קאנדער משער כי היא כעת קורבעט שעירה מערבה לבית אטב יש משערים כי היא העיר שערים הנזכרת בש"א (יז. 52) במלחמת בני ישראל עם הפלשתים אחרי הכות דוד את גלית. המלה הזאת בתמונתה היא מספר זוגי והוראתה שני שערים. והשבעים בארו את המלה הזאת כי כונתה שני שערים, של עקרון וגת הנזכרים בפסוק ההוא.

2) **שערים,** עיר בנחלת מטה שמעון (דהי"א ד. 31). ביהושע (יט. 6) בא שם העיר הזאת בתמונת שרוחן, ושם (טו. 32) בא שמה שלחים. תכונתה היתה בנגב, במקום שהיתה להכנענים מצודה שרותנה, הנזכרת בזכרונות של המלך השלישי, שמזה נראה שהקריאה הנכונה של שם העיר הזאת היא שרוחן. לדעת החוקרים היא היום תל שריע בין עזה ובאר שבע.

שעשגז סרים של המלך אחשורוש בעל אסתר (אסתר ב. 14). הסרים הזה היה שומר הפלגשים של המלך אחשורוש.

שעשוע, שחוק מיטיב לב. עונג תענוג. ואהיה שעשועים יום יום, משחקת לפניו בכל עת (משלי ח. 10), ילד שעשועים המרנין לב כל משחק בו (ירמיה לא. 20), וכן נטע שעשועיו (ישעיה ה. 7).

שפה (השין בקמץ), קפאון חלב, חריץ חלב, גבינה ושפות בקר (ש"ב יז. 29) תרגומו וגובנין דחלב תורין. נקרא כן בגלל דמותו כגליל עמוד נצב, וכן גבינה בגלל היותו גבנון.

שפו (השין בשוא והואו בחולם) בן שובל מבני שעיר החורי (בראשית לו. 23). הטעם לאיזה צורך כתבה התורה יחוס של בני שעיר החורי מבאר הראב"ע, מפני כי בני ישראל נצטוו לא תתעב אדומי כי אחיך הוא (דברים כג. 8), והזכיר הכתוב יחוסו של שעיר החורי להגיד כי הוזהרו בני ישראל מלתעב את בני שעיר, אבל לא לענין התגרות בם מלחמה, כי בימיו של משה כבר חדלו מהיות גוי ועם, ככתוב בספר דברים שבני עשו כבר השמידום וישבו תחתם (דברים כב).

שפוט (השין בשוא והפא בחולם) משפט מוסר, תוכחה (שטראפגעריכט), חרב, שפוט ודבר ורעב (דהי"ב כ. 9). הרבוי שפוטים (הפא במלאפום) ושפוטים עשו בה (יחזקאל כג. 10).

שפופם (חשין בשוא והפא במלאפום), שם אחד מבני בנימין בן יעקב (במדבר כו. 39).

שפופן בן בלע בן בנימין בן יעקב (דהי"א ח. 5).

שפחה, אשה נצמדת לבית למשרתת, ועבד ושפחה (בראשית לב. 6), והיא פחותה בערכה מן האמה שהיא לפעמים פלגש לאדונה, ולכן אמרה אביגיל לדוד שדברה אליו בהכנעה יתרה: הנה אמתך לשפחה לרחוץ רגלי עבדי אדוני (ש"א כה. 41), והפחותה בשפחות היא הטוחנת ברחים, כמו שנאמר: עד בכור השפחה אשר אחר הרחים (שמות יא. 8). הנביא ישעיה בחפצו לתאר מפלת בבל ומצבה הנמוך מאד אומר: רדי ושבי על עפר בתולת בת בבל... קחי רחים וטחני קמח גלי שוק עברי נהרות... (ישעיה מז. 1־4). הגר היתה שפחה לשרה ואמה לאברהם: אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך אמר ה' לאברהם, והמלאך קרא את הגר בשם שפחה: הגר שפחת שרה אי מזה באת ואנה תלכי (בראשית טז. 8; כא. 12). שרה טרם נתנה את הגר לאברהם לפלגש קראה אותה שפחה: ושרי אשת אברם..... ולה שפחה מצרית ושמה הגר... בוא נא אל שפחתי... אבל אחר שנשאה אברהם לפלגש גם שרה נגד רצונה אמרה: כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק, גרש האמה הזאת עם בנה...

שפט (השין והפא סגולים), מוסר שופטים, תוכחה. נכונו ללצים שפטים (משלי יט. 29), ועשיתי בך שפטים (יחזקאל ה. 10), שפטי הרעים (שם יד. 21).

שפט (בשני קמוצים) 1) בן חורי למטה שמעון, מן המרגלים ששלח משה לרגל את הארץ (במדבר י. 5). 2) בן עדלי, שר הבקר בעמקים לדוד (דהי"א כז. 29). 3) אבי הנביא אלישע מאבל מחולה (מ"א יט. 16). 4) מבני גד בבשן (דהי"א ה. 12). 5) בן שמעיה ממשפחת זרבבל (שם ג. 22).

שפטיה 1) בן דוד הנולד לו בחברון מאשתו אביטל (ש"ב ג. 4). 2) בן מתן שר למלך צדקיהו (ירמיהו לח. 1). 3) בן מהללאל מצאצאי פרץ בן יהודה (נחמיה יא. 4). 4) אבי משולם מבני בנימין (דהי"א ט. 8). 5) מעולי הגולה עם זרבבל (עזרא ב. 4). 6) מן הנתינים בעולי הגולה (שם 57). 7) אבי זכריה בזמיכאל מעולי הגולה עם עזרא (שם ח. 8).

שפטיהו, התריפי, מן הגבורים בני בנימין שבאו אל דוד לצקלג (דהי"א יב. 5). 2) בן מעכה שר דוד (שם כז. 16). 3) בן יהושפט מלך יהודה (דהי"ב כא. 2).

שופטים. בשם הזה נקובים האנשים בבני ישראל שעמדו בראש העם בתקופת הזמן מאחרי מות יהושע עד המלך הראשון בישראל.

מצב העם אחרי מות יהושע היה גרוע ממצבו אחרי מות משה. זה האחרון כבר בעודנו בחיים, בקש מאת ה' כי יפקוד על בני ישראל איש אשר יוציאם ואשר יביאם אחרי מותו. למשרה הזאת נבחר על פי ה' תלמידו המובהק של משה, יהושע משרתו. האיש המצוין הזה עמד כל ימי משה לימינו בהנהגת העם, והיה יודע כל מחסורי העם, מעלותיו וחסרונותיו, ולבד זאת היה ידוע למלומד מלחמה ומסור בכל לבבו ובכל נפשו לתורת משה רבו. ולזאת גם העם אָהב אותו ושמע לדבריו בכל אשר דרש מהם ואיש לא העיז למרות את פיו. לא כן היה הדבר אחרי מות יהושע. העם נשאר בלי כל מנהיג. הקשר בין השבטים היה חלש מאד. הז

אמת כי בעניני חדת היה לב בני ישראל שלם עם ה׳ כל ימי הזקנים שהאריכו ימים אחרי יהושע (יהושע כד. 31), אבל בעניני הכלל לא היה להם מנהיג כללי לכל העם, כי אם כל שבט ושבט נעזב לעצמו להכניע את יושבי הארץ שעבדו אותם לשרת ביניהם ולהעלות עליהם מס. אבל לא הניאום מעבוד את אלהיהם ובהמשך הזמן נעשו למוקש לבני ישראל, כי החלו להתחתן עמהם והדבר הזה פעל לרעה גם על מצבם הדתי, כי החלו לחקות את מעשיהם ומעט מעט סרו מאחרי ה׳ ומתורתו, העמים שכניהם השתמשו במצב הזה, והחלו להכניע תחת עולם השבטים הנפרדים אחד אחד, ולולא השופטים או המושיעים שהקים ה׳ להם כפעם בפעם, לא היתה תקומה לישראל והיה נכחד מעל פני האדמה. השופטים או המושיעים האלה היו אנשים בעלי רוח גבורה מלאים אהבה לה׳ ולתורתו לעמו ולארצו. אסון עמם ושפלות מצבו נגעו עד נפשם של האנשים האלה, והחלו לאחד את השבטים הנפרדים ולדבר על לבם לעמוד על נפשם ולהכות את שונאיהם שוק על ירך ולהסיר את עולם מעליהם.

כבר משה יסד לבני ישראל בית־משפט גבוה, והבית הזה ביחד עם הכהנים והכהן הגדול היה נוסד במקום המרכז לעניני הדת. הבית הזה היה עליון על כל בתי המשפט שבערי המלוכה. אליו פנו שופטי הערים עם ספקותיהם בעניני המשפטים, בין דין לדין, בין נגע לנגע ודברי ריבות בין איש לרעהו. השופט הראשון או הנשיא של בית המשפט הגבוה היה על פי רוב איש מצוין גם ברוח חכמה וגבורה. כמו שמצינו הדבר הזה בין רבים מעמי הקדם. גם המשורר בתהלים מביא יחד מלכים עם שופטי ארץ. ולזאת נמצאים בין השופטים שהיו בישראל מן אחרי מות יהושע עד מלוך מלך בישראל אחדים אשר הצטיינו ברוח גבורה כמו: עתניאל, אהוד, גדעון, שמשון, ואחדים שלא נזכר בהם שהיו מושיעים ורק שופטים, כמו: תולע, יאיר, אבצן, אילון, עלי, שמואל. מזה האחרון מסופר, כי היה מסובב שנה בשנה את הערים גלגל, מצפה ובית אל. אולם בית משפטו התדירי היה ברמה. ועל אדות דבורה שהיתה מצויינת ברוח גבורה, מסופר גם כן שבני ישראל עלו אליה למשפט והיה שופטת אותם תחת תמר דבורה (שופטים ד. 9).

ממשלת השופטים על העם לא היתה ממשלת מלך, לא הורישו את משרתם לבניהם אחריהם. חייהם הפרטים היו פשוטים כחיי יתר האזרחים. וכאשר הציעו לגדעון למלוך עליהם ולהוריש את הממשלה גם לבניו אחריו דחה אותם בשתי ידים. השופטים שעמדו בראש העם לא משלו, כפי הנראה, על כל השבטים, כי אם על איזה מהם. בשירת דבורה נזכרים אך איזה שבטים שבאו לקריאת ברק. לימין גדעון עמדו רק השבטים אשר, נפתלי ומנשה. תחת דגל יפתח נזעקו אך אנשי גלעד ומנשה. מזה משערים מבקרים אחדים, כי יוכל היות שבעת אחת ובזמן אחד היו שני שופטים בישראל, אם שונאים שונים במקומות שונים לחצו את שבטים שונים. בההשערה הזאת נוכל להשתמש לישר ההדורים והמבוכות שמצאו החוקרים על דרכם בחשבון שלש מאות השנים שמזכיר יפתח במשלחתו אל מלך בני עמון.

מספר השופטים שעמדו לישראל מזמנו של יהושע עד שאול המלך הראשון בישראל היו ששה עשר. והם: 1) עתניאל בן קנז אחי כלב, משבט יהודה. 2) אהוד בן גרא משבט בנימין. בעל דהי״א מספר כי אהוד הוא נכדו של גרא בן בנימין.

3) שמגר בן ענת.לדעת הרדי"א היה מן הכהנים. והשערתו זאת נוסדה על שם אביו ענת, כי ענתות היתה עיר הכהנים. 4) דבורה משבט אפרים. 5) וברק משבט נפתלי. 6) גדעון משבט מנשה. 7) אבימלך בנו. 8) תולע משבט יששכר. 9) יאיר הגלעדי. 10) יפתח הגלעדי. 11) אבצן משבט יהודה. 12) אלון הזבולוני. 13) עבדן הפרעתוני משבט אפרים. 14) שמשון משבט דן. 15) עלי הכהן. 16) שמואל משבט לוי. 17, 18) יואל ואביה בני שמואל. פעולת השופטים עלי ושמואל מבוארת בספר שמואל, ופעולת יתר השופטים — בספר שופטים.

השכנים הרעים שהרגיזו את מנוחתם של בני ישראל בתקופת השופטים היו העמים האלה: 1) הארמיים יושבי ארם־נהרים (מעסאָפאטאַמיען). העם הזה הכניע את העברים תחת עולו במשך שמונה שנים, בימים ההם מלך בארם המלך כושן רשעתים. השם כושן נמצא עוד פעם אחת בכה"ק: תחת און ראיתי אהלי כושן (חבקוק ג. 7). מזה נראה כי העם היו נוסעי בעדר. השם התאר רשעתים. נעתק על ידי תרגום יונתן כושן חיבא, ובעלי התלמוד מבארים אותו על דבר הרשעות הכפולה שעשו הארמיים לישראל בימי בלעם ובימי כושן. (סנהדרין קה). ולמדו זאת מתמונת מספר הזוגי של המלה רשעתים, העם השני שהציר לישראל מאד היה 2) עם המואבים. שנאת העם הזה לישראל מפורטת בכמה מקומות בכה"ק: בספר במדבר (כ"ב) במעשה בלק ובלעם. בספר שופטים (ג. 12). בלחיצת עגלון מלך מואב, ובמקומות רבים אחרים, כאשר עלה נבוכדנצר על ירושלים נאספו המואבים תחת דגלו להלחם בישראל. (מ"ב כד. 2; ירמיהו כה. 8). אחרי שוב בני ישראל מבבל בא זכרם אך מעט בספר עזרא (ט. 1). ובספר נחמיה (יג. 1). ומן אז נשכח זכרם ונטמעו בין הערביים. השונא השלישי של ישראל היו העמונים שעזרו לפעמים את המואבים להצר לישראל, בהצר עגלון לישראל היו העמונים על ידו. גם בימי יפתח נסו לעשות רע לבני ישראל. שאול ודוד הכו אותם שוק על ירך בגלל החוצפה הגדולה שהראו לישראל. גם בעת ממשלת יהושפט מלך יהודה חפצו להרע לבני ישראל אבל בני יהודה נצחום ויהיו למס עובד לעוזיהו ויותם. דהי"ב כו. 8; כז. 5). בעת מלחמת נבוכדנצר עם היהודים היו גם העמונים עם הכשדים, וגם בימי המכביים הראו שנאתם ליהודים. אבל מהרה ירדו מעל במת ההיסטוריה. נטמעו בין הערביים ונשכח זכרם לנצח. 4) המדינים גם המה מררו את חיי היהודים בהתנפלם עליהם על לא חמס עשו, ואף בשנאתם אותם. כבר בימי משה הרעו ליהודים אבל בימי גדעון התנפלו עליהם ביחד עם בני קדם ועשו להם צרות רבות ורעות. 5) לפעמים התקשרו העמלקים עם המדינים ובני עמון להצר לישראל. העם הזה הצטיין בשנאתו לישראל כבר בימי משה בצאת ישראל ממצרים. אז הכו אותו בני ישראל לפי חרב, אבל עד מהרה התחברו העמלקים עם הכנענים וירעו לישראל ויכתום עד חרמה (במדבר יד 45) בימי השופטים התקשרו עם המדינים והעמונים בזו את מקניהם של ישראל והשחיתו כל חלקה טובה בארצם וידל ישראל מאד מפניהם. אבל גדעון עשה קץ לכל לוחציהם כי הכריעום לטבח ואת מלכיהם המית. בימי שאול ודוד הכו בני ישראל את העמלקים מכה רבה, והנותרים הוכו על ידי בני שמעון (דהי"א ב. 43). גבולות מקומות מושבותיהם היו: ארץ פלשתים, מצרים ארם ואדום. 6) רבות צררו הפלשתים את ישראל. אבל בני ישראל

חבו אותם כפעם בפעם כמו השופט שסגר בן ענת (שופטים ג. 31). השופט שמשון החל להושיע את ישראל מיד פלשתים, ואחר כן עשה הנביא שמואל קץ וסוף לעול הפלשתים על העברים. מלחמות בין ישראל והפלשתים היו גם בימי שאול, ובמלחמה על הר הגלבוע נפלו שאול ובניו שדודים. המלחמה בין שני העמים האלה לא הדלה גם בימי דוד, ואך בימי שלמה שקטו להלחם איש את אחיו. בימי נדב בן ירבעם מלך ישראל הננו מוצאים פלשתים יושבים בעיר גבעון, ובני ישראל הביאו את העיר במצור (מ"א טו. 27. טז. 15). יהושפט מלך יהודה הכניעם והיו מביאים לו מנחה וכסף מס בימי יהורם בן יהושפט מלך יהודה התקשרו הפלשתים עם הערביים, ויעלו ביהודה ויבקעוה. וישבו את כל הרכוש הנמצא בבית המלך, וגם בניו ונשיו, ולא נשאר לו בן כי אם יהואחז הקטן מבניו (דהי"ב כא. 17). עוזיהו הכניעם עוד הפעם. ויפרוץ בחומת גת, בחומת יבנה ואשדוד, ויבנה ערים באשדוד ובפלשתים (שם כו. 17). בימי המלך אחז פשטו הפלשתים בערי השפלה והנגב ביהודה וילכדו את בית שמש, ואת אילון ואת הגדרות את שוכו ובנותיה ואת גמזו ואת בנותיה וישבו שם (שם כח. 18). חזקיהו מלך יהודה הכה את הפלשתים עד עזה ואת גבוליה ממגדל נוצרים עד עיר מבצר (מ"ב יח. 8). ואחרי כן באו האשורים תחת השר צבא תרתן וילחמו באשדוד וילכדוה (ישעיה כ. 1). והיו הפלשתים תחת עול אשור עד בא פסאמעטיק מלך מצרים ונצחם והביא את הפלשתים תחת עולו. אחרי שוב גולי בבל לארצם היה, כפי הנראה, יחוס שני העמים היהודים והפלשתים בלי משטמה, והראיה כי רבים מהיהודים הושיבו נשים מהפלשתים (נחמיה יג. 23). בימי המכביים היה חלק בארץ פלשתים תחת ממשלת היהודים. אלכסנדר ינאי לכד את עזה ההרוסה (יאזעפוס קדמוניות יג. 3. 3). הפלשתים היו עם קולטורי מלומדים בעבודת האדמה, נטיעת גפנים, בעלי מסחור וקנין, יודעים היטב תכסיסי מלחמה, ואך בנוגע לדת ואמונה היו תלמידי הצוריים, גם המה כבדו את האליל דגון ועבדו את העשתרות, היו אדוקים יותר מדאי באמונה טפלה, לקחו עמם את עצביהם בצאתם למלחמה עם אויביהם. שפתם היתה קרובה לשפת העברים והצורים. (עיין ערבי פלשתים, כנען).

בנוגע לעובדות ומאורעות בזמן תקופת השופטים, קשה מאד למצוא כראָנולוגיה מדוייקת ומצומצמת אם נחזיק את המעשים כמו שהם מפורטים בספר שופטים תצא לנו הרשימה הזאת:

1) עול הארמיים תחת כושן רשעתים — — — — — — 8 שנים.
הסרת העול על ידי עתניאל ושלות הארץ — — — 40 "
2) עול המואבים תחת ממשלת עגלון — — — — — 18 "
פריקת העול על ידי אהוד ושלות הארץ — — — — — 80 "
נצחונו של שמגר בן ענת על הפלשתים הזמן לא נודע.
4) עולו של יבין מלך חצור 20 שנים.
פריקת העול על ידי דבורה וברק ושנות שלוה — — — 40 "
4) עול המדינים — — — 7 "
הסרת העול על ידי גדעון ושנות שלום — — — — — 40 "
אבימלך — — — — — 3 "
תולע — — — — — 23 "
יאיר — — — — — 22 "
5) עול העמונים — — — 16 "

יפתח — — — — —	6	"
אבצן — — — — —	7	"
אלון — — — — —	10	"
עבדן — — — — —	8	"
6) פלשתים עולם — — —	40	"
שמשון — — — — —	20	"
סך הכל — — — — —	410	שנים

מספר השנים של המאורעות שאירעו בתקופת הזמן מן כושן רשעתים עד מותו של שמשון איננו מתאים עם המספר 480 שעברו, לפי דעת כותב ספר מלכים, מזמן צאת בני ישראל ממצרים עד בנין בית ה' שבנה שלמה. חכמים רבים השתדלו לישר ההדורים ולפשר הסתירות בענין הזה על אופנים שונים, ואחד מהם הוא כי שני שופטים ושני שעבודים במקומות שונים אירעו בזמן אחד. ואולי מרמז על זה גם הפסוק בשופטים (י. 7). ויחר אף ה' בישראל וימכרם ביד פלשתים וביד בני עמון". ולבד זאת המספר 40 שנות השעבוד תחת עול הפלשתים לא נגמר בזמן תקופת השנים של ספר שופטים, כי הוא הנצחון על הפלשתים שהיה במצפה בחיי שמואל (ש"א ז. 14). וגם העשרים שנה של שמשון ראוים להתחשב בארבעים שנות השעבוד להפלשתים, כי התשועה האמתית מעול הפלשתים היתה אך בימי שמואל, ותשועת שמשון לא היתה תשועה שלמה, כמו שמורים באמת הדברים והוא יחל להושיע את ישראל (שופטים יג. 5) ובאופן הזה נמצא כי תקופת הימים של המאורעות הבאות בספר שופטים התמשכה אך מעט יותר מן שלש מאות שנה ולא 410 שנים כאשר תורה הרשימה הנזכרת.

שופטים (ספר). תוכנו, מטרתו, וחלקיו הספר מכלכל בתוכו ספורי המאורעות שאירעו לבני ישראל בתקופת השנים מזמן מותו של יהושע עד מותו של שמשון. מטרת הספורים האלה היא — להראות כי אושר והצלחת עם ישראל היה תלוי בהנהגתו באופני חייו הפרטים והצבוריים אם היה דבוק בה' ובתורתו, והלך בדרך הישר לעשות כתורה אשר הורהו משה רבו, היה חי חיים מאושרים חפשים משעבוד עמים אחרים, אולם אך סר מדרך הישר והתמכר לתועבות הגוים אשר ביניהם היו יושבים או של שכניהם הקרובים להם, מיד גברו עליהם העמים הקרובים להם ותצירו והעיקו להם עד מאד. הרעיון הזה נזכר פעמים רבות בספר הזה. ובסופו, מן קאפ. 17 עד סופו, מסופר איזה מאורעות מחיי העם בתקופה הזאת המתארים לפנינו איזה ציורים מחייו המוסרים והמדותיים; פסל מיכה. פילגש בגבעה. גם הספורים האחרים מעידים על אמונתם הנשחתת בענינים הנוגעים ליחוס האדם לאלהיו, כמו נדר יפתח להקריב את בתו קרבן לאלהים, המלחמות הרבות השחיתו בהם כל רגש מוסרי, האכזריות הנוראה שבראו להמלכים המנוצחים. מכל אלה הספורים נראה ברור, כי כותב הספר לא חפץ לחפות על המעשים המכוערים של הדור ההוא כי אם נתן לנו ציור נאמן מחיי העם בזמן ההוא.

כותב הספר לדעת התלמוד הוא שמואל (ב"ב יד). רוח הספר מעיד עליו כי הוא קדום מאד. הרדי„א משער כי מחבר ספר שופטים הוא גם המחבר של ספר יהושע. איך שיהיה הוא קדום כמו שיש להוכיח מזה שאיזה ספרים מכתבי הקדש מזכירים איזה מאורעות המובאים בספר הזה, כמו ש"א יב. 9: וישכחו את ה' אלהיהם, וימכור אותם ביד סיסרא שר צבא חציר וביד פלשתים וגו' (עיין שופטים ד. 32; ו. 14; יא. 2). ס' ש"ב מביא עובדה מס' שופטים: הכה את אבימלך בן ירובשת!

הלא אשה השליכה עליו פלח רכב מעל החומה וימת בתבץ.. הוא העובדה המסופרת בשופטים (ט. 53). ישעיה (ט. 3). מזכיר מפלת מדין בימי גדעון (שופטים ד. 21) בדברים האלה: כי את עול סובלו ואת מטה שכמו, שבט הנוגש בו החתות ביום מדין. המשורר בתהלים (פג. 10). מזכיר מפלת סיסרא המובאת בספר שופטים (ז. 25). מזמור ס"ח בתהלים (8. 9). מביא פסוקים שלמים משירת דבורה. וכן גם המזמור צז. 5). משה, כמו משלחת יפתח אל מלך בני עמון (שופטים יא. 12). מקומן בכה"ק הוא גם כן קדום מאד. כבר יאזעפוס ופילון חשבים אותו לספר השלישי; תורה, יהושע, שופטים.

שפטן (השין בחירק) אבי הנשיא קמואל למטה אפרים, מן הנשיאים שהפקיד משה לעזור ליהושע בחלוקת הארץ אחר הכבוש על ידי יהושע (במדבר לד. 24).

שפי 1) (השין בשוא). גבעה נשאה, הר גבנן. שאי עיניך על שפיים (ירמיהו ג. 2) 2) תואר הפעל וילך שפי, (במדבר כג. 3). בקומה זקופה, קוממיות.

שפים 1) (השין בקבוץ) בן עיר למטה בנימין (דהי"א ז. 12) 2) אחד מן הלווים השוערים לדוד. (שם כו. 16).

שפיפן מין נחש בערב ומצרים, בהיותו מקרין ועל ראשו קשקשים גבנונים, שפיפן עלי אורח (בראשית מט. 17). ע"ע נחש. ומירושלמי הובא בתוס' חולין (דף י). משמע שהשפיפון הוא כחוט השערה ורשות לקרקע להבקע לפניו, ולא נתנה רשות לכלי להבקע מפניו.

שפיר (השין בקמץ) שם עיר בנחלת מטה אפרים (מיכה א. 11). לפי דעת אייזעביוס והורנימוס היה שפיר כפר בהר יהודה קרוב לאשקלון. לפי השערת נאוואק בפירושו למיכה (א. 11). שפיר הוא שמיר בהר אפרים הנזכר ביהושע (טו 48).

שפכה (השין בקמץ) אבר השתן. לא יבוא... וכרות שפכה בקהל ה' (דברים כג. 3). הקדמונים פירשו המלות קהל ה' לענין נשואי אשה ישראלית, אולם יש מפרשים לענין אזרח בישראל.

שפל (השין והפא קמוצים). שם התאר נמוך, קצר קומה. ולפעמים יבוא השם הזה בה"א נוספת בסוף, והלמד גם כן בקמץ, והוא לשון זכר כי טעמו (כנגינה) מלעיל. עץ שפל (יחזקאל יז. 24); לגפן סורחת שפלת קומה (שם יז. 6). ולענין שקוע, מראה שפל מן העור, (ויקרא יז. 20). כלומר מראה הצרעת. ולענין קטן ונקלה במעלה. ממלכה שפלה (יחזקאל יז. 14). נבזים ושפלים, (מלאכי ב. 9). ויש לו גם הוראת ענו, כמו והייתי שפל בעיני (ש"ב ג. 32). להחיות רוח שפלים (ישעיה נז. 15). דכא ושפל רוח (שם).

שפל (השין בצירה והפא בסגול) מעמד נמוך ועשירים בשפל ישבו (קהלת י. 6). שבשפלנו זכר לנו (תהלים קלו. 23)

שפלה (השין בשוא והפא בצירה), עמק, מישור. הר ישראל ושפלתו (יהושע יא. 16). הכתיב ושפלתה, ועל פי רוב היא באה בלשון נקבה, ובתמונה הזאת היא כנוי לארץ המישור על חוף ים התיכון בנגב כנען מיפו עד עזה (שם טו. 33; ירמיה לג. 13). והיא היתה תמיד למי מריבה לבני יהודה עם הפלשתים.

שפלה (השין בחירק והפא בשוא) כמו שפלה שלפני זה. ובשפלה תשפל העיר (ישעיה לב. 19). עיר מלכות יהודה תרחיב ממשלתה גם למטה בנגב על כל השפלה אשר לכדו להם הפלשתים בימי

אחז (דהי"ב כח. 18) ובא בזה שפלה (בחיריק) תחת שפלה (בשוא) להתאים יותר עם הפעל שאחריו.

שפלות (השין בחירק), משקע, רדת, ובשפלות ידים, ידלוף הבית (קהלת ג. 18). ברפיון ידים. מקביל אל חצי הפסוק הראשון — בעצלתים ימך המקרה.

שפם (השין בקמץ) משנה ליואל הראש לבני גד יושבי הבשן (דהי"א ה. 12).

שפם (השין בשוא) מקום בצפון כנען מזרחה. ביחס המגמה — שעמה (במדבר לא. 10. 11).

שפן (השין והפא קמוצים). מין חיה טמאה. השפן כי מעלה גרא הוא ופרסה לא יפריס (ויקרא יא. 5). השפן הוא הידוע בלשון אשכנז בערגמויז. משכנו הוא על פי רוב בארץ ערב, כוש (אביסיניען) וכנען (ארץ ישראל). מטבע השפנים לשכון יחד בחברה וידעו לחפור ברגליהם עם צפרניהם החדות מחולות גם בצורים ובסלעים ובונים להם מצור מסביב להסתר מאויביהם. (משלי ל. 26). במקום הזה חושב החכם את החיה הזאת בין ארבעה קטני ארץ ובכל זאת המה חכמים מחוכמים: הנמלים עם לא עז ויכינו בקיץ לחמם, (עיין נמלה), השפנים עם לא עצום וישימו בסלע ביתם, מלך אין לארבה ובכל זאת יוצא חוצץ (כלומר בגדוד) כלו, שממית בידים תתפש (אם תעשה אהלה בבית איש המוני), ולזאת תחכים לתקוע אהלה בהיכלי מלך בנין גבוה. שאך בעמל רב ישיגנה הרודף. וכזה הראה לבני אדם כי המה נמוכים מהבעלי חיים. כי המה יודעים לסדר חיי חברתם ככל הנצרך לטובתם בלי שום קצין שוטר ומושל, והאדם החכם מכל החי, לא יוכל לסדר עניני חברתו בלתי אם ישים עליו מלך, אשר יוציאו ואשר יביאו, ואשר ישים עולו על צוארו, אם כי סובל הרבה מזה.

1) **שפן** שם שר בממלכת יאשיהו. בכה"ק (מ"ב כב. 3; ודהי"ב לד. 8).

נקוב האיש הזה בתואר סופר למלך יאשיהו, שלדעת עוואלד הוא שר האוצרות (פינאנץ מיניסטער). שמו נודע לנו על פי הידיעה שהביא למלך יאשיהו מחלקיהו הכהן הגדול שמצא בבית ה' ספר תורה שהרעידה את לב המלך בדברים הכתובים בה על אדות העונש הגדול שיענשו בו בני ישראל בגלל חטאתיהם הרבות לה' ולאדם. האמצעי לאסוף כסף לצרכי בדק הבית (בית ה') שהמציא המלך יהואש (מ"ב יב.) לא פסק גם בימי יאשיהו. הכספים האלה הוציאו על תיקון בית ה' תחת השגחת הכהן הגדול ושר האוצרות, כאשר מצא חלקיהו את ספר התורה בבית ה' נתן את הספר על יד שפן להראותו למלך ולקרוא אותו לפניו. המלך נזדעזע בשמעו את הדבים הנוראים הכתובים על ספר התורה ושלח מלאכים אל חולדה הנביאה לשמוע מפיה מה לעשות לקדם פני הרעה. הנביאה השיבה כי כלה ונתרצה מאת ה' לקיים את הכתוב בספר התורה, ואך נחמה אותו כי בימיו לא יצא הגזר דין לפעולה. יש לשער כי שפן זה הוא אביו של אחיקם, הנזכר במ"ב כב, בדהי"ב לד. ובירמיה כו. בלי ספק הוא היה מאוהבי ירמיה והאנשים שהשתדלו לעשות תקונים בבית לרוח דרישת ספר התורה שמצאו. בלי ספק היה שפן זה אבי אביו של גדליה בן אחיקם, שהפקיד נבוכדנצר על שארית הפליטה בירושלים ובארץ יהודה.

2) **שפן** אבי יאזניהו, שהיה מרכז להאנשים וזקני ישראל שראה יחזקאל ברוח הנבואה איך הם עובדים בבית ה' ועשו להם שם מחוקה על הקיר תבנית רמש ובהמה ושקצים וגילולים אחרים ואיש מקטרתו בידו ועתר ענן

הקטורת עולה לפני הגלולים שהמה מקטירים לכבודם (יחזקאל ח).

שפע (השין בסגול) יתר שאת, המון, חיל. שפע ימים יינקו (דברים לג. 19). כמו המון ים בישעיה (ס. 5). שהכינה בזה חיל ארצות העובר באניות על ים.

שפעה, שפעת (השין בחירק) המוז רב, שפעת גמלים (ישעיה ס. 6). ושפעת מים תכסך (איוב כב. 11). וירא את שפעת יהוא בבואו ויאמר שפעת אני רואה (מ"ב ט. 17). כלומר המון אנשים ורוכבים.

שפעי (השין בחירק) בן אלון אבי הנשיא למטה שמעון, שבימי המלך חזקיהו הלך עם נשיאים אחרים משבט הזה ויבואו למבוא גדור למזרח הגיא ויכו רבים מבני חם וישבו בארצם שהיתה טובה למרעה בקר וצאן (דהי"א ד.).

1) **שפר** (בשני סגולים) יופי, נועם, נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר (בראשית מט. 21). ביאור הפסוק הזה לפי דעת הרשב"ם הוא מרמז על העשרת אלפים איש מבני נפתלי שהתאספו תחת דגל ברק ודבורה ללחום עם סיסרא כי המה היו קלים מאד כצבאים על ההרים (דהי"א יב. 8). ואחר הנצחון היו ממהרים לבשר הבשורה (אמרי שפר) לכל העם.

2) **שפר** שם אחת מתחנויות בני ישראל במסעם במדבר בצאתם ממצרים, הנקובה בשם בתורה (במדבר לב. 23) הר שפר, המקום הזה הוא במדבר ערב.

1) **שפרה** (השין בחירק) צבי תפארת, ברוחו שמים שפרה (איוב כו. 13) — כי אם יתקדרו — רוחו עברה ותטהרם.

2) **שפרה**, שם עברית מילדת במצרים בימי הולדת משה. לדעת חז"ל שפרה היא יוכבד אמו של משה, ונקראת בשם שפרה על שם שמשפרת את הולד.

שפריר שם תואר. יפה מראה. ונטה את שפרירו עליהם (ירמיה סג. 10). מובן בו אהל שפרירו.

שפתים (השין בשוא, והפא והתיו דגושה קמוצות) 1) מקום רבץ בקר וצאן, אם תשכבון בין שפתים (תהלים סח. 14). 2) ווי עמודים בדמות קרנים לתלות בהם קרבנות ההיכל, והשפתים טפח אחד מוכנים בבית סביב סביב (יחזקאל מ. 43).

שצף כמו שטף. ובשצף קצף (ישעיה נד. 8). כמו שטף אף (משלי כז. 4). ובא בצדי להתאים המלות שצף קצף.

שקד (השין בקמץ והקוף בצירה), שם הפרי של העץ הנקוב בשם „לוז". בטנים ושקדים (בראשית מג. 11). ויגמל שקדים, (במדבר יז. 23), גם העץ בעצמו נקרא לפעמים שקד, מקל שקד אני רואה. (ירמיה א. 11) ונקרא כן מפני שמטבעו למהר לעשות נצה לפני כל עצי השדה. ובתלמוד (בכורות ח). אמרו שנצתו תבכר פריו כנצח ביצה בתרנגולת; תרנגולת לאחד ועשרים יום וכשנגגדה באילן לוז. בגלל תכונתו זאת, צוה ה' לקחת שנים עשר מטות מכל שבטי ישראל ועל כל מטה יהיה כתוב שם השבט ולהניחם בתוך אהל מועד, והיה האיש אשר יבחר בו ה' לשרת לפניו מטהו יפרח, כאשר צוה ה' כן עשה משה. ויהי ממחרת ויראו כל בני ישראל כי פרח מטה אהרן ויוציא פרח ויציץ ציץ ויגמל שקדים, מפני שהשקדים ממהרים להגמל. (יע"ע לוז ואביונה).

שקוי, שקו (השין בחירק), משקה משיב נפש שמני ושקויי (יהושע ב. 7); ושקוי לעצמותיך (משלי ג. 8). ושקוי (הואו השניה בפתח) בבכי מסכתי תהלים קב. 10).

שקוץ (השין בחירק) תועבת, טמאה, נבלה, והשלכתי עליך שקוצים (נחום ב. 6). והסירותי דמיו מפיו ושקוציו מבין שניו זכריה ט. 6). על פי רוב יבוא השם הזה על תועבות האלילים וחקותיהם, שקוץ שומם (דניאל יב. 11). לכמוש שקוץ מואב (מ"א יא. 7). ואת כל השקוצים... בער יאשיהו (מ"ב כג. 24). שמו שקוציהם בבית... לטמאו (ירמיה ז. 30). ובשקוציהם נפשם חפצה (ישעיה 10. 3). שקוצי עיניו (יחזקאל ב. 7). שעיניו אחריהם.

שקט (השין והקוף בסגולים) מנוחה, ושלום ושקט אתן על ישראל בימיו דהי"א כב. 8).

שקל, גליל כסף או זהב שמחירו קצוב לפי משקלו. עשרים גרה השקל במדבר ג. 47; ויחזקאל מה. 12). כבר בימי אברהם היה השקל מטבע עובר לסוחר. שקל כסף (בראשית כג. 15). שקלי זהב (דהי"א כא. 25). אחרי שם המספר יחסר לפעמים השם שקל ויבוא אך שם המתכת, למשל עשרה זהב (בראשית כד. 22). ומובן בזה עשרה שקלי זהב; הנה נתתי אלף כסף לאחיך (שם כ. 15) מובן בזה אלף שקלים כסף. השקל במשקל צדק בלי חסרון ומגרעת במשקלו היה ידוע אצל הקדמונים בשם שקל הקודש, מפני שהדברים המובאים לדברים קדושים היו שמין בשקל צדק שמשקלו היה שלם בלי מגרעת, ויש משערים כי שקל כזה היה טמון בבית המקדש לדעת על ידו המשקל הצדק של השקלים העוברים מיד ליד. (וע"ע מדות ושקלות). בכה"ק נזכרות מטבעות קטנות במחירם מהשקל. כמו: מחצית השקל (שמות ל. 13) שלישית השקל (נחמיה י. 33). רבע שקל כסף (ש"א ט. 8). גם נמצא שקלים באבן המלך, אולי עלינו להבין כזה משקל צודק לפי חקי הממשלה.

שקמה (השין בחירק). מין עץ נותן פרי תאנה מצרית, היחיד שקמה לא נמצא במקרא אך במשנה (דמאי א. 1). והרבוי נמצא בכה"ק בשתי תמונות: בתמונות הרכים, כמו וכולם שקמים (עמוס ז. 14), וגם בתמונות ות, שקמותם בחנמל (תהלים עח. 47). פרי השקמה הוא מצבע תכלת, והוא לפי רוב מאכל דלת העם, כי קשה להתעכל בהאצטומבא העץ הזה הוא גבוה מאד, ונמצא על פי רוב בשפלה המשתרעת מן יפו עד מצרים, כמו שנאמר: ויתן המלך (שלמה) את הכסף בירושלים כאבנים, ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה לרוב מ"א י. 27). הירונימוס אומר כי הקור והקרח מקלקלים למאוד את טעם הפרי הזה, כמו שמצינו במכת ברד: ושקמותם בחנמל (תהלים עח. 41). הוא הקור החזק המיבש לוחות האילנות (רד"ק). האילן הזה מוציא פירות עד שבע פעמים בשנה עצו חזק מאד אבל הארז יותר חזק ממנו, ולכן נאמר: שקמים גודעו וארזים נחליף (ישעיה ט. 9). פרי העץ הזה היה חפשי מתרומות ומעשרות (דמאי פ"א).

שקערורה (השין בשוא). משקע, מעמק בפני דבר בקירות הבית שקערורות (ויקרא ב. 37). כאשר יבאר הפסוק אחריו: ומראיהן שפל מן הקיר.

שקף (השין והקוף בסגולים) מחזה בין שדרות מן הקצה אל הקצה, והמזוזות רבועים שקף (מ"א ז. 5). מכוננות אחת מול רעותה להשקיף בעד כלן בסקירה אחת, כאשר יבואר אחריו: ומול מחזה אל מחזה.

שקץ (השין והקוף בסגולים) תועבה, פגול, ביחוד חי טמא. בשר החזיר

והשקץ (ישעיה 10. 17). בבהמה טמאה או בכל שקץ טמא (ויקרא ז. 21).

שקר (השין והקוף בסגולים), כחש, כזב. שקר אתה מדבר (ירמיה מג. 2). עשי שקר (תהלים כז. 12). לשון שקר, (משלי יב. 9). וידרכו את לשונם קשתם שקר (ירמיה ט. 2). לשונם המזקת כקשתם לחם שקר (משלי כ. 17) לקות בשקר, ובמרמה. השם שקר מורה לפעמים על הבל וריק, מתהלל במתת שקר (שם כח. 19). לפעמים יבוא גם על ענין חנם, שוא וריק, כמו: לשקר שמרתי את כל אשר לזה (ש"א כה. 14). אויבי שקר (תהלים מט. 8). מאויבי חנם, כי לא עשיתי כל רע מעודי. מדת השקר היתה שנואה מאד מעולם בין הטובים מעמנו, כבר מהר סיני הוזהרו בני ישראל שלא לדבר שקר: לא תענה ברעך עד שקר, הוא אחד מעשרת הדברים שנאמרו לבני ישראל מהר סיני. מתנאי הקדושה הוא שלא לדבר שקר. קדושים תהיו.. לא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו. השקרן הוא שנוא מאד בעיני ה'. דובר שקרים לא יכון לנגד עיני יאמר המשורר משיח ה'. בהמפורסם לשקרן לא יאמינו גם אם יאמר אמת. כמאמר חז"ל: כך עונשו של בדאי, שאפילו אומר אמת אין שומעים לו. ולזאת יעצו חז"ל: למוד לשונך לאמר איני יודע שמא תתבדא.

שקת (השין בחולם), מרזב להשקות הבהמה. ותער כדה אל השקת (בראשית כד. 20). רבויו; בשקתות המים (שם ל. 38).

שר (השין בחולם) (משורש שרר — קשור טבור החי (נאפל) לא כרת שרך (יחזקאל טז. 9). (הריש בדגש). רפאות תהי לשרך (משלי ז. 8). למיתר גוף וכח מתניך. לפעמים יבוא השם הזה בתמונת שרר (בשני רישין) תחת ר"ש אחת עם דגש בתוכה, כמו שררך אגן הסהר (שה"ש ז. 3).

שרב (השין והבית בקמוצים) חזון מקור אכזב (פאטא מארגאנא), הוא חזות שוא הנראה לעוברים בארץ תלאובות, כי קרני השמש באד העולה מן הארץ מראים לעיניהם את סביב המדבר כאגם מים והם יחישו אליו לשבור צמאם ותקותם תשאר מעלי ולכן יאמר הנביא והיה השרב לאגם מים (ישעיה לה. 7).

שרביה (השין והר' בצירה), שם אחד הלוים מהמבינים את העם לתורה (נחמיה ח. 7). וימלאו ידיהם בעבודת ה' (עזרא ה' 18, 24). הוא התחבר לעזרא על נהר אהוה, אותו הפקיד עזרא לראש על הועד מן 12 אנשים הממונה על הכספים ועל כלי המקדש שהובילו עמם מבבל, הוא היה אחד מאנשי כנסת הגדולה החתומים על האמנה (נחמיה י). עיין ערך אמנה.

שרביט מרחב מן שבט, דרך לשון הארמי להוסיף אות ריש לאיזה מלות עבריות, כמו לשם דמשק יוסיף לפעמים הארמי אות ריש וקוראין דרמשק דהי"א יח. 5. וכן הוסיפו למלת שבט (מלכותו אות ריש וכתבו במגילת אסתר שרביט תחת שבט.

שרה (השין והריש בקמוצים) שדרת עצים נטועים שקץ מחזה מול מחזה (אלעע) עלו בשרותיה (ירמיה ה. 13)

שרה (השין בצירה והריש בקמץ) שרשרת לעדי ידי נשים הרבוי — שרות הנטפים והשרות (ישעיה ג. 19).

שרוחן (השין בקמץ והח' בסגל), שם מקום בנחלת מטה שמעון ראה ערך שערים.

שרון (השין בקמץ והואו בחולם), ארץ המישור בחוף ים התיכון מעיר יפו עד הכרמל. הדר הכרמל והשרון

(ישעיה לח. 2). המישור הזה מלא גבעות קטנות המתנשאות בגובהם מן 250 עד 300 רגל. האדמה מצטינת בפרותיה הטובים, ובהדר יערותיה מעצי אלונים, ולזאת הנביא ישעיה מדמה הדר השרון. לכבוד הלבנון (שם הירונימוס מהלל ומשבח מאד מאד את הבהמות הבייתיות של השרון ואת יינו הטוב. העגלים הבאים משרון היו משובחים ומצוה מן המובחר היה להביא לקרבן למזבח מהעגלים שבשרון (מנחות פז). אבל הקרקע שבשרון לא היה יפה לעשות לבנים, והבתים שבנו מלבנים האלו היו רפוים ורעועים מאד, ולזאת אמרו חז"ל (סוטה מג). שמי שבנה בית חדש מלבנים משרון ולא הנכו לא ישוב לביתו מצבא המלחמה כי בית כזה איננו דבר של קיימא, וגם היו הרוסים לפעמים מגשם חזק שירד עליהם, ולזאת היה מתפלל הכה"ג בצאתו בשלום מקדש הקדשים ביום כפור יהי רצון שלא יעשו בתיהם קבריהם. — היחסי ממנו הוא — שרוני שר על הבקר של מלך דוד היה שטרי השרוני (דהי"א כז. 29).

שרי (השין בקמץ והרי"ש בפתח) בנו של בני מן האנשים שלקחו להם נשים נכריות. עזרא כ. 40).

שריה (השין בחירק והיוד בקמץ), מגן, שריון, חנית, מסע ושריה (איוב מא. 18). הרבו — שריונים או סירוינות בס' נחמיה ד. 10; ירמיה מו. 4). בין הדבקים ובין השרין (מ"א כב. 34) יש סריונות שהם עשויין קליפים, קליפים כענין שנאמר ש"א יז 5) ושריון קשקשים והקליפים נופלים על נקבי השריון וסותמין אותן והם קרויין דבקים (רש"י)

שריקה 1) קול חליל הרועים. לשמוע שריקות עדרים (שופטים ה. 16). 2) צפצוף השמח לאיד רעהו. לשום ארצם לשמה שריקות עולם (ירמיה יח. 16).

שריר מיתר עורקי חתי וגידיו. ואונו בשרירי בטנו (איוב מ. 16).

שרירות, קשי, בשרירות לבי אלך (דברים כט. 18). וילכו איש בשרירות לבם הרע (ירמיה יא. 8).

שרמות כמו שדמות, השרמות על נחל קדרון (ירמיה יא. 39). כמו שדמות קדרון מ"ב כג. 4).

שרקה (השין בשוא והריש בצירה) עיין שריקה 2) לתת אותם... לשרקה ולקללה (ירמיה כה. 18) והיתה... שמה ושרקה (שם נא. 27).

שרר (השין והריש בקמוצים) (ראה שכר ב. 3).

שרש (השין בחולם והריש בסגול) 1) עקר גזע הצמח בבטן האדמה, ושורש רתמים לתמם (איוב ל. 4). אם יזקין בארץ שרשו (שם יד. 8). ונמלץ על שבטי עם או משפחה למושבותם בארץ החיים; שורש ישי, (ישעית יא. 10), ויספה פליטת בית יהודה הנשארת שורש למטה (שם לו. 31) ושורש צדיקים בל ימוט (משלי יב. 3). לא יעזוב להם שורש וענף (מלאכי גג. 19). פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה (דברים כט. 17). והמתי ברעב שרשך (ישעיה יד. 30). שרשי פתות אל מים (איוב כט. 19). 2) תחתית דבר ומקום עמדו, הפך משורש הרים (שם כח. 9). ושרשי הים (שם לו. 30). כלומר תהומותיו. שרשי רגלי (שם יג. 27), כף פעמי. ושורש דבר (שם יט. 28). כלומר נסבתו ומקורו.

שרשה, שרשרה (השין הראשון בפתח) כבל שרשרת גבלת מעשה עבת (שמות כח. 22).

שש, לנקבה, ששה לזכר, שם מספר יסודי לשש פעם אחת או לשש פעם אחד. שש שנים (שמות כא. 2). ששה בנים (בראשית ל. 20). סמיכות הזכר ששת

ימים (שמות כ. 9). וסמיכות הנקבה בלי שנוי שש מאות (בראשית ז. 6). המספר הסדורי ממנו הוא ששי לזכר בן ששי שם)ל. 19). ולנקבה ששית בשנה הששית (יחזקאל ח. 1). הרבוי שוה לזכר ולנקבה, ששים. וששים איש (ש"ב 31) וששים בנות דהי"ב א. 21).

שש נתבוץ מן שיש 1) אבן לבנה. רצפת בהט ושש (אסתר א. 6). עמודי שש (שה"ש ה. 15) 2) ארג צמר לבן הנקרא גם כן פוץ. הבא ממצרים. שש ברקמה ממצרים (יחזקאל כז. 7). בגדים ארוגים משש היו חשובים מאד אצל הקדמונים. פרעה מלך מצרים בחפצו להעלות את יוסף לגדולה צוה להלביש אותו בגדי שש (בראשית מא. 42). וגם במדינות אחרות השתמשו בבגדי שש, ככתוב ביחזקאל (כז. 7). שש ברקמה ממצרים. ממקומות אחדים בכה"ק נראה ברור כי תחת השם שש השתמשו לפעמים בשם בד, כמו בשמות כח. 5. נאמר בבגדי אהרן והם יקחו את הזהב ואת הארגמן ואת תולעת השני ואת השש. ולהלן פסוק 42 נאמר. ועשה להם (לאהרן ולבניו) מכנסי בד לכסות בשר ערוה גם בקאפ. לט. 28 נאמר ויעשו את הכתונת שש מעשה אורג, לאהרן ולבניו... ואת מכנסי הבד שש משזר. ובס' ויקרא טז. 4 נאמר על אהרן כתנת בד קדש ילבש ומכנסי בד ילבש על בשרו, הרי מבואר כי שש ובד דבר אחד הוא. לדעת האברנאל בפירושו לשמות כה יש הבדל בין בד ובין שש, כי הבד נארג מחוט אחד והשש הוא משזר משש חוטין. אבל מהמקומות שהבאנו נראה כי בד ושש דבר אחד הם.

ששבצר (השין הראשון בצירה, והר' והצ' בפתחין) הנשיא ליהודה בימי כורש מלך פרס (עזרא א. 8). מבארים אחדים משערים כי ששבצר הוא בנוי כבוד לזרובבל, כמו שהיה מנהג המלכים הקדמונים לקרוא בשם חדש את האנשים שהעלו לגדולה. והיסוד להשערה הזאת הוא שנאמר בפסוק, יד. פרשה ה' שם: ויהיבו לששבצר די פחה שמה (ונתן לששבצר שהפקידו לפחה ביהודה). ופחת יהודה היה זרובבל, והוא החל ביחד עם עוד גדולי העם מעולי בבל לבנות את בית ה' כאמור בעזרא ג. 8. אולם חכמים אחרים משערים כי זרובבל וששבצר היו שני אנשים שונים, ששבצר היה הנשיא, וזרובבל היה רוח החיה בהתחילם לבנות את בית ה'. כמה שנים שמש ששבצר בתור נשיא ביהודה אין לנו שום מקור לדעת זאת, אבל זאת ידענו ברור כי בשנת שתים למלכות דריוש הסתספוס כבר היתה משרת פחת יהודה על שכם זרובבל כמבואר בספר חגי (א. 1. 14. ב. 2).

ששי (השין הראשון בצירה והשני בפתח). אחד מילידי הענק בחברון בעת כבוש הארץ על ידי יהושע, כלב בן יפונה, הורישו משם. (במדבר יג. 22; יהושע טו. 14) ; שופטים א. 10).

ששי (השין הראשון בקמץ והשני בפתח) בנו של בני מהנושאים נשים נכריות (עזרא י. 40).

ששך, כנוי לארץ בבל. חכמים אחדים משערים כי ששך הוא בבל בא"ת ב"ש. וכמו המלות לב־קמי מורות באת־בש כשדים, אבל החוקרים לא יאמינו כי במקום אחד (ירמיהו נא. 81). נאמר כדברים האלה: „איך נלכדה ששך ותתפש תהלת כל הארץ, איך היתה לשמה בכל בגוים", הננו רואים מזה כי הנביא מדבר מששך ומבבל כמשני דברים ולא מדבר אחד. ולכן דעתינו נוטה יותר לדעת דע־ליטש, כי ששך הוא שם חלק אחד מהעיר בבל, וחלק הזה היה משובח ומצויין בהדרו ותפארתו ומגדליו החזקים. ולבד

זאת אין לנו שום מקום שיורה כי הסדור את־בש כבר היה ידוע להנביאים.

ששן (השין הראשון בצירה והשני בקמץ) בן ישעי למטה יהודה. (דהי"א ב. 31 .34 .35). לאיש הזה לא היו בנים, כי אם בנות ונתן את בתו אחלי לירחע המצרי עבדו לו לאשה. ע"ע ירחע.

ששק (השין הראשון בקמץ והשני בפתח). בן אלפעל שם משפחה אחת במטה בנימין (דהי"א ח. 19).

ששר (השין הראשון בקמץ והשני בפתח) שם מין צבע אדום שהשתמשו בו ליפות ארמנות מלכים ולציורים. וספון בארז ומשוח בששר (ירמיה כב. 14). צלמי כשדים חקוקים בששר (יחזקאל כג. 14).

שת (השין בקמץ), מכון, מוסד, כן־בניז, ובמליצה — על החקים מוסדי הצדק והשלום בממלכה; כי השתות יהרסון (תהלים יא. 3). וכן נקראו ראשי העדה „פנות העם" (שופטים כ. 2). לשם הזה יש עוד הוראת מכונה למלאכה (גווערקגע־שטעלל) כעושי מלאכת אורגים על שפת שיחור יאור מצרים; והיו שתותיה מדוכאים (ישעיה יט. 10).

שת (השין בצירה) 1) תחתית מתני איש שבה יושב: ותשופי שת (ישעיה כ. 4). ויכרות את מדויהם בחצי עד שתותיהם ש"ב י. 4). 2) (משורש שאת, (השין בשוא) שאון וקרקר כל בני שת (במדבר כד. 17), והנביא ירמיה יאמר במקומו וקדקד כל בני שאון: ולדעת ג. באפפמאן הוא שם מקום בארץ מואב, ועל זה מרמז הנביא עמוס (ב. 2). ומת בשאון מואב. 3) שם עצם פרטי — בנו של אדם הראשון וחוה אשתו, שנולד להם אחר מות הבל בנם, כן קראה לו אמו, באמרה כי שת לי אלהים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין (בראשית ד. 25).

שתי (השין בשוא) 1) חוט היסוד בארג לארכו (אויפצוג דעס געוועבס), השתי או הערב (ויקרא יג. 58). 2) משרש שתה (טרינקען) בגבורה ולא בשתי (קהלת י. 17).

שתיה (השין בשוא) משרש שתה, והשתיה כדת (אסתר א. 8).

שתיל (השין בקמץ) נטוע נטע, בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך (תהלים קכח. 3).

שתר (השין בצירה והתיו בקמץ). אחד משבעת שרי אחשורש רואי פני המלך (אסתר א. 14). הנקראים במלכות פרס „עיני המלך".

שתר־בוזני (השין בשוא והתיו בפתח) אחד משרי פרס, משוטני בנין הבית בימי זרובבל (עזרא ה. 3; ו. 6).

ת

ת, היא האות העשרים ושתים, והיא האחרונה בא"ב העברי, באות הזאת ישמשו האחרונים למספר 400. האות הזאת אם היא דגושה מבטאה כמו ט, ובלי דגש מבטאה בלשון בן השנים. ממבטאה הראשון יצאו לה חלופים באותיות ד. ט. כמו חתר — חדד; תעה. וממבטאה השני חלופיה באותיות השריקה כמו תמך סמך, בתר — בצר, פתר—פשר; ברות—ברוש. הת' נוספת על השורש לבנות ממנו שם מפשט, בראשו, כמו תגמול, תמרוק, תקופה, תפלה, או בסופו כמו: אגרת, ראשית, כבדות או משתי קצוות, כמו תפארת, תבנית, ולפעמים גם בקרבו כמו, צנתר, (מן צנור) עשתר (מן עשר).

תא, מן אתא, מבוא הפתח, יציע, אולם, בית. (פארהאללע) והתא קנה אחד ארך (יחזקאל מ. 7). ותאי השער דרך הקדים. שלשה מפה ושלשה מפה (שם 10). במקומו בא הנרדף עמו, מבוא, במבוא אשר על כתף השער (שם מו. 19). אל מבוא השלישי אשר בבית ה' ירמיה לח. 14, תחת אל תא השלישי. תא הרצים (מא. יד. 28). הוא אחד עם מבוא הסוסים (מ"ב יא. 47), מבוא שער הסוסים (דהי"ב כג. 15).

תאבה (התו בפתח) שם פעל משורש תאב, אוה, אהב.

תאו (התו בשוא והואו במלאפום) חי ממין הצבאים נחשב בין הטהורים: איל וצבי ויחמור ואקו ודישן ותאו וזמר (דברים יא. 5). עד כה לא עלה ביד המבארים לפרוש בדיוק על איזה חיה תכוין התורה שהיא טהורה ומותרת לנו לאכילה. אונקלוס תרגום תאו — תורבלא שהוראתו — שור היער כי באלא בלשון ארמית הוא יער, ולפי זה היא החיה הנודעת בלשון אנגלית אריקס, וכן הוא גם כן לפי העתקת השבעים. ובגרמנית היא ידועה בשם „אויעראפס". והנה פירשה התורה בבהמה וחיה את הטהורים, ובעוף פרשה את הטמאים, מפני שבכל מקום פורטה את המועט, ובבהמה וחיה הטמאים מרובים ובעוף הטמאים מרובים מן הטמאים.

תאוה, 1) משרש תאה, כמו גאוה מן גאה והוראתו גבול מרום דבר, מרום קץ, עד תאות גבעות עולם (בראשית מט. 26). 2) משרש אוה — מרום חפץ, כליון עינים, גבול משאלות לב וכי תאוה הוא לעינים (בראשית ג. 6). מאכל תאוה (איוב לג. 20) מאכל נחמד. לשמך ולזכרך תאות נפש (ישעיה כו. 8). חמדת רוח התבונה. החפץ המושג נקרא תאוה באה, תאוה נהיה, (משלי יג. 12. 19). ועל הפכו נאמר: תאות רשעים תאבד (תהלים קיב. 10) תאות אדם חסדו וטוב רש מאיש כזה. (משלי יט. 22). הכונה — חמדת נפש לאדם לעשות חסד, אבל אם לא יכול לעשות — טוב רש שאינו יכול לעשות חסד, מאיש כזב המבטיח לעשות חסד ואינו מקיים.

תאלה משורש אלה. קללה נמרצה. תאלתך להם (איכה ג. 15).

תאם (בשני קמצים) — מחובר, נצמד ויחדו יהיו תמים על ראשו (שמות כו. 24). כמו תאמים. ומזה **תאומים** נולדים יחדו והנה תאומים בבטנה (בראשית לח. 27).

תאנה עץ פרי הנודע בעסים דבשו. נוצר תאנה יאכל פריה (משלי כז. 18). העץ הזה לא יגיע בגבהו יותר מחמש עשרה רגל, אולם ברחבו של עליו וענפיו הוא מחזיק עגול גדול שארך קטרו (דיא־מעטער) מגיע עד 30 רגל. בעבור צלו הגדול של עץ התאנה נוטעים אותו על פי רוב קרוב לבתים ומשכנות אדם ושם ינוחו תחתיו אנשי הבית והמשכן בימי הקיץ והחום, וכן הוא הדבר בגפנים, ולזאת רגיל במקרא לאמר על ימי שלום וברכה: וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו (מיכה

ד. 4; מ"א 25; זכריה ג. 10; חשמונאים א. יד, 12). פרותיו של האילן הזה המה ממינים שונים. יש מהם שהם ממראה שחור וטעמו טעם חומצי, אולם על פי רוב הפרי הוא ממראה ירוק (געלב) וטעמו מתוק, הענפים ערומים מעליהם בחורף, ואחרי יעברון ימות הגשמים יתראו על קצה הענפים שרשי פרחים, או תאנים ירוקים הנקראים בעברית פגים, התאנה חנטה פגיה (שה"ש ג. 13). הוא פרי בוסר. גמר בישולו של הפרי הזה הוא בסוף חודש מאי, או בתחלת חודש יוני. התאנים שנגמר בשולן ראשונה נקראות בכורים כבקורה בטרם קיץ (ישעיה כח, 4). הדוד האחד תאנים טובות מאד כתאני הבכורות (ירמיה כד. 2). מהעדר התאנים והגפנים היה להם צער ויגון גדול, יאכל השונא גפנך ותאנתך (ירמיה ה, 17). אסף אספם נאם ה', אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה (שם ח. 13). שם (הארבה) גפני לשמה ותאנתי לקצפה (יואל א, 7). הגפן הובישה והתאנה אומללה (שם 12), כי תאנה לא תפרח, ואין יבול בגפנים (חבקוק ג. 17), התאנים היו מיבשים ועשו מהם רקיקות שהיו ידועות בשם דבלים. בהמתנה שהביאה אביגיל לדוד לשכך המתו על נבל בעלה היו גם כן מאתים דבלים (ש"א כה, 18). עלי עצי תאנה המה גדולים ורחבים מאד, ולזה אין להסתפק באמתת ספור התורה, כי האדם הראשון עם אשתו עשו להם חגורות לכסות ערותן בעלי עצי תאנה. ועוד היום יכסו ערותם פראי האדם השוכנים באיים רחוקים בעלי עץ התאנים. ועל תכונתו לרפואה מזכירים גם סופרי העמים הקדמונים (עיין פליניוס 23' 62).

תאנה (הואָו בחולם), סבה שאינה המקרה לאיש לעשות דבר. כי תאנה הוא (שמשון) מבקש מהפלשתים (שופטים יב. 4). סבה לקחת מהם נקם.

תַאֲנִיָּה, יגון. שבר רוח, תאניה ואניה (ישעיה כט, 2; איכה ב. 5). והוא כפל ענין בתמונות שונות, כמו משען ומשענה, (שם ג. 1) שממה ומשמה (יחזקאל ו, 14).

תאנים (התו בשוא והא' בקבוץ) מאמצי כח. (אָנשטרענגונג), תאנים הלאת (יחזקאל כד. 12). כל מאמצי כח הלאתה העיר להסיר ממנה חלאתה.

תאנת שלה (השין בחירק) שם עיר על מטה אפרים (יהושע טז. 6). מזרחית צפונית, ונזכרת שם בין מכמת ובין ינות, לפי עדות אַייזעביוס והירונימוס, עמדה העיר הזאת במרחק 10 פרסאות רומיות מזרחה לנעפאלים, והיתה נקראת אז בשם תינא. ואולי היא העיר תינא אשר פטאלאמי חושב אותה בין ערי שומרון, לדעת חוקרי הארץ חרבותיה ידועות כיום בשם עי־תנה דרומית מזרחית לשכם.

תאר, תבנית, כתאר פני המלך (שופטים ח, 18). מה תארו (ש"א יח, 14). עיקר ענינו הוא תבנית טובת מראה כנראה מן הפסוק: לא תאר ולא הדר (ישעיה נג, 2), ובלשון חכמים תוריתא דנהמא (ברכות לז.) הוא תואר הלחם.

תאשור (התו בשוא) מין עץ ממשפחת קארזים ברוש תדהר ותאשור (ישעיה מא, 19). בדיוק קשה להחליט איזה עץ הוא העץ תאשור. השבעים־ העתיקו את השם הזה במלות שונות במקומות שונים, לפי תמונת השורש שלו יש לשער כי הוא גבה קומה וישר. העץ הזה נזכר שתי פעמים בישעיה מא, 19, ס. 13. וביחזקאל כז. 6. במקום הזה כתוב: קרשך. עשו שן בת אשורים, גורסין המבקרים כאלו כתוב במלה אחת בתאשורים.

המתרגמים העברים יש שמעתיקים את השם תאשור במלת אשכרועין. הוא עץ שעליו יפים מאוד לעולם ירוקים ומעירים תמהון ביפים, עצו חזק מאד ולזאת מחירו

יקר. ואחרים מעתיקים אותו במלת עורבינא והוא ממין הארזים, אבל קטן הוא מארזי הלבנון.

תבה, השם הזה מכונה בתורה האניה שעשה נח במצות ה' להנצל ממי המבול, עשה לך תבת עצי גופר קנים תעשה את התבה (בראשית ו. 19). זמן המשכת המבול היה יותר משנה (שלם ח. 14). מובן מאליו כי היה נחוץ להכין מזון לרוב ומחיה להחיות מספר עצום מכל מיני בעלי החיים שנצטוה להכניס אתו אל התבה לחיות זרע אחר המבול — למטרה זאת נצטוה לעשות תבה גדולה מאד, בת 300 אמות בארך, 50 אמות ברוחב ושלשים אמות בגובה, האמה היא בת 6 טפחים, או כפי חשבון המבארים היא בה 21 אינטשעס. ולפי החשבון הזה היה ארך התבה 525 רגל, רחבה 87½ רגל 52¼ רגל גבהה. בשנת 1609 למספר הנהוג בנה איש אחד בהאָלאַנד מעיר הרן, פעטר זשאַנסאָן אניה גדולה כמדת התבה כמו שכתוב בתורה, ומצא שאניה כזאת מחזקת כשליש יותר מכל מה שנוכל להחזיק אניה אחרת משטח הזה הבנייה בתבנית האניות המצויות בעולם המסחר, הוא חשב חשבונות ומצא כי תבה כזאת מכלכלת בתוכה 3,600,000 רגל מרובעת, ואם נחשוב כי תשעה עשיריות משטח הזה יהיו מוכנים לעניני מזון ומחיה, ישאר עוד מקום למען 7000 זוג בעלי חיים, לכל זוג כחמשים רגל מרובעות. אבל התכנים שאחרי זשאַנסאָן חשבו ומלאו כי החשבון איננו מדויק כל כך.

התבה היתה בנויה מעצי גופר שלפי השערת דעליטש הוא עצי ברושים, העץ שממנו בנו הצורים את אניותיהם העץ הזה הוא קל על פני מים וחזק מאד. התבה היתה נחלקת לחדרים או לקנים. והיתה בעלת שלש קומות. למעלה תחת הגג היו עשוים בכותלי התבה חלונות. לפי עדות בירוסי הכשדי שחי כשלש מאות שנה לפני המספר הנהוג, היו נמצא בימיו בארמיניה איזה נסרים שארית הפליטה של התבה, והיו חשובים מאד, כי עשו מהם תכשיטין לנשים וארגזים לקמיעות.

תבת גמא, בתבה כזאת שמה יוכבד אשת עמרם את בנה הנולד לה בעת הגזרה שגזר מלך מצרים על בני ישראל להשליך ביאור כל בן זכר אשר יולד להעברים. שלשת חדשים הצפינה יוכבד את הילד הנולד לה והסתירה אותו מעיני השוטרים של המצרים. וכאשר לא יכלה עוד הצפינו לקחה תבת גמא ותחמרה בחמר ובזפת ותשם את הילד בתבה, ותשם את התבה בסוף על שפת היאור, בעת ההיא באה בת פרעה לרחוץ ביאור, ובראותה את התבה צוה לנערותיה להביא אותה אליה, ותפתח את התבה ותמצא בה את הילד ותקחהו ויהי לה לבן. ותקרא את שמו משה, כי משה אותו מן המים. מאורע כזה נמצא חרות על לוח בבלי אחד משנת 3500 לפני המספר הנהוג, קרוב לימי סרגון הראשון: שם יסופר כי קאיונזשיר מלך אכד, אחת מהערים שעמדו על שפת נהר פרת, שמתהו אמו בסל מיד כשנולד ותשם את הסל עם הילד בנהר, קרוב לנמל, ואיש אחד שראה את הסל לקחהו ויפתחהו וימצא בו את הילד ויביאהו אל ביתו ויהי לו לבן ויגדלו ויחנכו. וכאשר היה לאיש נבחר למלך על אנשי העיר. (עיין סמיטה בראשית של הכלדיים צד 319).

תבואה, פרי האדמה הבא לבעליה. תבואת השדה (מ"ב ח. 6). ותבואת הכרם (דברים כב. 9). כתבואת גרון וכתבואת יקב (במדבר יח. 30). והיה בתבואות (בראשית מז. 23). בבוא עת האסף פרי האדמה. מספר שני תבואות (ויקרא כה. 15). תכן פרי האדמה שנה בשנה. וכולל פרי כל ענין, החכמה תאמר: טוב פריו מחרוץ, ותבואתי מכסף נבחר (משלי ח. 19). תבואת שפתיו (שם יח. 20). ועל סחורה הבאה בארץ, קציר יאור תבואתה.

תבון (תואֶו במלאפום), ראות עיני איש בשכלו, ותעשו כתבונם עצבים (הושע יב. 2).

תבונה לב מבין, בינה, חקר דבר, דעת ותבונה, (משלי ב. 6). הדעת תכיר דבר ותבונה תחקרנו. איש תבונות (שם יא. 12). הוא רבוי מפליג, אזון עד תבונותיכם (איוב לב. 11). כמו שמבאר אחרי כן: תחקרון מלין, ובתבונות בפיו (תהלים עח. 72), מעלליו בהשכל. (עיין ערך יד).

תבוסה כמו **מבוסה** ענינו מרמס אויב, מפלה, ומאלהים היתה תבוסת אחזיהו (דהי״ב כב. 7).

תבור שם פרטי של הר עגול כמו טבור הנמצא בארץ הגליל על גבול זבולון יששכר ונפתלי ובקעה גדולה תסובב אותו, (הושע יט. 22; שופטים ד. ט). ההר הזה הוא מן ההרים היותר מצויינים ומשובחים בארץ ישראל. תכונתו היא צפונית מזרחים לעמק יזרעאל, ומגיע בגבהו עד 1843 רגל משפת הים. כעת הוא ידוע בין הערביים בשם „גבל על טור", שפע טל יכסהו תמיד, והטל הזה מחיה ומרוה גם בימי הקיץ עת האילנות המכסים את שטחו. מההר הזה נובע נחל קישון הנחל הידוע בקורות ישראל מימי דבורה, ועובר דרך עמק יזרעאל עד חיק הים התיכון על יד העיר עכו. הנביא ירמיהו (מו. 18). משתמש בתבנית ההר תבור לדמיון עלות מלך בבל וחילו העצלים: כתבור בהרים וככרמל בים יבוא. המשורר בתהלים (פט. 11). מזכיר את ההרים תבור וחרמון כדברים המצויינים בראשית הבריאה: צפון וימין אתה בראתם, תבור וחרמון (תחת מזרח ומערב) בשמך ירננו (ברן יחד כוכבי בקר), הראשון בגלל יפיו והדר תפארת הטבע השפוך עליו, והשני בגלל תמונתו הנפלאה עם זר שלג עולמים על ראשו, כנראה מדברי הנביא הושע ה. 1. בחרוהו הכהנים והעם, שסרו מדרך ה', להיות מקום מקודש לעבודה זרה, כן מורים הדברים שם: שמעו זאת הכהנים, והקשיבו בית ישראל, ובית המלך האזינו כי פת הייתם למצפה ורשת פרושה על תבור. השם „הר תבור" נמצא אך שלש פעמים במקום אחד, (בשופטים ד. 6. 12. 14). שם מספר כי חיל בני ישראל התאסף בקרבת הר תבור תחת דגל דבורה וברק טרם יצאו למלחמה עם סיסרא. אולם בשארי מקומות בתנ"ך בא השם תבור לבד בלי הוספת השם הר. גם יאָזעפוס (קדמוניות ה. 1. 22). ואייזעביוס מעידים כי הר תבור עומד על גבולי השבטים: זבולון, נפתלי יששכר, כאשר הזכרנו למעלה. אם השם תבור הנזכר בשופטים ח. 18. שנהרגו שם אחי גדעון מידי זבח וצלמונע מלכי מדין, הוא הר תבור הידוע — הדבר הזה מוטל בספק כאשר העיר על זה ה. מור בפירושו לספר שופטים. בימי אלכסנדר ינאי (105 לפני המספר הנהוג) היה הר תבור תחת ממשלת היהודים, (יאָזעפוס קדמוניות יג. 15. 4). אולם כאשר פאמפעי הכניע את היהודים תחת עול רומא, בא גם ההר הזה תחת ממשלת הרומאים. בתחילת המלחמה בין היהודים והרומאים היה ההר הזה תחת ממשלת היהודים. יאָזעפוס פלאַוויוס, שהיה אז שר צבא בחיל היהודים, בנה עליו מצודה חזקה והחזיק את מבצריה. כאשר נשבה יאָזעפוס בידי חיל הרומאים אצל יאטאפאטא נמלטו יהודים רבים למצודת תבור אשר בנה יאָזעפוס ומצאו שם מחסה לאיזה זמן. אבל לא ארכו להם שם הימים כי הרומאים לכדו את המצודה והנמלטים הוכו לפי חרב. (מלחמות ד. 1. 8).

תבל (התו', והב' בצירה), ארץ נותנת

יבולה, כל מושב בני האדם תחת השמים, ולכן בא היפך המדבר, שם תבל כמדבר (ישעיה כד. 17). ופעמים יבוא השם תבל רק על מדינה אחת כמו על בבל, ופקדתי על תבל רעה (ישעיה יג. 11). והנבואה הזאת היא על בבל.

תבל בשני סגולים, בליל זרע במשכבי זמה, וביחוד בליל זרע אדם עם זרע בהמה, ואשה לא תעמוד לפני בהמה לרבעה תבל הוא (ויקרא יח. 23). וכן נאמר על משכבי אב עם אשת בנו (כלתו) (שם כ. 13). כי נבלה היא משחתת המדות וחקות המוסר.

תבלית (התו הראשון בפתח) כליון ואבדן, כי עוד מעט וכלה זעם ואפי על תבליתם (ישעיה י. 25). רש"י פיתרו מלשון תבל, נבלה, אבל אין הכתוב מדבר שם מזמת בני אשור. ור' שמואל דוד ליצאטו מחלקו לשתי מלים, ואפי על תבל יתם — מקביל אל וכלה זעמי שלפניו.

תבלול (התו בשוא) בליל הלבן עם השחור בעין, או תבלול בעינו, (ויקרא כא. 20). בתלמוד נקרא חורור הקבוע (בכורות לה;) חורור מלשון חיור (וויים).

תבן, שבלי דגן נדושות, תבו ומספוא לגמלים בראשית כד. 32. בתבן הצמידו במצרים גם את החמר להסיד לשים בנין, וקוששו להם תבן (שמות ה. 7). ההבדל בין תבן לקש הוא — תבן הוא שבולי דגן נדושות, וקש הוא קצות השבלים הנשארים על שרשם אחרי הקציר. לקושש קש לתבן (שם 12) במקום תבן.

תבני (התו בחירק). אחרי שבעת הימים שמלך זמרי על ישראל עשה קץ לחייו על ידי ששרף את ארמונו ונשרף גם הוא בהשרפה אשר שרף, ואז התלקחה מלחמה בין תבני בן גנת ובין עמרי על דבר כסא המלוכה. ארבע שנים התמשכה המלחמה ביניהם, סוף הדבר היה כי תבני מת, וגם יורם אתיו עמו, ואז עלה על כסא מלכות ישראל עמרי שר הצבא. הדברים האלה לקוחים מהעתקת השבעים. כי בספרים שלנו אין זכרון לזמן המריבה בין עמרי ובין תבני וגם אין זכר לאחיו של תבני, ליורם . אבל גם בספרים שלנו יש הוכחה כי זמן המלחמה התמשך ארבע שנים. כי בפסוק 15 של קאפ. טז. כתוב כי בשנת עשרים ושבע למלך אסא מלך זמרי שבעת ימים, ומיד אחרי מות זמרי החלה המלחמה בין תבני ועמרי. ולהלן בפסוק 23 כתוב כי בשנת שלשים ואחת לאסא מלך יהודה מלך עמרי על ישראל שתים עשרה שנה ואם כן התמשכה המחלוקת ארבע שנים.

תבנית (התו בפתח). דמות בנין דבר וצורתו. וישלח המלך אחז אל אוריה הכהן את דמות המזבח ואת תבניתו לכל מעשהו (מ"ב טז. 10). תבנית המשכן (שמות כה. 40). תבנית זכר או נקבה (דברים ד. 16). תבנית יד (יחזקאל ח. 3).

תבערה (התו בפתח והעין בצירה), שם אחת התחניות של מחנות בני ישראל במדבר בצאתם ממצרים. (במדבר יא. 3). המקום הזה נקרא בשם תבערה על שם המאורע, כי העם החל להתאונן ולהצטער, כמו מה יתאונן אדם חי, שהוא לשון כואב ומצטער כי כאשר נתרחקו מהר סיני שהיה קרוב לישוב ובאו לתוך המדבר הגדול והנורא במסע הראשון היו מצטערים בעצמם לאמר מה נעשה, איך נחיה במדבר הזה, מה נאכל ומה נשתה, איך נסבול העמל והענוי ואיך נצא ממנו, והדבר הזה היה רע בעיני ה', כי היה להם ללכת אחריו בשמחה ובטוב לב ובבטחון, כי כבר הראה להם שהוא משגיח עליהם לטובתם והם היו כאנוסים ומוכרחים, מתאוננים ומתרעמים על ענים

(רמב"ן). ובזה סרה הקושיא מדוע לא הזכיר הכתוב בפירוש את חטאם, כי ההתאוננות עצמה היה החטא. בגלל העון הזה בערה בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה. ולזאת קראו למקום הזה תבערה, התחנות הזאת לא נזכרת בפרשה „אלה מסעי", וגם תכונת המקום לא נודעה לנו. אבל השם עם התחנות הזה נזכרים עוד הפעם בספר דברים ט. 22.

תבץ (התו' והב' שתיהן בצירה) שם עיר בין שכם ובית שאן. אותה לכד אבימלך בן גדעון, אך בגשתו אל מגדל עוז אשר בתוך העיר ללכדו השליכה עליו אשה פלח רכב ותרץ את גלגלתו, ויצו לנערו וידקרהו וימת (שופטים ט. 54). (ש"ב יא. 21; יאָזעפוס, קדמוניות ה. 7. 5). לפי עדות אייזעביוס והירונימוס היה עוד בימיהם כפר בשם תבץ על הדרך במרחק 13 פרסאות רומיות משכם, וגם ראבינ־זאָן הנוסע האנגלי מצא במקום הנזכר כפר בשם תבץ. הכפר מצוין בגדלו, והאדמה סביב מלאה זיתים ותבואות השדה. האכרים בכפר הזה עשירים במקנה צאן ובמקנה בקר. בשנת 1837 היה בכפר הזה רעידת הארץ והאכרים סבלו הרבה מזה.

תגלת פלאסר מלך אשור. שמו בא גם בתמונת תגלת פלסר, בלא א' (דהי"א ה. 6). וגם תגלת פלנסר (שם 26), ובמ"ב (טו. 91). נקרא בשם „פול". כאשר התקשר פקח מלך ישראל עם רצין מלך ארם על אחז מלך יהודה עלה תגלת פלאסר על פקח ויקח בחרבו את כל מזרח עבר הירדן וצפון מלכות ישראל ויגל את יושביהם אשורה (מ"ב טו. 29). ובשנת 732 לפמה"נ נתן לו אחז שוחד ויעל על דמשק וילכדה ואת רצין מלכה המית (שם 10. 8. 19).

תגלת פלאסר הנזכר בכה"ק הוא תגלת פלאסר השלישי בתחלה הוא היה שר צבא בחיל מלך אשור אבל אחרי שנפלת הדינסטיה העתיקה עלה הוא על כסא מלך אשור והסב את שמו העצמי לשם תגלת פלאסר, שהיה שמו של מלך אשור קדמון מצויין שתי לפני פול כארבע מאות שנה. תגלת פלאסר השלישי היה איש מצויין בתכסיסי מלחמה ובהנהגת העם. הוא השתדל לאחד ולקשר את כל ממלכות הקטנות במערב אזיה תחת שלטון אחד, עם חקים ומשפטים ישרים לכל יושבי הממלכה הגדולה הזאת, ועל ידי זה ישבית מלחמות בין העמים הקטנים, הוא הנהיג חיל צבא תמידי, שעל ידו יוסד השלום על יסוד נאמן ולא יעיז איש להפריע את מנוחת יושבי הארץ, מיד אחרי עלותו למלוכה עלה על בבל וילכדה. בעת ההיא יצא מלך אררט סרדוס השני למלחמה נגדו, אבל תגלת פלאסר הכה אותו ואת מלכי אזיה הקטנה בעלי בריתו שוק על ירך. במלחמה ההיא לקח שבי 72.950 נפשות מחיל האויב. אחרי כן נצח את רצין מלך דמשק ואת חירם מלך צור ולכד את העיר ארפד. אבל העיר הזאת מרדה בו, והוא הביאה במצור ואחר שתי שנים נלכדה בשנת 740 לפמב"נ). בשנת 739 גמר בדעתו להכניע תחת עולו את עזריה או עוזיה מלך יהודה. קודם כל נלחם עם מלך חמת בעל בריתו של עוזיה, וכאשר נצחו הגלה את אנשי חמת לאשור, ותחתם הושיב מעמים אחרים אשר נצח. הוא היה הראשון שהחל להשתמש באמצעי זה למען לא יהינו יושבי הארץ החדשים למרוד בו ולהוריד את עולו מעליהם. בשטה הזאת אחזו מלכי אשור שאחריו וגם מלכי בבל. המלכים שנצת העלו לו מס וביניהם היה גם עוזיה מלך יהודה. ומנחם מלך ישראל (מ"ב טו. 19).

בשנת 737 הכניע עוד הפעם את המדיים ושכניהם שהתקוממו נגדו, ונצה את מלך

ארוצ שנכסת לחפיר את עול תאשורים מעליו, בשנת 734 פנת אליו אחז מלך תודה (תנקרא בשרידי כתב היתדות יהואחז) לעזרה נגד רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל. תגלת פלאסר מלא חפצו, ועלה על שני המלכים שונאיו, את רצין המית ואת דמשק הכניע. גם סוריא ושומרון הדכיר תחת רגליו, גלעד ,אבל בית מעכה נהפכו לנפות אשוריות (מ"ב טו. 29). המואבים והעמונים שלמו לו מס, ערי פלשתים: עקרון, אשדוד, אשקלון ועזה נכנעו מפניו וקבלו עול מלכותו עליהם. גם אדום נכנע ומלכת שבא, סימסי היו לו למס, בעת ההיא פרס כנפי ממשלתו גם על ערים רבות בצפון מדינת ערב. בשנת 732 אסף בדמשק את כל המלכים שנצח, וביניהם היה גם אחז מלך יהודה, להתיעץ עמהם על דבר דברי ההנהגה במדינותיהם ולברר את יחוסיהם אל ממשלה אשור ותובותיהם אליה. בעת ההיא שלח המלך אחז אל אוריה הכהן את תבנית המזבח שראה בדמשק וצוה לעשות כתבניתו וכמתכונתו בבית ה' אשר בירושלים ככתוב בספר מ"ב טז. בשנת 730 נהרג פקח בן רמליהו בימי הושע בן אלה, שלפי דברי תגלת פלאסר עשה זאת בהסכמתו והושיבו בעבור זאת על כסא ממלכות ישראל. בשנת 731 עלה על בבל ויכבשה ובשנת 728 שם כתר מלכות בבל על ראשו, בהסכמת כל אלהי בבל (כלומר הכהנים משרתיו) ובשנת 727 מת בתחלת חדש טבת. מהבנינים המצויינים שהקים בחייו היו שני ארמנות מלכים, האחד בנינוה והשני בכלת

תגמול (התו בפתח), גמול, פועל חסד, מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי (תהלים קטז. 12). הנטיה היא ארמית, ובעברית היה צריך לתיות תגמוליו.

תגרה (התו בחירק, עברת זעם אף צארנ־אנפאלל מתגרת ידך אני כליתי (תהלים לט. 11).

תדהר (התו בחירק) מין עץ בלבנון ברוש, תדהר ותאשור (ישעיה סא. 19; נחמיה ח. ס. 13) העץ הזה הוא מצויין בגבהו וביושר תמונתו, ולזאת עושים ממנו תרני אניות. העץ תדהר לא ידרש עפר הרבה לשרשיו, ולזאת נפגשהו צומח גם במדבר ציה, על הרים קשים ובחגוי סלעים חושבים כי בגלל זאת מספר האילנות ממין הזה הוא מרובה מאד, הרבה יותר ממספר שאר המינים. את האילן הזה נפגוש בכל מיני אקלימים השונים. שם האילן הזה נזכר שתי פעמים בישעיה, המנבא כי בעתיד יצמחו גם במדברות אילנות עיפים וירוקים תמיד.

תדמור שם עיר שבנה המלך שלמה בנאות דשא (אָאזים) של מדבר סוריא בין דמשק וגליל ארץ ארם. האזים הזה מלא מעינות רבים היורדים מהגבעות סביבו. המוציאים ירק דשא ועצי תמר, למכביר. תרבות העיר כלילת יופי הזאת ושרידי ארמנותיה ויער עמודי תפארת אשר כללו יפיה עומדים עד היום לאות גדלה והדר גאונה בימי קדם. ידיעות קורותיה בימי ממשלת אַדונאַטוס וזענא־ביא מעניננות את קוראיהן עד למאוד. בשנת 130 למספר הנהוג לקח הקיסר אַדריאַנוס את העיר המהוללה הזאת תחת כנפי ממשלתו לסוכך עליה שלא יאונה לה כל רע. וקרא לה שם חדש „אדריאנא־פאלים".

לא ארכו הימים והעיר המהוללה תדמור היתה לעיר המלוכה לערים רבות סביבותיה שהיו תחת ממשלת רומא, ומלכה אדענטוס בראשה בימים ההם פרצה מלחמה בין הפרסים והרומאים, וסוף המלחמה היה כי קיסר רומא וואלערמאן

נפל שבי בידי הפרסיים, אבל אדעֶנאַטוס מלך תדמור הכה את הפרסים המנצחים והציל מידם את הקיסר הרומי. בגלל התשועה הזאת מסר הסענאַט הרומי את ממשלת הרומאים בארצות המזרח בידי אַדענאַטוס. וכאשר הומת אַדענאַטוס בידי איש בליעל עלתה המלכה זענאָביא על כסא המלוכה אחריו והנהיגה את הממשלה בחכמה וביושר.

החכם גיבאנס המצוין בידיעות קורות מין האנושי מחליט כי המלכה זינאָביא היא אחת ואולי גם היחידה בין הנשים המצויינות בקורות העולם. בישבה על כסא המלוכה רכשה לה אהבה וידידות בין הרומאים ובין הפרסיים כי התיחסה לשתי הממלכות האלה במדת הצדק והיושר. היא קראה אל ארמונה את הפילוזוף המצויין בימים ההם, לאָנגנוס היוני מעריצו של אפלטון, לעזור לה בהנהגת ממשלתה. ובכן היה שמה גדול מאד בכל רחבי תבל. הדבר הזה העיר קנאה בלבב הקיסר הרומי אווערליאן ועלה עליה למלחמה. חיל המלכה הוכה שוק על ירך. המלכה לוקחה בשביה, והעיר נהרסה עד היסוד, כי חיל רומא הכחידו מן יושביה איש ואשה זקן ונער ונשארו בה אך מתי מעט שנמלטו על נפשם. למראה החורבן הנורא הזה נכמרו רחמיו על השארית הנותרה, ונתן להם הרשיון לשוב ובנות את חרבותיה. אבל נקל להרוס וקשה מאד להקים את הנהרסות, ובכן ירדה העיר המהוללה הזאת פלאים, ונפלה למדרגה התחתונה, למדרגת כפר או עירה. כיום נמצאו בתדמור, או כמו שהיא ידועה בעת בשם פאלמירא, לערך ארבעים משפחות, חיל עשרה גאונה ותפארתה מעידות אך החורבות המצויינות המרהיבות עיני התרים.

תדעל מלך גוים (התו בחירק והעין בקמץ). עם אריוך מלך אלסר, אמרפל מלך שנער תחת תנהגת כדרלעומר מלך עילם התנפלו על מלכי ארץ פלשתים: סדום, עמורה, אדמה, צבוים ובלע. (בראשית יד). זה לא כבר מצא פינטשוס את שם תדעל עלי לוחות אבן כתובים בכתב היתדות, בתמונת תידגולא, ביַחד עם השמות ארי, אכי, מלך לרמא, תאמורבי מבבל, כודור — לאגגמר מלך עילם. בלוח הזה נזכר גם שם אביו של תדעל — גאזאַני. בלוח אחד השייך לאותו הספור נמצא כתוב: מי הוא כודור — לאגמר, הפועל הרע הזה הכחיד במעט את עמו של בל, (הבבליים), ואסף תחת דגלו את מתנות הפראים (הגוים) היושבים בצפונה של מדינת עילם.

תהו ובהו, שממה ושאיה, והארץ היתה תהו ובהו (בראשית א. 2).

לפי פירוש רש"י שעמו הסכימו גם חכמי העמים; עוואַלד, דילמאַנן ושראַדער היה האור הבריאה הראשונה במעשה בראשית, כי לפי פירושו הפסוק „והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום" הוא מאמר מוסגר. והתורה מספרת כי בראשית בריאת שמים וארץ, שהארץ היתה אז מכבר במצב תהו ובהו ותשך על פני תהום, אמר אלהים יהי אור ויהי אור, הנה כי כן האור הוא הבריאה הראשונה בעת ההיא, אבל הארץ כבר נבראה מקודם, ובעת בריאת האור היתה במצב תהו ובהו ותושך. כמה שנים היתה הארץ במצב הזה לא ביארה לנו התורה. הנה לפי זה האור נברא ראשונה, וכאשר הבדיל ה' בין האור ובין החושך היה מקודם חושך ואחר כך אור, ולזאת ככל עניני הדת הלילה קודם להיום. כי דברים רבים בעניני הדת המה זכר למעשה בראשית.

תהום (הואָ בחולם) שאון מצולה, כעין מים כבירים. תהום אל תהום (תהלי' מב. 5). נתן תהום קולו (חבקוק ג. 10).

לפי דעת כת"ק הארץ שוכנת על תחום רבה, כמו שיש להוכית מלשון הפסוק בתהלים (כב. 3). כי הוא על ימים יסדה (את הארץ). המבול בא על הארץ לא אך מן המים שעל הרקיע דרך ארוכות השמים. כי אם גם עלו על ידי מעינות תהום רבה והציפו את הארץ, התהום הנורא אשר במים מתחת לארץ עם החושך הסובב אותו ציירו העמים הקדמונים כהבבליים והאשורים בתמונות ותבניות המפילות אימה ופחד על המביט עליהם, התמונות היו מצויירות בהיכל בל אשר בבבל, ואל התמונות המפחידות האלה רמזה התורה בהדברה השניה: לא תעשה לך פסל וכל תמונה.. ואשר במים מתחת לארץ. (שמות כ. 4). התהום הנורא הזה מכונה לפעמים בשם רחב או תנין, ומלחמה לה' עם הכח המשחית הזה, כמו שנאמר בישעיה (נא). עורי עורי לבשי עוז זרוע ה', עורי כימי קדם דורות עולמים הלא את היא המחצבת רהב מחוללת תנין המחרבת ים מי תהום רבה השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים (בצאתם ממצרים). על הריב הזה וה' עם התהום מרמז גם כן הנביא עמוס (ז. 4). כה הראני ה' והנה קורא לריב באש ה' אלהים ותאכל את תהום רבה. — במליצה ישתמש המשורר בשם תהומות על פחד ומוקשי מות: ומתהומות הארץ תשוב תעלני (תהלים עא. 20).

תהלה (התו בקמץ) מדחה, דופי, מכשול און, ובמלאכיו ישים תהלה (איוב ד. 18).

תהלה (התו' בשוא וההי' בחירק) אור כבוד ויקר, אור תפארת, והיתה לי לשם ששון ותהלה ולתפארת (ירמיה לג. 9). והשמיעו קול תהלתו (תהלים 10. 8) — 2) קול רנה ותודה, קול הלל ותודות, שבח, תבענה שפתי תהלה (תהלים קיט. 171).

תהלים שם לספר אחד מכת"ק, המכלכל בתוכו שירי דוד מלך ישראל ומשוררים אחרים בבית ה'. בקובץ שירים הזה הוא נקוב בשם „תפלות". כלו תפלות דוד בן ישי (תהלים עב. 20). גם במקומות אחרים בכה"ק הננו מוצאים השם או הפעל תפלה על תכן שירים כאלה, כמו ותתפלל חנה (ש"א 1). תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות (חבקוק ג. 1). ומזמורים אחדים מכונים בשם תפלה בראשיתם, כמו תפלה לדוד (תהלים יז. 10). תפלה למשה (שם צ) תפלה לעני (שם קב). משכיל לדוד בהיותו במערה תפלה (שם קמב). ואך פעם אחת מצאנו מזמור הנקוב בשם „תהלה" לדוד (שם קמה). בלשון יחיד ופעם בלשון רבים ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (שם כב. 3).

חמשים ושבעה קפיטלאך בתהלים מן השלישי והלאה מתחילים השירים במלת מזמור, שהוראתי שיר בלוית כלי זמר, ותבנו נוסד על ענין דתי. 13 קאפיטעל. יבואו בהוספת מלת שיר, חמשה מהם יבואו במלת שיר קודם המלה מזמור, כזה „שיר מזמור" והשמונה הנותרים יבואו להפך מזמור שיר, ראוי להעיר כי השם שיר יבוא בישעיה (כג. 16) על ענין פיוט, שתוכנו הוא דבר חול: קחי כנור סובי עיר זונה נשכחה, היטיבי נגן הרבי שיר למען תזכרי, גם בעמוס (ח. 10) משתמש במלת שיר לעניני חול: כדוד חשבו להם כלי שיר. בקאפ. 46 יבוא השם שיר לבדו, ובקאפ. יח. יבוא בתמונת שירה. מספר הקאפיטולי הוא 150 בספר תהלים העברי ובהעתקת השבעים, אבל הקאפיטולי אינם שוים בשניהם כי לפעמים נפגוש קאפ. אחד בעברית שנחלק לשנים בהעתקה השבעים ולפעמים בהיפך, כמו הקאפיטול

ט. י. בעברית יבואו בהעתקת השבעים בקאפ. אחד ט. הקאפ. 147 בהעברי יבוא בשני קאפ. 146, 147 בהשבעים בהעתקת השבעים נמצא בסוף ספר תהלים עוד קאפ. אחד מיוחס לדוד על הזמן שבו יצא ללחום עם גלית הפלשתי.

חלוקת הספר, ספר תהלים נחלק לחמשה ספרים. הספר הראשון מכלכל בתוכו המזמורים מן א׳ עד מא׳; הספר השני— מן מב׳ עד עב׳ ; הספר השלישי — מן עג׳ עד פט׳; הספר הרביעי — מן צ עד קו ; הספר החמישי מן קז עד קנ. הפסוק האחרון של כל ספר וספר חותם בברכה ושבח לה׳: כמו: ברוך ה׳ אלהי ישראל מהעולם ועד העולם אמן ואמן, אחר הספר הראשון וכן גם בחתימת שאר הספרים, החלוקה הזאת נזכרת במד׳ תהלים מזמור א׳; משה נתן להם (לישראל) חמשה חומשי תורה וכנגדם נתן להם דוד ספר תהלים שיש בו חמשה ספרים.

המבקרים החדשים משערים כי החמשה ספרים שבספר תהלים היו בתחלה חמשה קובצים נפרדים, ובהמשך הזמן חברום לספר אחד. ומביאים איזה הוכחות להשערתם זאת. א) מה שאיזה מזמורים בספר אחד נשנו בספר אחר כמעט אות באות, למשל המזמור יד. בספר ראשון המתחיל; אמר נבל בלבו אין אלהים.. נשנה בספר שני מזמור נג. כמעט מלה במלה. הפסוקים במזמור מ. 14 — 18 מספר ראשון נשנים מלה במלה במזמור ו. מספר שני. הפסוקים במזמור נז. מן 8 עד גמירא בספר שני נשנו בתחלת מזמור קח מספר חמישי. הפסוקים במזמור ס מן למען יחלצון ידידיך עד גמר המזמור בספר שני נשנים בספר חמשי מזמור ס קח. ב) בספר השני חותם במלות כלו תפלות דוד בן ישי, ובאמת נמצאים בספרים המאוחרים עוד מזמורים המיוחסים לדוד.

ומזה יש לשער, כי הספרים המאוחרים לא היו ידועים להעורך של הקובץ השני. החוקרים מצאו עוד הוכחות וראיות להשערתם זאת, אבל אין בחפצי להלאות את הקוראים יותר.

מחבר ספר תהלים וזמן חבורו. רבותנו בעלי התלמוד (ב"ב יד) ; החליטו ואמרו: דוד כתב ספר תהלים על ידי עשרה זקנים: על ידי אדם הראשון (כגון גלמו ראו עיניך (תהלים קלט) אדם הראשון אמרו) על ידי מלכי צדק (תהלים קי), על ידי אברהם איתן האזרחי זה אברהם (שם טו). על ידי משה (תהלים צ׳ וכל אחד עשר מזמורים כסדרן) על ידי הימן, ועל ידי ידותון, על ידי שלשה בני קרח. בעלי המדרש (קהלת ז. רבתי הפסוק החכמה תעיז לחכם; ושיר רבה פסוק כמגדל דוד) חושבים את עזרא בין העשרה זקנים. והוא היה בדור השלישי לעולי הגולה. מדברי חז"ל אלה אנו למדים כי המה חושבים לודאי כי הרבה מזמורים בספר תהלים נתחברו מעולי גולה. ויש מחכמי ישראל האחרונים כמו החוקר והפלוזוף המצויין ר׳ נחמן הכהן קראכמאל משער כי מזמורים רבים בתהלים נתחברו בימי מלחמת החשמונאם עם היונים. ויען כי דבריו נאמרים בטוב טעם ודעת אמרנו להציעם בזה לפני הקוראים, כי השערותיו בנויות על יסודות נאמנים.

„יש בידינו השערה אחת שאיזה מספר מן מזמורי קדש הנאספים בס׳ תהילים יצאו לאור בזמן החשמונאים, ושהמשכילים, והקדושים והחסידים, הרמוז עליהם בס׳ דניאל ובספרי החשמונאים א׳ וב׳ הם הם שהתפללו ושרו אותם על הרדיפות, הצרות והמלחמות, שנתעוררו עליהם מאת היונים המושלים ומאת העמים שכני ארץ ישראל הרעים, וכמו כן מאת רשעי ישראל

תפושעים המתדמים ליונים, (כמו הבאל־שעוויקים היהודים בזמן ההוה המכונים קומוניסטים). ועל הנצחון והתשועות שנעשו להם נגדם, היהודים שנתנו אז נפשם על קיום המצוות והתנדבו ללחום על דתם ואמונתם המה היו ידועים בשם חסידים, ובספר דניאל נקבו בשם: משכילי עם, מצדיקי הרבים, קדישי עליונין, עם יודעי אלהיו, ורשעי ישראל שנתנו ידם להיונים להיות כמותם והיו צוררים להחסידים, מכונים בשם פושעים, מרשיעי ברית, עוזבי ברית קודש.

ועתה נביא איזה דוגמאות לראיה על השערתינו. מזמור מד. המתחיל: אלהים באזנינו שמענו, ואבותינו ספרו לנו יבואו בו הדברים: תתננו כצאן מאכל ובגוים זריתנו, תמכור עמך בלא הון... תשימנו חרפה לשכנינו, לעג וקלס לסביבותינו, מספרי חשמונאים א' וב' מבואר כי המה העמים: עמון, מואב, אדום, צור והגרים, המה הערביים שהצירו להם ועזרו להיונים במשך המלחמה בתקוה לשלול שלל ושבי מהיהודים. ולא מצינו שהיו ישראל ללעג ולקלס לסביבותיהם בשיעור גדול ובמשך זמן כזה כל ימי הבית הראשון. „כי דכיתנו במקום תנים ותכס עלינו בצלמות" מוסב על המתחבואים לחסידים במערות ובסעיפי הסלעים הנזכרים בספרי החשמונאים א' וב' „אם שכחנו שם אלהים ונפרוש כפינו לאל זר הלא אלהים יחקר זאת", „כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה". כמסופר במיתתם במערות ולא רצו לחלל את השבת ונודע ענין האשה ושבעה בניה, וקודם זמן זה לא מצינו כלל שנהרגו רבים מישראל על דבר אמונתם. מכל זה נראה שזמן חבורו של המזמור הזה הוא בזמן תוקף השמד בימי מתתיהו ובניו החשמונאים. ולזכרון הצרות שרו אותו חלוים במקדש אחרי כן עד ימי יוחנן הורקנוס שמנעם מזה.

מזמור עד, למה אלהים זנחת לנצח, גם כן הוא יליד הזמן ההוא, המלות כל הרע אויב בקודש מוסבות ביחוס על המורים בקשת מן המצודה בעיר ציון על הר הבית ועל העולים אליו כמסופר בספר חשמונאים ובמגלת תענית. שרפו כל מועדי אל בארץ, המה בתי כנסיות שהחריבו.

מזמור עט, אלהים באו גוים בנחלתך כולו מוסב הולך על הזמן ההוא, וגם בעל ספר חשמונאים א. מבארו על בוא בכחידס שר צבא היוני עם הכהן הגדול הפושע אלקים והרגו ששים סופרים חסידים וגם יוסי בן יועזר חסיד שבכהונה, דודו של הכהן הפושע בתוכם — ועל זה רומזים המלות בשר חסידיך לחיתו ארץ.

על המאורע המסופר בס' חשמונאים א' שהתקשרו עמים רבים על יהודה המכבי וצבאיו מרמזים הדברים במזמור פג': אלהים אל דמי לך: על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך, אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד, כי נועצו לב יחדו עליך ברית יכרותו אהלי אדום וישמעאלים, מואב והגרים (הערביים, בני הגר), גבל ועמון ועמלק, פלשת עם יושבי צור, גם אשור נלוה עמם (תחת השם אשור מרומזת מלכות היונים שבסוריא שמלכו גם בעבר הנהר במקום מלכות פרס המכונה גם כן אשור בס' עזרא כי המה עיקר ארצות הממלכה.

מזמור פה': „רצית ה' ארצך, שבת שבות יעקב" הושר אתר נצחון נכבד, הקרוב בימי יונתן החשמונאי, המנהיג השני כמו שמעידים הדבורים האלה: אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסדיו אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצו.

מזמור קלב: „זכור ה' לדוד את כל ענותו“ מוסב על המאורע הטוב שגבר יהודה וכבש את המקדש מיד האויבים והפושעים ונאספו אליו מסביב לטהרו ולקדשו לעבודה, והנה המשורר הקדוש ההוא מספר על דוד, המיחד הראשון מקום לבית אלהים על האופן שהתנדבו יהודה ורעיו הכהנים החסידים בנדר ואיסור נפש לכיבוש המקדש מידי האויבים.

הקורא בשום לב את הקורות והמאורעות של בני ישראל בימי הבית השני יודע היטב. שלהעם היה אז הרגש חזק ומדע נכון, שלפי מה שציירו הנביאים הראשונים תשועת עולמים לישראל לא היתה גאולתם מבבל גאולה שלמה, כי בשום פעם, אפילו בימים היותר טובים לא עלה בידם ליסד ממלכה או ממשלה דומה גם מעט לאותה המקווה שבספרי הקודש. ולזאת נתישבה אז בלבות העם התקוה לביאת כהן צדק, מטיב מעמד המקדש וקדשיו, ולעמידת מלך מבית דוד מושיעם ומרים קרנם, שעדיין היו עמהם מפורסמים מזרעו, והחשמונאים הטובים הראשונים ידעו היטב שכל תשועתם היה אך עזר מעט משעבודם ליונים ותשועתה לא היתה תשועה גמורה ושלמה. ולזאת מביעים המשוררים החסידים את התקוה, כי עוד יבוא היום המקווה, כי כהני המקדש ילבשו ישע והחסידים רנן ירננו, בעת שיצמיח קרן לדוד, הוא המשיח המקווה שיביא עמו גאולה שלמה לעולם ועד.

המזמור קמט, המתחיל הללויה שירו ה' שיר חדש, תהלתו בקהל חסידים הושר גם כן בזמן החשמונאים, כי ידוע שאחרי הנצחונות הגדולים והעצומים של יהודה, יונתן ושמעון החלו מלכי סוריא לחנוף להם, נתנו ליהודים ולשמעון כתבי חרות כרתו עמם ברית שלום, וביחוד גדלה חשמחת ביניהם כאשר עלה בידם לכבוש את מצודת אקרא שבת התבצרו הפושעים מישראל ושונאיהם מן היונים והרעו להם מאד, ועשו את היום הזה לחג ככתוב במגילת תענית, ואז שרו לה' שיר חדש, תהלתו בקהל חסידים.

המבארים לבה"ק מתקשים לפעמים בפתרון השאלה, איך לבאר הענין שהציון „לדוד“ יבוא בראש איזה מזמורים שתוכנם בשום אופן איננו מתאים עם קורות דוד. אולם המבקרים מבני עמנו וביחוד רנ"ק, מצא דרך לישר ההעורים האלה באופן פשוט מאד, והוא: אם נשים עין על מאורעות אחדים שאירעו להחשמונאים עם החסידים שנתאספו תחת דגלם עם מאורעות אחדים שאירעו לדוד. נמצא כי המה דומים בענינים רבים זה לזה, כדוד כן גם יהודה עם אנשי מלחמתו היו נרדפים מן הגוים וגם מרשעי ישראל, כדור בן גם יהודה וחבריו היו מוכרחים להתחבאות ולהסתר במערות ובמדבריות, אוהבי דוד בגדו בו והלשינו עליו, וכן קרה גם ליהודה ולהחסידים. ולזאת יתכן לשער שהחסידים שרו קצת זמירותיהם בשפכם שיח לבבם על פי דרך המלך דוד, בהיותו במקרה פלוני או פלוני, דומה לאשר קרה להם, להחסידים, באותה הפעם.

נביא בזה איזה משלים. מזמור קמד. המצויין לדוד ומתחיל, ברוך ה' צורי המלמד ידי לקרב ואצבעותי למלחמה, באו בו הדבורים: „הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה, פצני והצילני מיד בני נכר (היונים) אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר, שהכונה בזה על הבגידות שבגדו בהם פעמים רבות, ובקשו לתפשם בעזר ובהכנת הפושעים שהבטיחו אותם בימינם על חייהם ושלומם, כמבואר בספרי החשמונאים וביוסיפון.

מזמור סט. מצויין לדוד ומתחיל:

תושיעני אלהים כי באו מים עד נפש, הדברים האלה לא יתכנו כלל בפי דוד לפי תנודע בכתובים ממנו ומזמנו. ובא בו גם כן: כי קנאת ביתך אכלתני ותותם בי אלהים יושיע ציון ויבנה ערי יהודה וזרע עבדיו ינחלוה ואוהבי שמו ישכנו בה, ולא היונים והפושעים כמו שהיה באותה שעה, כאשר בא בכחידם עם הכהן הגדול הפושע אלקים ויונתן היה נרדף מאד.

מזמור נט. לדוד מכתם, בשלות שאול וישמרו את הבית להמיתו. ומתחיל הצילני מאויבי אלהי. נניח כי המקראות ברובם יוכלו להוסב על דוד בדוחק במעמדו זה המצויין, אבל לא כולם. כמו הבטוים: הקיצה לפקוד כל הגוים, ואתה ה׳ תשחק למו, תלעג לכל גוים וידעו כי אלהים מושל ביעקב לאפסי הארץ סלה. הבטוים האלה יתכנו אך בפי יהודה או יונתן או בפי אחד מהחסידים בימיהם שגם הם היו במצב דומה לזה של דוד, נשמרים מאויביהם וקרובים לפול בידם.

המזמור ס, מצוין: לדוד בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה וישב ויך את אדום וגו׳. הנה ידענו מן הכתוב שכבר קודם לזה הגיעה הצלחת דוד לנקודה גבוהה מאד, ולפי זה קשה עלינו להבין איך יתכנו הדברים האלה בפי דוד: אלהים זנחתנו, פרצתנו, אנפת, תשובב לנו הרעשת ארץ, פצמתה, הכית שבריה כי מטה הראיתה עמך קשה, השקיתם יין תרעלה. הדברים האלה בשום אופן לא יתכנו בפי דוד לפי מצבו אז, יותר נכון הוא בפי יהודה החשמונאי או בפי אחד מהחסידים בימים ההם.

לפי השערה הזאת יצא לנו לאור משפט, שגם בערב ימי מלכותם, בנטות צללי תצלתהם, עדיין לא פסקו שרי קודש וחסידי עליון שנחה עליהם רוח ה׳ ושפכו לבם בתפלה ושיר בעת מלחמותיהם

בעד ה׳, ארצם ועמם. ואולי לזה כיון גם כן מאמר חז״ל שהבאנו למעלה שספר תהלים נוסד על ידי עשרה זקנים וביניהם חשבו גם את עזרא שהיה קרוב לשש מאות שנה אחר דוד.

נחשוב לנחוץ להעיר עוד על ענין אחד המצויין בין מזמורי תהלים, והוא כי נמצאים מזמורים רבים המתחילים במלת הללויה, או חותמים בה. או במלות: הודו לה׳ כי טוב. הדברים האלה ענו אותם העם השומעים את המקרא להם את המזמורים שתוכנם הוא שבח והלל לה׳ על הטוב והחסד שעשה עמהם. והמעיין בתהלים ימצא איזה הללים הללו כבר הזכירו חז״ל ונקובים בשמות: הלל המצרי, והלל הגדול. הלל המצרי מכונים אצלם המזמורים מן קיג עד קיח. ונקרא בשם הלל המצרי לפי שאותו קראו במקדש על שחיטת הפסחים, שהראשון מהם נעשה במצרים. מן ההלל הזה ומפרקיו מדובר הרבה בש״ס. ההלל הזה תקנו לומר בימי חג ומועדי שמחה.

המזמוים קלה. קלו. המתחילים במלות הללויה, הודו לה׳, מכונים בפי חז״ל „הלל הגדול“ (עיין פסחים קיא), ההלל שקראו אותו המבקרים האחרונים הלל הבבלי. הוא המזמורים קה. קו. קז. ההלל הזה מתובר מחלק שהיה בלי ספק מימי דוד (עיין בבהי״א טז. 7). ומחלק שהיה בלי ספק מימות הגולה בבבל להפיץ זרעם בגוים ולזרותם בארצות, ויתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם הושיענו ה׳ אלהינו וגו׳). המזמורים קיא. קיב. המתחילים בהללויה המה היו לפי השערת חכמי הזמן האחרונים, נועדים להודאת היחיד. כמו שמבואר מתוכו: אודה ה׳ בכל לבב וגו׳. שנאמר בלשון יחיד.

המזמור קמה. המתחיל בתהלה. אמרו עליו חז״ל. כל האומר תהלה לדוד של״ש

פעמים בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא. מפני שהוא מחובר על פי א"ב. ויש בו שבח הכנת מזון לכל חי (ברכות ד).

המזמורים קמה עד קנ. הנקוב מהחכמים בשם „הלל היוני", מפני שמזכיר בו מלחמת החסידים עם שונאיהם: רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם. המזמורים הללו קבעו קדמונינו לאמרו בכל יום פעם אחת. ובתלמוד (שבת קמז). נמצא יהי חלקי עם גומרי הלל בכל יום, ושאלו: איני, והאמר מר הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף, ומשיב כי קאמרינן בפסוקי דזמרא, ופרש"י שני מזמורים של הלולים, הללו את ה' מן השמים, הללו אל בקדשו, ואין ספק שגם כל חמשת המזמורים בכלל וכלם קבועים עד היום בפסוקי דזמרה של חול, ומזה ראיה ברורה שגם בפי חז"ל נקראו המזמורים האלה בשם הלל. והטעם מדוע אמרו שהקורא הלל המצרי בכל יום הוא מחרף ומגדף, מבאר הרנ"ק, משום שהוא הושר בעקרו על מעשי נסים: דברים שהם חוץ לטבע, כמו הים ראה וינוס וגו' על כן ראוי להאמר אך בימים המיוחדים לפרסום הנסים ולזכרונם, כי שלמות המופת הוא מעוטם. אבל במה הוא מחרף ומגדף? לדעתי מפני שהוא כמטיח דברים כלפי מעלה, ואומר לבוראו כביכול: תשש כוחך ואין אתה יכול לעשות אותות ומופתים כבימים קדמונים, אולם ההלל המכונה הלל היוני, הושר מתחלתו על גאולה וישועה שלא נתבטל בה נוהג העולם כמו נס פורים.

המאה וחמשים מזמורי תהלים כל אחד מהם נמצא שם מחברו בראשו, ויוצא מהם אך 35 שבאים בלא שם מחברם, והמה: 1, 2. 10. 33. 43. 71. 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 104. 105. 106. 107. 111. 112, 113, 114, 115. 116. 117. 118. 119. 135. 136. 137. 145, 146, 147. 148, 149. 150. שמות המשוררים שנקובים בשמותיהם בראש מזמוריהם היה: איתן המזרחי, אסף, הימן האזרחי, משה, דוד, שלמה, ידותון, עיין כל אחד בערכו. בשלשה ספרים הראשונים מספר תהלים נמצאים במזמורים אחדים בראשם שם הכלי זמר שבלויתם שרו המשוררים את מזמוריהם, אבל בשני ספרים האחרונים לא נמצא שם הכלי זמר אף על אחד מהם. משמות הכלי זמר הבאים בספר תהלים אחדים מבוארים בספרנו זה (עיין ערכיהם) אולם אותם הכלי זמר שאינם ידועים לחוקרים והמבקרים לא הבאנו לבלי הלאות את הקוראים בדברים שאין עליהם שום ראיה לאיזה השערה. ועיין מורה נבוכי הזמן לר' נחמן הכהן קראָב־מאל בשער חקר אבות ותמצא שם דברים מחוכמים מאד אדות ס' תהלים.

תהלוכה מצעדי הולכים בהמון חוגג (פּראָצעסיאָן) ותהלוכות לימין, (נחמיה יב. 31).

תהפוכה דרך הפכפך, מרמה סלף, דור תהפוכות המה, (דברים לב. 20). איש תהפוכות (משלי טז. 28).

תו (התו' בקמץ) אות רשום והתוית תו על מצחות האנשים (יחזקאל ט. 4). כל איש אשר עליו התו (שם ט).

תובל (הואָ במלאפום) שם עם מצאצאי יפת, (בראשית י. 2). שם העם הזה יבוא תמיד בכה"ק ביחד עם משך, לבד בשני מקומות שבהם יבוא לבדו, והם: ישעיה (סג. 19). ובתהלים (קכ. 5). לעגאַרדי משער כי משך הוא העם הידוע בשם משכי, ותובל הוא תובארעני, ועמו הסכימו חכמים וחוקרים רבים. העראָטאַדוס מזכיר את העם תובא רעני (ג. 94). ולפי דבריו ישב העם הזה

דרומית מזרחית לים השחור. גם בכתובות שרידי האשורים נזכר השם תובל, הנביא יחזקאל מזכיר את העם תובל בעושה מסחר וקנין עם הצורים. בקאפ. לח. חושב את תובל בין מלכי הברית היותר מצויינים של מלכות גוג.

תובל קין בן למך מצלה אשתו, הוא היה ראש וראשון לכל חורש נחשת וברזל. ושם אחותו נעמה (בראשית ד. 22). ענין זה נתגלגל לבני היונים שהיו להם אנשי השם הקדמונים לאלילים, להם היה אבי כל חורש נחושת וברזל האליל בולקן (קרוב לשם תובל-קין) ואחותו היא אשתו ווענוס היפהפיה הלוקחת לב כל האלילים ביפי תארה, וכן ענין נעמה (נעימה וטובת חן) שעליה אמרו חז"ל במדרש שהיתה יפת תואר מאד ותחניף ביפיה את בני האלהים, והדבר הזה מרומז בפסוק (בראשית ו. 4).

תוגה, יגון, עצב, דלפה נפשי מתוגה (תהלים קיט. 28). ובן כסיל תוגת אמו (משלי י. 1).

תוגרמה (הואו בחולם). בן גומר בן יפת (בראשית י. 3). הוא אבי העם שישב מצפון לארץ ישראל על יד הרי אררט ומני (ירמיה נא. 27). השם מני תרגומו הרמני הוא ארמעניען.

תודה (הואו בחולם) שלש הוראות לו. 1) התודות איש על חטאתו, ותן לו תודה (יהושע ז. 19). תנו תודה לה' (עזרא י. 11). 2) ברכה לזולתי על חסדו נקדמה פניו בתודה (תהלים לה. 2). 3) זבח תודה לה' לאות ברכה על חסדו. לך אזבח זבח תודה (שם קטז. 17).

תוח (הואו בחולם) בן צוף בן אלקנה אבי שמואל הנביא (דה"א ו. 19). מבני קהת ובש"א (א. 1.) בא שמו בתמונת תחו: קיטעל משער כי התמונה הנכונה היא תחו, והתמונה הזאת נחלפה בתוח או תחת, והתמונה תחת נחלפת בנתת (דהי"א ו. 11)

תוחלת, תקוה, תוחלת ממושכה (משלי יג. 12); תוחלתי לך היא (תהלים לט. 8). הן תוחלתו נכזבה (איוב מא. 1).

תוך (התו בקמץ והואו בסגול), אמצע מחצה לב דבר ויבתר אותם בתוך (בראשית טו. 10). והעיר בתוך (שופטים טו. 29). בתוך הים (שמות טו. 19). כמו להלן בלב ים (שם 5). ולרוב ענינו פנימות דבר, תוך הבית (ש"ב ד. 6), תוך הבור (ירמיה מא. 7). בתוכי ישתומם לבי (תהלים קמג. 4). כלומר בקרבי.

תוכחה, משפט מוסר, עונש, יום צרה ותוכחה (מ"ב יט. 3). לעשות נקמה בגוים, תוכחות בלאומים (תהלים קמט. 7).

תוכחת שלש הוראות לשם הזה. 1) מענה נגד דברי זולתו. שמעו נא תוכחתי וריבות שפתי הקשיבו (איוב יג. 6). ואין בפיו תוכחות (תהלים לח. 15). איש תוכחות (משלי כט. 1). מתעקש נגד עצת זולתו. 2) מוסר, חכמה וגערה על עון ושונא תוכחת בער (שם יב. 1). 3) שבט מוסר, עונש. בתוכחות על עון יסרת איש (תהלים לט. 12). בתוכחות חמה (יחזקאל כה. 17).

תולדות השם הזה יבוא תמיד ברבוי נסמך, והוראתו צאצאי איש למשפחותיו, ואלה תולדות בני נח (בראשית י. 1). וגם יבוא על סדר הנולדים הרשום בכתב וזה ספר תולדות אדם (שם ד. 1). ועל הדברים שנבראו ביקום, אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (שם ב. 4).

תולל לועג, מהתל, שאלונו שובינו דברי שיר ותוללנו שמחה (תהלים קלג.

2). אולם התרגום מעתיקו ובזיזנא, כאלו כתוב ושוללינו.

תולע 1) שרץ רמה (וואורעם) וירם תולעים (שמות טז. 20). 2) צבע תולעת שני, אם יאדימו כתולע (ישעיה ת. 18). ובא גם על בגדי תולעת שני האמונים עלי תולע (איכה ד. 5). 3) בכור יששכר בן יעקב (בראשית מו. 13). 4) בן פואה השופט השביעי לישראל ששפט אחרי אבימלך עשרים ושלש שנים. מקום מולדתו וגם קבורתו היה בעיר שמיר בהר אפרים. תכונתה כעת לא נדע.

תולעה, תולעת, כמו תולע, שרץ רמה, ומכסיך תולעה (ישעיה יד. 11). כי תולעתם לא תמות (שם סו. 24). תולעת שני.

תועבה, שקץ, נבלה, דבר מאוס כי תועבה היא למצרים (בראשית מג. 32). והונח גם כן על כל דבר וענין המתנגד לחקות המוסר, כמו עבודת אלילים וכל הבלי שוא, וכל עול ומרמה, ולא תביא תועבה אל ביתך (דברים ז. 26). תועבת צדיקים איש עול (משלי נט. 27).

תועה, עול ומרמה ולעשות לו תועה. (נחמיה ד. 2). ונאמר על כילי נבל המבקש תואנה לבלי תת לדל מלחמו, לעשות חנף ולדבר אל ה׳ תועה הוא להריק נפש רעב (ישעיה לב. 6). בחנופה יאמר. בשם ה׳ כי הדל הזה איננו ראוי לרחמים.

תועפת, רום גובה, מחקרי ארץ ותועפות הרים (תהלים צה. 4). מעמקי ארץ ומרומי הרים. אל מוציאו ממצרים כתועפות ראם לו (במדבר כד. 8). קוממיות הוציאו. וכסף תועפות לך (איוב כב. 25). כסף צבור צבורים רמים.

תוצאות, מוצא תוצאות העיר (יחזקאל מח. 30). פתחי שעריה תוצאות הגבול (יהושע 16. 4). קצהו; תוצאות חיים (משלי ד. 23). מקור חיים למות תוצאות (תהלים מח. 21). מפלט לעת מוקשי מות.

תור (הואו בחולם) 1) ראות עינים, וראיתני בתור האדם המעלה (דהי״א יז. 17). שמת עינך עלי כבעל איש ממרום עם הארץ. 2) שירה, שדרה, חרוז, נאוו לחייך בתורים, צוארך בחרוזים (שה״ש א. 10). בטורי פנינים היורדים מנזמי אזניך על לחייך. וביחס על הזמן — תקופת סדר העתים. ובהגיע תור נערה ונערה לבוא אל המלך (אסתר ב. 12) 3) מין יונה שומרת מועד בואה לעת האביב. עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו (שה״ש ב. 12). ותור וסיס ועגור שמרו את עת בואנה (ירמיה ה. 7). ובלשון חבה על עם ישראל בחיר ה׳. אל תתן לחית נפש תורך (תהלים עד. 19).

תורה, בשם הזה מכונת החלק הראשון משלשת החלקים שנחלקו עליהם כל כתבי קדשנו: תורה, נביאים, כתובים. (תנ״ך). כבר הראינו לדעת (בערך בקורת) כי חמשה חמשי תורה היה הקובץ הראשון מכתבי הקודש שהיה ידוע לבני ישראל בשם „תורת משה", ונקרא בשם תורה, כי הוא מחזיק בתוכו חקי הצדק והיושר, וגם תורת המוסר והמדות, כמו שנאמר, והזהרתה אתהם את החקים ואת התורות והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון (שמות יח. 20). מתי נתחבר הספר התורה? בדברי הנביא מלאכי נקראת התורה „תורת משה" זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג. 22) גם רבותינו (ב״ב יד). אמרו „משה כתב ספרו". והדבר הזה הוא מקובל באומתנו מימי עולם ושנים קדמוניות. אולם חכמי העמים שעינם צרה בשל ישראל משתדלים להראות כי ספר התורה נכתב בזמן מאוחר וכפי הנראה כבר בימי התנאים היו מערערים על קדמות תורת משה, מפני כי

לא מצאו שהנביאים יזכירו את שם תורת משה. ולזאת השתדלו חכמי התנאים לבאר כי שגו המערערים האלה בדבריהם, כי באמת נזכרו פעמים רבות בדברי הנביאים ציטאַטים מספרי תורת משה. וזה לשון המכלתא ז, א: כיוצא בדבר אתה אומר: ואם תמאנו ומריתם חרב תאוכלו כי פי ד' דבר (ישעיה א. 20). והיכן דבר? והבאתי עליכם חרב נוקמת (ויקרא כו. 25). הכונה שמה שאמר הנביא ישעיה כי פי ד' דבר הוא מרמז לדברי התורה. וזה אות כי דברי התורה כבר בימי ישעיה היו ידועים להם, והביא לראיה על אמתת נבואתו. בלע המות לנצח ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים, „כי פי ה' דבר" (שם כה. 8). והיכן דבר? אני אמית ואחיה (דברים לב. 39). אז תתענג על ה' והרכבתיך על במתי ארץ כי פי ד' דבר (שם נח. 24. והיכן דבר? ירכיבהו על במתי ארץ (דברים לב. 13). „ולא יהיה שריד לבית עשו כי ה' דבר" (עובדיה א. 18). והיכן דבר והאביד שריד מעיר (במדבר כד. 19). זאב וטלה ירעו כאחד אמר ה' (ישעיה סה. 25). והיכן אמר? והשבתי חיה רעה מן הארץ (ויקרא כו. 6). אז אמר שלמה: ה' אמר לשכון בערפל (מ"א ח. 12). והיכן אמר? כי בענן אראה על הכפרת (ויקרא טז. 3). והיו לי אמר ה' ליום שאני עושה סגולה והיכן אמר? והייתם לי סגולה מכל העמים (דברים ז. 6). המקומות האלה מעידים כי דברים רבים מספר התורה היו ידועים בעם והנביאים השתמשו בהם בדברי נבואותיהם אל העם.

הרב החוקר המצויין ר' אליהו בן אמוזג בספרו אם למקרא בפרשה תצא הוסיף למצוא עוד איזה מקומות בכה"ק המורים שדברי ספר תורת משה היו שגורים על פיות הנביאים, ונביא איזה מהם.

בפרשה תצא נמצא כתוב בתורה חוק שאם אחר שנתגרשה האשה מבעלה נשאת לאחר, וגם זה האחרון גרשה, לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה ל ש ו ב לקחתה ומה אנו קוראים בספר ירמיה (ג)? לאמר: הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד? בפסוקים שקדמו הנביא מדבר על דרך משל מאשה שזנתה תחת בעלה, ורצה בזה לומר, שעל פי משפט התורה לא יתכן שבעלה הראשון ישוב אליה אחר שנשאה לאיש אחר; הדברים האלה מורים כי חוק זה היה ידוע בימי הנביא ירמיה כאשר הוא ידוע בימינו. ולא זו בלבד אלא שהנביא משתמש גם בסגנונו של משה מחוקקנו. ירמיה אמר: „הן ישלח איש את אשתו", ומשה אמר „ושלחה מביתו"; ירמיה אמר: „והלכה מביתו והתה לאיש אחר", ומשה אמר „והלכה והיתה לאיש אחר"; ירמיה אמר: „הישוב אליה עוד? לא יוכל וגו' לשוב לקחתה, הלא חנוף תחנף הארץ". ומשה אמר: „לא יוכל בעלה הראשון לשוב לקחתה, כי תועבה היא לפני ה' ולא תחטיא את הארץ". ובזה מבואר המלה „לאמר" שבראש הנבואה של ירמיה, שנתקשו בה המפרשים, כי היא באה תמיד לפני דבורים של מאמרים המובאים בדבור כענין מלת לאמר בכל המקומות.

בירמיה סימן ה'. הנני מביא עליכם גוי ממרחק... גוי לא תדע לשונו, ולא תשמע מה ידבר... ואכל קצירך ולחמך, יאכלו בניך ובנותיך. יאכל צאנך ובקרך ואכל גפנך ותאנתך, ירושש ערי מבצריך אשר אתה בוטח בהנה בחרב. ומי לא ירגיש הדמיון הנפלא בין דברי ירמיה ובין דברי משה בספר דברים (כח): ישא

ה' עליך גוי מרחוק מקצת הארץ כאשר ידאה הנשר, גוי אשר לא תשמע לשונו.... ואכל פרי בהמתך ופרי אדמתך עד השמדך, אשר לא ישאיר לך דגן תירוש ויצהר, שגר אלפיך ועשתרות צאנך.. והצר לך בכל שעריך עד רדת חמותיך הגבוהות והבצורות אשר אתה בוטח בהן.

יחזקאל פרשה יב: וגם את שבתותי נתתי להם להיות לאות ביני וביניהם לדעת כי אני ה' מקדשם. ואלה המה דברי משה בפ' תשא: אך את שבתותי תשמרו, כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם.

בסימן לו. פסוק 26: והורדתי הגשם בעתו, ומשה אמר ונתתי גשמיכם בעתו יחזקאל: ונתן עץ השדה את פרו, משה— ועץ השדה יתן פרי, יחזקאל — והארץ תתן יבולה, משה — ונתנה הארץ יבולה, יחזקאל — בשברי את מוטות עולם, ומשה — ושברתי את מוטות עולכם. יחזקאל — וחית הארץ לא תאכלם, משה — והשבתי חיה רעה מן הארץ, יחזקאל — וישבו לבטח ואין מחריד. משה — ושבתם ואין מחריד.

תורת משה ידועה בין בני ישראל בשם „תורה שבכתב", מפני שלבד זה יש להם לבני ישראל עוד חוקים ומשפטים רבים מימים קדמונים מאד שנהגו בהם. העם הישראלי שאינם כתובים בתורת משה, והמה ידועים להם בשם תורת הזקנים או תורה שבעל פה. נגד התורה הזאת היו מערערים רבים בתקופות שונות מקורות ישראל, כמו הצדוקים בימי הבית השני, הקראים בזמן הגאונים. אבל אם נעיין בשום לב בתורה נוכח לדעת כי גם התורה הכתובה מעידה כי היו לעם ישראל חוקים רבים מונהגים מימי האבות וגם קודם להם. ונביא בזה איזה מהם. מין הבהמה כבר קודם המבול היה נחלק לטמאות ולטהרות, כמו שנמצא מבואר בכתוב (בראשית ז. 2). מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו ומן הבהמה אשר לא טהורה היא — שנים איש ואשתו. וכן כתב רש"י ז"ל (חולין צא). ד"ה ופרע להו בית השחיטה, „שלא יאמרו בשר הנחירה אני אוכל, לפי שבני יעקב שומרי מצות היו דאעפ"י שלא נתנה תורה מקובלים היו מאבותיהם" בענין שבעת ימי המשתה כתב הרמב"ן ז"ל בפירושו לתורה על פסוק מלא שבוע זאת (בראשית כט. 27). וז"ל: ואני לא ידעתי כי שבעת ימי המשתה היא תקנת משה רבנו לישראל, ואולי נאמר: שמתחלה נהגו בהם נכבדי האומות, כענין האבלות דכתיב ויעש לאביו אבל שבעת ימים. ובירושלמי למדו מהפסוק הזה מלא שבוע זאת, שאין מערבין שמחה בשמחה, והוא סמך בעלמא ממנהגים קדמונים עכ"ל.

נעביר לפנינו עוד איזה דוגמאות אשר יאשרו וקיימו את הדבר הגדול הזה. בענין עבד עברי נוסד חוק; כי תקנת עבד עברי שש שנים יעבוד — אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו — אם אדוניו יתן לו אשה האשה וילדיה תהיה לאדוניה. והנה אם נתבונן בחק הזה, נמצא שהוא נוסד על חוקים ומנהגים קבועים וידועים בעם. האחד — שאיש ישראל יש לו הרשות למכור את עצמו לעבד, כי הרשיון הזה לא נכתב בפירוש כי החוק מדבר אך בלשון תנאי: כי תקנה, ובהכרת שסמך על חוק קדום שהיה ענין נודע מצד המנהג. החוק שאם העבד הוא בעל אשה תצא אשתו עמו בסוף שנות עבודתו מורה כי היה חוק מונהג שעבד בעל אשה מכנים אשתו עמו בכניסתו לעבוד עבודה בבית בעליו, וכן החוק: אם אדוניו יתן לו אשה, שנכתב בלשון תנאי, מורה שהיה חוק ידוע מונהג ולא

נכתב בפירוש, כי לבעל הבית יש כח ורשות לתת אשה לעבדו, גם ענין מכירת הבת לאמה נכתב בלשון תנאי, וכי ימכור איש את בתו לאמה, לא תצא כצאת העבדים, החוק הזה נוסד על החוק המונהג שלא נכתב בפירוש. כי האב יש לו כח ורשות למכור את בתו לאמה, ובמפתה נערה בתולה הושם לחוק כסף ישקול כמוהר הבתולות, כמה הוא המוהר? לא נזכר בפירוש, בזה סמך המחוקק על המנהג. חוק גירושי אשה היה נהוג מכבר, והתורה הוסיפה על החוק הנהוג, שאם נשאת גרושה לאיש אחר לא יוכל בעלה הראשון לשוב לקחתה, זה המאמר הוא החוק המחודש, כי חבור המאמרים מחוק הזה הוא כך: כי יקח איש אשה ובעלה, ואחר כן מצא בה ערות דבר ולזאת כתב לה ספר כריתות ושלחה מביתו, ונשאת לאיש אחר, וגם הוא שנא אותה וכתב לה ספר כריתות ושלחה מביתו (אז) לא יוכל בעלה הראשון ל ש ו ב לקחתה. ופי זה ענין הגירושין על ידי ספר כריתות היה דבר ידוע ומונהג גם קודם מתן תורה, והחוק שהוסיפה התורה הוא שהבעל הראשון איננו רשאי לשוב לקחתה אחרי שנשאת לאחר ונתגרשה ממנו כל אלה הדוגמאות מראים בעליל כי היו להם לבני ישראל כבר קודם מתן תורה חוקים מונהגים ומקובלים באומה שעל פיהם סדרו דרכי חייהם הפרטיים והצבוריים.

וזה הוא היסוד לתורה שבעל פה.

חוקי תורת משה היו נשמרים מהעם מראשית נתינתם אך בימי יהושע והזקנים שהאריכו ימים אחרי יהושע כמו שמפורש בסוף ספר יהושע: „ויעבוד ישראל את ה׳ כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע (יהושע כד. 31). אבל אחרי הזמן ההוא, בכל ימי תקופת השופטים נאמר: ויקם דור אחר אחריהם (של הזקנים) אשר לא ידעו את ה׳ וילכו אחר אלהים אחרים מאלהי העמים אשר סביבותיהם וישתחוו להם, ויתנם ה׳ ביד שוסיהם. ויצר להם מאד, ויקם ה׳ לעם שופטים ויושיעם, וגם אל שופטיהם לא שמעו כי זנו אחרי אלהים אחרים וישתחוו להם. גם בימי המלכים היתה התורה רפויה בידי העם, כי הכהנים שאליהם נמסרה שמירת התורה היו יראים את המלכים ולא העיזו למחות בידם ולאכוף אותם לשמור את חקי תורת משה, ולזאת יכנו אותם הנביאים: חומסי תורה, מכשילי רבים בתורה ומורים במתיר, ורק הנביאים היו היחידים שהיו נאמנים בברית ה׳ ולא היו יראים את המלכים ולולא הנביאים עמדו לעמם כי אז אבדה תורה, ולא לחנם החליטו חכמינו מסדרי המשנה: משה קבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים ונביאים לאנשי כנסת הגדולים, ולא חשבו את הכהנים כחוליא בין שלשלת הקבלה, כי המה הפירו חק חלפו תורות.

רוח חדש בעניני הדת הפיח איש המופת עזרא בן שריה ממשפחת הכהנים דור הארבעה עשר לפנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן (עזרא ז. 1-4). מן המעלות הנכבדות אשר היו עטרת לראש האיש המצויין הזה, היתה — ידיעתו הרבה בספר תורת משה וכשרונו הגדול ללמד לעם ישראל חוק ומשפט (שם 10). בקשתו ממלך ארתחששתא לתת לו רשיון ביחד עם רבים מגולי בבל לשוב אל ארץ יהודה, נחלת אבותיהם — יסד רק על פנת הדת, וכל חפצו לא היה כי אם להשיב את עמו אל דת אבותם ולתורה. ולא לחנם השוו חז"ל (סנהדרין כא). את עלית עזרא לעלית משה על הר סיני, כי תכלית שניהם היתה ללמד לעם תורה. ובאחד לחודש השביעי (הוא יום הזכרון של שנת ג"א

התאסף כל העם ויקרא עזרא לפניהם בספר תורת ה' מפורש (ככתבו וכלשונו) והבינו במקרא על ידי תרגום הדברים ללשון ארמי שהיה אז הלשון המדוברת והמובנת בין רבים מהעולים מבבל, ומהעת ההיא הנהיגו בעם לקרוא בשבתות ובמועדים בספר התורה. ואחד היה עומד ומתרגם. העתקת עזרא את התורה ללשון ארמית היתה יקרה ונכבדה מאד בעיני העם עד כי חשבוה להתגלות אלהים. כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין כא). חזרה ונתנה להם בימי עזרא בכתב אשורי ולשון ארמי. אבל כאשר ההעתקה ההיא לא היתה בכתב, רק מסורה מפה אל פה נאבדה ונשתכחה מישראל בשטף הזמן, עד שקם אונקלוס הגר ויעתיקה מחדש בעזרת התנאים ר' אליעזר, ר' יהושע ור' עקיבא. וכן נאמר בפירוש (מגילה ב). תרגום של תורה אנקלוס הגר אמרה, והאמר רב איקא מפורש זה תרגום אלמא עזרא תיקנו? אלא שכחום וחזרו ויסדום (ועיין להלן).

כאשר נכבשה ארץ מצרים וסוריא לפני היונים הביאו אלה האחרונים עמם דעות חדשות והדעות האלו מצאו חן גם בעיני בני ישראל אשר ישבו במדינות האלה, אבל הדעות החדשות לא הזיקו לאמונתם ולדעות התורה, ואדרבה הם אזרו חיל להחזיק התורה ומסורת אבות לבל יעלו עליהם סורי גפן נכריה. המה השתמרו מנזק חכמת היונים. אבל לא הרחיקו אותה כלה, אך שבעו מטובה, ואת כל המועיל בה נטעו על אדמתם, עד שכבר בחצי האחרון של המאה הראשונה מאז באו היונים אל ארץ יהודה כבר היו בה אנשים חכמים וידועים אשר ידעו חכמת היונים והכירו את לשונם ודרכיהם כאחד מהם.

אחרי מות תלמי לאגי עלה על כסא מלכותו בנו תלמי פילאדילפוס, המלך הזה פעל טובות הרבה לתועלת החכמה ולבקשתו נתרגמה התורה יונית. לפי עדות פלאוויוס (קדמוניות יב.) היו המתרגמים חכמים מארץ ישראל, מלאכת ההעתקה נעשתה בזמן אחד, והיום שנגמר קבעו יום טוב לדורות, ועוד בימי פילון היו היהודים באלכסנדריה חוגגים את היום טוב הזה. ההגדה מספרת כי התרגום היוני נעשה על ידי שבעים זקנים ולזאת נודע בשם תרגום השבעים. (סעפטיאגינטא). שורש ההגדה אמת הוא. כי על התרגום הזה הסכימו הסנהדרין בירושלים, שישתמשו בו לכל דבר שבקדושה, הגדה אחרת מספרת מעשה בחמשה זקנים שכתבו את התורה יונית והיה היום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל מס' סופרים פ"א). יש לשער כי בזמנים שונים נשתנו הדעות בנוגע ללמוד חכמת יונית. ולזאת בראשונה מלאו פיהם תהלתו כי על ידי התרגום הזה ניתן כבוד לתורה, אבל בזמן מאוחר הרחיקוהו מעל לגבול ישראל מפני המינים שהיו מתוכחים עם בני ישראל בדברי תורה, ומי הכניס אותם בסוד התורה אם לא התרגום היוני? ועל כן היה התרגום הזה לצנינים בעיני היהודים, אבל העתים נשתנו ועמם גם דעותם בענין הזה, כי על ידי תרגום השבעים נפתחו מקורי חכמת התורה גם לאומות ונודעו להם נבואות נביאים, וכמעט היה הוא האמצעי להביא דעת אלהי אחד אל כל העמים.

בתרגום השבעים נמצאו מקומות רבים שתרגמו לא לפי כונת המלות כי אם כאשר יבארו אותן חכמי ישראל על פי המסורה או תורת הזקנים. למשל: המלות ממחרת השבת הכתובות אצל הקרבת העומר יעתיקו ממחרת יום הראשון של חג המצות, כמו שפירשו חכמי ישראל (מנחות סה). המלת ובן אין לו האמורה אצל דין היבום (דברים כה. 5). העתיקו כאלו כתוב וזרע אין לו וזהו גם כן בהסכם

עם ההלכה, שגם חבת פוטרת מן תיבום ולפעמים הוסיפו מלות התרגומים להסכים עם ההלכה. למשל, להמלות ונקרב בעל הבית אל האלהים, האמור אצל דין השומרים, הוסיפו מלת „ונשבע" כלומר לקיים דבריו בשבועה. וזה מסכים לפירוש חז"ל במכילתא משפטים. ולזאת קיימו חכמים את התרגום היוני והתירו להשתמש בו לכל דבר שבקדושה, לקרות אותו בצבור תחת האריגינאל העברי שלא הבינוהו היהודים באלכסנדריה או בערים אחרות ששפת יונית היתה השפה המהלכת.

ובכן השיג תרגום השבעים או היוני זכות אזרח במקומות שהשפה היונית היתה שלטת אולם בארץ ישראל שהשפה הארמית שהביאו עמם מבבל היתה השפה המדוברת בין בני ישראל, שמה היה התרגום הארמי התרגום המקובל ורצוי להעם. התרגום הזה, כאשר הבאנו למעלה הנהיג עזרא ראשונה, אבל התרגום הזה לא הותר להיות נכתב, מפני כי הוא ביאר את התורה לפי קבלת הזקנים ולפי המסורה„ או לפי התורה שבעל פה. ועל אדות זה היה להם מכבר כלל מונח: דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבם. ובכן היה התרגום הזה ידוע לעם אך איש מפי איש ולא נכתב, ולזאת בהמשך הזמן נשתבש מאד, עד שקם אונקלוס וחזר ויסדו על פי גדולי חכמי ישראל ר' אלעזר הגדול, ר' יהושע ורבי עקיבא. ואז התירו לכתוב אותו בספר מפני כי אונקלוס השמיט מתרגומו ההלכות הפסוקות שהמה נגד פשטות הכתובים כמו עין תחת עין זה ממון, כי ההלכה הזאת מתורה שבעל פה.

מי היה אונקלוס הגר? בתוספתא דמאי פ"ו נאמר: גר וגוי שירשו את אביהם גוי רשאי הגר לאמר לאחיו הגוי: טול אתה צורות ואני כלים, אתה יין ואני פירות, אבל אונקלוס החמיר על עצמו והוליך את חלקו לים המלח. בתוספתא שבת פ"ח מסופר שאונקלוס שרף שבעים מנה על מות רבן גמליאל הזקן. במקום אחר (תוספתא חגיגה פ"ג) נזכר כי אונקלוס יסד תרגום התורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע. במס' ע"ז (יא). מובא ספור ארוך על אדות כניסתו תחת כנפי היהדות, וזה צורתו: אונקלוס בר אונקלוס איגייר שדר קיסר גונדא (גדוד דרומאי אבתריה, משכתינהו בקראי איגייר, הדר שדר גונדא דרומאי אבתריה אמר להו לא נימרו ליה ולא מידי. כי הווי שקלי ואזלי אמר להו ולימא לכו מילתא בעלמא: גיפיורא נקט נורא קמיה די פיורא, די פיורא לדוכסיה דוכסא להגמוניה, הגמוניה לקומא (מלך) קומא מי נקיט נורא מקמי אינשי? אמרי ליה לא אמר להן הקב"ה נקיט נורא קמי ישראל. דכתיב וה' הולך לפניהם יומם. (שמות יג). איגיור הדר שלח גונדא אחרינא אבתריה וכו' איגיור, תו לא שבר בתריה.

נפלא הדבר כי דברים רבים המיוחסים לאונקלס נמצאים במדרשים ובשארי מקומות מיוחסים לגר עקילס היוני. הספור מגירותו של אונקלס עם גדודי רומא ששלחו אחריו לתפשו, ואיך הגדודים נתגיירו וקבלו עליהם דת יהודית מובאים במדרש תנחומא פרשה משפטים באריכות יותר ממה שנאמר בע"ז. עקילס נולד באי פאנטוס וחי בזמן הקיסר אַדריאַ־נוס, ונתגייר ותרגם תורה נביאים וכתובים בלשון יון. ולפי עדות חכמי היונים היה תרגומו נכבד מאד בעיני היהודים מפני שהיה מצויין מאד בלשונו הנפלא. והרב ר' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים (אמרי בינה פ' מ"ה) מחליט שאף על פי ששני השמות עקילוס ואנקלוס דומים בהברותיהם, בכל זאת המה אנשים נפרדים, אם כי שניהם היו גרי צדק,

שניהם מזרע המלוכה, שניהם בחצר המלך, ושניהם בקשו מאת אדריגנוס לתת להם הרשות להתגייר, ואחר שניהם שלח גדודיו לתפשם ולהעגישם אבל גרעץ מבטל את התשערת הזאת ואומר כי אונקלוס ועקולס המה שני שמות לאיש אחד, שנולד באי פסנטוס באזיה הקטנה. אביו היה עובד ע"ז, בעל נכסים רבים והיה בן אחותו של אדריאנוס קיסר שמלך שנת ג' אלפים שמונה מאות ועשרים ושמונה לערך מ"ז שנה אחר חרבן ירושלים. ואחרי בואו בברית אמונת היהודים היתה ראשית מלאכתו להעתיק את התורה לשפת יון מבלי להעמיד בה שום כונת מדרש והלכה, וברבות הימים אחרי למדו היטב את לשון ארמית, שהיתה אז השפה המדוברת הפי היהודים, נסע ממקומו לארץ הקדושה ושם למד תורה מפי ר' אלעזר, ור' יהושע ור' עקיבא וקבל מהם את הדעות וההלכות המקובלות והמסורות בידיהם מפי רבותיהם הקדושים, ואת פירושי כמה פסוקים שתרגם כבר עזרא ונאבדו מהם ונשארו בכח זכרון רבותינו תרגם אותה שנית ללשון ארמית כמו שהוא בידינו כיום.

לבד שני התרגומים שזכרנו נמצאים בידינו עוד איזה תרגומים, כמו תרגום יונתן בן עוזיאל על התורה ועל הנביאים, תרגום ירושלמי תרגום עקילס היוני, תרגום הסורי או בשיטא. והנה על דבר התגום המכונה יונתן בן עוזיאל, על התורה כבר הראו המבקרים (עיין צונץ גאַ־טעסדינסטליכע פאַרטרייגע) כי איננו ליונתן בן עוזיאל כפי שנאמר בתלמוד (מגלה ג.) העתיק יונתן אך את הנביאים לשפת ארמית, אבל התרגום לתורה היה ידוע להם אך בשם תרגום דידן או תרגום ירושלמי, התרגום לתורה תחת השם תרגום יונתן בן עוזיאל נדפס ראשונה אך בשנת 1591. אבל השם הזה איננו עולה יפה להתרגום הזה, והוא מתואר כן או מפני חסרון ידיעה או בכונה למען הרבות קופצים עליו, כי השם יונתן בן עוזיאל היה מפורסם לשבח והמדפיסים חפצו להתלות באילן גדול. התרגום שעל התורה הזה המיוחס ליונתן בן עוזיאל הוא מאוחר מאוד התרגום שהיה ידוע ימים רבים בשם תרגום ארץ ישראל או תרגום ירושלמי והמאוחר נתחבר לפי דעת המבקרים במאה החמישית או יותר למספר הנהוג, והראיה לזה הוא כי בתרגום יונתן על התורה שבידינו היום נמצאים למשל שמות המקומות: לאַמבאַרדיע, קאָנסטאַנ־טינאָפאל, מפלת מלכות רומי המערבית שהיתה בסוף המאה החמישית למספר הנהוג, וגם שמות המקומות הנזכרים לא היו ידועים בימי יונתן בן עוזיאל לבני ארץ ישראל הפסוק בבראשית, כא. 21: וישב (ישמעאל) במדבר פארן ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים, מעתיק התרגום הזה המיוחס ליונתן בן עוזיאל כך: ונסיבת אתתא ית עדישא ותרכה (וגרשה) ונסיבת ליה אמיה ית פטימא". עדישא היתה בתה של פטימא. עדישא ופטימא היו שתיהן נשי מחמד, והמתרגם חושב בזה את ישמעאל אבי הערביים, למחמד אבי המחמדנים ושתי הנשים עדישא ופעטימא היו באמת נשי מחמד, אך המתרגם שגה להחליט כי עדישא היתה בת פאטימא. ומישמעאל עד מחמד חלפו עברו קרוב לשני אלפים שנה, ובימי יונתן בן עוזיאל לא היו עוד המחמדנים בעולם, ולזאת אין כל ספק שהתרגום הזה איננו מעשה ידי יונתן.

המבקרים מביאים עוד ראיה שהתרגום על התורה המיוחס ליונתן בן עוזיאל נתחבר בזמן מאוחר אחר יונתן לערך באאת השביעית למספר הנהוג מזה

שהתרגום הזה מביא שמות מלאכים שנמצאו אך בספרי הקבלה שמצאו להם מהלכים במאה הנזכרת. כמו למשל חנוך עלה לשמים בעזרת המלאך מטטרון, מלאך ה' שנראה למשה בסנה היה שמו זגזגאל, כל אלה הראיות מחזקות את החלטת המבקרים שהתרגום שעל התורה המיוחס ליונתן בן עוזיאל נתחבר הרבה מאות שנים אחריו, והוא יונתן חבר רק תרגום נביאים כדעת חז"ל שהבאנו למעלה במגלה (דף ג).

לבד התרגומים שזכרנו ישנו עוד תרגום אחד הידוע בשם תרגום הסורי או פשיטתא, יש הוכחה כי התרגום הזה על התורה כבר היה ידוע במאה הראשונה למספר הנהוג, ההעתקה הזאת נעשתה מהמקור מלשון עברית בעזרת חכמי ישראל על פי המסורות שהיו ידועות אז בארץ ישראל, אבל אין כל ספק שהעורכים היו יהודים נוצרים כי נתערבו בה כמה הלכות ואגדות, כמו: ובשר בשדה טרפה לא תאכלו (שמות כב. 30). נאמר על אבר מן החי (עיין חולין קב). והעמיד אותם לפני ה' (ויקרא טז. 7). בעודם חיים לפני ה'. (עיין חולין יא). ביום השבת יערכם לפני ה' תמיד (ויקרא כד. 8) — בערב שבת, (עיין מנחות צז). תרגום הסורי לנביאים וכתובים כנראה נעשה במאה השניה למספר הנהוג, בתרגום הסורי לספר בראשית ולנביאי תרי עשר ניכרים אותות העתקת השבעים, בהעתקת דברי הימים נתערבו פירושי המדרשים יותר מבשאר בה"ק. וזה אות כי למוד התנ"ך היה בימים ההם תחת השפעת חכמי ישראל בעלי ההלכה והאגדה. הרמב"ן מזכיר העתקה הפשיטתא לספר חכמת שלמה, „חוכמתא רבתא דשלמה". הפשיטתא נדפסה ראשונה בפארם בשנת 1645, בהפוליגלוט. נמצא בידינו עוד פירושים, ענינים מקוטעים מתרגום אחד על התורה הידוע לנו כעת „בשם תרגום ירושלמי" והוא נדפס בחומשים שלנו ביחד עם התרגום המיוחד ליונתן מן התרגום ירושלמי הזה נשארו לנו כעת אך 850 פסוקים לערך, שלשה חלקים מן המספר הזה הוא מן חלק הספורים שבתורה, והחלק הרביעי ממנו הוא מחלק החוקים והמשפטים שבספרים: שמות, ויקרא ובמדבר, בפסוקים רבים לערך 70 שנוי העתקת הירושלמי הוא נוגע אך למלה אחת, לארבעה עשרה פרשיות אין שום העתקה כלל, במקומות רבים התרגום איננו העתקה כי אם מאריך בפירוש הענין על פי דרש או ספור מהמדרש. המבקרים הראו לדעת כי להקדמונים היה התרגום ירושלמי הזה בשלימות, והראיה לזה כי מצאו יותר משלש מאות מקומות בספרות ישראל של ימי הבינים מן המאה האחת עשרה עד המאה הארבע עשרה שמובא בהם התרגום ירושלמי. בהשבועון „העברי" משנת תרפ"א נמצא מאמר חשוב מאד מאת הרב הגאון ר' חיים העשיל חוקר מעמיק ומצויין בחכמת ישראל המביא מקומות רבים מחכמי ישראל המביאים את התרגום הירושלמי ושאינם בהנמצא בידינו. בשולי הגליונות של המאמר הזה ימצא הקורא דברים רבים מושכלים מאד ראוים למי שאמרם. — פרורי התרגום היה נדפס ראשונה בווינציה בשנת 1517. — על דבר תרגום עקילס היוני דברנו בקצרה למעלה בנוגע לתרגום אונקלוס.

בנוגע לתרגום של כתובים נוכל להחליט בבירור כי כבר להקדמונים היו תרגום לאיוב. בתלמוד מסופר שהביאו לפני רבן גמליאל תרגום איוב וצוה רבן גמליאל להשקיעו בבנין. אבל התרגום על כתובים שבידינו הוא מזמן מאוחר המבקרים

משערים כי הוא מזמן המאה השמינית או התשיעית.

בבלל מחלקים את תרגום כתובים לשלשה חלקים המשונים זה מזה בתכונתיהם. 1) תרגום על תהלים משלי איוב, 2) תרגום חמש מגילות, 3) ותרגום על דברי הימים. התחלק הראשון מעתיק את הפסוקים קרוב לגוף העברי; אבל בפסוקים אחדים נמצאים שתי העתקות, אחת קרובה לגוף העברי, והשניה בתכונת אגדה ותדרש ומצויינים באותיות ת"א. שהוראתן „תרגום אחר", בספר איוב נמצאים לערך 50 פסוקים עם שתי העתקות, אולם בתהלים נמצאו פסוקים כאלה אך מעטים, באיוב נמצאים לערך 6 פסוקים עם שלש העתקות. להספרים דניאל ועזרא אין שום העתקה התרגום לחמש מגילות מצטיין בזה שההעתקה קרובה יותר לביאור על פי דרש, ולמגלת אסתר יש שתי העתקות או תרגומים האחד מהם נקרא בשם תרגום שני והוא מלא מעשיות וספורים אחדים שאין להם שום שייכות להמגלה. ולדה"י יש בידינו התרגום רב יוסף.

תושב, נושב עם מארץ אחרת, נבדל מן גר, הבא על מקום לגור בו אך לזמן קבוע, לכן יאמר אברהם לעם חברון: גר ותושב אנכי עמכם (בראשית כג. 4). אם תחשבו אותי לגר דעו כי הנני יושב בהברון זה עשרים וחמש שנים, והיפך שניהם הוא אזרח. תושב כהן (ויקרא כב. 10). איש שנאחז בבית כהן.

תושיה, ענין קים ומועיל וצפון לישרים תושיה (משלי ס. 7). בענין להנחיל אוהבי יש. (שם ח. 21). כפלים לתושיה. (שם יא 6). תעלומות החכמה ביקום הן כפלים נגד היש למראה עינינו, לתאות יבקש נפרד ובכל תושיה יתגלע (שם יח. 1). הנפרד ללכת בשרירות לבו יתגלה כרועת רוח בבל ענין נכבד.

תותח כלי מפץ בקש נחשבו תותח (איוב מא. 21). בא כשם קבוץ

תזנות, משכבי זמה. נמלץ לענין זנות מאחרי אלהי אמת לתועבות האלילים למעל בבריתו. ויטמאו אותה בתזנותם (יחזקאל כג. 17).

תחבולה כשרון המעשה. ונבון תחבולות יקנה (משלי א. 5). ובתחבולות עשה מלחמה (שם כ. 18).

תחית המתים האמונה בתחית המתים באומתנו היא קדומה מאד וכה"ק מלאים רמזים רבים המעידים כי האמונה הכתה שורש בין בני ישראל והתלמוד סנהדרין (צא). מביא פסוקים רבים המורים כי האמונה הזאת היתה ידועה לכל העם וההוכחה היותר ברורה הוא הפסוק אני אמית ואחיה, מחצתי ואני ארפא (דברים לב. 39). כי הוא פשוטו של מקרא, כי אין לומר שכוונת הכתוב מיתה לזה וחיים לזה, כי סופו מוכיח על תחלתו שבאדם אחד מדבר, מחצתי ואני ארפא, וזה אי אפשר בשני בני אדם, כי למה לרפא את האדם שאיננו מחוץ, ולכן, כמו שמחיצה ורפואת בגוף אחד, כן מיתה וחיים בגוף אחד, — ועוד הכתוב מעיד על עצמו, כי מה צורך להזכיר ממית שכל אדם פשוט יכול לעשות זאת אם לא להוסיף שמחיה? ומה שבח להזכיר מחצתי אם לא לתכלית הרפואה. וכוונת הכתוב לפי זה הוא: אף על פי שאני ממית אני מחיה, ואף על פי שאני מוחץ אני מרפא. הא למדת ששניהם בגוף אחד.

ואלו לא האמינו בני אומתנו בתחיית המתים לא היו מאמינים שאליהו ואלישע יחיו את הבן המת ולא שיקום המת על רגליו כשיגע בעצמות אלישע, ולא היה אומר ישעיה יחיו מתיך נבלתי יקומון, שאם הכוונה שיתנערו ישראל מעפר הגלות לא היו משתמשים במשל זה אם לא היתה האמונה בתחית המתים מקובלת אצלם, כמו

שלא היה משה אומר ומלתם את ערלת לבבכם אם לא היתה המלה נהוגה בעם בפועל, ולא היה אומר שלמה: קשרם על לוח לבך ענדם על גרגרותיך אם לא היו הקשירה והענידה בפועל.

בערך הזה היתה כונתנו אך להראות כי האמונה בתחיית המתים היתה ידועה ומפורסמת ומקובלת באומה מימים קדמונים מאד, כי אם לא כן לא היתה חנה מתפללת לאמר: ה' ממית ומחיה, מוריד שאול ויעל (ש"א ב). ודוד לא היה אומר כי לא תעזוב נפשי לשאול, לא תתן חסידך ראות שחת (תהלים 10). אבל אין דרכנו להכנים ראשנו בחקירות פלוסופיות בענינים כאלו שאין שכל האדם יכול לברר הדבר בחיוב או בשלילה.

תחלה, ראשית, למקום אשר היה שם אהלו בתחלה (בראשית יג. 3).

בתחלת קציר שעורים (רות א. 22).

תחלוא מחלה ממארת ממותי תחלואים ימותו (ירמיה טז. 4). יהיו מומתים מפני שיהיו נגפים ממחלת דבר, כדרך בני הקדם. וימת בתחלואים רעים ולא עשה לו עמו שרפה (דהי"ב כא. 19). כי מהרו לקברו.

תחמס מין עוף דורס וטורף (ויקרא יא. 15; דברים יד. 15). העוף הזה לדעת איזה מבארים הוא הזכר של מין בת היענה (שטרוים) אבל להביאור הזה לא יסכים השכל הישר, כי לא מצינו בשום מקום שהזכר ממין אחד יהיה טהור והנקבה שלו תהיה טמאה או להיפך, ואם המתוקק אסר את בת היענה ממלא גם הזכר טמא, ולכן לא היה נצרך לו בפירוש לאסור את התחמס שהוא לדעתם של המבארים האלה הזכר של בת היענה, לכן הנכון כי התחמס הוא העוף הידוע לדוברי אנגלית בשם נוים־האוק, כי שרש השם הזה הוא חמס, ומטבע העוף הזה לחמוס ולרצוח את טרפו בעזות ובחוצפה נוראה ולא יירא ולא יפחד גם מאדם העומד בקירוב ורואה את מעשה הרצח שלו.

תחן שם אחד מצאצאי אפרים והוא מאבותיו של יהושע בן נון משרת משה כמו שמבואר בדהי"א (ז. 25).

תחנה, חנינה, רחמים, לבלתי היות להם תחנה (יהושע יא. 2). 2) בקשה, תפלה, מפיל אני תחנתי לפני המלך (ירמיה לח. 26). 3) בן אשתון ואבי עיר נחש למטה יהודה. (דהי"א ד. 12).

תחנון 1) רחמים, חנינה, ובתחנונים אובילם (ירמיה לא. 9). 2) בקשה תחנונים ידבר רש (משלי יח. 23). שמע קול תחנוני (תהלים כח. 2).

תחנות, מחנה משכן, אל מקום פלוני אלמוני תחנותי (מ"ב ו. 8).

תחפנחס שם עיר על גבול המזרחי של מצרים התחתונה נזכרת בירמיה (מג. 7). וביחזקאל (ל. 18). אין כל ספק שהיא העיר הידועה בספרות העמים בשם דאכנה. הוראת השם תחפנחס איננה ידועה לבעלי הלשון. כעת נשארו ממנה אך חורבותיה, אולם בימי ירמיהו הנביא נמלטו אליה יהודים רבים מחמת נבוכד־נצר מלך בבל, וגם מלך מצרים התבצר בתוכה נגד נבוכדנצר.

תחפנס שם מלכת מצרים, אחות המלכה הזאת נתנה מאת המלך לאשה להדד מזרע המלוכה באדום וממנה נולד לו בן שנקרא בשם גנובת והגבירה תחפנס גמלה אותו בתוך בית פרעה ויהי גנובת בית פרעה בתוך בני פרעה (מ"א יא. 19. 20). ולפי זה היתה תחפנס חותנת המלך שלמה. והדד היה שטן לשלמה (שם), וזהו דבר שקשה להאמין, ולזאת משער וויני־קלער כי הספור הזה כמו שבא בס' מלכים הוא קשה לתולמו ודורש ביאור או תקון.

תחרא (כמו סחרא). מגן הסובב את הלוחם. במעשה האפוד נאמר: שפה יהיה לפיו סביב... כפי תחרא (שמות כח. 32).

תחרע מבני מיכה בן יהונתן בן שאול (דהי"א ט. 41). והוא נזכר במקום אחר גם בשם תארע (שם ח. 35).

תחש רבו הדעות אדות השם הזה. לדעת חז"ל (שבת כח). הוא מין חיה עם קרן במצחה ולא היתה אך בימי משה אולם אחרי כן נעלמה מן המציאות לדעת גיזיניום הוא כלב הים. השבעים ואונקלוס מתרגמין את השם הזה כאלו הוא מין חיה ועורו מצבע אדום קרוב לארגמן. אולם בכלל כל הביאורים אינם יוצאים מכלל השערה שאין לה כל יסוד. מעור החיה הזאת עשו מכסה לאהל המשכן, וממנו עשו גם מנעלים יפים כמו שנאמר ביחזקאל ואנעלך תחש (יחזקאל כז. 10).

תחש שם עצם פרטי. נזכר בבראשית (כב. 24). בן נחור מראומה פלגשו.

תחת 1) מקום מלמטה, והפכו — מעל. במליצה הונח על הארץ תחת כל השמים לי הוא (איוב מא. 3). ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת (עמוס ב. 9). 2) במקום חלף. תחת הנחושת אביא זהב (ישעיה ס. 17). 3) שם אחת מתחנויות בני ישראל במדבר (במדבר לג. 26). 4) שם עצם פרטי, תחת בן אסיר ואבי אוריאל למטה לוי. (דהי"א ו. 9). 5) תחת בן ברד למטה אפרים (שם ז. 20) 6) בן אלעדה ונכד תחת בן ברד (שם).

תחתון (תאר) אשר מתחת. מנגב לבית חרון תחתון (יהוש.ע יח. 13). היציע התחתונה (מ"א. ו. ז).

תחתי (תאר) אשר מתחת, תחתים, שניים ושלשים (בראשית ו. 16). חדרים על חדרים תחתיות ארץ (ישעיה מד. 22). מעמקיה.

תחתים חדשי (ש"ב כד. 6). ארץ שלכדו להם בני ראובן בעבר הירדן נגבה בימי שאול (דהי"א ה. 10). את הארץ ההיא בקר יואב עם שרי החיל אשר לדוד בעת הלכו לפקוד את מספר בני ישראל בפקודת דוד המלך. המבקרים מחכמי העמים מוצאים זרות בהשם הזה, ולדעתם השם הזה צריך להיות תחת ארץ תחתים חדשי — ארץ החתים קדשה כלומר ארץ החתים ממול קדש, נפתלי שבין גלעד ודן.

תיכון אשר בתוך, אמצעי. חצר התיכון (יחזקאל מז. 16). הצלע התיכונה (מ"א ו. 8).

תילון בן שימון ממשפחת כלב בן יפונה (דהי"א ד. 20).

תימא אחד מבני ישמעאל בן אברהם שנתישבו בצפון מזרח ערב מחוילה עד שור. (בראשית כה. 15). מהכתוב בישעיה יושבי ארץ תימא בלחמו קדמו נודד (ישעיה כא. 14). יש לשער כי היו ידועים לאנשים בעלי טובה ומרחמים על הנודדים.

תימן, שם מחוז ואולי גם שם עיר בארץ אדום, הנקרא על שם תימן נכדו של עשו שהיה אחד מאלופי אדום. (בראשית לו. 11. 15. 42; דהי"א א. 36. 53). תימן היה מן המחוזות היותר נודעים ומפורסמים באדום, ולזאת משתמשים לפעמים בשם תימן תחת השם אדום, כמו בעמוס כא. 12 ושלחתי אש בתימן ואכלה ארמנות בצרה שבמקום הזה השם תימן מרמז על אדום וכן בעובדיה (9). וחתו גבוריך תימן במקום אדום. ובירמיה (מט. 22). מזכיר בפירוש אדום תחת תימן שבעובדיה; „והיה לב גבורי אדום כלב אשה מצרה", התימנים היו ידועים בחכמתם: האין עוד חכמה בתימן? (ירמיה מט, 7). והראש מרעי

איוב היה אליפז התימני (איוב ד). תכונת העיר תימן כעת לא נדע. לפי עדות אייזעביוס עמדה במרחק 15 פרסאות רומיות מן פעטרא (סלע) ותירונימים מחליט כי היתה אך במרחק 5 פרסאות רומיות מן פעטרא. אבל זאת יוכל לשער קרוב לודאי כי תכונתה בין אילת ובין בצרה.

תמני (המ"ם בשוא) בן אשהור למטה יהודה (דהי"א ד. 6).

תימרה (המ"ם בקמץ), איד קיטור מתאבק ועולה, כתימרות עשן שה"ש ג. 6). כמו גאות עשן (ישעיה 6. 17). עמוד עשן (שופטים כ. 9).

תירוש הוא יין חדש מיקב. לדעת גיזע־ניוס שרשו ירש מפני שהוא יורש ונוחל את כשרונות המות של השותה אותו. ולדעת התלמוד (יומא עו): שרשו רש שכל המתגרה בו נעשה רש. השם תירוש נזכר 38 בכה"ק, ומהם 21 פעמים ביחד עם דגן. ונבדל מן יין, כמו שמצינו ויין ותירוש (הושע ד. 11).

תירס מבני יפת בן נח שהם ראשי אמות היונים. בדהי"א (א. 9). תרגומו תרך לכן משערים שהוא עם היוני בארץ תרכיה שנושבו בצפון ארץ יון בקרבת הים השחור. בתלמוד תירס זו בית תריקי (יומא י.) אולם זקן החוקרים פליישער מחליט, שהשם תרקי בתרגום ובתלמוד ענינו ארץ הקדמונית לעם הטורקים, וזה ענין הירושלמי (שבת ו). הקדמוני (בראשית טו. 19). זו תרקי. ודעת יאָזע־פוס (קדמוניות א. 6. 1). והירונימוס שנמשך אחריו שתירס הוא תרכיה (עיין למעלה) נדחתה מפני דעות החוקרים החדשים. וקשה לעמוד על הדבר.

תיש (התו בפתח והיוד בחירק) הוא זכר בעזים. בארמית שמו ברחא. מפני שהוא מקפץ מדלג ובורח תמיד. התיש היה כמל ממשלת מלכות מוקדן והוא הנקרא בדניאל (ח. 5). בשם צפיר העזים. והוא ידוע גם כן באופן מחלכו בגאוה ובגודל לבב. זרזיר מתנים או תיש ומלך אלקים עמו (משלי ל. 29). כי התיש או העתוד בהליכתו לפני הצאן כאלו מוליכם למחוז חפצם הוא דומה למלך המוציא את צבאותיו והעם (אלוקום) מסכים עמו בכל שהוא עושה.

תוך חמס, עושק, גזל, עול. מתוך ומחמס יגאל נפשם (תהלים ע"ב. 19). איש תככים (משלי כט. 13). כמו איש חמסים (תהלים קמ. 2).

ותוונתו (יחזקאל מג. 11). עד ותכונתו (יחזקאל מג 11) עד תכונתו (איוב כג. 3). עד מכון שבתו. ואין קץ לתכונה (נחום ב. 10). לאוצר הכסף והזהב.

תכי (התו"ו בקובץ) שם עוף המצויין בהדר תפארת נוצותיו היפות עם צבעים וגונים שונים. העוף הזה הביאו אניות שלמה מהודו מקום משכן העוף המצויין הזה להגדיל את תפארת בית מלכותו להמשיך עליו את עיני הרואים, למען יכירו וידעו כל באי עולם כי הוא מלך אדיר ואהבת החן והופי היא אחת ממעלותיו היקרות, וקופים ותכיים (מ"א י. 22).

תכלה, תשוקה, כליון עינים, מחמד נפש. לכל תכלה ראיתי קץ (תהלים קיט. 96).

תכלית קץ, סוף, עד תכלית אור עם חושך (איוב כו. 10). קצה האור בהתחברו ראשית האור; קץ שם לחושך ולכל תכלית הוא חוקר (שם כח. 3). לכל מעמקי מחשבה. תכלית שנאה שנאתיו (תהלים קלט. 22). שנאה גמורה מראשה ועד סופה.

תכלת, עין חרקיע שחוא תכלית אור עם חשך, צבע הנראה לעין בגבול ראותה, עין אבן ספיר. כאמור בתלמוד: תכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לאבן ספיר (חולין פט). ועל שם הצבע הזה נקרא כל מטוה וארג כמראה אבן ספיר. בגד תכלית (במדבר ד. 7). תכלת וארגמן לבושם (ירמיה י. 9). פתיל תכלת (שמות כח. 27).

תכנית, מערכת דבר במדה. ומדדן את תכנית (יחזקאל מג. 10). צורת הבית ומדתו הקצובה לו. על מלך צור המעטירה יאמר הנביא: אתה חותם תכנית מלא חכמה (שם כח. 12). מקים בחותמו מערכי כל דבר בהשכל ודעת.

תכריך מעטפה, אדרת ותכריך בוץ וארגמן (אסתר ח. 15).

תל, גל, צבור, גבעה עשויה, ונבנתה עיר על תלה (ירמיה ל. 18). הערים העמדות על תלם. (יהושע יא. 13) וענינו גם כן גל אבנים של בנינים נחרבים והיתה לתל שממה (ירמיה מט. 2), וישימה תל עולם (יהושע ח. 28).

תל אביב שם מקום נזכר ביחזקאל (ג. 15). תכונתו היתה בארם נהרים על נהר כבר ושם גרו בני הגולה בימי יחזקאל מקומה כעת לא נודע. השבעים העתיקו את המלות ולא כשם עצם פרטי.

תל מלח שם עיר בבבל, מקומה כעת לא נדע. העיר הזאת נזכרת בעזרא (ב. 59). ביחד עם תל חרשא וכרוב.

תלאובה משרש לאב או להם. חום גדול וחזק במדבר בארץ תלאובות (הושע יג. 5).

תלאה, טורח, עמל מוגיע נפש, התלאה אשר מצאתם (שמות יח. 8). הנה מתלאה (מלאכי א. 13) כמו מה — תלאה כלומר מה רב חטורח, וכמו מלכם תדכאו עמי (ישעיה ג. 15).

תלאשר (התי"ו בשוא, ותשין בקמץ) חבל ארץ במדינת אשור (ישעיה לז. 13). מרכב מן תל אסר. שם עיר שגרו בה בני עדן, המקום הזה כבשו אבות סנחרב, כמו שנראה מן הדברים ששלח רבשקה אל חזקיהו מלך יהודה: ההצילו אלהי הגוים אשר לקחו אבותי את גוזן ואת הרן ורצף ובני עדן אשר בתלאשר (מ"ב יט. 12). המקומות גוזן, חרן רצף היו ידועים במערב ארם נהרים.

תלבשת, ערך בגדים, מלבוש, וילבש בגדי נקם תלבשת (ישעיה נט. 17).

תגלת פלנסר ראה תגלת פלאסר.

תלונה ריב צעקת חמס, תלנות בני ישראל (במדבר יז. 20). ותכל תלונתם מעלי (שם 25) בא הפעל בלשון יתיד „ותכל", כי ה„ות" פה איננו סימן הרבוי כי אם שם הקבוץ.

תלח בן אפרים מאבותיו של יהושע בן נון. דהי"א ז. 25).

תלי, אשפה לחצים תלויה באזור ציד. שא נא כליך„ תליך וקשתך (בראשית כז. 3).

תלם גבי ערוגה. התקשר ריב בתלם עבותו איוב לט. 10). ענינו: התקשר בתלם רים (ראם) בעבותו? תלמיה רוה, נחת גדודיה (תהלים סה. 11). גדודים הם החרוצים שבין התלמים. בלשון המשנה נכלל לפעמים גם החרוץ בשם תלם (עיין כלאים פג. מה). במליצה: תלמיה יבכיון (איוב לא. 38). על אשר נטשתים ולא עבדתי אותם.

1) **תלמי** שם אחד הענקים בקרית ארבע היא חברון בימי משה (במדבר יג. 22, וכלב בן יפונה הקניזי גרש אותו משם (יהושע יג. 22).

2) **תלמי** מלך גשור שנתן את בתו מעכה לדוד לאשה, והוליד ממנה בן

בשם אבשלום, כפי הנראה תאריך תלמי ימים אחרי נשואי בתו לדוד, כי כאשר המית אבשלום את אמנון אחיו, ברח מפני חמת דוד אביו אל אבי אמו תלמי לגשור ושם מצא מפלט לו. (ש"ב ג. 3).

תלמיד חנוך תורה ומדע. מבין עם תלמיד (דהי"א כה. 8).

תלפיה (הת"ו בפתח) והוא כמו תאלפיה משורש אלף, ללמד בני יהודה קשת ומלחמת תנופה, או מגדל מאלפים, כמו: מלפני באיוב (לה. 11). והא' שמוטה. כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות (שה"ש ד. 4). המשורר ידמה את צואר רעיתו למגדל נשק הלוכד את רואיו ביפיו.

תלתלים כמו זלזלים, סרח שריגי גפן, לדמיון מחלפות שער הראש. קווצותיו תלתלים (שה"ש ה. 11).

תם (הת"ו בקמץ) שלם בלי פשע, נקי מעון איש תם (איוב א. 8). שמר תם וראה ישר (תהלים לז. 37). שים עינך על דרך שניהם, ונקבה — תמה, רעיתי יונתי תמתי (שה"ש ה. 2).

תם 1) (הת"ו בחולם). שלמות ענין בלי מגרעת. בעצם תמו (איוב כא. 23). דברי השירה הזאת עד תמם (דברים לא. 30). מהחל ועד כלה. 2) נקיון הנפש מכל פשע ועון, הולך בתום ילך בטח (משלי י. 19). תם־דרך (שם יג. 6) שומר דרכיו ממכשול עון. ואיש משך בקשת לתמו (מ"א כב. 34). בלי צדיה.

תמה (הת"ו בשורק) נקיון הנפש מעון תמת ישרים תנחם (משלי יא. 3). לא אסיר תמתי (איוב כז. 5).

תמהון שממון, בעתה, בהלה. אכה כל סוס בתמהון (זכריה יב. 4). ובתמהון לבב (דברים כח. 28).

תמוז בשנה הששית לגלות יהויכין ראה הנביא יחזקאל בחזיון נבואי, והנה נשים מבני ישראל יושבות בפתח שער בית ה' אשר אל הצפונה, ומבכות את התמוז. תמוז הוא שם אליל הנקרא בפי הצורים והסורים בשם אדנים. מנהג יושבי ארץ הקדם הוא גם היום שהנשים המתאבלות על מת יושבות בפתחי בתיהן ובוכות ומיללות על מתיהן. ונשי בני ישראל בימי יחזקאל חשבו את תמוז לאלהים ושר בית ה' ולכן ישבו בפתח שער בית ה' לבכות על מותו של האליל תמוז, כאשר עשו אז נשי עמים אחרים אשר סביבותיהן. כי לפי אמונתם תמוז הוא אלהי השמש, ובנעוריו היה אהובה של האלילה איסטר או עשתרות, מקום משכנו היה אז תחת צל עץ החיים בגן עדן אבל בעודנו באבו נקטף על ידי חזיר יער שהמיתה עליו ארטעמית, באש קנאתה לצרתה איסטאר. איסטאר אבלה עליו ימים רבים ולבסוף ירדה לשאול ותפשה אותו ככל שבעה מדורי גהנום ומצאה אותו באחד מהם והשיבה אותו לתחיה ירידתה לשאול היתה בשני לחדש תמוז, ולזאת קבעו שבעה ימי אבלות לזכר הימים שחפשה אותו אהובתו איס־טאר בגיהנם, ומיום השמיני והלאה קבעו יום טוב לזכר התחיה שלו, ואת הימים האלה חגגו בשמחה עצומה ובפריצות והשחתת המדות מאד. ומאז קבעו לחקת עולם לדורות שבעה ימי אבלות מיום שעל ידי תקופת השמש יתחילו הימים להתקצר, אבל אחר כך יהפכו את אבלם לששון לזכר שובו של תמוז לתחיה. וזהו ענין נשים מבכות את התמז שנאמר ביחזקאל.

בתלמוד (ע"ז ח). נמצאת אגדה דומה לזו שהזכרנו למעלה. לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו וזו היא מיתה

שנכנסת עלי מן השמים, עמד וישב שמונה ימים בתענית וכיון שהגיעה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר מנהגו של עולם. הלך ועשה שמונה ימים טובים. הוא קבעם לשם שמים והמה קבעום לשם עבודה זרה.

על יסוד האגדה הזאת קראו הסורים והצורים את החדש הרביעי מתודש ניסן בשם תמוז, ומהם בא השם הזה ליהודים.

תמונה, צורת דבר, תבנית דבר ביקום תמונה לנגד עיני (איוב ד. 16). ועל מראה כבוד ה' בחזון: ותמונת ה' יביט (במדבר יב. 8). גם תבנית דבר מעשה ידי אמן, לא תעשה לך פסל וכל תמונה (שמות יב. 4).

תמורה חלף דבר בדבר על הגאולה ועל התמורה (רות ד. 7). בבוא איש לגאול דבר או להמיר דבר בדבר, ונופל גם על הדבר הנקנה בחלופין והיה הוא ותמורתו יהיה קודש (ויקרא כז. 10).

תמותה עתידות מות, חלוף, בני תמותה (תהלים עט. 11). כמו בני חלוף (משלי לא. 8).

תמח מן הנתינים בעלי הגולה (עזרא ב. 53).

תמיד זמן בלי משך, אש תמיד (ויקרא ו. 6). מנחת התמיד (במדבר כח. 16) ארוחת תמיד (מ"ב כה. 30) אנשי תמיד (יחזקאל לט. 14) עומדים על משמרתם מבלי מוש.

תמים תאר. 1) כליל, מבלי גרוע דבר. האליה תמימה (ויקרא ג. 9) כיום תמים (יהושע י. 13). שנה תמימה (ויקרא כה. 30), 2) שלם בגופו בלי מום ומשחת שה תמים (שמות יב. 5). 3) שלם בחקות הצדק והמוסר, התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז. 1). אשרי תמימי דרך (תהלים קיט. 1). תורת ה' תמימה (שם יט. 8), בהפיל העם גורל אמר שאול אל ה': הבה תמים (ש"א יד. 41). הוצא הגורל לאמתו.

1) **תמנה** שם מקום על גבול הצפון של נחלת מטה יהודה בין בית שמש וכתף עקרון (יהושע טו. 10). העיר הזאת היתה אחת מערי הפלשתים (שופטים יד. 1). אל העיר הזאת ירד שמשון מעיר מולדתו צרעה לקחת לו משם אשה מבנות פלשתים כי ישרה בעיניו והלקוחין האלה היו נגד רצונו של אביו. בדרך המית שמשון אריה, מהמאורע הזה עלה בידו לחוד חידה בעת המשתה לפני הבחורים שבאו לשמות אתו בשמחתו. בימי עוזיהו הוכו הפלשתים מידי בני יהודה, ואז באה תמנה תחת ממשלת יהודה, אבל בימי אחז שבו הפלשתים ולקחוה תחת ממשלתם. דהי"ב כח. 18). אבל עד מהרה נכבשה תמנה מידי חיל סנחרב מלך אשור. כעת נשארו חרבותיה, וגם היום נשאר לה השם „תבנה".

2) **תמנה** עוד עיר אחת בשם תמנה נזכרת ביהושע ביחד עם הערים תקין וגבעה בהרי יהודה (יהושע טו. 57). חורבות העיר הזאת נודעות גם כן בשם תבנה, והיא עמדה במרחק שמונה פרסאות מן בית לחם. משערים כי היא תמנה שעליה עלה יהודה וחירה לגזוז את צאנו (בראשית לח. 13).

תמנת חרס עיר בהר אפרים. העיר הזאת נתנה לנחלה ליהושע בן נון ויבן אותה למושב לו (יהושע יט. 3). ושם נקבר (שם כד. 30). לפי השערת ש"ב, היה שם העיר בראשונה תמנת חרס, מפני כי בתוכה היה היכל לעבודת השמש, וכאשר באה תחת יד היהודים הסבו את שמה לגנאי תמנת סרח שהוראתה „מנת באושים", כמו שעשו מן ירובעל — ירובשת.

תמר אשה כנענית שנשאת לער בכור יהודה בן יעקב, ואחרי מותו בלי בנים נשאת ליבמה אונן אחיו של ער. אבל גם הוא מת, ויהודה היה ירא להשיאה לבנו השלישי שלה, השיבה אל בית אביה, והבטיח לה, כאשר יגדל שלה בנו יצוה עליו כי ייבם אותה כחוק. אבל תמר הבינה כי הוא מדחה אותה בקש ועשתה תחבולה כי יהודה יבוא אליה בלי דעת שהיא כלתו, כי לפי תנאי היבום של הימים ההם אחד מקרובי הבעל המת יכולים ליבם את האשה שמת בעלה בלא בנים, ובכן נולדו לה מחמיה שני בנים תאומים פרץ וזרח. (בראשית לח. דהי"א ב. 4).

2) **תמר** אחות אבשלום, אחיה אמנון שנולד לדוד מאשה אחרת, ענה אותה, ואחר כך גרשה מביתו, ובגלל הדבר הזה הרג אותו אחיה אבשלום. מהדברים שאמרה תמר לאחיה אמנון שבקש לענותה: אל אחי, אל תענני, כי לא יעשה כן בישראל, אל תעשה את הנבלה הזאת, ואני אנה אוליך את חרפתי ואתה תהיה כאחד הנבלים. ועתה דבר נא אל המלך כי לא ימנעני ממך נראה ברור כי חקי נשואין בין קרובים כאשר הם מבוארים בתורת משה לא היו עוד אז נהוגים בעם, כי לפי חקי התורה אסור לאיש ישראל לקחת לו לאשה את אחותו מאביו ולא מאמו, גם אברהם הצטדק לפני אבימלך שקרא את אשתו אחותו, כי באמת היתה אחותו מאב אחד אך לא מאם אחת.

3) **תמר** בת אבשלום (ש"ב יד. 27). השבעים מוסיפים כי היא היתה אשת רחבעם ובכן היא אחת עם מעכה בת אבשלום (מ"א טו. 2). (דע"ע מעכה).

תמר שם עיר בנבואת יחזקאל המדברת מגבולי ארץ ישראל שיהיו בעתיד נאמר: כי הגבול לפאת נגד תימנה — מתמר עד מי מריבות קדש וגו' (יחזקאל מז. 19). העיר הזאת תמר, איננה חצצון תמר או עין גדי שהיתה קרובה לשפת ים המלח לצד מערב.

תמר הוא עץ הדקל גבה הקומה ועושה פרי, גזעו הוא ישר מאד כעמוד גבוה ועביו שוה מעקרו עד ראשו. ענפים לא ימצאו בו בכל גבהו ואך בראשו עולות עלים ארוכים כפופים למטה בתמונת אגן, לפעמים אורך העלים מגיע עד שמונה רגל, העלים הם עבים וחזקים ועושים מהם: שקים מחלצות, סלים ומכסים בהם גם גגות בתים ואוהלים. הפרי של עץ התמרים יגדל מתחת להעלים באשכלות. על אילן אחד יגדלו ערך עשרים אשכלות ומשקל אשכול אחד יגיע לפעמים עד עשרים ליטראות. התמר עושה פרי שנים רבות לפעמים יותר ממאה שנה, ויגדל גם באיי מדבר חול (מאאזים) וגבהו יהיה לפעמים מבשר טוב להולכי מדבריות כי מים קרובים. כאשר עברו בני ישראל את הים סוף בצאתם ממצרים ויחנו באלים מצאו שבעים תמרים ושנים עשר עינות מים, במצרים, ערב ופרס ישנם אנשים רבים שהתמר הוא להם המוציא למחיה האחד לכלכל בו את כל נפשות ביתו.

יריחו היתה ידועה בשם עיר התמרים, כי שם היו גדלים עצי תמרים רבים. הנביאה דבורה היתה יושבת תחת תומר, כלומר מקום שגדולים בו תמרים רבים בין בית אל והרמה, בשם תמר היו מכנים נשים יפות המצויינות ביפו מראיהן ובקומתן הישרה. זאת קומתך דמתה לתמר (שה"ש). חיי האיש הצדיק מדמה המשורר לחיי העץ תמר: צדיק כתמר יפרח (תהלים צב. 12). השם תמר

למין נקבה באדם היו אהוב מאד בין בני ישראל כל זה מורה כי התמר היה אהוב ומכובד מאד בין העברים בימים הקדמונים.

תמר (התו בחולם) כמו תמר (התו בקמץ) והיא יושבת תחת תומר דבורה (שופטים ד. 5). שם היה מעונה.

תמרה (הת"ו בחירק והמ"ם בחולם) פתותי עלי תמרים מעשה צעצועים. פתותי מקלעות כפופים ותמורות (מ"א ו. 29).

תמרוק, מרוט עור הבשר ברקוחי בושם, בבשמים ובתמרוקי הנשים (אסתר ב. 12). חבורות פצע תמרוק ברע ומכות חדרי בטן (משלי כ. 30). נתוח חבורות פצע, הוא תמרוק ומרפא לחלי רע ממאיר, ומכות שבטים הוא מרפא לחדרי בטן — למזמות רעות.

תמרור, 1) עמוד נצב בתמר להורות הדרך, הציבי לך ציונים, שימי לך תמרורים, (ירמיה לא. 30) 2) משורש מרר, מספד תמרורים (שם ו. 26) עקה גדולה ומרה, בכי תמרורים (שם לא. 15).

תנים, כלב המדבר השוכן בחרבות וצועק בקול יללה, אעשה מספד כתנים (מיכה א. 8). רבוי הנקבות תנות. ואשים.. נחלתו לתנות מדבר (מלאכי א. 3).

תנואה, מחשך, תוכחה נגד זולתו, וידעתם את תנואתי (במדבר יד. 34). פן תנואות עלי ימצא (איוב לג. 10).

תנובה פרי שדה וכרם ומלאו פני תבל תנובה (ישעיה כז. 6). מדוקרים מתנובות שדי (איכה ד. כ). מבוקעים מעשבות שדה שאכלו לרוב מאין לחם.

תנוך, סרת האזן, בדל אזן, תנוך אזנו (ויקרא ח. 24). ע"ע אזן,בהן.

תנומה, שנה (השין בצירה), אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך (משלי ו. 4). מעט שנות מעט תנומות (שם י. 10).

תנופה, תנועה הנה והנה, מפני תנופת יד ה' (ישעיה יט. 16). ובמלחמות תנופה, (שם ל. 32) במלחמות משחקים לאזר ידי נערים למלחמה, ועל דבר אשר הונף ואשר הורם לקדש, והניף אותו תנופה לפני ה' (ויקרא יד. 12).

תנור מבנה לבנים ומוקד אש, ואפו.. לחמכם בתנור אחד (ויקרא כו. 26). על הלובטים למשכב זמה כלם יחמו כתנור (הושע ז. 7). מגדל התנורים (נחמיה ג. 11).

תנחומים, **כוס**, מנהג הקדמונים היה לתת להאבלים תיכף אחר הקבורה או בזמן שבעת ימי האבלות כוס תנחומים משל אחרים, כמו שנאמר תנו שכר לאובד ויין למרי נפש ישתה וישכח רישו (משלי לא. 7).

תנחמת (החית בקבוץ) אביו של שריה הנטופתי (ירמיה מ. 8).

תנין דג הים, התנינים הגדולים (בראשית א. 21). על הלויתן לכנוי מצרים והרג את התנין אשר בים (ישעיה כז. 1). בגלל חזקו וגבורתו, גדלו, מהירות מרוצתו וטבעו לחיות בים וביבשה נהיה אצל הנביאים לסמל מלכי מצרים ;נבוכדנצר מלך בבל, ובכן נקרא פרעה מלך מצרים בשם תנין, התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו (יחזקאל כט. 3). וגם נבוכדנצר מכונה בשם תנין בפי הנביא ירמיהו, בלענו כתנין (ירמיהו נא. 34).

תנשמת 1) מין שרץ העוף טמא (ויקרא יא. 18). דומה לעכבר תפורח בלילה. 2) גם בין השרצים נמנה התנשמת, מפני שהיא דומה לה רק

שאין לה כנפים ואין לה עינים. אולם ברד"ק משמע שהתנשמת היא ממיני העופות הצועקים בלילה התנשמת ידועה בשם „פלעדערמויז". לפי דעת התלמוד התנשמת תשמש בלילה ומולידה בלילה, מטלת ביצים כעוף ואת בניה תינוק בשדיה. עיין בכורות ז. וכן יספר פליניוס.

תעי (הת"ו בחולם והעין בחירק) מלך חמת. הדרעזר מלך ארם הרגיז אותו ימים רבים במלחמות. וכאשר הכה דוד את חיל הדרעזר, שלח אליו תועי את יורם בנו לברכו ולהריץ לו מנחה (ש"ב ח. 10). ובדהי"א (יח. 9), בא שמו תעו (הת"ו בשוא והעין בשורק).

1) **תעודה** תוכחת מוסר, אזהרה, עדות. צור תעודה, חתום תורה בלמודי (ישעיה ח. 16), שמור אותה בלב בני הנביאים. לתורה ולתעודה (שם 20) הנני נשבע בהן, וזאת התעודה בישראל (רות ד. 7). החוק הקבוע.

תעלה (הת"ו בשוא), 1) עלות מים ממקורם אל מקום אחר. את התעלה מלא מים (מ"א יח. 35). תעלת הברכה (שעיה ז. 3). 2) ארוכה העולה על מחץ מכה, רפואות תעלה אין לך (ירמיה ל. 13).

תעלול (הת"ו בפתח) 1) דרך מתעולל, הוללות, גם אני אבחר בתעלוליהם (ישעיה 10. 4). אבחר להתעולל בם, 2) מעולל, נער שובב ותעלולים ימשלו בם (שם ג. 4).

תעלומה דבר נעלם, ענין נסתר, ותעלומה יוציא אור (איוב כח. 11). יודע תעלומות לב (תהלים יד, 22).

תענוג, נעימות החיים, עונג, לא נאוה לכסיל תענוג (משלי יט. 10). כי יוליכהו שובב בדרך לבו מבית תענוגיה (מיכה ב. 9). מבית משושה. בני תענוגיך שאת מתעלסת בהם.

תענית, יום ענות אדם נפשו בצום ואבל. בתקופת בה"ק עד חורבן ירושלים על ידי נבוכדנצר נמצא אך תענית צבור אחד שנתי קבוע והוא יום הכפורים. אבל נפגוש בכה"ק צומות למאורעות ידועים אולם בלתי קבועים, כמו הצום שקרא שמואל לעם שנקבץ במצפה טרם יצאו למלחמה עם הפלשתים (ש"א ד. 6). ירמיה (ל. 6), מזכיר יום צום שברוך בן נריה קרא באזני העם את המגלה אשר כתב מפיו של ירמיהו. גם מצינו שאנשים פרטים צמו במקרים ידועים. דוד צם בחלות בנו והתפלל אל ה' כי ישלח לו רפואתו ממעון קדשו ויחייהו (ש"ב יב. 16).

בימי גלות בבל הנהיג העם ארבעה ימים קבועים מדי שנה בשנה, לזכר האסונות והתלאות שמצאו את העם בשנים האחרונות טרם הגלו גלות שלמה מארצם, והמה: 1) צום הרביעי לחודש תמוז שבו הובקעה העיר על ידי הכשדים (בתשעה לחדש), אולם בתלמוד מפורש כי הצום הזה נקבע ליום 17 בתמוז שבו שבר משה את הלוחות, ונשבת קרבן התמיד. 2). צום החמישי הוא אב. שבו נשרף בית ה', במ"ב (כה. 8). כתוב שהמאורע הזה היה בשביעי לחודש אב, בירמיה (נב. 12). מפורש כי היה בעשירי לחודש הזה, אבל בתלמוד נאמר כי קבעוהו לתשעה ימים באב. 3) צום השביעי (תשרי בשלישי שבו (לפי הקבלה) נהרג גדליה, ונכבה הזיק האחרון של ממשלת יהודה. 4) צום העשירי הוא חודש טבת, שבוא הביא נבוכדנצר את ירושלים במצור.

תענך, עיר הבירה של מלך אחד מן השלשים ואחד שכבש יהושע את

ארצם וחלקת לבני ישראל. (יהושע יב. 21). העיר הזאת נתנה לבני מנשה אבל תכונתה היתה בתוך חלקו של מטה יששכר. והיתה אחת מערי הלוים שנתנו לבני קהת. הכנענים יושבי העיר תענך לא עזבו את העיר אחרי אשר נכבשו לפני בני ישראל אבל שלמו להם מס. בתענך ישב בענא בן אחילוד אחד משנים עשר הנציבים שהפקיד שלמה לכלכל את בית המלך חודש אחד בשנה, כל אחד מהם, (מ"א ד. 12). היום חורבות תענוך מנגד לעיר מגדו על גבעה בקצה לגבול הדרומי לעמק יזרעאל.

תעצומה, חוזק, עצמה. הוא נותן עוז ותעצומות לעם (תהלים סח. 36).

תער, 1) סכין מגלח השער. והעבירו תער על כל בשרם (במדבר ח. 7). בחזיון המליצה על חרב מלחמה. יגלח ה' בתער השכירה... במלך אשור את הראש, בחרב אשור ששכר לו אחז בשחד. (מ"ב טז. 8). בתער הסופרים (ירמיה לו. 26). 2) נדן החרב, נרתק, שמשימים בתוכו חרב. הוצאתי חרבי מתערה (יחזקאל כא. 10).

תערובה, ערבון. בני התערובות (מ"ב יד. 14) בני שרי מלך השמורים ביד אויבו לבלי ימרוד בו.

תעתוע, סלף מדרך אמת, משגה הכל המה מעשה תעתועים (ירמיה י. 15).

תף (תת"ו בחולם), עור מתוח במסגרת להשמיע קול צהלה למחול משחקים. (האנד־פויקע) שאו זמרה ותנו תף (תהלים פא. 3). הללוהו בתף ומחול (שם קנ. 4). עוד תעדי תפיך ויצאת במחול משחקים (ירמיה לא. 3). מלאכת תפיך ונקביך בך (יחזקאל כח. 13), ענינו כל תף וחליל הסובבים אותך וכן באו צמדים תף וחליל (ש"א י. 5). כי השם חליל ענינו לפי שרשו — קנה חליל ונקוב. (ש"ב).

תפארה או **תפארת**. הוד והדר, צבי גאון. מקל תפארה (ירמיה מח. 17), ענינו שבט מלכות. שם תפארת (ישעיה סג. 14) שם כבוד ותהלה. משוש תפארתם (יחזקאל כד. 25). דבר שהם שמחים ומתהללים בו. ותפארתך ביד צר (תהלים עה. 21) מקום משכן כבודך.

1) **תפוח** פרי עץ נפות ועגול וריח אפיך כתפוחים (שה"ש ז. 9). רפדוני בתפוחים (שם 6). כי ריחם הטוב והנעים ישיב את נפשי החולה מאהבה. מן הדברים האלה יש להחליט כי השערת המבארים שבשם תפוח יכנו בכה"ק את הפרות ממין האתרוג, כמו תפוחי זהב (אפעלסין), או לימין (ציטרין) כי ריחם באמת הוא מחיה נפש, וגם הוא נחמד למראה מאד.

2) **תפוח** שם איש, תפוח בן חברון מבית כלב (דהי"א ב. 43).

3) **תפוח** שם עיר בשפלה ליהודה נזכרת ביהושע (יב. 16; טו. 34) בין הערים עין גנים, ועינם ביחד עם הערים זנוח, ירמות עדולם ושוכו, תכונתה כעת לא נודעה.

4) **תפוח** שם עיר על גבול אפרים ומנשה (שם טז. 8). ובמקום אחר באה בשם „עין תפוח" (שם יז. 7). אולם האדמה סביבה נחשבת למטה מנשה (שם יז. 8). וע"ע בית תפוח.

תופין, מאפה תנור ומחבת (ויקרא ו. 14).

תפל 1) התת"ו בקמץ והפ"א בצירה) מספחת ירק ומרורים למאכל. תפל מבלי מלח (איוב ו. 6). וכן נקרא בלשון המשנה תבלין וגם תפל. 2) מספחת בנין, עודף בבנין ללא תועיל. הקיר אשר

טחתם תפל (יחזקאל יג. 14). טחי תפל (שם 11) בונים בדי ריק, ונמלך על חזון שוא וקוסמים להם כזב. (שם כב. 28).

תפל (הת"ו בחולם) נזכר בס' דברים (א. 1). שם מקום המגביל איפה דבר משה את הדברים שכתב במשנה תורה במדבר, בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל. לפי דעת ראבינסאָן הוא המקום מנגב לים המלח, הידוע גם כן כעת בשם תאפילה ישנו בארץ אדום. אבל דרייוועד מטיל ספק בהשערה הזאת.

תפלה (הת"ו בחירק), דברי און, סכלות, ובנביאי שומרון ראיתי תפלה (ירמיה כג. 13). בכל זאת לא חטא איוב ולא נתן תפלה לאלהים (איוב א. 22).

תפלה (הת"ו בשוא) בקשה מאלהים, תחנה. ואל תשא בעדם רנה ותפלה (ירמיה ז. 16) ואני תפלה (תהלים קט. 4) כל רוחי הוא תפלה. אבל לפעמים נמצא כי השם או הפעל משורש פלל יונת גם כן על מושג תודה, כמו ותתפלל חנה (ש"א ב). השירה הזאת איננה תפלה או בקשה כי אם שיר תודה לה' על הבן שנתן לה, ונמצא גם כן, כי שיר מזמור יכונה לפעמים תפלה, כמו בחבקוק (ג). תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות. בנוגע לענין התפלה כמעט כל מין האנושי מאמין 1) שהיוצר מאזין ומקשיב לבקשת הפונים אליו בתפלה. 2) ושהיוצר לפעמים משנה חפצו מדין לרחמים וממלא משאלות המבקשים עזרתו. בשני הדברים האלה האמינו המתפללים מעולם והיו להם כמושכלות ראשונות שאין להרהר אחריהם. ובהמושכלות הראשונות האלה האמינו לא רק ההמון כי אם גם אנשים משדרות הגבוהות בעם. כבר בדור השלישי אחר אבינו הראשון הננו מוצאים כי העם החל לקרוא בשם ה' והבטוי הזה מורה על תפלה. כמו ויקרא (אברם) בשם ה' (בראשית יב. 8).

המנהג להתפלל שלש פעמים ביום: שחרית, מנחה ומעריב, כפי הנראה ממקומות אחדים בביה"ק, היה ידוע כבר להקדמונים, בתהלים (נה. 18). כתוב בפירוש, ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי. ובדניאל נאמר: וכיון (חלונות) פתיחן ליה בעליתיה נגד ירושלם, וזמנין תלתא ביומא הוא ברך על ברכוהו ומצלא ומודא קדם אלהה, כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנא. (דניאל ו. 11). בלי ספק לא היה הוא יחידי בדבר הזה, ובנוגע למקום מיוחד לתפלה, היחיד היה משתדל להתפלל קרוב לארון, כלומר בקרבת השכינה, כי חשבו שבמקום קדוש כזה התפלה נשמעת ביותר ומקובלת ברצון. חנה התפללה אל האלהים בעת שבאה לשילה לזבוח זבחים בקרבת הארון (ש"א א.) אבל הדבר הזה לא היה לעיכובא ליחיד.

תפלת הרבים היתה על פי רוב לא על ידי הצבור עצמו כי אם על ידי נביא או גדול הדור. את משה, שמואל, ירמיה דניאל ונחמיה, הננו מוצאים בכה"ק שהיו מתפללים בעד כל קהל ישראל בעת שהיתה השעה צריכה לכך. ובענין החקירה אם היתה בימי הנביאים מטבע קבועה לתפלה, להקדמונים דעות שונות בזה (עיין בשו"ת הרשב"ץ) אולם ר"א בן אמוזג בספרו אם למקרא (דברים קעז). מצא פסוק אחד בספר ישעיה (כט. 13). המורה באצבע שהיה כבר בימי הנביאים תפלה קבועה, וזה צורתו של הפסוק: יען כי נגש העם הזה בפיו, ובשפתיו כבדוני, ולבו רחק ממני, ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה — לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר".

תחוקרים לא שמו לבם אל הפסוק הזה, אבל ממנו אנו לומדים 1) שהכונה בתרעומת הזאת היא ביחוד על התפלה, ולא על העבודה בכלל, שאילולי כן לא היה אומר בפיו ובשפתיו המורה ביחוד על המתפלל או המודה ומשבח. אבל היה אומר בגופו או במעשיו. 2) ואם על התפלה ידבר, איך יאמר: ולבו רחק ממני? אם לא היה מטבע מוסכם ושגור בפי כל? הלא אין המתפלל יכול להמציא מלות אם לא קירות לבו הומות לו. כי אך מה שההרגל ישים בפיו אותו ידבר ואם כן איך יאמר: ולבו רחק ממני? וגם סוף הפסוק: ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה, מחזק הרעיון שתלה הדבר בחסרון בונה ובכח ההרגל. וזהו מחאה נגד תפלה קבועה.

גם בימי חכמי המשנה שקבעו לחובה תפלת שמונה עשרה התנגד לזה אחד מגדולי התנאים ר׳ אליעזר הגדול ואמר: העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים (ברכות כח). אולם חכמים אחרים מצאו לנחוץ לעשות לחוב תפלה קבועה, מפני כי הוא יסוד נכבד ונאמן לאחדות העם ולרגשותיו ותקותיו לעתיד. ולבד זה מלשון המשנה: שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה (שם כח). מלשון הסדיר על הסדר יש להוכיח, כי עיקר תפלת שמונה עשרה כבר היתה ידועה ושגורה בפי העם, אך סדר קבוע לא היה להם, ובא שמעון הפקולי וסדר אותם על הסדר הידוע לנו בעת. ובאמת הסדר הזה יש לו כונה צפונה ומיועדת לעתידות העם ולתקוותיו. כי כלל גדול היה לרבותינו; גאולתו של ישראל קמעא, ומהכלל הזה יצא להם הבטוי: אתחלתא דגאולת, ולזאת סדרו הברכות המדברות מגאולת ישראל באופן הזה: ראשונה — תקע בשופר גדול לחרותנו ושא נס לקבץ גליותנו, ובזה הם מרמזים שקבוץ גליות קודם לביאת המשיח ולפי זה יש לחשוב כי השופר הגדול כעת הוא הרעיון הציוני שהתפשט כעת בכל קצוי ארץ בין בני עמנו, והרעיון הזה התגשם בהצהרה הבאלפורית, ולפי זה יש לנו יסוד להאמין שהתקופה הזאת היא אתחלתא דגאולה, הברכה שלאחריה, השיבה שופטינו כבראשונה, מרמזת על בתי דינים קבועים לישראל שישפטו את העם לפי רוח התורה והדת, ויען בעתים כאלה יוצאים על פי רוב מהרסי הדת ומערערים על החרדים ומשתדלים להוציא ישן מפני חדש, לכן סמכו ברכת המינים לברכת השיבה שופטינו ומבקשים כי הזדים המה האיסטים השונים, יכנעו לפני בעלי הדת, ואז תהיה העת להשראת השכינה בירושלים בבית הבחירה ובבתי החכמה, כמו שמבואר בברכת ירושלים ותשכון בתוכה כאשר דברת, ולבסוף את צמח דוד מהרה תצמיח, כלומר ממשלת עם בלתי תלויה בממשלה אחרת ובראשה איש מצויין בכשרונות נפלאים, שיהיה צדק אזור מתניו ודבר שלום לגוים עם עוד מעלות חשובות כאשר יתארהו הרמב״ם בפרק יב. מהלכות מלבים (ע״ש).

תפלצת (הת״ו הראשון בחירק) פחד אימה. תפלצתך השיא אותך (ירמיה מט. 16). ענינו: פחדך ואימתך אשר נתת על סביבך, אבל יתכן גם כן שהוראת השם הזה היא כמו מפלצת אליל אימים, שקוץ משומם.

תפסח (הת״ו בחירק). שני מקומות נקראים בשם הזה: 1) שם עיר על גבול ממשלת המלך שלמה למערב נהר פרת, הגבול הדרומי היה אז העיר עזת מתפסח ועד עזה. המבארים כלם הסכימו

שהיא העיר הידועה כעת בשם „טאפּ־סקוס". המקום הזה היה ידוע אז למקום היותר בטוח למעברת דרך הנהר פרת ממזרח למערב. בימי קסאַנאָפאָנט היתה העיר תפסח ידועה ומפורסמת בעשרה ובמסחרה העצום. 2) עיר למטה אפרים בקרבת שומרון ותרצה (מ"ב טו. 16). מנחם לכד אותה אחרי אשר גרש משם את שלום ועלה אחריו על כסא מלכות ישראל.

תפת (הת"ו בחולם) תפתה (הת"ו הראשון בקמץ והשני בסגל), מוקד אש, בשם הזה נקרא המקום בגי בן הנם לשרוף את בניהם ובנותיהם באש (ירמיה ז. 31; מ"ב כג. 10). ובחזון הנביא על המוקד המובן לחיל צבא מלך אשור הצר על ירושלים. כי ערוך מאתמול תפתה (ישעיה ל. 33). כנאמר למעלה ותחת כבודו יקד ביקוד אש (שם י. 16). ותפת לפנים אהיה (איוב יז. ו). הנני נראה לפני רואי כמאכולת אש.

תקהת (הת"ו בקמץ), אבי שלום בעלה של נביאה חלדה (דהי"ב לד. 22). ובמ"ב כא. שמו תקוה. מ"ב כב. 19).

תקוה, 1) קו פתיל, את תקות חוט השני תקשרי בחלון (יהושע ב. 18) 2) משאת נפש, תוחלת, יש לי תקוה (רות א. 12).

התקוה היא אחות האמונה, כי המאמין בה' הוא בוטח ומקוה. יעקב אבינו כשברך לפני מותו את דן סיים — לישועתך קויתי ה'. ומתרגם יב"ע: שראה יעקב ברוה"ק שגדעון ושמשון יוצאי ירכו יושיעו את ישראל, אמר: לא על תשועות זמניות אלא לישועתך, ה' קויתי לגאולה האחרונה הנצחית.

תקומה, עמוד איש ממפלתו. ולא יהיה לכם תקומה לפני אויביכם ויקרא כו. 37).

תקומם, כמו מתקומם, קם לשטן נגד אדוניו, אויב, ובתקוממך אתקוטט (תהלים קלט. 21).

תקוע, עיר בנחלת מטת יהודה מנגב לבית לחם. רחבעם בנה אותה למצור (דהי"ב יא. 6). ממגרש העיר הזאת ישתרע מדבר תקוע (שם פ. 20). היא עיר מולדת עמוס הנביא (עמוס א. 1). ובתקוע תקעו שופר (ירמיה ו. 5). לשון נופל על לשון.

תקוע, (הת"ו בקמץ). קרן לתקוע בו תקעו בתקוע (יחזקאל יז. 14).

תקופה, מסבת דבר ואפניו, על מסבות השמש, ותקופתו על קצותם. תהלים יט. 7). ועל הליכות הזמן: לתקופת השנה (דהי"ב כד. 23), כמו לתשובת השנה (ש"ב יא. 1).

תקיף, (תאר) אמיץ, חזק, ולא יוכל לדין עם שתקיף ממנו (קהלת ו. 10).

תקע, (הת"ו בצירה), קול תוקע בשופר, הללוהו בתקע שופר (תהלים קנ. 3).

תקף, (הת"ו בחולם), חוזק אומץ, מעשה תקפו וגבורתו (אסתר י. 2).

תראלה עיר למטה בנימין (יהושע יח. 27). ביהושע נזכרת העיר הזאת בין ירפאל וצלע. אֵייזענביום והירוני־מוס אומרים שהעיר הזאת איננה ידועה להם תבנתה, וגם היום לא מצאו החוקרים מקומה.

תרבות המון צאצאים, תרבות אנשים חטאים (במדבר לב. 14).

תרבית כמו מרבית, תוספות להונו מנשך, אל תקח מאתו נשך ותרבית (ויקרא כה. 26).

תרדמה, תאות שנה, ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן (בראשית ב. 21). עצלה תפיל תרדמה (משלי יט. 15).

תרהקה, מלך כוש ונגב מצרים שיצא למלחמה על סנחרב מלך אשור בהצותו על יהודה (מ"ב יט. 9). הנביא יתאר את חיל צבאו במלות: עם נורא מן הוא והלאה (ישעיה יח. 2). שטרא בא יחשוב את תרהקה בין האדירים לוכדי הארצות בימי קדם מאנעטה מחליט כי תרהקה היה המלך האחרון לעם כוש שרכש לו חיל וכבוד לפני בוא מצרים תחת יד אדונים קשה, פסאמעטיך, הערא־דאט מספר (2. 141). כי סעטאס מלך מצרים, קבל הבשורה כי אלהי מעמפיס פטא שלח מחנה גדול מעכברים להשחית ולחבל את כל הדברים הנחוצים לחיל סנחרב העכברים עשו את משלחתם באמונה והשחיתו את כל יתרי קשתותיהם, ובכן נשארו בלי כלי זיין ועל ידי זה נשמדו מחיל המצרים.

תרומה, מנחה, מתנה, ואיש תרומות (משלי כט. 4), אוהב מתנת שוחד. ויש מפרשים איש רב עינים וגבה לב. על פי רוב יבוא על מנחת תנופה לקדשי ה'. תרימו תרומה לה'. כל איש ישראל אשר עבד את אדמתו היה מחוייב לתת וגם הלוי הה צריך לתת תרומה לכהן, היינו מעשר מן המעשר, אבל תרומת הישראל לכהן לא נתפרש שעורה בתורה, רק החכמים נתנו שיעור: הנותן אחד מארבעים הוא עין יפה, בנוני נותן אחד מחמשים, והנותן אחד מששים הוא עין רעה (תרומות פ"ב, מ"ג).

תרומיה מקודשת לתרומה בחלקת הארץ למקום המקדש. והיתה להם תרומיה מתרומת הארץ קדש קדשים. (יחזקאל מח. 12).

תרועה, רגז קול שיר. 1) קול שמחה וצהלה, קול תרועת השמחה (עזרא ג. 13). ימלא שחוק פיך ושפתיך תרועה (איוב ח. 21). 2) קול שאון מלחמה, קול קורא לקרב, תרועת מלחמה (ירמיה ד. 19) ומרחוק יריח מלחמת רעם שרים ותרועה (איוב יט. 28).

תרופה אבק מרפא, פריו למאכל יעליהו לתרופה. (יחזקאל מז. 12).

תרזה (תת"ו בחירק), מין עץ אמיץ וחזק הנקרא באנגלית סייפרעסס. העץ הזה נזכר אך פעם אחת בכה"ק: תרזה ואלון (ישעיה מד. 14). העץ הזה הוא ירוק תמיד, וקומתו גבוהה מאד, ותוארו מרהיב עין ביפיו, ועושים ממנו כלים מכלים שונים, שלא יתקלקלו לזמן ארוך מאד מפני אמצו וחזקו. המצרים בימים הקדמונים היו עושים מתרזה ארונות למתיהם, ועוד הים נמצאים מתי מצרים חנוטים (מומיען) שמתו ונחנטו לפני אלפים שנה ונקברו אז בארונות של תרזה, והארונות אמיצים וחזקים גם היום ישן העת לא אכלתם ולא קלקלם, הנביא ישעיה בהתוליו על אנשים שעושים להם פסילים מעץ תרזה וישתחוו להם: איך לא יבשו מטפשותם זאת לכרות עץ לעשות להם פסל, ובחלק מהעץ הזה ישתמשו לאפות, לבשל ולהחם את עצמם מגחליו ומהשאר יעשה לו אלוה וישתחוה אליו ויתפלל אליו כי ימלא משאלותיו. מזה נראה כי בימים ההם היה מנהגם לבחור עץ קשה ואמיץ כתרזה ויעשו ממנו פסל שיעמוד לאורך ימים.

תרח בן נחור, ואבי אברם, נחור והרן. נחור אבי תרח היה בן כט. שנים, כאשר נולד לו תרח, וכפי הנראה היה תרח גם אבי שרי מאשה אחרת, כן משמע מדברי אברהם לאבימלך וגם אמנם אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי. ובימים ההם לא הקפידו על זה.

בתלמוד (ב"ב צא). כתוב כי אשתו של תרח שממנה נולד לו אברם היה שמה אמתלאי בת כרנבו, אולי חפצו בזה לומר,

כי גם היא כבעלה תרח בת עובד עבודה זרה כי כרנבו מורכב משתי מלות כרע־נבו נבו הוא שם עבודה זרה בבבל כמבואר בישעיה (כרע בל, קרס — נבו), אבל היא היתה נקראת אמתלאי מלשון אמת כי היא האמינה באלהי אמת, כי לפי רבותינו היה שם אלהי אמת ידוע בימים ההם על ידי בית המדרש של שם ועבר, ואולי תחת השפעתה נקל היה לאברהם להכיר את בוראו בימי ילדותו.

אבל בספר היובלים כתוב (פי"א 22-23) ביובל התשעה ושלשים בשבוע השני בשנה הראשונה לקח לו תרח אשה ושמה עדנה בת אברהם ובשנה השביעית לשבוע ההוא ילדה בן ותקרא את שמו אברם כשם אבית שהיה כבר מת אז. ותרח היה אז בן שבעים שנה. בהמשך הימים היה תרח מוכרח (לפי דעת חז"ל בגלל רדיפות מצד נמרוד בשביל עניני אמונה ודת) לעזוב את העיר אור כשדים והתישב עם כל בני ביתו בחרן. שם מת תרח בן שתי מאות וחמש שנים לפי המסופר בספר אליהו רבא (ד"ה) היו בני ביתו של תרח מתפרנסים עצמם ממלאכת עשית צלמים לעבודה זרה, ופעם אחת שלח את אברהם למכור אותם בשוק, אבל שבר אותם, בגלל זאת התחל נמרוד לשנוא את אברהם וחפץ להרגו, אברהם והרן הושלכו לכבשן אש, אברהם נצל והרן נשרף. וזה היתה הסבה לעזיבת תרח וביתו את עיר מגורם אור ויבואו עד חרן.

תרחנה (הת"ו בחירק) בן כלב בן יפונה למטה יהודה מפילגשו מעכה. (דהי"א ב. 48).

תרמה, תרמית, מרמה, וישלח בתרמה לאמר (שופטים ט. 31). החזיקו בתרמית (ירמיה ח. 5). נביאי תרמית לבם (שם כג. 26), כה"ק ותז"ל. חושבים את המדה הזאת למגונה מאד, ולמרות רות חטובים באומתנו הי׳א נמצאת מאד בין מין האנושי. בין בעלי החיים מצטיין על פי רוב השועל בערמתו ובתרמית לבו. מספרים עליו כ כאשר לא ימצא מה לאכל הוא משליך עצמו על הארץ ומשתטח כאלו מת ועבר ובטל מן העולם, והעופות החושבים אותו למת יסובבנהו ויעלו עליו ואז הוא טורף אותם בלי רחם. דוד מקלל את הרמאים ואומר יכרית ה׳ כל שפתי חלקות (תהלים יב. 4). וחז"ל אסרו לנו אפילו אונאת דברים, ואסרו לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת גוי. רבי אומר: אל יסרהב אדם בחברו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד (חולין צד). ולזאת יעצו חז"ל (מס׳ דרך ארץ פ"ה) יהא כל אדם חשוב בעיניך כלסטים, ומכבדו כרבן גמליאל.

תרן, (הת"ו בחולם) נס, ציון רם, כתרן על ראש ההר (ישעיה ל. 17). מעניננו גם נס אניה, ארז מלבנון לקחו לעשות תרן עליך (יחזקאל כז. 5). כן תרגם (ישעיה לג. 23). עניננו בסים התרן ומקום יסודתו.

תרעלה, תמהון, רוח עועים, השקיתני יין תרעלה (תהלים ס. 8). כוס התרעלה (ישעיה נא. 17).

תרעתי, (שם היחס) מן תרעה, שם מקום לא נודע (דהי"א ב. 55). ויתכן שהיא העיר תרצה כי ע, וצ, מתחלפים (ראה אות ע׳ צ׳). וסמך לדבר במד"ר: יפה את רעיתי כתרצה (שה"ש ו. 4). אלו נשי תרעין.

תרפים, אלילים שהיו להקדמונים כשומרי הבית ונחשו בהם. אונקלוס תרגם תרפים צלמניא, עקילס העתיקו פרוטומי, השם הזה מובא במדרש אין אנו כורמים בשבילו אלא בשביל פרוטומי של מלך (שמ"ר פ׳ מו). ופירושו דמות אדם עד טבורו (ביוסט),

לדעת גזיניוס שורש מלת תרפים הוא תרף, שענינו בלשון סורית הוא חקירה ודרישה כי השתמשו בהם לשאול שאלות ופתרונים. חז"ל הסמיכו השם תורף לתרפים שענינו גלוי ערוה גיטין כא. חולין נו). וכן נאמר בזהר פ' ויצא, כמה דתנינן במקום התורף. ויש משערים כי שרשו רפה והוראתו עצלות, כמו רפי כח או רפה ידים. והשם הזה הוא כנוי לגנאי ובא בתמורת שם אחר שנשכח בהמשך הימים, וכמו שתחת השם בעל התחילו להשתמש בשם בשת לגנאי וישנם בין בעלי השרשים המשערים, כי השם תרפים הוא משרש רפאים או הענקים הגדולים השוכנים בשאול (ישעיה יד. 9). ויש מפרשים תרפים מלשון תרופה מפני שהשתמשו בהם לשאול ברפואות ולהשתמר מכל אסון, והיו כמו אלילי בית להרומאים שנודעו בשם לארעס או פענאטעס, ואצל הסלאווים דאמאוויע. לפי אגדה אחת נעשו התרפים באופן הזה: ממיתין אדם בכור וחונטים את ראשו במלח ומיני בשמים שונים ומשימים תחת לשונו טס של זהב או נחשת ועליו כתובים וחרותים שמות כשפים והיו נותנים הראש בקיר ומדליקין לפניו נרות ומשתחוים לו והיו שואלים ממנו שאלות ומקבלים תשובותיו עליהן (ספר הישר פ' ויצא; תנחומא שם: פרקי דר' אליעזר פ' לו. יונתן על התורה בראשית לא). רש"י אומר שהוא דמות שמדבר במכשפות, ויש שעה שמכוונת שאם עושהו באותה שעה יש בו דבור לעולם (בפירושו ליחזקאל כא. 26). הראב"ע מביא פירוש אחד שהוא כלי נחשת העשוי לדעת חלקי השעות, ואחרים אמרו שיש בכח חכמי המזלות לעשות צורות אשר בשעות ידועות תדבר הצורה. והעד לזה הוא לדעתם דברי הנביא: כי התרפים דברו און אך הראב"ע מבטל הפירוש הזה ואומר כי קרוב אצלו שהתרפים הם בצורת בני אדם ועשויות לקבל כחות עליונים, והראיה שמיכל בת שאול שמת את התרפים במטה עד שחשבו שלוחי שאול שהוא אישה. אמנם אפשר כי התרפים לא נעשו באופן אחד בכל הזמנים ולכל העובדים להם, רק נעשו באופנים שונים יש שעשו אותם כפסילים בצורת אדם עד החזה (ביוסט), ויש שעשו אותם בצורת מזלות וכדומה והיו מגידי עתידות כאוב וידעוני ונעשו מכסף זהב או נחשת וגם מעץ. בברוח יעקב ובני ביתו מלבן, גנבה רחל את התרפים אשר לאביה (בראשית לא. 19). מפחדה שמא ינחש בהם אביה וידע אנה ברח יעקב עם נשיו, ולבן חשב אותם גם לאלהות, ולבד זאת לקחה אותם רחל בכדי להרחיקם מבית אביה (פדר"א שם) ונראה שהיו קטנים מאד, לולא זאת לא היתה יכולה להחביאם בכר הגמל שלה. במיכה מהר אפרים נאמר: ויעש אפוד ותרפים (שופטים יז. 5). יוכל היות כי רצה לחקות את מעשה האורים והתמים, גם במקום אחר נזכרים התרפים ביחד עם אפוד. אין זבח ואין מצבה ואין אפוד ותרפים. (הושע ג. 4), ומזה יש לשער כי השתמשו בהם לצורך זה. גם השבעים מעתיקים פה (בהושע) השם תרפים במלת אורים. נבוכדנצר עמד על אם הדרך לקסם קסם, קלקל בחצים שאל בתרפים (יחזקאל כא. 26). מכל אלה נראה כי דרשו בהם דברים כמוסים ונסתרים.

חכמי העמים נאוואק ושטאדע משערים כי התרפים היו תמונות של האבות המתים ובניהם חלקו להם כבוד אלהות, ובעת צרה פנו אליהם בבקשותיהם ולשמוע עצתם מה לעשות להמלט מן הסכנה המרחפת עליהם, והאמונה בכחם וביכלתם

לדעת נסתרות ולהמציא עצות לשואליהם היתה חזקה גם בין הארמים והבבלים. ולזאת קשה היה להם לבני ישראל לעזוב אותם ולהפרד מהם, כי האהבה לנשמות המתים היתה חזקה מאד בין עמים רבים וביחוד בין בני ישראל. ולכן לא נתפלא מדוע היו נמצאות התמונות האלה בבתי ישראל, כמו בית דוד, האיש אשר בכל לבו ובכל נפשו היה מסור לעבודת אל אחד, ואפשר כי השתמשו בתרפים רק משרתי מותו שהיו מעמי הנכרי איך שיהיה היו התרפים לחטאת בעיני הנביא שמואל כמו קסמים, ואמר: כי חטאת קסם מרי, ואון ותרפים הפצר (הפצר מקביל אל מרי וכונתו הפצר או קשי עורף) לפני אלהים הוא עון פלילי כעבודת גלולים. יאשיהו המלך ביער אותם מן הארץ (מ״ב כג. 24). הערך הזה כבר נדפס ממני באוצר ישראל של מר. י. ד. אייזענשטיין.

תרצה (הת״ו בחירק). שם אחת מחמשת בנות צלפחד במדבר בצאתם ממצרים ע. ידי שאלה שנתעוררה במשפט הירושה בנוגע לבנות יצא המשפט שהבנות של האבות שלא השאירו אחריהם זכרים תהיינה יורשות את נחלת אביהן בתנאי שלא תהיינה נשואות לאנשים משבט אחר, למען לא תסוב חלק מנחלת שבט אחד לשבט אחר. (במדבר כו. כז). רשימת שמות הבנות האלה משונה בסדר השמות שלהן בשני מקומות במדבר כו. ושם לו. וגם בהעתקת השבעים משונה הסדר מאשר בכה״ק.

תרצה שם עיר נזכרת ביהושע (יב. 24). מלך העיר הזאת היה אחד מן השלשים ואחד מלכים שנצח יהושע בעת מלחמתו עם יושבי כנען. תרצה נבחרה מירבעם בן נבט לעיר המלוכה, ויש לשער כי גם בנו נדב ישב בה וגם לשלשת המלכים שאחרי נדב, בעשה, אלה, זמרי (עיין מ״א יד. טו. טז). אגב אורחא נעיר כי השבעים גורסים במ״א יד. 17. צרדה הוא מקום מולדת ירבעם, תחת הכתוב בספרינו תרצה. בעשא נקבר בתרצה (מ״א טז. 9). וקרוב לשער כי גם אלה נקבר שם מפני כי שם הומת, המלכים מבית עמרי עזבו את תרצה ובחרו להם את שמרון לעיר המלוכה. אבל גם אז לא אבדה תרצה את חשיבותה, יוכל היות מפני כי היתה עיר בצורה אולם אחרי אשר עלה מנחם מתרצה וימת את שלום וימלוך תחתיו לא בא עוד שם תרצה בקורות ישראל.

חוקרי העמים עוד לא באו לידי החלטה אדות תכונת המקום של תרצה. ראבינסאן משער כי היא המקום הידוע בעת בשם תלוצה, עיר העומדת על גבעה לצפון של הר עבל, אבל בוהל ממאן בהשערה זאת, ומאמין כי היא העיר הידועה בעת בשם עט־תירה, היא הנקובה ביאזעפוס (קדמוניות יח. 4). בשם תרצאנה.

תרש (הת״ו והרי״ש בסגולים), סרים המלך אחשורוש. הוא עם הסרים בגתן התנכלו לשלוח יד במלכם ונגלה עונם על ידי מרדכי ויתלו את שניהם על עץ (אסתר ב. 21).

תרשיש 1) בן בלהן למטה בנימין, 2) אחד משבעת הסריסים, שרי פרס ומדי רואי פני המלך היושבים ראשונה במלכות (אסתר א. 24). 3) מין אבן חן יקרה, ויתכן שבאה בארץ תרשיש (עיין למטה), ביחזקאל (ם. 9). באה בתמונת אבן תרשיש. צבע האבן הזאת הוא ירקרק כעין מי הים.

תרשיש שם ארץ למערב רחוקה מארץ ישראל. בכה״ק מדבר אדות המדינה הזאת במקומות שונים, ואנחנו לרגלי עבודתנו נביא איזה מהם שיפיצו אור על המדינה הזאת תכונתה וחשיבותה.

בספר בראשית (י, 4). ובדהי"א (א. 7). נחשב תרשיש לאחד מבני יון, ואנשי הקדם היו מכנים את כל העמים היושבים במדינות הים לצד מערב „עמי יון" בבראשית חושב בני יון כסדר הזה: אלישה, תרשיש, ודודנים, אבל מסדר הזה לא נוכל ללמוד כלום בנוגע להשם תרשיש. — בספר יונה (א. 3). מסופר כי יונה שכר לו מקום באניה ההולכת מיפו לתרשיש לברות מפני ה', ששלח אותו לנינוה לנבא עליה לרעה שמזה מוכח שחשבו את תרשיש למקום רחוק מאד בקצה הארץ, מקום שגם עיני ה' לא תתדורגנה שמה. — ישעיה (10 19). מנבא כי לעתיד ישלח ה' פליטים תרשיש פול ולוד.. האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שם ה' ולא ראו את כבודו והגידו את כבודו בגוים והביאו משם את נדחי בני ישראל מנחה לה'.. יחזקאל (לח, 13), מנבא כי יבואו ימים וסוחרי תרשיש ביחד עם עמים רבים אחרים ושבא ודדן יעלו על גוג מלך ארץ המגוג וגם ה' ישפוט אותו בדבר ובדם ואבני אלגביש, וידעו כי ה' הוא אדון כל הארץ, מן הדברים האלה לא נוכל להוציא שום ידיעה על אדות תכונת המקום ושכניו של תרשיש. כי העמים שבא ודדן אין להם שום שייכות לתרשיש כן לא יבאר לנו אדות תרשיש הפסוק בתהלים (עב. 10). „מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו (לשלמה) מלכי שבא וסבא אשפר יקריבו" מן הטעם שהזכרנו לפני זה, דברי ישעיה (לג. 10). עברי ארצך ביאור בת תרשיש, אין מזה. עוד, צור תכונה בפסוק הזה בת תרשיש, מזה נוכל להוכיח כי אניות צור ידעו היטב את הדרך לתרשיש, והנביא מיעץ את יושבי צור להמלט שמה כאשר יעלה האויב עליהם בשם „אניות תרשיש" יכנו כה"ק אניות גדולות וחזקות מאד המסוגלות ללכת בדרך רחקה על ידי ארחות ימים. המשורר בתהלים בחפצו לתאר גבורות הבורא יאמר ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהלים מח. 7). ישעיה כג, 1). בנבואתו על מפלת צור יאמר: „הילילו אניות תרשיש", בלי ספק לא יכוין בזה לא על אניות שהיו שייכות ליושבי תרשיש, כי אם על הצי (פלאָטע) של צור שהיו עולות ללכת לתרשיש להביא משם כסף בדיל ועופרת (עיין יחזקאל כז). התרגום בכמה מקומות מעתיק השם תרשיש בשם ימא, ולפי זה תרשיש איננו שם מקום כי אם ההעתקה להשם „ים", והירונימוס בפירושו לישעיה (פ. 10). כותב שהחכמים העברים שמהם למד תורה אמרו לו שהעברים יכנו את הים בשם תרשיש. השבעים בישעיה כג. מתרגמים המלה תרשיש בשם קרתגא, היא העיר המצויינת בצפון אפריקה, גם התרגום (מ"א כב. 49). וירמיה (י. 9), מעתיקים תרשיש בשם אפריקה שכונתם על קרתגא. יאזעפוס (קדמוניות א. ט. ו). מחליט כי תרשיש היא העיר תכסוס בקוליקיה. המבקרים מחכמי העמים מחליטים כי תרשיש היא העיר תרתיסוס בשפאניה, עיר הבנויה על שני אפיקי הנהר גוואַ־דאַלקוויוויר, מכל האמור יראה הקורא שעד כה לא עלה בידי החוקרים להגביל אל נכון תכונת המקום תרשיש, וגם אם תרשיש הוא שם בכלל או הוא כנוי לים.

תרשתא השם הזה נזכר בחמשה מקומות בעזרא ונחמיה, ובכל המקומות יבוא בה"א הידועה וזה מוכיח שאיננו שם עצם פרטי, כי אם שם משרה, כן נקרא זרבבל התרשתא, ונחמיה התרשתא (עזרא, ב. 43; נחמיה ח. 9). ובנחמיה (יב, 62). בא במקומו נחמיה הפחה, אבל הוא

איננו פחה פשוט כי אם פחה שהוא נציב, משנה למלך.

תרתן (תת"ו הראשון בפתח והשני בקמץ) שם תואר לשר צבא עליון בחיל אנשי המלך סרגון שלח את השר צבא עם התאר תרתן ללכוד את אשדוד בארץ פלשתים וסנחריב שלח בימיו גם כן שר צבא עם התאר תרתן (אבל הוא איש אחר ולא התרתן ששלח סרגון) לחזקיהו מלך יהודה בלוית השרים רב־סרים, ורבשקה, ימים רבים האמינו המבארים כי תרתן הוא שם עצם פרטי. אבל החוקרים האחרונים מצאו בכתובות האשוריות כי תרתן הוא תאר כבוד לשר צבא העליון בחיל האשורים ומשרתו הוא קרובה למלך כמו בימינו פעלדמארשאל. התאר תרתן היה משני מדרגות, תרתן הימיני או תרתני רבא, (פעלדמארשאל) והמדרגה היתה תרתן השמאלי באשורית ענין השם הוא — מחוקק, החוקר מרטמן מצא את השם תרתן מפותח על אבן חן קדמונית.

תרתק הוא שם אליל של עם העוים שהתישבו בשומרון תחת בני ישראל שהגלו משם במצות מלך אשור, לפי דעת התלמוד (סנהדרין כב). היו העוים עובדים את האליל בתבנית חמור, ביחד עם זה הביאו עמם העוים לשומרון עוד אליל אחד שהיה נקרא בשם נבחן שלפי דעת התלמוד היה האליל עשוי בתבנית כלב (נבחן הוא כלב לדעתם מפני שהוא נובח). המבקרים לא מצאו יסוד להשערת התלמוד בנוגע לתבנית האלילים האלה, ובאמת קשה לבאר דבר כזה כל עוד ידיעתינו בקורות העוים, אמונתם ותכונת ארצם נעלמו ממנו. אולי ימים יבואו ונרכוש לנו ידיעות חדשות במקצוע הזה.

תשומת יד, דבר נתן בערבון או לעסק על זמן ידוע (איינלאגע, דעפאזיט), הראב"ע מבאר תשומת יד היא „שותפות" ששם ידו עמו, אבל לדעת הרנה"ו השם הזה כולל מלוה ושותפות, והטעם ששתי אלה נקראים תשומת יד הוא מפני שפקדון או אבדה הנזכרים בפרשה ויקרא ה, 21, 22). אין להם רשות לשלוט במה שנתן להם לכד מלוה או מעות שותפות שנמסרו לו להוצאה או לישא ולתן בהם, נקרא „תשומת יד„ כמו ויקח את כל ארצו מידו (במדבר כא, 27) כלומר מרשותו, וכן תשומת יד, הוא ממון הושם ברשותו לעסוק בהן כרצונו.

תשואה, קול המון, שאון, תשואות מלאה עיר הומיה (ישעיה כב, 2). ועל רגז קול הרעם: תשואות סכתו (איוב לו, 29), רעש הרעם בעבים הנטוים כסכת.

תשבי שם היחס, מעיר תשבה, מקום מולדת הנביא אליהו (מ"א כא, 17). העיר הזאת לא נזכרת בשום מקום אחר בכה"ק מלבד במקום הזה, אבל מספר טוביה (א, ב). נדע כי היא עיר בארץ הגליל למטה נפתלי ומשם התישב בגלעד, ולכן נקרא אליהו הנביא מתושבי גלעד (מ"א יז, 1).

תשבץ רקמת ארג משבצות, רקמת מקלעות קנים, וכתונת תשבץ (שמות כב, 4). ודמיונו ממשבצות זהב לבושה, (תהלים מה, 14).

תשובה 1) בוא למקומו הראשון, ותשובתו הרמתה כי שם ביתו (ש"א ז, 17). לתשובת השנה (ש"ב יא, 1), בשוב מועד השנה, 2) מענה, ותשובותיכם נשאר מעל (איוב כא, 31). 3) חרטה על החטא שעשה, עיקר ענין הקרבן על החטא היתה התשובה, והוידוי כמו שנאמר: והיה כי יאשם לאחת

מאלת וחתודו אשר חטא עליה (ויקרא ה. 5). ענין התשובה מפורש בתורה כבר בתחלת הבריאה. לקין הרוצח הראשון אמר ה׳: הלא אם תיטיב (מעשיך ותעשה תשובה). שאת (ישא ה׳ פניו אליך וימחול לך). כל הנביאים נתנבו על התשובה. הושע מזהיר את ישראל לתשובה: שובה ישראל עד ה׳ אלהיך... (הושע יד, 2), ישעיה (נה. 6): דרשו ה׳ בהמצאו... יעזוב רשע דרכו... וישוב אל ה׳ וירחמהו, ירמיה (ג. 12-14). שובה משובה ישראל נאם ה׳. יחזקאל (יח. 31). כי לא אחפוץ במות המת והשיבו וחיה. יואל (ב. 12-13), ושובו אל ה׳ אלהיכם כי חנון ורחום הוא ונחם על הרעה. באנשי נינוה כתיב (יונה ג. 8-10). וירא אלהים.. כי שבו מדרכם הרעה וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה אבל עיקר התשובה היא לא לענות את נפשו בסגופים ובגלגול שלג וכדומה כי אם לגמור בדעתו לעזוב את החטא עזיבה עולמית, ועל בעלי תשובה כאלו אמרו חז״ל במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד (ברכות לד). אולם אם האדם עושה תשובה וחוזר לעבירותיו הוא דומה לאדם שטובל ושרץ בידו שאין לו טהרה (עיין תענית טז).

תשועה, 1) ישע רותה, הצלה מצרה וצוקה. בה׳ אלהינו תשועת ישראל (ירמית ג. 23). ושוא תשועת אדם (תהלים ס. 13). אל תבטחו בנדיבים בבן אדם שאין לו תשועה (שם קמו. 3). שלג וכדומה כי אם לגמור בדעתו לעזוב במלחמה. מחר תהיה לכם תשועה (ש״א יא. 9). ויושע ה׳ תשועה גדולה (דהי״א יא. 14), כהניך ילבשו תשועה (דהי״ב ו. 41). יעטו הוד נצחון הצדק על הרשע בעמם.

תשוקה, תאות נפש, חשק ואל אשך תשוקתך (בראשית ג. 16). ועל החטא המשתוקק ללכוד חסר לב ברשותו ואליך תשוקתו (שם ד. 6).

תשורה, מנחה לנכבד לראות פניו. ותשורה אין להביא לאיש האלהים (ש״א ט. 7). ותשורי למלך בשמן (ישעיה נז. 9).

תשיעי, מספר ספורי, שאחר השמיני, ביום התשיעי (במדבר ז. 60). השנה התשיעית (ויקרא כה. 22).

תשע מספר יסודי, שמונה ואחת. תשעה חדשים (ש״ב כד. 8). פרים תשעה (במדבר כט. 26). רבויו לעשרות תשעים בין לזכר ובין לנקבה תשעים שנה (בראשית ה. 9). ותשעים יום (יחזקאל ד. 5).

תתני (הת״ו והנו״ן בפתחין) פחה בעבר נהר פרת בארץ פרס למלך דריוש. הוא היה ממפריעי בנין בית ה׳. (עזרא ה. 3).

תם ונשלם

הערה לערך „שלמה".

בערך הזה הזכרתי דרך אגב את השם אשמדאי, השם שבעלי התלמוד והמדרשים יכנו בו את מלך השדים. על דבר הוראת השם הדעות מחולקות. הרב שי"ר בספרו „ערך מלין" משער, כי הוא מלה פרסית. אולם ידידי הרב ר' אהרן דאברזינסקי העירני, כי לדעת החכם ר' שמחה מאיר וויסמאן בהמ"ע „עברי אנכי", שיצא לאור בבראדי, שנת תרכ"ח, גליון 46 צד 351, השם אשמדאי הוא מלה רומית מורכבת מן סעמי (חצי) ודעאוס (אל) חצי־אל (האלב־גאט בגרמנית). ומדרך בעלי התלמוד כשמביאים מלה רומית להסיר מסוף המלה האות ס' שאיננה עקרית ולהוסיף לפעמים בתחלתה אות א'. כמו לשם הפילוסוף היוני פלאטא הוסיפו א' בראשו „אפלטון". את השם סעווירוס בן אנטאנינוס, ידידו של רבנו הקדוש ר' יהודה הנשיא, מבטאים בא' בראשו אסוירוס. וגם השם סמאל, הידוע בפי המקובלים לשם מלך השדים, הוא גם כן לדעת החכם הנזכר שם מרכב מן „סעמי" (חצי) ומן „אל". ולפי זה סמאל הוא־הוא אשמדאי, וכן הוא דעת התשבי.

תם ונשלם

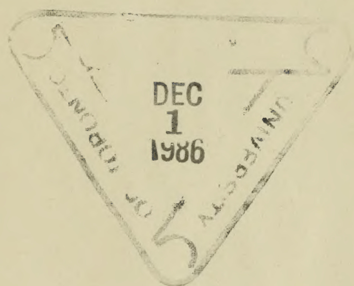
החלק העשירי והאחרון.

ביום ה' כו טבת תרפ"ב בשנת השלשים ושבע להתחלתו.

והנני מודה ומשבח ליוצרי ובוראי שהחייני וקימני, והגיעני לזמן הזה, שזכיתי לראות את ספרי „אוצר השמות" נגמר ונשלם. בשנת השמונים וארבע לימי חיי, תלאות רבות עברו עלי מיום שהתחלתי לחברו, שבעתי נדודים ורדיפות מרגיזות בפינסק, מצד משטינים ומלשינים מעמנו שירדו לחיי מפני כי צרה עינם במשמרתי משמרת הרבנות מטעם הממשלה ואחרי שנבחרתי לרב מטעה"מ בניקולאייוו ובקשתי לישב בשלוה, קפצה עלי רוגזו של עשו (ממשלת רוסיה) לרדפני בגלל נטיתי אל הציונית. ובכן באתי לארצות הברית, פה יסדתי לי בית דפוס קטן במרתף, והחלותי להדפיס את ספרי זה, ילאה כל עט לתאר את ההרפתקאות שעברו עלי בכל משך השנים שהייתי עוסק בהדפסתו, ערכים רבים הייתי מוכרח לכתוב מחדש להתאים עם החקירות החדשות שיצאו לאור במשך השנים האחרונות ועל כלם מחסור הכסף להוצאת הדפוס. ולולא באה לעזרתי רעיתי העדינה חיה תחיה לתמוך בידי בכל לבה, בכל נפשה ובכל מאודה, כי עתה לא ראה ספרי זה אור והיה נשאר במחשך כנפל אשת בל חזה שמש. אבל אחרי כל ההתאמצות עלה בידי להוציא לאור במשך ארבע עשרה שנה אך חמשה חלקים ממנו, כי נסתמו כל המעינות, וכמעט אמרתי נואש לגמרו ולהשלימו. אבל לא אלמן ישראל מאנשי חסד ובשנת תרע"ט נוסד ועד מאנשים חשובים שמטרתו היתה לגמור הספר הזה ולהשלימו. ועתה זכיתי לראות אותו תם ונשלם.

ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים שהספר הזה יקובל ברצון מקוראים מבינים, ויהיה נחשב בין הספרים המביאים תועלת לקוראיהם.

המחבר.

DEC
1
1986

